

ISSN: 1221-843X

**ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)**

ISTORIE

TOM LI / 2005

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

psst.biblioteca-digitala.ro

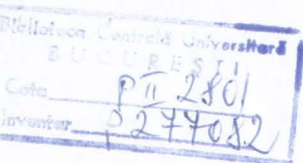
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LI

2005

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“ Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul LI • 2005

COLEGIUL DE REDACȚIE

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
B-dul Carol I nr. 11, 700506 – Iași
tel. 0232-201273, fax 0232-201156, e-mail iac@uaic.ro

Asist. univ. Ovidiu BURUIANĂ
(secretar științific)

Prof. univ. dr. Gh. CLIVETI

Conf. univ. dr. M. COJOCARIU

Prof. univ. dr. Ștefan S. GOROVEI

Prof. univ. dr. Gh. IACOB
(redactor-șef)

Prof. univ. dr. Al. Florin PLATON

CUPRINS

Studii și articole

▼ Laurențiu Rădvan CU PRIVIRE LA GENEZA ORAȘULUI MEDIEVAL ÎN EUROPA: ISTORIOGRAFIE, DEFINIȚII ȘI TERMINOLOGIE	7
▼ Ion Toderașcu ȘTEFAN CEL MARE – PRINCIPE ROMÂN	23
▼ Bogdan-Petru Maleon ȘTEFAN CEL MARE ȘI RITUALURILE RĂZBOIULUI	37
▼ Lucian-Valeriu Lefter PAHARNICUL COSTANDIN SION ȘI VREMEA SA O PRIVIRE COMPARATIVĂ	69
*	
▼ Gh. Cliveti POZIȚIILE MARILOR PUTERI FAȚĂ DE REVOLUȚIILE ROMÂNĂ ȘI GREACĂ LA 1821 (II)	87
▼ Cristian Ploscaru POLITICI CULTURALE ȘI INFLUENȚĂ FRANCEZĂ ÎN PRIMII ANI AI REGIMULUI REGULAMENTAR ÎN MOLDOVA	111
▼ Liviu Brătescu ROMÂNIA LA 1866: IEȘIREA DIN CRIZĂ	143
▼ Bogdan Moșneagu INDEPENDENȚĂ POLITICĂ ȘI RELIGIOASĂ BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ (1857-1885)	165
▼ Claudiu Lucian Topor ROMÂNIA, AUSTRO-UNGARIA ȘI RĂZBOIUL DIN BALCANI VIZITA LA BUCUREȘTI A GENERALULUI CONRAD VON HÖTZENDORF (28-30 NOIEMBRIE 1912)	189
*	
▼ Svetlana Suveică REFORMA AGRARĂ DIN 1920 ÎN BASARABIA: PROCESUL EXPROPRIERII	201
▼ Radu Cazac STATELE UNITE ALE AMERICII ȘI IZOLAȚIONISMUL INTERBELIC SCURTE CONSIDERAȚII	235

▼ Vasilica Sirbu HITLER ȘI PREMIILE NOBEL	249
▼ Ovidiu Buruiană PARTIDUL NAȚIONAL-LIBERAL ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN ANUL 1928	267
▼ Dorin Dobrincu „ORGANIZAȚIA NAȚIONALĂ CREȘTINĂ DE LUPĂ ÎMPOTRIVA COMUNISMULUI, PARTIZANII ROMÂNIEI MARI“ ȘI PLANUL DE RĂSCULARE A BANATULUI (1948-1949)	295
▼ Dan Constantin Măță LIMITELE „FERICIRII POPULARE“: OBLIGAȚIILE FUNDAMENTALE ALE CETĂȚEANULUI ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAT-POPULARĂ“	317
▼ Liviu Nițu DISTRUGEREA ELITELOR POLITICE ISTORICE ÎNTRE ANII 1950-1955	333
▼ Liviu Țăranu ROMANIAN-POLISH RELATIONSHIPS IN COMECON DURING THE EARLY SIXTIES	353
▼ Florian Banu ADEVĂR ȘI FICȚIUNE ÎN DOCUMENTELE SECURITĂȚII	375
*	
▼ Gheorghe Iuțiș ISTORICI – AUTORI DE MANUALE ȘCOLARE	393
▼ Florea Ioncioaia UNIVERSITĂȚII ȘI ISTORIA UNIVERSITĂȚII (I) ISTORIOGRAFIA UNIVERSITĂȚII: TIPOLOGIE, OBIECT, PROBLEME	409

Recenzii și note bibliografice

• IOAN AUREL POP, IOAN BOLOVAN (coordonatori), Istoria României. Compendiu (Cătălin Turliuc)	437
• Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Atlet al creștinătății (Ion Toderașcu)	439
• Ștefan cel Mare și Transilvania. Note pe marginea unui triptic editorial (Ion Toderașcu)	441
• Altfel despre Ștefan cel Mare (Ion Toderașcu)	443
• ȘTEFAN S. GOROVEI, MARIA MAGDALENA SZÉKÉLY, <i>Princeps omni laude maior.</i> O istorie a lui Ștefan cel Mare (Lucian-Valeriu Lefter)	444
• AUREL PENTELESCU, În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) (Ion Toderașcu)	447
• ALEXANDRU ARTIMON, Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție (Lucian-Valeriu Lefter)	449
• WARREN TREADGOLD, O istorie a statului și societății bizantine, vol. I (284-1025), vol. II (1025-1461) (Ion Toderașcu)	451

• IOAN-AUREL POP, THOMAS NÄGLER (coordonatori), Istoria Transilvaniei, vol. I (Până la 1541) (Gh. Iuțiș)	455
• ALEXANDRU-FLORIN PLATON, LAURENȚIU RĂDVAN (editori), De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI) (Bogdan-Petru Maleon)	457
• Regulamentul Organic al Moldovei (Cristi Ploscaru)	458
• IOAN STANOMIR, Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866 (Dan Constantin Măță)	466
• GABRIEL BĂDĂRĂU, Raporturi politice româno-habsburgice de la Unire la Independență (Claudiu Lucian Topor)	469
• CĂTĂLIN TURLIUC, Organizarea României moderne. Statutul naționalităților (1866-1918) (Gh. Iacob)	470
• ION AGRIGOROAIEI (coordonator), GH. IACOB, OVIDIU BURUIANĂ, CĂTĂLIN TURLIUC, România interbelică în paradigmă europeană. Studii (Ioan Ciupercă)	472
• FLORIN MULLER, Politică și istoriografie în România (1948-1964) (Bogdan Moșneagu)	474
• RADU PĂIUȘAN, IONEL CIONCHIN, O istorie a românilor din nord-estul Serbiei; IDEM, O istorie a românilor din Ungaria (Dan Lazăr)	476
• VLADIMIR TISMĂNEANU, Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc (Dan Lazăr)	477
• ANDI MIHALACHE, Pe urmele lui Karl Marx: studii despre comunism și consecințele sale (Andrei Muraru)	485
• DORIN DOBRINCU (editor), Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității (1959-1962) (Andrei Muraru)	490
• DORIN DOBRINCU, CONSTANTIN IORDACHI (editori), Țărâniea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962) (Dan Constantin Măță)	493
• ADRIAN NECULAU (coordonator), Viața cotidiană în comunism (Daniel Boboc)	498
• TONY JUDT, România la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete (Dorin Dobrinicu)	500
• RUXANDRA CESEREANU, Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții (Daniel Boboc)	506

Revista revistelor

• „Studii și materiale de istorie medie“ (Lucian-Valeriu Lefter)	509
• „Arhiva Genealogică“ (Lucian-Valeriu Lefter)	510
• „Opțiuni istoriografice“ (Lucian-Valeriu Lefter)	511
• „Monumentul, VI“ (Lucian-Valeriu Lefter)	512
• „Caiete de antropologie istorică“ (Andrei Sălăvăstru)	513
• „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura i Ricerca Umanistica di Venezia“ (Bogdan-Petru Maleon)	515
• „Anuarul Școlii Doctorale «Istorie. Civilizație. Cultură»“ (Bogdan-Petru Maleon)	518
• „Analele Putnei“ (Bogdan-Petru Maleon)	518

Viața științifică

- **Manifestările științifice legate de „Zilele Universității” (Ovidiu Buruiană) 523**

Aniversări

- **Profesorul universitar doctor Emilian Bold la a 80-a aniversare (Ion Agrigoroaiei) 527**
- **Profesorul Attila László în cel de-al 65-lea an al vieții (Nicolae Ursulescu) 529**
- **Profesorul Ioan Ciupercă la 65 de ani (Emilian Bold) 534**

In memoriam

- **Profesorul Vasile Neamțu – despărțirea de un model al eleganței civice (Ion Toderașcu) 537**

Laurențiu Rădvan

Cu privire la geneza orașului medieval în Europa: istoriografie, definiții și terminologie

Sfârșitul lumii carolingiene și încetarea migrațiilor au permis, în mod aparent paradoxal, o extraordinară dezvoltare a vieții urbane în Europa Apuseană și Centrală. Unii istorici au afirmat că, începând cu secolele X-XI, orașul a reprezentat o apariție originală în peisajul lumii medievale, fiind o instituție care s-a integrat acestei lumi dominată de relații sociale personalizate. Într-o vreme în care senioria se impunea ca un nou „tip de putere non-statală”, după cum aprecia Dominique Barthélemy¹, orașul își face loc, contribuind treptat la impunerea unui nou mod de gândire, revalorizând după o perioadă așa-zis „întunecată” schimbul, moneda, munca și timpul.

Istoricii care s-au aplecat spre cercetarea evoluției orașului din perioada medievală s-au confruntat cu câteva dileme. Prima este cea a continuității orașului medieval, dacă acesta a reprezentat sau nu o dezvoltare din orașul antic. Răspunsul dat la această întrebare naște altele: cum definim orașul medieval, ce a determinat extraordinara mișcare de urbanizare din Europa apuseană și centrală din secolele X-XIII și care a fost forța socială care a promovat ridicarea urbană? O altă importantă dilemă este dată de modul în care a funcționat orașul în lumea dominată de raporturile vasalice și senoriale, cum a răspuns la impactul cu acestea. A reprezentat orașul un „element de viață socială nou, profund străin spiritului căruiu îi este permis să i se spună feudal” (Marc Bloch)²? Pentru istoricii din țările spațiului est-eu-

¹ *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, ed. de Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 714.

² Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. II, *Clasele și cârmuirea oamenilor*, trad. de Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, p. 95.

ropean se pune de asemenea o altă problemă, cea a originii și legăturilor dintre centrele urbane din acest spațiu și orașele din Europa apuseană și centrală, dar și din arealul bizantin. Avem aici de-a face cu un fenomen urban original sau au existat modele care au fost preluate și adaptate? Părerile specialiștilor rămân în continuare împărțite, pentru că avem de-a face cu evoluții urbane particulare fiecărei regiuni. Din această cauză, răspunsurile date de istorici acestor întrebări sunt de o mare varietate și complexitate și trebuie consemnate.

Printre primii cercetători care au luat serios în discuție problematica urbană amintim pe Max Weber, cel care a trasat câteva direcții principale în legătură cu dezvoltarea orașului medieval. Marele sociolog considera că elementul comun al definițiilor orașului ar fi că acesta ar reprezenta o așezare relativ închisă, luând astfel în considerare *factorul mărime*, pe care însă îl socotește a nu fi suficient pentru definire, adăugându-i *factorul economic*, orașenii fiind văzuți ca ocupându-se în special cu schimbul de produse, dar și, în al doilea rând, cu agricultura³. Weber insistă în adăugarea la factorul economic (schimbul) a unei *diversități* în practicile comerciale, dar nici aceasta nu este considerată a fi suficientă pentru a defini orașul medieval. Diversitatea economică poate fi stabilită pentru orașul medieval prin două căi: prin prezența unui domeniu feudal în care să se încurajeze specializarea și care să furnizeze cerere pentru anumite bunuri, dar și prin existența unui loc în care să se practice regulat schimbul (piața)⁴. Weber afirmă că avem de-a face cu un oraș numai în cazurile în care locuitorii unei așezări își satisfac o mare parte din necesarul economic pe piața locală, prin produse pe care populația locală, ca și cea din hinterlandul apropiat, le produce pentru vânzarea pe această piață sau le obține pe alte căi. Autorul accentuează astfel rolul schimbului și al pieței ca factori potențatori ai fenomenului urban medieval. Din punct de vedere al tipologiei urbane, Weber consideră că întâlnim *orașe-consumatoare* și *orașe-producătoare*. În primele, locuitorii sunt dependenți de puterea de cumpărare a prinților și nobililor curții (cazul multor orașe-reședință), a reprezentanților prinților, precum și a altor categorii. Cel de-al doilea tip cunoaște manufactura, care oferă direct produse pe piața locală (ofertă *en gros*), spre deosebire de *orașele-consumatoare* care se bazează pe produse aduse din exterior (ofertă cu

³ Max Weber, *The City*, ed. de Dan Martindale, Gertrud Neuwirth, Glencoe, The Free Press, 1958, p. 65-66. Ediția I a apărut în 1921, în vol. XLVII al *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*.

⁴ *Ibidem*, p. 66.

amănuntul)⁵. Din punct de vedere juridic, Weber crede că întâlnim *comunitatea urbană* numai în Occident. Pentru a constitui o astfel de comunitate, o așezare trebuia să cunoască, pe lângă predominanța relațiilor comerciale, și: o fortificație, o piață, o curte proprie, o formă de asociere și cel puțin autonomie parțială, o formă de administrare care să cuprindă alegerea membrilor conducerii urbane prin participarea orașenilor⁶. Dezvoltarea acestei comunități s-a făcut treptat, prin obținerea *privilegiilor* care cuprindeau: monopoluri asupra pieței, drepturi comerciale asupra unor produse, participarea la judecata orașului etc. Autorul consideră astfel că orașele din Asia (și cele din Europa răsăriteană, adăugăm noi) nu pot fi considerate *comunități urbane*, pentru că nu se încadrau în acest model. Concluzia este aceea că, în Evul Mediu, apariția orașelor cu autonomie, ce implica auto-conducere cu instituții proprii (*Konsuli, Majer* și *Bürgermeister*), diferă complet de evoluția orașelor antice⁷. Weber se limitează deci la a lua în considerare două mari criterii în diferențierea orașului de lumea rurală: criteriul economic (aplicabil orașului din antichitate și evul mediu) și cel juridic (aplicabil orașului medieval din Europa vestică).

Pentru multă vreme istoriografia problemei fenomenului urban medieval a fost și probabil va rămâne tributară teoriei lui Henri Pirenne. Acest istoric, fascinat de procesele socio-economice⁸, leagă originea orașelor din evul mediu de *renașterea comercială* care a avut loc în Europa sudică (Italia) și vestică (regiunea flamandă) începând cu sec. al XI-lea⁹. Pe măsură ce comerțul se dezvoltă, se înmulțea numărul orașelor. În cadrul acestui fenomen, Pirenne accentuează rolul *comerțului la mare distanță*, pe care îl vede hotărâtor. Cetățile și burgurile au jucat și ele un rol important, ca

⁵ *Ibidem*, p. 66-70.

⁶ *Ibidem*, p. 80-81.

⁷ *Ibidem*, p. 105-107.

⁸ Richard Hodges, *The Rebirth of Towns in the Early Middle Ages*, în *The Rebirth of Towns in the West, AD 700-1050*, ed. de Richard Hodges și Brian Hobley, Londra, Council for British Archaeology, 1988, p. 1.

⁹ Henri Pirenne, *Orașele evului mediu*, trad. de Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 56. Teoria lui Pirenne privitoare la apariția orașelor medievale se află în strânsă legătură cu teza sa referitoare la sfârșitul antichității și începutul evului mediu. Lucrarea *Orașele evului mediu* cuprinde, în prima parte, o analiză a situației comerțului în aria mediteraneană, care păstrează, potrivit lui Pirenne, o stare de continuitate până la închiderea Mediteranei de către arabi la începutul sec. al VIII-lea. Comerțul dispare în apus după acest moment; vezi și idem, *Mahomed și Carol cel Mare*, trad. de Sanda Oprescu, București, Editura Meridiane, 1996.

elemente ce asigurau protecție pentru purtătorii comerțului¹⁰. Autorul neagă însă cetăților vreo contribuție la nașterea orașelor, considerând că acestea sunt legate de o ordine socială foarte diferită. Mai important ar fi fost *faubourg*-ul comercial, suburbia, în care s-au așezat negustorii, în căutare de spațiu suficient pentru desfășurarea schimburilor¹¹. În momentul în care noile așezări se dezvoltă, simt nevoia asigurării unei protecții proprii, alta decât cea oferită de burg (sau de palisadă). Atunci când ajung la un nivel de prosperitate suficient (secolul al XII-lea), comunitățile („colonii” cum le numește Pirenne) de negustori purced la înconjurarea cu ziduri a așezărilor lor¹². Alcătuiind un loc fortificat, orașul devenea la rândul său un burg, de aici primirea numelui de „burghezi” (*burgenses*) de către locuitorii săi. Comerțul pune în mișcare „industria”, rezultatul impunerii acestor activități fiind „o diviziune a muncii foarte netă între orașe și sate”. Pirenne nu vorbește despre oraș decât în condițiile existenței unei *piețe* și a *schimbului*. Părțile vulnerabile ale teoriei sale constau în accentuarea exagerată a importanței comerțului internațional; de asemenea, schema dezvoltării urbane a lui Pirenne este prea rigidă, pentru că nu toate orașele se încadrează în aceasta. Trecând peste aceste probleme, teoria sa a rezistat criticilor până astăzi.

Fritz Rörig a accentuat și el rolul *comerțului la mare distanță* în dezvoltarea orașului medieval. Negustorii implicați în acest fel de comerț au introdus un puternic simț al solidarității, dezvoltat în lungile lor călătorii. După părerea lui Rörig, consecința atragerii în orașe a acestor negustori a fost inevitabilă, ducând la apariția gildelor¹³. Ridicarea unei clase puternice de negustori ar fi condus la redistribuirea puterii politice, implicit la un conflict cu stăpânul așezării, conflict condus de către clasa de sus a orașului¹⁴. În această luptă, care nu a avut întotdeauna forme violente, orașenii

¹⁰ Idem, *Orașele*, p. 88-90.

¹¹ *Ibidem*, p. 94, 97.

¹² *Ibidem*, p. 99-100.

¹³ Fritz Rörig, *The Medieval Town*, ed. de D.J.A. Matthew, Berkeley, University of California Press, 1967, p. 18-20. Prima ediție a apărut în 1932, în vol. IV al *Propyläean Weltgeschichte*, ed. de W. Goetz. Teoria lui Rörig, ce accentuează rolul comerțului internațional în dezvoltarea orașului medieval, a fost preluată și de Hans Planitz, în *Die Deutsche Stadt im Mittelalter*, Graz, Köln, Böhlau Verlag, 1954. Rörig și Pirenne au preluat și nuanțat, la rândul lor, ideile lui Georg von Below din *Das altere Deutsche Städtewesen und Bürgertum*, Bielefeld, 1905, și idem, *Der Deutsche Staat des Mittelalters, ein Grundriss der Deutschen Verfassungsgeschichte*, Leipzig, 1925.

¹⁴ Fritz Rörig, *op. cit.*, p. 22-24.

s-au impus, obținând drepturi economice și juridice, autoritatea seniorială fiind înlocuită treptat cu autonomia orașului. Apare consiliul ca instituție de conducere, impunerea acestuia fiind marcată de două elemente-simbol: *sigiliul municipal* (simbol al autonomiei) și *primăria* (sediul al reprezentanților comunității, apărători ai autonomiei). Trecerea la această stare a determinat, după Rörig, tranziția de la legea personală, specifică regimului seniorial, la legea teritorială, de acum încolo fiind mai importantă aria juridică în care o persoană trăiește decât relația personală¹⁵. La fel ca în cazul lui Pirenne, analiza lui Rörig minimizează locul deținut de comerțul local, ca factor în ridicarea multor așezări urbane. Negoțul internațional a avut un rol decisiv în dezvoltarea marilor centre de schimb din nordul Italiei sau din Flandra¹⁶, dar nu explică geneza miilor de mici orașe din toată Europa, multe neconectate la acest tip de comerț.

Dintr-o altă perspectivă privește începuturile și evoluția orașului medieval Lewis Mumford¹⁷. Acest istoric consideră că, deși continuă să existe elemente ale vechii vieți urbane (în Italia și parțial în Galia), noi elemente se impun¹⁸. Atacurile migratorilor din valul târziu (normanzii și maghiarii) au accentuat necesitatea redescoperirii unei vechi forme de apărare urbană: *zidul*. Împrejmuirea cu ziduri a oferit nu numai apărare, ci și o nouă funcție, cea politică, pentru că zidul putea fi folosit pentru a menține libertatea din interior și astfel oamenii au început să vină în această „insulă de pace”, așa cum în perioada anterioară se adresaseră unor seniori pentru a căpăta protecție. Orașul a devenit un element de atracție pentru comerț. Mumford consideră că înconjurarea cu ziduri reprezintă elementul marcant pentru începutul „fizic” al orașului medieval (ulterior, aceștia i-a urmat *negocierea* cu episcopul sau seniorul local pentru obținerea de *drepturi*,

¹⁵ *Ibidem*, p. 24-27.

¹⁶ Negustorii itineranți implicați în comerțul la mare distanță erau atrași în primul rând de iarmaroacele care se țineau periodic. Foarte cunoscute erau iarmaroacele din provincia Champagne, din Franța (vezi Jacques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, trad. de Nicole Ghimpețanu, București, Editura Meridiane, 1994, p. 18-21); astfel de locuri de schimb apar în toată Europa, majoritatea aflându-se în preajma orașelor.

¹⁷ Mumford s-a încadrat într-un curent anti-pozitivism manifestat în istoriografia americană („organicismul social”), care respingea folosirea metodelor factuale, cauzale și empirice, în favoarea unei cercetări inter-disciplinare (vezi Robert Casillo, *Lewis Mumford and the Organicist Concept in Social Thought*, în „Journal of the History of Ideas”, Baltimore, LIII (1992), nr. 1).

¹⁸ Lewis Mumford, *The City in History, its Transformation and its Prospects*, New York, Harcourt, Brace and World, 1961, p. 248-249.

privilegii). Alături de ziduri, un rol foarte important îl joacă *piața*, element de atracție pentru negustori, care încep să se stabilească în preajma acesteia¹⁹. Mumford afirmă însă că nu trebuie supraevaluat rolul pieței ca element generator al orașului. El îi combate astfel pe Pirenne, Rörig și chiar Weber, considerând că marile bâlciuri (sau „piețele internaționale”) au avut un efect restrâns în dezvoltarea orașului. Acestea aveau durată redusă și nu puteau susține un oraș pe toată durata unui an. Concluzia lui Mumford este că nu comerțul internațional a produs orașul medieval, ci doar l-a promovat, precum în cazul orașelor mari, ca Veneția, Genova, Milano și Bruges. În schimb, o importanță tot mai mare este acordată comerțului cu produse locale. Revitalizarea orașului a permis deschiderea rutelor comerciale regionale și internaționale, și nu invers, consideră Mumford²⁰. În ceea ce privește raportul dintre oraș și sistemul feudal, Mumford crede că se neglijează contribuția feudalismului în dezvoltarea fenomenului urban, afirmând că avem de-a face cu o atitudine ambivalentă a acestuia față de oraș. Autorul susține că nu putem vorbi de o rezistență absolută a seniorilor laici și eclesiastici față de acordarea de privilegii, ci mai degrabă de o *negociere* dură a acestor elemente cu orășenii (implicit, o cedare treptată, dar nu dezinteresată). Mulți seniori ar fi încurajat dezvoltarea orașelor, acordându-le autonomie și obținând în schimb venituri pentru întreținerea de armate²¹. Teoria lui Mumford supralicitează importanța zidurilor, ca element de protecție, în geneza orașului medieval; nu toate așezările care vor dobândi un caracter urban cunosc fenomenul înconjurării cu ziduri.

Pentru Robert Lopez factorii economici (*piața*), juridici (primirea *privilegiilor*) și demografici (*numărul și mărimea*) nu sunt suficienți pentru a defini un oraș²². Acest istoric folosește funcțiile și geografia pentru a împărți orașele în trei tipuri: *orașe înclădite cu palisadă*, *orașe-agrar* și *orașe-piețe*. Primul tip este al așezării întărită cu palisadă, fiind cel mai ușor confundat cu o așezare rurală. Palisada înconjoară un spațiu locuit de puțini locuitori, de cei care se ocupă de fortificație și de cei care îi conduc. Rolul așezării este și de loc de adunare pentru populația de jur pentru a face

¹⁹ *Ibidem*, p. 250-252.

²⁰ *Ibidem*, p. 255-256.

²¹ În întreaga Europă, mai ales în regiunile de margine (vezi cazul Poloniei), are loc întemeierea unor noi orașe, realizată de către mari seniori (*ibidem*, p. 262-264).

²² R.S. Lopez, *The Crossroads Within the Wall*, în *The Historian and the City*, ed. de Oscar Handlin și John Burchard, Cambridge, M.I.T. Press and Harvard University Press, 1963, p. 27-31.

schimburi, pentru a se întâlni la ocazii festive, sau pentru a se proteja în momente tensionate (lupte, calamități etc.). Al doilea tip este orașul agrar, în care sunt atrași să rezide la un loc locuitori ce se ocupă cu agricultura, meșteșugari și negustori, toți depinzând de un stăpân, care își avea aici reședința. Al treilea tip este cel în care negustorul se impune ca personaj principal. Lopez consideră că acest tip urban nu a apărut o dată cu piața, căci aceasta din urmă exista și în orașul agrar, ci s-a dezvoltat atunci când piața, cu sensul de târg, loc de schimb, și piața publică au devenit un singur element. În acest moment superioritatea seniorilor a fost eliminată²³. Lopez a realizat o analiză a evoluției orașului în trei etape care corespund cu trei tipuri, neprecizând faptul că nu toate așezările considerate orașe în evul mediu s-au încadrat în această schemă. În centrul și răsăritul Europei multe orașe nu au avut nici măcar palisade (întâlnim, în schimb, sate înconjurate cu palisade), dar din punct de vedere instituțional și funcțional au corespuns statutului urban.

La întrebarea „ce este orașul?“, Edith Ennen răspunde încercând să evite definițiile *a priori* date de mulți istorici, preferând să accentueze importanța aplicării graduale în această definire a unei multitudini de criterii care să țină cont de zonă și perioadă. Față de sat, Ennen crede că orașul diferă profund prin aspectul său exterior, zidurile înconjurătoare servind nu numai ca mijloc de apărare, ci și ca delimitare a unei zone cu regim special, în care se permitea locuitorilor (orășenilor) să participe la conducerea așezării lor. La acest fapt se adaugă libertatea de mișcare a populației orașului și specializarea acestora într-o varietate de ocupații²⁴. Ennen este de acord că piața și schimbul reprezentau baza vieții economice a orașului, dar nu susține afirmațiile lui Rörig și Pirenne în ceea ce privește accentuarea rolului pe care l-a deținut comerțul internațional în dezvoltarea orașului medieval. Mai degrabă, potrivit lui Ennen, piața însăși a jucat un rol important în diferențierea satului de oraș²⁵. Autoarea consideră că în ridicarea urbană nu

²³ *Ibidem*, p. 32-34.

²⁴ Edith Ennen, *The Medieval Town*, Amsterdam, North-Holland, 1979 (prima ediție, în limba germană, a fost publicată în 1972), p. 1-2.

²⁵ În ceea ce privește operele lui Rörig și Pirenne, Ennen scria: „We need to amplify the work of these great researchers and to appreciate the role of trade within a more nuanced picture. We must make it clear that eleventh-century trade was already quite different from the foreign trade of the period between the eight and tenth centuries. It was now based upon export industries in the towns and this developed in the following centuries. Trade and the practice of crafts were now overwhelmingly urban professions“ (*ibidem*, p. 74).

trebuie neglijată revigorarea lumii rurale (inclusiv demografică), precum și dezvoltarea agriculturii. Spre deosebire de istoricii anteriori, Ennen a preferat o cercetare diferențiată a orașului medieval, analizând centrele urbane din Europa de sud, de vest și de nord-vest pe baza originii și a structurilor economice și sociale locale, preferând o tratare comparată unei analize generale.

Cercetările mai recente au încercat să deschidă perspectiva asupra fenomenului orașului medieval. Istoricii au evitat să mai trateze istoria urbană pornind de la general spre special și au înclinat spre a trata caz cu caz, accentuând ideea că fiecare situație cunoaște particularități. Centrele urbane au fost analizate nu numai din punct de vedere al funcțiilor economice, sociale și juridice, fiind aduse în discuție și alte probleme precum: accentuarea pluralității urbane, diversitatea raporturilor cu lumea exterioară orașului, identitatea orășeanului (politică, culturală și religioasă) etc.

În acest curent se încadrează și Paul M. Hohenberg și Lynn Hollen Less. Pentru acești autori, așezarea urbană reprezintă un organism multifuncțional. Orașele au fost clasificate pe baza organizării spațiale și potrivit mărimii, îndeplinind funcții economice, politice și culturale²⁶. Existau orașe cu *plan* regulat sau neregulat, plan care avea o ordine a sa, proprie, aranjând spațial elitele (în centru), restul comunității, dar și marginalii (la periferie). Alături de aceste chestiuni, autorii consideră că nu trebuie neglijate *ocuparea* și *originea* (cazul evreilor)²⁷. *Religia* și *cultura* au jucat și ele un rol important în dezvoltarea orașului medieval, prin rolul clerului urban sau al universităților. În orașe se impun noi forme de viață, noi ritualuri (elemente populare preluate din mediul rural și transformate) și noi mentalități (orașul contribuie la modificarea atitudinii față de muncă și timp)²⁸. Cei doi istorici susțin *identitatea politică* a orășeanului din evul mediu care, spre deosebire de omul satului, nu avea stăpân, nu era legat de pământ. De asemenea, ei consideră că *autonomia* orașelor trebuie privită într-un context mai larg, ținând cont de funcția politică a acestor centre și îmbinând elemente precum auto-conducerea, raporturile cu autoritățile teritoriale și controlul asupra hinterlandului. În ceea ce privește comunitatea urbană, Hohenberg și Less afirmă că aceasta nu trebuie idealizată, existând o competiție

²⁶ Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, *The Making of Urban Europe, 1000-1950*, Cambridge, Harvard University Press, 1985, p. 29.

²⁷ *Ibidem*, p. 33-34.

²⁸ *Ibidem*, p. 38-40.

deosebit de dură în interior. În orașele medievale societatea era stratificată, inegalitatea fiind evidentă în ceea ce privește drepturile politice²⁹. Cei doi istorici privesc orașul ca pe un paradox. Deși acesta reprezintă un mediu diferit de lumea rurală, are strânse legături cu aceasta; și-a impus drepturile în fața seniorilor, dar nu s-a rupt complet de această clasă, prin tendințele spre nobilitate ale patriciatului urban.

Georges Jehel și Philippe Racinet cred că multe orașe din perioada romană au supraviețuit evului mediu timpuriu, dovadă fiind terminologia întâlnită în documentele epocii (*civitas*, *municipium*, *suburbium*). Autorii consideră că pentru a defini orașul medieval trebuie luate în considerare o pluralitate de criterii³⁰. În primul rând, importante sunt aspectele ce țin de concentrarea populației, de funcțiile unei regiuni, precum și modul de organizare a spațiului. Aceștia li se adaugă: criterii topografice (locația urbană; incinta urbană și spațiul interior al orașului au un caracter monumental în raport cu satul); juridice (orașul deține carte de libertăți); economice (se accentuează legătura strânsă dintre oraș și mediul rural, deși în orașe predominau activități considerate secundare în lumea satului) și politice (multe orașe își datorează dezvoltarea circumstanțelor politice). Cei doi cercetători consideră însă că acești factori de geneză urbană nu trebuie utilizați exagerat în explicarea fenomenului evoluției centrelor orășenești din evul mediu. În multe cazuri, hotarul dintre sat și oraș este greu de stabilit, mai ales în perioada de început a orașului medieval³¹.

În fine, David Nicholas consideră că bazele dezvoltării urbane din secolele XI-XIII s-au pus în perioada anterioară (secolele VIII-IX)³². Analiza fenomenului urban întreprinsă de Nicholas este făcută pe baze regionale (Franța, Anglia, Germania, Țările de Jos, Italia și Europa de răsărit). Acest autor crede că expansiunea creștinismului la est de Rin a dus la întemeierea de episcopate care, servind anumitor funcții, au reprezentat un stimul pentru urbanizare (așa cum au fost centrele de origine romană în vest). Dacă în apus, așezările suburbane au avut un rol important pentru dezvoltarea orașelor ulterioare, la est de Rin acestea sunt mai rare, în multe cazuri extinderea așezărilor fiind planificată; nu întâlnim o dezvoltare organică la scara

²⁹ *Ibidem*, p. 40-45.

³⁰ Georges Jehel, Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (V^e-XVe siècle)*, Paris, Armand Colin, 1996, p. 17.

³¹ *Ibidem*, p. 18, 36-45.

³² David Nicholas, *The Growth of the Medieval City from Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, Londra, Longman, 1997.

întâlnită la vest de Rin. Înainte de secolul al XI-lea, în multe așezări cu caracter urban se ridică fortificații exterioare; acestea aparțin seniorilor locali. Populația crește și devine, social și ocupațional, mult mai diversă, dezvoltându-se meșteșuguri cu caracter utilitar. Raporturile comerciale cu răsăritul se întetesc, în special datorită negustorilor scandinavi, în Rusia apărând colonii de negustori străini de-a lungul „drumului de la varegi la greci”. Până în secolul al XI-lea, orașele păstrează în principal funcții administrative, militare și religioase, comerțul fiind incidental și meșteșugurile reduse ca importanță. După acest moment, în Europa se înmulțesc schimburile, crește populația și se dezvoltă meșteșugurile care erau concentrate în orașe și produceau bunuri în cantitate mai mare și de o calitate mai bună, astfel încât puteau fi exportate. Până în 1200, orașele deveniseră organisme în principal comerciale, doar în cazuri excepționale acestui aspect adăugându-i-se funcția „industrială”³³. Autorul consideră că multe din orașele Europei medievale existau înainte de anul 1000, dar acestea nu prezentau semne ale dezvoltării ulterioare³⁴.

*

Lăsând deoparte diversele controverse ale istoricilor, putem face câteva afirmații generale legate de fenomenul dezvoltării urbane în evul mediu. Cronologic, majoritatea cercetătorilor situează declanșarea dezvoltării orașelor în vestul și centrul Europei începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea. Diferențele regionale, precum și condițiile locale, au determinat întârzierea începerii acestui fenomen în sud-estul Europei, astfel că întâlnim aici orașe din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Reunirea mai multor factori economici, politici și sociali a favorizat așa numita „explozie urbană” de după secolul al X-lea. Un rol decisiv este acordat relansării comerțului, intensificării schimburilor, după o perioadă de stagnare care a durat un secol (perioada de după domnia Carolingienilor)³⁵. În apusul și centrul Europei, încetarea migrațiilor târzii ale normanzilor și maghiarilor a

³³ *Ibidem*, p. 81-84, 320-321.

³⁴ David Nicholas consideră că: „To speak of any settlement in the Latin West except Rome as a «city» before 1000 is probably misplaced” (*ibidem*, p. 84).

³⁵ Majoritatea istoricilor sunt de acord că acesta a fost momentul începutului „revoluției comerciale” (Peter Johanek, *Merchants, Markets and Towns*, în *The New Cambridge Medieval History*, vol. III (c. 900 – c. 1024), ed. de Timothy Reuter, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 64).

contribuit la crearea unui climat de relativă siguranță pe uscat, în timp ce pe mare, acțiunile orașelor italiene, precum și ale Bizanțului aflat în ascensiune (963-1071) au dus la curățirea treptată a Mării Mediterane de pirății arabi și creștini. Această relansare a comerțului poate fi pusă în legătură cu creșterea demografică și cu dezvoltarea generală a economiei și societății medievale care a caracterizat Europa acelei perioade. Izvoarele de tot felul atestă intensificarea schimburilor și dezvoltarea locurilor în care se făcea acest schimb pe fondul îmbunătățirii productivității în agricultură și impunerii unor inovații tehnice. De asemenea, o dată cu sfârșitul secolului al X-lea, o serie de transformări politice se petrec de-a lungul întregii Europe. În răsărit și centru, neamurile slave și maghiarii acceptă creștinismul și sunt întemeiate numeroase regate noi (Polonia și Ungaria), în timp ce în vest dinastii noi încep să se afirme.

Până au ajuns la stadiul de așezări cu statut juridic aparte, majoritatea centrelor urbane au traversat etape intermediare. Numeroase orașe s-au dezvoltat în preajma unor fortificații, centre de putere locală, care aveau posibilitatea de a asigura protecția. Crescând din punct de vedere economic, noile comunități au dorit să se desprindă de sub protecția seniorilor, urmărind obținerea libertății juridice, fiind totodată în stare să-și asigure propria apărare. În această direcție, raporturile cu seniorii laici sau ecleziastici au fost foarte diverse, mergând de la acordarea treptată de drepturi din inițiativa seniorului, până la obținerea acestora prin negociere directă sau chiar prin mișcări cu caracter violent. În final, comunitățile orășenești, multe organizate în comune-jurate, au obținut libertăți juridice și scutiri fiscale, toate reunite în *privilegii* cuprinse în carte speciale date de seniori. Aceste libertăți au variat foarte mult de la o regiune la alta a Europei, de la un centru la altul, căci fenomenul urban a fost unul foarte divers și complex, implicând numeroase particularități³⁶.

Față de așezarea rurală, ce va continua să domine evul mediu, orașul se deosebește prin câteva trăsături. Din punct de vedere demografic, criteriu care nu trebuie absolutizat, orașul a atras mai mulți locuitori decât satul. Topografic, observăm că marea majoritate a centrelor urbane sunt așezate

³⁶ Orașul medieval a atins maximul dezvoltării sale atunci când în apus întâlnim regalități în ascensiune, regalități care căutau să limiteze importanța feudalismului cu formele sale „private”. În relațiile cu seniorii laici și ecleziastici, cu regalitatea, credem că orașul a ajuns la un compromis, obținând propriul statut, funcționând astfel în sistemul de relații din lumea medievală (vezi excelenta prezentare din *Orașul*, de Jacques Le Goff, în *Dicționar tematic al Evului Mediu*, p. 560-572).

în locuri prielnice schimbului, în preajma castelelor seniorilor, la intersecție de drumuri, la vaduri de trecere a râurilor etc. Ca locație, multe orașe din secolele X-XIV continuă așezări din antichitatea romană, în Italia, Gallia, vestul Germaniei, Spania etc., dar ca organizare, acestea nu au cu nimic de-a face cu orașul antic. Chiar dacă dezvoltarea orașului medieval a fost în general una organică, fără a urma un plan prestabilit, centrele urbane fiind, în consecință, neregulate, se disting câteva trăsături definitorii. Astfel, *piața centrală* se impune ca loc polarizator al schimburilor, având două funcții: una, originală, de loc de comerț, a doua, de loc de adunare și de manifestare a orașenilor (*agora*). *Piața* este dominată de două simboluri ale orașului medieval: *primăria*, sediul instituției care guvernează orașul și veghează la păstrarea autonomiei acestuia, și *catedrala*, locul în care orașenii își manifestă piosenia, simbol al atotprezenței bisericii. Orașul se detașează de lumea rurală și prin funcțiile sale. Principala funcție rămâne cea economică, în principal de centru de schimb, secundare fiind producția de mărfuri și ocupațiile agrare³⁷. Funcția politică îi este dată de faptul că orașul a continuat să reprezinte sediu de putere, seniorială sau centrală, care sunt dublate de puterea orașenească, întruchipată în instituțiile apărătoare ale autonomiei urbane. Această dualitate, chiar dacă nu este prezentă peste tot (excludem din această situație „orașele-state“ din Italia) reprezintă o caracteristică a orașului medieval. Chiar dacă puterea seniorială sau centrală nu este prezentă în mod direct, aceasta se exercită prin reprezentanți. În fine, orașul deține și o funcție culturală (revoluția comercială și avântul orașelor au creat condițiile afirmării unei culturi laice, în care universitățile au jucat un rol important) și religioasă (noile forme de pietate se manifestă cu putere și în orașe, la fel ordinele religioase ale franciscanilor și dominicanilor)³⁸.

Dezvoltarea orașului a implicat și apariția și extinderea unor forme de viață specifice, precum și a unor noi mentalități legate de un sistem propriu de valori³⁹. Chiar dacă Biserica s-a arătat intolerantă cu unele ocupații ale

³⁷ Reputații istorici Richard Holt și Gervase Rosser consideră, în *Introducere la The English Medieval Town. A Reader in English Urban History, 1200-1540*, Londra, Longman, 1990, p. 3-4, că orașul este o concentrare eterogenă, relativ densă și permanentă, a unor locuitori angajați într-o multitudine de activități, din care o proporție substanțială sunt neagrar.

³⁸ Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, *op. cit.*, p. 38-39; *Dicționar tematic al Evului Mediu*, p. 131.

³⁹ În istoriografia ultimelor decenii, un rol important l-a deținut așa numita „școală de la Anales“, care, prin reprezentanții săi, a întreprins și o amplă analiză interdisciplinară a orașului cu multiplele sale aspecte. Temele legate de formarea orașelor, precum și institu-

anumitor categorii de orășeni (meseriile interzise – *illicita negocia* – și cele rușinoase – *inhonesta mercimonia*), acestea au continuat să fie practicate. Orășenii s-au arătat mult mai deschiși în atitudinea lor față de muncă, contribuind la reabilitarea acesteia în ochii societății medievale⁴⁰. Din punct de vedere social, comunitatea orășenească medievală forma un amestec, în care se reuniau laolaltă bogați, cei de sus, patriciatul (*majores*), care deseori și-a impus controlul asupra instituțiilor de conducere, la capătul celălalt aflându-se cei de jos, mai săraci, plebea (*mediocres*), diferențierea fiind făcută de un criteriu ce a devenit hotărâtor pentru această lume: *banul*. Între cele două categorii se ajungea, nu rareori, la lupte, ce aveau ca miză nu numai participarea la conducerea orașului, ci și condițiile de muncă sau onoarea familială⁴¹.

O altă problemă controversată este cea a terminologiei urbane, care este foarte diversă. Întâlnim particularități în funcție de cancelarie și de limba folosită de aceasta. Exceptând spațiul bizantin (limba greacă) și cel slav și românesc (limba slavonă), restul Europei a fost un spațiu al limbii latine, în condițiile în care limbile de cult au devenit limbi de cancelarie. În primele secole ale evului mediu timpuriu, în regatele așa-numite barbare, s-a păstrat terminologia de origine romană: *municipium*, *territorium*, fiind folosit și termenul de *civitas* pentru a desemna orașele-reședință episcopală (acest din urmă termen va fi folosit și în actele perioadelor de mai târziu a evului mediu). Ulterior, întâlnim în izvoare tot mai mulți termeni care definesc stadiul de simplu loc de schimb al viitoarelor orașe: *oppidum*, *foro*, sau pe

șiile urbane au fost mai puțin dezbătute; în schimb, s-a acordat un mai mare interes poziției orășeanului în societatea medievală, precum și raporturilor dintre diversele categorii din interiorul orașului, mentalului urban, atitudinii față de timp, muncă, religie și lumea exterioră, felului în care era identificat orașul de către Biserică, lumea seniorială etc. Amintim aici doar câteva nume: Jacques Le Goff, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Rossiaud, André Chèdeville, Bernard Chevalier și mulți alții.

⁴⁰ Biserica respinge pe negustori, datorită specificului meseriei lor, căci scopul comerțului ar fi dorința de câștig, setea de bani și profitul (vezi imaginea negustorului lacom din literatura medievală). Aceasta era doctrina, realitatea arătând că în relațiile dintre Biserică și comercianți, prima s-a dovedit a fi și ocrotitoare a celor ce se ocupau cu schimburile, văzuți și ca „buni creștini”, negustorii fiind acceptați în cele din urmă ca fiind necesari societății creștine (vezi mai pe larg analiza lui Jacques Le Goff în *Negustorii*, p. 78-92 și p. 103-109, precum și Alexandru-Florin Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2000, p. 126-129).

⁴¹ Jacques Rossiaud, *Orășeanul*, în *Omul medieval*, coordonator Jacques Le Goff, trad. de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 137-143.

cel de așezare întărită: *castellum* și *burgus*. Pe lângă acești termeni sunt folosiți și: *urbs*, *suburbium* și *portus*, dar și numeroase variante regionale: *ciudad*, *cite*, *town*, *Stadt*, *villa*, *vároș*, *oraș*, *grad/gorod*, *miasto* etc.⁴².

Aceasta este evoluția generală a orașului medieval, căci credem că fiecare regiune a Europei a cunoscut un fenomen urban propriu. Despre condițiile de dezvoltare a orașelor, precum și despre factorii economici, sociali, politici și culturali putem spune că au fost asemănători de la un spațiu la altul. Trebuie însă să ținem cont de faptul că în unele zone anumiți factori au fost mai importanți, în altele, condițiile au fost diferite. Pentru unele regiuni, hotărâtoare a fost revigorarea comerțului local, pentru altele impulsul a fost dat de conectarea la comerțul internațional. În unele cazuri întâlnim inițiative ale puterii senioriale, în altele, ale autorității centrale. În vestul și centrul Europei, migrațiile au încetat definitiv la sfârșitul secolului al X-lea, în timp ce în răsărit acestea au continuat încă vreme de trei secole. Identificăm astfel zeci de *tipuri urbane*, situația regională fiind hotărâtoare pentru dezvoltarea unui tip sau a altuia.

ON THE GENESIS OF THE MEDIEVAL TOWN IN EUROPE: HISTORIOGRAPHY, DEFINITIONS AND TERMINOLOGY

- Summary -

The present study undertakes an inquiry into the way the genesis of the medieval town has been approached in Western historiography. The historians who have focused on research into the development of the medieval town have come across several quandaries. The first concerns the continuity of the medieval town, and whether it acts as a development from the town in Antiquity. An answer to this question breeds others: how is the medieval town to be defined, what has triggered the outstanding urbanization process in Western and Central Europe between the 10th and the 13th centuries and which social force has driven urban growth? Another major quandary arises when considering the way in which the town has functioned in a world dominated by vassal-master relationships, and how it has responded to their influence. Historians in East-European countries have been faced with another issue, namely that of the origin and of the connections between urban centres in this area and towns of Western and Central Europe, as well as those in the Byzantine area. Expert opinions remain divided, since the urban developments at stake here are specific to each region; this is the reason which explains the great diversity and

⁴² Edith Ennen, *op. cit.*, p. 46-47; Georges Jehel, Philippe Racinet, *op. cit.*, p. 17-18; David Nicholas, *op. cit.*, p. 90-91.

complexity of the answers provided to these questions. The study contains an analysis of the viewpoints of reputed experts, most of them outstanding investigators of the urban phenomenon: Max Weber, Henri Pirenne, Fritz Rörig, Lewis Mumford, Robert Lopez, Edith Ennen, Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, Georges Jehel, Philippe Racinet, and David Nicholas.

Leaving aside the various contentions between these historians, the conclusion we have reached is that each region in Europe has experienced its own urban phenomenon. It may be stated that the conditions for urban development, as well as the economic, social, political, and cultural factors have displayed certain similarities from one area to the other. However, it is our belief that we must keep in mind how certain factors have been more important in some areas, and how in others, the conditions have been different. In the case of some regions, a new momentum gained by local trade has been decisive; in the case of others, the momentum has been conveyed by engaging into international trade. Some cases present initiatives taken by the seigniorial power, others, those taken by the central authority. In Western and Central Europe, migrations had come to a close by the end of the 10th century, whereas Eastern Europe saw them continue for three more centuries. We are consequently able to point out dozens of *urban types*, the status of the area being decisive to the development of one type or the other.

Ion Toderașcu

Ștefan cel Mare – principe român

Comemorarea prilejuită de semimilenarul ștefanian (1504-2004) ne-a îndemnat să revenim la mai vechi preocupări și să reflectăm la *profilul de român* al marelui principe. S-a considerat Ștefan cel Mare *moldovean* sau *român*? A avut un orizont etnic limitat la țara unde era stăpân și domnea, ori o viziune mai largă, românească?

O asemenea restituție poate să pună pe istoric în situația de a transfera omului din Evul de Mijloc idei și trăiri străine timpului său. Dificultatea unui asemenea demers vine, mai întâi, din „tăcerea” specifică omului medieval, care nu avea vocație publică (precum omul modern), nu se folosea de gazetă și nu urca la tribună. Altfel spus, *nu era un om declarativ*. Scrisul era atunci un bun cu acces foarte limitat, un adevărat lux, societatea era una a oralității și a vizualului. Apoi, informația documentară românească, câtă s-a păstrat și ne-a parvenit, este nu doar *insuficientă*, ci și *rectilinie*. Documentele politice, relativ puține la număr, au fost redactate pe o *cvasistereotipie* proprie cancelariei medievale. *Cliseele verbale* lasă loc puțin nuanțelor de care avem atâta nevoie pentru recuperarea unui *profil princiar medieval din perspectivă națională*.

Omul Evului Mediu a trăit într-o diversitate de forme și particularisme locale, într-un pluralism politic prelungit pe alocuri până în miezul epocii moderne. Cu toate acestea, el a avut *conștiința de grup*, sentimentul descendenței dintr-un trunchi etnic comun; știa că face parte dintr-un neam (popor, etnie), cu o limbă comună, aceeași confesiune și aceleași obiceiuri. Omul medieval este interesat de începutul neamului său, își caută eroul întemeietor, căruia îi creează legenda. Este ceea ce, în mod obișnuit numim *conștiință de neam* sau, cu un concept mai nou, mai adecvat și integrator,

*conștiința națională medievală*¹. Dar el, omul medieval „trăiește sentimentul național în manieră diferită de cel modern. În primul rînd cu alt ritm și altă intensitate, în genere mult mai reduse”².

Lumea medievală, așa de multicoloră, avea ca liant *religia*. De aceea, omul Evului Mediu se revendica întai de toate ca fiind *creștin*. Aceasta îi era prima identitate. Și locuitorii Țărilor Române din secolele XIV-XVI, perioadă pe care suntem tentați a o numi *medievalitatea românească clasică*, se considerau, înainte de toate, *creștini*, apoi se regăseau în *numele provincial* (moldoveni, munteni, olteni, bănățeni hațegani, făgărășeni ori moroșani) și numai după aceea își spuneau *români*. „Ideea de români și românită nu era atotcuprinzătoare, deoarece țara generică locuită de români era formată din mai multe țări, numite adesea de străini *Vlahii* sau *Romani*, iar de români *țări românești*”³.

Cu aceste constatări liminare, revenim la întrebarea inițială: Ștefan cel Mare a avut conștiința românității?

Sunt astăzi câteva indicii documentare care ne fac să credem că marele voievod și-a depășit condiția de moldovean; că a cunoscut realitățile etnice, lingvistice și confesionale de peste Milcov și de dincolo de Carpați. Dar, cunoscându-le, nu se poate spune că a operat cu alte instrumente decât acelea specifice omului medieval și națiunii medievale, atunci când *ideea de stat nu acoperea ideea de neam*.

Cum bine se cunoaște, Ștefan cel Mare a intervenit de mai multe ori în Țara Românească (1473, 1476, 1477, 1480, 1481), în două rînduri (1476, așezarea lui Vlad Țepeș în a treia domnie și 1480, impunerea lui Mircea II) cooperând și cu forțe militare din Transilvania, pentru instalarea unor voievozi precum Laiotă Basarab, Vlad Țepeș, Basarab Țepeluș, Mircea „fiul domniei mele” și Vlad Călugărul. Insistența cu care domnul Țării Moldovei a urmărit politica domnilor Basarabi, încercând să le determine o atitudine antiotomană, l-a făcut pe contemporanul neamț (care a avut o misiune în Moldova, cel mai probabil una militară), redactor al variantei germane a cronicii Țării Moldovei (ori numai o cronică a domniei ștefaniene, cum o sugerează chiar varianta în discuție), să-l numească pe Ștefan „voievod al țărilor Moldovei și Valahiei”⁴. Iar *Istoria Țării Românești (1290-1690)*.

¹ Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 6-7.

² *Ibidem*, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 28.

Letopisețul cantacuzinesc îi atribuie lui Ștefan cel Mare 16 ani de domnie în Muntenia⁵. O atribuire, desigur, gratuită, dar explicabilă prin efectele pe care presiunea exercitată de politica lui Ștefan a fost reținută în conștiința publică munteană. Și Johann Filstich, istoric sas, traducător al *Letopisețului cantacuzinesc* (de unde cu siguranță a luat informația), îl face pe Ștefan cel Mare „ocârmuitor“ timp de 17 ani pe tronul Basarabilor⁶.

Politica marelui domn al Țării Moldovei față de statul românesc de la sud este posibil să fi urmărit și intenții de perspectivă. Foarte probabil ca Ștefan să fi gândit la o *uniune dinastică moldo-munteană*. Prin căsătoria cu Maria-Voichița, fiica lui Radu cel Frumos, Ștefan se asigurase, pe lângă o

⁵ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4-5: Țepeluș vodă „au avut războiul la Râmnicul Sărat cu bătrânul Ștefan vodă den Țara Moldovei. Atunce (în 8 iulie 1481, n.ns. I.T.) în oaste au perit (de fapt a fost alungat din țară, n.ns. I.T.) și Țepeluș vodă și au fost izbânda lui Ștefan vodă. Și au săzut aicea în țară de au domnit ani 16“. S-a presupus că dorința lui Ștefan de a se impune ca suzeran al domnilor Țării Românești, pentru că aceasta urmărea în fond, a ajuns în compilația cantacuzinească „prin intermediul vechiului letopiseț muntean, inițiat în vremea lui Radu de la Afumați (1524-1528)“ (Leon Șimanschi, *Ștefan cel Mare – domn al Moldovei și Țării Românești*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, volum editat de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 435). Printr-o operație de logică s-a propus ca cei 16 ani de pretinsă domnie munteană a lui Ștefan cel Mare să devină 6 și să fie raportați la perioada 1481 (bătălia de la Râmnic contra lui Basarab Țepeluș) și 1486 (încheierea păcii moldo-otomane). Atunci, între 1481-1486, Ștefan a putut deveni „domnul din Țara Românească“, de fapt suzeran acolo (*Ibidem*, p. 436).

Informația călătorului polon Matei Strykowski (*Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 454), care în drum spre Constantinopol (1574-1575) a vizitat curtea voievodală munteană (domn fiind Alexandru II Mircea) și a văzut acolo „chipul“ lui Ștefan cel Mare „zugrăvit pe lemn [...] cu coroană regească pe cap“, ar putea ține de memoria istorică. Era imaginea, peste veac, a aceluia care „făcuse“ politica succesiunii în jilțul princiar al Țării Românești vreme de un deceniu și care avea să apară, prin forța istoriografiei, ca domn efectiv pe tronul Basarabilor.

⁶ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească (Tentamen Historiae Vallachicae)*, studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, trad. de Radu Constantinescu, București, 1979, p. 105 și 107: „Ștefan, domnul Moldovei, biruind pe Vladislav Țepeluș și aducând Țara Românească sub *ascultarea sa*, ajunsese să se facă stăpân și asupra acestui voievodat. Și, cu toate că îl ocârmui vreme de 17 ani (cifra 6 din textul chirilic al cronicii muntene a fost văzută de traducătorul sas 7, observația lui Leon Șimanschi, *op. cit.*, p. 435), nu lăsa nimic vrednic de însemnare pentru pana istoricilor“ (subl.ns. I.T.). Lipsa faptelor „vrednice“ din așa-zisa domnie munteană a lui Ștefan, principele așa de vrednic, este prima dovadă a plâsmuirii ei. Ștefan a putut fi, este bine știut, doar un suzeran, efectiv sau „în spe“.

altă „zestre“ imperială, și de înrudirea cu familia domnitoare a Țării Românești, ceea ce deschidea calea așezării unui urmaș pe tronul de la Târgoviște. Ni se pare simptomatic faptul că fiul rezultat din acest mariaj s-a chemat Bogdan-Vlad, primul nume specific dinastiei moldovene, celălalt dinastiei muntene⁷. Această dublă filiație a fost înregistrată pe două piese de broderie dăruite mănăstirii Putna, în 1510 și 1513, o dveră cu icoana Maicii Domnului, hramul bisericii, și un acoperământ de mormânt pentru mama sa, doamna Maria, unde Bogdan al III-lea se intitulează, în slavonește, „fiul lui Ștefan voievod <și> nepotul lui Radul voievod“⁸. Tot astfel, pe un manuscris slavon (*Tâlcuirea lui Grigore Teologul*), copiat de ieromonahul Eftimie la 23 aprilie 1511, Bogdan al III-lea, care inițiasse copia și o dăruise mănăstirii Putna, își spune „fiu lui Ștefan voievod și nepot al lui Radul voievod“⁹. Titlul în discuție, scris, de asemenea, în slavonă, se repetă și pe un potir din argint aurit, lucrat în stil gotic, în Transilvania sau Moldova, cu motive ornamentale foarte răspândite în Ungaria, Transilvania și Moldova (secolele XV-XVI), dăruit de Bogdan al III-lea schitului Protaton de la Muntele Athos¹⁰, acolo unde urmașul marelui Ștefan finanțase lucrări de construcție în 1507/1508 și 1512¹¹.

Intervenind în Muntenia, marele voievod al Moldovei a avut, probabil, conștiința că acționează într-un teritoriu de aceeași structură etnică. Țara unde s-a voit suzeran era, în scrisoarea adresată logofătului Mihai aflat în Polonia (a doua epistolă cu această destinație), la 12 ianuarie 1460, „Țara

⁷ P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a Țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 61. Pentru identitatea acestui fiu ștefanian și evoluția asocierii onomastice Bogdan-Vlad, vezi Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, urmașul lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. „A.D. Xenopol” Iași”, XXV/1, 1988, p. 247-252. Bogdan-Vlad s-a născut la 16 iunie 1479. Ștefan Andreescu observa că „ipoteza” instalării pe tronul Basarabilor a fiului născut din căsătoria cu domnița munteană Maria-Voichița „capătă un temei în plus dacă ne gândim că în 1479 succesorul oficial al lui Ștefan cel Mare la tronul Moldovei era un alt fiu, Alexandru, născut dintr-o căsătorie anterioară” (*Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593*, București, 1980, p. 32).

⁸ T.G. Bulat, *Biserica Moldovei în vremea lui Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517)*, extras din „Mitropolia Moldovei”, Iași, 2-3, 1940, p. 19.

⁹ Radu Constantinescu, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977, p. 25.

¹⁰ *Treasures of Mount Athos*, B Edition, Thessaloniki, 1997, p. 380; cf. și Marius Pomurub, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*, Cluj-Napoca, 2004, fig. 61.

¹¹ Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 295.

Basarabilor“ (în expresia documentului, „de când ne-am întâlnit în Țara Basarabilor“) ¹² și nu Țara Românească (ceea ce ar fi însemnat să recunoască o adevărată „confiscare“ de nume cu rezonanță etnică). Pisanian bisericii de la Războieni (1496), căreia trebuie să-i recunoaștem și un sens educativ, a făcut ca posteritatea să știe că, în 1476, alături de „puternicul Mehmed, împăratul turcesc“, venise și voievodul Laiotă „cu toată țara sa basarabească“ ¹³. Inscripția bisericii de la Milișăuți, biserică ridicată (în 1487) pentru cinstirea victoriei de la Râmnic (1481) contra lui Basarab Țepeluș, a lăsat pentru cei din viitor știrea că Ștefan a făcut acolo „pieire foarte mare printre basarabi“ ¹⁴. Așadar, pe această cale de „informare publică“, cum a fost socotită inscripția unei ctitorii ¹⁵, Ștefan a făcut să se cunoască că i-a învins pe *basarabi*, oștenii voievodului Basarab cel Tânăr (zis și Țepeluș), adversarul său din Țara Basarabească, și nu pe *români*, pentru că români erau toți, și învingători și învinși din amândouă „țările românești“.

În textul soliei trimise la Veneția, prezentat Senatului la 8 mai 1477, Ștefan cel Mare a vorbit, prin vocea lui Ioan Țamblac (venețienii i-au spus „Caloianes Valacus“), despre Țara Românească numind-o „cealaltă țară românească“, „l'altra Vlachia“ ¹⁶, formulare explicită pentru identitatea, în nume etnic, a celor două „țări“, ambele românești. Conștiința naționalității comune își găsea, astfel, cea mai autentică exprimare. Și aceasta se întâmpla la Veneția, în inima latinității, latinitate unde originea romană a poporului român își găsisese cea dintâi afirmare limpede prin florentinul Poggio Bracciolini ¹⁷. Expresia „l'altra Vlachia“, cu aceeași semnificație, a fost

¹² *Documenta romanicae historica*, A. Moldova, vol. II (1449-1486), vol. întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, nr. 89, p. 127.

¹³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1958, p. 143.

¹⁴ *Ibidem*, p. 58. S-a considerat recent, că precizarea aceasta: „și a făcut pieire (*cădere*, nota aut.) foarte mare printre basarabi“, poate să sugereze, dincolo de marcarea unei biruințe, și mărțurisirea unui regret. Ștefan s-a voit absolut de păcatul uciderii acelor ce-i erau de același neam și de aceeași credință“ (Ion I. Solcanu, *Artă și societate românească, sec. XIV-XVIII*, București, 2002, p. 251).

¹⁵ Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001, p. 120.

¹⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 348-349. „Expresie interesantă, remarca editorul, fiindcă e o dovadă pentru sec. XV de conștiința originii comune a Moldovenilor și Muntenilor. Se știe că Vlachia, Valachia e numită nu numai Țara Românească, ci și Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor)“ (*Ibidem*, p. 348, nota 3).

¹⁷ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 46-47 (ed. în limba franceză, Bucarest, 1977).

confirmată și din exterior. La 27 decembrie 1513, bailul venețian Nicolaus Iustinianus (Nicola Giustinian) comunica dogelui Leonardus Lauredanus (Leonardo Loredano), că ambasadorul regelui Ungariei (Vladislav II) la Constantinopol (Barnabas Beley, în acest post între 1510 și 1517), primit în audiență la sultan (Selim I), i-a solicitat padișahului ca Imperiul Otoman să facă pace cu regele Poloniei, regele Boemiei, Împăratul (Imperiul Romano-German), Veneția (Vostra Signoria), Moldova (Carabogdan), „l'altra Valachia“ (Țara Românească) și Raguza¹⁸. Traseul *interior-exterior* al sintagmei „l'altra Vlachia“ vine parcă să confirme originea autohtonă a conștiinței romanității și a conștiinței unității de neam a românilor.

Cronica Țării Moldovei, scrisă în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, folosește curent pentru statul românesc de la sud de Carpații Meridionali denumirea de „Țara Muntenească“, iar pentru locuitorii săi pe aceea de „munteni“¹⁹. Se cuvine să înțelegem de aici că moldovenii au refuzat cu obstinație să recunoască doar românilor de peste Milcov dreptul de a-și numi statul *Țara Românească* și i-au spus *Țara Muntenească*, ceea ce conșună cu o formă de *conștiință a unității etnice*²⁰ sau, urmând noul concept, de *conștiință națională medievală*.

¹⁸ Ioan-Aurel Pop, *Dalla crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masì, Andrea Picardi, Brăila-Venezia, 2004, p. 98 și 102.

¹⁹ *Cronicile slavo-romane*, ed. cit., p. 17, 18, 19, 22 și passim.

²⁰ „Cronicile slavone din vremea lui Ștefan cel Mare pomenesc și biruințele contra muntenilor lui Radu cel Frumos, lui Basarab cel Bătrân și Tânărului Basarab, lui Vlad Călugărul. Niciodată însă un cuvânt de mânia aruncat adversarului de același sânge. E vorba de două dinastii rivale, de doi domni îndușmăniți, de boierii din jurul lor; afară de aceasta nimic decât *conștiința unui singur neam...*“ (subl.ms. I.T.) (N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, ed. îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, postfață, note și bibliografie de Ștefan Lemny, București, 1987, p. 267). Terminologia „Țara Muntenească“, „Țara Basarabilor“, „Țara Basarabească“ folosită în cancelaria și cronicista Țării Moldovei pentru a denumi Țara Românească, ca și expresia „l'altra Vlachia“ din textul soliei lui Ștefan cel Mare la Veneția (8 mai 1477) „confirmă din plin – opina Ștefan Andreescu în urmă cu un sfert de secol – prezența unei conștiințe a unității de neam la răsărit de Carpați“ (op. cit., p. 32-33). Trebuie să se mai adauge, spunea istoricul citat, „că în primii ani de după moartea lui Ștefan cel Mare a fost întâia oară înregistrată în scris, în așa-numita *Cronică moldo-rusă*, tradiția internă a descendenței din romani a moldovenilor. Frații *Roman* și *Vlahata*, așezați de această cronică la originea neamului, nu sunt altceva decât personificarea celor două denumiri, internă – «român» – și externă – «vlah», «valachus» –, ale românilor. Putem deci admite că încă din timpul lui Ștefan cel Mare conștiința unității de neam a fost politizată, așa explicându-se, în parte, acțiunea lui în legătură cu Țara Românească“ (*Ibidem*, p. 33).

Din vremea lui Ștefan cel Mare cunoaștem cea mai veche folosire a termenului de *rumân* cu accepțiune etnică²¹ și avem una din „cele mai vechi urme de limbă românească”. Pe varianta latină a jurământului de la Colomeea (15 septembrie 1485) se află o notiță foarte interesantă: „*hec inscriptio ex valachico in latinum versa est...*”, adică „*acest act a fost tradus din românește în latinește...*”²². Concluzia, susținută de unii cercetători, este că Ștefan și consilierii săi au întocmit un concept în limba română, care a stat la baza versiunii redactate latinește²³.

Relația *națiune-confesiune*, care pentru lumea medievală a fost una hotărâtoare²⁴, se poate invoca, de asemenea, în sensul aceluiași orizont de românitate al evlaviosului domn Ștefan cel Mare, și gândul ne îndreaptă imediat spre Transilvania, acolo unde ortodoxia a fost pentru români nu numai

²¹ Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, sub redacția M. Berza, București, 1964, p. 45. La 13 martie 1489, în contextul întăririi unor ocini, sunt amintite seliștile lui Bodea Sârbul și Bodea Rumârul (Rumânul) (*Documenta romaniae historica*, A. Moldova, vol. III (1487-1504), vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, nr. 50, p. 93). Termenul *rumân*, observa Gh.I. Brătianu, derivă din latinescul *romanus* și este numele cu adevărat național al poporului român. Valoarea socială, de țaran dependent, a termenului *rumân* se explică prin aceea că *romanus* „reprezenta pentru invadatorii germanici și slavi din Evul Mediu timpuriu numele colonului dependent de un domeniu funciar”. *Romanus* „conținea deci ideea de stabilitate, nu de migrare, ideea de servitute agricolă, nu de libertate păstorească” (*O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu, trad. de Marina Rădulescu, București, 1988, p. 107). Pentru numele etnic *rumân-român* și evoluția acestor termeni, V. Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983, p. 35-96).

²² Ion Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, 2001, p. 28.

²³ I.C. Chițimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Românoslavica”, I, Praga, 1948, p. 123-126; Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 28-29. Opinia conform căreia *lingua valachica* ar desemna „fără doar și poate *limba slavă*” (vezi, „Revista de istorie”, 1983, 3, p. 317) trebuie abandonată. În secolul al XV-lea, ca și în următoarele, *lingua valachica* era *limba română*, în vreme ce *limba slavă* era desemnată prin *lingua ruthenica*. Numeroasele mărturii, în acest sens, la N. Stoicescu, *Dovezi istorice despre unitatea limbii române*, sec. XV – prima jumătate a sec. XIX, în „Revista de istorie”, 1983, 2, p. 137-147. Pentru același orizont, vezi și Olimpia Guțu, Ana-Cristina Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550*, în „Revista Arhivelor”, 1983, 4, p. 390-401; Ana-Cristina Halichias, *Mărturii privind limba română înainte de primele atestări scrise*, în „Studii și cercetări de lingvistică”, 1989, 3, p. 239-245.

²⁴ Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune. Geneza medievală a națiunii române moderne*, în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994, p. 5-63; Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, București, 1998, p. 115-193.

învățătură religioasă, ci și o carte de identitate. *Ortodox* era sinonim cu *român*, așa cum *confesiunea ortodoxă* era sinonimă cu *legea românească*. Târziu, pe timpul lui Gabriel Bethlen, în plin proces de calvinizare, s-a putut scrie despre „iobagii noștri valahi de *credință română*“ (act din 13 aprilie 1625) (subl.ns. I.T.)²⁵. Așadar, ortodoxia era considerată atunci, la început de secol premodern, „credință română“, și așa a fost dintotdeauna, pentru că în Ardealul medieval *confesionalul* și *naționalul* s-au pus și s-au dezvoltat împreună.

Ștefan cel Mare, principele cu o viziune general românească, a pus un mare preț pe colaborarea cu Transilvania, acolo unde își găsisese adăpost, vreme de câțiva ani, după uciderea tatălui său la Reuseni (15 octombrie 1451), foarte probabil sub protecția lui Iancu de Hunedoara²⁶. Ca domn al Țării Moldovei a stăpânit acolo două cetăți, Ciceul și Cetatea de Baltă, cu sate românești și cu biserici ortodoxe. Din țara de peste munți a cerut informații, arme și oșteni și, la rândul-i, a comunicat vești de politică externă ce interesau ambele țări. Ștefan a protejat, prin marele său efort militar, și țara românească intracarpatică. La 5 iunie 1476 el scria brașovenilor: „Aflați prieteni ai noștri [...] că noi pornim război cu necredincioșii turci și suntem de acum în tabără cu toată oastea noastră și venim asupra turcilor. Vă rugăm, dară, [...] să ne dați știre în orice ceas de cele ce-s noi din partea turcilor...“²⁷. Peste câteva zile (11 iunie 1476), de pe Valea Berheciului, unde își așezase tabăra pentru a întâmpina oștirea lui Mehmed al II-lea, Ștefan le mulțumea judei și juraților Brașovului pentru trimiterea de vești privitoare la mișcările otomanilor²⁸. În ianuarie 1477, din Hârlău, Ștefan a trimis la Brașov pe slujitorul său Oglindă, pe care îl recomanda drept „omul nostru cu totul și pe deplin informat în ceea ce privește treburile noastre“²⁹. „Oamenii noștri au venit din Țara Românească, se spunea într-o altă scrisoare expediată, la 20 aprilie 1479, acelorași oficiali ai Brașovului, și spun cu adevărat că cumpliții păgâni, turcii, au trecut iarăși, cu o altă oaste mare și foarte puternică, în Țara Românească și nu știm gândul lor încotro se îndreaptă“. Solicită, stăruitor, informații despre „intenția păgâni-

²⁵ Cf. Valer I. Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, ed. Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, 1996, p. 95.

²⁶ Leon Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. «A.D. Xenopol» Iași“, XIX, 1982, p. 185.

²⁷ I. Bogdan, *Documente*, II, p. 339-340.

²⁸ *Ibidem*, p. 340-341.

²⁹ *Ibidem*, p. 342.

lor“, arătând că „noi am trimis din nou alți oameni ca să se informeze cu privire la faptele lor“³⁰. Răspunsul brașovenilor, survenit la câteva zile (26 aprilie), este de o mare semnificație pentru aureola militară a marelui domn român: „Îți dăm de știre, se spunea acolo, că suntem în mare primejdie și la mare strâmtoare din pricina turcilor prea cruzi...“. Îi cereau, apoi, insistent, să intervină pentru protejarea Ardealului: „parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea și apărarea Transilvaniei (gubernationem atque defensionem partium Transsilvanarum) [...] Cu mare dor și dragoste (magno desiderio et affectione) rugăm pe măriia ta ca să binevoiești a te apropia de părțile acestea, spre a le apăra de mai sus zișii turci prea cumpliți“ (subl.ns. I.T.)³¹. În vara anului 1480, la 9 iulie, voievodul Moldovei comunica din Hârlău „bunilor noștri prieteni“, judeului și juraților de la Brașov, știri despre mișcările turcilor: „...iscoadele noastre care ajung la ei așa ne spun, că turcii au și alte oști gata și pândesc undeva, să ne ia înainte sau nouă sau vouă. De aceea domnia voastră căutați bine cu iscoade, și dacă veți vedea domnia voastră că acei vrăjmași pornesc sau împotriva voastră sau împotriva noastră, să fiți gata și să ne trimiteți iute de știre [...], ca să fim și noi gata și să ne ridicăm împreună cu domnia voastră împotriva acelor vrăjmași“³² (subl.ns. I.T.).

Viața spirituală românească din Transilvania a primit un sprijin eficient din Țara Moldovei. În preajma domeniului Ciceului, la Feleac, a existat o veche ctitorie, cu hramul Sfânta Paraschiva, pusă de tradiție pe seama lui Ștefan cel Mare. Unele elemente arhitectonice, întâlnite și la edificiile moldovene de la Pătrăuți, Voroneț, Borzești, Războieni și Neamț, ar pleda pentru această atribuire³³, dar ni se par insuficiente cantitativ, nedeterminante ca specific și nu sunt exclusiv moldovenești. Ctitor-inițial sau nu, în perioada domniei lui Ștefan cel Mare biserica din Feleac a fost înzestrată cu câteva cărți manuscrise, unele ajunse până la noi, precum un *Liturghier*

³⁰ *Ibidem*, p. 353-354.

³¹ *Ibidem*, p. 354-355.

³² *Ibidem*, p. 357.

³³ Marius Porumb, *Bisericele din Feleac și Vad. Două ctitorii moldovenești din Transilvania*, București, 1968, p. 13; Idem, *Pictura românească din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1981, p. 45. În ultimele studii ale istoricului de artă Marius Porumb, calitatea de ctitor-inițial la Feleac a lui Ștefan cel Mare este mai categoric afirmată, într-un caz chiar prin enunț (*Biserica arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2003), în altul, prin confirmarea „tradiției“ de către „documente de epocă“ (*Ștefan cel Mare și Transilvania*, p. 19).

slavon din 1481, în ale cărui motive decorative se simte influența tehnicii miniaturiste moldovene. De asemenea, un *Tetraevangheliar* din 1488, care păstrează însemnarea privitoare la edificarea bisericii în timpul păstoriei arhiepiscopului Daniil, realizat, sunt toate indiciile, într-un atelier din Țara Moldovei. În 1498, Isac vistiernicul, înaltul dregător al lui Ștefan cel Mare, a „finanțat” ferecarea în argint, tot într-un atelier moldovean, a acestei cărți sfinte, precizându-i și destinația: „pentru mitropolia din Feleac”³⁴.

Pe domeniul Ciceului, primit de la regele Matia Corvin³⁵, Ștefan cel Mare a pus să se înalțe, după 1486, atunci când și-a desfășurat marea operă arhitecturală religioasă, edificii de cult pentru români la Vad, Ciceu și Mihăiești, prima dăinuind până în zilele noastre. Pentru biserica din Vad, așezată pe valea Bogatei, ridicată în plan triconc, asemenea multora din Moldova, a fost folosită piatră din ruinele castrului roman de la Cășeu, ceea ce ne sugerează o continuitate a romanității militare prin românitatea religioasă. Foarte probabil, ctitorul i-a dăruit satele Vadul și Suarășul³⁶. Legăturile bisericii lui Ștefan cel Mare de la Vad cu Moldova au continuat și în veacurile următoare. Cu ocazia lucrărilor de restaurare efectuate la fosta biserică episcopală a Vadului, pe peretele absidei altarului, sub tencuiala mai nouă, au putut fi citite mai multe inscripții zgârâiate, printre care și una din 1 august 1718, amintind despre „Ermonah Antonii Moldoveanul”³⁷.

³⁴ Idem, *Pictura românească din Transilvania*, p. 45; Idem, *Ștefan cel Mare și Transilvania*, p. 21-23. N. Iorga (*Les arts mineurs en Roumanie*, I, *Icônes, Argenterie, Miniatures*, București, 1934, p. 40) a pus gestul boierului moldovean, „diplomat” al lui Ștefan cel Mare, în relație cu eliberarea lui din închisoarea de la Liow, unde fusese aruncat, în timpul campaniei din 1497. din porunca regelui Ioan Albert. printr-o gravă încălcare a imunității solilor. Era, așadar, în dania marelui dregător o atitudine de recunoștință față de „mila lui Dumnezeu”, căruia îi datora punerea în libertate.

³⁵ Sinteza opiniilor privitoare la intrarea feudelor ardeleni, Ciceul și Cetatea de Baltă, în stăpânirea marelui domn moldovean, la Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, I, București, 1988, p. 147.

³⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 143; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, p. 46-47; Idem, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2004, p. 8.

³⁷ Marius Porumb, *Inscripții medievale românești din Transilvania*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh.”, Cluj-Napoca, XXI, 1978, p. 312.

Întemeierea episcopiei și a Mitropoliei ortodoxe din Transilvania, ca și evoluția acestora, statutul lor, relațiile cu scaunul mitropolitan din Țara Românească și cu cel din Țara Moldovei au cunoscut îndelungi discuții. Suntem, încă, pe un teren al incertitudinilor. Cu privire la Mitropolia ortodoxă a Ardealului s-au conturat, în timp, două opinii. Una, pro-

Relațiile spirituale moldo-transilvănene din epoca ștefaniană au trecut dincolo de limitele domeniilor ardelene ale marelui domn și au cunoscut forme diverse. Zugravi moldoveni (precum Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești) au lucrat și în Transilvania, ceea ce a putut întreține, prin limbajul figurativ, spiritul de comuniune și de solidaritate etnică românească. Icoanele păstrate la biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, la bisericile din Budești și Văleni (Maramureș), Lupșa și Țelna (jud. Alba), ca și la Muzeul Brukenthal comportă, la o analiză comparativă, asemănări evidente de stil, motive decorative și reprezentări din câmpul iconic cu piese de același gen realizate în ambianța artistică din Moldova lui Ștefan cel

movată de Augustin Bunea (*Ierarchia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904), la care s-au alăturat apoi N. Iorga și P.P. Panaitescu, exclude existența unei mitropolii ortodoxe înainte de Mihai Viteazul. Cealaltă, formulată întâi de Ștefan Meteș (*Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935), a fost dezvoltată de Mircea Păcurariu (*Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, 1993), care consideră că sediul Mitropoliei ortodoxe din Transilvania a cunoscut itinerarul Feleac (înainte de 1488), Prislop (ipotetic, după 1451), Geoagiu, Lancrăm, Alba-Iulia. Tot la Feleac pune întâiul sediu al Mitropoliei ortodoxe transilvane (mențione sigură din 1498, pe ferecătura în argint din acel an a *Tetraevangelului* din 1488) și Marius Porumb (cel mai nou în, *Biserica arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, p. 11, 18). De asemenea, Alexandru Simon: „Avem semnale că, timp de trei decenii cel puțin, din jurul lui 1488 [...] și până după 1516 [...], instituția ecleziastică «de la Feleac» a funcționat la capacitate mitropolitană maximă”. Sau: „Prin coroborarea recunoașterii regale a unui arhiepiscop ortodox din Transilvania (1494) cu atestarea moldavă a unei mitropolii la Feleac (1498), se poate afirma, cel puțin, că Feleacul trebuia să devină reședința lui Daniil. Relațiile dintre Matia Corvin, respectiv succesorul său, Vladislav II, și Ștefan, dintre conducătorii statelor care recunosc mitropolia, susțin o intrare în funcțiune a mitropoliei înainte de moartea lui Matia (1490) (*Feleacul, 1367-1587*, Cluj-Napoca, 2004, p. 100, 105). Evoluția acestei controverse, cu argumente și observații care vin în favoarea opiniei lui Augustin Bunea, la Florin Pintescu, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Suceava, 2004, p. 132-143. Cât despre Episcopia de la Vad, și în acest caz s-au delimitat două direcții. Una îi pune începutul în vremea lui Ștefan cel Mare și o consideră dependentă de Mitropolia Moldovei, unde erau sfințiți episcopii de Vad (vezi, bunăoară, Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, p. 47; Idem, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, p. 8-9: primul episcop atestat documentar, în 1523, a fost vlădica Ilarion, dar el ocupa această funcție, foarte probabil, „încă de la începutul veacului, din timpul domniei lui Ștefan cel Mare”). Cealaltă, reprezentată de Mircea Păcurariu, o plasează în prima jumătate a secolului al XVI-lea, atunci când întâiul episcop este menționat în scris, la 23 septembrie 1523. Sub ascultarea acestei episcopii erau 60 de sate de pe domeniul cetății Ciceu, 34 de sate așezate între Bistrița și Gherla, care erau ale cetății Unguraș, 50 de sate ale Bistriței și 23 ale Rodnei (*Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. cit, p. 157).

Mare³⁸. Cărți liturgice moldovenești au fost copiate în atelierele de caligrafiat care funcționau pe lângă mănăstiri maramureșene, hațegane ori din Munții Apuseni, ceea ce se poate socoti o adevărată *comunicare ortodoxă*, care în timp a avut și *consecințe în plan etnic-național*. Un *Triod-slavon* din secolul XV, cu însemnarea unui ieromonah de la mănăstirea Neamț, s-a păstrat la mănăstirea hunedoreană Plosca, iar un *Tetraevangheliar* realizat în Moldova a fost descoperit la biserica din Rusu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud). *Liturghierul-slavon*, copiat pe la 1492 de un cunoscut caligraf, ieromonahul Ghervasie de la Putna, a ajuns și el în Transilvania, ca și ceea ce s-a numit *Psaltirea de la Muncaci*, transcrisă și împodobită cu miniaturi din inițiativa marelui logofăt Ioan Tăutu, slujitorul, vreme de 35 de ani, al lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea. S-a avansat ipoteza (Marius Porumb) că înaltul dregător, care și-a pus pe manuscris și portretul (asemănător celui de la Bălinești, pictat de Gavril Ieromonahul), a dăruit inițial *Psaltirea* mănăstirii din Peri, lăcaș emblematic pentru ortodoxia românească, care a avut rosturi de „stavropighie patriarhală”³⁹.

Ca un ecou peste timp, stema Țării Moldovei a putut fi văzută în Transilvania, secole la rând, acolo unde voievozii de la Suceava, începând cu Ștefan cel Mare, au stăpânit feude, au construit biserici și au făcut danii. La Cetatea Ciceului, un relief cu herbul Moldovei, ținut în piatră, este de presupus chiar de la instalarea stăpânirii ștefaniene (astăzi se află la Muzeul Național de Istorie), era expresia vizuală a unei posesiuni românești extracarpatică în țara românească intracarpatică. Tot astfel, la biserica reformată din Uriu (sat de pe domeniul Cetății Ciceului), pe parapetul amvonului, și la bisericile evanghelice din Boian și Dârlos (de pe domeniul Cetății de Baltă)⁴⁰. Relieful de la Uriu „provine, neîndoielnic, de la Cetatea Ciceului”⁴¹ și poate fi văzut acum la Muzeul Național de Istorie, iar cel de la Boian, reprezentat de două ori, o dată pe poarta carosabilă a fortificației bisericii și încă o dată deasupra portalului nordic de acces în lăcaș, s-a socotit a fi „un gest votiv din partea voievozilor stăpâni ai Cetății de Baltă”⁴¹. Tot un astfel de gest ar putea să explice și prezența reliefului cu „bour” în cealaltă biserică evanghelică, de la Dârlos.

Într-o lume a vizualului, cum a fost societatea medievală, blazonul stăpânului, situat „la vedere”, într-un loc public, căpăta și o funcție socială. El

³⁸ Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania*, p. 27-31.

³⁹ Cf. *Ibidem*, p. 31-34.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 15 și ilustrațiile nr. 27, 73, 75 și 80.

⁴¹ *Ibidem*, p. 15-16.

putea să semnifice permanentizarea prezenței acestuia printre supușii săi; supuși care erau, în cazul domeniilor Ciceului și Cetății de Baltă, cei mai mulți, de același neam și credință cu stăpânul (voievodul Țării Moldovei)⁴².

Prin intermediul stăpânirilor de feude, al construcției de biserici, care nu aveau doar o funcție religioasă, ci și una socială, și al celorlalte forme de relații cultural-confesionale, Ștefan cel Mare a putut interveni direct în viața românească din Transilvania, asumându-și un adevărat patronaj spiritual, ceea ce memoria istorică, cu rolul ei de depozitar, a reținut spre folosul recuperării și recompunerii trecutului.

*

Ștefan al III-lea, principele „cel Mare“ al istoriei românilor, își cinstește acest cognomen prin multiple resorturi. A fost un *mare om de stat*, un *mare spirit diplomatic*, un *mare militar*, un *mare creștin* și *mare ctitor de cultură*. Pentru toate acestea a avut parte de o *mare faimă* între contemporani și în posteritate. Aureola acestei personalități complexe trebuie întregită, însă, și cu *orizontul lui etnic românesc*, exprimat, cum s-a putut vedea din aceste pagini, în termenii și în formele lumii medievale.

Ștefan cel Mare a intrat în legendă și a fost mitizat, pentru că mitul, spunea Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular“⁴³. Personificând „vârsta eroică“ a națiunii române medievale, timpul „cavalerilor“ și al „cruciadei târzii“, Ștefan cel Mare a devenit copărtaș la făurirea României moderne și a României Mari. Prin *simbolul Ștefan cel Mare* realitatea medievală a fost investită cu atributele necesare Secolului Unirii și Independenței Românilor.

⁴² La jumătatea secolului al XVI-lea (inventarul este din 1553), din cele 63 de sate ale domeniului Cetății Ciceu, „vreo 48-50 de sate sunt românești [...]. Caracterul românesc al satelor îl vădesc și cnezii din fruntea lor...“. La aceeași dată, din cele 6 sate care formau domeniul Cetății de Baltă, două erau românești, iar în celelalte locuiau și români (cf. D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 131, 143).

⁴³ Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, Payot, 1969, p. 8.

STEPHEN THE GREAT – THE ROMANIAN PRINCE

- S u m m a r y -

The author's whole speech boils down to a single question: did Stephen the 3rd, ruler of Moldavia (1457-1504), „the Great“ prince of Romanians' history and „the true athlete of Christian faith“, as he had been named by the well – known Pope Sixt the 4th, surpass to exceed, from an ethnical perspective, his Moldavian condition? Did he have a larger vision, namely a Romanian one? The answer is positive, but in keeping with the profile of the medieval man, whose national feeling differed from that of modern man's, „having another rhythm and intensity“. Some documentary expressions, the chronicle written within his court, some inscriptions, the perspective of a possible dynastic, Moldavian – Wallachian union, the confessional relations developed in Transylvania allowed the recovery of the Romanian ruler, Stephen the Great's image, a character who expressed himself and acted according to medieval man and nation.

Bogdan-Petru Maleon

Ștefan cel Mare și ritualurile războiului

În paralel cu procesul de edificare instituțională, spațiul ortodox medieval a receptat și adaptat tradiția politică bizantină, atât la nivelul ideologiei puterii, cât și al ritualurilor și simbolurilor monarhice¹. Lumea românească s-a integrat în acest trend, preluând ceremoniile întronării, căsătoriei, războiului sau ctitoririi. Mărturiile privitoare la acestea au însă un caracter lacunar, ceea ce conduce inevitabil spre o abordare regresivă, dublată de adoptarea unei perspective comparative bazată pe omologiile existente în cadrul civilizației creștine orientale. De asemenea, se impune amplificarea documentării prin convocarea tuturor informațiilor care pot sugera, fie și indirect, organizarea puterii și ritualurile acesteia. Spre exemplu, înainte de mijlocul veacului al XV-lea, sursele nu permit reconstituirea scenariului consacrării princiare, iar izvoarele narative anterioare secolului al XVIII-lea îl redau succint. În aceste condiții, principalele descrieri rămân cele furnizate de Axinte Uricariul², Gheorgachi logofătul³ și Dimitrie Cantemir⁴, remarcabile prin acuratețe dar susceptibile de contaminări livești⁵. Corobo-

¹ Dionysios Zakythinos, *Byzance et les peuples de l'Europe du Sud-Est. La synthèse byzantine*, în Idem, *Byzance: Etat-Société-Economie*, London, Variorum Reprints, 1973, p. 25; Dimitri Obolensky, *Russia's Byzantine Heritage*, în Idem, *Byzantium and the Slavs*, London, Variorum Reprints, 1971, p. 97-99.

² Paul Mihail și Ioan Caproșu, *Despre ceremonialul domnesc*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. VIII, 1971, p. 398-399.

³ Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, Fundația Regele Carol I, 1939.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere de Gh. Guțu ș.a., București, Editura Academiei, 1973.

⁵ Corina Nicolescu, *Le couronnement – «Incoronafia». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. XIV, 1976, nr. 4, p. 651-655.

rarea acestor informații îngăduie totuși ipoteza conform căreia Ștefan cel Mare a preluat o tradiție politică și i-a adăugat anumite inovații menite să-i consolideze simbolic puterea⁶.

În epoca ștefaniană războaiele au constituit prilejuri de manifestare a ideologiei puterii, întrucât ritualurile care le acompaniau puneau în evidență apartenența principelui la un model superior, de factură spirituală. Lipsa referințelor privitoare la semnificațiile simbolice ale confruntărilor militare la nivelul mentalului colectiv al epocii determină coroborarea izvoarelor și stabilirea unor analogii cu realitățile documentate în spațiul ortodox. Pentru monarhiile creștine, sensurile războiului erau intim legate de natura harismatică a puterii princiare. Suveranii trebuiau să acționeze conform voinței lui Dumnezeu prin protejarea Bisericii și impunerea legilor sale, apărarea țării și a credinței, cârmuirea în spiritul dreptății și a milosteniei⁷. Titulatura domnilor români reflectă apartenența acestora la tradiția ortodoxă, ei fiind considerați aleși de Dumnezeu și unși de Biserica Răsăritului căreia aveau datoria de a-i asigura apărarea⁸. Adoptarea titlului imperial⁹ a constituit

⁶ Coroana de aur, sceptrul, insignele din metalele prețioase și hainele de paradă, constituiau însemnele esențiale ale puterii (P.P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV, 1961, nr. 1, p. 64; Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în „Revue des études sud-est européennes”, tome XIV, 1977, nr. 2, p. 233-251). Încoronarea este atestată documentar în Moldova la mijlocul veacului al XVI-lea (Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, Editura Columna, 1991, p. 15), dar primul domn care apare, în reprezentările contemporane, purtând acest însemn este Ștefan cel Mare (N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Editura și Tiparul Krafft & Drotleff S.A., Sibiu, 1930, p. 12-20; Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale*, în „Cercetări istorice”, VI, 1975, p. 83-101). Astfel, poate fi luată în calcul ipoteza potrivit căreia Ștefan cel Mare a fost primul domn moldovean care și-a confecționat o coroană, ca un act unilateral de afirmare a autorității, dincolo de orice legitimare externă. Pornind de la aceeași motivație și-a însușit și titlul imperial, gest care marca „o transformare calitativă pe planul strict individual, o asumare de înalte responsabilități creștine, mergând până la eliberarea cetății împărătești, dar menită cunoașterii doar unui cerc restrâns de înalți dregători feudali, laici și ecleziastici, din Moldova” (Ștefan S. Gorovei, *1473 – Un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XVI, 1979, p. 147).

⁷ Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri și simboluri*. Traducere și note de Andrei Niculescu. București, Editura Meridiane, 1998, p. 305-315.

⁸ P.P. Panaitescu, *Io în titlul domnilor români* (ed. de Ștefan S. Gorovei), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXIV, vol. II, 1987, p. 70.

⁹ Asupra echivalenței *țarîmpărat* pot fi consultate cele mai recente contribuții, semnate de Dumitru Nastase, „*Necunoscută ale izvoarelor istoriei românești*”, în „Anuarul In-

aspectul cel mai frapant al legăturii privilegiate dintre Ștefan cel Mare și slujitorii altarului și un indiciu al afirmării autocrației princiare. Unul dintre principiile sale fundamentale a constat în impunerea conducătorului politic drept principală instanță jurisdicțională, atât în ceea ce îi privește pe laici, cât și pe clerici.

Din acest punct de vedere, cnezatul moscovit a cunoscut un proces similar, care va atinge cotele maxime în veacul următor. Biserica rusă, mai ales în componenta sa monahală, a oferit armătura teoretică necesară adoptării teocrației princiare de factură bizantină, potrivit căreia suveranul devenea stăpânul absolut al societății ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, asumându-și în același timp misiunea mediatoare a grației divine pentru brațul secular¹⁰. Ivan al III-lea, contemporanul lui Ștefan cel Mare, a început să folosească în corespondența externă titlul de *țar*, ceea ce reprezenta reflexul asumării modelului politic moștenit de Moscova din Bizanț, pe filieră kieveană. O dată cu preluarea moștenirii imperiale¹¹, cnezilor le-a revenit datoria de a asigura armonia dintre puterea temporală și autoritatea spirituală, iar poziția de reprezentanți ai lui Dumnezeu pe pământ i-a obligat să vegheze asupra bunăstării instituțiilor ecleziastice. Această moștenire a implicat și dreptul de a interveni în problemele religioase prin stabilirea limitelor jurisdicționale ale diverselor instanțe ecleziastice și supravegherea ierarhilor¹². În ceea ce privește nomenclatorul politic, anterior căderii Constantinopolului titlul de *țar* avea rolul de a regla raporturile dintre suverani și autoritatea ecleziastică pentru ca, după 1453, să fie recuperat sensul original de suveranitate universală¹³.

Într-un orizont contemporan cu evoluțiile din lumea rusă, cronica de curte i-a atribuit lui Ștefan cel Mare titlul imperial, ceea ce trimite la o serie

stitutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXX, 1993, p. 483-498; Idem, *Ștefan cel Mare împărat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVI, 1998, p. 68; Ștefan S. Gorovei, „Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei” (I), în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 10, nota 2; Idem, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 135, nota 215.

¹⁰ Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, Armand Colin, p. 394.

¹¹ Vezi Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*. Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2001, p. 139-144.

¹² Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*. Traducere de Diana Stanciu, București, Editura All Educational, 2001, p. 324-329.

¹³ Dumitru Nastase, *Remarques sur l'idée impériale en Russie avant 1453*, în „Revue des études Roumaines”, XVII-XVIII, Paris-Iași, 1993, p. 95-96.

de omologii cu modelul evocat, mai ales în condițiile legăturii de familie dintre cei doi suverani ortodocși, Ivan al III-lea fiind vărul dinspre mamă al doamnei Evdochia, prima soție a voievodului¹⁴. Dincolo de folosirea sa, societatea moldovenească nu era pe deplin pregătită să atingă rafinamentul ideologic al celei bizantine și nici să-și însușească în totalitate ritualurile și simbolurile acesteia, dar tindea să se integreze în familia succesorilor liberi ai Bizanțului. Nu întâmplător, a fost enunțat doar în *Cronica Țării Moldovei*, scriere dedicată cunoșterii interne¹⁵, care nu aparținea categoriei celor menite să popularizeze faptele voievodului dincolo de hotarele țării¹⁶. Prin caracterul său oficial, această lucrare exprima „concepția suverană a lui Ștefan cel Mare însuși”, dorința sa de a-și însuși o moștenire ideologică și nicidecum un proiect de expansiune teritorială¹⁷. Din această perspectivă, Biserica era singura care îl putea atribui, la fel cum în Bizanțul târziu basiliei au pretins recunoașterea universală pe filiera ecumenismului ortodox¹⁸. În cazul principelui moldovean, se poate vorbi despre valențele simbolice ale acestei asumări, realizată printr-o strategie de integrare în categoria suveranilor care au interpretat tradiția bizantină în sensul de a considera țara lor centrul lumii¹⁹. Astfel, Ștefan cel Mare nu a pretins o recunoașterea

¹⁴ Constantin Rezachevici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Stefanovna Voloșanca-Legături dinastice și politice*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 53; Vezi, pe larg, despre aceasta în, Idem, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev, în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt la Suceava*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 113-132.

¹⁵ Ștefan S. Gorovei, *1473-Un an-cheie...*, p. 147.

¹⁶ Ion Toderașcu, *Ștefan „cel Mare”*. *Resorturile unui cognomen*, în „Analele Universității «Al.I.Cuza» din Iași. Istorie”, tom. L. 2004, p. 45.

¹⁷ Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 85.

¹⁸ Conform opiniei lui Dumitru Nastase, asumarea rolului de protector ai Muntelui Athos a însemnat pentru domnii români o „misiune imperială”, în care îi substituiau pe suveranii bizantini sau pe cei sârbi. Athosul simboliza lumea bizantină, lăcașele de cult reproducând ierarhia ortodoxă a familiei de suverani. Altfel spus, protecția exercitată aici constituie indiciul cel mai sugestiv privind preluarea moștenirii imperiale („*Necunoscuta*”..., p. 491-493).

¹⁹ În această manieră poate fi interpretat și cunoscutul pasaj din *Letopiseșul anonim* în care se arată că la 29 august 1471 „a fost cutremur mare atunci peste toată lumea, în vremea când ședea țarul la masă” (*Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 17). Asupra conexiunii dintre dimensiunile seismului și titlul imperial, vezi, Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 66-67. De altfel, Ștefan cel Mare considera că țara sa se înscrie în centrul lumii încă înainte de a se căsători cu o prințesă de neam impe-

suveranității asupra întregului „commonwealth” ortodox, așa cum încercau să facă, încă din această epocă, suveranii moscoviți.

Asumarea de către Ștefan cel Mare a nomenclaturii politic bizantin a reprezentat expresia elocventă a ascendentului dobândit de suveran asupra Bisericii, însă perpetuarea acestui raport depindea de afirmarea unor virtuți imperiale, între care un loc primordial îl ocupa victoria în luptele cu dușmanii credinței. Aceasta trebuia obținută prin rugăciunea principelui și a intercesorilor săi, în special a monahilor, datori să înalțe o rugă permanentă pentru sănătatea și mântuirea domnului și pentru victoria sa în luptă²⁰. Din acest punct de vedere este deosebit de sugestiv faptul că înainte de a începe lungul război cu Imperiul Otoman²¹ prin campania întreprinsă împotriva lui Radu cel Frumos, Ștefan cel Mare a poruncit alcătuirea unui *Tetraevangel* pentru mănăstirea Humor, finalizat la 17 iunie 1473. Pe fila 191, suveranul este reprezentat în genunchi, purtând încălțăminte de culoare roșie proprie basileilor, și oferind Evenghelia Fecioarei Maria așezată pe tron, cu Iisus în brațe. Dedicția îl numește „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul țar, Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovlahiei” (subl. ns.)²². Gestul de a oferi manuscrisul Maicii Domnului, care juca rolul de intercesor, prezentându-l pe donator pruncului Iisus, se regăsește și pe placa sculptată așezată în zidăria asanalei de la Vatoped²³. Alăturarea voievodului²⁴ îngenunchiat, într-o atitudine de rugăciune, titlului imperial nu poate fi, așa cum s-a atras deja atenția, deloc întâmplătoare²⁵.

În ceea ce privește evenimentele militare din cursul anului 1473, se poate observa că în ciuda declanșării acestei campanii împotriva unui suveran

rial (Maria Magdalena Székely, „*Vino să-ți arăt mireasa, femeia mielului*”. *Cădelnița domnească de la Putna și semnificația ei*, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*. Volum îngrijit de Ionel Cădea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, Muzeul Brăilei/Editura Istros, 2003, p. 431).

²⁰ Vezi, în acest sens, Ștefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 389-397.

²¹ Moment care a fost pus în legătură tocmai cu asumarea titlului imperial (Idem, *1473 – Un an-cheie...*, p. 146-149).

²² *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coord. M. Berza, București, Editura Academiei, 1958, p. 387-388.

²³ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 504-505; 518.

²⁴ Despre acest portret, printre puținele contemporane, alături de cel mural de Voroneț și posibil de la Pătrăuți, vezi, Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 84; 95.

²⁵ Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 69.

creștin²⁶, domnul Țării Românești, apelul la sprijinul divin a fost considerat perfect legitim. În plus, Ștefan cel Mare se considera reprezentantul poporului ales, îndreptățit printr-o delegație divină, mediată de Biserică, să îi pedepsească pe cei care treceau de partea necredincioșilor²⁷. El a hotărât să înceapă lung războiul antiotoman sub protecția Fecioarei și, asemenea împăraților, a pornit în luptă alături de Arhanghelul Mihail, pentru a-i pedepsi pe cei care trădaseră tabăra creștină²⁸. O dată revenit la reședința principală de la Suceava, *Letopiseșul anonim* arată că „mitropolitul cu tot clerul bisericesc i-au făcut o întâmpinare minunată și frumoasă, dar mai ales proslăvind pe Dumnezeu pentru toate câte dăruise robului său, Ștefan voievod”²⁹. Aceasta reprezintă, așa cum s-a subliniat recent, prima intrare imperială, deosebit de importantă în plan simbolic tocmai pentru că ilustrează recuperarea unui teritoriu creștin aflat sub puterea otomană și reintegrarea sa în împărăția creștină³⁰.

Pornind de la aceste constatări, însemnarea de pe *Tetraevanghelul de la Humor* capătă noi semnificații, mai ales că titulatura principilor români trebuia să reflecte apartenența acestora la tradiția ortodoxă, ei fiind considerați aleși de Dumnezeu și uniți de Biserica Răsăritului, căreia aveau datoria de a-i asigura apărarea³¹. Se știe că particula *Io* era menită să justifice legitimitatea transcedentală a puterii³², motiv pentru care Ștefan cel Mare a

²⁶ Din punct de vedere politic și militar, s-a arătat că prin intervențiile operate la sud de Milcov, Ștefan cel Mare a dorit să transforme Țara Românească într-o zonă tampon, care să îl protejeze în fața pericolului otoman (Alexandru Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Considerații asupra relațiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova și Țara Românească*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, XLIX, 2, 2004, p. 3-26).

²⁷ Vezi, în acest sens, Liviu Pilat, *Mesianism și escatologie în imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 111-116.

²⁸ Războiul purtat împotriva Țării Românești era considerat un război împotriva necredincioșilor, întrucât Ștefan cel Mare îi asimila pe munteni păgânilor (Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 506).

²⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 17.

³⁰ Liviu Pilat, *Modelul constantinian și imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 435.

³¹ P.P. Panaitescu, *Io în titlul domnilor români...*, p. 70.

³² Pe larg la D. Ciurea, *Problema originii și sensului lui Io din intitulația și subscripția documentelor românești*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tomul XXVI, 1943-1944; Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la Domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1960. Pentru completări, vezi, D. Ciurea, „Io” din intitulația documentelor românești (noi sublinieri), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. IV, 1967.

folosit-o în documente de danie sau de înscrisuri cu caracter votiv destinate mediului ecleziastic³³. Din această perspectivă trebuie interpretat faptul că a fost desemnat drept *binecinstitorul și de Hristos iubitorul*, ceea ce sugerează legătura inextricabilă între domn și suveranul ceresc. Totodată, trimite la rolul elitei clericale moldovenești de a recunoaște calitatea harismatică a principelui, văzut ca proiecție mundană a Mântuitorului și de a media grația divină, atât în timpul vieții acestuia, cât și după *marea trecere*³⁴. Devine astfel evident că domnul era văzut drept soldatul lui Hristos, numit de acesta și investit cu puteri imperiale în virtutea calității de apărător al credinței creștine. Formula citată, de altfel una obișnuită în pisanii sau însemnări dedicatorii, asociată titlului imperial, sugerează că biruințele erau obținute în numele Fiului lui Dumnezeu și cu sprijinul său nemijlocit.

Deosebit de interesant este și faptul că Țara Moldovei a fost desemnată cu titulatura consacrată pentru a denumi provincia ecleziastică. S-a observat că termenul *Moldovlahia*, creație a cancelariei patriarhale sau imperiale, a fost însușit de cancelaria moldovenească iar „*folosirea sa a fost limitată doar la cazurile care atingeau domeniul ecleziastic*“, după cum o dovedesc documentele emise în prima jumătate a secolului al XV-lea, exclusiv în beneficiul unor mari lăcașe monahale³⁵. Extinzând sfera acestei investigații, se poate observa că și după urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, și chiar în secolul al XVI, sintagma a fost utilizată în actele care aveau legătură cu sfera bisericească³⁶. În aceste condiții, nu pare surprinzător faptul că în Tetraevanghelul dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, donatorul a fost numit „*Binecinstitorul și de Hristos iubitorul țar, Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovlahiei*“ (subl. ns.)³⁷, astfel încât, titlul imperial atribuit lui Ștefan cel Mare, la care s-a adăugat vocabula *Io*, a fost pus în legătură cu denumirea provinciei ecleziastice³⁸ și implicit cu domeniul de competență rezervat acesteia. De aici se poate trage concluzia că, începând cu marele voievod, domnii Moldovei s-au considerat și suverani ai Moldovlahiei, adică ai provinciei ecleziastice, ceea ce înseamnă că și-au asumat un rol de protectori în raport cu Biserica. Mai mult decât atât, alăturarea

³³ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 532.

³⁴ *Ibidem*, p. 535.

³⁵ Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza“, 1997, p. 192.

³⁶ În acest sens, vezi discuția la, Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 536-537.

³⁷ *Repertoriul...*, p. 387-388.

³⁸ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 208, nota 16.

denumirii entității bisericești și a titlului imperial sugerează inaugurarea unei relații de tip contractual, calchiată după model bizantin, între puterea seculară și autoritatea ecleziastică. Potrivit acesteia, voievozii trebuiau să asigure protecție Sacerdoțului și să se îngrijescă de bunăstarea sa, în schimb, slujitorii altarului le legitimau puterea prin oficierea ritualurilor suveranității³⁹ și își asumau rolul de intercesori, atât în existența terestră, cât și după „marea trecere“.

În cazul lui Ștefan cel Mare, mai trebuie observat că atunci când i-a fost atribuit titlul imperial, acesta se pregătea să înceapă marile confruntări cu turcii, ceea ce reclama o susținere cât mai consistentă din partea clerului moldovenesc. Deosebit de important a fost într-un astfel de context și faptul că din 1472 o avea alături pe Maria Asanina Paleologhina, prințesă cu triplă ascendență imperială, în familia ultimilor dinastii de la Constantinopol, Marii Comneni de la Trepezunt și Asanii bulgari⁴⁰. În același an Ivan al III-lea, cel care a utilizat în corespondența sa titlul imperial, s-a căsătorit cu Sofia Paleolog, nepoata de frate a ultimului împărat bizantin⁴¹, ceea ce ilustrează dorința suveranilor ortodocși rămași în afara dominației otomane de a recupera moștenirea bizantină. De numele soției imperiale a lui Ștefan cel Mare este legată o inscripție în limba greacă pe o icoană a Maicii Domnului de la mănăstirea Grigoriu, care menționează succint „Rugăciunea binecredincioasei doamne Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei“⁴². Nedatată, icoana indică o posibilă conexiune cu reprezentarea lui

³⁹ Chiar dacă Ștefan cel Mare a fost sau nu primul domn uns de către mitropolit, rămâne dincolo de orice îndoială faptul că o dată cu el, ritualul onționii, cu funcția sa de a ipostazia legitimitatea transcendentală, mediată de Biserică, a devenit partea centrală a ceremonialului de înscăunare (Vezi, *Ibidem*, p. 51-52).

⁴⁰ Pentru ascendența acesteia, vezi, Ștefan S. Gorovei, „*Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei*“ (I), p. 9-50. De asemenea, se cuvine menționată observația conform căreia acoperământul său de mormânt, precum și alte obiecte liturgice, reunesc „toate însemnele de putere ale ultimilor împărați bizantini“ (Idem, Maria Magdalena Székely, *Însemnele imperiale ale doamnei Maria Asanina Paleologhina*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Aitel al credinței creștine*, 105-106). Pentru alte precizări, se poate apela la, Idem, *Princeps omni laude maior...*, p. 90-91.

⁴¹ Alexander Gertsen, Nadezhda Gertsen, *Moldova și principatul Theodoro la 1475*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Aitel al credinței creștine*, p. 142-145. Sofia, fiica lui Toma Paleolog, se înrudea pe filieră maternă cu Maria Asanina Paleologhina (Constantin Rezachievici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Stefanovna Voloșanca...*, p. 54).

⁴² G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos. Première Partie*, Paris, 1904, p. 175, nr. 175. Vezi, Ștefan S. Gorovei, „*Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei*“ (I), p. 12.

Ștefan cel Mare în miniatura de la Humor, rugându-se și el Fecioarei, ceea ce poate conduce spre ideea unei solicitări comune a grației divine pentru obținerea victoriei în lupta cu păgânii. Prin gestul de a dăruia la Muntele Athos, chintesență a lumii bizantine, o icoană a Maicii Domnului, numită *Pantanassa*, adică *Stăpâna Lumii*, figurată împreună cu Iisus⁴³, în preajma declanșării marelui război cu necredincioșii, basilisa Moldovlahiei oferea voievodului legitimitatea luptei, ca reprezentant al împărăției creștine. Astfel, moștenirea simbolice adusă de soția lui Ștefan cel Mare a potențat dorința Bisericii de a vedea în suveranul Moldovei un apărător al credinței ortodoxe, căruia tocmai din acest punct de vedere i se cuvenea atribuirea titlului imperial, și nu ca o pretenție de suveranitate universală.

Fecioara Maria și Iisus, cărora li se închinau principele și doamna sa, vor acorda sprijinul lor în 1473 prin intermediul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril împotriva muntenilor, asimilați ereticilor⁴⁴, iar în 1475 vor interveni direct, asigurând biruința suveranului Moldovlahiei, ostașului lor credincios⁴⁵. Pornind de la aceste date, s-a avansat ipoteza că, în semn de recunoștință, Ștefan cel Mare a întărit proprietățile mănăstirii Humor la 25 aprilie 1475⁴⁶. De altfel, gesturile de mulțumire la adresa Maicii Domnului au reprezentat o constantă a întregii lui domnii, după cum o dovedește faptul că multe ctitorii, menite să marcheze momentele cheie din bibliografia ștefaniană, au fost legate, fie prin începerea construcției (Reuseni), fie prin închinare (Putna, Borzești), de marile sărbători creștine consacrate Fecioarei Maria⁴⁷. De asemenea, analiza hramurilor a condus la concluzia că alături de atenția acordată Maicii Domnului, Sfintei Treimi și lui Iisus Hristos, un

⁴³ Pentru reproducerea icoanei, vezi, Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*. Volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, Editura Alfa, 2003, p. 329, fig. 7.

⁴⁴ Mărturiile din epocă sugerează că muntenii au fost asimilați păgânilor (vezi, pe larg, Maria Magdalena Székely, *Gesturile puterii la Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I, 1, 2005, p. 153).

⁴⁵ Astfel, titlul imperial din Tetraevangelul de la Humor, considerat în trecut un simplu adaos de inspirație livrescă (I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXIX, 1906-1907, p. 656) reprezintă o recunoaștere din partea Bisericii a rolului său de apărător al credinței ca suveran ales de Divinitate.

⁴⁶ Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 69. Vezi, *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II, întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, 1976, p. 304, nr. 201.

⁴⁷ Pentru o abordare detaliată a acestui subiect, vezi, Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, „*Semne și minuni*” pentru Ștefan voievod. *Note de mentalitate medievală*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVI, 1998, p. 52.

loc special a fost ocupat de sfinții patroni ai oștilor, în strânsă legătură cu vocația militară a voievodului⁴⁸. Astfel, *Letopisețului anonim* arăta că „a fost război la Vaslui cu puterile turcești și a biruit atunci Ștefan voievod cu mila lui Dumnezeu și cu ajutorul lui Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu cel viu, care s-a născut din Preacurata Fecioară spre mântuirea noastră”⁴⁹. Acest text are un caracter de unicat, întrucât poate fi asimilat unei adevărate profesiuni de credință, asemenea celor rostite de basilei care, în felul acesta își asumau rolul de apărători ai ortodoxiei, atât împotriva dușmanilor din interior cât și a celor din exterior. Prin urmare, sensul mărturisirii rostite înainte de începerea confruntării își relevă acum pregnant sensul. Ea urmărea să arate că, în virtutea calității lui Ștefan cel Mare de ales al lui Dumnezeu, o eventuală victorie repurtată împotriva păgânilor nu putea fi posibilă decât în numele dreptei credințe, al cărei apărător se considera domnul moldovean. Această relație nu era posibilă fără rolul intercesor al Bisericii, care prin ceremonialul complex înfăptuit de reprezentanții săi atesta legitimitatea transcedentală a stăpânirii terestre. Din acest motiv, este îndreptățită concluzia conform căreia slujitorii altarului se aflau în fruntea celor care primeau rasplata ospățului ce succeda biruințelor⁵⁰. După victoria în lupta cu necredincioșii de la Vaslui, cronica scrisă la curtea sa arăta că „s-a întors Ștefan voievod cu toți oștenii lui ca un purtător de biruință în cetatea sa de scaun a Sucevei și i-au ieșit în întâmpinare mitropoliții și preoții, purtând Sfânta Evanghelie în mâini și slujind și laudând pe Dumnezeu pentru cele ce au fost ca dar de la cel Prea Înalt și binecuvântând pe țar: «Să trăiască țarul»....” (subl. ns.)⁵¹. Participarea clerului la astfel de momente era esențială, oamenii Bisericii fiind cei care puteau să vadă în voievodul victorios „noul Constantin”, ilustrare exemplară modelului imperial⁵², așa cum transpare din *Panegiricul împăratului Constantin*, scris de patriarhul Eftimie de Târnovo și copiat la Putna în 1474⁵³. Atribuirea acestui titlu de către cler echivala în fond cu confirmarea legitimității divine a suveranului, implicând totodată recunoașterea unui raport similar celui care existase în

⁴⁸ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 469.

⁴⁹ *Cronicile slavo-române...* p. 18.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Liviu Pilat, *Modelul constantinian...*, p. 437.

⁵³ Vezi, G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 208, notele 102-104.

statul bizantin între cele două instanțe, Biserica supunându-se unui principe ale cărui virtuți certificau indubitabil că era alesul lui Dumnezeu.

La modul opus, îndepărtarea conducătorilor de virtuțile creștine presupunea pierderea legitimității puterii și implicit a vocației mediatore. Semnul evident al acestei decăderi îl constituia eșecul suferit pe câmpul de luptă. În acest sens, Ștefan cel Mare arăta prin solia adresată Senatului Venețian, la 8 mai 1477, că înfrângerea de la Războieni a reprezentat o pedeapsă cerească întrucât „a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; și laudat fie numele lui”⁵⁴.

Dincolo de felul în care izvoarele contemporane au reflectat, din punct de vedere simbolic cele două fațete ale confruntărilor militare, ipostaziate prin victoria din 10 ianuarie 1475⁵⁵ și apoi prin înfrângerea din 25 iulie 1476, în vederea pregătirii vieții veșnice domnii aveau datoria creștină să instaureze „pacea lui Dumnezeu” deoarece „pentru toți [aceasta, n.n.] însemna o comoară”⁵⁶. Conform ideologiei politice bizantine, războiul reprezenta ultima dintre alternativele posibile, atunci când toate mijloacele păcii erau epuizate⁵⁷, orice vărsare de sânge trebuind evitată deoarece contravenea învățaturii pacifice a Mântuitorului, iar lupta între creștini era considerată un adevărat scandal⁵⁸. În plus, reflecția teologică orientală nu a teoretizat ideea războiului sfânt împotriva necredincioșilor, așa cum s-a întâmplat în gândirea occidentală⁵⁹. Pornind de la această raportare, elita ecleziastică a Moldovei medievale a exprimat, prin pana episcopului Macarie, convingerea că războaiele între coreligionari aduceau „mare bucurie diavolului”⁶⁰, aceași idee regăsindu-se și în izvorul cunoscut sub denumirea de *Putna II*, potrivit căruia, în declanșarea unor asemenea conflicte era

⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 23-25, nr. XXVII. Pentru comentarii, vezi, G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 179-182.

⁵⁵ *Letopisețul anonim* arată că la 10 ianuarie 1475 „le-a dat Dumnezeu pe acele limbi necredincioase în ascuțișul săbiei...” și „a fost atunci veselie între oameni și la toate domniile dimprejur și la toți creștinii dreptcredincioși, căci a biruit domnul limbile păgâne cu mâna robului său, Io Ștefan voievod” (*Cronicile slavo-române...*, p. 18).

⁵⁶ Expresia îi aparține cronicarului Eftimie (*Ibidem*, p. 124).

⁵⁷ Alain Ducellier, *La drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, Librairie Hachette, 1976, p. 177-179.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ V. Laurent, *L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XXIII, 1946, p. 82, 88.

⁶⁰ *Cronicile slavo-române...*, p. 91.

implicat „dușmanul binelui, diavolul”⁶¹. Dacă nu puteau fi evitate, ele erau transpuse într-o perspectivă morală urmând să fie arbitrate de intervenția cerească, *Cronica moldo-polonă* subliniind în acest sens că „i-a pedepsit Domnul Dumnezeu”⁶² pe agresorii care nu și-au respectat angajamentele. Pacea instalată în urma confruntărilor fratricide constituia un dar de la Dumnezeu și era percepută ca o restabilire a ordinii ierarhice în sânul lumii creștine⁶³. O dată cu încetarea stării de beligeranță se punea capăt unui dezechilibru de factură demonică și era recuperat pe pământ modelul armoniei celeste⁶⁴. O ilustrare în acest sens este oferită de *Cronica moldo-germană*, conform căreia, în 1473, Ștefan cel Mare „a venit cu multă avere și pace” (subl. ns.) în cetatea Sucevei, mulțumind lui Dumnezeu pentru izbândă⁶⁵. Cu toate acestea, conducătorii creștini credeau că războaiele puteau fi considerate legitime chiar și atunci când erau purtate împotriva coreligionarilor, dacă aceștia se făceau vinovați de a se fi depărtat de la preceptele credinței. În același timp, confruntările cu necredincioșii aveau, la nivelul mentalității timpului, semnificația unei datorii creștinești și dobândeau un sens profund în economia mântuirii, întrucât dușmanii domnilor se confundau cu inamicii Bisericii și ai lui Dumnezeu⁶⁶. În aceste situații, biruința suveranilor dreptcredincoși constituia răsplata devoțiunii individuale și expresia triumfului instanței cerești asupra împărăției răului. Astfel, manifestările de pietate puneau în evidență natura harismatică a brațului secular legitimând succesul militar, iar abandonarea acestui model era sancționată prin înfrângerea în luptă.

⁶¹ *Ibidem*, p. 62.

⁶² *Ibidem*, p. 181.

⁶³ Pentru Grigore Ureche, refacerea legăturilor cu regalitatea maghiară, grav compromise în urma bătăliei de la Baia, reprezenta o „datorie creștinească” care putea să permită concentrarea atenției asupra dușmanului firesc, turcii (*Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu. Ediția a II-a revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură, 1958, p. 117). Într-o manieră similară se raporta la acest moment și învățatul francez Jean Molinet (Ștefana Simionescu-Dăscălescu, *Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg*, în „Revista de istorie”, tom. 33, 1980, nr. 10, p. 1982).

⁶⁴ Alain Ducellier, *Bizantinii. Istorie și cultură*. Traducere din limba franceză de Simona Nicolae, București, Editura Teora, 1997, 109.

⁶⁵ *Cronicile slavo-române...*, p. 31.

⁶⁶ P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare* (ed. de Maria Magdalena Székely), în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXIX, 1992, p. 10. Vezi, Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 101.

Ceremoniile de la curtea lui Ștefan cel Mare erau legate de calendarul liturgic⁶⁷ și urmăreau, asemenea celor bizantine, să stabilească omologii între voievod ca reprezentant al divinității în spațiul terestru, purtător al virtuților imperiale⁶⁸, și unele personaje exemplare aparținând de sfera sacralității⁶⁹. În literatura bizantină se recurgea frecvent la comparații biblice, împărații fiind înfățișați cu trăsături davidiene, iar poporul drept *Noul Israel*⁷⁰. Acest model a fost preluat și în spațiul românesc, unde a fost transpus în registrul iconografic, astfel încât pictura bisericii Sfântul Gheorghe de la Hârlău l-a asimilat simbolic pe Ștefan cel Mare regelui David prosternat în fața arhanghelului Mihail⁷¹. Între mărturiile scrise datând dintr-o perioadă târzie poate fi consemnată molitva rostită la plecarea domnilor în călătorie, reprodusă de Axinte Uricariul, prin care slujitorii altarului invocau protecția divină pentru suveranii credincioși care, precum Moise, erau călăuziți de semne cerești trimise de Dumnezeu⁷². Astfel de reprezentări aparțin unei paradigme veterotestamentare a puterii, comună întregii lumi ortodoxe, conform căreia conducătorii erau înfățișați în postura de legislatori și evanghelizatori, militari și călugări, părinți protectori al patriei și fii ai Bisericii, care își consacrau viața în folosul țării și puneau energia lor în slujba voinței divine⁷³. Dumnezeu îi recompensa pe conducătorii creștini care ilustrau exemplar aceste virtuți transformându-i în ostași ai credinței, biruitori în lupta cu necredincioșii.

⁶⁷ J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1990, p. 312.

⁶⁸ Valentin Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești de sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*. Redactor coordonator Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei. 1980, p. 211.

⁶⁹ Modelul reprezentat de suveranii veterotestamentari se bucura de un prestigiu deosebit în Bizanț (Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris, 1996, p. 69-70, 114-115), situație întâlnită la nivelul întregii lumi ortodoxe, până spre sfârșitul Evului Mediu.

⁷⁰ Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*. Cu o postfață de Nicolae Șerban Tanașoca. Traducere: Cristina Jinga, București, Editura Corint, 2002, p. 51.

⁷¹ Sorin Ulea, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, în „Revue roumaine d'histoire”, tom. XXIII, 1984, nr. 4, p. 291.

⁷² Paul Mihail și Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 398.

⁷³ Boško I. Bojović, *Une monarchie hagiographique. La théologie du pouvoir dans la Serbie médiévale (XIIe-XVe siècles)*, în vol. *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*. Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, București, Colegiul Noua Europă, 2001, p. 68-69.

Înzestrați în timpul vieții cu calitatea de mediatori între supuși și grația divină, principii dobândeau, prin aura sanctității postume, harul de a-și proteja supușii⁷⁴. Din acest punct de vedere, *marea trecere* a dus la amplificarea virtuților ștefaniene, care au fost transpuse într-o perspectivă miraculoasă⁷⁵, sufletul voievodului zburând din curțile domnești spre Rai, de unde a continuat să domnească ca un suveran⁷⁶, intervenind periodic în sprijinul celor care i-au urmat în lupta pentru apărarea credinței⁷⁷. Această raportare se înscrie în tipologia sfinților monarhi din Rusia confruntărilor cu mongolii sau din spațiul balcanic angajat în lupta antiotomană⁷⁸, care jucau rolul de mijlocitori între cer și pământ, manifestându-și harul de a veghea asupra supușilor mai ales în perioadele de criză⁷⁹. Spre exemplu, Biserica rusă a considerat că victoria împotriva mongolilor de la Kulikovo din 8 septembrie 1380 a fost obținută de Dumnezeu, prin intermediul brațului său terestru, marele cneaz Dimitri Donskoi. Ca o ilustrare a legăturii inextricabile între succesele suveraniilor și voința divină, la puțin timp după marea bătălie, în 1381, a fost canonizat Aleksandr Nevski, strămoșul cneazului biruitor⁸⁰.

Începutul războiului era perceput ca o ruptură în ordinea firească a lucrurilor, care deschidea perspectiva parcurgerii unui spațiu ostil, marcat de numeroase primejdii⁸¹. Din acest punct de vedere, ceremoniile care prefătau campaniile militare aveau menirea de a crea o atmosferă securizată în jurul voievodului. Acestea se desfășurau într-un cadru fastuos⁸² și erau

⁷⁴ Michael Cherniavsky, *Tsar and People. Studies in Russian Myths*, New Haven and London, Yale University Press, 1961, p. 27.

⁷⁵ Vezi, în acest sens, Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns (permanență și ocultare)*. Ediția a II-a, îngrijită de Alexandrina Lovinescu și Petru Bejan. Cuvânt înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Institutului European, 1999, p. 41-57.

⁷⁶ Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). *Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 48.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁷⁸ Petre Guran, *Aspects et rôle du saint dans les nouveaux états du «Commonwealth Bizantin» (X^e-XVe siècles)*, în vol. *Pouvoirs et mentalités. A la mémoire du Professeur Alexandru Dușu*. Textes réunis par Laurențiu Vlad, Bucarest, Éditions Babel, 1999, p. 53-54.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 64.

⁸⁰ Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, p. 394.

⁸¹ Vezi, Paul Zumthor, *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil, 1993, p. 209.

⁸² Dimitrie Cantemir arată că „ori de câte ori domnul iese în afară de oraș, ca să viziteze vreo biserică sau vreo mănăstire, sau pleacă la război, niciodată nu pornește decât cu o foarte mare pompă și înconjurat de mai multe cete de soldați“ (subl. ns.) (*op. cit.*, p. 227).

echivalate unor purificări spirituale înfăptuite prin rugăciuni și slujbe oficiate de preoții curților, cetăților și bisericilor domnești. În acord cu aceste exigențe, reședințele princiare de la Suceava, Vaslui, Huși, Iași, Hârlău sau Bacău, care marcau principalele trasee voievodale⁸³, au fost organizate după modelul curții bizantine⁸⁴, cu o capelă în interior, destinată doar principelui și apropiaților săi⁸⁵, și o biserică domnească în imediata vecinătate, la care aveau acces și orașenii⁸⁶.

*

Oștile creștine aveau parte de victorie doar dacă beneficiau de un ajutor supranatural, cronicile contemporane subliniind că Ștefan cel Mare a câștigat cele mai multe bătălii „din mila lui Dumnezeu” sau „cu voia lui Dumnezeu”⁸⁷. Potrivit tradiției basileilor, acest sprijin era exprimat cu predilecție prin intervenția Maicii Domnului, protectoarea cetății imperiale⁸⁸. Conform *Letopisețului anonim*, duminică, 8 iulie 1481, „a biruit iarăși Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu și cu rugăciunile preacuratei Maicii lui Dumnezeu”⁸⁹, iar la Codrîi Cozminului „din mila lui Dumnezeu și cu rugăciunile preacuratei Maicii Domnului”⁹⁰. Fecioara Maria era considerată protectoarea creștinătății⁹¹, veghindu-i pe cei plecați în călătorie, mai ales în pelerinaj⁹², și cea care înfăptuia miracole în sprijinul credinței și apărăto-

⁸³ Liviu Pilat, *Itinerariile lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 481-498. Vezi și Maria Magdalena Székely, *Itinerarii domnești: Petru Rareș*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXVIII, 1991, 298.

⁸⁴ J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 331.

⁸⁵ C. Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclise*, București, 1931, p. 8-9.

⁸⁶ Dan Bădărău și Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 48-49.

⁸⁷ *Cronicile slavo-române...*, p. 16-19, 33, 49, 62-64, 180. Alte mărturii în acest sens, la Maria Magdalena Székely, „*Dixit Waywoda*”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXIX, 1992, p. 51-52.

⁸⁸ Lysimaque Oeconomos, *La vie religieuse dans l'Empire Byzantin au temps des Comnènes et des Anges*, Paris, Editions Ernest Leroux, 1918, p. 13-15.

⁸⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 19.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 21.

⁹¹ Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 188-190. Decorul pronaosului de la Dobrovăi sugerează că Fecioara constituia principalul sprijin în lupta cu necredincioșii (Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 297-299).

⁹² Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 139-147.

rilor acesteia⁹³. De asemenea, ea deținea un rol preeminent în economia mântuirii⁹⁴. Din această dublă perspectivă poate fi interpretată opțiunea pentru hramul necropolei ștefaniene⁹⁵ și al unor biserici ctitorite pe parcursul deceniului scurs înaintea *marii treceri*⁹⁶. Astfel, gesturile pioase întreprinse de Ștefan cel Mare trebuie puse în legătură cu multiplicarea intervențiilor miraculoase ale Fecioarei pe parcursul bătăliilor purtate în a doua parte a domniei⁹⁷, atunci când preocupările escatologice au căpătat o acuitate deosebită. Cultul Maicii Domnului, larg răspândit în lumea balcanică⁹⁸ sau rusă⁹⁹, este atestat și în spațiul românesc, prin numeroase reprezentări iconografice miraculoase¹⁰⁰, imnuri, omilii și creații ale literaturii populare¹⁰¹.

Letopisețele Țării Moldovei au asociat sprijinului oferit de Maica Domnului în biruința de la Râmnic din 8 iulie 1481 împotriva lui Țepeluș pe acela al „tuturor sfinților” și „sfântului și slăvitului mare-mucenic Procopie”¹⁰², iar la Codrii Cozminului „sfântului și slăvitului mare mucenic și izvorător de mir, Dimitrie”¹⁰³. Sfântul martir Procopie, la fel ca și ceilalți sfinți militari, se bucura de o mare popularitate în Bizanț, imaginile sale

⁹³ Benedicta Ward, *Miracles and the Medieval Mind. Theory, Record and Event 1000-1215*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1987, p. 149.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁹⁵ *Cronicile slavo-române...*, p. 62.

⁹⁶ *Repertoriul...*, p. 109-113, nr. 10; p. 144-147, nr. 15.

⁹⁷ *Cronicile slavo-române...*, p. 19, 21.

⁹⁸ Robert Browning, *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study Across the Early Medieval Frontier*, London, Temple Smith, 1975, p. 161.

⁹⁹ În secolul al XV-lea, armatele rusești au beneficiat de sprijinul Maicii Domnului în luptele cu tătarii (Paul Bushkovitch, *Religion and Society in Russia. The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1992, p. 105).

¹⁰⁰ Violeta Barbu, *Imago Virginis. Essai d'anthropologie religieuse sur les représentations miraculeuse de la Vierge aux Pays Roumains*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIX, 2001, p. 39-60. Vezi, Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*. Ediția a III-a, București, Editura Meridiane, 1976.

¹⁰¹ Una dintre cele mai cunoscute cărți populare cu caracter apocaliptic din secolul al XVI-lea este *Călătoria Maicii Domnului în Iad*, în care sunt descrise suferințele îndurate de păcătoșii destinați damnării (cf. P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*. București, Editura Academiei, 1965, p. 99). Pentru lucrările având-o în centru pe Fecioara Maria, vezi, N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, Editura Casei Școalelor, 1929; vol. II, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1938.

¹⁰² *Cronicile slavo-române...*, p. 19, 51.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 21, 65.

fiind purtate în cadrul ceremoniilor religioase¹⁰⁴, model care a fost preluat de lumea ortodoxă moștenitoare a tradiției imperiale. Sfântului Dimitrie, protectorul Thessalonicului, i-a fost atribuită, încă din perioada romano-bizantină, calitatea de a înfăptui miracole în beneficiul locuitorilor orașului precum convertiri¹⁰⁵, vindecări¹⁰⁶, exorcisme¹⁰⁷, eradicarea unor epidemii¹⁰⁸ sau crize frumentare¹⁰⁹. Majoritatea intervențiilor aveau însă conotații militare, vizând aplanarea disputelor interne¹¹⁰ sau salvarea metropolei amenințate de invadatori¹¹¹. Acestea sunt și calitățile care l-au consacrat în mentalul colectiv bizantin al secolelor următoare¹¹². În timpul primilor suverani macedoneni, Sfântul Dimitrie s-a aflat în centrul devoțiunii imperiale, Leon al VI-lea, care își datora eliberarea din temniță intervenției sale miraculoase, și Constantin al VII-lea dedicându-i scrieri de factură omiletică¹¹³. Sărbătoarea ocupa un loc special în cadrul ceremoniilor imperiale¹¹⁴, ultima familie de suverani bizantini, Paleologii, punându-se sub patronajul Sfântului și dedicându-i o biserică în preajma palatului¹¹⁵, pentru a permite participarea solemnă a basileilor la serviciul liturgic din 26 octombrie¹¹⁶. Din această perspectivă, victoria reputată de Ștefan cel Mare în 1497

¹⁰⁴ Pseudo-Kodinos, *Traté des offices*. Introduction, texte et traduction par Jean Verpeaux, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1966, p. 196.

¹⁰⁵ *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, I. Le texte par Paul Lemerle, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, p. 54-56.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 68.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 82-83.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 72-75.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 100-106.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 109-112.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 120-161.

¹¹² Ruth J. Macrides, *Subversion and Loyalty in the Cult of St. Demetrios*, în „Bizantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines“, LI, Prague, 1990, p. 193-197.

¹¹³ Bernard Flusin, *L'empereur hagiographe. Remarques sur le rôle des premiers empereurs macédoniens dans le culte des saints*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 32-48; Paul Magdalino, *Saint Demetrius and Leo VI*, în „Bizantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines“, LI, Prague, 1990, p. 198-201.

¹¹⁴ Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies*, tome I, livre I. Texte établi et traduit par Albert Vogt, Société d'édition «Les belles lettres», 1935, p. 113-115.

¹¹⁵ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, tome III, *Les églises et les monastères*, Paris, 1953, p. 96-99.

¹¹⁶ Pseudo-Kodinos, *Traté des offices*, p. 242.

poate fi pusă în legătură cu existența în preajma curții de la Suceava a unei biserici cu hramul Sfântului Dimitrie, datând din secolul al XV-lea¹¹⁷.

Domn harismatic, Ștefan cel Mare a primit, potrivit legendei, încă din anii copilăriei semnele elecțiunii divine, atunci când i s-au arătat „doi îngeri anume trimiși de Dumnezeu ca să-l îndrepte pe căile cele sfinte”¹¹⁸. În mentalul colectiv medieval îngerii întruchipau speranța și perpetua posibilitate a ajutorului divin, protecția lor legitimând victoriile și pregătind calea pentru viața veșnică¹¹⁹. Exprimând stereotipurile mentale pe durată lungă, tradiția a consemnat că în timpul luptelor „totdeauna în dreapta lui era un Arhanghel cu o sabie de foc”¹²⁰. La nivelul mentalului religios medieval, Arhanghelul Mihail era perceput în dubla ipostază de instrument al mâniei divine și protector al poporului ales¹²¹. Din această ultimă perspectivă trebuie interpretată hotărârea voievodului de a declanșa atacul împotriva lui Radu cel Frumos în ziua de 8 noiembrie 1473 când erau sărbătoriți Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, „voievozii oștilor cerești”¹²². Prin înălțarea ctitoriei de la Războieni „în numele arhistrategului Mihail” era ilustrată atât vocația sa apocaliptică de sancționare a păcatelor, cât și calitatea de sprijinitor al creștinilor în lupta cu păgânii, având menirea de a călăuzi sufletele adormite într-o apărare a credinței¹²³. Arhanghelul Mihail se bucura de o popularitate imensă printre locuitorii Imperiului Bizantin, fiind principalul protector împotriva demonilor¹²⁴. Începând cu secolul al XI-lea a fost reprezentat mai ales din perspectiva însușirilor militare, imaginea sa fiind asimilată cu cea a basileilor. El a devenit patronul lui Mihail al VIII-lea, întemeietorul ultimei dinastii bizantine și eliberatorul Constantinopolului¹²⁵.

¹¹⁷ Bogdan-Petru Maleon, *Ritualurile puterii și funcția mediatoare a clerului de mir. „Rugătorii” lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Științifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iași. Istorie”, tom. L, 2004, p. 58.

¹¹⁸ Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). *Portret în legendă*, p. 31.

¹¹⁹ David Keck, *Angels & Angelology in the Middle Ages*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 161-164.

¹²⁰ Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). *Portret în legendă*, p. 46.

¹²¹ Ovidiu Olar, *Arhanghelul mării sale. Scurte considerații privind cultul arhanghelului Mihail în Moldova lui Ștefan*, în vol. *Altfel despre Ștefan cel Mare*. Editor: Sorin Dumitrescu, București, Editura Anastasia, 2004, p. 209-211.

¹²² Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 69.

¹²³ *Repertoriul...*, p. 143.

¹²⁴ Ovidiu Olar, *Împăratul înaripat. Cultul arhanghelului Mihail în lumea bizantină*, București, Editura Anastasia, 2004, p. 103-104.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 234-236.

În același fel, Ștefan cel Mare s-a pus sub protecția Sfântului, situație ilustrată la nivel iconografic prin reprezentarea la Hârlău a voievodului alături de Arhanghelul Mihail.

Importanța Sfântului Gheorghe în cadrul războaielor purtate de Ștefan cel Mare este pusă în evidență de atenția acordată mănăstirii Zografu, care avea hramul *purtătorului de biruință*¹²⁶. În corelație directă cu ajutorul oferit de acesta, voievodul moldovean a comandat, după victoria de la Vaslui și într-un moment în care anticipata ripostă otomană reclama reînnoirea sprijinului ceresc, să fie copiate pentru lăcașul athonit *Cuvintele pustnicești ale aavei Dorothei*¹²⁷. De asemenea, voievodul a fost înfățișat în creația cronicărească precum un „purtător de biruință“, ceea ce îl identifica cu Sfântul Gheorghe, cel împodobit cu acest atribut¹²⁸. În acest sens, se pare că lupta de la Vaslui a fost pusă sub semnul Sfântului Gheorghe, patronul prin excelență al biruințelor imperiale.

Înfrânt la Războieni, ca urmare a păcatelor sale care au dus la retragerea grației divine, și părăsit de supuși, domnul a fost povățuit de către un personaj remarcabil prin viața sa pioasă să revină pe calea justă a credinței și să reia lupta. Ansamblul de gesturi întreprinse cu acest prilej amintește de invocarea protecției cerești prin rugăciuni și umilirea voluntară a principilor din lumea ortodoxă¹²⁹. Voievodul moldovean s-a aflat în postura de a solicita ajutorul divin prin medierea unui „om sfânt“, victoria reprezentând semnul reconcilierii sale cu divinitatea, realizată după modelul *dar contradar*¹³⁰. Din legendele culese de Ion Neculce transpar termenii acestei relații contractuale, întemeierea Voronețului datorându-se unei promisiuni făcute Sfântului Gheorghe cu ajutorul căruia a obținut victoria împotriva turci-

¹²⁶ N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice“, seria II, tom. XXXVI. 1914, p. 20-23. Dincolo de miza escatologică pe care o avea asumarea unui astfel de protectorat, atenția acordată mănăstirii Zografu era legată de faptul că Ștefan cel Mare îl considera pe Sfântul Gheorghe protectorul armatelor sale (Vezi, în acest sens, Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 185-186).

¹²⁷ Emil Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, M.O. Imprimeria Națională, 1943, p. 135.

¹²⁸ Ștefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, p. 395.

¹²⁹ Michael Cherniavsky, *op. cit.*, p. 19.

¹³⁰ Ovidiu Cristea, *Note sur le rapport entre le prince et «l'homme saint» dans les Pays Roumains. Le rencontre d'Etienne le Grand avec Daniel l'Ermite*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 181-182.

lor¹³¹. Profunda înrădăcinare mentală a acestei credințe a dus la multiplicarea povestirilor privind intervențiile sale miraculoase. Potrivit unei legende culese de episcopul Melchisedec, Ștefan cel Mare a primit poruncă din partea Sfântului să poarte icoana sa în luptă, ceea ce a și făcut, iar după biruința împotriva necredincioșilor a trimis-o la Zografu¹³². Conform tradiției folclorice, înainte de a-i înfrunta pe tătari a poposit în lăcașul de cult de la Dobrovăț, unde s-a închinat, și adormind în biserică i s-a arătat Sf. Gheorghe care i-a transmis același mesaj¹³³. Chiar dacă trama istorică nu confirmă această desfășurare a evenimentelor, valoarea legendei rămâne exemplară întrucât sugerează că marile biruințe ștefaniene aveau o înrădăcinare supranaturală, iar Sfântul Gheorghe constituia unul dintre principalii intermediari ai grației divine. În plus, visul profetic reprezenta principala modalitate de comunicare cu transcendentul¹³⁴ și un mijloc de propagandă destinat să insuflă curaj soldaților, așa cum se întâmpla în Europa Occidentală a timpului¹³⁵. Legătura simbolică cu *Sfântul-efigie a biruinței* a fost reafirmată la sfârșitul domniei, în anul 1500, prin trimiterea la lăcașul athonit a celebrei broderii care îl reprezenta pe patronul lăcașului¹³⁶ așezat pe tron, cu sabia în mână, zdrobind sub picioare un balaur cu trei capete¹³⁷ și înco-

¹³¹ Ion Neculce, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 166.

¹³² Episcopul Melchisedec, *Despre icoanele miraculoase de la Athon de proveniență română*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. VII, 1883, p. 217-219; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*. Ediția a II-a, mărită cu numeroase adăugiri de text și ilustrată, București, Imprimeria Națională, 1937, p. 42.

¹³³ Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). *Portret în legendă*, p. 157.

¹³⁴ Alain Ducellier, *La drame de Byzance...*, p. 214-215.

¹³⁵ Ottavia Niccoli, *L'arme des prophéties et des pronostics dans les guerres italiennes, du XVe au XVIe siècle*, în vol. *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs (XVe au XVIIe siècles)*. Études recueillies et présentées par Augustin Redondo, Paris, Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2000, p. 203-209.

¹³⁶ Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 321-322; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 185-186.

¹³⁷ S-a avansat ipoteza că cele trei capete ale dragonului simbolizau dușmanii Moldovei: turcii, ungurii, polonezii (Petre Ș. Năsturel, *Mélanges roumano-athonites (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXVII, 1990, p. 13). Autorul a considerat că nu este vorba despre un steag de luptă, ci mai curând despre un „prapur bisericesc”. Recent a revenit asupra acestei ipoteze, susținând că broderia de la Zografu ar fi de fapt o „poală de icoană” (Idem, *Steagul „de luptă” a lui Ștefan cel Mare: prapur bisericesc ori poală de icoană?*, în „Analele Putnei”, I, 1, 2005, p. 47-51).

ronat de doi îngeri, unul purtând o sabie, iar altul un scut¹³⁸. Din aceeași perioadă datează un obiect similar pe care figurează scena uciderii balaurului de către Sfântul călare, înarmat cu o sulită grevată cu simbolul cruciform¹³⁹. Gestul răpunerii monstrului avea semnificații complexe din perspectiva propagandei politice ortodoxe întrucât imaginea Sf. Gheorghe ucigând balaurul era asociată cu cea a împăraților bizantini¹⁴⁰. Din acest punct de vedere, voievodul moldovean a dobândit la sfârșitul domniei o aură de războinic biruitor care și-a câștigat prin luptă dreptul de a fi încoronat de mesagerii divinității, ceea ce justifica asumarea unei poziții de preeminență în lupta antiotomană a popoarelor care au moștenit tradiția bizantină. Această calitate era evidentă încă la 1475, întrucât descrierea intrării sale triumfale în cetatea de scaun a fost imediat urmată de constatarea că „a fost atunci veselie între oameni și la toate domniile dimprejur și la *toți creștinii dreptcredinși*, căci a biruit domnul limbile păgâne cu mâna robului său, Io Ștefan voievod“ (subl. ns.)¹⁴¹.

Atât la palierul „oficial“, cât și la cel „popular“, sfinții se bucurau de un mare prestigiu, intervențiile lor fiind consemnate în cadrul cronisticii de curte și exaltate la nivelul creației populare. Pornind de la exemplele evocate se poate avansa concluzia conform căreia în Moldova medievală se considera că ajutorul în luptă putea veni din partea Arhanghelului Mihail, a Sfinților Procopie, Dimitrie și Gheorghe, în rândul cărora a fost asimilat și Ioan cel Nou de la Suceava¹⁴². Acestora le-au fost închinat o serie de lăcașe de cult în semn de mulțumire și pomenire pentru sprijinul oferit pe câmpul de luptă¹⁴³. Paul de Alep nota că în zilele de sărbătoare, credincioșii își manifestau devoțiunea prin adorarea imaginii Sfântului respectiv¹⁴⁴, iar în perioadele de restriște sau când Moldova era amenințată de dușmani, icoanele erau scoase din biserici și purtate prin orașe în cadrul unor procesiuni. Lumea ortodoxă a moștenit din Bizanț cultul pentru sfinți și relicve¹⁴⁵, dar

¹³⁸ *Repertoriul...*, p. 302-303, nr. 94.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 322, nr. 115.

¹⁴⁰ Pseudo-Kodinos, *Traté des Offices*, p. 196.

¹⁴¹ *Cronicile slavo-române...*, p. 18.

¹⁴² Petre Ș. Năsturel, *Le surnaturel dans les sources médiévales roumaines*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 133.

¹⁴³ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, „*Semne și minuni*“... p. 54-56.

¹⁴⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, îngrijită de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 33.

¹⁴⁵ Dimitri Obolensky, *Byzantium and Russia in the Late Middle Ages*, în Idem, *Byzantium and the Slavs*, p. 265.

și tendința autorităților politice și ecleziastice de a expune și venera icoanele cu diverse prilejuri în scop pedagogic și ideologic¹⁴⁶. Intervențiile miraculoase ale sfinților constituiau o cale predilectă prin care Dumnezeu își manifesta bunăvoința față de brațul său terestru, expresie a faptului că actele monarhilor depindeau de voința divină¹⁴⁷. Din acest motiv, suveranii creștini ofereau exemple de devoțiune prin rugăciuni adresate lui Hristos, Fecioarei și sfinților pentru succes în luptă¹⁴⁸ și poruncind oficierea unor slujbe speciale pentru dobândirea biruinței pe tot cuprinsul țării¹⁴⁹. În calitate de instanță mediatore a grației, Biserica realiza legătura între voievod și sfinți prin slujbe, rugăciuni și ritualuri. Dacă principele avea posibilitatea comunicării cu divinitatea în momente critice, cu ajutorul aparițiilor sau viselor, clerul deținea poziția de mijlocitor permanent, prin intermediul său fiind consultată divinitatea în legătură cu mersul războiului împotriva necredincioșilor. Datorită relevanței lor escatologice, datele la care domnii solicitau sprijinul ceresc sau mulțumeau pentru victorii și se rugau să le fie iertate păcatele care duseseră la înfrângere erau stabilite în acord cu calendarul Bisericii¹⁵⁰. Imagine mundană a divinității și personaj înzestrat cu însușiri cvasisacerdotale, Ștefan cel Mare i-a povățuit pe slujitorii altarului „să laude și să binecuvânteze pe Dumnezeu cel prea înalt pentru cele ce le-au fost dăruite, pentru că toate biruințele sunt de la Dumnezeu”¹⁵¹. Potrivit lui Jan Długosz, după victoria de la Vaslui, domnul „a postit 40 de zile cu apă și cu pâine” și, în virtutea calității de intercesor, a poruncit ca victoria să-i fie atribuită lui Dumnezeu¹⁵², întrucât deciziile sale erau legate de voința divinității. Pentru un suveran pios, împlinirea spirituală depindea, așadar, de menținerea unei legături inextricabile între război și credință, biruința în confruntarea cu dușmanii lui Dumnezeu aducând promisiunea vieții veșnice¹⁵³.

¹⁴⁶ Christopher Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London, Variorum Publications Ltd, 1982, p. 79-81.

¹⁴⁷ Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 112-114.

¹⁴⁸ Michael Cherniavsky, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴⁹ Vezi, Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957, p. 251.

¹⁵⁰ Maria Magdalena Székely, „Pe Siret, pe tină, la Doljești”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, tom. XXXI, 1994, p. 512.

¹⁵¹ *Cronicile slavo-române...*, p. 22.

¹⁵² *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*, traduceri de N. Orghidan, Craiova, Tipografia „Ramuri”, 1915, p. 16.

¹⁵³ P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 10.

*

Imposibil de imaginat fără un aport supranatural, succesele militare erau exaltate în cadrul unor ceremonii de factură liturgică, pe parcursul cărora clerul din cetatea de scaun îl întâmpina pe voievod cu rugăciuni de mulțumire către suveranul ceresc și sfântul care patronase biruința.

În Bizanț, ceremoniile menite să marcheze triumfurile basileilor erau anunțate din timp și beneficiau de o pregătire minuțioasă. Acestea presupuneau organizarea unor ample procesiuni, împărații traversând orașul în aclamațiile mulțimii, alături de comandanții militari, notabilități și cler. Momentele de apogeu erau atinse o dată cu slujba de la Sfânta Sofia căreia îi urmau spectacolele de care și exercițiile de luptă organizate pe Hipodrom¹⁵⁴. Cu prilejul acestor ceremonii se înălțau imnuri și litanii de mulțumire lui Dumnezeu pentru victorie¹⁵⁵ și erau celebrați Șfinții prin care intervenise, mai ales Fecioara Maria, deoarece acesteia îi era atribuită o contribuție decisivă la înfrângerea inamicilor păgâni ai Imperiului¹⁵⁶. În cadrul procesiunilor, ca și în timpul campaniilor, erau expuse icoane, moaște sau relicve ale Adevăratei Cruci sub semnul cărora triumful imperial putea fi interpretat ca o dovadă a alegerii divine¹⁵⁷.

Majoritatea ceremoniilor organizate la Suceava cu participarea notabilităților și clerului erau prilejuite de înscăunarea suveranilor, căsătoriile prin ciare și celebrarea triumfurilor, toate acestea fiind puse în legătură cu sărbătorile religioase¹⁵⁸. Primul succes major al domniei ștefaniene, recuperarea Chilie, în 1465, a beneficiat, potrivit cronicii de curte, de o dublă sărbătorire, în cetatea proaspăt eliberată, unde voievodul a rămas trei zile „veselindu-se și laudând pe Dumnezeu și împăciuind pe oamenii din cetate”¹⁵⁹, și după revenirea la Suceava, când „a poruncit mitropoliților și epis-

¹⁵⁴ Michael McCormick, *Vittoria eterna. Sovranità trionfale nella Tarda Antichità, a Bisanzio e nell'Occidente Altomedioevale*, Milano, Pubblicazioni dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, 1993, p. 184-186.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 190.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 203-205, 211-212.

¹⁵⁷ Sophia Mergiali-Sahas, *Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and Misuse, of Sanctity and Authority*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik“, 51 Band, Wien, 2001, p. 49-55.

¹⁵⁸ Pentru desfășurarea acestor ceremonii, o bună introducere se găsește la Emil Ioan Emandi, *Viața cotidiană la Suceava lui Ștefan cel Mare*, în „Academica“, an. II, 1992, nr. 5 (17), p. 16.

¹⁵⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 16; vezi și p. 62.

copilor săi și tuturor preoților, să mulțumească lui Dumnezeu pentru ce i-a fost lui dăruit de Dumnezeu cel prea înalt...¹⁶⁰. Într-o manieră similară a procedat și după biruința obținută în noiembrie 1473 împotriva lui Radu cel Frumos, când „a rămas acolo trei zile, veselindu-se“ înainte de a se întoarce pentru a sărbători în cetatea sa de scaun¹⁶¹. Timpul petrecut cu aceste prilejuri a putut fi destinat unui scop pacificator la Chilia¹⁶² și pentru instalarea noii domnii muntene în Cetatea Dâmboviței¹⁶³. În afara acestor situații excepționale, victoriile erau urmate de celebrarea triumfului în cadrul reședinței principale. Uneori, ceremoniile puteau fi găzduite și de curțile domnești importante. Astfel, după biruința din 1497 împotriva polonilor „a poruncit tuturor vitejilor și boierilor săi să se adune în ziua Sfântului Nicolae în târgul numit Hârlău“ pentru a marca victoria dăruită de Dumnezeu¹⁶⁴. Este posibil ca această alegere să fi avut la bază rațiuni practice, date fiind gravele distrugeri suferite de târgul, cetatea și biserica mitropolitană din Suceava¹⁶⁵. Opțiunea pentru orașul Hârlău pare firească, întrucât acesta a reprezentat o destinație preferată de domn în ultimii ani de viață, mai ales că aici se afla biserica dedicată Sfântului Gheorghe, *purtătorul de biruință*. Pentru a ilustra în plus convingerea, larg răspândită în Evul Mediu, că toate victoriile aparțineau lui Dumnezeu¹⁶⁶, acestor scenarii le-au fost adăugate comemorările organizate spre sfârșitul domniei în cadrul curților domnești. Astfel, între 10 și 24 ianuarie 1495 este atestată prezența voievodului la Vaslui, prilej cu care s-au făcut slujbe de pomenire a celor căzuți în lupta din urmă cu două decenii și de mulțumire pentru sprijinul ceresc¹⁶⁷.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 16; vezi și p. 62.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁶² N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, Editura Junimea, 1982, p. 68.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 107.

¹⁶⁴ *Cronicile slavo-române...*, p. 21.

¹⁶⁵ Probabil că în 1497, așteptând atacul polon asupra Sucevei, Ștefan cel Mare a distrus infrastructura de pe platoul cetății (Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturiile de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei, 1970, p. 29), iar în cursul asediului, care a durat 21 de zile, s-au adăugat noi distrugeri (M.D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ediția a II-a, București, Editura Meridiane, 1967, p. 26-27) având de suferit inclusiv catedrala mitropolitană (Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, p. 41).

¹⁶⁶ Lysimaque Oeconomos, *op. cit.*, p. 12-13.

¹⁶⁷ Maria Magdalena Székely, „*Pe Siret, pe tină, la Doljești*“, p. 512.

În absența unor descrieri provenind din secolul al XV-lea, coroborarea izvoarelor epocii ștefaniene și a mărturiilor târzii permite reconstituirea aproximativă a scenariului pus în operă cu asemenea prilejuri. Acesta debuta cu intrarea solemnă în oraș, după care urma slujba, procesiunea cu clericii și boierii, serbările care includeau un ospăț, prilej cu care cei remarcați în luptă primeau daruri și se organizau exerciții militare. O dată revenit victorios la Suceava, voievodul era întâmpinat în sunetul clopotelor bisericilor din oraș¹⁶⁸ de către ierarhi, preoți domnești și de târg care îl binecuvântau, iar suitei i se alăturau boierii care nu participaseră la campanie. Slujba și procesiunile decurgeau probabil într-o manieră similară celei descrise de Jean Molinet, potrivit căruia, după refacerea legăturilor cu regalitatea maghiară Ștefan cel Mare „a intrat în biserica mare, a pus să bată toate clopotele și a făcut o procesiune generală pentru a mulțumi lui Dumnezeu că a primit scrisori din partea principelui și suveranului său natural”¹⁶⁹. În ceea ce privește participarea la slujbă, izvoarele contemporane sunt lapidare, dar se poate presupune că acest moment nu era cu mult diferit de felul în care își începeau participarea la liturghie principii din veacurile următoare. Două mărturii târzii, aparținând lui Paul de Alep și Dimitrie Cantemir, arată că atunci când domnii ajungeau în incinta unui lăcaș de cult erau întâmpinați de ierarhii sau preoții care oficiau serviciul divin „investmântați în odăjdii, cu lumânări și cu cădelnițe”¹⁷⁰, cu Evanghelia și crucea pe care le sărutau și erau aghezmuiți, în timp ce diaconii îi cântau „vrednic este”¹⁷¹. Prin analogie cu perioadele ulterioare, se poate deduce că, în timpul acestor momente cu semnificații militare erau scoase sulite din aur și argint, scuturi împodobite cu mărgăritare și pietre prețioase, steaguri pictate și împodobite cu aur¹⁷². Vestimentația era adecvată poziției fiecărui personaj în ierarhia oficială¹⁷³, voievodul și moștenitorul tronului erau înveșmântați fastuos, purtând mantia bizantină din catifea roșie-viși-

¹⁶⁸ În prima jumătate a secolului al XVII-lea, călugărul Niccolo Barsi arăta că, atunci când își făceau intrarea în diverse târguri ale Moldovei, domnii erau întâmpinați de preoți, care trăgeau clopotele bisericilor (*Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Editura Științifică, 1973, p. 78).

¹⁶⁹ *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, p. 333.

¹⁷⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, p. 25.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 62; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 229.

¹⁷² Maria Magdalena Székely, *La curte, la Petru vodă*, în „Revista istorică”, tom. VIII, 1997, nr. 7-8, p. 492.

¹⁷³ J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 312.

nie, cu bandă, brodată cu mătase și fir de aur, pantofi roșii, iar umerii erau acoperiți de blana brodată cu fir, perle și pietre prețioase¹⁷⁴.

În privința participării la aceste momente se poate stabili o analogie cu scenariul reprodus în lucrarea dedicată Sfântului Ioan cel Nou¹⁷⁵, potrivit căreia moaștele menite să înobileze catedrala din cetatea de scaun au fost întâmpinate de „foarte mult popor din oamenii lui Dumnezeu, încă și cu arhieriei și tot clerul bisericesc”¹⁷⁶. Și în cadrul ceremoniilor cu caracter militar clericii aveau un rol preeminent, după cum arată *Letopisețul anonim* care amintește prezența „tuturor preoților”¹⁷⁷ sau a „tot clerul bisericesc”¹⁷⁸. Potrivit *Cronicii moldo-germane*, în 1473 Ștefan cel Mare, biruitor, a lăudat pe Dumnezeu cu „vlădiciei și arhidiaconii și cavalerii săi și cu toți supușii lui”¹⁷⁹. Despre rolul jucat de oamenii bisericii cu prilejul sosirii suveranului după victoria din 1475, cronicile contemporane notează că lui Ștefan cel Mare „i-au ieșit în întâmpinare mitropolii și preoții, purtând sfânta evanghelie în mâini și slujind și lăudând pe Dumnezeu”¹⁸⁰. În aceeași manieră, izvorul hagiografic amintit consemnează că moaștele Sfântului au fost întâmpinate de oamenii bisericii cu „făclii și cu tămâie și cu miruri bine mirositoare”¹⁸¹.

După slujbă și procesiune aveau loc ospețele, despre care se știe că, odată cu stabilirea capitalei la Iași, se desfășurau în sala spătăriei din cadrul

¹⁷⁴ Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române (sec. XIV-XVIII)*, București, 1970, p. 13-14; vezi și [Idem] și Florentina Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova sec. XV-XVI*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1957, 1-2, p. 129-155; Idem, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV-XVI). Costumul în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1957, 3-4, p. 100-115.

¹⁷⁵ *Pătimirile sfântului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă*, scrisă de Grigore călugărul și prezbiterul din marea biserică a Moldovei, în P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 247.

¹⁷⁶ Episcopul Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tom. VI, secțiunea II. Memorii și notițe. 1884, p. 99. Paternitatea lui Grigorie Țamblac a fost contestată de Petre Ș. Năsturel. Acesta a dovedit că *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava* a fost scrisă între 1432 și 1439, iar Grigorie Țamblac a murit în 1419 (*Une prétendu oeuvre de Grégoire Tzambac: Le martyre de Saint Jean le nouveau*, în *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques*, VII, 1966, Sofia, 1971).

¹⁷⁷ *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 31.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 18.

¹⁸¹ Episcopul Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, p. 99.

curții domnești¹⁸². Și în interiorul cetății Sucevei exista o sală de arme, una de recepție, destinată marilor adunări și alta pentru oșpețe¹⁸³. Datorită caracterului și desfășurării lor, precum și numărului mare de participanți, pregătirile pentru începerea campaniilor și celebrarea triumfurilor aveau loc însă pe platoul din fața incintei¹⁸⁴. Pentru a supraveghea eficient reunirea trupelor, în jurul anului 1480, Ștefan cel Mare a ridicat aici o clădire dotată cu o sală amplă destinată să suplinească cu aceste prilejuri sala mare a cetății¹⁸⁵. Tot aici a înălțat, înainte de 1480¹⁸⁶, o biserică având menirea să înlocuiască slujbele din catedrala mitropolitană, așa încât să permită și participarea ostașilor. Astfel, pe platou, în mijlocul trupelor și în clădirea de aici se desfășurau întrunirile sfatului și oșpețele care succedau victoriilor¹⁸⁷. Pentru o astfel de destinație pledează și faptul că imaginea Sf. Gheorghe, patronul biruințelor ștefanienae, împodobește cahlălele din care era alcătuită soba acestei case¹⁸⁸. Tot aici prizonierii își încheiau defilarea prin oraș și uneori erau executați, așa cum s-a întâmplat după victoria de la Vaslui¹⁸⁹.

În privința celor care luau parte la ceremonii, cronică de curte amintește prezența „mitropoliților și vitejilor” în urma victoriei din 1473¹⁹⁰, a „mitropoliților și vitejilor săi și tuturor boierilor săi, de la mare până la mic” după biruința de la Vaslui¹⁹¹, a „mitropolitului și episcopilor și boierilor săi și întregii lui oștiri” în 1481¹⁹² și „tuturor boierilor săi, de la mare până la mic” la Hârlău, în 1497¹⁹³. Din analiza acestor momente se observă o multiplicare progresivă a participanților, cu excepția condițiilor speciale de după Codrîi Cosminului, ierarhilor și celor care s-au distins în luptă alăturându-li-se un mare număr de boieri și întreaga oaste participantă la campanie. Această amplificare poate fi pusă în legătură și cu crearea unei infrastruc-

¹⁸² Corina Nicolescu, *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe-XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, în „Synthesis”, IV, 1977, p. 64.

¹⁸³ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, Editura Sport-Turism, 1988, p. 116.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 184-185.

¹⁸⁵ Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 29-30.

¹⁸⁶ Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁸⁷ Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 30-31.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 46-47, 53, 89, 125.

¹⁸⁹ Vezi, în acest sens, Andrei Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, București, Editura Militară, 1974, p. 241, 265-266.

¹⁹⁰ *Cronicile slavo-române...*, p. 17.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 18.

¹⁹² *Ibidem*, p. 19.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 21.

turi pe platoul din fața cetății¹⁹⁴. În lăcașul de cult înălțat aici se celebrau slujbele, după care oamenii bisericii îi binecuvântau pe participanții la campanie, iar casa domnească găzduia ospățul clericilor și boierilor, în mijlocul întregii oștiri. O asemenea evoluție este sugerată și de *Letopiseșul anonim*, conform căruia după cucerirea Chilieii voievodul „s-a întors cu toată oastea sa în cetatea sa de scaun a Sucevii”¹⁹⁵, la fel procedând și în 1475¹⁹⁶ sau 1481¹⁹⁷. Redarea acestor amănunte nu are un caracter aleatoriu și nu ține de stereotipurile cronicărești, după cum o dovedește faptul că izvorul nu amintește revenirea domnului în fruntea trupelor la Suceava în 1473¹⁹⁸, arată explicit că soldații au fost licențiați în 1497¹⁹⁹ și, în mod logic, nu vorbește de prezența acestora la momentul celebrării triumfului în cetatea de scaun și respectiv la Hârlău.

Preocuparea vizând organizarea unor astfel de reuniuni în cadrul cărora să se aducă mulțumiri colective lui Dumnezeu trebuie legată de acutizarea în timp a preocupărilor escatologice. Dacă în prima parte a domniei ceremoniile de mulțumire pentru sprijinul divin aveau loc într-un cadru restrâns, în a doua parte s-a produs un fenomen de spiritualizare a puterii, poporul Moldovei fiind considerat poporul ales, iar suveranul un personaj harismatic. Evoluția în planul desfășurării și al semnificațiilor acestor ceremonii sugerează că ele au avut la bază un model bizantin preluat pe filieră sud slavă. O sursă importantă a reprezentat-o *Panegiricul împăratului Constantin*, scris de patriarhul Eftimie de Târnovo și copiat la Putna în 1474. Conform acestei scrieri, după înfrângerea lui Maxentius, împăratul a fost întâmpinat de popor și de clerici care i-au adus mulțumiri lui Dumnezeu, iar Constantin a făcut pomeni săracilor și danii Bisericii²⁰⁰. Paralelismul izbitor relevă, în același timp, aderența domnului la un model imperial și

¹⁹⁴ Transformările înregistrate la nivelul manierei în care au fost sărbătorite victoriile reputate de Ștefan cel Mare au avut și o importantă determinare ideologică, care a fost recent pusă în evidență de Liviu Pilat. Cercetătorul ieșean vorbește despre faptul că ceremoniile ștefaniane au trecut de la „modelul davidian”, evident după cucerirea Chilieii, la „modelul constantinian”, după 1473, ceea ce marchează adaptarea lor la paradigma imperială. Astfel, amplasarea pe care au capăt-o acestea în 1475, prin comparație cu ceea ce s-a întâmplat în 1465, este strâns legată de evoluția ideologiei monarhice (Liviu Pilat, *Modelul constantinian...*, p. 434-443).

¹⁹⁵ *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 18.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 19.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 21.

²⁰⁰ G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche...*, p. 340-341.

adoptarea unor clișee de către istoriografia slavonă contemporană în contact cu lucrarea transcrisă de Iacov de la Putna²⁰¹. Indiferent de caracterul și intensitatea acestei contaminări, se poate spune că Ștefan cel Mare era plasat în descendența ilustră a împăratului Constantin cel Mare și basileilor. În acest context, nu este lipsit de semnificație nici faptul că izvoarele contemporane îl asemănau pe voievodul moldovean cu Alexandru cel Mare²⁰².

Întrucât pentru monarhiile creștine sensurile războiului erau intim legate de natura harismatică a puterii princiare, suveranii trebuiau să acționeze conform voinței divine, prin protejarea Bisericii și impunerea legilor sale, apărarea țării și a credinței, cârmuirea în spiritul dreptății și a milosteniei²⁰³. Dumnezeu îi recompensa pe conducătorii creștini care ilustrau exemplar aceste virtuți creștine transformându-i în ostași ai credinței, biruitori în luptele cu necredincioșii. Așa cum transpare din ceremoniile primirii domnului victorios, începând cu 1473, inițiativa aparține clerului care impunea în desfășurarea acestora un model de factură constantiniană²⁰⁴. Prin atribuirea titlului imperial, Biserica i-a conferit nu numai îndreptățirea de a se plasa în fruntea supușilor, ca apărător și protector al lor, dar și dreptul de a interveni în problemele ecleziastice. Obținând victoria sub protecția Fecioarei, cu sprijinul Sfinților militari, după un scenariu care face trimitere la biruință chistică, domnul putea regla afacerile cu Biserica după modelul bizantin. Astfel, înzestrarea cu terminologia proprie suveranilor bizantini de către oamnișii bisericii implica, din perspectiva acestora, și asumarea unei relații contractuale cu suveranul țării. Ștefan cel Mare nu a pretins însă recunoașterea în exterior a calității care decurgea din acest titlu, așa cum s-a întâmplat cu principii moscoviți, ci doar în raport cu proprii supuși și mai ales cu ierarhia ecleziastică²⁰⁵. De altfel, și înainte de dispariția politică a Imperiului, domnii români au aspirat să se integreze, pe filieră bisericească, în „commonwealth”-ul bizantin. Cu toate acestea, după 1453,

²⁰¹ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină...*, p. 103.

²⁰² A. Grecu (P.P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, I, an. 5, 1952, p. 144; Idem, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, an. XI, fasc. 2, 1960, p. 223.

²⁰³ Jean-Paul Roux, *op. cit.*, p. 305-315.

²⁰⁴ Liviu Pilat, *Modelul constantinian...*, p. 437.

²⁰⁵ Potrivit lui Andrei Pippidi, clericii au acordat titlul imperial domnilor Moldovei pentru a sugera că soarta popoarelor ortodoxe aflate sub stăpânire otomană sau amenințate de extinderea stăpânirii turcești a fost încredințată de Dumnezeu suveranilor de la Suceava (*Tradiția politică bizantină...*, p. 101).

pe măsura împutinării suveranilor ortodocși îndreptățiți să aspire la moștenirea imperială, cei care și-au conservat libertatea politică, adică românii și rușii, au urmărit să preia rolul de apărare a dreptei credințe, însă într-o manieră diferită, în conformitate cu poziția lor în piramida medievală a puterii. Pe plan intern, toate inițiativele vizând reglementarea raporturilor dintre puterea politică și autoritatea ecleziastică s-au configurat în raport cu asumarea unei paradigme ierarhice de către societatea moldovenească. Poziția fiecărei componente sociale pe această scară valorică a fost determinată de măsura în care ea își putea afirma apartenența la sfera spirituală.

Dat fiind faptul că înfrângerea dușmanilor credinței avea și o puternică semnificație escatologică, triumfurile ștefaniene au fost sărbătorite într-un cadru fastuos, destinat să sugereze că în persoana principelui se îngemănau în mod armonios însușirile umane și virtuțile spirituale. Pentru a conferi sărbătoririi biruințelor un prestigiu imperial, Ștefan cel Mare a edificat o infrastructură complexă, ale cărei rosturi urmează încă să primească noi deslușiri.

STEPHEN THE GREAT AND THE RITUALS OF WAR

- Summary -

During the Christian Middle Ages the political power of the princes could not be perceived out of a supernatural striking root. Seen as providential men, the Byzantine emperors were taken for the representatives of the heavenly sovereign on Earth, protectors of Church and defenders of Christianity. Their victories over the unfaithful ones were gained in the name of God, who miraculously intervened in hard moments of the fights, through military Saints or Virgin Mary, and the triumphs were celebrated in a festive environment, with the participation in processions of the Clergy and dignitaries.

By using the comparative method, this approach aims to follow the measure in which the Byzantine model regarding the relation between the Empire and the Sacerdocy was adjusted to Stephen the Great's Moldavia. In order to exemplify this, there is to be discussed the Clergy's role in wars, as a mediator factor of grace and its status within the ceremonies meant to celebrate the victories in the field.

Giving him the imperial title, the Church allowed the Moldavian ruler not only the right of being in front of his subjects, as their protector and defender, but also that of interfering in ecclesiastical issues. As a result of gaining the victory under Virgin Mary's protection, and with the help of the military Saints, after a scenario which reminded of Christ's victory, the ruler was able to regulate the problems with the Church following an imperial model. Thus, attributing the title reserved only for Byzantine emperors by the men of Church, also implied, from their perspective, assuming a stipulated by contract

relation with the ruler of the country. However, Stephen the Great did not claim an external recognition of the quality deriving from this title, as the Muscovite princes had done, but only in what the relation to his own subjects and especially to ecclesiastic hierarchy was concerned.

During Stephen the Great's time, a turning the power into ritual took place, and the Church's men were the main characters of an Aulic ceremony mixing up with the palatial liturgy, emphasizing thus the transcendental origin of ruler's power. In this context, there were taken over and adjusted, the Byzantine tradition regarding symbolic significations of the war, the chronicle of court interpreting the historical events evoking the miraculous intervention of Divinity and the victories, as signs of divine election. Due to the fact that the defending of faith's enemies did also have a powerful eschatological signification, Stephen's triumphs were celebrated in a festive environment, suggesting thus that the prince had human features and spiritual virtues at the same time. The description of these manifestations unveils a bookish contagion, which does not revoke the possibility of them being organized. This resulted from consulting different sources, including the archeological ones, and from the logic of history. Thus, within his main residence, Stephen the Great founded a complex infrastructure, built up of laic constructions and cult places, around which a series of imperial ceremonies were organized.

Lucian-Valeriu Lefter

Paharnicul Costandin Sion și vremea sa O privire comparativă*

1. Între critică literară și realitate istorică

Controversata personalitate a paharnicului Costandin Sion¹, cunoscută îndeobște astfel, a dat naștere unor opinii divergente rezultate din caracterul polemic al scrierii sale despre boierii moldoveni, publicată sub un titlu impropriu: *Arhondologia Moldovei*. În anul editării acesteia, 1892², Sion

* Comunicare susținută în cadrul Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, în ședința din 10 decembrie 2002, purtând titlul: *Paharnicul Sion (1795-1862) și contemporanii săi*.

¹ **Paharnicul Sion (7 septembrie 1795 – 23 februarie 1862)** este cunoscut, în literatură, sub forma prenumelui **Costandin**, însă în documentele oficiale din epocă, consultate pentru studiul de față, întâlnim forma **Constantin**. A învățat la Iași, unde și-a însușit limba greacă, iar de la 1821 începe ascensiunea sa socială, fiind însărcinat de turci să numească ispravnici în ținuturi; în 1822 era copist la vistierie; urcă în ranguri până la 1842, când era președintele Eforiei din Focșani. În vidomostie, întâlnim pe **Costandin Sion** „biv vel paharnic”, boier din ținutul Putnei, născut la Iași, având 27 de ani [?] la 1829, fiu al porușnicului Iordachi Sion, respectiv nepot al medelnicerului Toader Sion; avea părți de baștină și cumpărături în moșiile Obârșeni, Lipova și Pungești, cu puțini locuitori și moară în ținutul Tutovei, 12 pogoane de vie la Odobești, locuri de casă și dughene în târgul Focșani, al cărui locuitor era. (Alexandru Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829 (I)*, în *ArhGen*, I(VI), 1994, 1-2, p. 289; în continuare: *Vidomostie*). De asemenea, Mihai Răzvan-Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași, 1997, p. 255; **Costantin Sion** este „după izvod: pah(a)r(nic)” în condica din anii 1835-1855 (în continuare: *Marea arhondologie*).

² Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane*, ediție îngrijită de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892.

era catalogat de Ioan Tanoviceanu ca având „o memorie rară, o vastă cunoștință de oameni și o minte fericită“, calități care dădeau prilejul aprecierii acestuia, căci „cu greu s-ar fi putut găsi o persoană mai competentă decât dânsul ca să ne zugrăvească pe boierii timpului său“. Același autor spunea despre Costandin Sion că era „întotdeauna clar și energic, [...] un maestru în ironie și [...], afară de când e pornit de pasiune judecata sa e dreaptă și sănătoasă“³. Însă criticii literari din secolul al XX-lea îi creează paharnicului o imagine negativă, în percepția acestora Costandin Sion nefiind decât „un scriitor cu nădufuri, care-și varsă focul, neconținând cu incriminările împotriva tuturor“ și care „se număra printre răzleții fără conștiință de clasă, ahotnici să se strecoare în rândurile protipendadei“⁴. În consens cu Șerban Cioculescu, autorul caracterizării de mai sus, se afla și Mircea Anghelescu, care îl înzestra pe paharnicul nostru cu un „spirit amarnic și îngust, fără mare cultură și fără veleități literare, dar mișcat de dintele unor nemăsurate ambiții sociale“⁵. Incriminările sale s-ar datora unui complex al frustrației⁶, întrucât el ar fi „un nemulțumit, și din perspectiva insatisfacției sale artăgoase el cenzurează moravurile, defectele și mai cu seamă originea umilă a celor mai mulți dintre norocoșii care i-o luaseră înainte“.

Prin urmare, *Arhondologia Moldovei* potrivit criticilor literari menționați, n-ar fi decât o „îndelungată incriminare, pe toate tonurile văicăreliei, împotriva beneficiarilor mediocri, de tipul său, și mai ales împotriva mai norocoșilor abili, care au reușit în dificila gimnastică a saltului pe treapta cea mai de sus“, deoarece autorul ar fi fost atins de „patima xenofobă, ca să insinueze sau să afirme răspicat alogenia noilor evgheniți“. George Călinescu⁷ nu-l socotea pe Costandin Sion decât „falsificator de documente și boiernaș cu ascendența destul de obscură pe care caută să o ducă până sub domnia lui Ștefan cel Mare și mai departe“, precum și „un reacționar înversunat“ al cărui conservatorism era „genealogic și xenofob“. Problema însă trebuie pusă altfel, căci nu numai Sion este xenofob iar afirmațiile sale au,

³ Apud Ștefan S. Gorovei, *Postfață la: Paharnicul Costandin Sion, Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, 1973, p. 348 (în continuare: *Arhondologia Moldovei*, 1973).

⁴ Șerban Cioculescu, *Varietăți critice*, București, 1966, p. 154-155.

⁵ Mircea Anghelescu, în *Prefață la: Arhondologia Moldovei*, 1973, p. V.

⁶ *Ibidem*, p. VI.

⁷ George Călinescu, *Studii și cercetări literare*, prefată și note de Al. Piru, București, 1966, p. 34.

totuși, rădăcini veridice. Costandin Sion este un om al timpului său, el nu face notă discordantă de contemporanii săi, aceștia gândind și făptuind ai-doma paharnicului nostru. Aruncându-ne privirea peste scrierea sa îl vedem lăudându-i pe acei străini care în ochii săi erau într-adevăr merituoși, deși sunt puțini (dar era oare realitatea alta?), și nu știm de ce ar fi „un om rău de gură, cu un iz de mahalagism, de țăță masculină”⁸, cum afirma Șerban Cioculescu, când, mai degrabă, Costandin Sion „descrie clasa boierească așa cum a văzut-o”, iar „datele contemporane formează valoarea acestei lucrări”, după cum îl aprecia Gh. Ungureanu pe „paharnicul arhondolog”⁹. Nu știu nici dacă paharnicul Costandin Sion „nu s-a putut împăca niciodată cu ascendența lui atât de modestă”¹⁰, iar faptul că era „pătruns adânc de sentimentul orgoliului de castă, închinându-se cu respect doar înaintea evgheniei autentice, de a cărei decădere se arată întristat”, nu trebuie socotit chiar un păcat. Caracterizarea statuată de istoria literară trebuie nuanțată¹¹, Sion nu poate fi considerat pur și simplu un „spirit închistat, înlănțuit de tot felul de prejudecăți de clasă și de rasă, legat de trecut, refractar la înnoiri, așa încât și antiunionismul lui vehement apare firesc”.

Este de neconceput, credem noi, să se scrie despre evocarea unor „închipuite fapte de vitejie patriotică ale străbunilor” lui Costandin Sion ca fiind „amuzante”; aici este vorba despre o stare de fapt, apartenența paharnicului la razeșii din ținutul Vasluiului este un argument în aceste sens, ascendența acestei categorii este, indiscutabil, legată de vechea boierime moldovenească, chiar mai veche decât vremea lui Ștefan cel Mare¹². Chiar dacă paharnicul plăsmuiește o ascendență, aceasta nu este întru totul iluzorie. Și cu

⁸ Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 162.

⁹ Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu și documente*, Iași, 1936, p. 70.

¹⁰ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 784.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Asupra problemei razeșilor și descendenței acestora din vechea boierime vezi, spre exemplu, lucrări neimpregnate de marxism, ale unor autori care, cu excepția celor ale lui Rosetti și Giurescu, se referă tocmai la actualul județ Vaslui: Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907; Constantin Giurescu, *Despre boieri*, în Idem, *Studii de istorie socială*, București, 1943; C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în SCȘI, XII, 1961, fasc. 1; Mircea Ciubotaru, *O străveche așezare de pe valea Bârladului: Negrești (jud. Vaslui)*, I-II, în AIIAI, XX-XXI, 1983-1984; Idem, *Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iași-jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică*, I-II, în AIIAI, XXVIII-XXIX, 1991-1992; Idem, *Comuna Ipatele, I, Studiu istoric. Toponimie*, Iași, 2000; Idem, *Comuna Vulturești, I, Studiu de istorie socială. Onomastică*, Iași, 2003.

toate aceste acuze, paharnicul nostru (au trebuit să o recunoască însăși criticii literari!), „nu e lipsit totuși de talent“, arhondologia sa zugrăvind „în tente adeseori grotești, crepusculul și destrămarea“ unei categorii sociale, a unei epoci chiar. Probabil această lucrare nici nu a fost destinată inițial publicării, iar paharnicul a fost, uneori, prea sincer cu el însuși în caracterizarea semenilor săi; poate a fost o „spovedanie către sine“ a paharnicului, și nu văd de ce nu am judeca-o astfel, cu ochii celui care a scris-o atunci, la jumătatea veacului al XIX-lea! De ce ar fi plin de ură Costandin Sion când scrierea aceasta este, de fapt, un „jurnal“ al epocii, unde autorul și-a însemnat, poate, pentru sine impresiile și nu pentru alții!

Mai bine zis, *Arhondologia Moldovei* este „mărturia stării de spirit, a unei mentalități, a unui caracter“¹³; această scriere redă atmosfera „dintr-o anumită pătură socială în cele trei decenii care au premers Unirea“¹⁴, așa cum arată Ștefan S. Gorovei. Este îndreptățită afirmația aceluiași istoric, că memoriile lui Constantin Sion, (căci de fapt așa pot fi catalogate), au accente de „pétite histoire uneori, de scandal alteori, dar aproape întotdeauna cu un iz de cronică mondenă!“.

*

Diversitatea opiniilor asupra acestui personaj derivă din faptul născocirii de către frații Antohie, Costache și însuși Costandin Sion¹⁵ al unui celebru *Izvod al lui Clănău*, menit să le justifice ascendența străveche; acest „document“ era „izvodit“ de pe o veche *Cronică a lui Huru*, care le așeza strămoșii printre boierii lui Ștefan cel Mare, când un anume Demir, fiul hanului din Crimeea, ar fi venit în Moldova unde s-ar fi creștinat sub numele de Dragoș. Faptele de arme ale acestuia l-au îndreptățit să poarte numele de Războian. Însă cum ascendența nu este întru totul inventată Sion amestecă faptele reale cu cele legendare. Un personaj numit Războian desigur că a existat, însă în prima parte a secolului al XVII-lea; era fiul lui Ionașcu Coșescu, trăitor pe la 1600¹⁶, care, dacă aplicăm principiul generațiilor genealogice¹⁷, trebuie să fi fost nepotul lui Sion de la 1558. Fiul lui Războian s-a

¹³ Ștefan S. Gorovei, loc. cit., p. 348.

¹⁴ *Ibidem*, p. 349. *Arhondologia* este scrisă între anii 1840-1857.

¹⁵ Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 167-168. *Cronica lui Huru* sau *Izvodul lui Clănău* a apărut în 1857.

¹⁶ Ștefan S. Gorovei, loc. cit., p. 333. Ionașcu Sion cumpără părți din Ivănești, pe Racova, între anii 1622-1630.

¹⁷ *Ibidem*, p. 336.

numit tot Sion, atestat la 1681¹⁸, și care poate fi considerat strămoșul familiei Sion. Paharnicul Costandin Sion ar fi cincea generație dacă-l socotim pe Sion Coșescu drept fondator. Documentele din secolul al XVI-lea, precum hrisovul lui Petru Rareș din 4 martie 1531¹⁹, prin care se întărea lui Dragotă păharnicul satul Coșeștii de pe Racova, sat primit de tatăl acestuia, Cârstea păharnicul, de la Ștefan cel Mare, și actul din 14 aprilie 1558²⁰, când Alexandru Lăpușneanu întărea fiilor lui Dragotă, Sion și Simion, același sat sunt martore asupra vechimii neamului Sioneștilor. De altfel, examinarea celor trei documente din secolul al XVI-lea (1531, 1546, 1558) „nu a adus nici un indiciu care să pledeze pentru falsitate”²¹, astfel că îndoielile asupra genealogiei acestui neam nu-și mai au locul²².

Născut la 1795 paharnicul Constantin Sion aparține unei vremi pline de evenimente, unei lumi în plină schimbare: de la fanarioți la unioniști; aceștia din urmă nu au fost în asentimentul său, cum nu au fost nici ceilalți. Trecând la cele veșnice în anul 1862, la Iași, Constantin Sion a fost înmormântat la biserica de la Fundul Racovei, din ținutul Vasluiului, în vecinătatea așezării sale de baștină, Coșeștii²³.

Trebuie să-l socotim, în cele din urmă, pe Costandin Sion un veritabil reprezentant, autentic și neîntinat, al vremii sale. Privindu-l pe el nu facem

¹⁸ *Ibidem*, p. 334.

¹⁹ *DIR*, A, XVI/1, nr. 293, p. 325-326. Falsificatorii trebuie să fi știut de existența acestui act, întrucât falsul de la 1669 amintește despre „strănepoții paharnicului Cârstea”, unde se pomenesc privilegiile de la Petru Rareș. Satul Coșeștii ar fi fost împărțit în vremea lui Ștefan cel Mare între Demir-Dragoș și Cârstea păharnicul. Însă Cârstea trebuie să fi fost un strămoș uitat de vreme ce n-a fost invocat ca ascendent în boierimea lui Ștefan cel Mare, căci „orgoliul fraților Sion ar fi fost, poate, satisfăcut” (Ștefan S. Gorovei, loc. cit., p. 336).

²⁰ *DIR*, A, XVII/2, nr. 104, p. 113-114.

²¹ Ștefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 688. *Ibidem*, XV, 1978, p. 532. La 29 aprilie 1632, nepoatele lui Sion vând „unchiului nostru Ionașcu Coșescul” a șasea parte din Coșești; de asemenea, la 29 iunie 1635 este probată existența Armancăi „nepoata lui Sion Coșescul”, care vinde o șesime din Coșești lui Ionașcu Coșescu.

²² Asupra originii Sioneștilor: C. Cihodaru, *Uricul moldovenesc din 27 mai 1443 și originea Sioneștilor*, în *AȘUI*, XXXI, 1985, p. 27-47. Autorul arată că Ionașcu Coșescu (~ 1550-1625), pârcălab, strămoșul paharnicului Constantin Sion, s-a căsătorit cu Dumitra, descendentă din Ion Teleagă trăitor la 1491. C. Cihodaru enumeră calitățile fraților Sionești, care „au crezut întotdeauna că lucrează spre binele și propășirea patriei”, dar și defectele acestora: „ei sperau să ocupe posturi înalte în ierarhia administrativă a țării. Ei erau geloși pe toți cei care le-o luau înainte” (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 32).

²³ Gh. Ghibănescu, loc. cit., p. XV.

decât să-i vedem pe contemporanii săi, cu sentimentele, cu neîmplinirile și speranțele lor. Căci, nu-i așa, și paharnicul Sion este un erou al timpului său!

2. „...boierii moldoveni tocmai după cum e gherbul țării...”

Prestigiul său de falsificator cât și de bârfitor i-a determinat pe unii dintre cei care i-au cercetat scrierea să aibă îndoieli, după cum am văzut, asupra veridicității afirmațiilor sale. Desigur, pitorescul scrierii paharnicului induce în eroare cititorul care caută informații veridice. Afirmațiile tranșante le întâlnim peste tot în lucrare (uneori chiar prea tranșante!), și nu credem să fie o mai bună înțelegere a scrierii acestuia decât pornind de la ilustrarea cu exemple concrete, dintre cele mai directe, pentru a fi în atmosfera epocii.

În timpul domniei lui Grigore vodă Ghica vecinii paharnicului, frații Neculai²⁴ și Iorgu²⁵ Suțu, „ocârmuiesc și domnia, și țara, făcând ce vor. Aceștia sunt totul, și boierii moldoveni tocmai după cum e gherbul țării, cap de bou sunt toți [...] și-i țin legați grecii la paie”²⁶. Cei doi frați erau acuzați că „moșia Pungeștii au lățit-o peste îndoit, decât au fost, prin feluri de chipuri, de pe la răzeșii megieși și toate apucăturile le-au întărit Mihai vodă [Sturdza] cu hrisoave”²⁷.

Cu atât mai puțin avea să fie Luțica, fata hatmanului Constantin Bogdan, în grațiile lui Sion, când ea „foarte ră de muscă fiind, n-au găsit în toată Moldova, din toți feciorii de boieri unul să o poată satura. Au purces, au trierat toată Europa, au cercat toți berbanții și s-au găsit pe plac, tocmai în Ispania, un târtan, jidov spaniol, și l-au luat bărbat, cu carele pe la 1844 venind aice și numindu-l marchiz de Bedmar și-au vândut toate moșiile și țigani, [și] s-au dus înapoi la praznicu dracului”²⁸.

²⁴ *Marea arhondologie*, p. 266; Neculai Suțu, beizade, la 1835 era înaintat „vor(ni)c l-iu”, ca răsplată pentru slujba de vel postelnic ce o deținuse. Ulterior, la 1843, era ridicat în rang de logofăt, pentru multe alte slujbe deținute: epitrop al școlilor, vel vistiernic și altele.

²⁵ Probabil Gheorghe Suțu din *Marea arhondologie*, înaintat vornic la 1836, fiind „cilen întâi al Divanului Țării de Gios”.

²⁶ *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 241.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 197-198.

Cât privește familia Mavrodin, nici vlăstarele acesteia nu sunt decât „greci fanarioți din cei mai spurcați și fără caracter”²⁹. Mihail vodă Sturdza „au pripășit o puturoasă scârnăvie [grecească]”³⁰, pe un mucos plăcintariu, hatmanul Ioan Mavrodin, l-au așăzat în postelnicie lucrătoriu în limba turcească“, însă mai spune Sion că „această putoare și scârnăvie grecească au avut patru talhari de ficiori”³¹. Nu numai atât, se caină paharnicul, ci „mai are răul acesta și alți trei frați“, care „toți sunt nechiurzi, șui, tehui, și stricați“, ceea ce nu-i dă acestuia decât prilej de tânguire: „Vai de biata țară, câți iezi sălbateci să puiezesc din patru țapi răi, și toți au s-o prăde”³². Spre a exemplifica, Sion are în vedere pe unul dintre acei „talhari de ficiori“ ai lui Ioan Mavrodin, pe Costache³³, care fiind înaintat în funcția de judecător al ținutului Vasluiului nu și-a găsit altă întrebuintare a funcției sale decât „prădând pe cei ce ave judecăți [de] au strâns hoțul bani ș-au cumpărat partea de moșie a spătariului Ioniță Duca”³⁴, din Lipova, de la Doaga, învecinată cu mine“, zice Sion, prilej cu care „talhariul și plăcintariul acesta [...] felurite și pe toată ziua supărări mi-au făcut, cu sa(ma)volnică întinde-re peste peste părțile mele“, cum ar fi: „Mi-a furat fânul, mi-a râșluit pământul, mi-a furat pietrele hotară. Mi-a călcat la 1846 April 23 moșia cu tot satul lui, până și muierile le-au rădicat cu ciomege și cu puști, când puțin nu mi-au împușcat amândoi băieții mei, Neculai și Vasilică“. Și alteori a avut paharnicul supărări de la acest personaj, ba chiar „în multe rânduri au închis vitele mele și a locuitorilor mei, ținându-le câte 7-8 și 10 zile flămânde și însăutate. Mi-a ucis peste 70 mascuri, mi-a smomit locuitorii, slugi din ogradă, până și țiganii robi ai mei“. Pe lângă aceste isprăvi, pentru care paharnicul se plânge că ar fi înaintat „sute de jalbe“, se adaugă și aceea când acest „brigand și talharius și paseri mi-au furat“, precum la 8 septembrie 1851, când „mi-au furat 31 curci de pe câmp, zicând că i-au stricat ciupercele”³⁵!

²⁹ *Ibidem*, p. 173.

³⁰ Termenul „grecească“ este suprimat în ediția din 1973, el regăsindu-se numai în cea din 1892.

³¹ *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 174.

³² *Ibidem*, p. 175.

³³ *Marea arhondologie*, p. 187. Costachi Mavrodin fiind locuitor de „prezântent“ la judecătoria ținutului Vaslui era înaintat cilen comis la 1838; de asemenea, spătar la 1840.

³⁴ *Ibidem*, p. 109. Ioniță Duca este trecut spătar în condica din anii 1835-1855.

³⁵ *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 174-175.

3. „...ii cu multă obraznicie ... și nesupunere cătră poroncă au răspuns...”

Chiar dacă în unele afirmații Costandin Sion este părțitor dând impresia unui scenariu, totuși el nu greșește, poate, decât uneori prin limbaj. Spiritul său polemic ni-l face, parcă, contemporan nouă și regăsim astfel, astăzi, același spirit polemic neschimbat. Documentele epocii stau mărturie asupra unor realități identice celor povestite de paharnicul nostru. Astfel, deși la 1790³⁶ porușnicul Iordache Sion câștiga un proces avut cu răzeșii pentru stăpânire în satul Pungeștii de pe Racova, acesta nu avea să se sfârșească nici la 1825³⁷, când însuși paharnicul Costandin, fiul aceluiași Iordache Sion, se jeluia că răzeșii se împotriveau stăpânirii sale în moșie. Procesul paharnicului era încă în ființă la 1828³⁸. Stolnicul Pascal Gane³⁹ avea să cerceteze pricina la fața locului pentru ca la 15 septembrie 1829⁴⁰ să scrie înștiințarea asupra decurgerii cercetării sale de la Pungești.

Cercetarea pricinii de judecată dintre paharnicul Constantin Sion și răzeșii de Pungești, în legătură și cu un proces încheiat la 1813 între vornicul Costache Cantacuzino⁴¹ și aceiași răzeși, avea loc în casa vornicului de poartă Constantin Vrabie în prezența ambelor părți. Stolnicul Gane le-a cerut dovezi referitoare la procesul de la 1813, când s-au stabilit și drepturile Sioneștilor în moșia Pungești. Însă când „deodată bătrânul Toader Vrabie vroind să arate dovezi și o spiță [...] l-au oprit răzășii cielanți și l-au și tras dinaintea cercetătorului afară și ținându-l la altă casă și nici din cielanți răzăși ba nici acel cu casa nu s-au mai arătat la el, stolnicul Gane, până a doua zi, când au venit câțiva dintr-înșii și vroind a le ceti cartea de blestem ii cu multă obraznicie cătră el și nesupunere cătră poroncă au răspuns că cartea de blestem nu primesc”. Deși paharnicul insistă oarecum pentru aplanarea conflictului „nici într-un chip răzășii nu s-au înduplecat și tot mai

³⁶ Arhivele Naționale Iași, Fond Ministerul de Justiție. Anaforale, nr. 63, f. 187v și 197v (în continuare: Anaforale). Cartea Divanului din 25 noiembrie 1790.

³⁷ Ibidem. Jalba lui Constantin Sion, din 23 mai 1825, către domnie.

³⁸ Ibidem, f. 189v.

³⁹ *Vidomostie*, II, în *ArhGen*, I(VI), 1994, 3-4, p. 294; *Pascal Gane* stolnic, de 55 de ani la 1829, fiul postelnicelului Toader Gane, locuitor în Bârlad, ținutul Tutovei. De asemenea, *Marea arhondologie*, p. 125; *Pascal Gane* este trecut stolnic în condica din anii 1835-1855.

⁴⁰ Arhivele Naționale Iași, fond cit., f. 189v – 190v.

⁴¹ *Marea arhondologie*, p. 52; *Costache Cantacuzino* este trecut logofăt în condica din anii 1835-1855.

dârji se făcea“. În cele din urmă spiritele s-au calmat și răzeșii și-au dat seama că de fapt nu se împotriveau stăpânirii paharnicului în moșie, ci erau doar împotriva felului cum acesta dorea a-și stăpâni părțile sale, adică „fără a le trage deoparte, ce în însuși locurile unde le-au stăpânit vânzătorii, ca să nu li sã mai strãmute hlizile“⁴². Căci într-adevăr spița de neam, din 1804, pe care vroia să o arate bătrânul Toader Vrabie dovedea descendența lui lordache Sion din vechii stăpâni ai Pungeștilor, el fiind fiul Tofanei Racleșoiaia, fiica lui Maxim, acesta din urmă fiind unul din numeroșii descendenți ai lui pan Tofan. Și astfel descendența paharnicului Constantin Sion din pan Tofan⁴³, căruia la 15 mai 1437 voievozii Iliăș și Ștefan îi întăreau stăpânirea asupra a cinci sate de pe valea Racovei, printre care și Pungeștii, este cum nu se poate mai clară.

Dreptatea însă, nu precumpănea de partea paharnicului Costandin Sion, iar „Divanul au cunoscut că nici d(umnealui) pah(arnicul) nu are dreptate“⁴⁴ și se hotăra, abia la 6 mai 1844⁴⁵, ca acesta să stăpânească în Pungești un număr de 300 de stânjeni domnești, din care 100 de stânjeni „în codru“ și 200 de stânjeni „pe din sus de satul Racovei“.

4. „...trăgând după sâni o bandă de ... oameni ai săi cu ciomegi...“

Pentru a ne întregi imaginea despre contemporanii lui Costandin Sion ne vom arunca privirea asupra altui proces pentru dreptul de epitropie la schitul Hârșova⁴⁶ aflat pe valea Racovei, care din punct de vedere administrativ a oscilat între ținuturile Tutova și Vaslui. Moștenitorii ctitorului Ștefan

⁴² Arhivele Naționale Iași, fond cit., f. 196r.

⁴³ DRH, A, I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 170, p. 239-240. Un rezumat în Anaforele, nr. 94, f. 12v („Pungești, Gârcinești, Lușcești, Cursăști și al cincilea unde au fost descălecătoarea dintăi“).

⁴⁴ Arhivele Naționale Iași, Anaforele, nr. 63, f. 198v.

⁴⁵ Ibidem, f. 199v.

⁴⁶ Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 361. Schitul, aflat în satul Hârșova, com. Delești, jud. Vaslui, cunoscut sub numele de schitul lui Gălușcă ar fi fost reconstruit de Ștefan Gălușcă (sau Caracaș) pe la 1772, pe urme mai vechi, din sec. XVII. Însă N. Stoicescu greșește atunci când arată că ar fi două schituri: unul al lui Gălușcă și unul al lui Caracaș, fiind de fapt vorba despre același Ștefan Caracaș, șetrar. *Schitul exista la 1759*, când Tanase și Ursu Chiratcu dăruiesc acestuia partea lor de pământ (C. Cihodaru, *Documente vasluiene*, manuscris aflat în custodia prof. univ. dr. Gh. Pungă).

Caracaș, aveau să poarte o aprigă dispută cu Mitropolia. Și mai cu seamă unul dintre moștenitori, Ioan Racoviță⁴⁷, s-a remarcat prin „objiduirile“ suferite din partea „cuvioșiei sale“ arhimandritul Chiril.

Pricina disputei era stăpânirea unei moșii a schitului, Bălitenii⁴⁸, de pe valea Telejnei, același ținut Vaslui. La 25 octombrie 1783⁴⁹ bătrânul șetrar Ștefan Caracaș, epitropul și ctitorul schitului Hârșova, își scria testamentul, pentru ca la 16 februarie 1804⁵⁰ fiul acestuia, care se numea tot Ștefan, pitar, să-și scrie și el diata.

Bătrânul pitar mărturisea cu limbă de moarte că deoarece „proniiia dume-nezaiască“ nu-i dăruise copii socotea de cuviință ca până nu-l „cuprindi sfârșitul vieții“ și îi mai sunt „mințâli întregi și sănătoasi“ să-și facă testamentul pentru a-și „dovedi cugetul“ către cei aleși a-i moșteni averea. O situație specială între numeroasele moșii ale lui Caracaș avea schitul Hârșova, care fusese înzestrat la 1783 de către bătrânul șetrar Ștefan Caracaș cu diferite moșii din ținutul Tutova⁵¹, iar fiul, pitarul, mai adăugase patrimoniului ficiar al schitului și moșia Bălitenii din ținutul Vasluiului („afară de 122 de pași ci sânt a doi neamuri“⁵²) despre care preciza: „o las sfântului schit Hârșova, cari schit iasti zădit de tatăl meu“. Cât privește administrarea averii sale, până ce „nepoțai mei vor veni în legiuita vrâstă, de să vor alege dintri dâșșii vreunul mai cu minti ca să fii epitrop“⁵³, o lăsa în grija Mitropoliei și a soției sale. La 1830 aceasta din urmă, Ecaterina

⁴⁷ *Vidomostie*, II, p. 297; *Ioan Racoviță*, comis, de 35 de ani la 1829, fiul clucerului Neculai Racoviță, locuitor în satul Șurânești, ținutul Vasluiului, stăpânind jumătate din aceeași moșie. De asemenea, *Marea arhondologie*, p. 236, același *Ioan Racoviță* trecut comis în condica dintre anii 1835-1855.

⁴⁸ Satul se regăsește astăzi sub numele de Telejna (com. Zăpodeni, jud. Vaslui).

⁴⁹ Arhivele Naționale Iași, Fond Ministerul de Justiție. Divanul Domnesc, dos. 11/1832, f. 160v. (în continuare Divanul Domnesc)

⁵⁰ *Ibidem*, f. 138r – 140r. Alte copii ale aceleiași diate la f. 30r – 31v, 53r – 55v.

⁵¹ Părți din moșiile Florințești de Sus și de Jos, Baboșanii, Scurții, Albești și altele. De precizat că la acea vreme Hârșova, ca și toată valea Racovei, aparținea ținutului Tutova pentru ca mai apoi, în urma reformei administrative a lui Mihail Sturdza, să treacă la ținutul Vasluiului.

⁵² *Ibidem*, f. 124r. Un reprezentant al acestor neamuri era Drag sin Nechita din Zăpodeni.

⁵³ *Ibidem*, f. 139r. În diata din 1804 se arăta: „....fiind că după sfârșitul meu, de să va întâmpla acum în grabă, nici unul din nepoțai mei nu sânt în stari și în vrâstă ca să poată iconomisî zăstrea schitului [...] am ales și îl dau în epitropiia și purtarea de grijă a Sfinții Mitropolii [...] iar după ci nepoțai mei vor veni în legiuita vrâstă, de să vor alege dintri dâșșii vreunul mai cu minti, să fii epitrop ca un ctitor înspere ajutoriu“.

Caracaș, trecuse la cele veșnice⁵⁴ iar comisul Ioan Racoviță intrase în drepturile sale de moștenire, căci, probabil, ajunsese la vârsta cuvenită.

În ciuda celor stipulate în testament, doi ani mai târziu, la 1832⁵⁵, arhimandritul Chiril, egumen al mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust, vechilul Mitropoliei, înainta jalbă Divanului Judecătoresc pe motiv că „o moșioară de pe Telejna din țân(u)t(ul) Vasluiului, anume Bălățanii“ ar fi fost dăruită definitiv schitului, mai cu seamă după moartea soției acestuia, Ecaterina: „după trecirea ei din viață să rămâie a schitului dreaptă ocină și moșie“. Bazându-se pe acest temei arhimandritul se plângea, că deși „de doi ani în urmă“ murise Ecaterina Caracaș moșia Bălitenii a rămas pe nedrept în stăpânirea nepotului acesteia, comisul Ioan Racoviță, „ci să află cu lăcuința la moșie sa Șurăneștii“. În același an, la 19 aprilie 1832⁵⁶, prin vechilul său, sulgerul Triandafil, comisul cere să i se dea în stăpânire schitul cu averile lui întrucât era nepot epitropului. Acest lucru nu a împiedicat sentința din 17 august⁵⁷, care a socotit drept samavolnicie faptul stăpânirii de către comis a moșiei și porunca acestuia să se supună hotărârii.

Evident, comisul nu a îndeplinit cerința Divanului Judecătoresc și la 12 decembrie 1832⁵⁸ arhimandritul se plângea că mergând la Băliteni un anume Dumitru Dorobăț, împuternicit al isprăvniciei Tutova, pentru a pune în aplicare hotărârea „au poroncit lăcuitorilor ca să-ș dei cuviincioasa ascultare“ iar lui Ion Racoviță „să nu să amestici“. Dar dimpotrivă, se plânge arhimandritul, comisul „nivrând a ști de hotărâre Giudecătorescul(ui) Divan și făr a lua în băgare de samă [...] poroncili stăpâniri, la 13 a următoari(i) au triimes un vătav și țiğani (ai) dum(isale) vornice(sei) Ralu Cuza din satul Dobroslovești și au rădicat piste 500 malduri stuh ci vechilul meu cu lăcuiitorii de acolo îl tăisi și iera închipuit ca să acoperi acareturili boierești di acolo, ce sântu în proastă stari. Și măcar că vornicu satului di acolo și cu fîciorul boierescu au cerut ca să le arâte cu ce poroncă ieste a rădica stuhul însă acestu vataș și cu țăganii au arătat că sântu triimiși de d(umnea)l(ui) comis(ul) și că poronca lor să închei în ciomag“. Arhimandritul cerea comisului ca venitul moșiei și stuful „ce le-au răpit până acum cu di la sâni puteri să mi li întoarcă iarăși pe moșii di unde le-au luat“. Însă cum comisul Ion Racoviță nu s-a arătat dornic de a îndeplini cererea arhiman-

⁵⁴ Arhivele Naționale Iași, Anaforale, nr. 56, f. 1r.

⁵⁵ Idem, Divanul Domnesc, dos. 11/ 1832, f. 158r.

⁵⁶ Ibidem, f. 158v.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Arhivele Naționale Iași, Colecția Documente, pachet 416/157.

dritului (de altfel nu o făcuse nici până atunci), replica nu s-a arătat așteptată.

Astfel, în primăvara anului 1833⁵⁹ comisu se tânguia că se afla deja la a treia reclamație către Logofeția Dreptății asupra „obișduirii ci mi s-au făcut de cătră Giudecătoreșcul Divan“. Însă această jalbă, din 9 martie, era cauzată de faptul că din partea „protivnicului meu cuvioșiei sali arhiman-drit(ul) Chiril“ suferise „unele“ neplăceri care nici pe departe nu erau în concordanță cu „shima sa călugărească“. Acesta, mărturisește comisu, pe când „aflându-mă eu la numita moșii în îndeletnicire sămănatului a o parti arătură făcută din toamnă cu plugurile mele, deodată s-au pripit și cuvioșie sa, a cel ci au luat cruci să urmezi lui Hristos, trăgând după sâni o bandă de douzăci mai bini oameni ai săi cu ciomegi și alti unelti di gătire spre răș-boiu. Acești zbandiți, după slobozânie ci le-au dat urmașul apostolilor, strigând cu glas răsunetoriu să dei de tot, că însuși va răspundi rădicând mâna răsboinică asupra me, m-au împinsu i m-au îmbrâncit, mi-au rupt hainile și, în sfârșit, mi-au răpus în privire me și șesăsprezăci lei; cu doî cară sămânță di grâu i orzu și doî cu fân i grăpili și alti unelti i pluguri, pi cari ca o trofei i vitejii sale monahul cel ci isti modelu smerenii le-au dus undi nu știu“. Pentru aceste umilințe comisu chema în ajutor chiar și pe „Sfântul Sion ci apără dreptățile“, și cerea Logofeției „să facă satisfacție“. Totodată, cerea despăgubirea cuvenită pentru „sminteala ci me-au pricinuit stinghirindu-mă de la sămănătură“. De vreme ce în toamna aceluiași an, pe 8 octombrie⁶⁰, Racoviță adresa altă jalbă Logofeției arătându-se „ca unul ci am pătimit și călcari de cinste și pagubi“, înseamnă că cercetarea pricinii de către comisia instituită în acest caz nu se finalizase în modul așteptat. Anterior, la 28 septembrie⁶¹, Ion Racoviță adresase altă jalbă comisiei de cercetare, potrivit căreia reitera plângerile sale. Tot în stilul său pitoresc comisu se jeluia că aflându-se pe 6 martie „pe câmpu moșiei Bălițanii, unde eu samanam arătura făcută di toamna [...] cuvioșie sa gata de zurbalâc a poroncit acelora de mi-au luat toți boi, plugurile în no. 16, în a cărora luari mi-au călcat și cinste me, pui(nd) mâna acei invitați și pe mine și înbrâncindu-mă precum le-au fost voiia, cu care neîndestulându-să precuvioșia sa au poroncit cu asămine hazu de mi-au luat și patru cară cu sămânțuri, în no. 2 chile grâu, 2 chile orzu [...] 9 saci [...], asupra cărora dovadă sântu oamenii

⁵⁹ Ibidem, 413/183.

⁶⁰ Ibidem, 413/186.

⁶¹ Ibidem, 413/49.

di satu Telejna, răzăși lăcuitori“. Comisul se justifica că de fapt „nu venisăm să răpăscu nimica de pe moșii, ci să pui“, deoarece judecata nu se încheiase. Considera că avea tot dreptul de vreme ce arătura o efectuase din toamnă: „am mersu să samăn brazdile ce avem făcuti di toamnă“; pe lista despăgubirilor mai adăuga faptul că fiindu-i luați boii nu avea cu ce-și face treaba. „Din lipsa boilor neputându-mî faci arătura și sămănătura primăvara, slujba cu dâșii de peste vară și iată că și de arătura de toamnă sântu lip-sit, cari nu o socotescu mai gios decât optu mii lei“.

La 9 ianuarie 1836⁶² Divanul de Apel al Țării de Jos încheiase jurnal asupra pricinii dintre Ioan Racoviță și Chiril pentru „objiduirile ci ar fi suferit de la acest din urmă în stăpânirea moșii Bălițanii“. Prin urmare, la 1837⁶³ schitul rămânea în grija comisului Ion Racoviță, atât pe motiv că și el era nepot lui Caracaș și era „în legiuita vrastă acum“, cât și în temeiul bunelor purtări. Numai că arhimandritul Chiril reia procesul în anul următor, 1838⁶⁴. O nouă cercetare a Divanului Domnesc are drept rezultat alegerea ca epitrop a lui Costachi Caracaș⁶⁵, preferat lui Ioan Racoviță întrucât acestuia din urmă i s-a găsit motiv că și-ar fi însușit venitul schitului înainte de a-l fi câștigat legal, prin proces.

4.1 „...n-au voit ... a iscăli ... că îi tremură mâna...“

Conflictul părea ireconciliabil, caracter ce provine din nerespectarea dorințelor celui răposat. Actul închinării schitului din 25 mai 1807⁶⁶, iscălit de însuși Veniamin mitropolitul Moldovei, stătea la originea neînțelegerilor. După moartea lui Ștefan Caracaș luase epitropia schitului cumnatul acestuia, clucerul Neculai Racoviță. Murind și acesta „au rămas lucrurile schitului asupra fimeii de-al doile a lui Racoviță, fiind di alt neam, și l-au avut și numita soții al său câștig“. Însă, la cererea văduvii pitarului Caracaș, mitropolitul cercetează starea schitului Hârsova „și au aflat că schitul

⁶² Idem, Anaforale, nr. 56, f. 4r.

⁶³ Idem, Divanul Domnesc, f. 159r.

⁶⁴ Ibidem, f. 159v.

⁶⁵ *Vidomostie*, II, p. 298; *Costachi Caracaș* serdar, de 38 de ani la 1829, fiul slugerului Ioniță Caracaș, locuitor în satul Buhăiești, ținutul Vasluiului, stăpânind părți din aceeași moșie. Același Costache Caracaș trecut serdar și în condica din anii 1835-1855 (*Marea arhondologie*, p. 54).

⁶⁶ Idem, Anaforale, nr. 56, f. 4r.

zis vini spri a pustiiri din pricina episcopiei rudeniiilor, [aceștia] luând și împărțind loru-și averili schitului“. Ecaterina Caracaș stăruie pe lângă mitropolit „de nu ari Înalt Preosfinția sa înlesnicioasă vremi a-l căuta să-l închini la o mănăstiri mai mari“. În cele din urmă schitul este închinat mănăstirii Floreștii, situată oarecum în vecinătate, și care la rândul ei era închinată mănăstirii Esfigmenul de la muntele Athonului. La 1814 egumenul Luca de la Florești dă arhimandritului Theodorit „schitu Hârșova spre a sa lăcuință pi a sa viață“, pentru ca la 23 aprilie 1818⁶⁷ arhimandritul Chiril, personajul nostru, să „ia în a sa purtari de grijă și stăpâniri schitul Hârșova și averea lui pe vade cât va trăi arhimandritul Theodorit“. Însă când să iscălească contractul „n-au voit însă zâsu egumen a m(ă)n(ăsti)rii Floreștii a iscăli opisul di înfățișari [...] diși au început a iscăli, propuind că îi tremură mâna, și au șters acel început a iscăliturii“; prin urmare, autentificarea contractului este dată de iscălitura vornicului Teodor Balș. În baza acestui contract, care era în neconcordanță cu prevederile testamentului din 1804, arhimandritul Chiril a putut fi atât de aprig în apărarea unor drepturi fictive. De altfel, câștigase la 1834 un proces al mănăstirii Floreștii, și acum, la 1841, se arăta chiar mirat de „giudecata ci urmează întri streini pentru averea ei“⁶⁸, în speță pentru schitul Hârșova considerat proprietate a mănăstirii. În martie 1841 Nechifor, egumenul mănăstirii Floreștii, înainta jalba în aceeași pricină⁶⁹.

În același an se ivește un alt personaj care își cerea dreptul său din averea schitului: paharnicul Ioniță Sion⁷⁰. Acesta se jeluia Divanului Domnesc⁷¹, arătând că și el era nepot lui Ștefan Caracaș. Motivul invocat de Ioniță Sion era acela că „schitu esti zădit pi pământul lui Sion Coșâșcu“⁷² și că, așa cum spunea acesta în jalba către Divanul Domnesc, „moșie, precum arăt, este de pe străbunul meu Sion Coșâșcu și dată zăstre lui Gălușcă“, personaj care, ne spune același Ioniță Sion, nu era decât acel „Ștefan Gălușcă, fiul bătrânului Ștefan Gălușcă, ce în urmă s-au poreclit Caracaș“.

Divanul Domnesc va soluționa problema la 8 aprilie 1841, în prezența părților implicate, mai puțin Ioniță Sion, care lipsește, unde se hotăra,

⁶⁷ Ibidem, f. 4v.

⁶⁸ Ibidem, f. 3v.

⁶⁹ Ibidem, f. 3r; Idem, Divanul Domnesc, dos. 11/ 1832, f. 178.

⁷⁰ *Marea arhondologie*, p. 255; Ioniță Sion este trecut paharnic în condica din anii 1835-1855.

⁷¹ Ibidem, dos. 11/ 1832, f. 175.

⁷² Idem, Anaforale, nr. 56, f. 3r.

conform unei noi legiuri, că epitropul „să va alegi de cătră sfatu familii“. Prin anaforaua emisă la 13 mai 1841⁷³ Divanul preciza că mănăstirea Floreștii nu are nici „cel mai mic amestec la schitu Hârsova“⁷⁴, actul închinării din 1807 fiind socotit nul. Anaforaua definitivă, din 14 iulie 1843⁷⁵, explica proveniența interpretării eronate, care a dus la acest conflict: „cuvântul *undi* a dieții nici cum nu înțelegi *locul*, adică că să-s păstrează la Sfânta Mitropolii pentru de-a purure zăstri schitul, *ci însămnează numai că cu așa închipuiri* să-s păstrează nerăsluită o asămîne avere“! În cele din urmă, Costachi Caracaș scria, din Buhăiești, un răvaș lui Ion Racoviță, la 30 ianuarie 1844⁷⁶, înștiințându-l că este de acord „a se regularisi epitrop“ al schitului Hârsova pentru a sta în judecata cu răzeșii și paharnicul Ioniță Sion, întrucât el nu mai avea timp disponibil fiind ocupat cu alte treburi; un proces care nu mai face obiectul studiului de față.

Este doar un exemplu despre cum justiția, (mai exact practicanții acesteia), interpreta un document; este, în același timp, o mărturie despre oamenii de atunci. În acest context, abia la 40 de ani după moartea sa pitarul Ștefan Caracaș putea să-și vadă îndeplinite întocmai dorințele lăsate cu limbă de moarte; iar paharnicul Costandin Sion cunoștea prea bine aceste realități. Era, într-adevăr, o vreme în care, așa cum avea să cugete cu amărăciune și paharnicul nostru, „în nenorocita noastră țară, numai începuturi să fac și numai să proiectează acele ce privesc la fericirea obștească“. Trebuie să recunoaștem și noi, cu amărăciune, că aceasta este o constatare veridică poate până astăzi, întrucât în durata lungă a istoriei suntem poate și noi contemporanii acestui nefericit paharnic.

⁷³ Idem, Divanul Domnesc, f. 186r – 200v.

⁷⁴ Ibidem, f. 200r.

⁷⁵ Idem, Anaforale, nr. 56, f. 6v.

⁷⁶ Idem, Colecția Documente, 416/229.

A N E X Ă

9 martie 1833. **Jalba comisului Ion Racoviță către Logofeția Dreptății, privitoare la cele suferite de el pe când se afla cu muncile câmpului la moșia Bălițanii (astăzi sat. Telejna, com. Zăpodeni, jud. Vaslui).**

Cătră cinstita Log(o)f(e)ție ce Mari a Dreptății
[de la] comis Ioan Racoviță.
Jalobă,

Deși eu prin al triile reclamație cătră cinstita Log(o)f(e)ție asupra obijduirii ci mi s-au făcut de cătră Giudecătoreșcul Divan care cu neștire, socotescu, peste a sa competenții, au încheet hotărâri fără formalnică înfătoșari asupra dipărtării meli de la stăpânire moșai Bălițanii din ținutu Vasluiului, am supus în privire cinstittii Log(o)f(e)ții de o parte nedumerire me cătră o asămine hotărâre păr la o cercetare[?] mai lămuritoare și de la instanțae ace competență. Iar pi di altă parte povodul ci poati [?] de cătră din nou pretențai ne-am cugetat însă nici o di niveire,[?] o întindiri din parte protivnicului meu cuvioșaii sali arhimandrit Chiril carili a ști de nepotriviti și cu regulili unii cârmuiri supt praveli și mai vârtos cu shima sa călugărească, carili știin-să următoarili:

Aflîndu-mă eu la numita moșai în îndeletnicire sămănatului a o parti arătură făcută din toamnă // cu plugurile mele, deodată s-au pripit și cuvioșae sa, acel ci au luat cruci să urmezi lui Hristos, trăgând după sâni o bandă de douzăci mai bini oameni ai săi cu ciomegi și alti unelti di gătiri spre răsboiu. Acești zbândiți după slobozanie ci le-au dat urmașul apostolilor strigând cu glas răsunetoriu să dei de tot că însuș va răspundi ridicând mâna răsboinică asupra me m-au împinsu i m-au îmbrâncit, mi-au rupt hainile și, în sfârșit, mi-au răpus în privire me șasăsprezăci lei cu doi cară sămânță di grîu i orzu și doi cu fin, i grăpili și alti unelti, i pluguri pi cari ca o trofei i vitejăi sali monahul cel ci esti modelu smerenii le-au dus undi nu știu.

Eu dar chemând întru agiutoriu Sfîntul Sion ci apără dreptățele plecat rog ca să țin-tească mai cu osăbire asupra aciștii întâmpinări călcătoare cinstii meli, și potrivit // cu a prime pravililor și acelor ci oprescu persoanele bisăricești despre asămine fapte, pe prote-jarisăscu despre obijduire evgheniești grădiște [?] ținurilor boierești, să mi să facă satisfacție pentru cari nu voi contini a reclamarisî păr la celi mai înnalti locuri și totodată potrivit cu trii jalobi a meli de mai-nainti luându-să în privire deli pricinii să i să dei legiuit cursu îngrădindu-să păr la ce mai di pi urmă hotărâri neorânduelili, ci și de acum pot să-s întample din parte cuviosului arhimandrit cari să întemeiază pe socotința Divanului Giudecătoreșcu, pe cum iar apoi vitili și sămânțurile i alti lucruri ci mi-au răpit să mi să întoarcă înapoi; și pentru sminteala ci mi-au pricinuit stînghirindu-mă de la sămănatură de cari o parti fiind aruncată pi pământ au rămas negrăpată, să fiu siguriit [?] la vreme cuviin-cioasă.

1833 marti 9

COSTANDIN SION, THE CUP-BEARER, AND HIS TIME
A COMPARATIVE STUDY

- Summary -

The cup-bearer Costandin Sion (1795-1862) is known as one of the most polemic spirits within the writers' trade. His aggressive spirit is pointed out by means of the language used in his famous book, *Arhondologia Moldovei* (almanack of the Nobility in Moldavia), written between 1840 and 1857, where he is criticizing the majority of the noblemen known by him.

The period he refers to is that of the first decades of the first half of the 19th century, in Moldavia, before the Union. The events presented by the cup-bearer within his writing are shadowed by the fact that the Sionesti brothers have faked some documents in order to obtain some privileges within the social hierarchy.

Although the truculent character of his writing induces the feeling of prejudice (due mostly to the author's prestige of falsifier), we bring in new aspects of those times in order to point out that the writer is not exaggerating that much in presenting his epoch. Discussing the events related to the lands lawsuits in Pungesti, Harsova and Baliteni (Telejna), within the present Vaslui county, in which both Sionesti and Racovita families were involved in fighting with the clerical representatives, we enter this writing's atmosphere.

Our aim is not to prove the truthfulness or the untruthfulness of the examples presented by the author, but to verify that the epoch atmosphere is the same as he describes it.

Gh. Cliveti

Pozițiile marilor puteri față de revoluțiile română și greacă la 1821 (II)

Față de evenimentele de la 1821 din Principatele Române, cu deosebire față de „acțiunea” lui Tudor Vladimirescu, cele dintâi mari puteri care au luat atitudine au fost, cum am constatat în prima parte a prezentului studiu, Turcia, Rusia și Austria. Înalta Poartă și-a anunțat determinarea „de a pune capăt tulburărilor din Valahia” prin desemnarea ca „nou domn” a lui Scarlat Callimachi, ce „să activeze forțele interne de ordine în Principat și numai la nevoie să solicite intervenția trupelor sultanului”. O poziție, a „curții suzerane”, ce s-a dorit conformă cu respectul tratatelor privind Principatele Valahia și Moldova, cu recunoașterea rolului „factorilor de ordine de la București”, în limitele prescriei lor autonomii interne. Pentru Poarta Otomană important a fost să-și afirme dreptul său exclusiv de a impune „restabilirea liniștii în Valahia”. Un drept pe care Austria, putere limitrofă „micului Principat”, a ținut, prin internunțul Lutzow, să i-l recunoască imediat și fără rezerve. Nu a ținut însă să i-l recunoască la fel și Rusia, al cărei reprezentant la Poartă, baronul Stroganov, a făcut caz de „dreptul curții imperiale și pravoslavnice de protecție asupra Principatelor”, drept decurgând „pe înțeles rus” din tratate. Rusia s-a crezut „în drept” să acorde asistență intervenției otomane la nordul Dunării și să scruteze eventualitatea de a fi ea însăși putere intervenantă. De unde s-a și văzut, la Constantinopol, că poziția Rusiei era sinonimă celei a Austriei numai în a condamna „acțiunea subversivă” a lui Tudor Vladimirescu. Poziția „curții de Romanov” diferea radical de cea a „curții de Habsburg” în privința căii de a se acționa pentru „stingerea incendiului revoluționar ce a cuprins Valahia”. Iar ceea ce apropia și mai ales ceea ce deosebea pozițiile Austriei și Rusiei asupra „perico-

lului revoluționar“, în genere, asupra „tulburărilor din Valahia“, în speță, nu a fost cum să nu se resimtă și la „reuniunea de la Laybach de suverani și de miniștri“. O „reuniune“ austro-ruso-prusiană ce semnifica „partitura curților conservatoare în concertul marilor puteri“. Față de acea „partitură“ Marea Britanie și Franța s-au menținut la o anumită distanță, de unde și „circumspecția“ cu care aveau să considere, măcar până în vara anului 1821, evenimentele din Principatele Române și din Grecia istorică.

La Laybach, ca și la Constantinopol, o strânsă înțelegere ruso-austriacă privea „analogia între acțiunea lui Tudor și cele ale inamicilor ordinii din Spania și din Italia“. Pe timpul când, după închiderea oficială a deliberărilor congresului, „suveranii și miniștrii lor“ așteptau rezultatul intervenției austriece la Neapole, un rezultat fericit ce să le permită să dea expresie, printr-o *declarație solemnă*, „solidarității principalelor curți față de pericolul revoluționar“, soseau, la locul acelei înfrigurate așteptări, *scrisorile*, numite de Nesselrode și *petiții (memorii)*¹, pe care Tudor Vladimirescu și-a permis „să le adreseze personal“ împăraților Alexandru I și Francisc I, spre a-i înștiința că „el reprezenta revolta ca pe o acțiune/întreprindere făcută în numele poporului valah“². Avizați asupra evenimentelor din Valahia de consulii lor la București, cei doi împărați și „cabinetele lor“, în consens și cu „plenipotențiarul regelui Prusiei“³, „pusese rădăcinii deja sub gravă acuzație acțiunea subversivă“. Pentru Metternich, „revolta [...] comporta trăsăturile aceluiași rău, numit cu justificare și maladia secolului, care nu era în fond altceva decât proiectul/planul partidului de facțioși [...] de a răsturna autoritatea legitimă [...], de a ajunge la putere sub pretextul specios de a remedia abuzurile din administrație și de a elibera popoarele oprimate“⁴. Și în

¹ *Vneshnjaja politika Rossii XIX i načalo XX veka. Dokumenty russijskogo ministerstva inostrannyh del*. Seria vtoraja. 1815-1830 (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II), Moscova, 1980, p. 37 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach 23 februarie/7 martie 1821).

² *Ibidem*; v. și N. Corivan, *Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la Răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași“, t. V, 1958, p. 199 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie 1821; *Anexă*).

³ *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, 1980, p. 88 și urm. (Miltitz c. Friedrich Wilhelm al III-lea, Pera, 26 februarie 1821).

⁴ „Cette entreprise criminelle porte trop évidemment les caractères du même mal, qu'on est autorisé à juste titre à appeler la maladie du siècle, et qui au fond n'est autre chose que le dessein coupable d'un parti de renverser l'autorité légitime du gouvernement pour s'emparer du pouvoir sous le prétexte spécieux de remédier à des abus dans l'administration, de soulager les peuples opprimés“. N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 199 (Metternich c. Lutzow, 13 martie 1821; *Anexă*).

Valahia, ca la Madrid și la Neapole, ca, mai recent, în Piemont, „spiritul de revoltă” a antrenat „forțe militare”, obligate, prin jurământ, să apere ordinea legală, forțe combinate cu „facțioși” din elitele societății și susținute de poporul ademenit de „principii subversive”. Metternich semna la Lutzow „acordul perfect” al suveranilor și cabinetelor Austriei și Rusiei asupra necesității de combatere a „întreprinderii criminale din Valahia”⁵. Era ceea ce a semnalat și Nesselrode lui Stroganov⁶. Consulilor Austriei și Rusiei la București le-au fost expediate instrucțiuni „să dezaprobe [...] actele facțioșilor”, să încurajeze „măsurile energice luate de autorități pentru reprimarea revoltei”⁷. Era „un perfect acord de principiu austro-rus”, care, observa Paul Schroeder, un serios exeget al politicii metternichiene⁸, a fost prezentată de istorici, cu deosebire de cei francezi și de cei ruși, drept unul real, sub auspiciile Sfintei Alianțe, printr-o forțată ordonare a faptelor și cuvintelor. S-a apreciat că Alexandru I, decizându-se de „idei liberale” și încurcând astfel animarea lui Capodistrias de cauza emancipării grecilor și „a altor popoare din Balcani”⁹, s-a raliat „politicii reacționare” inițiate de „principalul ministru al lui Francisc I”. Or, cum și mai sus am constatat, împăratul Rusiei a căutat să promoveze „un sistem de acțiune generală [...] contra pericolului revoluționar”, iar cel ce s-a opus transpunerii în practică a acelui sistem, adoptat, la Troppau doar în principiu, a fost tocmai Metternich, susținut de la distanță de miniștrii britanici, spre dezamăgirea nedisimulată a suveranului de Romanov. Pentru a calma acea „dezamăgire de mare suveran”, Metternich s-a lansat într-un fervent discurs ideologic pe tema „solidarității tuturor forțelor binelui contra forțelor răului”. În planul *politicii reale* el admitea competențele primordiale ale fiecărui stat suveran de a administra „măsurile contra răului” de pe întinderea teritoriului său ori de pe întinderea teritoriului altui stat, dar numai în temeiul „tratatelor existente”, precum cel al Austriei cu Regatul Celor Două Sicilii, altfel spus, numai în temeiul angajamentelor formale de securitate „de la un stat la altul”¹⁰, cu atât mai mult de la o curte suzerană, cum era Poarta Otomană, la

⁵ *Ibidem*, p. 199-121.

⁶ *Vneshnaja politika Rossi ...*, S. II, vol. IV (XII), p. 36-38 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

⁷ N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 200 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie 1821).

⁸ Paul W. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at its Zenith. 1820-1821*, Austin, 1962, p. 240-244, 249-251.

⁹ G.L. Arș, *Kapodistria i grecheskoi national'noe osvoboditel'noe dviženija, 1809-1822*, Moscova, 1976, p. 220 și urm.

¹⁰ Paul Schroeder, *op.cit.*, p. 249-251.

un stat vasal ei, cum era Valahia¹¹. Era ceea ce Metternich indica lui Lutzow să comunice lui *reis-effendi*, cu mențiunea specială că Austria ținea „cu toată puterea ei [...] la conservarea și binele Imperiului Otoman“¹². Era ceea ce lăsa „perfectul acord austro-rus asupra necesității combaterii pericolului revoluționar oriunde se manifesta acesta pe întinderea Europei“ suspendat în raza politicii de principii, a declarațiilor de conveniență. Era ceea ce recunoștea și Nesselrode în *instrucțiunile* pentru Stroganov, instrucțiuni în al căror text „acordul austro-rus“ era doar amintit, nu și elogiât.

Nesselrode nu ignora „că făcătorii de discordii civile și de insurecții, răspândiți în statele Porții, cutezau adeseori să abuzeze de numele Rusiei pentru a spori numărul partizanilor lor și a-i asocia proiectului lor vinovat/incriminabil de a submina puterea otomană, răsturnând succesiv ordinea stabilită în diferitele provincii ale Imperiului Otoman“¹³. O răsturnare încerca Aali Pașa la Iannina „sub zvonul că pavilionul rus îl proteja“. La fel încercau și „pandurii“, cu îndrăzneala de a adresa împăratului Alexandru „o petiție prin care ei uzurpau numele de popor al Valahiei, sub conducerea unui ofițer purtând la pieptu-i crucea Sf. Vladimir“ (!)¹⁴. Și toate acestea în condițiile când Rusia se regăsea profund antrenată de cauza păcii și ordinii generale. Puterile aliate, *toate*, pretindea cabinetul împăratului Alexandru, „s-au arătat ferm hotărâte, la Troppau și la Laybach, să opună un dig comun torentului revoluționar ce amenința încă o dată întreaga Europă; interesul care le determina la adoptarea unui asemenea sistem de conduită“, plusa același „cabinet imperial“, „era cel de a conserva intacte toate drepturile și toate posesiunile asigurate statelor europene de tratatele din ultimii șase ani“; Imperiul Otoman nu era parte contractantă a niciunuia dintre acele tratate, el „neposedând, strict vorbind“, adeverea Nesselrode, „nici un *titlu din garanțiile pe care puterile creștine și le-au dat întru securitatea lor mutuală*“¹⁵; fiecare mare putere avea tratate sau acorduri speciale („particu-

¹¹ N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 200 și urm. (Metternich c. Lutzow, 13 martie 1821).

¹² *Ibidem*.

¹³ „Nous n'ignorons pas que les fauteurs de discordes civiles et d'insurrections répandues dans les Etats de la Porte osent souvent abuser du nom de la Russie pour grossir le nombre de leurs partisans et les associer au dessin coupable qu'ils forment, de miner la Puissance Ottomane, en renversant successivement l'ordre établi dans les différentes provinces de son Empire“. *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 37 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Nos dépêches [...] vous apprendront que les puissances alliées sont fermement décidées à opposer une digue commune au torrent des revolutions qui menace de boulever-

lare“) cu Poarta, teren *de drept* pe care Rusia și-a creat, începând cu tratatul de la Kuciuk-Kainardji, „un cert avantaj“ față de celelalte „principale curți europene“; lui Stroganov i se indica să se folosească de acel „avantaj“, să se înțeleagă confidențial [...] cu prințul Callimachi“, să se pronunțe, sub invocarea înțelegerii cu de-abia numitul domn, „asupra măsurilor de dreptate (justiție) prin care să fie satisfăcute reclamațiile locuitorilor Valahiei și Moldovei“¹⁶; nu i se indica, cel puțin la vederea instrucțiunilor, să se pronunțe cenzurătoriu asupra intervenției Porții la nordul Dunării; i se făcea știut că între suveranii și ambasadorii Austriei și Rusiei s-a pus problema unui *demers colectiv* al celor două mari puteri la Constantinopol, problemă ce a căzut în fața evidenței că Înalta Poartă a demonstrat, după 1815, o constantă opoziție la ideea *medierii europene* a diferendelor ei cu supușii ei creștini¹⁷, dar și din cauză, dădea de înțeles Nesselrode, că politica împăratului Alexandru se așeza deja în perspectiva congresului din 1822, cu scrutarea posibilității reconsiderării întregului sistem politic european, obiectiv pentru care, remarca Charles K. Webster, „chestiunea spaniolă“ era vârf de direcție strategică, căreia doar i se subsuma componenta tactică marcată de „criza din Imperiul Otoman“¹⁸. La Constantinopol, Austria și Rusia continuau să facă *demersuri separate*, după tratatele sau acordurile ce fiecare dintre ele le avea cu Sublima Poartă. Recunoașterea de cele două puteri a necesității cooperării întru combaterea „focarului revoluționar din Valahia“

ser encore une fois l'Europe. L'intérêt qui les détermine à l'adoption de ce système de conduite est celui de conserver intacts tous les droits et toutes les possessions que les traités des six dernières années assurent aux Etats européens. Quoique le gouvernement turc ne soit partie contractante dans aucun de ces traités, quoiqu'il ne possède strictement aucun titre aux garanties que les puissances chrétiennes se sont données de leur sécurité mutuelle, l'Empereur et ses augustes alliés n'en sont pas moins résolus de respecter à l'égard de la Turquie les principes qui forment la base de leurs relations et d'observer envers elle, comme ils observent entre eux, la foi de toutes les transactions diplomatiques“. *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „La Cour de Vienne aurait été disposée à se joindre à nous pour témoigner à la Porte, par une démarche collective, la sollicitude qu'inspirent à leurs Majestés Impériale et Impériale et Royale Apostolique les derniers événements survenus dans les Principautés, si une triste et fréquente expérience ne démonstrait trop évidemment que la Cour de Constantinople, loin d'ajouter foi aux communications que lui adressent les gouvernements européens, interprète presque toujours à faux les intentions le plus franchement et plus clairement exprimées“. *Ibidem*, p. 38.

¹⁸ C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1815-1822. Britain and the European Alliance*, Londra, 1925, p. 338.

rămânea doar în declarații „un acord perfect“, sub care declarații, aspect luxuriant al *politicii de principii*, mocnea rivalitatea austro-rusă în „afacerile orientale“. Cele două puteri produceau „în epocă“ impresia a doi parteneri de dans, strâns îmbrățișați pe melodia și în ritmurile intervenției contra „pericolului revoluționar“, dar controlându-se, în realitate, unul pe altul, călcându-se, care mai de care, pe picioare.

Acordul de principiu și rivalitate de fond între pozițiile Rusiei și Austriei în „afacerile orientale“, cu referire specială la evenimentele din Valahia, permiteau Porții Otomane să se prevaleze necondiționat de drepturile ei de curte suzerană pentru *intervenția* menită restabilirii ordinii în Principat. Decizia Porții de a interveni avea să fie și mai intens motivată după ce pe 21-22 februarie/5-6 martie 1821 Al. Ipsilanti și „acoliții săi“ au trecut Prutul și au ajuns la Iași, unde, aghiotantul Țarului, expunându-și gradul de general rus, anunța, în prezența mitropolitului Moldovei și a lui Mihai Suțu-vodă, ca și spre dezmorțirea „mulțimii pestrițe“, că el pornea o acțiune sub „un înalt consimțământ“ și că dacă turcii ripostau, „o strașnică putere sta gata să pedepsească îndrăzneala lor“¹⁹. Poarta se vedea în *drept* să intervină și fiindcă Divanul de la București solicitase „ajutorul pașalelor de la Dunăre“²⁰, solicitare de care consulul Pini, poate și „la curent cu preparativele acțiunii eteriste“, s-a dezis²¹. Solicitarea boierilor divaniți și-a urmat cursul, cum avea să și-o urmeze și cea a caimacamilor lui Scarlat Callimachi, la insistențele acestuia, ca Poarta „să trimită ostași, tunuri și muniții [...] pentru reprimarea revoltărilor“²². Un drept al Porții de a interveni pe care nici una dintre marile puteri, nici măcar Rusia, nu dădea semne că l-ar contesta, în mod deschis. Politica Rusiei era captată cu prioritate de „ambitiile europene“ ale împăratului Alexandru. Nici acțiunea lui Tudor, nici *acțiunea lui Ipsilanti, de-abia, aceasta, demarată, nu corespundeau, ca timp și ca loc, „strategiei alexandrine“* înscrisă în perspectiva congresului european, pus deja, prin acord formal ruso-austro-prusian și prin consens tacit al celor trei „curți nordice“ cu Franța²³, în calendarul politic al anului 1822.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I (red. Andrei Oțetea, Nichita Adăniloae și a.), București, 1959, p. 295 (*Proclamația* lui Al. Ipsilanti c. locuitorii Moldovei...).

²⁰ *Ibidem*, p. 237 și urm. (Divanul c. Al. Pini, 4/16 februarie 1821).

²¹ *Ibidem*, p. 238 și urm. (Al. Pini c. Divan, 5/17 februarie 1821).

²² *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 178-180 (Abdurrahim Pașa c. *reis-effendi*, Ada-Kaleh, martie 1821).

²³ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 41 și urm. (Nesselrode, *Tsirku-ljarnaja depesha...*, Laybach, 27 februarie/7 martie 1821).

Marea Britanie, încă străină de ideea acelui congres, recunoștea, cel puțin din principiu, dreptul Porții de a restabili „liniștea” în toate provinciile „de sub ascultarea sultanului”²⁴. Franța puneă speranțele ei de resuscitare a „vechii ei poziții la Constantinopol” înaintea „îndoielnicilor avantaje” ale „ofertei” ce i-a făcut-o „curtea” Rusiei de strânsă cooperare în problemele europene²⁵. Austria, confirmând „o intuiție a lui Nesselrode”²⁶, era dispusă să concureze până și militar, prin „forțele” de la frontierele Valahiei și ale Moldovei, la stingerea focarului revoluționar extins în cele două principate²⁷. Prusia urma calea politică de „a doua” Austria în problemele europene, de a-și consolida poziția în „afacerile germane”, în spatele afișării lipsei de interes direct în „chestiunea orientală”²⁸. Se întruneau astfel condițiile ca Înalta Poartă să notifice oficial Rusiei intervenția ei în Principate²⁹. Cât a fost „în chestiune” intervenția numai în Valahia, contra acțiunii lui Tudor, notificarea s-a produs de la *reis-effendi* Mehmet Hamid la *elciul* Stroganov³⁰. Acțiunea lui Ipsilanti, complicând întreaga situație din Principate, a impus o notificare de la *reis-effendi* la *stats-sekretari* Nesselrode³¹. Din nota adresată acestuia din urmă reieșea o promptă *lecție de politică europeană pe tema intervenției*, lecție într-un spirit trădând sugestii austriece și britanice, dată de otomani diplomației ruse. Dispoziția „spontană” a Rusiei de a acorda Sublimei Porți „întregul sprijin”, dacă aceasta i l-ar cere³², s-a lovit de „refuzul otoman”, cu înțelesul că o *asistență de fapt* acordată de „marea curte nordică” ar implica „trimiterea de trupe”, eventualitate provocativă de „serioase neliști printre musulmani”³³. Poarta își rezerva

²⁴ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 110 (Strangford c. Castlereagh, Constantinopol, 26 februarie/10 martie 1821).

²⁵ *Ibidem*, p. 106-108 (Viella c. Pasquier, Constantinopol, 26 februarie/10 martie 1821).

²⁶ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 38 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

²⁷ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 268-272 (*Reis-effendi* c. Mahmud al II-lea, martie 1821).

²⁸ *Ibidem*, p. 122 și urm., 135 și urm. (Piquot c. Friedrich-Wilhelm al III-lea, Viena, 12 și 19 martie 1821).

²⁹ *Ibidem*, p. 116-119 (*Reis-effendi*/Mehmet Hamid c. Nesselrode, 27 februarie/11 martie 1821).

³⁰ *Ibidem*, p. 117; v. și *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 23 și urm. (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

³¹ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 118 (*Reis-effendi* c. Nesselrode, 27 februarie/11 martie 1821).

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 118 și urm.

dreptul exclusiv de a acționa *manu militari* în Principatele Române, admitând „doar un sprijin moral al curții imperiale ruse, sprijin care să consistă într-o dezmințire a zgomotelor infame pe care Ipsilanti căuta să le răspândească spre a-și atinge scopurile seditioase [...], prin tramele odioase din diferitele provincii ale Imperiului Otoman”,³⁴.

De ce Poarta nu a intervenit imediat la nordul Dunării, în Principate, este o întrebare al cărei răspuns implică observarea unor multiple considerente. Dacă ar fi vizat doar „liniștirea spiritelor din Valahia” și asigurarea suirii pe tronul de la București a lui Scarlat Callimachi, intervenția Porții ar fi decurs, aproape liniar, sub promisiunea unei anchete asupra stărilor de lucruri reclamate de revoltați. Acțiunea lui Ipsilanti, sosit la Iași exact la o lună după ce Tudor ridicase stindardul revoltei în Oltenia, a complicat însă mult datele problemei intervenției otomane. Românii, prin Adunarea poporului, prin *arzurile* lui Tudor și ale boierilor, „s-au ridicat” pentru ca Poarta să înlăture abuzurile din administrația Principatelor și să reconsidere „dreptățile Țării”. Eteristii, prin *proclamația* lui Ipsilanti pentru locuitorii Moldovei și prin *scrisoarea* adresată de același Ipsilanti împăratului Alexandru, anunțau o mișcare generală a creștinilor ortodoxi supuși ai Porții, acoperiți de apelativul dat mai tuturor acestora de o anumită „tradiție”, intimă Bizanțului târziu, de *greci*, o mișcare nu în scopul recunoașterii unor „drepturi și privilegii” de Poartă, ci în scopul înlăturării complete a dominației acesteia, chiar în cel al distrugerii Imperiului Otoman³⁵. Animat de un atare scop, impus poate și de lipsa unui stat al grecilor cu „drepturi și privilegii” de autonomie, Ipsilanti dădea semnalul, făcut știut și locuitorilor Țării Românești, într-o *proclamație* pentru aceștia, „marșului eteriștilor spre patria lor”³⁶. Timp în care Tudor, preocupat de implicațiile unei „halte fără termen” a eteriștilor în București a decis „marșul său apoteotic [...] spre capitala sa”, în împrejurări redade, până la amănunte, de literatura de specialita-

³⁴ „La Sublime Porte se borne à demander un *secours moral* de la Cour impériale qui consistera à démentir les bruits infâmes qu'Ipsilanti ose répandre pour parvenir à ses fins seditieux, et à rendre vaines par là les trâmes odieuses qu'il ourdit dans les différentes provinces de l'Empire Ottoman”. *Ibidem*, p. 119.

³⁵ A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls des Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches aus diplomatischen Standpunkte*, vol. III, Viena, 1867, p. 61 și urm.; *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 39; *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 102 și urm. (Al. Ipsilanti c. Alexandru I, Iași, 24 februarie/8 martie 1821).

³⁶ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 319 și urm. (*Proclamația* lui Al. Ipsilanti c. locuitorii Țării Românești..., 3/17 martie 1821).

te. Și tot în acel timp, pentru otomani devenea necesară urmărirea relațiilor între „tabăra lui Tudor“ și Eterie, sesizarea în desfășurările acelor relații a vreunui „plan comun“ încurajat de Rusia. Aceasta din urmă s-a și văzut obligată de „insistențele“ Austriei³⁷ să stingă „orice suspiciune“ a Porții că în spatele noilor evenimente din Moldova și Valahia se aflau „manevre ruse“. Stroganov s-a implicat, spre a proba „bunele intenții ale Rusiei“, în „reținerea sărbilor“, printr-o *proclamație* adresată lor, în calitatea sa de reprezentant al Țarului, de „îndrumător“ al deputăției lui Miloș Obrenovici la Poartă³⁸. Același Stroganov „s-a îngrijit“ și ca, de la Laybach, să parvină, cât mai repede posibil, dezavuarea acțiunii lui Tudor³⁹ și, de cum a avut „știri“ din Moldova, dezavuarea acțiunii lui Ipsilanti⁴⁰. De partea ei, Poarta a recurs la căi proprii de incriminare a insurgenților, români și greci, din Principate. Scarlat Callimachi, cu gândul la tron, a fost pus să se adreseze mitropolitului și locuitorilor Valahiei spre a-i feri de „rătăcirea apostaziei“⁴¹, pentru ca, apoi, urmarea îndemnurilor inimii lui de grec fascinat de *zavera* să-l ducă la pierzanie. Poarta a perseverat pe calea incriminării insurgenților, punându-l pe patriarhul Gregoras „să arunce blestemul asupra lor“, act pe care, la București, mitropolitul Dionisie Lupu a amânat cât i-a fost în putință să-l aducă „la cunoștință publică“⁴². Pentru scurt timp, Poarta a incriminat în mod uniform acțiunea lui Tudor și cea a lui Ipsilanti. A început, apoi, să realizeze distincția între cele două acțiuni. Era ceea ce și diplomația britanică îi sugerase să facă⁴³. Era ceea ce diplomația rusă a obligat-o să facă. Dezavuarea „acțiunii hazardate“, a „aparității spontane“ a lui Ipsilanti, nu echivala, în convingerile împăratului Alexandru, cu acuza-

³⁷ Gabriel Bădăraș, *Între Pajuri și Semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996, p. 207 și urm.

³⁸ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 50 și urm. (Stroganov c. Nesselrode, 6/18 martie 1821).

³⁹ *Documente privind istoria României... 1821*, vol. I, p. 296-298 (Capodistrias c. Pini, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 166-168 (Capodistrias c. Stroganov, Laybach, 14/26 martie 1821). *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 72 (Capodistrias c. A. Sturdza, Laybach, 18/30 martie 1821).

⁴¹ *Documente privind istoria României... 1821*, p. 370-372 (Scarlat Callimachi c. mitropolitul și locuitorii Țării Moldovei, 15/27 martie 1821).

⁴² *Ibidem*, p. 402 și urm. (Mitropolitul Dionisie Lupu c. consulatul Rusiei, 25 martie/6 aprilie 1821).

⁴³ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 195 și urm. (Ch. Bagot c. Castlereagh, Petersburg, 4 aprilie 1821).

rea *cauzei grecești*⁴⁴. O cauză căreia ridicarea de mitropolitul Ghermanos a steagului revoltei mântuitoare a tuturor grecilor, de ziua ortodoxă a Bunei-vestiri, 25 martie/6 aprilie, la mănăstirea Larva din Moreea, avea să-i imprime caracterul de război sfânt. Masacrarea păgânilor devenea regula de bază a revoltei creștinilor. În replică, otomanii au proclamat, și ei, războiul sfânt, căruia, de chiar sfintele Paște ortodox, aveau să-i cadă victime patriarhul ecumenic și alți înalți ierarhi ai bisericii constantinopolitane⁴⁵. Masacrele produse de otomani, precum cel de tragică faimă din Insula Chios, aveau să oripileze opinia publică, elitele politice și culturale din statele Europei creștine.

Dintre marile puteri, Rusia a fost cea dintâi care s-a sesizat despre „cauza sfântă a grecilor”. Într-un *reskript*, împăratul Alexandru indica lui Stroganov să dea clar de înțeles Sublimei Porți că el nu revenea asupra poziției *de principiu și de fapt* a condamnării „insurecțiilor [...] contra ordinii legal”, dar și că ținea de misiunea sa înaltă „să împlinească o chemare a religiei creștine” („*d'accomplir le vœu de la religion*”)⁴⁶. „Indicația suverană” de a acționa pentru îndepărtarea „nenorocirii căzute asupra unei națiuni [...] unite cu cea rusă prin legăturile sacre ale unei credințe comune” îl expunea pe Stroganov unor reale pericole, în atmosfera războiului între musulmani și creștini, la Constantinopol, de siguranța persoanei lui arătându-se preocupat însuși împăratul Alexandru, care „a ordonat să se pună la dispoziția ambasadorului său [...] o navă militară gata de a-l lua la bord” („*un bâtiment armé en flûte*”)⁴⁷. În numele „cauzei sfinte a grecilor” proclamată de Țar, Biserica Rusă, căreia „unsul lui Dumnezeu împărat al tuturor Rusiilor” îi era și cap⁴⁸, înalte cercuri politice și militare din Petersburg și Moscova împărtășeau convingerea că se impunea „un apel la conștiința monarhilor Europei”, pentru care „cauza creștinilor din Orient nu trebuia să fie confundată cu aceea a revoluționarilor din Franța, Italia și Spania”. Un apel din care să reiasă că insurecția începută pe 25 martie/6 aprilie nu mai era a unor „supuși” ai Porții, ci a unor „creștini oprimați și decimați [...], ce s-au înarmat pentru viața lor, pentru proprietățile, averea

⁴⁴ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 93 și urm. (Alexandru I, *Reskript...* pentru Stroganov, Laybach, 31 martie/12 aprilie 1821).

⁴⁵ Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 299.

⁴⁶ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 93 (Alexandru I, *Reskript...* pentru Stroganov, Laybach, 31 martie/12 aprilie 1821).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 94.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 58 (Alexandru I. c. A. Golițin, Laybach, 10/22 martie 1821).

și credința lor, mai scumpă, aceasta, decât [...] himerice principii pe care orgoliul și ura le incitau contra autorității legitime. În Grecia, creștinii nu aveau de ales decât între apostazie și sclavaj. În Grecia [...], creștinii nu aspirau decât la a-și înălța capetele spre a putea să contempleze fără să roșească (fără a fi apăsați de sentimentul rușinii) lumina cerurilor⁴⁹. La Petersburg și la Moscova se considera că „a asimila grecii radicalilor din toate țările însemna a rândui guvernele creștine pe aceeași linie cu Poarta Otomană”⁵⁰. Se considera că și acțiunea lui Ipsilanti se subsuma „cauzei sfinte”, că „vina lui” se supunea judecății divine, încât „cel ce se simțea în putere să arunce primul piatra asupra creștinilor din Orient [...] s-ar livra păcatului de a aproba că acea acțiune ar fi opera tenebrei și nelegiuirii”⁵¹. Era însă ceea ce nu se prea putea să se considere, pe moment, la nivelul politicii oficiale a Rusiei, Capodistrias susținând că „acțiunea lui Ipsilanti nu urma calea bună, cea sfântă, a eliberării Greciei”, că acea acțiune confirma „flagelul înspăimântător al despotismului demagogic” („*le fleau plus épouvantable encore du despotisme démagogique*”)⁵², că împăratul pravoslavnic nu a avut cum să facă mai mult pentru conducătorul Eteriei și pentru comilitonii acestuia decât să le ofere, prin actul dezavuării, „o scândură de scăpare [...] de la înec” („*Nous avons offert au prince Ypsilanti et aux hommes égarés qui l'entourent une planche de salut. Nous ne pouvons pas faire davantage*”)⁵³. De pe poziția sa de *stats-sekretari* al Rusiei, Capodistrias realiza că o asimilare a acțiunii lui Ipsilanti de „cauza sfântă a

⁴⁹ „Cependant il importe de parler hautement à la conscience des monarques de l'Europe. Il importe de leur dire que la cause des chrétiens d'Orient ne doit jamais être confondue avec celle des révolutionnaires de France, d'Italie et d'Espagne. En effet, quelle plus criante injustice! En Grèce, ce sont des tributaires et non des sujets chrétiens, opprimés, décimés mille fois, qui s'arment pour leur vie, leurs propriétés, leur honneur et leur foi, plus chère que tout le reste. Ailleurs, c'est pour de chimériques privilèges que l'orgueil et la haine soulèvent les passions contre l'autorité légitime. En Grèce, les chrétiens n'ont à choisir qu'entre l'apostazie et l'esclavage [...] Partout ailleurs, ce sont des partis qui veulent des constitutions pour placer la démagogie sur le trône et faire triompher la licence sous le nom de liberté. En Grèce, au contraire, les chrétiens n'aspirent qu'à relever leurs têtes pour pouvoir enfin contempler sans rougir la lumière des cieux”. *Ibidem*, p. 95 (A. Sturdza c. Capodistrias, 2/14 aprilie 1821).

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ „Que celui qui se sent la force de lever la pierre le premier sur les chrétiens d'Orient, se montre et qu'il nous prouve que l'entreprise du prince Ypsilanti est une œuvre de ténèbres et d'iniquité”. *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 72 (Capodistrias c. A. Sturdza, Laybach, 18/30 martie 1821).

⁵³ *Ibidem*.

grecilor“ incomoda susținerea europeană, solicitată de împăratul Alexandru, a celei din urmă. Ceea ce realiza „corfiotul“ în miezul politicii ruse nu corespundea însă „îmboldurilor căuzașe“ ce-i veneau din străfundurile ființei lui de „bun grec“. Credea în susținerea de Rusia a „cauzei sfinte în Orient“ și suferea că acea susținere nu întrunea poziții favorabile, „bine înțelegătoare“, din partea celorlalte mari puteri. Austria nu se abătea cu nimic de la a merge și „în criza din Principate“, și în „criza mai gravă provocată de insurecția generală a grecilor“ pe mâna drepturilor suverane ale Porții⁵⁴. Metternich nota, de altfel, că a insistat mult „să-l convingă“ pe Alexandru I, la Laybach, într-un moment când „pacificarea“ Italiei devenise o certitudine, să nu se cramponeze de „cauza grecilor“ până la a compromite definitiv perspectiva „viitorului congres european“, căruia să-i fie supuse „toate afacerile de interes general“ („*Aujourd'hui j'ai eu de nouveau une longue conférence avec l'Empereur Alexandre [...] Mon plus grande mérite en cela est de pouvoir employer l'influence que j'ai actuellement à l'empêcher de dépasser les limites du juste et du bien; car le mal commence où finit le bien*“)⁵⁵. Cabinetul prusian nu pronunța mai nici un cuvânt despre dedesubturile religioase ale „crizei din Orient“⁵⁶. Dedesubturi față de care politica Franței avea „tradiția ei“, fiind încercată de multă circumspecție față de modul cum le combina diplomația rusă⁵⁷. Cabinetul britanic, în fine, nu prea vedea cum „cauza sfântă a grecilor“ putea fi așezată în marja unei „chestiuni de interes politic european“⁵⁸. Într-o asemenea marjă, *cauza greacă*, cu însemnul constituirii statului modern, avea să se așeze, sub impulsurile unor acte de voință națională, spre finele anului 1821 și la începutul celui următor.

Cu totul altfel aveau să stea lucrurile în privința *cauzei române*. Revoluția s-a constituit într-un puternic impuls al internaționalizării ei. Impuls

⁵⁴ „Les complications qui peuvent survenir en Orient échappent à tous les calculs ... Ypsilanti, ce libéral déguisé, cet helléniste, me mettra aux prises avec un dilemme“. *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare: Metternich, *Mémoires...*), publ. par le prince Richard de Metternich, vol. III, Paris, 1881, p. 465 (Metternich, *Lettre particulière...*, Laybach, 6 mai 1821).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 466 (Metternich, *Lettre particulière...*, Laybach, 9 mai 1821); v. și p. 472 (Metternich c. Rechberg, Laybach, 25 martie 1821).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 466 și urm.; C.K. Webster, *op.cit.*, p. 339 și urm.

⁵⁷ C.K. Webster, *op.cit.*, p. 340 și urm.

⁵⁸ *Correspondence, Despatches, and Other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare: Castlereagh, *Correspondence...*), ed. by Charles William Vane, vol. XII, Londra, 1954, p. 396 (Gordon c. Castlereagh, Laybach, 13 mai 1821).

ce a fost însă tăiat de un curs al evenimentelor marcat de sfârșitul tragic al lui Tudor Vladimirescu. Eteriștii au fost cei care l-au izolat „în chiar tabăra lui [...] pe pandur“, de unde l-au ridicat spre a-l judeca și a-l executa. Sfârșitul lui Tudor și, în fapt, al revoluției române, s-a datorat însă nu atât condamnării lui de eteriști, pentru „vina“ de a fi încălcat „legământul“ cu ei, cât unor împrejurări ce au implicat rațiuni și interese ale unor mari puteri, ale Rusiei, cu deosebire. Iminența intervenției otomane și „decizia lui Ipsilanti de a sosi la București“ au provocat „iuțirea marșului lui Tudor spre capitală“. Reacția cea mai vehementă față de „marșul lui“ spre a responsabiliza „buna rânduială în Țară“ a parvenit nu din partea Porții, nici din cea a „limitrofei“ Austriei, ci din partea Rusiei. La vestea „dezavuării de țară a acțiunii lui Tudor“, consulul Pini a inoculat temeri sporite boierilor ce s-au și dedat „fugii peste graniță“. Pini însuși „a fugit“ spre Brașov, la fel și consulul austriac Hakenau, urmați, ambii, sau însoțiți de boieri⁵⁹. Închiderea frontierelor Austriei și, măcar în declarații, ale Rusiei pentru „rebeli“ nu se aplica și boierilor transfugi. Iar „calea străinătății“ aveau să o ia, la instigarea produsă de „unele persoane“ de la consulatul rus din Iași, și boierii din Moldova. Pini și-a urmat drumul spre Laybach, unde avea de raportat împăratului Alexandru și „principalilor miniștri ai acestuia“ despre ceea ce a reușit el, anume, să creeze o mare ruptură în „partida boierească“⁶⁰, fapt cu repercusiuni serioase asupra stării politice a Principatelor timp de aproape două decenii, în anii 1822-1828, ai „domniilor pământe-ne“, restaurate, rolul politic important revenind boierilor ce nu au răspuns îndemnurilor consulilor ruși „de a fugi“ și s-au orientat după exigențele stricte ale suzeranității otomane permisibile „influenței austriece în zonă“⁶¹, pentru ca, din 1828, rolul politic important să revină boierilor acope-riți de „prononii“, reveniți „acasă“ spre a se afirma prin elaborarea și punerea în practică, sub protectoratul Rusiei, a Regulamentelor Organice⁶². Până să fi devenit realitate evidentă ruptura partidei naționale, „boierii valahi“ au dat *carte de adevăr* despre Tudor, au adresat, la insistențele lui,

⁵⁹ *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 170 (Kreuchely c. Miltitz, București, 19/31 martie 1821).

⁶⁰ *Vneshnaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 149 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 1/13 mai 1821).

⁶¹ Gabriel Bădăraș, *op.cit.*, p. 210 și urm.

⁶² A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, vol. I/1, București, 1910, p. 11-26.

un nou *arz* Porții⁶³, memorii sau petiții suveranilor și cabinetelor Austriei⁶⁴ și Rusiei⁶⁵. Au acceptat cu greu unele „măsuri sociale“ ale celui ce conducea, în fapt, Țara, i-au susținut preocupările de a întări „centre de rezistență armată“, tratativele lui cu pașalele de la Dunăre⁶⁶; au acuzat divergențele grave între Tudor și Ipsilanti, au înțeles bine că severitatea excesivă a slugerului îl îndepărta pe acesta de „căpitanii săi“; au devenit foarte înspăimântați sub impresia produsă de intrarea trupelor otomane în București, dar și sub răceala „consemnului“ lăsat de Pini că, reacționând la deja conturabila ocupație de turci a Principatelor, Rusia avea să recapete și să-și fortifice capacitatea de a ordona politica internă a celor două entități statale românești; au ajuns să creadă că, dacă evitau să conlucreze la restabilirea numai de turci a stărilor de lucruri „legale“ în Țară, „curtea“ Rusiei le va ierta gestul de a fi adresat și în mod direct, nu doar prin intermediul reprezentantului ei diplomatic la Constantinopol, *arzuri* Porții Otomane; crezând sau sperând așa ceva, boierii divaniți, după ce au fost „eliberați“ de Tudor din „captivitatea“ de la Golești, „au și dat imediat bir cu fugiții“⁶⁷. Timp în care „mulțimea de revoltați“ părea să nu mai priceapă mare lucru din ceea ce se petrecea „în tabăra ei“. Retragera lui Tudor spre Oltenia, deși corespunzătoare unor rațiuni militare, a produs până și asupra celor mai intimi colaboratori ai săi impresia că lui Ipsilanti i-a fost lăsat un câmp larg de a-și impune „legea“, de a invoca, pe mai departe, „protecția și sprijinul Rusiei“, iar toate acestea după ce „fiul de domn fanariot“ dispusese asasinarea trimisului țarului cu *scrisoarea* conținând dezavuarea acțiunii eteriste în Principate⁶⁸.

Invocarea „protecției Rusiei“ a folosit, se pare, mult eteriștilor la „paralizarea“ oricărei rezistențe sau reacții din partea „căpitanilor lui Tudor“, cu ocazia ridicării acestuia „din tabăra lui“ spre a fi condamnat. O condamnare în care s-a regăsit, mai mult decât „judecata eteristă“, acuzarea de Rusia a faptului că revoluția română „a încurcat“ un mare proiect politic al împă-

⁶³ *Documente privind istoria României...* 1821, vol. I, p. 409-411 (Boierii... c. Înalta Poartă, 27 martie/8 aprilie 1821); v. și p. 395 și urm. (*Jurământul boierilor față de Tudor Vladimirescu*, 23 martie/4 aprilie 1821).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 413 și urm. (Boierii... c. Metternich, 27 martie/8 aprilie 1821); v. și p. 407 și urm. (Gr. Brâncoveanu și Gr. Ghica c. Hakenau, Brașov, 26 martie/7 aprilie 1821).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 412 și urm. (Boierii... c. Alexandru I, 27 martie/8 aprilie 1821).

⁶⁶ *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I (coord. Dan Berindei), București, 2003, p. 38-42.

⁶⁷ C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1974, p. 225 și urm.

⁶⁸ G.D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, București, 1983, p. 221.

ratului Alexandru, a cărui țintă hegemonică la nivel european presupunea soluționarea numai „pe mâna politicii lui” a situației creștinilor ortodoxi supuși ai sultanului. Acea presupunere a stat câteva luni în umbra perspectivei unui „nou mare congres european”, însă a fost resuscitată de declanșarea insurecției generale a grecilor. Nevenind „pe mâna politicii ruse”, cauzei române i-a fost obturată, la 1821, în primul rând prin „sânguinta miniștrilor țarului” de a incrimina „faptele lui Tudor”, perspectiva internaționalizării⁶⁹. Intervenția otomană a contribuit la ceea ce Rusia s-a așteptat și a acceptat să se întâmple: tensionarea „chestiunii Principatelor”, dar nu în echivalență cu o *problemă română*, în sens național, ci în limitele unei „afaceri” axate de statutul politico-juridic al celor două mici entități statale aflate sub suzeranitate otomană și „în vederile protectoare ale mării curți nordice”. Era ceea ce Austria, crezând că arbitra raporturile ruso-otomane, a admis, iar Marea Britanie și Franța nu manifestau, pe moment, preocupări oficiale de „problematizare europeană” a realităților politice de la Dunărea de Jos⁷⁰. Ocupația otomană și contestarea acesteia de Rusia⁷¹ aveau să mențină, e drept, „chestiunea Principatelor” în atenția marilor puteri în anii 1821-1826. Nici una dintre marile puteri nu a căutat însă, la 1821, să pună acea „chestiune” în termenii uneia *române*, de interes *european*. La 1826, „chestiunea Principatelor” avea să redevină „o afacere ruso-otomană”. Deși s-au intersectat, la 1821, revoluțiile din Principate și din Grecia istorică nu au determinat, prin implicațiile lor, și o strânsă împletire a traseelor *internaționalizării problemelor română și greacă*. Intersectarea celor două revoluții s-a constituit în una dintre determinantele esențiale ale urgentării deliberărilor marilor puteri asupra „chestiunii orientale”. Unii

⁶⁹ Pe 13/27 aprilie 1821, Udritzki, de la consulatul Austriei din București, făcea știut lui Tudor eșuarea *memoriilor* trimise de el la Laybach: „Memoriul [...] pe care l-ați trimis Majestăților Lor Imperiale, împăratului Francisc și țarului Alexandru, a ajuns la destinație, dar ambii monarhi nu au găsit de cuviință să vă cinstească cu un răspuns direct, ci, dimpotrivă, ei au avizat pe miniștrii [...], pe consulii lor de aici, din Principate, să vă considere rebel [...] Totodată, vă comunic că s-a lăsat Porții mână liberă pentru a readuce cu forța armată [...] mulțimea la cuvenita supunere și ascultare”. *Documente privind istoria României. Colecția Hurmuzaki*, Serie nouă, vol. II, București, 1962, p. 645.

⁷⁰ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 148 (Nesselrode c. Lieven, Laybach, 30 aprilie/12 mai 1821).

⁷¹ *Ibidem*, p. 112, 132 și urm. (Stroganov c. Nesselrode, 10/22 aprilie, 27 aprilie/9 mai 1821), 155 (Stroganov, *nota verbală* c. guvernul otoman, 7/19 mai 1821), 159, 203-207 (Stroganov, *note* c. guvernul otoman, 22 mai/3 iunie 1821 și 6/18 iulie 1821); pentru aceste două din urmă documente, v. și A. Prokesch-Osten, *op.cit.*, vol. III, p. 81-84 și 95-101.

istorici au și apreciat anul 1821 ca început al acelei „chestiuni“, sub raportul interesului prezentat de ea pentru diplomația europeană⁷². O apreciere susținută și de referințe la un pasaj din textul *depeșei circulare unice*, convenită, pe 12 mai 1821, de „curțile“ Austriei, Rusiei și Prusiei, ce anunța, după aproape patru luni de la închiderea oficială a Congresului de la Laybach, că, pe viitor, „chestiunea orientală“ avea să stea în atenția *marii politici*⁷³. Din „puncte ale chestiunii orientale“, „chestiunea Principatelor“ și „criza greacă“ aveau să și devină, fiecare pe traseul ei distinct, probleme de interes european. Nu s-a putut însă regăsi un pasaj asemănător, relativ la „chestiunea orientală“, și în textul *declarației* subscrise, tot pe 12 mai 1821 și tot la Laybach, de cele trei „curți nordice“.

*Declarația solemnă*⁷⁴, ca și cea mai mare parte a *depeșei-circulare* din 12 mai, privea succesul intervenției contra revoluțiilor din Italia. Nu era însă văzut în exact aceleași nuanțe, pe întinderea celor două documente, „sistemul de intervenție contra pericolului revoluționar“. Asupra *depeșei-circulare* și-a pus amprenta *spiritul politic* al lui Metternich, sub acoperirea unor desfășurări *ideologice* scontate, de el, de natură „a-l încânta“ pe Alexandru I⁷⁵. După ce amintea că, la Troppau, „curțile aliate“, în fapt numai trei, cele „nordice“, dintre ele, au convenit asupra „sistemului de a se acționa

⁷² Alberic Cahuet, *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821-1905)*, Paris, 1905; *apud* Leonid Boicu și Cristina Ciută, *O controversă istoriografică neînchisă: declanșarea crizei („problemei“, „chestiunii“) orientale*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani* (coord. Gabriel Bădăraș, L. Boicu și Lucian Năstăsă), Iași, 1994, p. 177.

⁷³ „Les souverains [...] ont déclaré [...] qu'ils regardaient comme légalement nulle et désavouée par des principes qui constituent le droit public de l'Europe, toute prétendue réforme opérée par la révolte ou la force ouverte. Ils ont agi en conséquence de cette déclaration dans les événements de Naples, dans ceux du Piémont; dans ceux mêmes qui, sous des circonstances très différentes, mais par des combinaisons également criminelles, viennent de livrer la partie orientale de l'Europe à des convulsions menaçantes“ (subl. ns. – G.C.). Metternich, *op. cit.*, vol. III, p. 512 (Metternich, *Dépêche – circulaire aux légations accréditées près les Cours étrangères*, Laybach, 12 mai 1821). Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 298 și urm., a făcut, pentru acest „pasaj“, trimitere eronată la textul *declarației*, cu aceeași dată de 12 mai 1821, subscrisă de „curțile“ Austriei, Rusiei și Prusiei. Pentru *Déclaration*, v. Metternich, *op. cit.*, vol. III, p. 515-517, semnatari: Metternich și Vincent, pentru Austria; Krusemarck, pentru Prusia; Nesselrode, Capodistrias și Pozzo di Borgo, pentru Rusia.

⁷⁴ Metternich, *op. cit.*, vol. III, p. 515-518.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 473 (Metternich, *Lettre particulière...*, Viena, 23 iulie 1821) și 489-493 (Metternich c. Rechberg, Laybach, 25 martie 1821).

contra revoluției napolitane“ („*Cette tâche fut bientôt remplie ...*“)⁷⁶ și că, la Laybach, unde „s-a transferat [...] reuniunea de suverani și de miniștri“, prezența regelui Celor Două Sicilii și a reprezentanților „celorlalți prinți din Italia“ a întărit caracterul „solemn și legal“ al intervenției la Neapole, după ce sublinia determinarea „suveranilor aliați“ de a pune „o barieră contra torentului devastator al Revoluției“ și de a considera „statele suportând schimbări în regimul politic [...] lipsite de adăpost în fața calamităților timpului [...], monarhiile pure, monarhiile limitate, constituțiile federative, republicile cuprinzându-se în stăruințe ale proscrierii unei secte ce trata de oligarhie tot ceea ce se ridica deasupra nivelului egalității himerice“⁷⁷, după ce recunoștea și evenimentele ce se petreceau „în partea orientală a Europei“ între „calamitățile criminale“, *depeșa-circulară* puncta, pe agenda *marii politici*, că „la reuniunea de peste un an“ urma să fie neapărat luată în considerare „împlinirea măsurilor aplicate în Italia“, întru satisfacerea tuturor „curților“ din Peninsulă, a celor de la Neapole și Torino, cu deosebire⁷⁸. Orientată de un atare „punct“, agenda „viitorului congres“ provoca serios „planurile“ diplomației ruse ca, la acel mare for european, cum promisese la un moment dat și Metternich, să fie abordate mai toate problemele de interes general. „Planul mare“ al împăratului Alexandru era acela de a se lua „măsuri generale contra conspirației revoluționarilor“, care, declara el lui Gordon, „priveau Spania ca *tribună* la care să facă un permanent apel, ca un vehicol pentru diseminarea pernicioasei lor doctrine [...], încât răul rămânea unul general“, parțial stăvilat prin intervenția în Italia, dar nu și „complet exterminat“⁷⁹. Împăratul Alexandru își ascundea cu greu nemul-

⁷⁶ *Ibidem*, p. 509 (Metternich, *Dépêche-circulaire...*, Laybach, 12 mai 1821).

⁷⁷ „Les Etats qui ont admis des changements dans leur régime politique ne sont pas plus à l'abri de leurs attaques que ceux dont les anciennes institutions ont traversé les orages des temps. Monarchies pures, Monarchies limitées, constitutions fédératives, Républiques, tout est compris, tout est englobé dans les arrêts de proscription d'une secte qui traite d'oligarchie tout ce qui, sous quelque forme que ce soit, s'élève au-dessus du niveau d'une égalité chimérique“. *Ibidem*, p. 511.

⁷⁸ „La réunion qui va finir doit se renouveler dans le courant de l'année prochaine. On y prendra en considération le terme à fixer aux mesures qui, de l'aveu de toutes les Cours d'Italie, et particulièrement de celles de Naples et de Turin, ont été jugées nécessaires pour raffermir la tranquillité de la Péninsule“. *Ibidem*, p. 512.

⁷⁹ „The Emperor Alexander [...] regarded Spain as the *tribune* to which all the revolutionists of Europe have recourse, as to a vehicle from which they can disseminate their pernicious doctrine, and so long as the demagogues can declaim from it and promulgate through such a channel with impunity their material for undermining the security of every

țumirea că Metternich încerca să strâmtoreze posibilitatea reconsiderării întregului sistem politic european la congresul din 1822.

Cât timp perspectiva „marelui congres“ a întreținut măcar speranțele împăratului Rusiei „într-o spectaculoasă reconsiderare de sistem european“, „miniștrii lui“ s-au abținut de la a obiecta formal față de exercițiul dreptului exclusiv al Porții de a interveni în Principatele Române, pentru restabilirea „ordinii după tratate ce purtau și semnătură rusă“. Asupra necesității stingerii „focarului revoluționar“ din Valahia și Moldova, politica Rusiei s-a pronunțat cu fermitate, cu multă asprime, chiar. Aprobați sau încurajați de Austria, „nederanjați“ de Marea Britanie, Franța sau Prusia, turcii aveau să reușească, după condamnarea severă de ruși a acțiunii lui Tudor și uciderea „pandurului“ de eteriști, după înfrângerea acestora din urmă la Drăgășani (7/19 iunie) și lichidarea ultimelor rezistențe ale *Zaveriei*, să readucă „la deplina ascultare, sub ocupație militară, cele două Principate“⁸⁰. Politica Rusiei se vedea realmente într-o situație contorsionată, condamnând insurecțiile română și eteristă, mai ales pe cea dintâi, dar și acuzând, ca fiind cu totul contrară influenței ei în Principate, intervenția unilaterală a Porții în scopul reprimării acelor insurecții. „Marea curte nordică“ nu avea cum, pe moment, să reacționeze energic, peste unele *note* prezentate de Stroganov lui *reis-effendi*⁸¹, față de ascendentul luat de curtea suzerană în „chestiunea Principatelor“. „Miniștrii lui Alexandru I“ acuzau cumva angajamentul ruso-austriac „de a respecta tranzacțiile de la Laybach [...] ca bază de principii invariabile, până la reuniunea marilor cabinete din 1822“ („*Les transactions de Laybach seront regardées par les deux cours comme une base de principes invariables, jusqu'à la réunion des cabinets en 1822*“)⁸². Iar pentru a mai calma semnele de nemulțumire ale împăratului Alexandru din cauza „punctării“ restrictive a agendei „viitoareii reuniuni“, Metternich a căutat să-l prindă pe „marele suveran“ într-un dens păienjeniș ideologic („*Pour ne faire fausse route, il faut séparer le Czar de son entourage. Il veut ce que je veux moi-même [...] C'est par là que s'ex-*

government in Europe, it was impossible to impose an insurmountable barrier to the evil, which had been repulsed *but* not exterminated“ Castlereagh, *op.cit.*, vol. XII, p. 396 (Gordon c. Castlereagh, 13 mai 1821).

⁸⁰ *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I, p. 44 și urm.

⁸¹ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 155 (Stroganov, *Verbal'naya nota...*, 7/19 mai 1821) și p. 158 (Stroganov, *Nota...*, 22 mai/3 iunie 1821).

⁸² Metternich, *op.cit.*, vol. III, p. 506 (Metternich, *Mémoire*, pentru Alexandru I. Laybach, 6 mai 1821).

plique ma toile d'araignée...")⁸³, întins și peste *declarația* austro-ruso-prusiană din 12 mai.

Textul *declarației* subscrise de cele trei „curți” pare să fi determinat, mai mult decât oricare alt document metternichian, convingerea a nu puțini istorici că împăratul Rusiei a fost cu totul prins, la 1820-1821, în mrejele „politicii reacționare a principalului ministru al Austriei”. Istoricii ruși au și văzut în acea „prindere” explicația principală pentru „condamnarea de țar [...] a insurecțiilor naționale română și greacă în răstimpul februarie-mai 1821”, de asemenea, pentru lipsa de reacție energică a Rusiei la intervenția Porții în Principate și chiar la masacrele comise de otomani contra insurgenților din Grecia istorică⁸⁴. Revenind asupra *declarației* din 12 mai, ar fi de observat că textul ei, de la un capăt la altul, nu făcea altceva decât sublinia „hotărârea suveranilor aliați de a înăbuși comploturile și de a face să înceteze tulburările ce amenințau [...] pacea generală, a cărei restabilire costase multe eforturi și sacrificii”; la Troppau și Laybach s-a recunoscut că pericolul la adresa păcii și ordinii era general, „că Tronul și Statul erau mai peste tot trădate, jurămintele de fidelitate încălcate, onoarea militară nesocotită, că uitarea tuturor datoriilor față de legalitate [...] a întetit flagelul dezordinelor”⁸⁵; suveranii „au recunoscut în toată întinderea ei conspirația [...], de aceea, pătrunși de sentimentele bunei cauze [...], au ținut să anunțe principiile ce i-au ghidat [...], încât toți amicii binelui să afle constant în uniunea lor o garanție sigură contra perturbatorilor”⁸⁶. Nicicând „corabia solidarității monarhice” nu părea să fi plutit cu mai puternic vânt ideologic umflându-i pânzele. Un vânt întetit și de un întins *memoriu* adresat de

⁸³ *Ibidem*, p. 473 (Metternich, *Lettre particulière*, Viena, 23 iulie 1821).

⁸⁴ A. Faddeev, *Rossija i vostochnij krisis 20-ih godov XIX veka*, Moscova, 1958, *passim*; I.S. Dostian, *Rossija i balkanski vopros*, Moscova, 1972, p. 196-308; O.V. Orlik, A.N. Šapkina, *Nachalo evropejskih revoljutsii. Pozitsija Rossii i drugih deržav, în Istoriia vneshnei politiki Rossii. Pervaja polovina XIX veka. Ot voin Rossii protiv Napoleona do Parižskovo mira 1856 g.* (otv. red. A.N. Saharov...), Moscova, 1995, p. 159-164.

⁸⁵ „Le plan d'une subversion générale était tracé [...] Le Trône et l'Etat ont été trahis, les serments violés, l'honneur militaire méconnu, et l'oubli de tous les devoirs a bientôt amené le fléau de tous les désordres. Partout le mal a présenté le même caractère, partout un même esprit dirigeait ces funestes révolutions”. Metternich, *op.cit.*, vol. III, p. 515 (*Déclaration...*, Laybach, 12 mai 1821).

⁸⁶ „Les Souverains alliés [...] ont voulu annoncer au monde les principes qui les ont guidés. Ils sont décidés à ne jamais s'en écarter, et tous les amis du bien verront et trouveront constamment dans leur union une garantie assurée contre les tentatives des perturbateurs”. *Ibidem*, p. 517.

Metternich, cu promptitudine, împăratului Alexandru⁸⁷. De la flatarea suveranului Rusiei („*Votre Majesté Impériale a fait un bien immense; sa conscience doit le lui dire, c'est la seule recompense qui puisse ambitionner tout homme de bien; c'est la seule qui puisse atteindre l'homme placé par la Providence au-dessus des autres hommes*“)⁸⁸, de la a pretinde că „grave datorii“ apăsau asupra posturii sale de „principal ministru“ între împăratul Francisc și împăratul Alexandru („*Placé ainsi que je suis vis-à-vis de l'Empereur mon Maître et de Votre Majesté Impériale, de graves devoirs pèsent sur moi*“)⁸⁹, de la a inocula suveranului destinatar al memoriului sentimentul că „gândirea ce i-o comunica“ era întru „omagierea lui“ („*Mon hommage, Sire, doit se borner à vous dire toute ma pensée*“)⁹⁰, Metternich ajungea să realizeze unele dintre cele mai expresive pagini de ideologie conservatoare, cu înțelesul ei primordial al „imobilității seculare“; societatea era amenințată, în pericol de a fi „pierdută“, măsurile de reprimenire a ei fiind „aurora unui mai bun viitor“, încă nesigur, totuși, de moment ce „un singur principiu fals (denaturat) era deajuns „să întoarcă societatea în noapte, pentru ca nopții să-i succedă haosul („*Un seul principe faussé, et nous rentrerons dans la nuit, puis le chaos succéderà à cette nuit*“ – subl. în text)⁹¹; prevenirea oricărui „principiu devastator“ impunea „o încredere reciprocă și nelimitată între suverani [...], o înțelegere sinceră asupra bazelor binelui dorit de ei, asupra principiilor clare, precise, simple pe cât posibil“, principii între care cel de căpetenie era „acela al conservăției oricărui lucru legal constituit“, iar calea (mijlocul) acelei conservății era *să nu se inoveze nimic*, dată fiind incompatibilitatea noțiunilor (termenilor) de *a se conserva* și de *a se reforma*⁹²; termenul de *constituție* era, din toate, „cel mai puțin precis, cel mai facil de interpretat și de popu-

⁸⁷ *Ibidem*, p. 502-509 (Metternich, *Mémoire* pentru Alexandru I. Laybach, 6 mai 1821).

⁸⁸ *Ibidem*, p. 503.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² „Afin d'établir l'accord le plus entier sur la marche dans l'avenir le plus prochain [...], il faut le fonder sur des principes clairs, précis, aussi simples que possible, et régler leur application sur des engagements réciproques non moins clairs et précis [...] Le principe que les Monarques doivent opposer à ce plan de destruction universelle, c'est celui de la *conservation de toute chose légalement existante*. Le seul moyen de parvenir à ce but pourra être *celui de ne pas innover* [...] Je suis convaincu qu'il est impossible à la fois de *conserver et de réformer*“ (subl. în text). *Ibidem*, p. 504 și urm.; v. p. 504-506 (*Principes*).

larizat, întru amăgirea speranțelor populațiilor, *massă* care, o dată agitată, renunță la orice, ascultând doar, fără a mai ține să înțeleagă ceva”; *massele* urmau pe „facțioși [...], al căror scop era unul și uniform”, acela de a răsturna orice lucru legal ființând, „ambitioșii și profitorii dovedindu-se mai mereu nerăbdători și ardenti, fiecare zi în revoluție echivalând cu cariera (soarta!) unui om, ziua de ajun neînsemnând nimic, ziua curentă însemnând totul, iar a doua zi mai nimic [...], poporul netăgăduind a se manifesta ca mulțime oarbă, în râvnire de sărbătoare a lui, sub cerința răsturnării a tot ce era legal”⁹³.

O viziune asupra „fenomenului revoluțiilor” ce avea să străbată îndelung ideologia conservatoare, în accente, atunci, de „reacțiune”. În orizontul acelei ideologii, Metternich supunea atenției împăratului Alexandru și „mijloacele de prevenire și de combatere [...] a răului din societate”⁹⁴. „Solidaritatea curților monarhice” constituia, desigur, „întâiul mijloc”, de care depindeau mai toate celelalte. Iar între „curțile conservatoare”, cele ale Austriei și Rusiei aveau de dat cel mai reconfortant exemplu, „prin instrucțiuni identice [...] pentru reprezentanții lor diplomatici conlucrând în numele cauzei comune” și, mai presus, prin convenirea suveranilor lor „de a judeca orice caz fortuit de tulburare a ordinii după principiile aplicate la Laybach și de a nu ezita să-și conformeze atitudinea lor acelor principii”⁹⁵. Între cazurile ce impuneau urmarea unor atare principii era trecută, de Metternich, și insurecția generală a grecilor”. Iar spre a mai diminua impresia că supunerea „cazului grecilor”, văzut de împăratul Alexandru ca unul de „război sfânt”, principiilor (nu politicilor !) adoptate la Troppau și Laybach bloca inițiativa Rusiei „în Orient”, același Metternich a recurs la propune-

⁹³ „Ce mot [...] de Constitution, de tous le moins précis, le plus sujet à interprétation et le plus facile à populariser, car il opère sur la masse des peuples aux moyens des espérances [...] La masse, une fois agitée, renonce à tout le reste; elle écoute, et ne porte pas ses vœux jusqu'à comprendre ... Le but clair et précis des factieux est un et uniforme. C'est celui du *renversement* de toute chose légalement existante. Les ambitions et les profits sont toujours impatients et ardents dans leurs revendications. Chaque jour, en révolution, équivalait à la carrière d'un homme. La veille n'est plus rien, le jour est tout, et il ne sera plus rien le lendemain [...] Le peuple ne manque jamais de s'y porter en foule. Il faut courir à la fête; pour y parvenir, il faut renverser tout”. *Ibidem*, p. 505.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 506-509 (*Moyens*).

⁹⁵ „Les deux Monarques devront convenir entre eux: de juger tout cas fortuit d'après les principes qui ont été appliquées à Laybach à des cas pareils; de ne pas hésiter à se placer dans une attitude conforme à ces principes”. *Ibidem*, p. 507.

rea, scontată de el ca una „de efect“, de a ființa, în replică la centrul „facționiștilor“ ce era Franța, „un *centru de informare, nu de acțiune*, a forțelor conservatoare“, cu sediul la Viena, unde împăratul Alexandru să-și desemneze „un om de toată încrederea“!⁹⁶. Era poate cea mai incitantă, cu adresa Alexandru I, propunere metternichiană pe linia *politicii de principii conservatoare*. În planul *politicii reale*, axate de interese și de oportunități, cel căruia i s-a pus adeseori în seamă „sistemul reacțiunii europene“ ținea să facă știut contelui Stadion că Austria a reușit „să ducă la bun sfârșit“ intervenția unilaterală în Italia și să prevină astfel *invazia rusă* în Europa Centrală și, de subînțeles, înspre Strâmțori și Constantinopol⁹⁷. Era un fapt de la care se cuvine să fie înțeles raportul între ideologie și politică pe tema intervenției contra revoluțiilor de la 1820-1821. Era un fapt ce încheia partitura „curților nordice“, performată la Troppau și Laybach, și deschidea perspectiva resuscitării sonurilor *concertului celor cinci mari puteri*.

Raportul între politică și ideologie și-a aflat expresii speciale, la nivelul pozițiilor marilor puteri, pe seama „evenimentelor din Orient“. În plan ideologic, asimilabil *politicii de principii*, Rusia și Austria, cărora, pe firul actelor Congresului de la Laybach, li s-au raliat și Prusia, au încriminat „la unison“ acțiunea lui Tudor Vladimirescu și, până la declanșarea insurecției grecilor din Moreea, acțiunea lui Alexandru Ipsilanti la nordul Dunării de Jos. Declarativ, ideologic, „cele trei curți nordice“ au subsumat respectivele acțiuni „pericolului revoluționar cu care se confrunta întreaga Europă monarho-conservatoare“. În planul *politicii reale*, însă, Austria și, fie cu mai reținută determinare, Prusia au recunoscut dreptul exclusiv al Porții Otomane de a stinge „focarele revoluționare“ din Principatele Române și din Grecia istorică. O recunoaștere ce a întrunit, în accente cumva inegale, și pozițiile „curților occidentale“, Marea Britanie și Franța. O recunoaștere ce a contravenit serios „planurilor Rusiei“. Cum direct a contravenit acelor „planuri“ și încercarea lui Tudor Vladimirescu de a provoca internaționali-

⁹⁶ „Il est prouvé que les factieux de tous les pays et de toutes les couleurs ont établi un centre d'information et d'action [...] A ce centre d'information, il faut en opposer un autre. Il n'en est pas ainsi de l'action [...] Mes vœux se bornent en conséquence à l'établissement d'un *centre d'information*. Vienne offre tous les avantages pour son établissement [...] Placez, sire, si vous trouvez l'individu, un homme de toute confiance à Vienne et accédez-le près de moi“ (subl. în text). *Ibidem*, p. 508.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 484-488 (Metternich c. Stadion, Laybach, 10 martie 1821; 1. *Partie financière de l'expédition contre Naples*; 2. *Organisation future du royaume de Naples*, și p. 497 (Metternich c. Stadion, Laybach, 21 aprilie 1821).

zarea problemei Principatelor, măcar până la punctul unde Poarta să se fi văzut obligată să confirme Valahiei și, totodată, Moldovei „vechile lor drepturi de autonomie“. Izolarea și executarea „pandurului“, prin eteriști, au fost decise de „înalți oficiali ruși, la ordinul expres dat de împăratul Alexandru“. Aceiași oficiali, prevalându-se de felul lor de a interpreta tratatele cu Poarta, au impus afundarea „chestiunii Principatelor“ în condiția de „afacere ruso-otomană“. Și-au făcut un obiectiv politic din a obliga puterea suzerană să grăbească evacuarea trupelor ei din Principate, ca însemn de satisfacție dată și „dreptului curții pravoslavnice (ruse) de protecție asupra creștinilor ortodoxi supuși ai sultanului“. Au căutat, aceiași „înalți oficiali ruși“, să asimileze insurecția generalizată a grecilor „cauzei creștinilor ortodoxi din Turcia“, cauză în al cărei nume împăratul Alexandru a solicitat concursul celorlalte mari puteri. O solicitare la care diplomația europeană, incitată de britanici, sub invocarea „echilibrului general“, avea să răspundă de o manieră conducând la internaționalizarea problemei grecești și la contracararea proiectului rus de protectorat accentuat în Principatele Române și de control asupra tuturor aspectelor legate de „soarta Imperiului Otoman“.

THE POSITIONS OF THE GREAT POWERS CONCERNING THE ROMANIAN AND THE GREEK REVOLUTIONS, IN THE YEAR 1821 (II)

- Summary -

It was proved in the first part of this study that the Great Powers faced, in the Years 1820-1821, a wave of Revolutions. That „danger“ was not a homogeneous one over all Europe. In their comments, the diplomatists and especially the publicists of 1820-1821 hesitated between the recognition of diverse Revolutions – after that in Spain, those in Portugal, Italy, Romanian Principalities and Greece –, and the recognition of facets of a single Revolution started in 1789, stopped in 1815 and revived in order to experience ever new outbreaks. In the formal diplomatic language, in the documents of the European Concert, each Revolution in a certain state, or a certain «European area» was to be given a particular profile „of issue“, highlighting the particularities of the international impact.

The Author searched to emphasize the positions of the Great Powers, especially those of Russia and Austria, concerning the Romanian and Greek intertwining Revolutions in the year 1821. The positions of those two Great Powers were only in principle mutually assumed under the auspices of the Holy Alliance, at the Congress of Laybach. In fact, each Great Power followed its own policy of interests. In principle, only, Austria and Russia equally incriminated both the revolutionary action of Theodor Vladimirescu, and

that of Alexander Ypsilanti. In fact, for Austria it was necessary to be recognized the exclusive right of the Porte to blow out the „revolutionary danger“ both in Romanian Principalities, and in Greece. A position which the other Great Powers – Great Britain, France and Prussia – followed, each of them, but Russia, in those „affairs“. For the Russian policy it was important that the Greek insurrection, a general one starting with the events in the Pelopones, to be assimilated with the cause of the Orthodox christians, subjects of the Porte. At the same time, the Question of the Romanian Principalities was to be plunged into a „Russian-Turkish affair“.

Cristian Ploscaru

Politici culturale și influență franceză în primii ani ai regimului regulamentar în Moldova

Atmosfera culturală a epocii domniei lui Mihail Sturdza, apăsătoare, greu respirabilă, datorită riguroasei cenzuri la tipăriturilor și supravegherii rusești, lasă totuși impresia unei mari desfășurări de entuziasm, a trăirii publice a actului cultural și a unei acumulări cantitative, fără precedent, în toate domeniile: învățământ, literatură, presă sau teatru¹. Gestionând această amplă prefacere, politica puterii regulamentare în domeniul culturii a fost în genere rezumată de istorici la acțiuni de patronaj, încurajare și supraveghere a dezvoltării culturale din Principate, vizând accesul societății românești la „civilizația” europeană a timpului, într-o manieră controlată, care să evite derapajele pe fâgașul „ideilor subversive”. În pofida mărturiilor privind preocuparea constantă a domnilor regulamentari, mai ales a lui Mihail Sturdza și Gheorghe Bibescu pentru imaginea publică a guvernării lor, existența unei concepții a autorității privind conținutul și direcțiile dezvoltării culturale și, implicit, a unor *politici* de orientare a manifestărilor culturale și gustului public par a fi considerate, *ab initio*, premature pentru stadiul de dezvoltare a societății românești². Cu toate acestea, dacă se ia în

¹ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coord. acad. Dan Berindei, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 329-375.

² Pot fi remarcate, totuși, anumite deosebiri de nuanță în evaluarea de către istorici a raportului dintre puterea politică, intelectuali și societate în domeniul culturii. Paul Cornea, sesizând că principala dificultate „rezidă acum [în perioada regulamentară – n.n.] mai puțin în a crea instituții culturale, cât în a le menține și a le orienta în sensul voit” (s.a.), atribuie acest efort de direcționare a mesajului cultural numai „inteligenței” iluministe, iar puterii politice doar *reacții* vizând limitarea „conținutului progresist” al discursului

considerare experiența rusă în domeniu și un anume caracter empiric al acestor politici, lipsit de fundamentare ideologică solidă, pot fi formulate unele ipoteze cu trimitere la atmosfera culturală din societate și la maniera în care puterea politică și-a croit un nou tip de legitimitate, axat pe imagine publică și recunoaștere socială³. De altfel, sub aspect metodologic, terminologia de specialitate nu poate fi folosită ca un element de restrângere a fenomenologiei istorice la o tipologie anume⁴, ci termenii pot fi utilizați într-o manieră flexibilă, fără a li se denatura conținutul, pentru a reflecta, în complexitatea sa, „realitatea istorică”⁵.

cultural (Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972, pp. 423-427). Încercând să extindă semnificația actului cultural, Mirela-Luminița Murgescu avea în vedere „raportul dintre conformism și implicare socială și cel dintre libertate de expresie și presiune socială”, insistând asupra presiunilor exercitate de „grupurile de intelectuali influente cultural și social”, fără a acorda atenția cuvenită nici legăturilor acestora cu puterea politică, nici conduitelor regimului politic în această privință (Mirela-Luminița Murgescu, *Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838*, în „Revista istorică”, s.n., III, nr. 11-12, 1992, pp. 1158, 1171-1172). Daniel Barbu, localizând în discrepanța între discurs și practicile puterii una dintre carențele fundamentale ale modernității românești, menține aceeași separare între „elita românească a veacului al XIX-lea”, care „a abordat modernitatea ca pe o putere asupra cuvintelor” și „practica puterii”, care „rămâne încă de resortul unor straturi profunde”, prin care „Vechiul Regim își supraviețuiește” (Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Editura Antet, 1997, p. 22).

³ Întrebându-se „ce se întâmplă cu locul simbolic al puterii” atunci când se produce o erodare vizibilă a „formelor tradiționale de stăpânire politică”, afectate de „emanciparea față de puterea religioasă”, de ideea societății civile și de autoritatea legii, Jean-Jacques Wunenburger observa tendința „naturală” a puterii politice de a căuta noi forme de structurare simbolică, de natură a i aduce recunoaștere socială (Jean Jacques Wunenburger, *Omul politic între mit și rațiune. O analiză a imaginarului puterii*, Traducere de Mihaela Căluț, Cluj, Editura Alfa, 2000, pp. 91-92).

⁴ Definițiile și termenii la care istoricul face apel, „pentru a numi marile evenimente istorice” și orice alt fenomen istoric având o relevanță mai cuprinzătoare, „sunt inevitabil alterate [ajustate – n.n.] de semnificațiile ideologice și pasionale care le-au fost atribuite de protagoniștii lor” (Massimo Boffa, *La Révolution française et la Contre-révolution*, în *L'héritage de la Révolution française*, Sous la direction de François Furet, Paris, Hachette, 1989, p. 85), de acea diversitate plină de surprize a „realității”.

⁵ În principiu, politicile culturale ale statului modern se desfășoară în sens normativ și canonic pe fundamentul unei ideologii bine definite, aceasta fiind în secolul al XIX-lea ideologia națională, și prin intermediul instituțiilor de stat (E.J. Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, Traducerea Diana Stanciu, Chișinău, Editura Arc, 1997, pp. 81-101). Scopul acestor politici, mai mult sau mai puțin asumat, este de a „inocula cetățenilor sentimentul apartenenței” la un spațiu politic, definit

În ceea ce privește „fenomenul cultural” în sine și „spiritul public” din Principate, istoriografia a identificat în influența franceză sursa predilectă a ideilor și modelelor de dezvoltare, dar și a normelor și moravurilor societății civilizate, și a insistat asupra rolului acesteia pentru formarea intelectuală a elitelor din Principate⁶. În mod sistematic, dintr-o perspectivă pronunțat ideologică, ideilor Revoluției Franceze și spiritului romantic li s-a recunoscut un fel de supremație asupra a ceea ce însemna influența franceză într-o epocă marcată, sub aspect politic, de disputele între restaurația legitimistă și liberalism, iar din punct de vedere cultural de competiția între clasicism și romantism⁷. Pe de altă parte, în Franța, politicile tutelare ale

pe temeiul unei culturi și al unei memorii naționale împărtășite (Jacques Beyrie, *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Écriture, pouvoir, identité en Espagne*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1994, p. 175). Raportul dintre ideologie și practicile instituționale ale puterii este însă inegal, fără a se exclude posibilitatea utilizării conceptului de „politici culturale”. Există situații în care politicile de promovare a ideologiei naționale sunt afectate de ezitățile puterii sau de slăbiciunea instituțiilor culturale, precum în cazul curentului de rusificare a elitelor în Rusia lui Nicolae I (Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, New York, Charles Scribner's Sons, 1974, pp. 266-269) sau al curentului germanizant din Imperiul habsburgic (A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, Traducere de Cornelia Bucur, București, Editura All, 2000, pp. 37-44). Cum sunt și cazuri în care voința puterii și capacitatea instituțiilor de a susține aceste politici nu au un corespondent pe măsură în plan ideologic, așa cum ar fi cazul Franței între 1770-1790 (David A. Bell, *The Cult of the Nation in France. Inventing Nationalism 1680-1800*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001, pp. 63-68).

⁶ Pentru Sud-Estul Europei, acest proces de aculturație, identificat pentru prima parte a secolului al XIX-lea cu însuși „fenomenul modernizării”, a fost perceput ca o „proiecție a modelelor culturale și de comportament din Occident” (Paschalis M. Kitromilides, *Modernisation as an Ideological Dilemma in Southeastern Europe: from national revival to liberal reconstruction*, în „RÉSEE”, XXX, nr. 3-4, 1992, p. 184). Tezele lui Pompiliu Eliade privind importanța influenței franceze pentru formarea intelectuală a elitei și constituirea „spiritului public” în Principate (Pompiliu Eliade, *L'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, Ernest Leroux, 1898), nuanțate și aduse în concordanță cu cercetările ulterioare, beneficiază în continuare de validare istoriografică. Vezi, în acest sens, volumele recente *La Révolution Française et les Roumains. Impact, images, interprétations, Études à l'occasion du bicentenaire publié par Al. Zub*, Iași, 1989; *Sud-Estul European în vremea revoluției franceze: stări de spirit, reacții, confluente*, coordonator Alexandru Duțu, București, Editura Academiei, Institutul de Studii Sud-Est Europene, 1994 și *Franța. Model cultural și politic*, volum editat de Al. Zub și D. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2003.

⁷ Atmosfera culturală din Franța la începutul secolului al XIX-lea era marcată de două tendințe principale: pe de o parte, revenirea la clasicism, la formele de expresie consacrate

regimului revoluționar asupra culturii, cu scopul „educației naționale“ și a propagandei în favoarea „puterii poporului“, au inspirat regalitatea restaurată, iar reorganizarea sistematică a instituțiilor culturale realizată de Napoleon I i-a pus la dispoziție un suport mai eficient pentru a influența educația și atmosfera culturală din țară⁸. Curtea regală, reluând fastul de altădată, pe care perioada Imperiului îl conservase în bună privință, a adunat laolaltă elita mai veche și mai nouă a țării, încercând să refacă prestigiul și exemplaritatea „civilizației franceze“⁹, subminată, în viziunea unor contemporani, de experimentele „egalitare“ ale puterii revoluționare¹⁰. Guvernarea

și, pe de altă parte, romantismul, o „nouă școală [...] care încearcă o fidelă reprezentare a sentimentelor puternice și emoționale“ (Friedrich Bouterwek, 1819), curent care respingea „stereotipiile școlilor și [...] formulele academice“ (Eugène Delacroix, 1854), dar cuprindea o mică parte din scriitorii contemporani (cf. Hugh Honour, *Romantismul*, I, traducere de Mircea M. Tomuş, București, Editura Meridiane, 1983, pp. 21, 23). Un caz celebru al disputei dintre „romantici“ și „clasici“ este legat de premiera operei *Hernani* de Victor Hugo (1830) și reflectă extinderea acestei rivalități de la „estetică“ la strategii de câștigare a publicului și discreditare a adversarilor. Înaintea reprezentației, Prosper Mérimée se conforma rugăminților doamnei Hugo, care l-a solicitat să-i găsească „oameni de treabă pentru a-i plasa în lojile centrale, împiedicându-i astfel pe *clasici* [s.n.] să le ocupe“ (Prosper Mérimée, *Correspondență*, Prefață și traducere de Ion Brăescu, București, Editura Univers, 1973, p. 32; 13 februarie 1830, P. Mérimée către Victor Hugo). Vezi și Michel Winock, *Les voix de la liberté. Les écrivains engagés au XIXe siècle*, Paris, Édition du Seuil, 2001, pp. 124-127.

⁸ Vezi Pierre Birnbaum, *La France imaginée. Déclin des rêves unitaires?*, Paris, Fayard, 1998, pp. 83-98; *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle. L'honneur-le mérite-l'argent*, Sous la direction de Guy Chaussinand-Nogaret, Paris, Tallendier, 1991, pp. 311-315.

⁹ Pentru secolul al XVIII-lea, modelul civilizației franceze răspândit în Europa conținea, în aceeași măsură, valorile filosofiei iluministe și tiparele de civilitate ale „culturii aristocratice“ pariziene, atribuite în mod curent clasicismului (Norbert Elias, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*, vol. II, *Transformări ale societății. Schița unei teorii a civilizării*, Traducere și postfață de Monica-Maria Aldea, Iași, Polirom, 2002, pp. 7-9). După Revoluție, nobilimea Imperiului, creată prin statutul din 1 martie 1808, diversă în privința opțiunilor politice, a adoptat în bună măsură aceste moravuri și alte preferințe și conduite „aristocratice“ (Natalie Petiteau, *Les lignages de la noblesse d'Empire entre partis et pouvoirs locaux au XIXe siècle*, în „Rives nord-méditerranéennes“, 1, 1998; <http://rives.revues.org/document144.html>). După 1815, Curtea a redevenit „centrul politic“, dar și „centrul cultural“ al țării și a influențat „foarte puternic moravurile, artele, modele și stilul de viață al elitelor din toată Europa“ (Robert Muchembled, *Societatea rafinată. Politică și politețe în Franța, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea*, Traducere de Ilie Dan, Chișinău, Editura Cartier, 2004, p. 230).

¹⁰ După 1815, persista impresia printre unii francezi și străini că derapajele revoluționare au șubrezit supremația franceză în Europa, Viena luând locul Parisului, ca epicentru

Restaurației, înțelegând într-o manieră nouă, modernă, rolul culturii în societate și forța sa de legitimare a puterii politice, a sprijinit curentul neo-clasic în competiția cu „revolta estetică” a romantismului, încercând să instituie un canon cultural echivalat „culturii înalte”, bazat pe norme estetice, erudiție și morală¹¹. O parte a elitei savante franceze și adepții clasicismului, încurajați de preferințele puterii și de atmosfera cosmopolită a capitalei¹², au apărut, din fotoliile Academiei și ale instituțiilor publice de cultură, tradiția savantă și erudită, moștenirea clasicismului francez¹³. Forurile academice, considerând antichitatea greco-latină „unica sursă a culturilor moderne”¹⁴, au promovat constant, prin concursurile organizate și comenzile publice, literatura și artele care se încadrau în tiparele clasicismului, dar și

cultural al continentului (Philip Mansel, *Paris, capitale de l'Europe 1814-1852*, Paris, Perrin, 2003, p. 54; Massimo Boffa, *op. cit.*, pp. 85-86, 108, n. 59). Într-un plan mai general, cultura politică franceză din secolul al XIX-lea nu a repus în discuție principiul libertății individuale și al egalității politice, dar a persistat în a trata experimentul iacobin ca pe un accident regretabil, care a subminat prestigiul Franței în Europa (François Furet, *Revoluția în dezbateri*, Iași, Polirom, 2000, pp. 65-87).

¹¹ Din punct de vedere terminologic, noțiunea de *clasic* are o semnificație mai cuprinzătoare, care gravitează în jurul ideilor de *perenitate* și *prestigiu*, fiecare curent cultural având „clasicii” săi (Adrian Marino, *Clasic*, în *Clasicism, baroc, romantism*, Cluj, Editura Dacia, 1971, pp. 96-108). Termenul *clasicism* delimitează, în sens larg, o „epocă”, epoca clasică (1580-1720), un curent cultural în interiorul acestei „epoci”, inaugurat de Molière (1659) și dominant până la Montesquieu (1722) (Basil Munteanu, *Istoria literaturii franceze. Clasicismul. Ideologia și literatura de idei*, Ediție îngrijită și prefațată de Michaela Spinei și Victor Spinei, București, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 4-7), dar și „o doctrină culturală unificată”, gestionată de instituțiile culturale franceze din secolul al XVIII-lea, în frunte cu Academia franceză, în plin „iluminism”. Acest ultim *clasicism*, un fel de „cultură oficială” și „aristocratică”, se remarcă printr-un pronunțat „dogmatism” al rațiunii, perfecțiunii și imitației, prin modele de „erudiție” și norme estetice fixe, fiind administrat preferențial și coercitiv de „birocrația culturală” a Vechiului Regim, până la Revoluție (Adrian Marino, *op. cit.*, p. 162; vezi o amplă descriere a practicilor acestui *clasicism* la Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'Ancien Régime*, II, *L'Absolutisme bien tempéré (1715-1770)*, Paris, Hachette, 1991, pp. 195-237).

¹² Philip Mansel, *op. cit.*, pp. 124-164.

¹³ Drept consecință, scriitorul francez, în genere, „a rămas, în pofida rousseaismului și romantismului, [...] ceea ce fusese și până atunci, [...] mai mult atras de ordine, de disciplina logicii, de abstracții psihologice, decât de culoare și mișcare”, iar romantismul francez „mai apropiat de clasicism decât de romantismul german sau englez” (L. Reynaud, *Histoire generale de l'influence française en Allemagne*, Paris, Hachette, 1924, pp. 342).

¹⁴ Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Traducere de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde și Giuliano Sfichi, Iași, Polirom, 2000, pp. 21-22.

teme cu străvezie tentă legitimistă¹⁵. Dacă dinamismul culturii franceze și „Revoluția din iulie“ au conferit o preponderență incontestabilă romantismului și retoricii naționale, fără a disloca cu totul o anumită cantonare în clasicism a culturii franceze instituționalizate (universități, academii, colegii)¹⁶, centrele de polarizare ale clasicismului au devenit Viena și Petersburgul¹⁷. Această translație a prelungit supraviețuirea unei culturi de inspirație și limbă franceze, bazată pe exemplul modelului antic, norme estetice și pretenții savante, pe un gust cultural „rafinat“ și „aristocratic“, fidel so-

¹⁵ Participarea la concursurile organizate de Academia Franceză, care încerca să promoveze astfel „gustul clasic și învechit“ și normele literare, era necesară tinerilor scriitori care doreau să-și facă un „nume“ (André Maurois, *Olympio sau viața lui Victor Hugo*, București, Editura Univers, 1983, p. 58). În 1819, frații Eugène și Victor Hugo au participat la un concurs organizat de Academia Franceză, având drept temă *Restaurarea statuii lui Henric al IV-lea*, iar la un alt concurs, propus de L'Académie des Jeux Floraux din Toulouse, trimiteau câte o odă cu temă legitimistă, *Ode sur la mort du duc d'Enghien* (Eugène Hugo) și *Ode sur les Vierges de Verdun* (Victor Hugo) (*ibidem*, p. 67). Pentru a deveni cunoscut, Prosper Mérimée lucra asiduu la *Cronica domniei lui Carol al IX-lea*, dar o considera „un roman prost, care mă plictisește“, scris din necesitate (Prosper Mérimée, *op. cit.*, p. 30; 16 decembrie 1828, P. Mérimée către Albert Stapfer). Sătul de tirania normelor estetice, de „această distincție între clasicism și romantism“ (cf. André Maurois, *op. cit.*, p. 76), Victor Hugo, admirator al lui André Chénier și Lamartine, nota cu năduf, în 1820: „înaintăm greu în viață ca prin noroi [în viața literară – n.n.]. Chateaubriand îl traduce pe Tacit așa cum l-ar traduce Tacit pe el... Miniștrii spun ceea ce se cade și fac ceea ce vor“ (*ibidem*, p. 77). Vezi și cazul rivalității dintre Auguste Ingres, autorul mai multor tablouri monumentale comandate de Casa regală, și Eugène Delacroix, la Albert E. Elsen, *Temele artei. O introducere în istoria și aprecierea artei*, II, Traducere de Crișan Toescu, București, Editura Meridiane, 1983, pp. 51-52.

¹⁶ Pierre Gaxotte, *Histoire des français*, Paris, Flammarion, 1972, pp. 662-663. În Franța anilor 1820-1840, *clasicismul* a capatat un sens peiorativ, devenind similar cu *academismul*, cu tutela normelor estetice și a unui model depășit de erudiție (Matei Călinescu, „Clasic“-Romantic-Baroc-Manierist, în *Clasicism, baroc, romantism*, pp. 27-28).

¹⁷ Curentul cultural Biedermeier, amestec de „resemnare politică, desfătare estetică și pietate catolică“, dominant la Viena până spre 1848, are incontestabile afinități cu clasicismul și chiar cu barocul francez (William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială 1848-1938*, Traducere de Magda Teodorescu, Iași, Polirom, 2000, pp. 30-35). *Galomania* nobilimii ruse (Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, Hachette, 1918, p. 631), atașamentul Academiei, al Universității din Petersburg și al saloanelor petersburgheze față de clasicismul francez, traducerile și imitația excesivă erau principalele teme supuse criticii de noua generație a intelighenției rusești, începând cu Krîlov, Karamzin, Jukovski și Ozerov (Alexandre Bourmeyster, *L'idée russe entre Lumières et spiritualité sous le règne de Nicolas Ier*, Grenoble, Ellung, 2001, pp 28-34, 321-323). Roma era, de asemenea, „puternic marcată de resurgența academismului [s.n] și cultul formelor arhetipale“, ale clasicismului antic sau francez (Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 325-326).

cietății ierarhice, atașat de conceptele „iluminării“, „virtuții“ și „bunelor moravuri“, așa cum fuseseră formulate la jumătatea secolului al XVIII-lea¹⁸. Acest curent poate fi numit clasicism doar prin contrapunere cu romantismul și în concordanță cu delimitările culturale făcute de francezii înșiși în anii Restaurației, pentru care acesta încorporează, pe lângă creațiile clasicismului propriu-zis, producțiile generației lui Montesquieu și Voltaire¹⁹, dar și neoclasicismul literaturii lui Dellile, Saint-Ange, Florian, Baour-Lormian și Brifaut, al criticii literare a lui Jouy și Auger, al teoriilor politice ale lui Ferrand sau al filosofiei lui Ballanche²⁰, fiind diferit de „contra-

¹⁸ Robert Muchembled, *op. cit.*, pp. 214-217. Filosofia iluministă era considerată în epocă drept „o filosofie care ne învață prin exemple cum trebuie să ne purtăm în societate în toate situațiile vieții private și publice“ (Henry St. John Lord Viscount Bolingbroke, *Letter on the Study and Use of History*, 1788, pp. 35-36, *apud* Pompiliu Teodor, *Civic Consciousness and Historical Consciousness in the Romanian Enlightenment*, în „Cahiers roumains d'études littéraires“, nr. 2, 1976, p. 14).

¹⁹ Generația lui Voltaire nu a avut sentimentul unei „rupturi“ față de clasicism, ci s-a revendicat de la moștenirea sa culturală, propunându-și să o perfecționeze prin rafinarea instrumentelor rațiunii și o atitudine mai curajoasă, motivată de primatul virtuții (Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 27). În schimb, corifeii enciclopedismului francez și ai ideologiei Revoluției s-au delimitat, cu mai mult sau mai puțin respect, de această descendență ilustră. Celebră și relevantă a rămas adversitatea dintre Voltaire și Rousseau, pe care „totul îi separa cu violență, ideile, metafizica, morala, maniera de a înțelege religia, gustul și limba“ (Elme Marie Caro, *La fin du XVIIIe siècle: études et portraits*, I, Paris, Hachette, 1881; <http://agora.qc.ca/reftext.nsf/Documents/Rousseau>). Condorcet îi încadra pe Montesquieu și Voltaire unui curent de gândire care străbătuse sfârșitul secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea, așezându-i alături de Pierre Bayle (1647-1706) și Fontanelle (1657-1757). „Școlile formate de acești oameni luptară în favoarea adevărului, dar l-au acoperit cu un voal [...], mângâind prejudecățile [...], consolând uneori pe dușmanii rațiunii [...], menajând despotismul [...], dar neîncetând niciodată să reclame independența rațiunii“ (Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Paris, Editions Sociales, 1966, p. 160).

²⁰ Abatele Jacques Delille (1738-1813), traducător al lui Virgiliu, autor de opere didactice și morale, poet reprezentativ pentru „mica poezie clasică franceză“ sau „clasicismul decadent“ din perioada de maturitate a iluminismului francez (Al. Teodorescu, *Prefață*, la C. Conachi, *Scrieri alese*, Ediție de Ecaterina și Al. Teodorescu, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. XXXV). Ange-François Fariau, numit Saint-Ange (1747-1810), poet, traducător al lui Ovidiu, autor de poeme eroice și elegiace de inspirație antică (*Larousse du XXe siècle*, VI, R-Z, Publié sous la direction de Paul Angé, Paris, Librairie Larousse, 1931, p. 118). Jean-Pierre Clarise de Florian (1755-1794), scriitor francez, autor de fabule și piese dramatice, încadrat de George Călinescu jansenismului amoros (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 91). Louis Baour Lormian (1770-1854), poet și dramaturg francez de succes în anii Restaurației, atras de antichitatea clasică, traducător al lui Tasso, academician (1815), autor al unui

utopiile“ de esență religioasă ale lui Joseph de Maistre și Louis de Bonald, dar la fel de agreeat în cercurile politice și aristocratice ale Restaurației²¹.

Plecând de la această nuanțare contextuală, credem că studierea influenței franceze în Principate trebuie să țină seama de încadrarea culturală a autorilor, operelor și modelelor instituționale franceze de profil care au avut impact asupra culturii publice în Moldova, pentru a fi pronunțate judecăți de valoare privind natura și rolul acesteia în structurarea culturii române moderne. Din aceleași motive, includerea călătorilor francezi prin Principate într-o grilă comună, a „culturii franceze“ sau, mai mult, a „culturii occidentale“, propune o perspectivă unilaterală, reducăționistă. Ea este elaborată în jurul unor argumente legate exclusiv de mentalitatea „superiorității culturale“ franceze și de „cultura politică“ franceză. Pe de o parte, lipsesc distincțiile în planul „imaginii“, între observațiile etnografice, unde acționează criteriile unei societăți urbane și sofisticate, cele privind ceremonialul, receptate după normele civilizației franceze, și comentariile despre elita locală, reflectând trăsăturile culturii politice franceze din epocă. Dar, dacă această „cultură politică“ este înțeleasă doar în sens ideologic, fiind golită de practicile sale discursive destul de diverse, vizibile și la „călătorii francezi“ (spre exemplu, d’Hauterive comparativ cu Langeron sau Bois le Compte cu Saint Marc-Girardin), sunt asociate fără distincțiile cuvenite iluminismul, romantismul și liberalismul, excluzându-se orice formă de clasicism²². Pe de altă parte, componenta raționalistă a gândirii și opțiu-

pamflet antiromantic, *Le classique et le romantique* (Larousse, I, A-Cam, p. 549). Charles Brifaut (1781-1857), poet și dramaturg francez, academician (1826), un fel de poet „oficial“ în vremea lui Ludovic al XVIII-lea, autor al odei *Retour de Louis XVIII* (*ibidem*, p. 866). Victor de Jouy (1769-1846), dramaturg și critic literar francez, academician (1815), jurnalist de orientare liberal moderată, dar susținător al taberei „clasicilor“ (*ibidem*, VI, R-Z, p. 200). Louis-Simon Auger (1772-1829), dramaturg și critic literar francez, exeget al lui Boileau și Corneille, academician (1816), adversar neîmpăcat al curentului romantic (*ibidem*, I, p. 435). Antoine Ferrand (1751-1825), scriitor și autor de texte politice, academician (1816), critic al ideilor revoluționare, unul dintre ideologii „ultra-regaliștilor“ (*ibidem*, III, E-H, p. 454). Pierre Simone Ballanche (1776-1847), filosof francez, a cărui lucrare despre rolul sentimentului religios în literatură l-a inspirat pe Chateaubriand (*ibidem*, I, p. 532).

²¹ Pentru „contra-utopia“ maistreiană, vezi Pierre Birnbaum, *op. cit.*, pp. 99-136; Alexandru Mamina, *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze*, București, Editura Corint, 2002.

²² Diversitatea practicilor discursive din Franța „epocii luminilor“, repertoriul bogat și contradictoriu al limbajului cultural și al retoricii politice, morale sau filosofice, greu de încadrat cu precizie din punct de vedere ideologic, crează și astăzi istoricilor dificultăți de

nilor politice sau culturale este eliminată din grila literaturii franceze de călătorie, în favoarea unor explicații localizate doar în planul imagologiei, mentalității și imaginarului social. Aceste concepte, dacă sunt înțelese numai din prisma unor „definiții” și „postulate”, restrâng amplitudinea și diversitatea culturii franceze, dar și mozaicul complex și contradictoriu al imaginilor și reprezentărilor la câteva stereotipuri mentale și culturale sau angajamente ideologice clamate într-o anumită categorie de texte. S-ar putea spune, pe bună dreptate, că, dincolo de circulația cărților și oamenilor, tendințe și modele, există un „spirit al veacului”, o serie de idei, practici și stereotipuri culturale care au o forță mai mare de influență, o atractivitate sporită, putând compensa eventualele restricții impuse de puterea politică sau impactul curentelor culturale alternative. Dar, pentru ca „spiritul veacului” să pătrundă în public, contaminând societatea, propagarea acestuia depinde de forța și autonomia culturală a intelectualității locale, de mijloacele sale de exprimare socială, motiv pentru care a ajuns să fie mai fragil la bulgari decât la români, la sârbi și croați decât la unguri în epocă²³.

problematizare a „discursului iluminist”, conceptualizările analogice (bazate pe compararea textelor, neglijând contextul) și finaliste (interpretarea „prezentului” pentru a explica „viitorul”) fiind în bună măsură abandonate (vezi Daniel Roche, *La culture des apparences. Une histoire du vêtement (XVIIe-XVIIIe siècle)*, Paris, Fayard, 1989; Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution*, Duke University Press, Durham and London, 1991; Idem, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1997; Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*, traducere de Raluca Ciocoiu, Iași, Polirom, 2000). Pentru cazul Principatelor, această interpretare „globală”, dincolo de carențele metodologice, este contrazisă de numeroase exemple. Fără a putea dezvolta acest subiect în studiul de față, amintim doar un exemplu, credem, ilustrativ. În timp ce gazeta „Journal de Francfort” (liberală și favorabilă politicii napoleoniene) publica note critice despre obiceiurile „orientale” ale boierimii muntene, care i-au iritat pe Constantin Ipsilanti și pe „o mulțime de boieri” (*Documente privitoare la Istoria Românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze 1603-1824*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1912, pp. 690-691; București, 27 septembrie 1805, Saint-Luce către Talleyrand), jurnalul „Le Spectateur du Nord” (decembrie 1801), editat la Hamburg de emigrația nobiliară franceză, admira moravurile franceze și rafinamentul curții aceluiasi Constantin Ipsilanti, doar pentru că nu se molipsise de ideile revoluționare și găzduia „o jumătate de duzină dintre compatrioții noștri expatriați, din care [domnitorul – n.n.] și-a făcut societatea sa intimă” (cf. Georges Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine depuis commencement du XIXe siècle jusqu'à jours*, Paris, Ernest Leroux, 1907, pp. XIII-XIV).

²³ Pentru o analiză teoretică, vezi Miroslav Hroch, *The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movement*, San Domenico, Badia Fiesolana,

Pe de altă parte, cercetarea, concentrată asupra „istoriei ideilor“, a insistat pe studierea interferențelor cu Europa și, mai ales, cu Franța, echivalând prezența operelor și ideilor franceze în societate cu *audiența și influența* acestora asupra „spiritului public“ din Principate²⁴. Sub aspect metodologic a fost preferată o terminologie cu semnificație preponderent ideologică („iluminarea“ și „spiritul public“), fără a fi studiată temeinic relevanța sa socială, în pofda slăbiciunii instituțiilor și a mediilor sociale de dialog cultural, asupra cărora cercetarea culturii moderne occidentale și-a îndreptat cu prioritate atenția, fundamentând câteva concepte de bază („sfera publică“, „spațiul public“, „cultura publică“ și „publicul de cultură“)²⁵.

Raportate la un posibil model de referință, de altfel uzual în domeniul cercetărilor de profil, trăsăturile sociale ale actului cultural în Moldova (anii '30) diferă în anumite privințe de situația proprie Vechiului Regim francez. Prestigiul intelectualității franceze, fie în planul strict cultural al exercițiului individual de acumulare și creație, al „operei“, sau în cel social, al „sferei publice“ de dialog și germinare a ideilor, a favorizat autonomia actului cultural. Intelectualii care au refuzat să intre în serviciu public și să caute protecția curții și-au păstrat libertatea de exprimare, formulând un discurs critic, alternativ²⁶. Atitudinea „discriminatorie“ a puterii politice, obișnuită să patroneze selectiv manifestările culturale, conferindu-le o notorietate oarecum artificială, și să protejeze autorii agreeți de anturajul și

1994, iar pentru o cercetare „regionalistă“ a modernizării și naționalismelor balcanice, cu trimitere la decalajele de dezvoltare dintre intelectualitățile și „societățile“ diverselor grupuri etnice, vezi Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy. The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Connecticut, London, Greenwood Press, 2002, pp. 1-73.

²⁴ Fără a mai cita din bogata bibliografie de istorie culturală dedicată subiectului, de altfel cunoscută, reiterăm observațiile lui Adrian Marino despre fragilitatea abordărilor cantitative sau a celor bazate pe presupusa preeminență a unei curent ideologic ori literar. Considerațiile sale metodologice, invocând *sincronismul* curentelor ideologice și modelelor culturale, mai ales în perioadele de tranziție, se înscriu într-o paradigmă „contextualistă“, care are în vedere nu doar suprapunerea curentelor culturale (iluminism/romantism), ci și competiția dintre acestea (Adrian Marino, *Model. History. Literary Ideas*, în „Cahiers roumains d'études littéraires“, nr. 4, 1976, pp. 39-50).

²⁵ În afara abordărilor teoretice (Jurgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Editura Univers, 1998), deosebit de sugestive rămân cercetările aplicative ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie (*op. cit.*, *passim*) și Roger Chartier (*op. cit.*, pp. 181-240).

²⁶ Roger Chartier, *The Cultural Origins ...*, p. 154-162; Emmanuel Le Roy Ladurie, *op. cit.*, pp. 269-285.

administrația regală²⁷, a contribuit la „ideologizarea” competiției dintre iluminism și clasicism, care a căpătat accente politice, de contestare a moravurilor curții, apoi a practicilor administrative și, în cele din urmă, a structurilor de putere²⁸. Dacă, până în ajunul Revoluției, gustul cultural al aristocrației și „clasei de mijloc” a rămas în bună măsură atașat de literatura, dramaturgia și modelul de educație inspirate de clasicism, operele gânditorilor mai radicali și ale primilor romantici (Volney, Chénier) având o audiență destul de redusă²⁹, polemicile, scandalurile și „luptele dintre filosofii și scriitorii” epocii, popularizate în saloanele și presa pariziană, au erodat ceea ce fusese în vremea lui Montesquieu și Voltaire spiritul „Republicii literelor”³⁰. Această polarizare a conferit valoare politică competiției, în esență culturală, între clasicism, perceput drept „aristocratic”, și curentul enciclopedist și rousseaist, etichetat ca „subversiv” și „ateist”, generând ceea ce André Chénier numea „*l'esprit de parti*”³¹.

În schimb, în Moldova, nu existase în perioada anterioară epocii regulamentare o inteligență constituită și cu prestigiu social confirmat, delimitată de boierime prin identitate socială, interese, loialități și forme de comunicare specifice, ci o pleiadă de boieri și clerici cărturari³². Abia ultima

²⁷ Regalitatea franceză, în special Ludovic al XV-lea, nu a acordat importanța cuvenită dezbaterilor culturale pariziene, ajungându-se în situația ca autoritățile să nu mai stăpânească „opinia publică”, care a pătruns până în intimitatea Curții regale (Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 209). În schimb, intelectualii agreeați la curte au beneficiat în continuare de avantajele oferite de monopoliurile tipografice gestionate de stat, folosindu-se de această „putere” pentru a reacționa față de discursul contestat (Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789-1810*, Berkeley, University of California Press, 1991, pp. 13-20; <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft0z09n7hf/>).

²⁸ David A. Bell, *op. cit.*, pp. 140-159; Roger Chartier, *op. cit.*, pp. 20-37, 157-162.

²⁹ André Chénier, *Reflection sur l'esprit de parti*, în idem, *Œuvres complètes*, texte établi par Gérard Walter, Bibliothèque de la Pleiade, f.a., pp. 226-245. Gaëtan Picon explică dificultățile de receptare cu care s-a confruntat romantismul prin faptul că „istoricitatea fundamentală a operei de artă a fost mascată de clasicism, care s-a considerat pe sine aplicare a unor legi eterne” (Gaëtan Picon, *Funcția lecturii*, Prefață și traducere de Georgeta Horodică, București, Editura Univers, 1981, p. 29).

³⁰ Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, I, *Les mœurs et les traditions*, Paris, Librairie Plon, 1897, pp. 234-237. Despre aceleași polemici, în care se angajau constant „libellistes” (pamfletisti), „nouvellistes” (ziariști) și „ateii” (adeptii enciclopediștilor), numiți așa de poliție, vezi Robert Darnton, *op. cit.*, pp. 155-160.

³¹ André Chénier, *loc. cit.*

³² Elena Siupir, *Intelectualii Sud-Estului european în secolul al XIX-lea*, în *Omagiu lui Virgil Cândea la 75 de ani*, coord. Paul H. Stahl, București, Editura Academiei, 2002,

generație de cărturari iluminiști tindea să-și construiască o identitate intelectuală, de inteligenție, profesând public în aria sa de competență, în instituțiile de stat sau private, puse de Regulamentul Organic sub autoritatea Epitropiei Învățăturilor Publice³³. Confruntată cu explozia instituțiilor culturale controlate de stat, ea a fost nevoită să se dedice activității publice fără a avea o formație bine sedimentată, solidă, și o influență culturală prealabilă în societate³⁴. De aceea, autonomia actului cultural, normală și oarecum inevitabilă în societățile bine așezate în cadrele lor, putea fi mult diluată în această epocă de tranziție, marcată de rolul covârșitor al statului, care gestiona instituțiile, selecta oamenii pentru a le pune în funcțiune și nu se confrunta cu intelectuali care, rămași în afara sferei de acțiune a puterii, să producă și să promoveze un discurs sau măcar creații culturale alternative. Pe de altă parte, boierii mari, singurii care prin poziția lor și în virtutea tradiției puteau avea inițiative proprii și, eventual, concurente, se mărginiseră până atunci, cu rare excepții, să stipendieze cultura publică și să-și păstreze „individualitatea” de cărturari, să citească, să scrie și să discute în orizontul restrâns al vieții private³⁵.

p. 227. Datorită statutului pe care-l avea actul cultural, traducerea și creațiile cărturarilor moldoveni (Alec Beldiman, Matei Millo, Costache Conachi, Nicolae Dimachi, Vasile Pogor, Iordache Balș-Bălșucă etc) erau citite doar de câțiva „confrăți” și deținători de biblioteci, care își trimiteau cărțile unii altora și făceau însemnări marginale, comentând anumite idei în corespondența privată și cu prilejul întâlnirilor particulare (N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești*, în „Revista istorică”, VII, nr. 4-6, 1921, pp. 96-98). Așa se explică și existența unor manuscrise miscelane, cuprinzând bucăți literare amestecate, destinate puținilor amatori de „literatură originală”, cum era cel care grupa poezii de ale lui Costache Conachi și Alec Beldiman (Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare Țării, I, București, Editura Academiei*, 1976, pp. 187-193). Nefiind publice, funcția socială a acestor discuții era mult redusă și ele nu puteau contribui la formarea unui public de cultură, în sensul modern al termenului.

³³ Conform *Regulamentului instrucțiunii publice în Moldova*, Epitropia, formată din trei „evgheniști”, agreați de ocârmuire, avea monopolul deciziilor și supravegherea îndeaproape activitatea instituțiilor de cultură (școli, pensioane, societăți culturale), cu excepția tipografiilor și a presei, care țineau de competența Secretariatului de Stat (V.A. Urechia, *Istoria școlărilor de la 1800-1864*, I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 212; Iași, martie 1832).

³⁴ Cristofor Simionescu, *Gheorghe Asachi, cărturar al Moldovei*, în *Gheorghe Asachi. Studii*, București, Editura Academiei, 1992, p. 12; Leon Volovici, *Apariția scriitorului în cultura română*, București, Editura Curtea Veche, 2004, pp. 72-74.

³⁵ Elena Siupiur, *op. cit.*, p. 228. Cultura nu era percepută ca un element de acumulare a prestigiului în societate, ci „numai pentru o zăbavă/ Iar nu că am pus în gând, să și arăt vreo ispravă/ Căci slăbiciunea-mi cunosc, cum și a minței puteri/ Nu-ți fâgăduiesc să-și

În cazul Moldovei, spațiul public modern, în genere, și sfera publică culturală modernă, în speță, au cunoscut în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea o etapă decisivă a procesului de constituire, dominată de instituționalizarea și răspândirea culturii în societate. Inițial, cultura publică din Moldova a stat sub semnul acțiunii patronale și premeditate a autorității rușești de ocupație, dornică să implanteze un model de inspirație proprie și să-și construiască o imagine favorabilă, permițând manifestarea resurselor naționale românești în cultură. Publicul, o „ficțiune” la început, o simplă referință ideologică, lipsită de substanță reală în sens modern³⁶, s-a conturat treptat ca structură culturală și socială în contextul amplificării contactelor cu Occidentul în anii '30, dar și sub influența strategiilor de guvernare ale puterii regulamentare. Inițial, schimbările semnificative s-au produs nu la nivel cultural, ci în planul practicilor puterii politice, ilustrând o anumită concepție despre „public”. Un nou tip de comunicare între putere și societate, concentrat pe textul tipărit, a fost introdus în Principate în mod sistematic de ocârmuirea provizorie, transformând editarea actului oficial, adus astfel la cunoștința „publicului”, într-o practică procedurală și simbolică de autorizare a legitimității sale. Urmând un model împrumutat din Occident, deja perfecționat și eficient în Rusia³⁷, Pavel Kisseleff a dispus înființarea „Foii oficiale”, supliment al „Albinei românești”, un veritabil „monitor oficial”, urmând să conțină „publicațiuni ale autorităților administrative, financiare și judecătorești”³⁸.

dau, lucru vrednic de vederi” (Emilgar (Emil Gârleanu), *Un acrostih a Vorn. A. Beldiman*, în „Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași”, XIII, nr. 5-6, 1902, p. 278; *Acrostih la traducerea Tragediei lui Sapor*). Ioan Cantacuzino recunoștea în *Predoslavie* la *Poezii noo*, că „toate acestea s-au făcut mai mult pentru petrecere de vreme [...] în oareșcare răsfățare a chibzuirii [...] petrecută prin taină” și „nu cu gând de a fi lucruri pă placul multora sau cu gând de a vesti o osteneală” (Ioan Cantacuzino, *Predoslavie*, în idem, *Poezii noo*, Ediție îngrijită de A. Nestorescu, București, 1993, p. 15).

³⁶ Despre caracterul devoțional și ceremonial al manifestărilor publice și funcția decorativă a „publicului” în perioada preregulamentară, vezi Radu G. Păun, *Sărbătoare și propagandă în Țările Române. Strategiile gestului și cuvântului (1678-1821)*, în *Sud-Estul și contextul european*, București, nr. 4, 1995, pp. 7-24.

³⁷ Din 1801, Alexandru I a dispus publicarea tuturor rapoartelor care îi erau înaintate, a rezoluțiilor și *ucazurilor* sale (I.G. Schnitzler, *Histoire de la Russie sous les empereurs Alexandre et Nicolas*, I, Bruxelles, 1847, p. 74). În schimb, în anii redactării Regulamentului organic, în Principate încă se mai practica înștiințarea publică „vestindu-i pe toți de obște lăcuitori [...] prin pitac glăsuț cu telal” (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 139; 27 mai 1831, Isprăvnicatul jud. Romanai către Eforia școalelor).

³⁸ Din 22 iunie 1832, „suplimentul” a devenit un ziar oficial distinct, „Buletin. Foaie oficială” (Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova*, II, *Censura sub Mihai Sturdza*,

Plecând de la o concepție formală și oficială despre „public“, inițiativele culturale aplicate în Moldova s-au conformat politicii culturale a regimului țarului Nicolae I, dar și anumitor concepții ale intelighenției ruse, pentru care publicul era un simplu obiect al operei de „civilizare“, coordonată de stat și promovată de o elită de formație franceză, dar cu pronunțate atitudini paternaliste, care idealiza „iluminarea“, dar disprețuia dezbateră de idei³⁹. Ca regulă generală, instituțiile culturale de stat trebuiau să-și extindă activitatea, pentru a orienta educația și preocupările intelectuale din societate și pentru a contracara „tendențele către reverii extreme care au pervertit moravurile“⁴⁰. De altfel, experimentele culturale corespundeau stării de

1834-1849, în „AARMSI“, seria II, XXIX, 1906-1907, p. 351). Pentru a extinde răspândirea actului tipărit, Mihail Sturdza a dispus înființarea „Foi sâtești a Principatului Moldovei“, pentru a face „cunoscute sâtenilor toate poruncile, povățuirile ce se slobod pentru împlinirea îndatoririlor legiuite, buna petrecere și pentru îndemnarea locuitorilor“. Preotul satului trebuia „să adune pe poporani la un loc cuvenit și să cetească în auzul tuturor cuprinderea acestei foi, pentru ca să înțeleagă fiecare“ (cf. *ibidem.*; 18 februarie 1839).

³⁹ Persistența acestei concepții „iluministe“ s-a datorat dependenței intelighenției ruse de stat. În sensul său inițial și comun, *intelighenția* desemna în Rusia „acea parte a clasei educate care se bucura de o funcție publică [...] nu departe de ceea ce francezii numeau *notabili*“ (Richard Pipes, *op. cit.*, p. 251). Intelighenția rusă, datorită modelului autocratic, concentrat al puterii, despotismului lui Nicolae I și carențelor de răspândire a culturii în societate, nu s-a putut dezvolta ca o entitate a „societății civile“, fiind destul de dependentă de posturile oferite în educație, administrație, justiție sau diplomație (*ibidem.*, p. 253).

⁴⁰ Principalul exponent al acestei politici, Serghei S. Uvarov (1786-1855), prototip al intelectualului demnitar în Rusia, a fost numit ministru al educației publice (1833), pentru a supraveghea reorganizarea învățământului public, pe baza unui program rezumat de însuși Uvarov prin formula „autocrație, ortodoxie și caracter național“, dar care deja demarșase prin *Statutul școlitor de stat* (8 decembrie 1828). Acesta înfătușa disciplinele indezirabile, dar dădea învățământului o organizare eficientă (Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676-1825*, Cambridge University Press, 1995, p. 155). Această politică se conforma vederilor țarului, pentru care „absența cunoștințelor solide [...] este cauza acestui spirit libertar, a acestui lux nefast de cunoștințe imperfecte și a acestei tendințe către reverii extreme care au pervertit moravurile și au condus la dezastru. Toate eforturile, toate sacrificiile guvernului vor fi inutile, dacă educația familială nu-și va da concursul său în a se conforma vederilor sale“ (cf. Paul Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, II, *Les successeurs de Pierre le Grand*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1932, p. 777). Aceeași idee se regăsește într-o „circulară“ a Sfatului ocârmuitor din Moldova către isprăvnicii: „obșteasca creștere și învățătură, prin așezarea școlalelor publice“ urma să corijeze deficiențele creșterii copiilor, care „este de D-zeu părinților încrezută, dar fiindcă multor părinți lipsesc însușirile cerute [...], iar alții prin a lor trei sunt împiedicați a stărui la creșterea fiilor“, „întemeiata creștere și luminarea cetățenilor“ avea să cadă de acum în seama ocârmuirii (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 158-159; 22 decembrie 1831).

spirit existente în rândul elitei rusești. Partea mai educată a nobilimii ruse se considera, în pofida unei imagini destul de precare în mediile intelectuale europene⁴¹, o „descendentă“ a fastuoasei civilizații a clasicismului francez și a unui spirit aristocratic care îmbina pretenția originii nobiliare de „sânge“ cu veleități de elită modernă, luminată⁴². Succesele de politică externă (1812-1829) și aspirațiile europene ale curții și nobilimii rusești legitimau, din punctul său de vedere, un sentiment de superioritate, care valida inițiativele culturale „civilizatoare“, bazate pe sinteza „moștenirii franceze“ cu spiritualitatea ortodoxiei, expresie a unui alt tip de cultură politică, opusă celei a Revoluției⁴³. Rusia nu avea la dispoziție un model cultural propriu, pe care să-l contrapună „învățăturilor false“, răspândite în Europa sub regimul napoleonian, iar „soarta universului și a civilizației“, pacea și ordinea⁴⁴ nu puteau fi salvagardate numai prin soluții politice. Nobilimea rusă, „civilizată“ sub semnul clasicismului francez și iluminismului voltairian, privea „spiritul revoluției“ ca pe un accident regretabil, opera unei mâini de „instigatori“ și „ateiști“, a unei conspirații „iacobine“ și „iezuite“, care putea fi corijată prin reîntoarcerea la „adevăratul spirit“ al civilizației franceze, amintind de Vechiul Regim⁴⁵.

⁴¹ Emanuel Sarkisyanz, *Russian Imperialism Reconsidered*, în *Russian Imperialism. From Ivan the Great to the Revolution*, Edited by Taros Huncrak, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1974, pp. 45-50.

⁴² Mihai Dim. Sturdza, *Aristocrații transnaționale. Familia Blaremborg*, în Idem, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*. I, *Abaza-Bogdan*, București, Simetria, 2004, pp. 540-543. Vezi o interesantă descriere a elitei ruse la Madame de Staël (Albert Sorel, *Mme de Staël*, Paris, Hachette, 1921, pp. 150-154).

⁴³ Alexandru Sturdza credea că „Rusiei îi este predestinat să mântuie și să organizeze Europa apuseană; sau hegemonia Rusiei sau moartea Europei apusene de învățături false și pasiuni turbate“ (cf. Gh. Bezviconi, *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791-1854)*, în „Din Trecutul Nostru“, an IV, nr. 36-39, 1936, p. 66).

⁴⁴ Afirmația îi aparține lui Capodistrias, cf. Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 518.

⁴⁵ Maya Goubina, *La vision russe de la France (1814-1825): évolution de l'image de l'autre ou réflexion sur soi?*, în *Les Premières Rencontres de l'Institut européen Est-Ouest*, Lyon, 2-4 décembre 2004; http://russi-e-europe.ens-lsh.fr/article.php3?id_article=55. Atașamentul față de cultura franceză îl motiva pe Alexandru I să reacționeze cu răceală, atunci când Joseph de Maistre îi recomanda, după victoria asupra lui Napoleon I, să repriime nu doar ideile revoluționare, ci tot ceea ce ținea de „raționalismul à la française“ (cf. Pierre Birnbaum, *op. cit.*, p. 105).

Pavel Kisseleff împărtășea aceste convingeri și considera influența culturală și juridică rusă, „*contagion de l'exemple et la séduction du bien-être*“, o premisă importantă și eficientă a integrării Principatelor în structura imperiului, „fără tulburările și intrigile pe care le provoacă prozelitismul politic“, folosit de Rusia cu rezultate primejdioase în cazurile grecesc și polonez⁴⁶. În virtutea acestor considerente, Kisseleff și-a propus să orienteze dezvoltarea culturală, în ansamblu, și influența franceză, în speță, într-o direcție favorabilă obiectivelor ruse, urmând concepția generală și exemplele aferente din Imperiu. Sub oblăduirea lui Mihail Sturdza, inițiativele ocârmuirii în domeniul culturii s-au structurat pe parcurs într-un set de *politici culturale*, fără spectaculoase veleități ideologice, dar destul de coerent în practică, urmărind să atragă „obștea“ către actele publice de cultură și, totodată, să-i controleze preferințele, în conformitate cu un gust cultural agreeat, prestabilit. În primii ani ai domniei lui Mihail Sturdza, percepția publică asupra politicii de „iluminare obștească“ a fost puternic influențată de entuziasmul unor intelectuali, câștigați prin favoruri personale și acordarea de monopoluri în domeniul culturii. Gheorghe Asachi, spirit „clasicizant până la extravagantă“⁴⁷, a devenit principalul promotor cultural și omul prin care ocârmuirea a reușit o vreme să coroboreze cultivarea gustului pentru „cultura înaltă“ cu interesele sale de imagine publică⁴⁸. Om cult și de o inteligență scăpărătoare, Mihail Sturdza s-a folosit de pasiunea și vanitățile lui Gheorghe Asachi, de zelul său pentru opera de „iluminare a neamului“, pentru a-și crea o legitimitate politică alăturată tiparelor tradiționale. De altfel, modelul „bunului monarh“ cu care Mihail Sturdza se deprinsese în lecturile sale de tinerețe, în „cărțile de înțelepciune“ și manualele de morală civică, îl descria pe principele ideal ca un mare prieten al Științelor și Artelor⁴⁹. Aceste idei puteau fi puse în aplicare, deoarece se

⁴⁶ *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre de Sourdza*, Paris, 1858, pp. 127-128. Vezi, pe larg, la Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828-1834). Orizont politic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 26-30.

⁴⁷ George Călinescu, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁸ Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera sa*, București, Editura Casei Școalelor, 1927, p. 122. De altfel, Eugen Lovinescu a fost unul dintre puținii exegeți care i-au reproșat lui Gh. Asachi „prozaismul inspirației“, creația lirică la comandă: „întemeierea unui ospiciu, aniversarea Academiei Mihăilene sau deschiderea Teatrului Național“ (*ibidem*, p. 112).

⁴⁹ Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *Typologie des manuels d'éthique et de comportement en langue grecque vers la fin du XVIIIe siècle: l'évolution du genre, reflet du pro-*

bucurau de prestigiu și aveau o audiență mai largă. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, se răspândiseră în rândurile elitei educate din Orientul ortodox ideile iluministe privind vocația „civilizatoare” a monarhului luminat⁵⁰, așa cum fusese prescrisă în corespondența lui Voltaire și Diderot cu Ecaterina a II-a⁵¹. Ele atribuiă instituției supreme un tip nou de legitimitate, elaborat în jurul conceptelor de „iluminare” și „civilizare”, alăturat autocrației de esență teocratică, și-i puneau la dispoziție posibilitatea de a-și construi o imagine publică de factură modernă, axată pe recunoaștere socială⁵². Mihail Sturdza, familiar cu tipul de „monarh luminat” prezent la gânditori precum Locke, Fénelon, Voltaire, Condillac și Marmontel, era capabil să-și asume acest model într-un mod conștient, în conformitate cu ideile sale politice legitimiste, cu concepția sa clasicistă despre „virtute”⁵³ și cu un proiect de „civilizare” adecvat realităților din Moldova, fără a fi afectate stabilitatea guvernării și ordinea socială⁵⁴. Așezate pe acest

cessus de modernisation du Sud-Est Européen, în „RESEE”, XXX, nr. 3-4, 1992, pp. 259-260.

⁵⁰ Alexandru Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Editura Academiei, 1972, pp. 83-103; Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen. Ideile politice și sociale*, București, Editura Omonia, 2005, pp. 170-196.

⁵¹ Vezi Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, Traducere de Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000, pp. 259-309.

⁵² Servanne Woodward, *Les plans d'éducation de Diderot: de la formation des citoyens à la création des génies*, în „RESEE”, XXX, nr. 3-4, 1992, p. 336. Pe lângă formele tradiționale de recunoaștere socială a puterii politice, legate de legitimitatea autocratică, de gesturi și imagini simbolice, perspectiva raționalistă de percepere a „realității”, dar și atașamentul elitei sociale față de proiectul „iluminării” și „civilizării” au permis „monarhului luminat” al secolului XVIII să acumuleze prestigiu, profitând de poziția sa patronală, în plan simbolic și instituțional (vezi Georges Ballandier, *Scena puterii*, Traducere de Sanda Fărcaș, Oradea, Aion, 2000, p. 18).

⁵³ Modelul „virtuții” agreat de Mihail Sturdza corespundea „preceptelor religiei, justiției, carității și păcii” (Hurmuzaki, *Documente*, supl. I₄, 1802-1849, București, 1891, p. 65; *Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825*), similare celor propăvăduite de „manualele civice” ale autorilor amintiți: moderația, modestia, binefacerea și caritatea, dragostea conjugală, datorii față de semenii și comunitate (Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *op. cit.*, p. 256).

⁵⁴ Recomandările făcute de acești autori „monarhului luminat” de a onora cu „bunăvoința și protecția sa spiritul de negustor [...], industria fermierului care ameliorează pământurile, pricepera artistului, progresele omului studios” (Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *op. cit.*, p. 260) se regăsesc în conținutul discursurilor lui Mihail Sturdza către Adunarea obștească și în actele de „mulțumire a obștii” față de propria guvernare, puse la cale dânsul (Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și R. Moldova*, Chișinău, Editura Carididact, 2000, pp. 79-80; Iași, 22 noiembrie 1837, *Actul adresat*

fundament ideologic, tendințele culturale încurajate de domnitor s-au transformat, datorită activității lui Gheorghe Asachi, într-o „*cultură oficială*“, tutelară asupra gustului public și menită să direcționeze într-un sens convenabil, fidel clasicismului, influența franceză⁵⁵.

În gestionarea culturii publice din Moldova, învățământul și tipărițiile s-au bucurat de o atenție specială, fiind direct supravegheate de stat. „Creșterea publică a tinerilor“ sub „privegherea guvernului“ trebuia să capete prioritate față de învățământul particular, iar „corposul academicesc“ urma să beneficieze de „osăbită protecție“⁵⁶. Incidentele provocate de profesorii Academiei Mihăilene erau legate în acea vreme de unele libertăți retorice, „scăpate“ la cursuri, stârnind nemulțumirea consulului rus⁵⁷. Ele nu l-au îngrijorat pe domnitor, care avea la dispoziție destule mijloace de coerciție și orientare a prestației didactice în acord cu vederile sale⁵⁸ și nu au afectat enciclopedismul greoi al cursurilor și manualelor, inspirat de clasicismul și iluminismul timpuriu francez⁵⁹. Însuși Mihail Sturdza recomanda drept manuale pentru Academie „cărțile tribunilor Atenii, a Romii și altor luminate neamuri, [...] *Cercarea asupra înțelegerii omenеști* a lui Locke, *Trata-*

lui M. Sturdza de către înaltul cler, boierii și consiliile municipale), relevând o premeditare de factură „propagandistică“.

⁵⁵ Termenul de „*cultură oficială*“ este folosit în accepțiunea dată de istoriografia franceză (François Furet, Robert Estivals, Jean Ehrard și Jacques Roger) pentru a desemna operele (cărți, periodice, picturi) care au beneficiat de patronajul și protecția regelui și a curții regale, a corporațiilor de tipografi și librari din Paris, o cultură „proeminentă, dar fosilizată“, fidelă moștenirii secolului al XVII-lea (vezi Carla Hesse, *op. cit.*, p. 17).

⁵⁶ *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 336 (Secția IV, Pentru învățătura publică, Art. 418).

⁵⁷ Spre exemplu, referința lui Cr. Flechtenmacher la „depărtarea abuzurilor și metehnelor omenеști“ din judecătorii sau ideile cam înaintate expuse de Maisonabe la o prelegere de istoria dreptului, care i-au adus un scurt arest în clădirea Academiei (A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 151).

⁵⁸ Fidelitatea membrilor Epitropiei și a lui Gheorghe Asachi i s-a părut domnitorului insuficientă, motiv pentru care l-a numit pe cămăinarul Constantin Veissa, una dintre „creaturile“ sale, „procuror al școalelor publice“ și „mădular extraordinar“ în comitetul Academiei, pentru a supraveghea dezbaterile și a contracara eventualele „glasuri“ ale profesoriilor împotriva deciziilor Epitropiei (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 323-324).

⁵⁹ Lucrările traduse de școlarii „clasului superior“ de la Academie, pentru a fi prezentate publicului cu prilejul examenului festiv din 10 iulie 1837, aparțineau unor autori antici, ai clasicismului și iluminismului timpuriu francez: Fénelon, *Biografia filosofilor*; Cicero, *Cato cel Bătrân*; Cuvânt al lui Masillon; Cornelius Nepos, *Viața împăraților*; Cuvinte funerare originale, după Bossuet; Istoria lui Alexandru Macedon, după scriitorii răsăritului etc. (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 371).

ția simțirilor a lui Condilac, *Duhul pravilelor* a lui Monteschio⁶⁰. Modelul pedagogic de referință pentru Academia Mihăileană pare să fi fost influențat de cel al colegiilor oratoriene franceze din secolul al XVIII-lea⁶¹, din care se inspirase Diderot în *Plan d'une Université pour le gouvernement de Russie* (1775)⁶². Influența ideilor pedagogice ale profesorilor oratorieni Massillon și Malenbranche (gânditori cartezieni și janseniști) atât în Rusia cât și în Moldova, compararea manualelor Academiei cu cărțile din bibliotecile oratoriene, aparținând și acestea „unui alt secol XVIII“, atașat moștenirii clasicismului⁶³, prezența în facturile de librărie studiate a mai multor manuale oratoriene, între care Pierre Bourdin, *Arithmetique*, César Du Marsais, *Logique*, și Jacques Joseph Doguet, *Leçons elementaires d'écriture*⁶⁴, justifică cercetarea aprofundată a acestei probleme, pe care ne-am

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 325-326 (2 noiembrie 1836, *Ofișul lui Mihail Sturdza către Epitropia învățăturilor publice*).

⁶¹ *Congrégation de l'Oratoire* fusese înființată în 1611 de Pierre de Bérulle, iar colegiile de tip *Oratoire* se răspândiseră în Europa, concurând cu cele iezuite, mai ales după ce, din 1762, ordinul iezuit a fost desființat în mai multe state catolice. Metoda lor didactică a fost influențată de cartezianism și jansenism, aducând ca inovații studiul separat al istoriei și geografiei, rolul important al muzicii și reprezentațiilor teatrale în școală. Examenele se desfășurau într-un cadru ceremonial și în prezența părinților (Gabriel Compayré, *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le seizième siècle*, I, Paris, Hachette, 1904, pp. 207-238; <http://gallica.bnf.fr>), într-o manieră care avea să fie practică în școlile din Rusia și Moldova, nu și în Occident în prima jumătate a secolului al XIX-lea (A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 131).

⁶² Servanne Woodward, *op. cit.*, p. 337. Modelul oratorian fusese aplicat în Rusia din vremea Ecaterinei a II-a și trebuie să se fi bucurat de încrederea lui Alexandru I, care a eliminat colegiile iezuite (1815, 1820), concurente ale celor de tip *Oratoire*. Probabil că la aceste colegii se referea Gheorghe Asachi, atunci când preciza că Academia Mihăileană trebuia să urmeze modelul „altor instituturi de învățătură, care se bucură astăzi de o reputație clasică“ (Gh. Asachi, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul școlar 1839-1840*, în idem, *Opere*, II, ediție critică și prefață de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1981, p. 477).

⁶³ În biblioteca Colegiului Oratorian din Riom nu se găseau „nici Jean-Jacques [Rousseau], nici Diderot, nici Helvétius, bineînțeles, nici d'Holbach“, nici *Enciclopedia*, doar operele lui Montesquieu și Voltaire, Buffon, Mme de Lambert sau Mme de Beaumont și texte ale „unui alt secol al XVIII-lea“, o întreagă literatură a clasicismului, cu toate că spiritul laic și deschiderea către filosofia raționalistă erau sensibil mai pronunțate decât în cazul iezuit (Servanne Woodward, *op. cit.*, pp. 337-338).

⁶⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, I, *Înființarea cenzurii de guvernul provizor rus și funcționarea ei sub acel regim, 1828-1834*, în „AARMSI“, seria a II-a, XXIX, 1906-1907, p. 322; Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, II, *Anexe*, teză de doctorat, mss (*Factura nr. 25 și 26/16 august 1837 de la Paris*). Pierre Bourdin (1595-1653), iezuit

limitat să o semnalăm. De asemenea, prezența în aceleași facturi a manualelor abaților Aloisius Gaultier, Jean Blanchard și ale Mme de Genlis, critici ai modelului pedagogic propus de Jean-Jacques Rousseau, atestă aceeași orientare a învățământului din Moldova, fidelă tiparelor clasicismului și gustului „aristocratic” în materie de educație⁶⁵. La Academia Mihăileană, dintre autorii manualelor străine, doar Silvio Pelico era „romantic” și „liberal”. În rest, partea teoretică (filosofie, morală, economie politică) cuprindea traduceri din Fénelon, Voltaire, Ségur, Corais și Say, iar cea literară, din Molière, Voltaire, Florian, Gessner și August von Kotzebue⁶⁶. Manualele profesorilor „interni” și programa școlară excelau în pledoarii pentru ordine, moral și asimilare cantitativă a unor cunoștințe nesistematice aparținând „culturii înalte” a veacului al XVIII-lea, vizând imitarea unor modele depășite de „erudiție” și „virtute”. Educația, prudent dirijată în orizontul valorilor clasicismului și iluminismului timpuriu, prestigioase sub aspect cultural, dar fidele ierarhiilor și regulilor sociale, urmarea să cultive tinerimii „simțiri de supunere către legi, de respect și de dragoste către părinți și sentemente de credință către patrie și domnitor”⁶⁷. Exprimarea

francez, trecut ca profesor de retorică și matematici la colegiile oratoriene din La Flèche și Paris (Larousse, I, p. 816). César Chesneau DuMarsais (1676-1756), lingvist oratorian francez, autor al textului pentru vocea *grammaire* în *L'Encyclopedie* (*ibidem*, II, C-D, p. 993).

⁶⁵ Despre dezbaterile pe teme de educație, provocată de apariția lucrărilor pedagogice rousseaiste, vezi Gabriel Compayré, *op. cit.*, pp. 130-135.

⁶⁶ Referințele din note vor avea în vedere doar autorii și operele care credem că necesită anumite precizări privind încadrarea lor culturală. Jean Baptiste Say (1767-1832), economist francez de orientare fiziocrată, membru al grupului *ideologilor*, grup care a editat între 1794-1800 revista „La Décade philosophique” și a încercat să corizeze, pe baza *principiilor doctrinei laissez-faire*, tendințele protecționiste ale guvernelor revoluționare. Say a intrat în conflict deschis cu Napoleon I, pentru că a refuzat să se dezică de principiile sale fiziocrate, principala sa lucrare, *Traité d'économie politique* (1803) fiind interzisă în perioada Imperiului. Datorită acestei proscrieri, regimul Restaurației l-a tratat cu simpatie, conferindu-i onoruri. A fost profesor la *Conservatorul de arte și meserii* (din 1816) și la *College de France* (din 1831), lucrările sale economice fiind foarte populare în Europa centrală și răsăriteană (www.mises.org/content/JEAN-BAPTISTE.asp). Vezi lista manualelor în Gh. Asachi, *Relație istorică asupra școalelor naționale în Moldova de la a lor restatornicire, 1828-1838*, în *idem, Opere*, II, p. 474.

⁶⁷ Conform ideilor lui Asachi, educația „se întemeiază” pe „cultura minții”, „instrument al cugetărei”, dar mai ales pe „cultivarea inimei”, deoarece „faptele virtuozose derază numai din inimă”, opinie întâlnită la Locke și Marmontel (Paul Cornea, *op. cit.*, p. 246), și „întește a îndrepta pe tinerime deopotrivă în calea propășirilor îmbunătățitoare, cultivându-i mintea și înzăstrându-i inima cu învățăturile sfintei noastre religii și cu maximi de morală” (Gh. Asachi, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul școlar 1839-1840*, p. 478).

liberă, spiritul inventiv și reflexele critice nu erau îngăduite profesorilor, care, sub pretextul „educației serioase“, trebuiau să-și îndrume elevii în conformitate cu cerințele celor care patronau învățământul moldav, domnitorul și Epitropia Învățăturilor Publice⁶⁸.

În domeniul tipăriturilor, acțiunea cenzurii s-a conformat unor obiective similare cu cele urmărite în Rusia. „Albina românească“, care împrumutase numele unei gazete rusești, „Albina Nordului“, a fost singurul periodic cultural din Moldova până în 1838, dar și un fel de foaie oficială a administrației⁶⁹. Funcția sa de propagare, inclusiv culturală, a meritelor regimului a ieșit repede în evidență prin odele lui Asachi închinete legiuirii organice, „paladiu mântuitor al nației“, țarului⁷⁰ și lui Kisseleff, prin scrisorile de „mulțămire a obștii“ adresate autorităților⁷¹. Într-un plan mai larg, Mihail Sturdza a considerat cartea un factor decisiv al „iluminării“, iar editarea acesteia una din datoriile de ordin moral ale „bunului monarh“, care, situată în prelungirea actelor tradiționale de „ctitorire“ și „milostenie“ domnească⁷², a devenit un element nelipsit din repertoriul imaginii publice a puterii, furnizând prestigiu cultural și recunoaștere socială⁷³. Și în acest caz, Rusia putea oferi un model potrivit, atât în privința criteriilor „culturii înalte“, cât și a practicilor de guvernare care să-i impună supremația în „spațiul public“, foarte aproape de ceea ce ar fi o „cultură oficială“. Nicolae I stabi-

⁶⁸ Tot ceea ce spunea profesorul la curs era prezentat în scris spre avizare comitetului academic și spre aprobare Epitropiei, care „regulează cursurile lecțiilor, priveghează redacțiunea [cursurilor – n.n.] și privegherea operelor elementare“, beneficiind de autoritatea care ar fi trebuit rezervată celor competenți, profesorii care formau comitetul academic (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 212).

⁶⁹ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, Editura Academiei, 1962, p. 228.

⁷⁰ Gh. Asachi, *Imnul moldovenilor la anul nou 1832*, în V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 199.

⁷¹ „Albina românească“ anunța deschiderea „Societății de medicină și istorie naturală“, înființată cu scopul „întemeiază o nouă epocă de rânduială și statornicie“. Inaugurarea societății urma să se producă în cadrul festiv la 29 iunie 1834, cu ocazia zilei de naștere a „d-lui Plenipotent“, protectorul institutului, „a cărui nume este adânc săpat în inimile tuturor moldo-românilor“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 200).

⁷² Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Nemira, 2001, p. 173.

⁷³ Fără a deține abilități privind o „politică a lecturii“ cu veleități normative și canonice, fundamentată ideologic și gestionată de foruri academice, Mihail Sturdza a adoptat o conduită vizibilă la unii monarhi ai secolului XVIII, pentru care cartea era una dintre „nestematele coroanei“ oricărui „principe luminat“, alături de strălucirea curții și protecția asupra filosofilor, literaților și artiștilor (Carla Hesse, *op. cit.*, pp. 13-14).

lise, conform *Codului cenzurii* din 1826, un fel „cenzură pozitivă“, realizată de „comisiile cenzurii“, însărcinate nu doar să interzică scrierile indezirabile, ci și să *recomande* pentru publicare cărțile rusești și străine potrivite, în accepțiunea puterii, pentru cultivarea „moralei publice“⁷⁴. „Cenzura pozitivă“ era practică și în Moldova, acolo unde Postelnicia vâna cu cerbie expresii precum „pe mulți auzii zicând“, dar se dovedea destul de tolerantă față de gazetele franceze venite pe filieră austriacă⁷⁵. Aceeași „cenzură pozitivă“ era favorizată de practicile corporatiste în domeniul tipăririi și comerțului de carte, de „autorizațiile“ și „monopolurile“ acordate tipografilor și librarilor, care, în absența unei piețe libere, aveau câștigurile asigurate, dar erau tentați ori siliți să se conformeze sugestiilor puterii⁷⁶.

Nici în Moldova, cenzura nu s-a limitat să *interzică* tipăriturile subversive, pe care oricum librarii nu îndrăzneau să le aducă în țară, ci a încercat să *direcționeze* influența franceză pe făgașul clasicismului și iluminismului epocii lui Voltaire, în detrimentul filosofiei și literaturii enciclopedismului și romantismului francez⁷⁷. Librăriile din Iași aduceau pentru vânzare „mai cu seamă opere clasice franceze, din veacurile XVII și XVIII“, compendii de istorie universală, dicționare de oameni celebri, cărți didactice, de morală și filosofie⁷⁸. Dintre cărțile acceptate pentru vânzare în anii ocupației rusești, cele câteva opere ale autorilor romantici (Byron, Lamartine, Victor Hugo) erau copleșite de texte ale clasicismului, iluminismului timpuriu și

⁷⁴ Richiard Pipes, *op. cit.*, p. 292; Nicholas Riasanovski, *O istorie a Rusiei*, traducere de Areta Voronin, ediție îngrijită, note și postfață de Mihai Cojocariu, Iași, Institutul European, 2001, p. 309.

⁷⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 387 (12 august 1846, Dimitrie Bibere către Secretariatul de Stat). Postelnicia a tolerat ani la rând circulația gazetelor franceze care treceau de filtrul drasticei cenzuri habsburgice, aduse în Moldova prin consulatul austriac de la Iași sau prin librării ieșeni. De bună seamă că domnitorul cunoștea această situație, dar prezența „gazelor franțuzești“ într-o societate molipsită de *galomanie* era utilă pentru imaginea publică a regimului și nu implica pericolul răspândirii ideilor subversive (*ibidem*, pp. 362-363).

⁷⁶ Vezi regulamentul cenzurii din Principate, la Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 316, art. 1, 2 (1832, *Dispositions arrêtées relativement à la Censure*).

⁷⁷ Studiind temeinic influența rusă în Principate, Gh. Bezviconi observa că „literatura noastră a simțit o înrăurire întârziată a clasicismului francez, influența lui Corneille, Racine și Molière [...] îndeosebi prin scriitorii ruși“ (G. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 262-263). Drept dovadă suplimentară, cuvântul *clasic* apărea în vocabularul rapoartelor membrilor comisiei de cenzură, referindu-se la textele care nu erau doar îngăduite, ci și recomandate pentru publicare (Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 386; 21 februarie 1835, N. Mavrocordat către Mihail Sturdza).

⁷⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 311.

neoclasicismului francez. În afară de broșuri, compendii, dicționare, gramatici și câteva cărți de geografie, lucrările de istorie mai importante îi aveau drept autori pe Plutarh, Thouret, Lévi și Karamzin, alături de *Histoire de Louis XVIII* și *Résumés de différentes histoires de Royaumes*, operele de filosofie pe Erasmus, Bossuet, Locke, Fénelon, Ramsay, Montesquieu, Voltaire, Marmontel și Lévi, literatura pe Homer, Tasso, Milton, Montaigne, Corneille, Young, Fielding, Delille, Florian, Mme Dacheu, Mme Genlis, Gilbert, Mme Cottin și Mme de Staël⁷⁹. Tendința s-a păstrat până spre 1838, anul înființării „Alăutei românești” și al intrării în scenă a „generației pașoptiste”. În catalogul librăriei Bell din august 1837⁸⁰ apăreau câteva lucrări ale lui Hélivétius, Jean-Jacques Rousseau și Victor Hugo, dar majoritatea lucrărilor de istorie și filosofie ținea de tradiția clasicismului

⁷⁹ Celebra lucrare a lui Plutarh, *Vieți paralele*, fusese, pentru scrisul istoric, „galeriile de eroi” și „biografiile de oameni celebri”, un „breviar al întregii societăți cultivate” franceze a Vechiului Regim (David A. Bell, *op. cit.*, p. 108). Jacques Thouret (1746-1794), om politic francez, ghilotinat în 1794 sub acuzația de complot regalist, istoric obscur (*Larousse*, VI, p. 688). David Lévi-Alvares (1794-1870), profesor francez, autor a numeroase manuale de succes în perioada Restaurației (*ibidem*, IV, I-M, p. 431). Andrew Michael Ramsay (1686-1743), filosof și teolog scoțian, prieten și discipol al lui Fénelon. Opera sa principală, *Voyages de Cyrus*, Paris, 1727 este o imitație după *Aventurile lui Telemach* (*ibidem*, V, M-R, p. 925). Edward Young (1683-1765) și Henry Fielding (1707-1759), autori „sentimentaliști”, erau preferați, nu întâmplător, în Moldova corifeilor romantismului, popularizați cu insistență de Ion Heliade Rădulescu în Țara Românească (Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 442-444). Mme Dacheu a scris mai multe cărți despre „bunele moravuri” ale tinerelor fete în anii Restaurației, între care și romanul *Elise d'Albeuil ou les deux portraits nouvelles dédiées aux jeunes épouses*, Paris, 1823. Stephanié Félicité du Crest, contesă de Genlis (1746-1830), guvernantă a fiilor ducelui d'Orleans, autoare de lucrări despre educație, morală și maniere. Recunoscută drept o „profesionistă” a ceremoniilor de curte, Mme Genlis a fost un fel de consilier pe probleme de etichetă și ceremonii în timpul lui Napoleon I și al ocupației rusești din Franța (1814). În 1816, i-a apărut la Moscova volumul *Ioanna Francuskaja, istoriceskaja novostij* (*ibidem*, III, p. 754). Sophie Cottin (1773-1807), scriitoare franceză, cunoscută mai ales datorită romanului *Elisabeth ou les exilés de Sibirie*, care s-a bucurat de mare succes în Rusia (*ibidem*, II, Car-D, p. 515), fiind tradus în Moldova de Alecu Beldiman și Costache Conachi. Despre circulația abundentă în Moldova a operelor lui Torquato Tasso (1544-1595), Voltaire, Marmontel (al cărui roman, *Le Bélisaire* a fost tradus de însăși Ecaterina a II-a) și Nicolas Joseph Gilbert (1750-1780), vezi Paul Cornea, *op. cit.*, *passim* și George Călinescu, *op. cit.*, pp. 263-273, 312-320, 174-204. Vezi cataloagele de librărie la Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 321-322 (13 aprilie 1833, *Catalogul librăriei Bell*); p. 323-324 (25 august 1833, *Catalogul librăriei Bogusz*); p. 324 (f.d., *Catalogul librăriei Bogusz*); p. 324-325 (25 iunie 1833, *Catalogul librăriei Alexandru Emanuel*); p. 327-329 (23 noiembrie 1833, *Catalogul librăriei Alexandru Emanuel*).

⁸⁰ *Factura nr. 25 și 26/ 16 august 1837 de la Paris.*

(Bossuet, Voltaire, Barthélemy, Ségur) sau aparțineau unor autori de orientare „legitimistă“ (Arnaud de Montor, Capelle)⁸¹. Selecția operelor literare nu se mărginea să elimine creațiile romantice, conținutul facturii alăturând autorilor precum Tasso, La Fontaine, Bossuet, Molière, Mme de Sevigné, Young, Voltaire, Florian, Legouvé și critici ai romantismului (Saint Marc-Girardin) sau „celebrități“ culturale ale Restaurației (Casti, Lavaux, Gallais, Tissot)⁸². Lista cărților din biblioteca Academiei Mihăilene (1835) conținea ediții rusești ale operelor unei părți însemnate dintre acești autori (Milton, La Fontaine, Fielding, Voltaire, Marmontel, Mme Genlis, Florian)⁸³, care, în condițiile dezinteresului elevilor pentru limba rusă și a desființării catedrei de specialitate⁸⁴, nu puteau fi decât un „model“ privind orientarea potrivită a gustului public. Dintre scrierile interzise pe temeiul unui conținut subversiv, *Système de la nature* a lui d'Holbach era într-adevăr „periculoasă“; Balzac, *Contes philosophiques*, Victor Hugo, *Lucrèce Borgia*, George Sand, *Valentine*, Salvandy, *Nathalie*, *Livre des conteurs* și *Les Salmigondis* erau returnate pentru că aparțineau literaturii romantice,

⁸¹ Abatele Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795), literat francez, autor al lucrării *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce* (1788) (*Larousse*, I, p. 576), care s-a bucurat de mare succes, inclusiv în Rusia, și a circulat în Principate. Alexis Arnaud de Montor (1772-1849), diplomat și istoric francez, regalist emigrat în timpul Revoluției, ambasador la Viena și Roma sub Restaurație, autor al *Encyclopedie des gens du monde* (*ibidem*, I, p. 352). Pierre Capelle (1772-1751), scriitor și librar francez, inspector al librăriilor pariziene sub Restaurație (*Larousse*, I, p. 1010).

⁸² Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de Sevigné (1626-1696), personaj influent de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, căreia i s-a publicat corespondența, *Lettre choisiers*, cu mare succes, în 1819, pentru a ilustra eleganța, simplitatea și naturalitatea aristocrației de altădată (*ibidem*, VI, p. 320). Gabriel Legouvé (1764-1812), poet francez, imitator al lui Gessner, cunoscut publicului prin volumul, *Le mérite des femmes* (1800), titlul din factură (*ibidem*, IV, I-M, p. 391). Giambattista Casti (1724-1803), scriitor italian, poet de curte la Viena în anii Revoluției, a călătorit în Rusia și Turcia. Volumul *Les animaux parlants* (titlul din factură) este un poem satiric la adresa moravurilor politice din anii Revoluției (*ibidem*, II, p. 36). Christophe Lavaux (1747-1836), jurist francez, desemnat la cerere ca apărător la procesul lui Ludovic al XVI-lea (*ibidem*, IV, p. 386). Jean-Pierre Gallais (1756-1820), scriitor și publicist monarhist francez, a publicat scrieri antirevoluționare între 1817-1820 (*ibidem*, III, E-H, p. 691). Pierre Tissot (1768-1854), poet francez, membru al Academiei Franceze (1833), latinist, traducător al lui Virgiliu, autor al lucrării *Leçons de la littérature française*, un elogiu adus moștenirii clasicismului (*ibidem*, VI, p. 712).

⁸³ G. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 263-265.

⁸⁴ Studiarea limbii ruse, introdusă în programa Gimnaziului Vasilian în 1832, nu mai apărea în 1835 nici la Gimnaziul Vasilian, nici la Academie (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 210, 294-295).

creațiile enciclopediștilor și autorilor francezi care s-ar încadra în spiritul Revoluției (Diderot, d'Alembert, Hëlvetius, Rousseau, Condorcet, Mirabeau etc) lipsind aproape cu desăvârșire⁸⁵. Restul cărților refuzate nu cuprindea nimic subversiv, dar subiectele tratate, nepotrivite pentru „cultura înaltă” și „serioasă”, le făcea indezirabile, în pofida atractivității lor evidente pentru cititorul obișnuit⁸⁶.

Literatura destinată educației sociale, reviste, compendii, almanahuri de moravuri și „varietăți” sau manuale de educație și maniere elegante, lucrări cu mare impact asupra unei elite fascinate de *les mœurs française*, se încadra normelor sociale și pedagogiei moraliste ale clasicismului francez, pentru care noțiunea de *civilisé* își păstrase atributele aristocratice⁸⁷. Producțiile de gen ale enciclopediștilor sau cele din anii Revoluției Franceze, vizând „formarea cetățeanului ideal”, prin care „să se ofere tinerilor o vedere globală asupra marilor interese ale statului și pe care să-și dorească să le dezbată public”⁸⁸, nu apar în listele studiate. Almanahul francez care a cir-

⁸⁵ *Système de la nature* era una dintre operele principale ale lui d'Holbach, perceput în spațiul cultural al ortodoxiei drept un gânditor ateist (Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române 1774-1830*, București, Editura Minerva, 1982, p. 47). Narcisse Achille de Salvandy (1795-1856), om politic liberal și prozator de succes, căzută în dizgrație datorită unor atacuri în presă asupra lui Polignac (1829), dar numit ministru al instrucțiunii publice sub regimul regelui Louis-Philip (*ibidem*, VI, p. 164). *Livre des contours* și *Les Salmigondis* erau texte compozite de genul *recits*, scurte ca întindere. Cele două sunt *recits de contes fantastiques*, foarte gustate în Franța de „publicul larg” (<http://gallica.bnf.fr>).

⁸⁶ Dintre acestea, A. Dijon, *Traité de la vérité, de la religion chrétienne, l'art de se connaître soi-même au la recherches des sources de la morale*, La Haye, 1771, carte de orientare protestantă, a fost interzisă din motive confesionale. Jean-Jacques Virey, *Histoire naturelle du genre humain*, lucrare cu caracter antropologic, în care autorul susținea că civilizația diverselor popoare se explică și prin criterii de factură rasială, conținea afirmații acide la adresa rasei slave, teză supărătoare pentru aspirațiile europene și „civilizatoare” ale Rusiei. Delort, *L'histoire de l'homme au masque de fer*, povestire publicată în 1825, era o variantă a acestei „istorii”, după care „omul cu masca de fier” era al doilea fiu al lui Oliver Cromwell. J.B. Salgues, *Des erreurs et des préjugés répandus dans les diverses classes de la société*, Paris, 1818, carte care tratează subiecte legate de prejudecățile și „falsele credințe” ale poporului de rând cu referire la practici populare ale creștinismului, dar și la fantome, vampiri și vârcolaci (*ibidem*).

⁸⁷ Norbert Elias, *op. cit.*, p. 7, 279. Conceptul *civilisé* dobândise în anii Revoluției un sens puternic legat de integritate și altruism social, fără de care „rafinamentul moravurilor, politețea, comportarea aleasă [...] nu sunt decât o mască a virtuții, nu chipul acesteia” (Mirabeau, cf. *ibidem*, I, p. 82).

⁸⁸ Lucette Perol, *Plan d'éducation et modèle politique dans l'Encyclopédie*, „Dix-Huitième Siècle”, 17, 1985, p. 340, *apud* Servanne Woodward, *op. cit.*, p. 331.

culat cel mai mult în Moldova, *Paris au Livre de cent et un* (tom I, Paris, 1831) trata subiecte diverse despre viața înaltei societăți pariziene, în spiritul ideologiei Restaurației, favorabil nobilimii și moravurilor sale, dar foarte critic la adresa burgheziei⁸⁹, a saloanelor literare cu pretenții liberale⁹⁰ și a revoluției, prezentată drept suprema ingratitudine a poporului francez față de monarhie⁹¹. Nici cărțile de morală civică nu arătau o schimbare esențială de mesaj, fiind în continuare preferați autorii clasici, Fénelon, Ramsay sau Marmontel, în detrimentul *Manualului cetățeanului*, bine reprezentat în Țara Românească⁹².

Operele citate, dintre care unele au circulat din abundență în Moldova până spre 1848, fiind traduse și prezente în bibliotecile boierești, îi păreau lui Paul Cornea „depășite” pentru a reflecta „spiritul epocii” și gustul estetic al elitei locale, premeditarea punerii lor în circulație fiind atribuită unui crez educativ, adecvat „lipsei de cultură” a publicului⁹³. Prezența consistentă a operelor membrilor Academiei Franceze, citadelă a clasicismului, și a unor autori de succes aparținând taberei „clasicilor” din Franța anilor Restaurației contrazice această interpretare. Controlul statului asupra tipăriturilor, prezența edițiilor rusești în biblioteca Academiei Mihăilene, forța incomparabil mai mare a romantismului în Țara Românească și conținutul facturilor prezentate credem că sunt dovezi peremptorii ale politicii de direcționare a gustului public, înțeleasă în sensul său premeditat și restrictiv.

Demersurile interesate ale puterii au fost favorizate de maniera în care Gheorghe Asachi înțelegea rolul culturii și al intelectualului în societate. El atribuia intelectualului – „omul literat” – o funcție socială, aceea de „a cultiva a sa minte spre a putea spori cunoștința altora”, fără a „fi nici singur în singurătate, nici străin în soțietate”⁹⁴. Intelectualul lui Asachi nu depășea însă postura clasică de „înțelept” al nației, care disprețuia dezbaterea culturală, percepută ca o discordie vătămătoare a „armoniei de obște”⁹⁵. Același „om literat” cu care se identifica însuși Asachi era un depozitar al cunoștințelor clasice, adunate pentru a fi împărtășite semenilor, pentru a-i educa în

⁸⁹ Vezi M.A. Bazin, *Le bourgeois de Paris*, în *Paris au Livre de cent et un*, tom I, Paris, 1831, pp. 39-58 (<http://g.allica.bnf.fr>).

⁹⁰ Vezi M.A. Jal, *Les soirées d'artistes*, în *ibidem*, pp. 109-147.

⁹¹ Vezi M. Jouy, *L'Ingratitude politique*, în *ibidem*, pp. 229-248.

⁹² Alexandru Dușu, *Cărțile de înțelepciune*, pp. 60-61.

⁹³ Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 252-253.

⁹⁴ Gh. Asachi, *Omul literat*, în *idem*, *Opere*, II, p. 544.

⁹⁵ Asachi îi interzicea „intelectualului” său să caute „de a coborî pe concurenții săi în a sa cale, nici va defăima lucrările altora pentru de a înălța pre ale sale” (*ibidem*, p. 544-545).

spiritul „culturii înalte“, al armoniei „poeziilor lui Virgil, a lui Tasso și a lui Rasin“, al creațiilor lui Tacit sau Fénelon, care „împodobesc virtutea“⁹⁶. Bucățile literare publicate în revistele sale, traduceri din clasici latini, din Boileau, Racine, Marivaux sau Fleury ori creații proprii, poezii, ode și meditații, se încadrau clasicismului întrutotul, fiind orientate spre o tematică a „virtuții“ și „bunelor moravuri“⁹⁷. Lirica sa, publicată în mod repetat, în revistele și broșurile scoase de tipografia „Albinei“, recitată la serbări școlare și alte festivități⁹⁸, de o estetică greoaie, manieristă, dependentă de lirica italiană din secolul al XVII-lea, și-a impus supremația pe piața literară în primul rând prin nepublicarea creațiilor alternative.

Inițial, proiectul său nu părea a fi diferit de cel urmat în Țara Românească de Ion Heliade Rădulescu, anunțând într-unul din primele numere ale „Albinei“ publicarea „pe rând“ de „oarecare probe“ ale operelor „versuitorilor români“ contemporani⁹⁹. Cu toate acestea, poeziile de dragoste ale lui Costache Conachi și Nicolae Dimachi sau încercările „volneyane“ ale lui Vasile Pogor au rămas în manuscris sau au fost publicate în „Curierul românesc“ ori în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“. Despre Costache Conachi, contemporanii și exegeții au afirmat că prefera un model tradițional pentru răspândirea creației sale poetice, punându-i pe lăutari să-i învețe poeziile și să le cânte la sărbători, la rând cu „cântecele de lume“¹⁰⁰. Și George Sion își amintea că poetul nu-și trimitea versurile „la gazete, nici la tipar, ci punea lăutarii să le cânte“¹⁰¹. Desigur, firea conflictuală a acestui „boier integru și luminat“, apreciat de Bois le Compte pentru „spiritul [său – n.n.] destul de fin“, prețuit pentru cultura sa întinsă de mai toți contemporanii, era reticentă la complicațiile inerente actului publicării, în condițiile

⁹⁶ *Ibidem*, p. 544.

⁹⁷ „Helicon, Parnas, Apollo, Muze [...] vin așa de des în versurile poetului; [...] Virgiliu, Horațiu, Collatius, Gracchi, Augustus, Orfeu, Euridice, Kolchos, Argonauți“, o sumedenie „de reminiscențe clasice, de comparații ce împeștrițează mai toate poeziile lui Asachi“ (Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 127).

⁹⁸ Cu prilejul examenului de la Academia Mihăileană din 1843, elevii au reprodus fragmente din nuvelele lui Gheorghe Asachi despre „bătălia de la Resboeni și de la Racova“ și au recitat din poeziile sale, „cum și din Cicero, Demostene, Dante, Corneille și din Racine“ (Andrei Vizanti, *Veniamin Costaki Mitropolit Moldovei și Sucevei. Epoca, Viața și operele sale (1768-1846)*, Iassi, Tipo-Litografia Buciumului Român, 1881, p. 81).

⁹⁹ Gh. Asachi, *Despre literatura românească*, în idem, *Opere*, II, p. 596.

¹⁰⁰ G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costache Conachi*, în idem, *Studii și articole*, ediție îngrijită de D. Petrescu, București, Editura Minerva, 1975, p. 181.

¹⁰¹ G. Sion, *Suvenir de poetul Conachi*, în „Revista contimporană“, I, 1873, p. 91.

din Moldova regulamentară¹⁰². Totuși, aprecierile ardelenilor Zaharia Carcalechi și Vasile Pop, ale basarabeanului Dimitrie Pastiescu și laudele care-i erau închinat de Vasile Pogor în dedicația la *Henriada* atestă faptul că logofătul Conachi obișnuia să trimită „cunoscătorilor” poeziile sale¹⁰³. Gesturile sale de mecenat cultural, concentrate pe răspândirea tipăriturilor, al căror rost vital pentru „iluminarea nației” îl înțelegea foarte bine, sau pasiunea cu care s-a implicat în dezbaterile privind învățământul și limba literară contestă imaginea cărturarului de tip tradițional, care, fiind mare boier evghenist, ar fi socotit actul publicării nepotrivit cu statutul său social¹⁰⁴. Pare mai plauzibilă varianta că a așteptat o invitație din partea lui Gheorghe Asachi¹⁰⁵, care însă n-a venit, din motive estetice, dar, mai ales, politice¹⁰⁶. Singura poezie care a apărut în „Albina” sub semnătura lui Nicolae

¹⁰² Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alții*, ediție îngrijită și prefată de Mircea Anghelescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 106-107.

¹⁰³ Cf. Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, Editura Albatros, 2001, pp. 247-248; Petre V. Haneș, *Scriitori basarabeni*, ediția a II-a, București, Editura Casei Școalelor, 1936, p. 42.

¹⁰⁴ Costache Conachi și-a făcut „abonament” la 10 exemplare din „Albina românească”, pentru a susține apariția acesteia (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 146). Pentru ca *Henriada*, tradusă de Vasile Pogor, să ajungă „la doritorii literaturii naționale”, Costache Conachi se învrednicea să cumpere un număr de exemplare, dăruindu-le librarului Alexe Emanuel, pentru a fi distribuite gratis în Moldova (G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 191). Vezi și C. Conachi, *Scrisoarea către mitropolitul Veniamin*, în idem *Scrieri alese*, pp. 298-304.

¹⁰⁵ În impecabila monografie dedicată familiei Conachi, Paul Păltănea formulează câteva argumente serioase în favoarea ideii că, pe la 1830, Costache Conachi „se pregătea să scoată la lumină” un volum de poezie, probabil sub egida proaspăt apărutei reviste „Albina românească”, dar a renunțat din motive necunoscute (Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 245-247). Dimitrie Pastiescu afirma, referindu-se la ideea publicării traducerilor lui Costache Conachi, că „cele mai multe din tălmăciri prăpădindu-se [...], acestea au rămas spre a se da la lumină” (P.V. Haneș, *op. cit.*, p. 42).

¹⁰⁶ Relația dintre Conachi și Gh. Asachi, foarte bună și de încredere în vremea elaborării Regulamentului organic (Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 123), s-a deteriorat pe parcurs, datorită faptului că Asachi a devenit un om al regimului lui Mihail Sturdza (*ibidem*, p. 158). Personajul anonim pe care Costache Conachi îl ironiza cu răceală într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin, spunând că „omul arde de dorul înaintărei neamului său”, nu putea fi decât Gh. Asachi, (C. Conachi, *op. cit.*, p. 298), pentru a emite mai apoi, în același text, o veritabilă critică asupra tipului de „iluminare” introdusă în Moldova de „cloșca” (Mihail Sturdza – n. n.), care „de lăcomie și-au plodit pui pe vrajbă, pe strămbătate, pe zavistie [...] numai și numai pentru că zburătorii ce ne-au făcut de civilizație [Gh. Asachi – n.n.] [...] abate [...] pe om de la adevărata ei ființă, care trebuie să fie moralul” și cunoștințele practice (*ibidem*, pp. 303-304).

Dimachi, *Odă lui Dumnezeu* (1830), aparținea, de fapt, lui Constantin Stamat, care, aflând întâmplător de la Alexandru Hajdeu despre acest „plagiator”, nu a protestat în nici un fel. Poezia, însușită abuziv de Nicolae Dimachi, fiind o imitație după Gavriil Romanovici Derjavin (1743-1816), poet de curte al Ecaterinei a II-a, se încadra foarte bine în tiparele publicistice promovate de Gheorghe Asachi și, pe de altă parte, arată dorința lui Nicolae Dimachi de a fi publicat, chiar cu prețul unui fals. Pesemne că poezia sa anacreonică, având ușoare accente erotice, era considerată „frivolă” de proprietarul „Albinei” și nu putea beneficia de favoarea tiparului¹⁰⁷. Strădaniile lui Vasile Pogor, cunoscute în epocă, de a publica traducerea *Henriadei* lui Voltaire au fost tratate cu indiferență de Asachi, dar au fost răsplătite, nu fără peripeții, de apariția cărții la tipografia „Curierului românesc”¹⁰⁸. Nepăsarea sau șicanele autorităților moldovene i-au îngreunat distribuția, cu toate că lucrarea putea fi utilă școlilor publice, era o creație clasică și mai valoroasă decât, spre exemplu, *Plăcerea simțirii*, compilație de traduceri întocmită de baronul bucovinean Musteață, construită naiv și în cel mai pur stil clasic, dar care era acceptată spre publicare la tipografia „Albinei” și recomandată școlilor publice. Probabil că ajutorul pe care Teodor Musteață l-a dat lui Grigoraș și Mihail Sturdza, pentru a achiziționa mai multe moșii în Bucovina, foste proprietari mănăstirești, explică în bună măsură alegerea făcută de Gheorghe Asachi.¹⁰⁹ Nici poezia *Niam vine, niam trece*, a aceluiași Vasile Pogor, publicată în „Foe pentru minte, inimă și literatură”, nu a stârnit în vreun fel interesul editorului „Albinei”, în pofida faptului că s-a bucurat de o reală vogă printre contemporani¹¹⁰. Creația uitată a acestei generații care combina filonul clasicismului francez cu timide deschideri spre „sentimentalism”, nu și-a găsit un loc nici în programul autentic romantic demarat de Mihail Kogălniceanu la „Alăuta românească”. Ea nu putea concura, prin calitate, romantism sau audiență,

¹⁰⁷ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 200. Poezia cu pricina i-a fost încredințată lui Gh. Asachi de spătarul Gheorghe Balș (Gh. Asachi, *Despre literatura românească*, p. 596). O succintă analiză a liricii lui Nicolae Dimachi, în Paul Cornea, *op. cit.*, p. 149-151.

¹⁰⁸ În timp ce Heliade Rădulescu era în mare lipsă de bani, lăzile cu tirajul *Henriadei* se umezeau în magazinele vămii din Focșani, reținute fără explicații și pentru motive îndoielnice (Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită de George Potra, București, Editura Minerva, 1972, pp. 33-34; București, 12 mai 1838, I.H. Rădulescu către Vasile Pogor).

¹⁰⁹ Printr-o adresă către „comisia cercetării cărților de cetit”, Gh. Asachi cerea dezlegare pentru publicarea volumului (Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 385; 21 septembrie 1837).

¹¹⁰ George Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 95.

lirica lui Alexandru Hrisoverghi, Costache Negruzzi sau a poeților munteni Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu ori Costache Aristia, editați de Kogălniceanu alături de poeți romantici francezi¹¹¹. După 1848, tensiunea din mediul cultural moldovean trebuind să se stingă o dată cu demolirea competiției dintre Gheorghe Asachi și Mihail Kogălniceanu, piața literară, cenzurată în continuare, dar eliberată de practicile tutelare ale lui Gheorghe Asachi, a beneficiat de poeziile lui Costache Conachi, Nicolae Dimachi și Enache Gane, publicate în 1850-1851, sub egida noii domnii¹¹². Primilor poeți romantici din Moldova, Alexandru Hrisoverghi și Daniil Scavinschi, Asachi le-a publicat doar mici „ode” dedicate unor boieri, Teodor Balș, respectiv Constantin Paladi, dar *Ruinele cetății Neamțu*, respectiv *Călătoria la munte* au apărut la București¹¹³. Asachi n-a publicat nici din traducările lui Hrisoverghi din literatura romantică franceză, astfel încât, până la preluarea „Alăutei românești” de Mihail Kogălniceanu în 1838, clasicismul lui Asachi deținea supremația pe piața producției literare, neavând competitori în Moldova. Curios este faptul că Gheorghe Asachi a salutat programul „colecția autorilor” din „Curierul românesc”, concentrat pe editarea literaturii romantice străine¹¹⁴, promitea un profil similar pentru „Alăuta românească”, dar Costache Negruzzi, proaspăt colaborator al „Albinei”, tipărea tot la București traducerea sa din opera lui Victor Hugo¹¹⁵.

Perspectiva pe care s-a construit demersul în cauză nu este o „demonstrație”, care ar tinde să înlocuiască o tendință progresivă pe cale de a deveni dominantă, cea a ideilor Revoluției Franceze și a romantismului, cu alta, „oficială” și a clasicismului, urmând un traseu similar și cu aceeași va-

¹¹¹ N. Cartoian, *Alăuta românească. Încercarea reviziei literare a Moldovei*, București, 1927, pp. 3-28.

¹¹² G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 169.

¹¹³ Gheorghe Asachi reproșa acestor poeți. „giunilor noștri inspirați de muză” că, „fiind fără modele clasice” și necunoscând „versificația italiană”, „urmează după preceptele limbei franțeze”, insuficient șlefuită, în opinia sa, pentru exprimarea poetică „înaltă” (Gh. Asachi, *Ierusalimul liberat*, în *idem, Opere*, II, p. 634).

¹¹⁴ În 1837, apăreau la tipografia „Curierului”, în „colecția autorilor”: *Corsarul*, *Lara*, *Prizonierul din Șilon*, *Lamentațiile lui Tasso*, *Beppo* și *Marino Faliero*, de Byron, *Maria Tudor* și *Cea din urmă noapte a unui osândit la moarte* de Victor Hugo, traduse de Costache Negruzzi, *Gil Blas*, de Le Sage, tradus de Simion Marcovici și *Noua Eloisă* de J.-J. Rousseau, iar „traduse și așteptând teascuri vacante”: *Angelo, tiranul Padovei* de Victor Hugo, tradusă de Costache Negruzzi și *O poemă de Ossian*, tradusă de Heliade (V.A. Urechia, *op.cit.*, I, p. 392).

¹¹⁵ *Ibidem*.

lențe de generalitate. Realitatea „contextuală“ este în sine mai nuanțată, desfășurându-se pe mai multe „voci“ și tendințe, aflate într-o relație prin care nu se exclud reciproc, cu toate că se află în competiție și acumulează „putere“ una în raport cu cealaltă. Audiența și influența ideilor novatoare, a curentelor culturale de „avangardă“, așa cum era romantismul în epocă, sunt o realitate incontestabilă, dar a cărei măsură poate fi cântărită mai bine. Venită dinspre boierul cărturar sau dinspre intelectual, înregimentat instituțional în majoritatea cazurilor, deschiderea spre lecturile și ideile novatoare s-a produs, cu dificultățile inerente, între care forța publică a „culturii oficiale“ a fost una dintre cele mai puternice și stânenitoare. În anii '30 ai secolului al XIX-lea, această „cultură oficială“ și clasicistă, beneficiind de accesul la pârgghiile puterii, a valorificat entuziasmul „iluminării“, care îndemna publicul să celebreze festiv, fără distincții de natură calitativă, statui, picturi, spectacole și „sărbători naționale“, reviste, traduceri și nuvele istorice. Acest patrimoniu cultural în curs de constituire, inspirat de clasicismul francez și italian, de iluminismul timpuriu și neoclasicismul francez, a dobândit, pe lângă vocația sa strict culturală, trăită cu o anumită energie, o funcție de legitimare a regimului regulamentar și a „înțelepciunii“ lui Mihail Sturdza, patronul tuturor așezămintelor culturale din Moldova. Omagierea regulată a instituțiilor culturale și realizărilor literare, ne-supuse exercițiului critic, era un act de consacrare simbolică a calităților guvernării și a „civilizării“ adusă de Regulamentul organic și noua domnie, de construire a credibilității lor, prin gesturi adresate puterii, în absența unei autentice dezbateri de idei privind problemele și direcțiile dezvoltării culturii naționale.

CULTURAL POLICIES AND FRENCH INFLUENCES IN THE FIRST YEARS OF REGULAMENTARY POWER IN MOLDAVIA (1832-1839)

- Summary -

The cultural atmosphere of Mihail Sturdza's reign gets the impression of a big development of enthusiasm, of the public life of the cultural and of a quantitative accumulations, unprecedentedly, at all areas: education, literature, press or theatre. Making an institutional administration of this ample effect, the policy of the regulamentar power in the cultural domain has been for the most of the times summarized to shares of patronage, encouraging and supervising the cultural development from the principates, regarding the access of the Romanian society at the European „lighting“ and the civilization of the time,

controlled in the manner that avoids the side-slips on the track of the seditious ideas. In spite of the proves regarding the constantly concern of the regulamentary rulers, especially Mihail Sturdza's and Gheorghe Bibescu's for the public image of their rule, the existence of a conception of the cultural manifestations and of the public taste, seem to be, *ab initio*, abortive for the development level of the society.

Regarding the „cultural phenomenon“ and the „public spirit“ from Principates, the historiography has identified in the french influence the favourite source of the ideas and of the development types and of the norms and morals of the civilized society too, and insisted about the formal function of it was acknowledged for the french Revolutions ideas and romantic spirit, a kind of a supremacy about what french Revolution influence meant in a period of french history marked, below the legitimist restoration and liberalism, and, culturally, by the competition between neoclassicism and romance. If the dynamism of the french culture and the Revolution from July, counterbalanced the equilibrium of the power for the romance and the national elocutionary, the centers of the polarisation of the polarisation of french neoclassicism, a rental one, became Wien and Petersburg. This translation has prolonged the surviving of a culture, based on the ancient model prestige, esthetical norms and scientist claims and on a refined and aristocratic cultural taste, devoted to the hierarchic society attached by the „lighting“, „virtues“ and „good costumes“ concepts, exactly the way they were formulated at the middle of the XVIII th century. Starting with this contextual shade, we believe that studying the french influence in the Principates must take at considers the cultural framing of the authors, of the creations and the institutional french structure types that had an impact over the public culture in Moldavia, for being strong value judgements related to the nature and it's role about the organizing of the new romanian culture. On the other side, methodologically it was preferred a terminology with a strong ideological signification („the lighting“ and „the public spirit“), without being well studied it's social relevance, in spite of the wickness of the institutions and social environments of cultural dialog, over whom reaserching of the western modern culture has directed with priority the attention, grounding some base concepts („politic sphere“, „public space“, „public culture“ and „cultural public“). Initially, the public culture from Moldavia was under the double aforethought and patronal act of the russian authorities of occupation, running to implant an own inspiration model and the manifestation of the romanian national resources in the culture. An early fiction, a simple ideological allusion, without real substance, the public (people) from Moldavia has outlined gradually as a cultural and social structure at the context of amplification the contacts with the West in '30', but under the affect of the rulers' strategy of the regulamentary power, that tried to direct it's preferences and options and to control it's reactions at the advantage of own public image.

The measures that has been taken by Pavel Kiseleff in Moldavia proposed from the beginning to direct the cultural development and the french affect, especially in a direction favorable for the russian purpose, following the general conception and the due examples from the Empire. Under Mihail Sturdza's protection, the initiatives taken in the cultural area, have been organized during the time in a set of *cultural policies*, without spectacular ideological ambitions, but coherently in practice, trying to attract the people to the public acts and to control it's manifestations and preferences, according to a cultural approved rate, pre-established, but with the interest of image of the rulers. From these grounds, the education and literature were carefully conducted at the horizon of the values of the classicism of the early lighting and french neoclassicism prestigious under cultural appearance, but devoted to the social hierarchisms and rules, at the detriment of the literature and the philosophy of the french encyclopedism and liberalism.

Liviu Brătescu

România la 1866: ieșirea din criză

Problema aducerii prințului Carol de Hohenzollern pe tronul României a fost, în numeroase rânduri, în atenția istoriografiei noastre și totuși anumite sublinieri și nuanțe mai pot (și trebuie) a fi încă făcute. Lovitură de stat sau revoluție, aceasta pare să fi fost întrebarea la care au încercat să găsească răspuns cele mai multe dintre studiile consacrate actului de la 10-11 februarie, dar și consecințelor pe care acesta le-a avut asupra societății românești. Ceea ce ne propunem în rândurile următoare este nu o soluționare a dilemei amintite, ci mai degrabă o evidențiere a modului în care a evoluat o criză, declanșată surprinzător de repede, în opinia noastră, și a cauzelor ce au contribuit la declanșarea acesteia. În același timp, vom analiza noua situație cu care se confrunta România după înlăturarea lui A.I. Cuza, și în ce măsură aducerea prințului străin însemna o încheiere a crizei politice amintite.

Parte a proiectului politic pe care îl schițaseră în perioada exilului, Uniunea Principatelor reprezenta pentru liberali un succes important, datorită realizării dezideratelor exprimate în Adunările ad-hoc, dar și a propulsării unuia dintre ei în fruntea statului. În aceste condiții, era firească dorința liberalilor, conduși de I.C. Brătianu, de a se implica în procesul de modernizare a României. Ceea ce avea să constituie o primă cauză a neînțelegerilor dintre șeful statului și liberali era tocmai viziunea diferită pe care o aveau asupra transformărilor ce trebuia să aibă loc în Principate în perioada următoare. Încercarea domnitorului de a-și constitui o grupare politică proprie și tendințele sale autoritariste aveau să-i determine pe liberali – inițial, susținători ai tronului – să devină factori activi în procesul de schimbare a principelui. Văzută de mulți istorici ca o acțiune complotistă a unui grup de

oameni politici, acțiunea din 10-11 februarie nu ar fi reușit dacă regimul ar fi depășit criza financiară ce cuprinsese societatea românească după 1864, iar domnitorul nu și-ar fi pierdut treptat sprijinul extern.

Ceea ce avea să fie evident în perioada următoare era faptul că acceptul tacit pentru schimbarea „domnitorului unirii” era nu o dorință a marilor puteri pentru consolidarea regimului politic din România, ci o expresie a dorinței de a reveni la situația anterioară anului 1859. Această situație avea să reprezinte o primă „surpriză” pentru emisarii români aflați în căutarea unui prinț străin. Abilitatea lor avea să fie evidentă nu numai din perspectiva rezultatului demersului lor, dar și din faptul că oameni ca I.C. Brătianu, Ion Bălăceanu V. Boerescu ș.a au trebuit să navigheze între ezitățile Prusiei, oscilația Angliei, nervozitatea Rusiei și a Porții, având doar sprijinul constant al Franței. La fel de dificilă a fost și depășirea situației generate de mișcări de tipul celei izbucnite la Iași pe 3 aprilie, care puneau sub semnul întrebării actul de la 24 ianuarie. Depășirea crizelor succesive ce apar pe parcursul anului 1866 avea să fie rezultatul efortului depus de lideri de diferite nuanțe politice, de implicarea personală a lui Carol în acțiuni ce aveau drept obiectiv formarea unui spirit dinastic, dar și a unui context internațional favorabil.

O guvernare ce debuta prin afirmarea de către diferiții factori politici¹ a faptului că perioada de existență a domniei va fi scurtă nu avea cum să fie una liniștită. Dacă la pozițiile amintite adăugăm și discuțiile ce aveau loc în cadrul Comisiei Centrale de la Focșani, în timpul redactării proiectului de Constituție, discuții ce se canalizau spre aplicarea imediată a aceluiași articol trei², avem o imagine clară asupra atmosferei ce exista în România în momentul preluării tronului de către Al.I. Cuza.

Ținând cont de apartenența domnitorului la familia politică liberală, nu era de așteptat să apară foarte repede un conflict între șeful statului și reprezentanții marcanți ai acesteia. Pentru lideri politici ce considerau li-

¹ „Românul”, porta-voce a liberalilor radicali, exprima în primăvara și vara lui 1859 convingerea că România va deveni un stat independent doar aducând un prinț străin (Apostol Stan, *Independența Statului în gândirea și practica politică a anilor 1859-1877*, în „Revista de Istorie”, tom. 28, nr. 10, p. 1506). Conservatorul Grigore Mihail Sturdza îi reamintea lui Cuza, la 4 iunie 1859, faptul că își exprimase a doua zi după ce fusese ales disponibilitatea de a se retrage în favoarea unui prinț străin acceptat de Europa (Ruxandra Longinescu, *Ideea prințului străin și alegerea principelui Carol de Hohenzollern, domnitor al României*, Iași, Tipografia Dacia, 1904, p. 20, 22).

² Gheorghe Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de Istorie”, tom. 29, nr. 3, 1976, p. 356.

bertatea presei ca parte componentă a sistemului lor de valori, suspendarea unor ziare („Românul“ și „Nichipercea“) pentru critici aduse la adresa puterii executive, era considerată un motiv serios de delimitare, încă din toamna lui 1859. Liberalii erau dezamăgiți, nu numai de restrângerea libertății presei acceptate de domnitor, dar și pentru dizolvarea Adunării din aceeași toamnă sau pentru arestarea oamenilor politici care avuseseră intervenții critice la adresa noii guvernări în sala Bossel la 27 septembrie 1859³.

Anul 1860 avea să înregistreze un prim eșec al colaborării dintre domnitor și liberali în cadrul unui guvern condus din mai 1860 de Nicolae Golescu. Credincioși obiectivelor propuse, în cadrul cărora un loc important îl ocupa o participare cât mai largă la viața politică a populației, liberalii doreau să impună o scădere a censului și declanșarea unei campanii de informare a cetățenilor asupra drepturilor pe care le câștigaseră în ultimii ani⁴. Prezența importantă a conservatorilor în Adunarea deputaților avea să contribuie la eșecul guvernării. Neprimind sprijinul așteptat din partea domnitorului, I.C. Brătianu își exprima public, în februarie 1861, nemulțumirea pentru colaborarea lui A.I.I. Cuza cu partea dreaptă a eșicherului politic⁵. Grav era mai ales faptul că dincolo de acuzațiile liberalilor, șeful satului nu avea o relație bună nici cu cei din gruparea conservatoare, fapt sesizat și de unii diplomați francezi precum d'Avril sau viconte Saint-Vallier⁶. Acesta era doar începutul izolării domnitorului pe scena politică. Opțiunea lui Alexandru Ioan Cuza pentru Barbu Catargiu, ca șef al primului guvern unificat, pregătirea unei legi rurale ce reflecta mai degrabă interesele marilor proprietari⁷ și extinderea unei legi a presei restrictive în Țara Românească

³ Dintre participanți erau arestați: C.A. Rosetti, M. Orășanu, I.G. Valentineanu, Gr. Serurie, M. Kinezu (Anastasia Iordache, *Goleștii și locul lor în Istoria României*, București, Editura Științifică, 1979, p. 225).

⁴ Șerban Rădulescu-Zoner, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onișoru, Dumitru Șandru, Apostol Stan, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All, 2000, p. 19-20; Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București Editura Albatros, 1995, p. 18-19.

⁵ *Din corespondența familiei I.C. Brătianu (1859-1883)*, vol. I, f. I., Imprimeria Independenței, 1923, p. 4; Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, Librăria G. Joanid, 1873, p. 24.

⁶ D. Ivănescu, *Manifestări ale independenței în primii ani după desăvârșirea Unirii Principatelor Române*, în *Istoria ca lectură a lumii*, volum coordonat de Gabriel Bădăraș, Iași, Biblioteca Fundației Academice „A.D. Xenopol“, 1994, p. 226-227.

⁷ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești, Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 264

(la 23 martie 1862)⁸ erau pentru liberalii radicali noi motive pentru a se îndepărta de cel la a cărui alegere contribuiseră. Grupării cristalizate în jurul lui I.C. Brătianu i se va alătura, la jumătatea lui 1862, Ion Ghica cu un grup de susținători, nemulțumit de încercarea domnitorului de a constitui un partid al „căii de mijloc“, dar și de acțiunile prin care încerca să contrapună diferitele forțe politice⁹. Spre sfârșitul anului, o nouă acuză se va aduce guvernului, și anume apropierea de Rusia, fapt care va alimenta discuțiile furtunoase din Camera¹⁰.

Anul 1863 avea să marcheze o nouă etapă în lupta deja deschisă la adresa lui Cuza. Prin textul citit de Anastasie Panu în ianuarie 1863, în care era criticată în termeni duri puterea executivă pentru îndepărtarea de calea constituțională¹¹, opoziția unită¹² dădea în felul acesta pentru prima dată o dovadă clară a forței sale. În opinia protestatarilor, prelungirea crizei putea contribui la apariția condițiilor prielnice pentru înlocuirea domnitorului Cuza cu un duce din Rusia. Presa străină conținea multe materiale pe această temă¹³. În ciuda numărului mare de parlamentari ce semnaseră declarația lui Panu din Parlament, coagularea opoziției avea să întârzie, datorită viziunilor politice și a personalităților diferite¹⁴, până în vara lui 1865. Acesta era momentul în care avea să se cadă de acord asupra necesității aducerii pe tronul României a unui prinț străin dintr-o familie domnitoare în Occident¹⁵. Pe lângă ideea înființării în întreaga țară¹⁶ a unor cluburi

⁸ Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, București, Editura Academiei, 1966, p. 251.

⁹ Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomat și om politic*, București, Editura Majadahonda, 1995, p. 233-234; Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰ *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, pp. 10-12.

¹¹ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 176; *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, pp. 15-18.

¹² Liderii opoziției erau I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Ștefan Golescu, Grigore Știrbei, D. Ghica, Gr.M. Sturdza, în C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 174, 176.

¹³ *Din scrierile și cuvântările lui I.C. Brătianu*, p. 475; Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, București, Humanitas, 1996, p. 373.

¹⁴ Pentru a exemplifica această idee amintim pe câțiva din membrii Societății Progresul: Gr. Brâncoveanu, I.C. Brătianu, C. Brăiloiu, D. Ghica, A. Panu, C.A. Rosetti, Gr. Știrbei, I. Bălăceanu, L. Catargiu, P. Mavrogheni, G. Mărzescu, col. Haralambie, Al. Candiano-Popescu, în Ruxandra Longinescu, *op. cit.*, p. 22; Paul E. Michelson, *Conflict and Crisis. Romanian Political Development 1866-1871*, NY/London, Garland Publishing Inc, 1987, p. 76.

¹⁵ Valeriu Stan, *Două note diplomatice inedite din 1866 ale lui I.C. Brătianu*, în „Revista de Istorie“, tom. IV, nr. 1-2, Editura Academiei, 1993, p. 123.

¹⁶ Vasile Russu, *Monstruoasa coaliție*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Editura Junimea, 1973, p.534; Zigu Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. I, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 223.

care să aibă ca obiectiv atragerea diferitelor categorii sociale, opoziția unită conștientizează importanța convingerii marilor puteri asupra legitimității demersului lor. Aceasta era misiunea ce avea să fie încredințată lui Anastasie Panu. Încercările acestuia de câștigare a bunăvoinței cercurilor oficiale franceze și engleze pentru acțiunea de îndepărtare a lui Cuza nu se soldează nici măcar cu promisiuni pentru planul „coalitiei”. În același timp, el încerca să obțină sprijinul unor ziare pariziene democratice. Prin presă, broșuri și memorii, emisarul român desfășura o puternică propagandă împotriva domnului și al primului ministru Mihail Kogălniceanu¹⁷.

Chiar dacă marile puteri nu sprijineau demersurile coalitiei, din motive diferite, acțiunea continua pe plan intern. Procesul de erodare a autorității lui Cuza era sesizat și de presa românească. Dacă la începutul lunii februarie 1865 „Românul” remarcă existența în Parlament a unui grup de 50 de deputați hotărâți să acționeze împreună împotriva domnitorului¹⁸, „Trompeta Carpaților” – apropiat șefului statului – remarcă în paginile sale, pe la jumătatea anului, scăderea numărului deputaților aparținând „majorității” și creșterea numărului contestatarilor¹⁹.

Evenimentele de la mijlocul anului 1865 au reprezentat nu numai trecerea duelului putere-opoziție de la declarații politice la confruntări directe, dar și o nouă ocazie pentru marile puteri de a-și întări mai vechile lor convingeri asupra incapacității domnitorului de a menține ordinea în țară. Puterile garante începeau să creadă tot mai mult că principalul promotor al ideii aducerii unui prinț străin pe tronul românesc era chiar A.I. Cuza²⁰.

Primirea entuziastă care i se face lui Cuza la București, la întoarcerea din străinătate pe 22 august, nu reprezenta pentru domnitor un stimulent pentru continuarea luptei, iar pe opozanți nu îi descuraja – mai ales că reușiseră să atragă de partea lor unii comandanți militari, precum Nicolae Haralambie²¹.

¹⁷ Raul V. Bossy, *Agenția diplomatică a României de la Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, Editura Cartea Românească, 1931, p. 151; V. Russu, *op. cit.*, pp. 539-540.

¹⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173.

¹⁹ Alexandru Lapedatu, *11 februarie în perspectiva istorică a trei sferturi de veac în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice”, seria III, tom. 23, 1940-1941*, p. 322; Apostol Stan, *op. cit.*, p. 34.

²⁰ *Ibidem*, p. 329; Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1912, p. 12; Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria...*, p. 375.

²¹ Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomat și om politic...*, p. 249-250.

Dezamăgit și de atitudinea Franței, care avusese o reacție ambiguă la scrisoarea sa din 2 octombrie²², Cuza rostește în Parlament – în noiembrie 1865 – discursul prin care-și anunța disponibilitatea de a abdica, încurajând astfel și mai mult acțiunile adversarilor săi²³. Deși nu mai era nevoie de o nouă dovadă a faptului că domnitorul pierduse complet sprijinul Franței, aceasta avea să vină la sfârșitul anului amintit, când ministrul de Externe francez refuză, sub diferite pretexte, să-l primească pe agentul diplomatic al României²⁴.

În tot acest timp, Parlamentul de la București devenise locul unde se proferau atacuri dure la adresa executivului, acuzat și pentru că, prin diferite inițiative, subminează autoritatea legislativului²⁵. Dificultățile financiare, recunoscute și de primul ministru Nicolae Crețulescu, făceau și ele obiectul intervențiilor opoziției. Șeful executivului recunoștea în Parlament, la 1 februarie 1866, existența unui deficit bugetar 35-40 milioane lei²⁶. Situația financiară dezastruoasă era ilustrată prin incapacitatea de a efectua plăți și prin eșecul în obținerea unui credit extern²⁷. Tot acum, proiectele politice ce vizau separarea Principatelor se înmulțesc în același timp cu numărul ziarelor dispuse să vadă în Cuza un susținător al politicii rusești în zonă²⁸. În aceste condiții, momentul rupturii era amânat mai mult datorită viziunilor diferite ale complotiștilor, unii considerând că pot să-și legitimeze acțiunea printr-un apel la populație, alții crezând că o lovitură de palat poate elimina eventualele complicații

Nepunând la îndoială sinceritatea unor declarații formulate de Cuza – precum cea din noiembrie 1865, prin care-și declara disponibilitatea de a părăsi tronul –, unele manifestări sugerau preocuparea regimului de a se menține mai departe la putere. O dovadă în acest sens o reprezintă implica-

²² Merită să amintim faptul că zvonurile privitoare la intenția Franței de a accepta ca Principatele să intre în componența Austriei, pentru ca aceasta să cedeze Veneția Italiei circulau în această perioadă cu o anumită ritmicitate în cercurile politice franceze, în *Ibidem*, p. 259; *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, întocmit de Vasile Arimă, Tudor Bucur, București, Editura Științifică, 1984, p. 603.

²³ Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul lor...*, p. 379.

²⁴ Raul V. Bossy, *op. cit.*, p. 153-154.

²⁵ T.W. Riker, D. Litt, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, București, 2000, Editura Albatros, p. 466.

²⁶ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, Tipografia Dacia, 1903, p. 76.

²⁷ T.W. Riker, *op. cit.*, p. 467; A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 80.

²⁸ Raul V. Bossy, *op. cit.*, p. 138.

rea autorităților centrale în desfășurarea în teritoriu a unor acțiuni prin care se urmărea creșterea sau măcar menținerea simpatiei populației sărace pentru domnitor: oferirea de alimente gratuite, organizarea unor spectacole de teatru, intonarea de Te Deum-uri, iluminarea clădirilor publice²⁹ ș.a. Fără a exclude oportunismul unor funcționari locali sau centrali care se implicau în asemenea activități, existența lor cu prilejul unor zile ca 24 ianuarie (1866) este ciudată pentru un regim aflat în plină criză. Dovada situației critice o reprezenta și dificultatea financiară de a răspunde unora din aceste solicitări, dar și modul în care autoritățile se eschivau de la găsirea resurselor necesare programului stabilit pentru sărbătorirea zilei naționale³⁰.

În ciuda așteptărilor, îndepărtarea „domnului unirii” nu avea să aducă imediat o liniștire a apelor politicii românești. Dificultăți majore aveau să se înregistreze în continuare, atât pe plan extern, dar și pe plan intern (mai ales datorită stării de incertitudine).

Una din modalitățile prin care noul regim încerca să se legitimeze pe plan extern era publicarea în presa centrală, dar și în „Monitorul Oficial”, a unor telegrame din toată țara, dar mai ales din Moldova (unde se presupunea că fostul domn avea mai mulți aderenți). În felul acesta, apărea imaginea înlăturării fostului domn ca expresie a voinței întregii țări, și nu doar a unui grup de oameni politici din București. Anticipând parcă acuzațiile amintite, „Românul” din 12 februarie ținea să remarce elogios faptul că și moldovenii intuiau pericolul ce decurgea din menținerea domniei lui Al.I. Cuza. Dincolo de asemenea gesturi, lipsa de reacție a populației față de dețronarea lui Cuza era o realitate. Surprinzătoare era atitudinea Parlamentului, ales pe baza unei legi electorale inițiate de domn și beneficiind în cea mai mare parte a lui de sprijinul guvernului în campania electorală³¹. Dorința evitării obstacolelor ce puteau să apară pe plan extern, ușor de anticipat de altfel, se afla și la originea opțiunii pentru nominalizarea lui Filip de Flandra ca principe al României, deși această cale fusese încercată în perioada 1865-1866, fără rezultate pozitive. Din motive de precauție, răspunsul negativ al lui Filip de Flandra, transmis de ministrul de Externe Charles Rogier încă din 26 februarie³², nu va fi comunicat populației de către executivul român decât în momentul ivirii candidaturii principelui Carol de

²⁹ Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 306, 310.

³⁰ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, 1925, p. 6.

³¹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 6-7.

³² D. Onciu, *Alegerea Regelui Carol I al României*, București, Atelierele Grafice Socec, 1906, p. 23.

Hohenzollern. Noi suspiciuni aveau să apară în acest moment, pentru că fiecare putere considera că noua situație a României aducea avantaje uneia sau alteia dintre ele³³. Dincolo de suspiciunile existente, actul de la 11 februarie era văzut ca unul revoluționar ce avea ca obiectiv obținerea independenței, dar și ca începutul unui lanț de acțiuni ce ar fi putut duce la o altă configurare politică a zonei. Indiferent de aspirațiile lor intime, fiecare stat prezent la Conferință considera normal ca decizia să fie luată printr-un acord colectiv³⁴.

Pentru că starea de provizorat nu putea continua la nesfârșit, guvernul român încredința la 25 februarie³⁵ lui Scarlat Fălcoianu și I.C. Brătianu misiunea de a găsi un prinț a cărui candidatură să fie acceptată de cancelariile occidentale, supusă apoi aprobării parlamentului. Cu un guvern nerecunoscut de marile puteri, misiunea aceasta era aproape imposibilă.

Dacă atitudinea Franței era una echivocă³⁶, cea a Imperiului Otoman era tranșantă. Prin nota citită în cadrul Conferinței de Savfet Pașa, guvernul otoman condiționa participarea la dezbateri de eliminarea oricărui discuții referitoare la „chestiunea principelui străin“, „a eredității tronului“ și chiar a „consultării dorințelor țării“. Deloc surprinzător, Anglia secunda și de această dată Poarta Otomană, reprezentantul ei Cowly cerând trimiterea unor note identice consulilor de la București, prin care se cerea executivului român să se mărginească la menținerea ordinii și să se abțină de la orice acte contrare voinței exprimate de marile puteri³⁷. Dintre sarcinile transmise de guvernele întrunite la Paris, păstrarea liniștii pe plan intern fusese îndeplinită cu cea mai mare rigurozitate de noua putere din România. Ample manifestații, cu salve de tun și Te Deum-uri prin care populația își exprimase satisfacția pentru proclamarea lui Filip de Flandra ca domn, erau organizate în toată țara. Pe lângă prestarea jurământului de credință, față de noile autorități a întregului aparat administrativ, ministrul Cultelor și instrucțiunii publice cerea tuturor profesorilor să țină conferințe publice în care să explice tinerilor necesitatea schimbării produse la 11 februarie³⁸.

³³ *Românii la 1859...*, p. 615.

³⁴ *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, vol. VII, Librairie Editeur Imprimerie Nationale, 1914, p. 316, 335.

³⁵ D.A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente, 1866-1876*, tom. I, București, Editura Academiei, 1906, p. 9.

³⁶ *Românii la 1859*, p. 617, 629; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 481.

³⁷ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile Garante 1856-1878*, Iași, Editura Junimea, 1988, p. 83.

³⁸ „Monitorul Oficial“, 24 februarie 1866, p. 193; „Românul“, 26 februarie, 1866, p. 43.

Pentru ca tabloul să fie complet, trebuie să mai adăugăm și numărul mare de telegrame de felicitare pentru noul guvern sosite din întreaga țară și publicate în „Monitorul Oficial” sau în presa centrală. În tot acest timp, discuțiile din cadrul Conferinței – începute la 26 februarie – aveau să evidențieze unanimitatea de păreri privind integritatea Imperiului Otoman, dar și opiniile diferite privind viitorul României. Ceea ce devenea evident era faptul că delegaților români, I.C. Brătianu și Scarlat Fălcoianu, nu avea să li se permită expunerea în plenul Conferinței a doleanțelor³⁹. În acest caz, singura modalitate de prezentare a acestora era transmiterea verbală sau în scris fiecărui membru al „areopagului european”. O modalitate de acțiune avea să fie pentru perioada următoare și contactul personal cu unii din reprezentanții puterilor prezente la Paris, iar cel pe a cărui sprijin se conta cel mai mult era Napoleon. Un rol important în captarea interesului Franței pentru cauza românească avea să-l joace și Ion Bălăceanu⁴⁰. După mai multe discuții cu oficialitățile de la Paris, Ion Bălăceanu telegrafiază la București pe 14 martie: „Drouyn de Lhuys ar dori un candidat și vrea să cunoască pe candidatul guvernului român, pe care l-ar propune imediat. Mă autorizați să numesc pe Carol de Hohenzollern? Ne-am înfățișa în mod foarte plăcut lui Napoleon”⁴¹.

Discuțiile cu ambasadorul Austriei, contele de Metternich, și cu cel al Rusiei, baronul de Budberg, ce declarau că nu sunt împotriva prințului străin, dar și cea cu Savfet Pașa, i-au întărit lui Bălăceanu convingerea că statele prezente la Paris nu luaseră încă o decizie în privința României și că sprijinul lui Napoleon era în continuare vital. Pentru a susține cauza românească fuseseră trimiși la Paris, ca delegați ai Senatului, V. Boerescu și Gh. Costaforu, iar din partea Camerei Deputaților, pe lângă deja-amintitul Scarlat Fălcoianu, și G. Știrbei⁴². În același timp, discuțiile pe care I.C. Brătianu le avusese cu o apropiată a casei regale prusace, Hortensia Cornu, aveau să-i întărească acestuia convingerea, comunicată și la București pe 14 martie, că Anglia ar susține candidatura lui Carol de Hohenzollern la tronul României⁴³. Având sprijinul guvernului condus de Ion Ghica, Bră-

³⁹ Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 85.

⁴⁰ Gheorghe Chiriță, *România și Conferința de pace de la Paris, februarie-iunie 1866* (II), în „Revista de Istorie”, nr. 11, tom. 38, XI, Editura Academiei, 1985, p. 1076.

⁴¹ C. Răutu, *I.C. Brătianu – Omul, timpurile, opera (1821-1891)*, Turnu-Severin, 1940, Institutul Tipografic Datina, p. 85.

⁴² Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice 1848-1903*, București, Editura Cavalotti, 2003, p. 114.

⁴³ D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 36.

tianu și I. Bălăceanu încep să tatoneze Casa Regală a Prusiei pentru a vedea care este atitudinea acesteia față de preluarea tronului României de către cel de-al doilea fiu al prințului Carol Anton.

Semnalele pozitive trimise de Franța în privința plasării lui Carol pe tronul României nu avuseseră darul de a determina guvernul prusac să fie mai puțin reținut în a-și da consimțământul, în lipsa unui acord prealabil franco-prusac. Regele Wilhelm considera că, printr-o intervenție în chestiunea orientală, Prusia și-ar fi pierdut libertatea de mișcare în cazul unor discuții pe marginea frontierelor, dar și statutul de țară neutră⁴⁴.

Existența la 1 martie a unei note a guvernului francez în care se insista pentru respectarea dorințelor românilor, avea să anunțe viitoarea linie de conduită a acestei țări. Fără a supralicita, documentul amintit prezenta inconvenientele menținerii unei domnii indigene și chema plenipotențiarilor puterilor la noi dezbateri și deliberări asupra Principatelor⁴⁵.

Ezităările Angliei⁴⁶ făceau ca rolul Franței să devină hotărâtor. Aceasta va reuși să-l convingă pe ministrul de Externe englez Clarendon să susțină nerevenirea la situația de dinainte de 1859. La fel de important era și impunerea ideii ca ultimul cuvânt în privința noului șef al statului român să aparțină Conferinței, și nu unei puteri sau alteia⁴⁷. Remarcabilă era acum și preocuparea comună a Angliei și a Rusiei pentru ca moldovenii să poată să-și exprime intenția în privința păstrării sau nu pe mai de parte a unirii Principatelor. Gorceakov declara acum că deși nu credea în forța manifestațiilor separatiste, înțelegea cauzele ce le-au declanșat⁴⁸.

Multitudinea de opinii exprimate cu acest prilej evidenția faptul că din dorința de a-și prezerva cât mai bine propriile interese, puterile garante nu reușeau să ajungă la un punct comun asupra viitorului Principatelor decât

⁴⁴ Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale 1853-1913*, Editura Axis, Iași, 1998, p. 168; Raul V. Bossy, *Candidaturile străine la tronurile române în secolele XVIII-XIX*, în „Convorbiri literare”, decembrie 1925, p. 843.

⁴⁵ *Les origines diplomatiques...*, p. 353.

⁴⁶ „Gazeta de Transilvania”, 2 martie 1866, p. 68; „Monitorul Oficial”, 26 februarie, 1866, p. 205.

⁴⁷ *Les origines diplomatiques...*, p. 26; O corespondență de la Paris din 27 martie a ziarului „Independența Belgiei” nota că Anglia va propune o plată totală de tribut către Poartă prin realizarea unui împrumut în Europa pentru ca statul otoman să renunțe la suzeranitate și românii să-și aleagă un principe european – în „Monitorul Oficial”, 24 martie 1866, p. 305.

⁴⁸ *Les origines diplomatiques...*, p. 49, 51.

cu două excepții: o nouă consultare în privința unirii și respingerea prințului străin⁴⁹.

În acest timp, executivul de la București era preocupat pentru dezvoltarea sentimentului dinastic și organizarea plebiscitului. Implicarea autorităților în organizarea unor conferințe publice și publicarea unor articole în presă ce insistau asupra deschiderii pe care o căpătase România după 11 februarie nu era deloc întâmplătoare. În viziunea guvernului, un rol important în direcția amintită revenea și Bisericii Ortodoxe Române, căreia i se reproșa o implicare redusă⁵⁰.

Aceeași atenție avea să fie acordată și organizării plebiscitului, dar mai ales rezultatului acestuia. Un număr mare de voturi favorabile prințului devenea un mesaj transmis marilor puteri privind hotărârea românilor de a avea în fruntea lor un principe străin, contribuind în egală măsură și la obținerea unui răspuns favorabil din partea familiei de Hohenzollern, în privința candidaturii propuse. Până la aflarea rezultatului, I.C. Brătianu – reîntors pentru câteva zile la București – trimitea la 3 aprilie o telegramă lui Carol Anton de Hohenzollern, în care vorbea despre entuziasmul poporului față de fiul său⁵¹ și alegerea acestuia în fruntea statului român⁵².

În timp ce I.C. Brătianu, I. Bălăceanu și alți emisari români încercau să convingă puterile garante să accepte preluarea conducerii României de către Carol, guvernul trebuia să facă față mișcării separatiste izbucnite pe 3 aprilie la Iași. Imediat după detronarea lui Cuza, zvonurile privind tendințele de revenire la situația de dinainte de 1859 circulau cu destulă intensitate. Prin intermediul presei și al unor întruniri publice, guvernul încerca să demonstreze că principala problemă a României în timpul fostului domn nu era unirea, ci proasta administrare a țării și corupția ce afectaseră întregul teritoriu, nu numai „partea de dincolo de Milcov”. Toți cei care se gândeau la o posibilă despărțire a Moldovei de Muntenia erau puși cu astfel de ocazii la un adevărat stâlp al infamiei⁵³.

Printre măsurile pe care echipa condusă de Ion Ghica le lua acum pentru a preveni izbucnirea unor acțiuni ce ar fi atras din nou atenția asupra statului român a fost și aceea a trimiterii lui Al. Golescu, un liberal moderat, și a

⁴⁹ *Ibidem*, p. 53, 57.

⁵⁰ „Românul”, 25 martie 1866, p. 112.

⁵¹ Paul Michelson, *op. cit.*, p. 119; Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, București, Editura Majadahonda, 1997, p. 38.

⁵² T.W. Riker, *op. cit.*, p. 506.

⁵³ „Românul”, 4 martie 1866, p. 79; „Monitorul Oficial”, 15 martie 1866, p. 265.

lui Al. Lahovari, conservator, pentru a desfășura acțiuni de combatere a agitațiilor separatiste, dar și pentru a explica intențiile sale în legătură cu noile alegeri de deputați. Discuțiile – ce au avut loc în perioada 26-31 martie la Universitate sau la Vasile Pogor – aveau să scoată în evidență existența a două grupări: una din ele – formată din Vasile Pogor, Titu Maiorescu, frații Negruzzi și P.P. Carp – era de partea guvernului, în timp ce a doua – alcătuită din N. Ionescu, D. Lateș, D. Tacu – era adversară a dinastiei străine, dar dorea menținerea unirii cu prinț pămîntean⁵⁴. Unii dintre participanți, ca T. Boldur Lătescu, declarau că ei doresc prinț străin dar, în cazul în care Conferința de la Paris nu va accepta, soluția care se impunea era „o nouă cercetare a fundamentului pe care s-ar putea menține unirea”. Anunțând viitoarele mișcări, Lătescu își declara, într-un discurs susținut în sala municipalității (din Iași) la 28 martie, simpatia pentru „scumpa Moldovă amenințată de a deveni valahă”. Grav în discursul amintit era identificarea muntenilor ca dușmani ireconciliabili și aserțiunea potrivit căreia domnia lui Cuza a fost fatală celor din urmă și benefică pentru cei dintâi⁵⁵.

Încercând să calmeze populația, guvernul lansa la 30 martie o proclamație prin care dorea să contracareze zvonurile privitoare la o intervenție armată rusă sau otomană în Principate. În același timp, era evidențiată comunitatea de interese a Europei, din care făcea parte România. Sublinierea legăturilor de rudenie ale noului domn cu două mari familii europene ocupa un loc important în economia textului, mai ales în contextul internațional știut⁵⁶. Apelul direct la populație era un răspuns dat acelor puteri care, încă de la a treia ședință a Conferinței, își exprimau îndoiala în privința dorinței românilor de perpetuare a Unirii⁵⁷.

Alarmat de zvonurile privitoare la tentația unor lideri locali de la Iași de a provoca o separare, autoritățile îl numesc ca prefect pe Ștefan Golescu. Acesta sesiza la 28 martie lui D. Ghica, ministrul de Interne, situația găsită în localitate. Numărul mare al antiunioniștilor, criza financiară, dezorganizarea administrativă și implicarea evreilor în manifestări ostile la adresa guvernului erau evidențiate în toate rapoartele trimise către Locotenența

⁵⁴ Gheorghe Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie 1866-mai 1866)*, în „Studii. Revistă de Istorie”, extras, tom. 20, nr. 6, Editura Academiei, 1967, p. 1080.

⁵⁵ „Trompeta Carpaților”, nr. 419, 1 mai 1866, p. 1673; Arhiva Primăriei Iași, foi volante, 1866.

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, 2 aprilie 1866, p. 317; „Românul”, 2 aprilie 1866, p. 120.

⁵⁷ Grigore Chiriță, *op. cit.*, II, p. 1080.

domnească⁵⁸. Sosirea la Iași, la 1 aprilie, a doi membri ai Locotenenței domnești, L. Catargiu și N. Haralambie, și zvonurile despre venirea lui Carol aveau să provoace în rândurile separatiștilor o anumită derută, fapt remarcat și de Ștefan Golescu, la 2 aprilie⁵⁹.

Pregătirea plebiscitului asupra principelui străin grăbea declanșarea pe 3 aprilie a acțiunii separatiste. Plasarea în fruntea mișcării a unui pretendent cunoscut la tronul Moldovei, în persoana lui N. Rosetti Rosnovanu, avea să abată atenția de la o analiză asupra cauzelor reale ale evenimentului, accentul căzând pe caracterul anti-guvernamental și pe ambițiile personale ale celor implicați. Participarea mitropolitului Moldovei dădea o anumită greutate acțiunii, el participând la câteva ședințe ale comitetului prezidat de Rosnovanu⁶⁰.

Implicarea unor supuși ruși, precum Constantin Moruzi, avea să provoace un schimb de scrisori între prefectul județului Iași și consulul rus, cel din urmă negând orice implicare. Presupunerile românilor erau generate de faptul că, pe durata dezbaterilor de la Paris, reprezentantul Rusiei Budberg sprijinise puternic revendicările otomane, susținând interzicerea alegerii unui prinț străin și revenirea la separatism⁶¹.

Nepropunându-ne să facem o analiză a cauzelor acțiunii de la 3 aprilie, vom spune doar că, deși manifestările violente ce avuseseră loc (scoaterea pietrelor din pavaj, atacarea soldaților cu furci, puști și revolve) îndreptățeau autoritățile să eticheteze participanții ca fiind elemente periferice ale societății, cei care luaseră parte la agitațiile anterioare evenimentelor proveneau din diferite categorii sociale (moșieri, avocați, mici comercianți, meșteșugari, servitori)⁶².

Ținând cont de ceea ce se întâmplase la începutul lunii aprilie, rezultatul favorabil al plebiscitului avea să producă o mare satisfacție printre cercurile politice de la București. El venea la capătul unor acțiuni prin care se încercase convingerea populației că numai prin venirea unui prinț străin, ereditar, cu numeroase calități cum erau cele ale lui Carol, România putea deveni respectată în Europa⁶³. Existența în orașul Iași a 6 persoane din 958

⁵⁸ G. Fotino, *op. cit.*, p. 406-407.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 408.

⁶⁰ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 36; „Monitorul Oficial”, 5 aprilie 1866, p. 335.

⁶¹ „Monitorul Oficial”, 14 aprilie 1866, p. 357.

⁶² Grigore Chiriță, *op. cit.*, p. 1080. Consulul englez informa că acțiunea separatiștilor nu se limita la boieri, ci îi cuprindea și pe oamenii de afaceri care se plângeau de pierderile suferite prin mutarea capitalei la București – T.W. Riker, *op. cit.*, p. 478.

⁶³ „Vocea Națională”, 5 aprilie 1866, p. 2; „Românul”, 6 aprilie 1866, p. 204.

care votaseră împotriva prințului străin (pe total district: 161 din 12.855) era interpretată de către apropiații guvernului ca o dovadă a libertății de care beneficiaseră alegătorii⁶⁴. În ciuda covârșitorului scor obținut de Carol, discuțiile pe tema preluării puterii în România de către el au continuat. O surpriză a constituit-o B.P. Hasdeu, un susținător al ideii prințului indigen. După evenimentele de la Iași, acesta anunța – printr-o scrisoare publicată în „Românul” la 6 aprilie – intenția sa de a vota în favoarea lui Carol. În același timp, la 17 aprilie 1866, ziarul „Reforma”, un apărător al unirii, includea în paginile sale un articol ce exprima convingerea că prin alegerea unui prinț german elementul latin de la nordul Dunării va fi ucis, iar românii vor recunoaște în fața Europei incapacitatea de a se conduce singuri.

Interesante jocuri politico-diplomatice desfășoară Prusia în această perioadă. Lăsând să se înțeleagă (încă de la începutul lunii martie, în cadrul unei întrevederi cu Benedetti, reprezentantul Franței la Berlin) că Prusia nu dorea decât menținerea păcii în Orient, Bismarck, departe de a fi deranjat de ideea situării unui prinț german sub suzeranitatea otomană, dorea să producă impresia că întreaga „afacere” era patronată de Napoleon⁶⁵. Ceea ce urmărea Prusia prin această atitudine era evitarea neînțelegerilor cu Rusia (a cărei adversitate pentru prințul străin era cunoscută), pe al cărei sprijin credea că putea conta în deja anunțatul conflict cu Austria⁶⁶. Așa se explică și rezerva totală a Prusiei, decizia sa de neimplicare în susținerea candidaturii lui Carol și preferința adoptării în timpul dezbaterilor de la Paris a unei poziții de secundare a Franței⁶⁷.

Ședința din 13 aprilie avea să evidențieze divergențele existente în rândul statelor participante pe tema problemei românești. Telegrama din 13 aprilie din Paris anunța decizia Conferinței de a se opune alegerii prințului străin în România. Apariția unui articol în „Memorial Diplomatique”, apropiat de guvernul francez, la 16 aprilie, avea darul să neliniștească pe oficialii români: „Franța este în principiu convinsă, ca și cu 10 ani în urmă, că este scumpă poporului român ideea unui principe străin, dar această combinație este înlăturată fiindcă în realitate ea este legată de un act diplomatic”⁶⁸.

⁶⁴ „Vocea Națională”, 13 aprilie 1866, p. 3; *Les origines diplomatiques...*, p. 384.

⁶⁵ *Les origines diplomatiques...*, p. 29.

⁶⁶ Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 127; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 492.

⁶⁷ Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 146-148; *Les origines diplomatiques...*, p. 179; Pamfil Georgian, *Întemierea dinastiei române*, București, Editura Cartea Românească, 1940, p. 41.

⁶⁸ Pamfil Georgian, *op. cit.*, p. 51; *Les origines diplomatiques...*, p. 239.

Acordul amintit putea să surprindă în condițiile eforturilor întreprinse de Franța pentru a convinge diplomații europeni să accepte instalarea unui principe străin în fruntea statului român. Soluția unui prinț indigen numit pe patru sau cinci ani, era acceptată și de guvernul francez, după ce acesta încercase să-i convingă pe diplomații turci, ruși și englezi, în special, că era necesară respectarea dorințelor populației pentru a se păstra ordinea în Principate. Acțiunea de convingere cuprindea și un recurs la istorie, invocându-se documentele prin care românii căpătaseră dreptul recunoscut de puterile garante, de a se conduce singuri⁶⁹.

Abia după ce începuseră să circule zvonuri potrivit cărora Napoleon I-ar sprijini pe Nicolae Bibescu, ofițer în armata franceză, pentru tronul de la București⁷⁰, Prusia își dădea seama că putea să rateze o mare șansă. Acesta era probabil motivul pentru care Bismarck făcea două gesturi importante. După ce pe 14 aprilie cerea Franței să nu sprijine candidatura lui N. Bibescu, pe 19 aprilie, fără a-i promite sprijinul, îl sfătuiește pe Carol să vină în România. Surprinzător era faptul că viitorul domn al României era sfătuit să pună Europa în fața unui fapt împlinit. Dacă mai adăugăm și refuzul lui Wilhelm I de a lua în discuție cererea formulată de un ministru turc de a-i interzice lui Carol să accepte tronul, ne dăm seama că între timp se produsese o schimbare de optică la Berlin⁷¹.

Instabilitatea situației de la București era sesizată la 24 aprilie și de baronul d'Avril, agent interimar al Franței. El remarca agitațiile din întreaga țară și credea că, în cazul unui refuz al prințului ales, izbucnirea unei noi mișcări separatiste în Moldova și a unei revoluții militare în Muntenia erau doar chestiuni de timp. Deplasarea lui I.C. Brătianu împreună cu D. Davila la Düsseldorf avea ca obiectiv exercitarea unor noi presiuni asupra prințului prusac, pentru a obține din partea acestuia un răspuns pozitiv definitiv⁷². Decizia avea să fie luată și anunțată suveranului german prin telegrama din 30 aprilie în care se făcea referire la imposibilitatea de a mai fi din acel moment „credinciosul soldat al regelui, ci capul unei cârmuiri la care votul unanim m-a chemat”⁷³.

⁶⁹ *Les origines...*, p. 239; Pamfil Georgian, *op. cit.*, p. 30-31.

⁷⁰ T.W. Riker, *op. cit.*, p. 500; *Les origines*, p. 401.

⁷¹ Grigore Chiriță, *op. cit.*, vol. II, p. 1085; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 507; *Les origines...*, p. 268.

⁷² *Les origines diplomatiques...*, pp. 316, 326.

⁷³ *Cuvântările Regelui Carol I către poporul său*, f. I, f.a, p. 5; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 521.

Deși nu existase o opoziție față de înlăturarea lui Cuza, în ședința Adunării deputaților deschisă la 28 aprilie 1866 câțiva parlamentari se pronunțau pentru menținerea unirii, dar cu prinț indigen. Unul dintre ei, Christian Tell, arăta la 1 mai că „mă pronunț cu națiunea“, deși nu era mulțumit de textul propus de Locotenența domnească. Nicolae Ionescu, după ce-și afirmă dorința de a se păstra Unirea, considerată a fi irevocabilă, declara că momentul proclamării unui alt principe (pământean sau străin) trebuia amânat pentru a fi în acord cu dorințele Europei, misiunea Adunării fiind, în opinia sa, doar votarea unei constituții. La fel de categoric era și I. Heliade Rădulescu, ce reamintea de vechile angajamente luate la Islaz, când se optase pentru un prinț pământean pe cinci ani⁷⁴.

Temerea principală a celor ce susțineau ideea prințului indigen era posibilitatea – apărută în urma încălcării hotărârii luate de Conferința de la Paris – ca aceasta să decidă trimiterea de trupe în România. Dorind să alunge aceste neliniști, I.C. Brătianu preciza, în aceeași telegramă din 20 aprilie pe care o trimitea din capitala Franței, că unul din motivele pentru care „puterile prietene“ acceptaseră să semneze textul trimis la București era convingerea lor că Adunarea electivă nu va alege un alt domnitor, în afara celui deja desemnat, dar și pentru a oferi principelui Carol timpul necesar să ocupe tronul. Cunoscând atmosfera din cadrul legislativului, Brătianu pledea pentru înlocuirea deputaților ce nu veneau la Cameră, iar cei ce „încearcă a se întruni aiurea“ să fie imediat arestați ca „răzvrățitori“. Convins de succesul urcării pe tron a prințului Carol de Hohenzollern, el recomanda Locotenenței domnești „energie mai multă și ați binemeritat de la patrie căci România a triumfat“⁷⁵.

Revenind la dezbaterile din Parlament, merită remarcată și pledoaria pe care Ion Strat o făcea în favoarea prințului străin. El sublinia, printre altele, că alegerea unui domn indigen ar însemna declanșarea unor noi lupte între partide, ce ar duce în cele din urmă la distrugerea țării⁷⁶. În aceeași ședință, deputatul Gr. Mârzescu dezvăluia că reprezentanții districtului Iași, D. Tacu, V. Pogor și T.L. Maiorescu, semnaseră un document prin care se angajau în fața electoratului că vor vota un prinț străin (de viță latină). Efectul acestei declarații a fost nul asupra deputaților „Fracțiunii libere și independente“ din Moldova, care se vor abține de a vota apelul nominal privind

⁷⁴ „Monitorul Oficial“, 7 mai 1866, p. 437.

⁷⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, pp. 49-50.

⁷⁶ „Monitorul Oficial“, 7 mai 1866, p. 437.

proclamarea prințului Carol ca domn al României. Cu toate acestea, în proiectul de răspuns la mesajul Locotenentei domnești, subscris de 101 deputați, se afirma continuarea principiilor enunțate de Divanurile ad-hoc de la 1857 și de Parlament la 11 februarie 1866. În condițiile cunoscute ale contextului internațional, autorii documentului ce avea să fie aprobat cu 109 voturi (6 abțineri) țineau să afirme tranșant, la sfârșitul acestuia: „Dorința României este de a rămâne una și nedespărțită sub principele Carol de Hohenzollern Sigmaringen pe care și Adunarea la rândul său îl proclamă sub numele de Carol I”⁷⁷. Aceeași declarație vorbea deloc întâmplător de deferență pe care România o datorează puterilor garante și Înaltei Porți.

Dorind să satisfacă articolul 13 al Convenției, care cerea ca domnitorul să fie fiu de român, și spre a curma orice opoziție a Puterilor la recunoașterea faptului împlinit, Adunarea a votat apoi legea pentru împământenirea familiei de Hohenzollern⁷⁸.

Percepția publică internă și externă a actului de la 1 mai era și ea una foarte interesantă. Presa internațională, în special cea franceză, evidenția aproape la unison sprijinul pe care problema românească l-a primit din partea Franței, dar și încercările Turciei și ale Rusiei de a interveni militar. Ziare ca „Le Constitutionnel” sau „La Patrie” remarcă faptul că, respectând suzeranitatea Porții, nemulțumirile acesteia ar trebui să dispară⁷⁹. Prin preluarea unor astfel de materiale presa românească încerca să inducă în opinia publică un sentiment de siguranță și să creeze impresia că „Europa” va fi de partea noastră.

Date fiind intervențiile unor lideri politici români, care se temeau de reacțiile puterilor garante după votul de la 1 mai, reluarea unui articol ca „România și Conferința de la Paris”, apărut inițial în „La Patrie” la 2 mai, era binevenită. Aprecierea potrivit căreia alegerea unui prinț străin reprezenta o șansă de salvare pentru națiunea română era o bună legitimare pentru grupul celor implicați în realizarea acestui deziderat al românilor⁸⁰.

Venirea lui Carol în țară nu a însemnat în mod automat o liniștire a spiritelor. Astfel, chiar la 10 mai izbucnea la Calafat o răscoală a grănicerilor, la a căror „calmare” a contribuit și un regiment din Craiova condus de Gh. Magheru. Aserțiunea potrivit căreia mișcarea era una îndreptată

⁷⁷ *Ibidem*, p.438.

⁷⁸ Dimitrie Onciu, *Alegerea Regelui Carol I al României*, București, Atelierele Grafice Sococ, 1906, p. 33.

⁷⁹ „Românul”, 5, 6, 7 mai 1866, p. 288.

⁸⁰ „Românul”, 12 mai 1866, p. 306.

împotriva lui Carol este exagerată, ținând cont de faptul că și înainte de 1866 existaseră răcoale ale grănicerilor, iar ministrul de Externe P. Ma-vrogheni îl informa pe I. Bălăceanu despre îndemnurile la revoltă pe care turcii le adresau soldaților de la nordul Dunării⁸¹.

Senzația că noua lui patrie îi stă alături i-a fost întărită tânărului suveran și de sosirea unor telegrame de felicitare pentru alegerea sa în condițiile amintite. Un apropiat al lui Carol, Paul Lindberg – fără a face prea multe comentarii, – sublinia participarea autorităților la manifestările ce au loc în întreaga țară în perioada anterioară venirii acestuia cât și după sosire: „Bucuria era generală, în cea mai mare grabă se ridicaseră arcuri de triumf, sunetele clopotelor răsunau [...] seara se organizau iluminații și retrageri cu torțe”⁸².

Dacă pe plan intern atmosfera devine treptat mai calmă, reacțiile externe după decizia lui Carol de a prelua conducerea statului român nu erau foarte încurajatoare.

În timp ce împăratul francez era satisfăcut de „hotărârea rapidă a prințului”, ministrul său de Externe Drouyn de Lhuis nu se dezmințea nici de această dată, afirmând că procedul lui Carol a fost „un afront făcut Conferinței de la Paris”. Reapariția ideii de cedare a Principatelor în schimbul Veneției nu mai era o surpriză. Vehicularea acestui proiect la 8 și 15 mai chiar de ambasadorul Prusiei la Paris, von Goltz, într-o telegramă către Bismarck, arăta inconsecvența diplomației prusace⁸³.

Dovada hotărârii Porții de a nu accepta urcarea pe tron a lui Carol era protestul din 15 mai, pe care-l depunea la Conferința de la Paris și insistența pentru a i se acorda dreptul de a interveni militar, invocând încălcarea drepturilor sale de suzeranitate. Chiar dacă guvernul otoman nu primise acordul puterilor garante, factorii de decizie de la București hotărau concentrarea batalioanelor de grăniceri și dorobanți și acordarea unui credit de 8 milioane de lei Ministerului de Război. Nefiind suficientă aceasta sumă, guvernul va apela la emiterea bonurilor de tezaur și la împrumutul național⁸⁴.

⁸¹ Vasile Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, București, Editura Academiei, 1956, p. 5, 22, 28.

⁸² Paul Lindberg, *Regele Carol I*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 27.

⁸³ Nicolae Corivan, *Principatele Unite în combinațiile diplomației internaționale ale lui Napoleon al III-lea din 1866*, în „Studii și Materiale de Istorie”, II, extras, Suceava, 1973, p. 211.

⁸⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1936, p. 27.

Ședința din 25 mai a Conferinței de la Paris avea să evidențieze din nou divergențele existente în cadrul diplomației. În timp ce Savfet Pașa cerea obsesiv aproape să i se permită restabilirea ordinii în România, diplomatul francez Moustier, dovedind o bună cunoaștere a atmosferei ce exista în opinia publică românească, avertiza asupra dificultăților ce puteau să apară pentru guvernul otoman⁸⁵.

Ceea ce era greu de acceptat pentru puteri ca Rusia, ce se supusese deciziilor luate de diplomația europeană în 1856, era tocmai atitudinea curajoasă a României de a încălca în mod repetat hotărâri ale diplomației. Acesta era probabil și motivul pentru care Budberg anunța, pe 4 iunie, retragerea guvernului țarist de la masa tratativelor și libertatea de acțiune pe care urma să și-o ia Rusia, ca țară vecină, după evenimentele din România. Opoziția Franței și a Angliei față de o asemenea idee avea să ducă la imposibilitatea luării unei decizii privind modalitatea de rezolvare a unei probleme ce avea să se stingă de la sine⁸⁶. Izbucnirea războiului austro-prusac avea să contribuie la îndepărtarea atenției diplomației europene de la problema Principatelor Române.

Pe fondul calmării treptate a marilor puteri, guvernul format la 11 mai 1866 și condus de Lascăr Catargiu își fixa ca sarcină imediată dezbaterea și adoptarea „pactului fundamental”. Acesta avea să ia forma unui compromis între grupările politice coalizate pentru înlăturarea de la putere a lui Cuza Vodă și aducerea unui prinț străin. Adoptarea noii Constituții după doar două luni de dezbateri și sancționarea ei la 30 iunie era și rezultatul „strategiei” lui Carol, care – preocupat să asigure o anumită stabilitate regimului său politic – încercase încă de la formarea primului guvern să capcizeze cât mai multe din tendințele politice existente.

Pe lângă aprobarea Constituției, executivul român era preocupat în această perioadă și de obținerea confirmării internaționale a alegerii lui Carol. Soluția sugerată chiar de puterile ce susțineau cauza românească era aceea a unei înțelegeri directe cu Poarta. Un important rol în această direcție îi va reveni fostului prim-ministru Ion Ghica, care reușise să-l determine pe Aali Pașa să promită o recunoaștere din partea Porții a acțiunii de la 10 mai, în schimbul acceptării de către România a unor condiții. Acestea urmau a fi stabilite printr-o călătorie a domnitorului român la Constantinopol⁸⁷.

⁸⁵ „Românul” 17, 18 mai 1866, p. 340; „Românul” 19 mai 1866, p. 342; „Reforma” 10 mai 1866, p. 2; „Românul” 20 mai 1866, p. 346.

⁸⁶ Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 90.

⁸⁷ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 105.

Proiectul ce conținea pretențiile otomane pentru normalizarea relațiilor cu România, adus la 3 iulie 1866 de Ion Ghica, avea să provoace numeroase proteste în rândul opiniei publice și a clasei politice românești. Prin formule ca: nemodificarea relațiilor speciale cu Poarta (art. 1), conservarea numelui de „Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei” (art. 2), contestarea eredității tronului (art. 4), obligația Principatelor de a participa alături de otomani la războaie ofensive sau defensive (art. 6) ș.a. românii acceptau practic o anulare a tuturor libertăților câștigate anterior, dar și micșorarea spațiului de „manevră” pentru viitoarele acțiuni⁸⁸.

Perioada ce a urmat lunii iulie a fost poate una dintre cele mai grele pentru diplomația românească. Dificultatea se datora intransigenței Porții, dar și inexistenței unui sprijin politic consecvent din partea Franței și a Marii Britanii. Guvernele celor două state insistau inclusiv pentru acceptarea de către Carol a formulei: „parte integrantă a Imperiului Otoman”, considerată de către acesta a fi „o expresie ofensatoare”. Abilitatea și insistența monarhului român avea să dea roade în cele din urmă, ministrul de Externe Aali Pașa acceptând să completeze controversatul text cu sintagma: „în limitele fixate de capitulații și Tratatul de la Paris”⁸⁹.

Recunoașterea ca domn al României a lui Carol I avea să se facă prin schimbul de scrisori din 7 și 8 octombrie 1866, între acesta și marele vizir Mehmed Rușdi Pașa. Rezultat al unui compromis necesar, documentele amintite aveau să contribuie la spargerea unui adevărat blocaj diplomatic la care fusese supus guvernul de la București. Prezența imediată a reprezentanților diplomației ai puterilor garante în audiență la Carol I evidenția hotărârea acestora de a-și normaliza relațiile cu România. Excepția o reprezenta, și de această dată, Rusia, al cărei reprezentant, pretextând lipsa de instrucțiuni din partea propriului guvern, își rezerva libertatea de a-l recunoaște pe suveranul român în mod direct⁹⁰.

După vizita pe care Carol I o întreprindea la Constantinopol, în perioada 12-19 octombrie, semnarea de către sultanul Abdul-Aziz la 23 octombrie 1866 a firmanului ce recunoștea pe Carol „Print al Principatelor Unite ale Moldovei și Valahiei” avea să contribuie la trecerea României într-o nouă etapă istorică.

⁸⁸ *Memoriile Regelui Carol...*, p. 86.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 122-123.

⁹⁰ Sorin L. Damian, *Carol I al României 1866-1881*, București, Editura Paideia, 2001, p. 92.

Surprinzător sau nu, sfârșitul anului 1866 însemna pentru Moldova o revitalizare a curentului separatist, ilustrată prin apariția unei broșuri în care se susținea faptul că moldovenii nu doresc nici unirea, nici principe străin și că oamenii politici „de dincoace de Milcov” resimt o anumită izolare datorită centralizării excesive din timpul lui Cuza⁹¹. Cunoscând doleanțele reprezentanților acestui curent, dar și din dorința de a atrage de partea lui pe deputații moldoveni, I.C. Brătianu încerca în timpul audienței oferite de Carol I pe 13 noiembrie să-l convingă pe acesta de necesitatea mutării Curții de Casație la Iași⁹².

Chiar dacă anii următori (până în 1871) nu aveau să fie foarte liniștiți, din cauza instabilității guvernamentale în primul rând, se poate spune totuși că România se îndrepta spre o anumită normalitate politică, iar criza de la sfârșitul domniei lui Cuza era treptat uitată. Evenimente ca cele din 1870-1871 aveau să fie și ele depășite și interpretate prin prisma fireștilor căutări de la începutul unui regim politic. La acest fapt contribuise în egală măsură preocuparea prințului Carol de a comunica direct cu populația țării⁹³, capacitatea lui de a negocia cu elita societății românești și – nu în ultimul rând – faptul că prin aducerea lui Carol de Hohenzollern fusese atins unul din cele mai importante obiective ale unei întregi generații de oameni politici.

LA ROUMANIE EN 1866. LA SORTIE DE CRISE

- Résumé -

L'année 1866 a représenté pour la Roumanie pas seulement une modification de statut juridique intranational mais aussi la fin d'un régime politique et le commencement d'un autre nouveau.

L'historiographie roumanie a été préoccupée par les causes qui ont mené à écarter le prince régnant Cuza, causes présentées surtout à travers un certain point de vue des conflits personnels entre celui mentionné et une bonne partie de la classe politique roumaine.

On a tenu compte aussi des complications surgies après l'acte du 11 février 1866.

Dans cette étude nos intentions ont été d'abord pour analyser les causes politiques de l'éliogement du groupe libéral mais aussi, en même temps du celui conservateur par rapport au chef de l'Etat.

⁹¹ „Ordinea” 30 august, 8 septembrie, 4 octombrie; „Românul” 7 iunie, p. 324.

⁹² *Cuvântările Regelui Carol I...*, p. 7-9.

⁹³ „Monitorul Oficial”, p. 308, 14 mai 1866.

Les manières différentes de voir la modernisation de la Roumanie ont contribué en toute hâte au processus de cristallisation de la scène politique, le coup d'état au mois de mai 1864 ayant le dernier mot, en ce sens.

La perte graduelle de l'appui externe, subie par A.I. Cuza allait représenter un puissant stimulant pour les représentants de la monstrueuse coalition dans leur action. Mais la crise aiguë du fin de l'année 1866 n'allait pas être, consommée une fois que „le prince regnant de l'union avait été éloigné“.

De nouvelles crises politiques venaient de paraître. Elles étaient de nature externe, interne et par leur développement auraient pu même affecter l'union.

La première menace allait être représentée par le refus de Philippe de Flandra qui n'acceptant pas la proposition de „emissaires“ roumains prolongeaient un provisoire pas du tout rassurant.

Le renforcement des contacts diplomatiques avec les représentants de France de l'Allemagne mais de la Grande Bretagne aussi allait donner des résultats par l'acceptation que le prince Carol de Hohenzollern devait donner dans son accord d'accepter le trône de la Roumanie.

En même temps, l'incertitude relativement à l'avenir de l'Etat roumain, ont permis la réouverture des discussions concernant l'organisation de la Roumanie et du processus de centralisation initié par Cuza au début de l'année 1859. Les événements du 3 avril 1866 de l'assassinat ont permis à la historiographie d'avant 1989 les interpréter comme des actions de certains représentants des minorités de Roumanie et moins dans la perspective des mécontentements de quelques leaders politiques de Moldavie à cause du déplacement de la capitale de Iassy à Bucarest et des effets que celui-ci avait provoqués.

Le plébiscite organisé, mais surtout le résultat positif obtenu par Carol I allait être un signal positif pour celui-ci mais aussi pour les puissances garantes en ce qui concerne le désir des Roumains de ne pas revenir à la situation antérieure à l'année 1859.

Pour dépasser le moment mentionné la décision catégorique de Carol Ier d'accepter la proposition faite par I.C. Brătianu et I. Bălăceanu et l'appui de France et de Prusse et aussi des mesures énergiques prises par le gouvernement Ghica sur le plan interne.

Bogdan Moșneagu

Independență politică și religioasă

Biserica ortodoxă română

1857-1885

A. Ce legătură există între independența politică și cea religioasă?

Eforturile și sacrificiile slujitorilor și ierarhilor Bisericii ortodoxe în războiul pentru independență au fost considerabile. Implicarea și participarea instituției religioase într-unul din cele mai importante momente ale istoriei moderne a rămas un fapt incontestabil, iar consecințele s-au produs imediat. Astfel, Biserica ortodoxă română și-a recăpătat, încetul cu încetul, prestigiul pe care și-l pierduse în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când scandalurile bisericești la nivel ierarhic (este vorba de episodul Luptei pentru canonicitate) produsese în societatea românească o imagine profund negativă.

Anul 1877 a devenit în timp un punct de reper mai ales pentru istoriografia laică, dar și pentru cea bisericească care în majoritatea ei a legat evenimentul independenței politice de cel al autocefaliei din 1885.

Astfel, de la Nicolae Dobrescu¹, Nicolae Iorga², I. Lupaș³, Niculae I.

¹ Nicolae Dobrescu, *Studii de istoria Bisericii contemporane I. Istoria Bisericii din România (1850-1895)*, București, Tipografia „Bukarester Togblatt”, 1905, 206 p.

² N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, ediția a II-a, București, Editura Ministerului de Culte, 1928, 432 p.

³ I. Lupaș, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Librăriei Socec&Co., 1934, 143 p.

Șerbănescu⁴, I. Ionescu⁵, Ioan Mareș⁶, Gheorghe Vasilescu⁷, Teoctist Arăpașu⁸, și pînă la Mircea Păcurariu⁹, istoriografia bisericească și laică susține că independența politică a reprezentat etapa obligatorie fără de care independența bisericească nu ar fi fost posibilă.

Afirmația se repetă redundant în toate cărțile și studiile menționate mai sus (și în altele pe care nu le vom mai cita) ca o realitate evidentă, însă curios este faptul că nimeni nu explică această ipoteză istorică. Poate singurul care încearcă să ofere o minimă justificare este Ilie Dan Ciobotea care susține că independența politică reprezintă o condiție a autocefaliei deoarece derivă din canoanele 17 și 28 ale Sinodului IV Ecumenic și canonul 38 al Sinodului VI Ecumenic potrivit cărora, pentru o mai bună coordonare a vieții bisericești, organizarea ecleziastică trebuie să țină seama de evoluția organizării civile¹⁰.

Însă acest argument este și el discutabil din moment ce Biserica ortodoxă română avea deja o organizare administrativă în anul 1877 care nu s-a schimbat aproape deloc după dobîndirea independenței. Cea din urmă a fost un act politic care a adus schimbări în regimul relațiilor internaționale pe linia raportului dintre România și Marile Puteri, și nu în organizarea internă a statului român.

Aceasta nu înseamnă însă că ipoteza istorică preferată de istoriografia bisericească și laică nu este adevărată. Există o legătură între independența politică și cea bisericească, însă, pentru a o clarifica, ea trebuie legată neapărat de chestiunea secularizării averilor mănăstirești și de raporturile României și Bisericii ortodoxe cu Patriarhia de Constantinopol.

⁴ Nicolae I. Șerbănescu, *Optzeci de ani de la dobîndirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, Anul LXXXIII (1965), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 247-273.

⁵ I. Ionescu, *Contextul istoric al dobîndirii autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în „Glasul Bisericii”, Anul XLIV (1985), nr. 5-6, mai-iunie, p. 314-333.

⁶ Ioan Mareș, *Recunoașterea autocefaliei-act de prestigiu în istoria Bisericii noastre*, în BOR, Anul CIII (1985), nr. 5-6, mai-iunie, p. 435-439.

⁷ Gheorghe Vasilescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române. Aspecte și semnificații*, în *Ibidem*, p. 474-485.

⁸ Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Retrospectivă istorică*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 5-18.

⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, 606 p.

¹⁰ Ilie Dan Ciobotea, *Autocefalia bisericească: unitate de credință și libertate religioasă*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 273.

Implicarea în politică a patriarhilor de Constantinopol nu a reprezentat niciodată o noutate pentru diplomația europeană. Utilizând diferite canale de comunicare cu consulii Marilor Puteri, ierarhii greci au intervenit și în viața politică a Principatelor Române. Imixtiunea patriarhilor greci a produs un efect de domino interesant, deoarece implicarea statului român în afacerile bisericești a crescut în intensitate imediat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe fondul dependenței acestuia de puteri ca Rusia, și în mod deosebit datorită relației speciale de autonomie față de Imperiul Otoman. Guvernul român a considerat că afacerile bisericești erau doar chestiuni de natură internă, și de aceea intervenția Puterilor străine a fost văzută ca inoportună. Mai precis, problema averilor mănăstirilor închinatelor Locurilor Sfinte, a reprezentat întotdeauna o breșă prin care Rusia în special, iar ulterior și celelalte Mari Puteri, au putut influența cursul vieții politice românești, mai ales că în joc se aflau interese economice, dar și diplomatice, la fel de importante. De aceea, imediat după unirea Principatelor, în 1859, puterea politică a încercat să preia controlul afacerilor bisericești pentru a bloca mai ușor imixtiunea în politica românească a statelor străine.

Și pentru a ilustra importanța chestiunii averilor mănăstirilor închinatelor, vom oferi două exemple concludente, care subliniază miza acestei afaceri, ajunsă chiar pe masa de discuție a conferințelor europene.

Astfel, în 1856, Tratatul încheiat la Paris a prevăzut înființarea unei Comisii care să evalueze situația Principatelor Române. Această comisie s-a ocupat și de mănăstirile închinatelor într-un raport special în care a subliniat starea deplorabilă a locașurilor bisericești, dar și nerespectarea datoriilor față de stat, instituțiile de caritate și educație publică. Rusia a intervenit însă în favoarea Locurilor Sfinte, conform imaginii sale europene de protector al Ortodoxiei răsăritene, susținând că mănăstirile românești nu aveau nici un drept de proprietate asupra veniturilor obținute¹¹.

Ulterior, în 1858, în cadrul Conferinței de la Paris, Puterile garante au întocmit în ședința din 30 iulie un document cunoscut sub denumirea de „Protocolul XIII”, conform căruia statul român și reprezentanții Locurilor Sfinte trebuiau să ajungă la un compromis în decurs de un an. Dacă termenul nu era respectat, se ajungea la soluția arbitrajului, intermediat de una dintre Puterile Garante¹².

¹¹ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 70.

¹² *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 162.

Luînd în calcul tot acest context evocat mai sus, istoriografia laică și bisericească a considerat că independența politică a României ar fi constituit o barieră decisivă în calea imixtiunilor patriarhilor greci în viața statului român. În acest fel s-ar fi putut evita ruperea relațiilor diplomatice cu Patriarhia de Constantinopol care ar fi recunoscut mai repede, în acest caz, autocefalia Bisericii ortodoxe române. Aceasta ar putea fi o explicație plauzibilă pentru ipoteza conform căreia independența politică a constituit fundamentul independenței religioase.

De altfel, imediat după cîștigarea independenței politice, imixtiunea statelor străine a scăzut în intensitate, iar miza averilor mănăstirilor închinată Locurilor Sfinte a căzut și ea într-un con de umbră. Ca dovadă, Congresul de la Berlin, spre deosebire de Conferința de la Paris, i-a acordat un loc neînsemnat în cadrul discuțiilor purtate, cu toate că ierarhii greci își reînnoiseră cererea de a primi despăgubiri pentru secularizarea averilor mănăstirești. Între timp, pe fundalul recunoașterii independenței, această chestiune devenise una de ordin intern, iar amestecul Marilor Puteri în viața politică a României nu mai avea nici o justificare¹³.

Însă, înainte de anul 1877, autocefalia Bisericii ortodoxe române, de altfel clamată ca stare de fapt de către ierarhii Bisericii cu mult înainte de 1885, a făcut obiectul a numeroase conflicte diplomatice și tensiuni politice pe tot parcursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Decretată încă din anul 1864, independența Bisericii ortodoxe române a avut nevoie și de recunoașterea oficială. Însă acest lucru nu s-a întîmplat după cîștigarea independenței politice, ci mult mai tîrziu, abia după proclamarea lui Carol I ca rege al României.

B. Recunoașterea autocefaliei Bisericii ortodoxe române

Din cîte știm, pentru prima dată, ideea autocefaliei Bisericii ortodoxe române apare în spațiul public în anul 1857, ca răspuns la amestecul patriarhului de Constantinopol în viața politică și bisericească a Principatelor Române. Astfel, în anii premergători unirii de la 1859, arhieriei Neofit Scriban și Melchisedec Ștefănescu s-au alăturat partidei unioniste, publicînd broșuri prin care încercau să convingă societatea românească de utilitatea unirii Principatelor. Crezul lor politic s-a materializat încă din anul

¹³ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916, p. 309.

1856, cînd cei doi au publicat „Unirea și neunirea Principatelor Române” (Neofit Scriban) și „Jertfă pentru unirea Principatelor” (Melchisedec Ștefănescu)¹⁴.

Lucrările celor doi ierarhi au stîrnit nemulțumiri printre separatiști și au fost combătute de postelnicul Nicolae Istrate, prin broșura „Despre chestia zilei în Moldova din 1856”. Mai mult, caimacamul Nicolae Vogoride a intervenit pe lîngă mitropolitul Sofronie al Moldovei, cerîndu-i să nu-i înscrie pe frații Scriban pe listele electorale ale clerului pentru alegerile din Divanul ad-hoc. Ulterior, caimacamul a cerut și Patriarhiei ecumenice înlăturarea mitropolitului Sofronie, motivînd că acesta îi sprijinea pe ierarhii uniونيști¹⁵.

Ca urmare a acestei intervenții, patriarhul ecumenic i-a trimis mitropolitului Moldovei o scisoare prin care îi cerea să nu se mai amestece în viața politică: „Le bruit est parvenu jusqu’ a nous qu’au lieu de suivre dans votre province la ligne de conduite impartiale, tracee par le firman imperial de notre auguste Souverain, et de maintenir le clerge dans les bornes exactes de ses devoirs spiritueles vous l’autorisez a se joindre aux manifestations publique et a faire, dans divers sens, une propaganda active”. Pentru a sugera gravitatea actului comis de mitropolit, patriarhul a subliniat faptul că nu era prima dată cînd un ierarh ortodox român se amesteca în viața politică. De aceea, invocînd articolul 413 din Regulamentul organic, acesta îi sugera lui Sofronie că ar putea să-l sancționeze în cazul în care mitropolitul nu l-ar fi ascultat¹⁶.

O parte a clerului român din Principate a reacționat imediat la amestecul inoportun al Patriarhiei ecumenice, iar arhiereul Neofit Scriban a concretizat acest protest în broșura intitulată „Scurtă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei”, în care a argumentat pentru prima dată într-un studiu istoric sistematic, autocefalia Bisericii ortodoxe române.

Astfel, în capitolul „Dovezi despre autocefalia sau neatîrnarea Mitropoliei Moldovei”, ierarhul aducea o serie de șapte argumente care în viziunea lui reprezentau dovezi incontestabile pentru justificarea independenței

¹⁴ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, vol. III, București, Tipografia Carol Gobl, 1889, p. 1-7 și p. 620- 627.

¹⁵ MMS, Anul LXI (1985), nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 210.

¹⁶ *** *Documente privind Unirea Principatelor, volumul II, Rapoartele Consulatului Austriei din Iași 1856-1859*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 130-131.

Bisericii române față de Patriarhia ecumenică. Lucrarea lui Neofit Scriban a făcut ulterior carieră în istoriografia bisericească, care pînă astăzi utilizează, atunci cînd se tratează subiectul autocefaliei, schema propusă în 1857 de acesta. Pe surt, autorul broșurii a invocat autocefalia arhiepiscopiei de Tomis, dreptul de autocefalie întărit mitropolitului Moldovei de împăratul Bizanțului Manuel Comnen, confirmarea acestuia în 1652 („Îndreptarea legii”), reconfirmarea lui în cartea lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei”, firmanul Sultanului din anul 1200, „analele țării” și Regulamentele Organice.¹⁷

În toamna aceluiași an, Neofit și Filaret Scriban, Melchisedec Ștefănescu și Calinic Miclescu, deputați ai clerului în Divanul ad-hoc, au ridicat în ședință problema autocefaliei Bisericii. În acest scop, Divanul a numit o Comisie bisericească specială care a avut rolul de a se ocupa de viitoarea organizare ecleziastică. Comisia a întocmit un proiect ce avea în vedere înființarea unei autorități sinodale centrale, supus mai apoi dezbaterii Adunării Divanului pe data de 4 noiembrie 1857. Tot atunci, după ce au fost propuse cîteva amendamente, s-a cerut pentru prima dată în mod oficial recunoașterea autocefaliei Bisericii ortodoxe române.¹⁸

Ulterior, Comisia bisericească a elaborat un proiect final în 14 puncte referitor la organizarea Bisericii ortodoxe, prezentat în ședința Divanului din 20 decembrie 1857 de arhiepiscopul Neofit Scriban. Adunarea l-a discutat, i-a adăugat cîteva amendamente și apoi l-a votat, pentru ca ulterior să înmîneze acest proiect Comisiei europene de la București. Și în acest proiect final era menționată autocefalia Bisericii, însă Conferința de la Paris din 1858 nu s-a ocupat de organizarea Bisericii, astfel că independența religioasă a rămas în stadiul de simplu proiect.¹⁹

În același proiect întocmit de Comisia bisericească, la ultimul punct s-a încercat tratarea chestiunii averilor mănăstirilor închinat. Clerul a hotărât cu această ocazie că era o problemă care ținea de competența statului român și de aceea a fost lăsată în grija viitorului guvern.²⁰

Însă chestiunea mănăstirilor închinat era o „afacere” cu rădăcini adînci în istoria diplomatică europeană și de aceea Rusia era puțin dispusă să

¹⁷ Neofit Scriban, *Scurtă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei*, Paris, 18 iunie 1857, p. 24-28.

¹⁸ Dimitrie A. Sturdza, C. Colescu -Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, 1, București, 1896, p. 152-160.

¹⁹ *Ibidem*, p. 428-429.

²⁰ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 95.

renunțe la ideea de putere protectoare a Orientului ortodox, concept prin care aceasta înțelegea în primul rând susținerea intereselor Patriarhiei ecumenice, vocea principală a Locurilor Sfinte.

Pentru a exemplifica ideea de mai sus este de ajuns să amintim anii 1843 și 1852. În august 1843, prin „Memorandumul de la Buyuk-Dere“, Rusia a prelungit cu încă 10 ani termenul de scutire a mănăstirilor închinete de taxele pe care acestea ar fi trebuit să le plătească statului român.

Ulterior, în 1852, Ministerul imperial de externe trimitea însărcinatului Rusiei pe lângă Poarta Otomană, Ozerow, instrucțiuni precise în legătură cu aceeași chestiune. Consulul era informat că neliniștea clerului grec față de intervenția guvernului român în problema averilor mănăstirești era una inutilă. Rusia intervenise deja pe lângă domnul român, atrăgându-i atenția să nu se mai amestece în afacerile bisericești: „Nous avons déjà adresse, a cet egard, des observations au Prince de Valachie, et, d'après les informations... le bon effet de nos observations a ete visible dans les dernieres encheres“²¹.

Astfel, în 1858, la Conferința de la Paris nu s-a abordat proiectul Comisiei bisericești referitor la autocefalie, ci chestiunea mănăstirilor închinete, evidențiată și augmentată de cabinetul diplomatic rus și otoman. În acest context, Conferința de la Paris a elaborat „Protocolul XIII“, la sugestia ministrului plenipotențiar al Rusiei, care propunea o înțelegere rezonabilă între guvernele Principatelor și clerul grec printr-o soluție de compromis. Dacă în termen de un an cele două părți nu ajungeau la o înțelegere, Marile Puteri hotărâau rezolvarea chestiunii prin intermediul arbitrajului. Ulterior, în 1859, tot la Paris, a fost elaborat un alt Protocol care stipula că intervalul de un an fixat pentru înțelegerea între cele două părți urma să înceapă după investirea domnitorului Alexandru Ioan Cuza.²²

Imediat după unirea Principatelor, miza averilor mănăstirilor închinete și neînchinete a devenit astfel una de prea mare importanță pentru a mai putea fi ignorată. De aceea, puterea politică a trecut la elaborarea unei legislații care să permită transferul atribuțiilor bisericești, și mai ales a resurselor financiare în mîna statului.

În acest sens, la 29 aprilie 1859, ministrul Cultelor îi scria lui Alexandru Ioan Cuza că prin ordine circulare către toate administrațiile districtelor, dar și prin înștiințări publicate în „Monitorul Oficial“, egumenii mănăstiri-

²¹ *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 262.

²² *Ibidem*, p. 161-162.

lor închinată au fost anunțați să aducă la Casa Centrală veniturile datorate statului pe anul în curs. Egumenii au refuzat să se supună ordinelor, iar pe data de 28 aprilie au trimis o scrisoare prin care aceștia protestau contra intervenției statului român, considerată abuzivă din moment ce egumenii greci erau ferm convinși că plata datoriilor reprezenta un fapt în afara atribuțiilor lor²³.

Însă guvernul român avea o cu totul altă opinie față de problema mănăstirilor închinată. La data de 3 august 1859, Comisia Centrală de la Focșani raporta ministrului Cultelor V.A. Urechia că problema mănăstirilor închinată era considerată una de ordin național, economic și financiar și de aceea Comisia cerea să i se trimită toată corespondența și lucrările întocmite despre acest subiect. Ulterior, în iulie 1860, ministrul Cultelor C.A. Rosetti, sugera într-o depeșă telegrafică trimisă Comisiei Centrale să se ocupe în cazul mănăstirilor mai întâi de legislația internațională și internă referitoare la acest subiect, pentru a se putea ști dacă Marile Puteri ar fi putut interveni în această chestiune²⁴.

Hotărât să trateze cu Biserica ortodoxă ca și cu orice alt serviciu public, statul a demonstrat prin elitele sale politice că învățase lecția Franței revoluționare. Astfel, chiar în 1859 averile mănăstirilor Neamț, Secu, Agapia, Văratec, Adam și Vorona au fost trecute sub administrarea Ministerului Cultelor²⁵.

Măsurile luate de Cuza au stîrnit în societatea românească discuții și dezbateri aprinse. Elitele politice și culturale au încercat să lămurească această chestiune care se părea că făcea, alături de alte probleme politice, capul de afiș al discuțiilor diplomatice²⁶. Totodată s-au desființat ateleerile mănăstirești, tipografiile Mănăstirii Neamț și Mitropoliei Iași, s-au instituit comitete administrative pe lângă egumeni și s-au întocmit bugete pentru fiecare mănăstire²⁷.

²³ Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Oprescu, Valeriu Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, Vol. I (1859-1861), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p.47.

²⁴ *Ibidem*, p. 81 și p. 167.

²⁵ I.C. Apostol, *Cuza-Vodă și reforma sa în Biserica Română după documente*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1912, p. 8.

²⁶ De exemplu N. Istrati, *Chestia mănăstirilor închinată din Moldova*, Iași, Tipografia Minervei, 1860, 28 p. și Cesar Bolliac, *Mănăstirile din România. Mănăstirile închinată*, București, Tipografia lui Ștefan Rassidescu, 1862, 660 p.

²⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

În fața acestor măsuri, mitropolitul Sofronie al Moldovei a protestat, scriindu-i direct domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Invocînd puterea Providenței cerești, sub a cărei protecție Marile Puteri se adunaseră la Paris în august 1858 pentru a oferi „Nației Române” un cadru de dezvoltare care să contribuie la „propagarea civilizației și culturii celei adevărate și la lățirea împărăției lui Dumnezeu pe pămînt”, mitropolitul îi atrăgea atenția domnitorului că deciziile politice ce priveau mănăstirile și Biserica în general erau ilegale²⁸.

Răspunsul puterii politice a fost unul extrem de dur, exprimînd cu fidelitate părerea autorității oficiale față de Biserica ortodoxă în acel moment: „Măria Sa Domnitorul, au zis d-lui Președinte al Cabinetului către Înalt Prea Sfințitul Mitropolit, m-au trimis ca sa va spun ca nu vă primește această Anafora, și să v-o arunc în obraz; și pe viitor să vă mărginiți cu asemenea [Anaforale *n.n.*], căci veți păți de la Înălțimea Sa, ca un monah prost”²⁹.

Însă mitropolitul Sofronie nu a renunțat la ideea sa de a condamna demersul „ilegal” al domnitorului Al.I. Cuza. În martie 1860, ierarhul a înaintat Adunării obștești o plîngere în care evidenția abuzurile puterii politice, învinovățind-o de ofensarea și întinarea imaginii pozitive a Bisericii ortodoxe în societatea românească: „...cînd clerul este discreditat, atunci și principiile lui cad, și religia se disprețuiește. Iar cînd religia este disprețuită, răsturnările cele mari înfricoșează poporul”³⁰.

Fenomenul secularizării inițiat de puterea politică a continuat, iar în august 1860, printr-o ordonanță domnească s-au desființat mănăstirile Doljești și Zagavia, precum și 31 de schituri din Moldova. Personalul monahal al acestora a fost trimis la alte mănăstiri, bisericile au fost transformate în biserici de mir, iar în clădirile anexe au fost înființate școli satești.

Ulterior, la 19 octombrie 1860 s-a promulgat o lege, tot în Moldova, prin care s-a instituit un impozit de 10% asupra venitului proprietăților mănăstirești închinat și neînchinat, iar în martie 1862 legea s-a extins și în Țara Românească³¹.

Însă inițiativele politice nu s-au oprit aici. O altă măsură care tindea la secularizarea averilor mănăstirești administrate de Ministerul Cultelor prin

²⁸ *** *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a Națiunii Române*, Iassy, Imprimeria Adolf Berman, 1866, p. 3 și p. 10-11.

²⁹ *Ibidem*, p. 23.

³⁰ *Ibidem*, p. 27.

³¹ Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 111.

intermediul Casei centrale a fost hotărârea Consiliului de Miniștri de a centraliza în tezaurul statului de la Ministerul de Finanțe veniturile proprietăților mănăstirești, contopind Casa centrală cu bugetul Ministerului de Finanțe³².

Chiar și Franța, model politic de guvernare pentru politicienii români, își manifesta îngrijorarea prin consulul ei în Principate, Victor Place. Acesta îi sugera domnitorului Ioan Cuza să nu mai forțeze chestiunea mănăstirilor închinatelor și să tempereze elanul lui Kogălniceanu care, în viziunea lui, provocase acest scandal de proporții. De asemenea, îl sfătuia să abordeze cu grijă această chestiune, deoarece Principatele încă depindeau de Poarta Otomană și de Rusia, foarte sensibile la această problemă financiară și diplomatică³³.

După doar doi ani, România a făcut aproximativ ceea ce făcuse și Franța în 1789, adică a naționalizat averile bisericești prin legea din decembrie 1863. Astfel, primul articol al legii stipula că „toate averile mănăstirești din România sunt și rămân averi ale Statului“, iar articolul al doilea că „veniturile acestor averi se înscriu între veniturile ordinare ale bugetului Statului“. Dacă inițial problema fusese ridicată de finanțele mănăstirilor închinatelor, acum, puterea politică a găsit de cuviință să rezolve această dilemă prin etatizarea tuturor resurselor mănăstirești, indiferent de natura lor. De altfel, această decizie politică își găsea justificarea într-un principiu de natură morală: dacă secularizarea ar fi atins numai averile mănăstirilor închinatelor Locurilor Sfinte, reprezentanții Marilor Puteri ar fi putut acuza guvernul român de xenofobie. Pe de altă parte, acesta era momentul cel mai potrivit pentru o lovitură finală dată Bisericii ortodoxe și influenței acesteia în afacerile Statului³⁴.

Influența Bisericii ortodoxe în politică nu a fost de neglijat, iar puterea politică știa acest lucru. Mitropoliții și episcopii făcuseră întotdeauna parte din Adunările Țărilor române, iar în 1857, Marile Puteri nu făceau decât să confirme acest lucru, deoarece clerului i s-a dat dreptul de a-și alege reprezentanții săi în Adunările ad-hoc, chiar mai mult, au numit președinți ai acestora pe înaltele fețe bisericești. Ulterior, în 1858, articolul 18 al Convenției de la Paris a recunoscut vechile prerogative ale ierarhilor de a participa ca membri ai Adunărilor electivă, conduse tot de înalți ierarhi³⁵.

³² Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 101.

³³ Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Opreșcu, Valeriu Stan, *op. cit.*, p. 276.

³⁴ Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1873, p. 1796.

³⁵ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 21-22.

Obişnuit să ia parte în mod activ la deciziile politice şi în special să colaboreze cu puterea politică de la care aştepta măsuri favorabile Bisericii ortodoxe, înaltul cler a fost surprins de votarea Legii secularizării şi a trimis, în semn de protest, o cerere adresată mitropolitului Nifon, preşedintele Adunării legislative: „Dans le projet du budget pour l'année 1864, entre autres combinaisons concernant l'Eglise, pour la satisfaction de nos Pères, nous vîmes avec un grand regret qu'a cote des monastères dissous dans le courant de l'année dernière, un nombre considerable d'autre subirent le meme sort, sans que la volonté testamentaire de ceux qui les ont fondez fut préalablement consultée, en faveur desquels aucun sacrifice n'a été fait par leurs heritiers en signe de reconnaissance. Nous croyons, Très-Saint-Père, que nous sousignes, executeurs naturels de la volonte des fondateurs de ces etablissements religieux, nous remplissons un devoir sacre, en priant le Père de notre Eglise et president de l'Assemblée de vouloir intervenir aupres du Gouvernement et de la Chambre, d'attirer leur attention sur cette importante question, et de les eclairer mieux sur les droits...”³⁶.

Nemulţumit de atitudinea clericilor, ministrul Cultelor, Dimitrie Bolintineanu i-a trimis domnitorului un raport, cerînd pedepsirea sacerdoţilor care semnaseră petiţia adresată mitropolitului. Acesta îi scria lui Al.I. Cuza că petiţia a fost imprimată şi lăsată să circule public, fapt ce era considerat de Bolintineanu în total dezacord cu rolul clerului în societate, cu obedienţa şi devotamentul tradiţional al acestuia faţă de puterea politică. De aceea, considerînd că petiţia nu era mai mult decît un rezultat al intrigilor individuale ale funcţionarilor publici (clericii), ministrul propunea destituirea lor, demers aprobat ulterior de Alexandru Ioan Cuza³⁷.

Reacţia Porţii Otomane nu s-a lăsat aşteptată, iar pe data da 2 ianuarie 1864, domnitorul Cuza primea o scrisoare în care Fuad-Paşa îi atrăgea atenţia că Legea secularizării intra în contradicţie cu prevederile Convenţiei de la Paris din 1858. Fuad a subliniat că această lege nu făcea decît să agraveze situaţia Principatelor Unite şi că în ceea ce priveşte Sublima Poartă, aceasta considera secularizarea o lege nulă şi neavenită. Aceeaşi atitudine o aveau Austria, Marea Britanie, Prusia şi Rusia care prin intermediul ambasadurilor de la Constantinopol trimiseseră instrucţiuni consulilor din Principate să protesteze în mod oficial faţă de Legea secularizării averilor mănăstireşti³⁸.

³⁶ *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 337-338.

³⁷ *Ibidem*, p. 336-337.

³⁸ *Ibidem*, p. 334-336.

În acest context, protestul formal al clerului grec, exprimat prin intermediul Patriarhiei de Constantinopol, nu a mai fost o surpriză. Însă ecoul său în Principate a stîrnit o contra-reacție ce a condamnat „ultimul strigăt al disperării și al nesațiului de bani“, considerînd că această chestiune era de natură exclusiv internă³⁹.

Totuși, trebuie menționat că Legea secularizării prevedea la articolul 3 și o despăgubire substanțială pentru Locurile Sfinte. Acest fapt, de altfel, a fost comunicat imediat ministrului turc al Afacerilor Externe, Ali-Pașa, de către reprezentantul României la Constantinopol, Costache Negri. Ali-Pașa era anunțat că România era hotărîtă să aloce suma de 80 de milioane de lei Locurilor Sfinte, din care urma să păstreze cifra de 28 de milioane, datoria către statul român a egumenilor greci⁴⁰.

În final, Marile Puteri nu au mai contestat Legea secularizării din decembrie 1863 și au optat pentru negocierea unei despăgubiri care să satisfacă cerințele ierarhilor greci. Astfel, Poarta a cerut reunirea la Constantinopol a unei conferințe a ambasadorilor Marilor Puteri, întâlnire care a hotărît instituirea unei case speciale, prin intermediul căreia guvernul român să poată plăti indemnizația fixată⁴¹.

Însă chiar și așa, existau destule motive pentru Rusia sau Poarta Otomană să folosească chestiunea averilor mănăstirești ca nișă diplomatică în scopul implicării în afacerile interne ale statului român.

De aceea, guvernul român, dorind să transforme chestiunea averilor mănăstirești într-o problemă de ordin strict intern, la data de 3 decembrie 1864 a adoptat „Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale“ care stipula în capitolul I, articolul 1, autcefalia Bisericii ortodoxe române: „Biserica ortodoxă Română este și rămîne independentă de orice autoritate bisericească străină, în tot ce privește organizarea internă și disciplina“. Articolul al 2-lea întărea și mai mult datoria ierarhilor români de a se ocupa de afacerile administrative ale Bisericii, fapt care însemna transferul chestiunii averilor mănăstirești de pe teren diplomatic pe terenul intern al Sinodului general de-abia înființat. Biserica ortodoxă română a fost în acest fel desprinsă de legăturile de dependență față de Patriarhia de Con-

³⁹ „Reforma“, nr. 55 din 25 octombrie 1864.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 46 din 24 decembrie 1863.

⁴¹ Sorin D. Ivănescu, *Secularizarea averilor mănăstirești în timpul lui Alexandru Ioan Cuza*, în Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 27.

stantinopol, ea fiind datoare să-și păstreze unitatea dogmatică și doctrinară prin consultări teologice cu Patriarhia ecumenică⁴².

Însă autocefalia Bisericii ortodoxe române nu a fost recunoscută de Patriarhia ecumenică, astfel că Biserica română a continuat să-și păstreze statutul de autonomie, legăturile de dependență față de Biserica ecumenică continuând să micșoreze gradul de autonomie al Bisericii române.

Prima dependență externă făcea trimitere la titlurile ambilor mitropoliți români, intitulăți exarhi ai Patriarhiei de Constantinopol și locțiitori ai unor episcopii ale Patriarhiei ecumenice (Cezareea Capadociei și Amasia, ulterior Sevastia). De asemenea, dreptul de recunoaștere canonică era rezervat scaunului patriarhal care trebuia în mod oficial să dea binecuvântarea celor doi mitropoliți români aleși în Principate. A treia dependență externă avea în vedere hirotonia arhierilor titulari care devenea validă numai în momentul în care Patriarhia recunoștea aceste hirotonii. În fine, ultima dependență și poate cea mai serioasă era practica primirii Sfântului Mir de la Constantinopol, alături de pomenirea patriarhului ecumenic la fiecare liturgie în parte. Și pentru că orice Biserică are nevoie de Marele Mir pentru a-și putea boteza credincioșii, acest fapt însemna că Biserica română se afla într-o dependență extremă față de Patriarhia de Constantinopol, iar aceasta pentru că din punct de vedere liturgic o Biserică nu există în afara trupului său mistic și a unității duhovnicești cu credincioșii, considerați a fi trupul euharistic al lui Iisus Hristos⁴³.

Știind că își poate folosi autoritatea și influența, bazate mai ales pe acest tip de dependențe externe despre care am vorbit mai sus, patriarhul Sofronie i-a scris mitropolitului Nifon al Țării Românești, protestînd împotriva procesului de secularizare început în Principate. Sofronie i-a atras atenția mitropolitului că guvernul român a încercat să introducă Calendarul gregorian, îndepărtînd Biserica ortodoxă și credincioșii săi de principiile doctrine, afirmînd că în Biserica română s-a rostit Simbolul de credință în forma sa catolică, motiv pentru care patriarhul a mers și mai departe, sugerînd că Biserica ortodoxă română se îndrepta în acest fel spre schismă⁴⁴.

⁴² Ion M. Bujoreanu, *op.cit.*, p. 1789.

⁴³ Nicolae I. Șerbănescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului 1885-25 aprilie-1985*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 91.

⁴⁴ *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D. D. Nifon, între domnitorul Alexandru Ioan Cuza și între toate Bisericile Ortodoxe cu privire la legile aprobate de către Guvernul Român pentru Sinodul din anul 1864*, trad. de Fotie Balamaci, București, Noua Tipografie Wilhelm Brozer, 1913, p. 5-6.

Mitropolitul Nifon i-a răspuns patriarhului că s-a înșelat atunci când a crezut că Biserica din Principate dorea să se desprindă de Patriarhia ecumenică și i-a explicat patriarhului că Biserica ortodoxă a avut întotdeauna „independență” în activitatea internă. De asemenea, Nifon i-a sugerat lui Sofronie că amestecul său în viața bisericească a Principatelor nu era tocmai unul oportun, din moment ce independența Bisericii române (care încă nu fusese decretată, din moment ce mitropolitul îi scria la 30 aprilie 1864) era un fapt posibil: „Așadar, când progresul neamului și gradul său de dezvoltare intelectuală va cere oarecare ameliorare și din punctul de vedere al acestei orînduiri [autocefalia *n. n.*], asigur pe Înalt Prea Sfinția Voastră că, Biserica Română, lucrînd în deplina sa libertate, nu va neglija legăturile ei veșnice existente cu Biserica mamă...”⁴⁵

Pasul cel mare în declararea autocefaliei, așa cum prevedea mitropolitul Nifon, a fost făcut, în decembrie 1864, însă nu de către ierarhii Bisericii ortodoxe române, ci de puterea politică. Și pentru că miza conflictului între guvernul român și Patriarhia de Constantinopol (susținută de Marile Puteri) era de fapt chestiunea secularizării în care erau implicate sume foarte mari de bani, guvernul român dorea să transfere în mod complet prerogativele ierarhiei bisericești în ceea ce privea afacerile interne ecleziastice pe terenul său legislativ.⁴⁶

De aceea la 20 ianuarie (Adunarea Deputaților) și la 5 februarie (Senat) 1865 a fost votată „Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România” prin care mitropolii și episcopii urmau să fie numiți de domn după o prezentare a ministrului de Culte, în urma deliberării Consiliului de Miniștri, aceștia fiind justițiabili pentru delictе penale înaintea Curții de Casație.⁴⁷

Între timp, la Constantinopol, patriarhul ecumenic a convocat Sinodul patriarhal pentru a discuta legile bisericești din Principate. Acesta s-a ținut în luna aprilie 1865 și a condamnat „legile dacice” (cum erau numite legile bisericești din Principate) și întrebuintarea discreționară a atribuțiilor decizionale de către puterea politică în scopul subordonării clerului. De asemenea, Sinodul a protestat împotriva decretării autocefaliei Bisericii ortodoxe române, argumentînd că aceasta este anticanonică.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁶ *** *Documents concernant la convention de 150,000,000 conclue, le 19 mars 1865, entre le Gouvernement du Prince Couza et la Societe generale de l'Empire Ottoman*, Constantinople, Imprimerie Centrale, 1866, 35 p.

⁴⁷ Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 121.

Însă patriarhul nu s-a oprit aici, iar pe data de 17 aprilie i-a trimis o scrisoare domnitorului Alexandru Ioan Cuza în care își exprima totala surprindere față de decretarea autocefaliei și imixtiunea politică în alegerea mitropoliților și episcopilor. Patriarhul Sofronie a condamnat tăcerea politicienilor și ierarhilor de la București, exprimându-și nemulțumirea că el nu a fost anunțat personal de schimbările legislative din Principate, fiind nevoit să afle de acestea prin intermediul gazetelor din Constantinopol. De asemenea, el l-a anunțat pe domnitor că a convocat un Sinod general ale cărui hotărâri urmau să fie făcute cunoscute nu prin scris, ci direct, prin trimiteră în Principate a arhimandritului Eustațiu Cleobul.

În aceeași zi (17 aprilie) în care patriarhul ecumenic a redactat scrisoarea către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, a scris și celor doi mitropoliți din Principate. Mitropolitului Nifon al Țării Românești îi sugera că înțelegea atitudinea sa rezervată în fața puterii politice și că ar trebui să ceară ajutorul în această problemă „Bisericii dominante“, strecurînd astfel în text pe de o parte, refeința indirectă la nerecunoașterea autocefaliei Bisericii române, iar pe de altă parte ajutorul pe care Patriarhia de Constantinopol l-ar putea oferi ierarhiei românești în scopul influențării deciziilor politice ale guvernului român. În ceea ce privește scrisoarea adresată mitropolitului Calinic al Moldovei, aceasta avea un ton dur, acuzator, învinuindu-l că nu s-a adresat imediat patriarhiei după ce a aflat că „legile dacice“ fuseseră votate atît în Adunarea Deputaților cît și în Senat⁴⁸.

Însă, nu numai patriarhul ecumenic a crezut că „legile dacice“ erau anticanonice, dar și o parte din ierarhii Bisericii ortodoxe române care au fost susținuți de Scarlat Rosetti (cu ziarul „Ecclesia“), N.R. Roznovanu, Romulus Scriban (cu ziarul „Dacia română“) și Ion Brătianu (prin broșura publicată la Paris și intitulată „La Question religieuse en Roumanie“).

Totuși, cel mai convins apărător (dintre politicienii) al canonicității bisericești în această criză ecleziastică a fost Scarlat Rosetti care în ședința Senatului din 5 februarie 1865 (aceeași ședință în care se votează „Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România“) a analizat detaliat decizia politică și a declarat-o nu numai anticanică, dar și „împotri-va obiceiurilor noastre patriarhale“⁴⁹.

Dintre ierarhii ortodocși, corifeii luptei pentru canonicitate au fost frații Neofit și Filaret Scriban care au și demisionat din posturile de episcopi

⁴⁸ *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D.D. Nifon...*, p. 31-38.

⁴⁹ „Ecclesia“, Suplimentul nr. 1, din 29 ianuarie 1867, p. 17-19.

pentru a protesta contra „legilor dacice“. De altfel, aceștia i-au scris episcopului Melchisedec Ștefănescu, rugându-l să facă la fel, pentru a încerca anularea deciziilor legislative politice. Inițial, Melchisedec s-a situat de partea ierarhilor care au susținut canonicitatea și a înaintat demisia: „Domnule Ministru, fiind convins că veți prefera alternativa a doua, vă rog cu toată supunerea, ca pe un român creștin ortodox, ca pe un bărbat care știți să prețuiți conștiinciozitatea, și iarăși vă rog, să mijlociți ca Prea Înălțatul nostru Domn, ca să binevoiască a mă ierta de funcțiunea de episcop...“⁵⁰. Însă ulterior, el a fost chemat la palat de către Cuza, pentru o discuție particulară, unde domnitorul i-a spus că este dispus să accepte propunerile lui Melchisedec referitoare la legile bisericești, în schimbul retragerii demisiei sale. Melchisedec a acceptat și mai apoi, și-a justificat noua atitudine, scriindu-i arhimandritului Clement Nicolau (redactorul ziarului „Preotul“) că el a procedat în acest mod, ținând cont atât de poziția sa sacerdotală, cât și de statutul său civic („arhiereu și ca român“)⁵¹.

De altfel, în interiorul ierarhiei Bisericii ortodoxe române, disputa referitoare la canonicitatea legilor a produs o sciziune majoră, iar indecizia episcopului Melchisedec, o ilustrează foarte bine. Ca și acesta, episcopii numiți de puterea politică (necanonic) și-au susținut cauza pe terenul naționalismului, invocând legalitatea și voința națională exprimată constituțional. De asemenea, ei au argumentat în fața episcopilor canonici că aceste legi înlăturau corupția și simonia la nivelul ierarhiei române. Însă disputa teologică s-a transformat destul de ușor în conflict real, astfel că s-a ajuns în scurt timp, în cazul lui Filaret Scriban, la atac la persoană. Consecința directă a acestui fapt a fost apelul fraților Scriban adresat Patriarhiei ecumenice care s-a oferit să le susțină cauza⁵².

Patriarhul ecumenic oricum dorea să se amestece în viața religioasă a Principatelor, astfel că demersul fraților Scriban nu a făcut decât să-i ofere o justificare în plus. De aceea, trimisul Patriarhiei de Constantinopol în Principate, Eustațiu Cleobul, i-a și făcut o vizită lui Scarlat Rosetti (care devenise între timp liderul luptei pentru canonicitate) cu scopul de a-l încuraja. Ajuns în Principate pe data de 22 aprilie 1865, arhimandritul Cleobul a fost primit cu răceală de autoritățile române cu care a și intrat în discuții politice și teologice aprinse. Astfel, pe data de 26 aprilie acesta s-a întâlnit

⁵⁰ „Ecclesia“, din 16 februarie 1867, p. 62.

⁵¹ Const. C. Diculescu, *Din corespondențele episcopului Melchisedec*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1909, p. 15-16.

⁵² Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 122.

cu prim ministrul Bosianu căruia Cleobul i-a reproșat că legile bisericești sunt anticanonice, însă i s-a răspuns că Biserica română are independență administrativă și că poate decide asupra organizării, întocmai ca Biserica Greciei și cea a Rusiei⁵³.

Același răspuns l-a primit patriarhul ecumenic și din partea mitropolitului Nifon al Țării Românești, care pe data de 12 mai 1865 îi scria de data aceasta pe un ton mai tranșant că acuzațiile aduse Bisericii ortodoxe române de Sinodul ecumenic erau „nedrepte” și că „legile dacice” nu făceau decât să consfințească independența Bisericii române⁵⁴.

Mai mult, la 10 iulie 1865, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a trimis o scrisoare patriarhului ecumenic în care condamna comportamentul arhimandritului Eustațiu Cleobul împotriva căruia a fost nevoit să ia măsuri (expulzat din Principate, printre altele pentru că îl contactase pe consulul Rusiei la București) și atitudinea ingrătă a Bisericii ecumenice față de Principatele Române a căror generozitate față de Ortodoxie era foarte cunoscută în Răsărit. De asemenea, domnitorul scria că a fost ofensat de decizia Sinodului ecumenic de a condamna „legile dacice” și a evidențiat că afacerile ecleziastice despre care vorbea erau chestiuni interne: „... că altă Biserică, ori care o fi, nu poate să aibă dreptul de a se amesteca în chestiuni de administrație, sau deturnînd orînduiala internă unei alte Biserici independente și autocefale”⁵⁵.

Răspunsul dat de Alexandru Ioan Cuza a acutizat conflictul cu Patriarhia ecumenică, care i-a trimis pe data de 8 octombrie 1865 o scrisoare în care se arăta marea dezamăgire provocată de insultele directe proferate de principele român. Ca urmare, Patriarhia ecumenică a cerut și părerea celorlalte patriarhii ortodoxe care nu au ezitat să condamne legislația bisericească din Principate și implicit autocefalia Bisericii ortodoxe române⁵⁶.

Cu acest episod, relațiile oficiale ale Principatelor cu Patriarhia de Constantinopol au fost întrerupte, domnitorul Alexandru Ioan Cuza anunțînd pe data de 10 decembrie 1865, cu ocazia citirii Mesajului tronului că amestecul Bisericii ecumenice era unul nejustificat și total inoportun: „Însă nu am lipsit a declara totodată că Biserica Ortodoxă Română trebuie să existe prin a sa viață proprie, că ea trebuie să aibă o expresie legată de Stat și să

⁵³ *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D.D. Nifon...*, p. 40-41.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 70-72.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 88 și următoarele.

se bucură în Biserica Răsăritului de neatîrnarea și de rangul ce i-au recunoscut din timpii cei mai vechi celelalte Biserici ortodoxe⁵⁷.

Bineînțeles, mesajul transmis de domnitor era important pentru că reconfirma autocefalia Bisericii ortodoxe române, însă și mai important era un articol al preotului Grigorie Musceleanu care părea să fi înțeles, la vremea aceea, poate cel mai bine modalitatea de obținere a independenței religioase. Într-un articol intitulat „O datorie de împlinit a Sfântului Sinod” autorul cerea Sinodului ortodox sfințirea Marelui Mir, considerat de preotul Grigorie Musceleanu „postamentul independenței bisericii române”. Articolul poate fi considerat aproape fără nici o reținere unul vizionar, deoarece mai târziu, în 1882, când episcopul Melchisedec a înțeles valoarea acestui demers a făcut exact ceea ce preotul Grigorie Musceleanu cerea în 1865. În anul 1882, pentru prima dată în Biserica ortodoxă română, ierarhii au sfințit Marele Mir fără aprobarea Patriarhiei de Constantinopol, reușind în acest fel să înlăture și ultimele legături de dependență externă.

Însă, după cum bine se știe, nu mult după mesajul tronului din decembrie 1865 Alexandru Ioan Cuza a fost înlăturat de la conducerea Principatelor, iar raporturile cu Patriarhia ecumenică au început, încetul cu încetul, să se îmbunătățească.

Acest fapt s-a datorat în primul rând principelui Carol I care în septembrie 1866 a acceptat să primească din partea arhiereului Neofit Scriban un memoriu intitulat „Expose de la situation dans l'église roumaine” în care se explica detaliat situația complicată de izolare în care se găsea Biserica ortodoxă română. De asemenea, pe data de 12 și 17 septembrie, mitropolitul Nifon al Țării Românești și mitropolitul Calinic al Moldovei i-au scris patriarhului ecumenic, încercînd să restabilească legăturile cu Biserica Răsăritului⁵⁸.

Încercările de refacere a legăturilor diplomatice și bisericești cu Patriarhia nu au însemnat și renunțarea la autocefalia Bisericii ortodoxe române, care a fost reconfirmată legislativ în Constituția din iunie 1866. Astfel, în titlul al II-lea al acesteia, la articolul 21 se specifica faptul că: „Biserica ortodoxă Română este și rămîne neatîrnată de orice chiriarchie străină, păstrîndu-și unitatea cu biserica ecumenică în privința dogmelor”⁵⁹.

Cu toate acestea, în luna octombrie 1866, Carol I a făcut o vizită la Constantinopol pentru recunoașterea domniei sale de către sultan, iar mai apoi

⁵⁷ „Reforma”, nr. 47 din 10 decembrie 1865.

⁵⁸ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁹ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 14.

a întreprins o vizită oficială la Patriarhia ecumenică, unde a fost întâmpinat cu amabilitate și condescendență. În discursul de primire a principelui Carol I, D. Cleorulos, reprezentantul clerului grec nu a uitat să accentueze în clasică tradiție bizantină a panegiricului că Patriarhia cunoștea sentimentele pioase ale noului domnitor față de Biserica ortodoxă română, catalogată drept „adevărata fiică a Bisericii mume”⁶⁰.

Discuțiile purtate de Carol I la Patriarhia ecumenică nu au fost deloc consistente în ceea ce privește autocefalia Bisericii române, însă chiar gestul simbolic al vizitei sale a reprezentat un adevărat discurs, plin de semnificații. Pe de o parte, vizita sa a însemnat un prim pas către reluarea relațiilor oficiale cu Biserica Răsăritului și în același timp scoaterea din izolare a Bisericii române, dar pe de altă parte, faptul că Biserica ortodoxă română era în continuare numită „fiică a Bisericii mume”, în retorica bizantină nu însemna decât o reafirmare a dependenței externe a Bisericii românești față de Constantinopol și, bineînțeles, nerecunoașterea autocefaliei.

Intențiile lui Carol I s-au reflectat destul de bine în viața politică a Principatelor, astfel că numai după câteva luni de la vizita sa la Patriarhia ecumenică, Senatul prezenta în sesiunea sa din 23 ianuarie 1867 „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română”. Acest proiect reprezenta, în viziunea ministrului Cultelor și Instrucțiunii I. Strat, urmarea firească a articolului 21 din Constituție care afirma că mitropoliții și episcopii urmau să fie aleși în virtutea unei legi viitoare. Astfel, proiectul Senatului din 23 ianuarie reprezenta un compromis pe care puterea politică îl făcea puterii spirituale. Pe de o parte, decretul stipula în continuare autocefalia Bisericii ortodoxe: „Biserica ortodoxă a României este și rămîne autocefală, liberă și independentă de orice biserică străină în ceea ce privește organizarea și disciplina ei”. Însă, pe de altă parte, decretul anula controversata lege dată de Alexandru Ioan Cuza în mai 1865 („Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România”). Spre deosebire de vechea lege care prevedea numirea directă a mitropoliților și episcopilor ortodocși de către domnitor, actuala lege stipula alegerea acestora de o adunare compusă din membrii ortodocși ai Adunării Deputaților și Senatului, membrii Sinodului general al Bisericii și protoiereii județelor⁶¹.

Schimbarea introdusă în lege nu a fost spectaculoasă, dar a reprezentat, într-un fel, finalul luptei pentru canonicitate, deoarece mitropoliții și epis-

⁶⁰ „Reforma”, nr. 51 din 27 octombrie 1866.

⁶¹ „Ecclesia”, nr. 1 din 29 ianuarie 1867, p. 3-4.

copii puteau fi aleși de acum înainte și nu numiți de către domn, fapt ce le conferea statutul de ierarhi canonici, adică în deplin acord cu legislația bisericească.

Vestea s-a răspândit destul de repede, astfel că la finalul anului 1868 Carol I primea două scrisori din partea Sultanului și Marelui Vizir în care se aprecia dorința Bucureștiului de a înființa un Sinod ortodox pe baze canonice bisericești⁶².

De altfel, îmbunătățirea relațiilor cu Patriarha ecumenică a continuat sub domnia principelui Carol I, iar acest lucru s-a văzut din ordinul Ministerului Afacerilor Externe către D. Sturdza, consulul României la Constantinopol, de a conlucra cu Patriarhia ecumenică în orice chestiune. Ulterior, acest ordin a fost întărit de scrisorile trimise de principele Carol I patriarhului ecumenic, în care îi lăsa acestuia libertatea de a discuta cu același D. Sturdza, reorganizarea Bisericii ortodoxe române⁶³.

În acest context, în 1869, „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română” (1867) a fost trimis spre avizare patriarhului Grigorie VI care a răspuns la începutul anului 1870, insistând ca tomosul de recunoaștere a mitropolitelor români să fie cerut de fiecare dată Patriarhiei, iar Marele Mir să fie sfințit numai la Constantinopol⁶⁴.

În acest fel, patriarhul ecumenic reamintea încă o dată ierarhilor români că Biserica ortodoxă română nu era de facto autocefală, chiar dacă de jure, aceasta fusese redeclarată în 1872, când „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română” a devenit „Legea organică a Bisericii Ortodoxe Române”. Însă, după o perioadă relativ îndelungată, în 1882, când ierarhii români au înțeles că Patriarhia ecumenică condiționa autocefalia de sfințirea Marelui Mir, aceștia s-au hotărât să pună capăt acestei dependențe externe și să sfințească Marele Mir în România⁶⁵.

Cel care a înțeles cel mai bine la acel timp necesitatea acestui demers a fost episcopul Melchisedec Ștefănescu. La 9 ianuarie 1882 acesta i-a scris ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice că în România existau condițiile necesare pregătirii Marelui Mir și că îi trimitea o lucrare de teologie în care se tratau problemele canonice și politico-bisericești legate de acest subiect. De asemenea, Melchisedec îi cerea ministrului ca acest fapt să nu fie

⁶² N. Iorga (ed.), *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, Bucarest, Au Siege de l'Institut, 1938, p. 34.

⁶³ *Ibidem*, p. 35 și 41.

⁶⁴ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁵ MMS, Anul LIV (1978), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 416.

făcut public ziarelor și să nu fie discutat nici în ședințele Sinodului general⁶⁶.

Astfel, pe data de 25 martie 1882, în catedrala mitropolitană din București Marele Mir a fost sfințit pentru prima dată în România, fără consimțământul Patriarhiei ecumenice. În urma acestui demers, relațiile Bisericii ortodoxe române cu Patriarhia ecumenică s-au înrăutățit din nou. Ioachim al III-lea, patriarhul ecumenic, a trimis o scrisoare pe data de 10 iulie 1882 însoțită de acuzații și reproșuri la adresa ierarhilor români, în care patriarhul susținea drepturile istorice ale Patriarhiei de Constantinopol asupra Bisericii române⁶⁷.

Scrisoarea patriarhului Ioachim al III-lea a fost adusă în discuția Sinodului general în ședința din 23 octombrie 1882, care a hotărât ca o comisie specială condusă de mitropolitul Iosif al Moldovei să redacteze un răspuns potrivit. Această sarcină a fost îndeplinită de episcopul Melchisedec Ștefănescu, iar răspunsul a devenit Actul sinodal din 23 noiembrie 1882, prin care Biserica ortodoxă română își susținea și afirma autocefalia în fața imixtiunilor Patriarhiei ecumenice⁶⁸.

Schimbarea de atitudine din partea Constantinopolului s-a produs o dată cu retragerea din scaun a lui Ioachim al III-lea și cu ocuparea lui de Ioachim al IV-lea în anul 1884. Sub păstoria acestuia, în anul 1885, s-a reluat corespondența cu Patriarhia în scopul recunoașterii autocefaliei.

La data de 20 aprilie 1885, primatul Bisericii ortodoxe române Calinic Miculescu și ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor D. Sturdza au trimis două scrisori patriarhului Ioachim al IV-lea prin care cereau recunoașterea independenței bisericești. Pe data de 25 aprilie, după o prealabilă întâlnire a Sinodului ecumenic, Ioachim al IV-lea a răspuns în scris atât mitropolitului primat cât și ministrului Cultelor, pentru a anunța faptul că Biserica ecumenică recunoștea în mod oficial autocefalia Bisericii ortodoxe române. Cu această ocazie, s-a trimis și „Tomosul autocefaliei Bisericii ortodoxe române” semnat de membrii Sinodului patriarhal⁶⁹. Ulterior, în ședința din 1 mai a Sinodului Bisericii române s-a dat citire de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii mesajul regal prin care Carol I anunța în mod oficial că Biserica ortodoxă română a primit binecuvântarea patriarhului ecumenic. De

⁶⁶ Const. C. Diclescu, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁷ BOR, Anul VI (1882), nr. 12, decembrie, p. 736-737.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 375-377.

⁶⁹ BOR, Anul IX (1885), nr. 5, mai, p. 336-354.

asemenea, regele dorea în mod explicit să informeze pe ierarhii ortodocși că: „Acest bun rezultat l-am obținut prin stăruințele guvernului Meu, cu concursul luminat și patriotic al Prea Sfințiților Mitropoliți și Episcopi ai bisericii române...”⁷⁰.

La finalul lunii mai 1885 (mai precis 30), mitropolitul primat al României a trimis o scrisoare patriarhului Ioachim al IV-lea prin care îi mulțumea pentru atitudinea binevoitoare pe care o avusese în privința autocefaliei. Tot atunci, mitropolitul primat Calinic Miclescu a anunțat celelalte Biserici ortodoxe autocefale despre recunoașterea independenței Bisericii ortodoxe române de către Patriarhia ecumenică⁷¹.

RELIGIOUS AND POLITICAL INDEPENDENCE. ROMANIAN ORTHODOX CHURCH

1857-1885

- Summary -

The involvement of the Romanian Orthodox Church and its servants in the independence war, a decisive moment for the later political development of the Romanian state, had direct consequences, both for the Orthodox Church and for those who undertook the task of writing its history. The year of 1877 became, in time, a hallmark, especially to non-religious historiography, but to ecclesiastical historiography also, which made the connection between the political independence event and the religious independence one in 1885.

Thus, from Nicolae Dobrescu, Nicolae Iorga, I. Lupaș, Nicolae I. Șerbănescu, I. Ionescu, Ioan Măreș, Gheorghe Vasilescu, Teoctist Arăpașu, and up to Mircea Păcurariu, both ecclesiastical and lay historiography state that the political independence was a mandatory stage, the religious independence wouldn't have been possible without. This statement repeats itself over and over in all the author's books and articles I have just quoted above (and also in other books I won't cite it here), like an irrefutable evidence, though it is quite strange that nobody wanted to explain or to defend it with historical proofs.

This doesn't mean that the historical hypothesis, the ecclesiastical and lay historiography believe in, isn't true. There is a connection between political independence and religious one, yet to have it clearly proved, it needs to be linked to the monasteries' goods secularization issue and to the relationships of Romania and Orthodox Church with Constantinople Patriarchate.

⁷⁰ *Ibidem*, *Sumarele ședințelor Sfântului Sinod*, p. 3.

⁷¹ BOR, Anul IX (1885), nr. 8, august, p. 553-554 și p. 557.

The involvement in politics of the Constantinople patriarchs has never been a surprise to European diplomacy. Using different channels of communication with the Great Powers' consuls, Greek hierarchy interfere with the political life of Romanian Principalities. This caused a domino effect, because, the Romanian state, used to mingle with ecclesiastical affairs, increased its politics of interference with the Orthodox Church, right in the second half of the nineteenth century, under the pressure of Russia's dominance, and especially due to the relationship of autonomy with Ottoman Empire. Romanian government thought that ecclesiastical affairs were issues of internal nature, looking at the Great Powers' interference with much skepticism. Actually, the dedicated goods of the monasteries issue was always seen as a gap, used firstly by Russia, and then by the other Great Powers, to change the course of the Romanian political life, especially that at stake were considerable economic, as well as diplomatic interests, both of huge importance. This is way, right after the Principalities were united, in 1859, the political power tried to take over the ecclesiastical affairs, in order to keep an eye on the interference of the foreign states in Romanian internal affairs.

Taking into account the whole context that I have just described, ecclesiastical and lay historiography stated that Romania's political independence might has been a decisive barrier in front of Greek patriarches' interests for Romania's internal issues. Thus, they would have been avoided the breaking up of diplomatic relationships with Constantinople Patriarchate, that, in this case, could accept more rapidly, the religious independence of Romanian Orthodox Church. This could be a plausible explanation of the hypothesis that linked the religious independence to the process of political independence.

Right after Romania gained its political independence, the interference of foreign states lost its intensity, and the stake of dedicated goods of the monasteries issue lost its importance. Thus, Berlin Congress, unlike Paris Conference, gave it an insignificant place within the formal discussions, though Greek hierarchs had made a request, asking for compensations as a consequence of the secularization of monasteries goods. Meanwhile, given the fact that Romania's independence was diplomatically accepted, this issue became one of internal nature, the interference of Great Powers in Romania's political affairs loosing its reasons.

Yet, before 1877, the religious independence of Romanian Orthodox Church, otherwise claimed as a *de facto* state by the hierarchs of the Romanian Orthodox Church long before 1885, was a very debated issue, causing lots of diplomatic conflicts and political stress during the reign of Alexandru Ioan Cuza. Passed as a bill in 1864, the independence of Romanian Orthodox Church needed an international acceptance, as well. Anyway, this thing didn't happen right after the political independence, but much later, after the coronation of the Carol I as king of Romania.

Claudiu Lucian Topor

România, Austro-Ungaria și războiul din Balcani Vizita la București a generalului Conrad von Hötzen 28-30 noiembrie 1912

Războiul aliaților balcanici împotriva Turciei a produs mutații majore în dinamica echilibrului de forțe din spațiul sud-est european. Pentru cei mai mulți dintre observatorii politici sau militari, victoria statelor balcanice, pecetluită practic în mai puțin de două luni, a reprezentat o reală surpriză. Nici măcar un singur guvern european nu se aștepta la acest deznodământ, care pentru Germania și Austro-Ungaria s-a dovedit o amară deziluzie. La Viena, ca și la Berlin a fost înțeleasă greșit forța de împotrivire a turcilor, iar diplomația și-a construit strategia politică bazându-se pe false presupuneri¹. Prăbușirea Turciei europene sub loviturile statelor din Balcani a impus rediscutarea priorităților politicii externe în funcție de condițiile create prin schimbarea echilibrului de forțe regional. În paralel cu anumite agitații din presă, pregătirile militare se găseau în plină desfășurare. Mobilizarea generală sau parțială, pericolul extinderii războiului balcanic pe întregul continent reprezentau angoasele momentului și anunțau un viitor nu tocmai reușit. Neîncrederea devenise principala stare de spirit ce domina în cancelariile europene, iar soluțiile preconizate de diplomație păreau a nu mai garanta nimic.

Relațiile României cu Austro-Ungaria nu au putut rămâne complet imune la aceste transformări. Criza politică și războiul din Balcani au pus la grea încercare cooperarea româno-austro-ungară, fundamentată pe existența unui tratat care și-a arătat foloasele vreme de aproape 30 de ani. Aș-

¹ Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, Berlin, 1922, p. 214.

teptările României au devenit mai mari, iar posibilitățile Austro-Ungariei s-au redus considerabil. Sesizând slăbiciunile Vienei și politica ezitantă a ministrului Leopold von Berchtold, la București și în țară s-au înmulțit acele voci, care condamnau politica balcanică a Monarhiei Dunărene și aruncau asupra ei răspunderea pentru situația ingrată în care se afla România, rămasă în afara conflictului balcanic și sfâșiată în orgoliul propriu de succesele vecinilor bulgari. În acest cadru politic extrem de agitat, la sfârșitul lunii noiembrie 1912 s-a derulat vizita la București a generalului austriac Conrad von Hötzendorf. Ea reprezintă un eveniment care, deși a fost observat sau comentat de către contemporani, nu beneficiază decât de menționări sporadice sau lacunare în istoriografia războaielor balcanice sau în cea a relațiilor României cu Tripla Alianță. Nu a fost ilustrat cum s-ar fi cuvenit contextul vizitei și nici nu s-a reflectat suficient asupra finalității sau a ecourilor ei de moment.

În momentul în care i s-a încredințat misiunea în România, Conrad von Hötzendorf deținea funcția de inspector șef al armatei austro-ungare. El însuși personaj controversat, absolvent al Academiei Militare și un apropiat al arhiducelui Franz Ferdinand, generalul von Hötzendorf era recunoscut pentru convingerile sale radicale. În anul 1911 a sprijinit ideea unui război preventiv împotriva Serbiei, dincolo de opoziția ministrului Aehrenthal, iar în iulie 1914 a cerut ca Austro-Ungaria, zdruncinată de crima de la Sarajevo, să mobilizeze fără a mai aștepta răspunsul Belgradului la ultimatum². Este evident faptul că motivațiile de ordin militar și mai puțin capacitatea politică l-au recomandat pentru această vizită în România, în condițiile în care momentul ales s-a suprapus cu finalizarea tratativelor dintre delegații alianței balcanice și cei ai Turciei în vederea semnării armistițiului. Sosirea unui oaspete de rang înalt în armata Austro-Ungariei nu putea să treacă neobservată într-o țară care, după expresia unui comentator francez, se aseamăna cu „o fată tânără care-și face intrarea în lume și căreia fiecare îi face curte”³. În timp ce Franța și Rusia prin miniștrii de la București sau diferiți alți emisari⁴ se străduiau să-și asigure cooperarea României și să o împingă

² Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig (editors), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003, pp. 121 și 123.

³ Jean Pélissier, *Dix mois de guerre dans les Balkans. Octobre 1912 – août 1913*, Paris Librairie Academique, 1914, p. 75.

⁴ Ne referim în primul rând la vizita lui Paul Deschanel, fost președinte al Camerei din Franța și la prezența în capitala României a lui Felix Roussel, primarul Parisului care, în luna aprilie 1912, a purtat discuții cu personalități ale scenei politice românești, bucurân-

spre alianța balcanică, Austro-Ungaria încerca cu sprijinul Germaniei să păstreze vechile raporturi și să reînnoiască alianța politică împreună cu o nouă convenție militară. Faptul se explica prin necesitatea unei mai mari coeziuni în politica Triplei Alianțe, în condițiile schimbării raportului de forțe din Balcani în favoarea Rusiei. Din acest motiv, se cuvine să semnalăm că vizita lui Conrad von Hötendorf la București nu poate fi complet străină de un alt moment esențial pentru consolidarea Triplei Alianțe: tratativele de la Berlin, la care au participat generalul austriac Scheuma (șeful Marelui Stat Major); Franz Ferdinand; împăratul Wilhelm al II-lea și alți responsabili ai politicii externe din Germania⁵. Există anumite incertitudini în legătură cu rezultatul acestor convorbiri. Nu se cunoaște exact măsura concretă a sprijinului pe care Germania era dispusă să îl ofere pentru politica balcanică a Monarhiei Dunărene, aflată într-un moment vizibil de criză din pricina portului sârbesc la Marea Adriatică. Se știe că împăratul Wilhelm al II-lea ar fi promis solemn susținerea Germaniei pentru Austro – Ungaria în situația unui război împotriva Serbiei, dar Kiderlen-Wächter, liderul de la Auswärtige Amt, a căutat prin mijloace felurite (inclusiv un interviu publicat de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*) să mai tempereze câte ceva din înțelesul exuberant al cuvintelor suveranului⁶. Dincolo de orice impresie referitoare la acest moment, rămâne sigur faptul că discuții similare a inițiat și Conrad von Hötendorf la București. El știa exact ce trebuia să obțină din partea României și ce trebuie să ofere pentru un eventual succes. O parte din recompensă o reprezentau informațiile confidențiale despre vizita lui Stoian Danev la Budapesta și convorbirile sale cu Leopold von Berchtold. Momentul provocase consternare la București pentru că aceste tratative de la Budapesta au rămas mult timp un secret bine păzit. Ceea ce se știa însă sigur era faptul că discuțiile dintre Berchtold și președintele Camerei bulgare au abordat și tema încinsă a rectificării frontierei dobrogene. Danev dorea de fapt să vadă până unde va fi dispusă Austro-Ungaria să susțină pretențiile României⁷. Atunci când a fost solicitat să se pronunțe în legătură cu ideea compensațiilor teritoriale, convenite în schim-

du-se chiar de o recepție oferită de rege. Vezi, Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV, 1910-1914, ediția a II-a, Editura Universul, București, 1936, pp. 75-76.

⁵ Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy 1908-1914*, University of Toronto Press, [f.a.], pp. 103.

⁶ Ernst Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars (1912-1913)*, New York, 1969, pp. 236 și 244.

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – București, *Fond Problema 21, Budapesta (Raportare politice 1909-1913)*, vol. 30, f.150.

bul neutralității românești, oaspetele din Bulgaria a răspuns în termenii unui refuz categoric⁸. După cum era de așteptat, vizita lui Danev la Budapesta a produs numeroase zvonuri în capitalele statelor din Balcani. Chiar dacă Berchtold, conform obișnuinței, s-a exprimat prudent și nu a oferit Bulgariei ceva concret în chestiuni sensibile, conținutul real al convorbirilor a fost denaturat, iar semnificațiile minore ale vizitei au fost exagerate. S-a înțeles atunci, cu totul eronat, că prezența lui Danev la Budapesta și primirea de care a beneficiat reprezentau consolidarea poziției Bulgariei în relațiile cu Dubla Monarhie spre paguba Serbiei, dar mai ales a României. Pentru a-și atinge scopul, Danev nu a ezitat să modifice chiar și înțelesul cuvintelor prințului moștenitor, lăsând să se înțeleagă că acesta nu era interesat de pretențiile teritoriale ale României și nici de miza esențială a războiului Austriei cu Serbia din pricina chestiunii portului la Marea Adriatică⁹. La scurt timp după ce Danev a părăsit Budapesta, Berchtold s-a hotărât să-l trimită pe Conrad von Hötzendorf la București. Vizita a fost însă inițial amânată la solicitarea guvernului român, pentru că în capitală era așteptat să sosească același Danev, cu scopul demarării primelor negocieri referitoare la modificarea frontierei din Dobrogea. Cum însă președintele Sobraniei bulgare era atunci mai interesat de tratativele privind semnarea armistițiului cu Turcia, sosirea lui Hötzendorf nu a mai întâmpinat nici un obstacol și nici nu s-a lăsat prea mult timp așteptată¹⁰. În fruntea unei delegații din care mai făceau parte baronul von Riedl (expert în Ministerul Comerțului) și maiorul Kundmann („adjutantul” personal al generalului), Conrad von Hötzendorf a plecat spre România la 28 noiembrie 1912¹¹. După o călătorie oboșitoare, el sosea a doua zi la București cu trenul de Vârciorova. La gară îl așteptau prințul Fürstenberg (ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei în România), locotenent colonelul Ibranilovici (atașatul militar); generalul Crăiniceanu (comandantul Corpului II armată) și Trăsnea-Greceanu (directorul serviciului de protocol din cadrul ministerului român de Externe)¹². Chiar înaintea plecării, Berchtold i-a prezentat pe larg lui Hötzendorf instrucțiunile referitoare la programul vizitei sale în România. Pretextul oficial al sosirii la București se referea la un eveniment nefericit. El trebuia să

⁸ Ernst Helmreich, *op. cit.*, p. 247.

⁹ Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann*, Verlag Styria, 1963, p. 346.

¹⁰ Ernst Helmreich, *op. cit.*, p. 247.

¹¹ Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 354.

¹² „Viitorul”, anul V, nr. 1718, București, duminică 18 noiembrie 1912.

prezintă condoleanțe regelui Carol pentru decesul surorii acestuia, contesă de Flandra. În realitate, se știe, scopul misiunii era cu totul altul. Mai întâi, Hötzendorf înmâna regelui Carol o scrisoare a împăratului Franz Iosif. Din conținutul ei rezulta, în principal, aprecierea de care se bucura politica României la Viena datorită atitudinii față de conflictul balcanic. Termenii elogioși ai scrisorii reflectau prietenia dintre cei doi suverani și încrederea reciprocă față de viitoarele relații politice. Au urmat apoi convorbirile propriu-zise dintre generalul Hötzendorf și regele Carol. Cu acest prilej s-a exprimat dispoziția fermă a Austro-Ungariei pentru sprijinirea „legitimelor pretenții românești“, în condițiile revizuirii păcii preliminare dintre aliații balcanici și Turcia de către puterile europene. În mod confidențial, regele Carol mai era informat despre tratativele de la Budapesta dintre Danev și Berchtold. Principalul punct al misiunii lui Hötzendorf la București urmărea pregătirea reînnoirii acordului politic și stabilirea unor repere clare cu privire la viitoarea cooperare militară. În măsura posibilităților, acestea din urmă trebuiau să fie consemnate și în scris¹³. În general, programul și obiectivele vizitei au rămas strict secrete. Au apărut numeroase zvonuri și s-au construit scenarii, iar în afara factorilor direct implicați în discuții, doar la Berlin s-a mai știut ceva despre însemnătatea reală a acestei vizite¹⁴. Audiența acordată de regele Carol a reprezentat momentul de vârf al acestui eveniment. La palatul regal discuțiile s-au desfășurat pe durata a peste două ore, iar pentru generalul austriac întreg efortul a meritat, pentru că la final avea motive de satisfacție. El a observat mai întâi că regele abandonase mai vechea sa politică de susținere a Turciei și se arăta dispus să colaboreze cu Austro-Ungaria pentru soluționarea divergențelor din Balcani. Venerabilul suveran agreea, se pare, ideea unei păci preliminare la sfârșitul conflictului balcanic, cu speranța că revizuirea ei de către puteri va permite o mai bună reprezentare a intereselor României. Comunicarea referitoare la desfășurarea concomitentă a tratativelor privind reînnoirea Triplei

¹³ Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*. Zweiter Band: 1910-1912. *Die Zeit des libyschen Krieges und des Balkankrieges bis Ende 1912*, Rikola Verlag, Wien, Berlin, Leipzig, München, 1922, pp. 351-353.

¹⁴ *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendellson Bartholdy, usw., 33. Bd., *Der Erste Balkankrieg*, Kapitel CCLXIV, *Die Erfolge der Alliierten. Die Interventionsfrage. Oktober bis November 1912*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927. (*Der Gesandte in Bukarest von Waldfhausen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Bukarest, den 24. November 1912), p.413.

Alianțe l-a surprins și l-a bucurat cel mai mult pe rege, pentru că el se arătase mereu sceptic față de adeziunea Italiei. Întrebat în legătură posibilitatea ca România să prelungească tratatul ce o lega de Dubla Monarhie, Carol a ezitat să ofere un răspuns convingător. El a menționat doar că tratatul era încă în vigoare și numai o denunțare cu un an înainte să expire l-ar putea transforma într-un instrument politic total inefficient. Adevăratele intenții ale suveranului de Hohenzollern reies mai clar din convorbirile referitoare la tema cooperării militare dintre cele două armate, în cazul unui război împotriva Rusiei. Conrad von Hötzendorf a aflat de la rege că România este pregătită să participe cu toate forțele sale la un astfel de eveniment. S-a stabilit, cu acest prilej, ca trupele românești (zece divizii operative și cinci în rezervă) să ocupe aliniamentul Bârlad – Galați – Nămolosa – Focșani. Atunci când generalul austriac a sugerat și o concentrare a trupelor românești la nord de Iași (posibil în direcția Botoșani), regele și-a exprimat nemulțumirea. În concepția sa, armata română trebuia să opună rezistență ofensivei Corpurilor VII respectiv VIII ale armatei ruse. El era vizibil iritat de faptul că Hötzendorf nu amintea nimic despre posibila obligație a Germaniei (poate chiar și a Italiei) de a trimite cel puțin o divizie operativă în sprijinul României. Întrucât aceste efective militare nu puteau ajunge în țară decât pe o cale terestră, s-a cerut și permisiunea tranzitării teritoriului Dublei Monarhii¹⁵. La puțin timp după încheierea audienței la rege, generalul Hötzendorf a efectuat o serie de vizite cu caracter privat la președintele Consiliului de Miniștri (Titu Maiorescu), șeful Statului Major (Alexandru Averescu) și ministrul de război (Herjeu). A purtat discuții amicale cu mai mulți miniștri și secretari de stat. La întrevederea cu Averescu s-a discutat din nou problema conlucrării în plan militar. Referitor la acest moment, Averescu amintea mai târziu în *Notițele sale zilnice de război* că generalul austriac a venit la București special pentru a încheia „convențiunea” militară cu România. Despre conținutul acestui document nu aflăm însă decât puține detalii cuprinse într-o frază, probabil neglijent uitată în conținutul acelorași *Notițe*: „... mi-a spus [Conrad von Hötzendorf; n.ns., C.T.] că în sprijinul aripii stângi a grosului armatei noastre, care ar fi înaintat de la Prut în direcția generală Kiev, nu ne-ar fi dat decât un singur corp de armată și anume pe cel din Bucovina”¹⁶. Este evident că în convorbirile lui

¹⁵ Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, pp. 355-356.

¹⁶ Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. I, 1914-1916 (*Neutralitatea*), ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimiu Ardeleanu și Adrian Pandeia, Editura Militară, București, 1922, p. 30.

Averescu cu Hötzendorf s-au stabilit detalii ale unor operațiuni militare de amploare¹⁷. Nu știm dacă, în realitate, s-a semnat sau nu o convenție militară¹⁸, dar cu siguranță s-a convenit ca înțelegerile operative dintre cele două state majore să se reglementeze în condiții similare celor negociate cu responsabilii militari din Germania. Întrevederea de la palatul regal oferă însă o imagine clară asupra noii dimensiuni a raporturilor militare dintre România și Austro-Ungaria. În ciuda anumitor divergențe politice, cooperarea militară nu avea prea mult de suferit. Frontiera de est a României a fost împărțită în patru secțiuni, fiecareia urmând a-i corespunde câte un corp de armată gata să acționeze oricând. În caz de război, operațiunile militare împotriva Rusiei se declanșau cu începere din a zecea zi de la decretarea mobilizării, iar principalele acțiuni urmau a se derula în direcția Chișinău¹⁹.

Vizita generalului Hötzendorf la București nu s-a încheiat după consumarea audienței la rege și finalizarea convorbirilor cu factorii politici sau militari din România responsabili în luarea deciziilor. În programul ei, mai exista un punct care nu mai avea decât indirect legătură cu misiunea inspectorului șef al armatei austriece. De mai multă vreme, la Viena, se studia posibilitatea încheierii unei uniuni vamale între România și Austro-Ungaria. Proiectul, deși evident fantezist, a fost elaborat de un expert ce cunoștea suficient de bine potențialul economic al României. Acest personaj era baronul von Riedl, șeful secțiunii comerciale din ministerul austriac de externe și însoțitorul lui Conrad von Hötzendorf la București. În ciuda unor eforturi serioase, uniunea vamală nu s-a realizat, deși ea putea părea la un moment dat chiar firească, datorită legăturilor politice și militare dintre Austro-Ungaria și România²⁰. Înainte să părăsească România, oaspetele

¹⁷ În arhivele austriece nu există nici un document care să certifice desfășurarea acestor convorbiri, fapt care întărește presupunerea că, odată revenit la Viena, Conrad Hötzendorf a informat doar verbal despre acest subiect pe împărat și moștenitorul tronului. Cf. Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 355.

¹⁸ Despre un asemenea text amintește nu doar Averescu în *Notițele* sale zilnice de război ci și conținutul unei note informative a ambasadorului Austro-Ungariei la Berlin, din care reiese că România era obligată formal să participe la război de partea Dublei Monarhii. Kiderlen-Wächter a transmis textul integral al acestui document ministrului acreditat la București, von Waldthausen. Vezi, *Die Grosse Politik...*, 33.Bd., *Der Erste Balkankrieg. (Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Gesandeten im Bukarest von Waldthausen, Berlin, den 30. November 1912)*, p. 431.

¹⁹ Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, pp. 361 respectiv 363-364.

²⁰ *Ibidem*, p. 369.

austriac a participat și la slujba de pomenire, oficiată în memoria contesei de Flandra, sora decedată a regelui Carol. A urmat apoi drumul de întoarcere spre Viena, când Hötzendorf i-a dictat „adjutantului“ Kundmann textul unui raport cuprinzător asupra vizitei în România și a oferit cu amabilitate un interviu domnului Ciocârdia, redactor la ziarul „Universul“²¹.

La București, în urma sa, au rămas suficient de multe zvonuri și comentarii. Cea mai mare neliniște și suspiciune a atins evident tabăra Antantei, acolo unde Rusia devenise sursa celor mai importante nemulțumiri. Diplomația de la Petersburg, după ce și-a exprimat în mod vizibil îngrijorarea, a încercat să pareze „lovitura austriacă“, grăbind trimiterea Marelui Duce Nicolae la București²². Șebeco, ministrul acreditat în România, a urmărit, de altfel, foarte atent programul vizitei lui Hötzendorf și a găsit și remediul pentru repararea situației. Într-un amplu raport trimis la Petersburg, în data de 14/27 noiembrie 1912, el înștiința deja supra sosirii lui Conrad von Hötzendorf la București și propunea ca gestul simbolic al remiterii bastonului de mareșal al armatei ruse către regele Carol să se realizeze prin intermediul unui mare principe din familia imperială a Romanovilor. Era modul prin care, credea el, s-ar fi produs o impresie îmbucurătoare regelui Carol și întregii țări, în folosul îmbunătățirii relațiilor politice bilaterale²³. Peste numai câteva zile, la 30 noiembrie, același Șebeco informa, într-un raport ceva mai bine structurat despre programul și finalitățile vizitei lui Conrad von Hötzendorf în România. Judecând după unele fapte ipotetice, dezvăluite mai curând de neliniștea unor cercuri politice autohtone, această vizită se explica doar prin dorința Austro-Ungariei de a compromite România în ochii Rusiei. Într-un alt registru de interpretare, mai apropiat de adevăr, Șebeco știa că nu există nici o îndoială cu privire la anumite schimbări petrecute în politica Dublei Monarhii față de România. Această constatare era probată și de informațiile furnizate de atașatul militar al Rusiei, care observase în ultima vreme o activitate intensă la Statul Major al armatei române,

²¹ *Ibidem*, p. 353 și 362.

²² Dr. Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877/1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin, 1939, p. 153.

²³ *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter Imperialismus. Dokumenten aus den Archiven der zarischen und provisorischen Regierung 1878-1918*, Reihe III, *Von Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4.Bd, 18.Oktobre – 4.Dezember 1912, Steiniger-Verlage, Berlin, 1942. (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 14/27 November 1912), pp. 350-351.

acolo unde colonelul Hranilovici se prezenta în mod regulat²⁴. În ciuda dezmințirilor primite de la diferiți membri ai guvernului, Șebeco era convins că între România și Austro-Ungaria exista un fel de acord care prevedea acțiuni militare comune. Circulația neîntreruptă între comandamente și contactele frecvente între responsabili militari reprezentau pentru ministrul Rusiei dovada cea mai rezistentă²⁵. Existau suficiente motive pentru ca Rusia, interesată de izolarea României de Tripla Alianță, să acționeze rapid și eficient. Șebeco a crezut că vizita principelui Nicolae la București putea echilibra disputa. Realitatea însă l-a contrazis, pentru că evenimentul mult așteptat s-a produs în grabă și nu a fost suficient de bine pregătit. Înaltul oaspete din Rusia a sosit la București într-o misiune cu caracter strict protocolar, care trebuia să se desfășoare pe durata a doar două zile (10-12 decembrie 1912). Deși delegația care îl însoțea era impunătoare (generalii Meyendorff, Bagraion, Tottleben și „adjutantul” Trubețcoi)²⁶, iar primirea s-a dovedit a fi și ea pe măsură²⁷, obiectivul concret al vizitei nu a putut depăși cadrul rigid al unei ceremonii militare. Solemnitatea înmânării bastonului de mareșal regelui Carol a presupus foarte multă discreție. Evenimentul s-a desfășurat în sala tronului, în prezența unor ofițeri ruși, români, dar și bulgari. Accesul oamenilor politici a fost îngăduit, cu excepția lui Titu Maiorescu, cel care a beneficiat de mai multă îngăduință în calitatea sa de lider al guvernului²⁸. Marele Duce Nicolae și-a dezvăluit însă de la început intențiile reale pentru care s-a deplasat în România. A așteptat cu nerăbdare un prilej mai bun pentru discuții amicale și atunci când l-a găsit nu a ezitat să-l întrebe pe regele Carol despre recenta vizită a generalului austriac, conținutul convorbirilor și măsura în care ele pot fi interpretate drept o încercare disperată a Austriei de a câștiga suportul României, într-o acțiune militară comună. Răspunsul suveranului a venit cu promptitudine și s-a dovedit cu totul dezarmant: „Nimic nou nu reiese din demersul generalului. Vă dau cuvântul meu de onoare”²⁹. Este posibil ca tocmai aceste incertitu-

²⁴ *Ibidem.* (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 17 / 30 November 1912), p. 387.

²⁵ *Ibidem.* (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 18 November / 1 Dezember 1912), p. 391.

²⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, *Fond Microfilme Germania* (R.D.G.), rola nr. 35, c. 148.

²⁷ O primire „regească, dar strict militară”. Cf. C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 115.

²⁸ *Ibidem.*, p. 116.

²⁹ *Documents diplomatique française (1871- 1914)*, 3-Serie (1911-1914), Tome V, 5 décembre 1912 – 14 mars 1913, Paris, Imprimerie Nationale, [f. a.]. (M. Blondel, *Ministre*

dini legate de vizita lui Hötzenndorf să-l fi iritat și mai mult pe Marele Duce Nicolae. Într-o discuție purtată în compania lui Kalinkov (ministrul Bulgariei la București), oaspetele din Rusia și-a arătat întreaga „grijă” față de români, spumegând la adresa sosirii lui Hötzenndorf în România: „Românii – spunea el – se înșeală enorm dacă cred că ne vor păcăli; ei vor să stea pe două fotolii și uită ce li se poate întâmpla celor care intenționează să se așeze astfel. Românii se îndreaptă o dată spre noi și de două ori spre Viena. Ce a căutat Hötzenndorf cu puține zile înainte de sosirea mea aici la București, când se știa precis că voi veni?”³⁰ Se poate spune că într-adevăr aceasta era o întrebare sfâșietoare, dar chiar și așa Marele Duce a greșit atunci când s-a arătat ofensat. Existau suficient de multe probleme la care nimeni nu-i putea oferi un răspuns foarte clar. Rezultatul vizitei sale în România nu este unul spectaculos. Este posibil ca acest eveniment să fi produs efecte pozitive de durată dar, în nici un caz, clarificări în evoluțiile pe termen scurt. Regele Carol n-ar fi ridicat sabia împotriva Austriei și nici nu s-ar fi umilit acceptând să facă parte dintr-o alianță balcanică manipulată de Rusia³¹. În mod evident nu existau motive ca el să abandoneze angajamentele asumate față de Tripla Alianță. Dimpotrivă, odată cu revenirea baronului von Hötzenndorf la Viena, România a cules noi aprecieri. Rezultatele concrete ale vizitei generalului austriac în România nu s-au lăsat prea mult timp așteptate. Este suficient poate să amintim despre deblocarea livrărilor de armament solicitate de la fabrica Steyr³² sau chiar despre debutul tratatelor directe cu Bulgaria în privința rectificării frontierei din Dobrogea³³.

Vizita de scurtă durată a generalului von Hötzenndorf la București a reprezentat o lovitură de imagine în folosul României. Ea dovedea că, în ciuda anumitor derapaje și a modificărilor teritoriale ce se preconizau în

de France à Bucarest, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères, Bucarest, 14 decembre 1912), p. 80.

³⁰ Dr. M. Boghitchewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, 1. Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin, Brücken Verlag, 1928. (*Der serbische Gesandte Ristich, Bukarest, an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Bukarest, den 2./15. Dezember 1912), p. 269.

³¹ Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după Congresul de la Berlin până în 1914*, Iași, Institutul Grafic „Presa Bună”, 1937. Vezi, *Anexa*, p. 67.

³² Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, p. 370.

³³ Pentru detaliile sosirii lui Stoian Danev la București a se vedea Anastasie Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice 1911-1913*, București, Editura Paideia, 1998, pp. 196-197.

Peninsula Balcanică, România și Austro-Ungaria sunt hotărâte să parcurgă același drum. Tratatul purtat la București au netezit calea semnării convenției militare în contextul apropiat al reînnoirii acordurilor cu Tripla Alianță. Sub aspect militar s-au produs clarificări esențiale, multe dintre ele greu de descifrat până la capăt datorită informației mai puțin accesibile pentru cea mai mare parte a observatorilor contemporani. De aici rezultă poate neliniștea și incertitudinea care au creat, de-a lungul timpului, destule controverse în jurul acestui moment. Ceea ce se poate afirma cu siguranță este faptul că România oficială, sau cel puțin o parte a ei, nu a refuzat în toamna anului 1912 oferta de cooperare a Austro-Ungariei în cazul unui război cu Rusia țaristă. Cu toate acestea, pe termen lung vizita la București a generalului Hötzenndorf nu înseamnă foarte mult. Tensiunile dintre București și Viena s-au acutizat în vara anului 1913 și au făcut uitate angajamentele asumate cu foarte puțin timp în urmă. Din acest motiv, se poate afirma că evenimentul la care ne-am referit a reprezentat un ultim moment de conciliere în relațiile dintre cele două state. După numai un an, sosea la București un alt emisar al Vienei, Ottokar Czernin³⁴, dar numai pentru a constata că în realitate nu mai rămăsese nimic. O întreagă operă de pace și prosperitate construită cu mîgălă după 1883 devenise dintr-o dată un simplu petec de hîrtie.

RUMÄNIEN, ÖSTERREICH-UNGARN UND DER KRIEG AUS BALKAN.
DER BESUCH IM BUKAREST DES GENERALS CONRAD VON HÖTZENDORF
(AM 28. UND 30. NOVEMBER 1912)

- Zusammenfassung -

Der erste Balkankrieg hat auf die politischen und militärischen Beziehungen Rumäniens mit Österreich-Ungarn sehr stark eingewirkt. Die balkanische Alliierten verursachten dem Osmanischen Reiches eine schwierige Niederlage und das Gleichgewicht der Kräfte wurde noch einmal im Vorteil Russland umgestaltet. Kurze Zeit vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges wurde zwischen Wien und Bukarest mehrmals benötigt, eine dauerne und vertrauensvolle Beziehung zu begründen. Der Besuch des Generals Conrad von Hötzenndorf in Bukarest dienste diesem Zweck. Am Ende des Monats November ist der Chefinspektor in österreichisch-ungarischen Armee zur rumänischen Hauptstadt angekommen. Dort führte er bedeutende Gespräche mit dem König Karl I und andere

³⁴ Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, Verlegt bei Ullstein, Berlin und Wien, 1919, p. 107.

politischen oder militärischen Persönlichkeiten aus Rumänien. Die anwesende Abhandlung ist eine Analyse des Umstandes, der Entwicklung von Ereignissen und der Schlussergebnisse dieses Besuch. Wir können nicht wissen ob Rumänien und Österreich-Ungarn, eine gewisse militärische Abmachung, für den Fall eines Krieges gegen Russland, abgeschlossen wurden. Grundsätze einer neuen Zusammenarbeit wurden doch mit Sicherheit festgesetzt. Die Verhandlungen aus Bukarest blieben leider ohne Erfolg bei der Zukunft. Ein Jahr später, im Sommer 1913, haben, zwischen Wien und Bukarest, grosse Gegensätze mit Heftigkeit eingesetzt. Der Besuch des Generals Conrad von Hötzendorf wurde schon vergessen. Rumänien war nicht mehr in Stande, Österreich-Ungarn militärisch zu unterstützen.

Svetlana Suveică

Reforma agrară din 1920 în Basarabia: procesul exproprierii

În articolul de față vom scoate la iveală – inclusiv în baza unui material de arhivă inedit – caracteristicile procesului de expropriere, desfășurat în Basarabia în două etape: în perioada 1918-1921, când au fost de fapt expropriați țăranii care acaparaseră pământuri în urma așa-zisei „revoluții agrare”, și în perioada 1921-1926 când, odată cu exproprierea proprietarilor, avea loc împrumărirea țăranimii basarabene cu loturi de pământ în baza legislației agrare intrate în vigoare. Reforma agrară nu s-a limitat în exclusivitate la exproprierea pământurilor, aceasta constituind doar un component al procesului. Sarcina principală a reformei agrare a fost împrumărirea țăranului basarabean. În acest context, exproprierea a subminat baza economică și socială a marii proprietăți, înclinând cântarul istoriei în favoarea țăranimii – pătura cea mai numeroasă a societății.

În același timp, în Basarabia se simțea necesitatea lichidării deosebirilor de organizare a agriculturii în nordul și sudul provinciei, fapt care se datora aplicării, în a doua jumătate a secolului XIX, a două reforme agrare sub regimuri diferite. În nordul și centrul provinciei la 1869 a fost aplicat Ucazul țarist din 3 martie 1861, prin care țăranii dependenți erau puși în libertate și împrumăriți. Lotul de împrumărirea varia între 8 și 13 de-seatine¹ de pământ, în dependență de zonă, fertilitatea solului și densitatea populației². În cele trei județe din sud – Cahul, Bolgrad și Ismail, retroce-

¹ Deseatină – unitate rusească de măsurare a suprafeței, echivalentă cu 1,092 ha.

² A. Goșu, I. Scurtu, *Basarabia sub ocupația țaristă*, în: I. Scurtu, D. Almaș, A. Goșu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniță, I. Șicanu, N. Enciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la origini și până în prezent*, București, Semne, 1998, p. 54.

date Principatului Moldovei în perioada 1856-1878 – a fost pusă în aplicare Legea rurală din 14 august 1864, care stabilea cuantumul pământului alocat țăranilor în dependență de numărul vitelor aflate în posesie. Țăranii lipsiți de vite de tracțiune primeau câte 3,0517 ha, țăranii mijlocași cu doi boi și o vacă – câte 5,7635 ha, țăranii cu patru boi și o vacă – câte 8,6734 ha³. Locuitorii din aceste județe au fost înzestrați cu cote de pământ mai mari decât în restul Principatului, dar cu cote mai mici decât în restul Basarabiei. Astfel, deosebirea în organizarea agriculturii între nord și sud se datoră, pe lângă factorii de ordin natural și climateric, „condițiilor de împroprietărire cu totul deosebite în fiecare regiune”⁴. La 1918, în nord și centru predomina marea proprietate, iar în sudul Basarabiei – mica proprietate. Până în 1918, în întreaga provincie a urmat ciopârțirea proprietăților mici și mijlocii, ca urmare a creșterii demografice a populației, pe de o parte, și acapararea pământului de către marea proprietate, pe de alta.

Cadrul legislativ și instituțiile exproprierii. Discuțiile referitoare la aplicarea reformei agrare au fost declanșate de românii basarabeni încă în 1917. Declarația Partidului Național Moldovenesc din 31 mai 1917, care păstra suflul revoluției ruse – în care, între altele era scris că „pământul trebuie să fie în stăpânirea norodului, sau cum se zice, să fie soțIALIZAT”⁵ –, prezenta un mod radical de soluționare a problemei agrare⁶. Ideea de comunizare a pământului fără răscumpărare nu garanta dreptul de proprietate asupra acestuia. Pământul era dat în folosință comună, fiecare țăran având posibilitatea să lucreze o normă stabilită de Sfatul Țării, iar viile și grădini-le boierești treceau în stăpânire obștească.

La 2 decembrie 1917, Sfatul Țării a adoptat *Declarația de autonomie a Republicii Democratice Moldovenești* care proclama distribuirea întregului pământ norodului muncitor „fără plata, pe temeiul folosirii drepte”⁷. Autorii declarației încercau să reglementeze controlul asupra pământului – măsură necesară pentru a stopa declanșarea mișcărilor țăărănești în masă și haosul bolșevic ce domnea în provincie. Se decidea crearea de comitete pământești, alese „pe temeiul democratic”, pentru a evita „neorânduiala, iro-

³ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p.380.

⁴ Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, Universitas, 1993, p.329.

⁵ G. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară în România*, București, Reforma socială, 1920, p. 10.

⁶ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 42 din 28 mai 1917; *Cugetul. Revistă de istorie și științe umaniste*, Chișinău, 1992, nr. 2, p. 60-61; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 109-110.

⁷ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 110 din 6 decembrie 1917.

sirea bogățiilor țării“. În baza *Declarației*, Consiliul directorilor generali adresa o telegramă comisarilor județeni, în care indica asupra faptului ca toată averea trecută sub supravegherea Comitetului agrar al provinciei să fie sub cea mai strictă pază și sub nici un motiv să nu fie furată sau împărțită în mod arbitrar de persoane separate sau de obști sătești⁸.

„Rezolvarea și realizarea reformei agrare după nevoile și cererile norodului“ era una dintre condițiile Unirii Basarabiei cu România la 27 martie 1918⁹. În luna mai a aceluiași an, a fost creată Comisia agrară a Sfatului Țării, compusă din reprezentanții basarabeni și specialiștii din partea guvernului de la București¹⁰. La începutul activității sale, comisia dispunea de următoarele date statistice referitoare la distribuirea pământului în Basarabia: 90.000 de țărani posedau în medie loturi de 0,5-1 deseatină, 230.000 – respectiv loturi de 2-6 deseatine, și numai restul de 130.000 posedau peste 7 deseatine de pământ¹¹. Datele pentru anul 1905 privitoare la proprietatea rurală din Basarabia, date publicității de directorul Casei Noastre – organul principal de înfăptuire a reformei agrare –, scoteau în evidență următoarea stare de lucruri: proprietatea țărănească (*nadel*) ocupa o suprafață de 2.030.785 ha, în mediu – 8,5 ha (48,6% din suprafața provinciei), restul pământului se afla în posesia marilor proprietari, statului și mănăstirilor (51,4%)¹². Țăranii care posedau loturi de până la 5 ha constituiau 56,6% din proprietatea țărănească (cei cu loturile între 3-5 ha și până la 3 ha alcătuiau 35,6% și respectiv 21%), proprietarii loturilor de peste 9 ha dețineau 23,9% din suprafață. Acestea prevalau în județele Cetatea Albă, Cahul și Ismail unde s-au făcut cele mai multe colonizări. În nordul provinciei, unde densitatea populației era mai mare și suprafețele marii proprietăți atingeau cota maximă comparativ cu restul teritoriului¹³, cele mai răspândite erau

⁸ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 216.

⁹ *Ibidem*, p. 268.

¹⁰ Din comisie făceau parte C. Filipescu, G. Murgoci, mai apoi și Gh. Ionescu-Sisești, președinți fiind aleși în consecutivitate V. Țiganco, P. Erhan și A. Crihan. Vezi Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 250; I. Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Universitas, p. 21-22.

¹¹ *Sfatul Țării*, din 31 noiembrie 1918; I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *op.cit.*, p. 80; I. Țurcanu, *op.cit.*, p. 216.

¹² A. Cardaș, *Aspecte din reforma agrară basarabească*, Chișinău, 1924, p. 56; E. Giurgea, C. Filipescu, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, România Nouă, 1919, p. 155.

¹³ Un număr de 5.507 de proprietari posedau 1.805.594 ha, în medie câte 328 ha. Comparativ cu restul județelor, în Bălți era cel mai mic număr de proprietari (326), dar care

loturile mici. De remarcat că repartitia inegală a proprietății în diferitele părți ale provinciei a fost un specific de care a trebuit să țină cont legislatorul de la 1920.

Fostul șef al Departamentului de statistică al Zemstvei guberniale din Basarabia, N.K. Mogiljanskij, diviza județele Basarabiei în două grupuri mari: de la nord și centru și de la sud. Pentru fiecare grupă, procentul mediu al marii și micii proprietăți, raportat la suprafața totală, era de 54,3% și 37,2% și respectiv, de 33% și 59,3%. După autor, din 5.507 de proprietari numai 31 erau de origine străină și posedau 53.680 deseatine¹⁴. Cu toate acestea, în conformitate cu tabloul alfabetic al familiilor boierești din gubernia Basarabiei, înscrise în Lista genealogică a dvorenilor din perioada 1812 – 1 ianuarie 1911, întocmit de A.N. Krupenski, indică 138 de familii ale proprietarilor de origine română, din numărul total de 468. Astfel, potrivit acestor date, 70% din proprietari erau de origine străină¹⁵. Proprietatea mănăstirilor închinată străinătății alcătuia 8,7% din suprafața totală a provinciei¹⁶.

La sugestia consilierului tehnic din Regat, C. Filipescu, la 1 august 1918, Directoratul de agricultură a creat Serviciul consilierilor agricoli – instituție care avea drept obiectiv organizarea agriculturii basarabene și în special repartizarea pământului intrat în fondul de arendă¹⁷. În întreaga Basarabie existau 9 consilieri agricoli și 18 agronomi regionali.

În ultima sa ședință din 27 noiembrie 1918, Sfatul Țării a votat Proiectul legii de reformă agrară pentru Basarabia¹⁸ care a stat la baza legislației agrare emise în parlamentul României întregite. Decretarea proiectelor de reformă agrară pentru provinciile românești a însemnat continuarea proce-

dețineau cel mai mare procent (51,4) din suprafața totală a pământului de pe întreg județul. Vezi: E. Giurgea, C. Filipescu, *op.cit.*, p. 157.

¹⁴ N.K. Mogileanskij, *Materialy dlja geografii i statistiki Bessarabii*, Kișinev, 1913, p. 91.

¹⁵ A. Krupensky, mareșal al nobilimii, fost deputat în Duma de stat, unul dintre inițiatorii și conducătorii delegației neoficiale a proprietarilor basarabeni la Conferința de Pace de la Paris. În 1912, edita la Sankt-Petersburg lucrarea *Kratkij očerk o Bessarabskom dvoreanstve, 1812-1912*. Vezi și I. Buzdugan, *Țăranii și boierii din Basarabia*, în *Sfatul Țării*, din 16 octombrie 1918.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorie Centrale (în continuare A.N.I.C.), filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 22-24.

¹⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, A.N.R.M.), fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 4, f. 4.

¹⁸ *Sfatul Țării*, din 30 noiembrie 1918.

sului de elaborare a legislației agrare. Așa, Decretul-lege de reformă agrară pentru Basarabia, emis la 22 decembrie 1918¹⁹, prevedea exproprierea tuturor terenurilor cultivabile prevăzute în lege. Se expropiau în întregime pământurile ce aparțineau Coroanei, statului rus, Băncii țărănești și cele închinat mănăstirilor din străinătate, de asemenea toate pământurile zemstvelor, orașelor și comunităților urbane, pământurile supușilor străini. Supuși străini erau considerați locuitorii Basarabiei care nu vor fi declarat cetățenie românească până la 1 ianuarie 1919. Erau supuse exproprierii și moșiile care fuseseră arendate neîntrerupt timp de 5 ani în perioada 1905-1918 inclusiv²⁰. De menționat că legislatorul de la 22 decembrie 1918 a fost mai loial față de proprietar: acestuia i-au fost păstrate viile, grădinile de pomi roditori și pepinierele existente până la 1 ianuarie 1918, oricare ar fi fost suprafața acestora²¹. În schimb, a preluat ideea despre fondul pământesc, ulterior denumit Fondul basarabean de pământ al statului (art.4 al Proiectului de lege de reformă agrară din 1920)²².

Decretul-lege pentru Basarabia s-a dovedit a fi mai radical decât decretul pentru restul provinciilor²³, evidențiindu-se în special prin atitudinea față de supușii străini, definirea statutului proprietăților particulare (se expropria proprietatea și nu proprietățile, cum era în Vechiul Regat). În acest sens, foștii proprietari basarabeni au încercat o comparație a situației marii proprietăți din Basarabia și a celei din Vechiul Regat, expusă în *Mémoire sur l'expropriation des propriétaires étrangers par la réforme agraire en Bessarabie* și înaintat Conferinței de Pace de la Paris²⁴. Autorii memoriului subliniau faptul că proprietatea ce depășea cota de 100 desetine reprezenta 49% din totalul pământurilor din Regat și, respectiv, 33% din pământurile Basarabiei. Cu toate acestea, în rezultatul exproprierii, marilor proprietari din Regat le-a fost păstrată cota de $\frac{2}{3}$ din suprafața aflată în posesia acestora, iar celor din Basarabia – doar $\frac{1}{11}$. Situația din Basarabia era una

¹⁹ *Monitorul Oficial* (în continuare *MO*), nr.220 din 22 decembrie 1918.

²⁰ Exproprierea nu putea fi împiedicată de nici un fel de acte de orice natură. Toți proprietarii erau obligați în termen de două luni să înainteze listele de proprietate. Din proprietățile particulare urmau să fie supuse exproprierii 1.000.000 ha teren cultivabil, din suprafața mai mare de 100 ha proprietate individuală.

²¹ *MO*, nr. 220 din 22 decembrie 1918.

²² *Ibidem*.

²³ I. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge University Press, 1924, p. 84; G. Ionescu-Sisești, *op.cit.*, p.17.

²⁴ E. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei. Considerațiuni etnice, sociale, economice și statistice*, București, 1928, p. 125-135.

mai complicată decât cea din Vechiul Regat, astfel fiind justificată emiterea și aplicarea decretului care avea drept scop punerea de început a bazei legislative agrare în Basarabia.

Legile de reformă agrară pentru provinciile românești au fost supuse unor dezbateri aprinse în Parlament. În ce privește proiectul Legii de reformă agrară pentru Basarabia, deputatul basarabean Ion Pelivan menționa faptul că „chestiunea țărănească e chestiunea națională a întregului stat românesc. Trebuie expropriati latifundiarii, pentru ca țărănimea să fie întărită cu pământul pe care-l muncește”²⁵. Legea de reformă agrară pentru Basarabia, votată de Adunarea Deputaților la 10 martie 1920²⁶, prevedea exproprierea integrală a proprietăților statului rus, Coroanei, Băncii țărănești, mănăstirilor, zemstvelor, precum și a proprietăților cetățenilor străini și a proprietarilor basarabeni care aveau în posesie mai mult de 100 ha teren arabil. Pământurile expropriate erau divizate în trei tipuri de loturi: de completare, întregi (6-8 ha) și de colonizare (8-10 ha). Gh. Cojocaru aprecia pe bună dreptate caracterul radical al legii basarabene, comparativ cu cele pentru restul țării: „Comparativ cu legile agrare pentru Vechiul Regat, Bucovina și Transilvania, cea basarabeană se distingea printr-o abordare maximalistă, în special, a mărimii cotei de teren arabil rezervat marilor proprietari, mult mai reduse decât în celelalte provincii ale României”²⁷. În opinia acestuia, dorința legiuitorului de a asigura țărănimea cu suficient pământ, pe de o parte, și intenția de a slăbi pozițiile marilor proprietari, străini idealurilor naționale, pe de alta, au definit caracterul radical al legislației basarabene. Vom adăugi și motivul deficitului acut de pământ, caracteristic pentru Basarabia, precum și efervescența transmisă de revoluția rusă și manifestată prin mișcările țărănești de proporții din anul 1917 în Basarabia.

În prima fază a aplicării reformei agrare s-au purtat discuții aprinse privind rolul comisiilor sătești, denumite comisiile celor trei. Conform Decretului-lege nr. 3.791 din 1918, terenurile expropriate treceau în administrarea Casei Noastre. Administrarea fondului rural se efectua prin intermediul comisiilor celor trei, alcătuite cu scop de defalcare provizorie și stabilire a terenului de 100 ha lăsat proprietarului, precum și pentru a repartiza

²⁵ Mișcarea din 18 august 1918, în: Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2001, p. 89.

²⁶ MO, nr. 258 din 13 martie 1920.

²⁷ Gh. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, Semne, p. 154-155.

pământul expropriat în mod provizoriu plugarilor. Deja la 1 octombrie 1919, Casa Noastră afirma prea timpuriu despre realizarea primului scop al comisiilor – defalcarea terenurilor. În continuare, acestea urmau să alcătuiască listele cetățenilor cu pământ arendat și să stabilească datoria exactă a fiecăruia către Casa Noastră, în conformitate cu cotele indicate de către consiliul de administrație al instituției: 20 lei pentru 1 ha imaș, 25 lei pentru 1 ha pământ arabil, 35 lei pentru 1 ha fâneaț, 50 lei pentru 1 ha grădinărit sau culturi speciale (sfecă, tutun etc.)²⁸. Casa Noastră era conștientă de imposibilitatea practică a îndeplinirii celei de-a doua sarcini, pusă în fața comisiilor celor trei, și aceasta nu numai din cauza volumului enorm de muncă și a dificultăților ce apăreau pe parcurs, dar în special din motivul incompetenței membrilor comisiei: „Puțini se vor găsi cărturari și nici în stare ce ar putea face și socotelile pământului”²⁹. În unele localități lipseau și acele comisii satești.

Pentru a împiedica stoparea lucrărilor de expropriere și a sprijini comisiile satești în întocmirea tablourilor de împrăștiere, Casa Noastră făcea apel la concursul Directoratului de interne care, prin intermediul subprefecturilor, primăriilor și notarilor, putea accelera aplicarea reformei agrare. Primăriile urmau să contribuie nemijlocit la întocmirea listelor arendașilor prin organizarea de adunări ale obștilor satești în zi de sărbătoare. La acestea urmau să participe primarul, notarul, membrii comisiei celor trei și persoana care era responsabilă de măsurarea terenurilor. Era absolut important ca suprafața pământului arendat să corespundă întocmai cu cea a terenului expropriat. În satele unde nu existau comisii satești, știutorii de carte urmau să formeze comitete provizorii. Casa Noastră indica Directorului de Interne asupra necesității de întocmire a listelor de arendași și pământuri arendate până la data de 31 august 1919, până la începutul toamnei urmând să fie luate măsuri pentru încasarea datoriilor. Directorul de Interne sublinia însemnătatea „marii reforme sociale agrare, ea să fie dusă la bun sfârșit și, în mod mulțumitor, pentru cei mulți”³⁰. Astfel, comisiile celor trei au efectuat primele lucrări de rutină, ce țineau de defalcarea pământurilor și alcătuirea listei locuitorilor care urmau să fie împrăștiți.

Directoratul de agricultură – instituția oficială responsabilă de dezvoltarea agriculturii basarabene –, era condusă de un director basarabean, ajutat

²⁸ A.N.R.M., fond 2067 Prefectura și preturile județului Cahul, inventar 1, dosar 2578, f. 131.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

de un consilier tehnic venit din Regat. Funcționau patru servicii ale directoratului: de agronomie al pământului (funciar), silvic, al personalului și contabilității. Fiecare serviciu avea mai multe secții și birouri, în dependență de specificul ramurii agricole.

Basarabia era divizată în treizeci de regiuni agricole în bază criteriului administrativ, fapt ce provoca dese nemulțumiri atât ale populației, cât și ale consilierilor agricoli. Era normal și logic ca regiunea să reprezinte o realitate agrară și nu o ficțiune administrativă.

În general, trecerea rezolvării problemelor de administrare a pământului în competența Directoratului de agricultură care dispunea de cadre românești a însemnat un pas înainte nu numai în sensul economic, dar și în sens național – agricultura a devenit ramura de bază care urma să contribuie la prosperarea societății, fără a sluji interesele străine societății românești.

Conform Decretului regal nr. 298, publicat în *Monitorul Oficial* la 22 ianuarie 1919, Serviciul cooperăției din Basarabia trecea de la Directoratul finanțelor la cel de agricultură³¹. În baza Decretului-lege nr. 1.360 din 30 martie 1920, cu privire la înființarea Comitetului agrar unic pentru întreaga țară, de la 1 iulie 1920 consiliile agricole din Basarabia treceau sub autoritatea directă a Direcției generale a Casei centrale a cooperăției și împrumutării³². Prin Decret, se înființa o instituție specială de stat, cu numele Casa Noastră (art. 18), având statut de persoană juridică și bucurându-se de autonomie deplină. Casa Noastră și care devenea filială a Casei centrale, odată cu constituirea acesteia³³. La 3 iulie 1919, a fost emis Decretul-lege care determina principiile de organizare și funcționare ale Casei Noastre³⁴. În atribuțiile acesteia intrau absolut toate lucrările ce țineau de sistematizarea fondului rural, cadastrare, lucrările tehnice de despăgubire, etc. Casa Noastră, o instituție creată special pentru efectuarea lucrărilor de reformă agrară (în Transilvania și Bucovina aceste atribuții intrau în competența unor instituții particulare, ca Banca Agricolă și Banca regională Cernăuți), urma să judece și să decidă în ultimă instanță asupra litigiilor care rămăneau nesoluționate de comisiile județene de expropriere și împrumutări. Fostul director al instituției, A. Cardaș, scria: „Casa Noastră a moștenit chestiunea agrară din Basarabia, cu abuzurile săvârșite și în haosul admi-

³¹ *MO*, nr. 240 din 22 ianuarie 1919.

³² A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 50, f. 240.

³³ *MO*, nr. 220 din 22 decembrie 1918.

³⁴ *Ibidem*, nr. 69 din 12 iulie 1919; C. Hamangiu, *Codul general al României, 1919-1922. Legi uzuale*, vol. IX-X, București, 1926, p. 114-125.

nistrativ, comitetele respective neputând ține socotelile pământului nici chiar de război³⁵. Cu atât e mai înalta aprecierea efortului efectuat de către funcționarii acestei instituții.

Preliminarii ale exproprierii: mișcările țărănești din 1917. Fenomenul mișcărilor țărănești a fost un specific cu totul aparte al problemei agrare basarabene, fapt care a determinat caracterul și desfășurarea acesteia. Nici nu se putea altfel, deoarece așa-numita „grozava revoluție agrară”, în opinia marilor proprietari, „a distrus literalmente aproape toate gospodăriile culturale din Basarabia”³⁶. Cazuri de furt sau împărțire arbitrară a averii erau frecvente, altfel nu s-ar fi impus necesitatea unei intervenții de la centru. Proporțiile acestor acțiuni spontane și haotice sunt demonstrate și prin datele statistice oferite de A. Cardaș: în 1916, marea proprietate ocupa o suprafață de 1.718.148 ha, iar în 1918 – de 1.391.295 ha³⁷.

Intensitatea și proporțiile acestor mișcări au fost masive³⁸, deși nu i se poate da dreptate lui V. Malinskij, care afirma că „până la 1 ianuarie 1918 [...] domeniile moșierești au fost lichidate cu totul”³⁹. Comitetele pământești, create după 2 decembrie 1917, nu erau în stare să stabilizeze situația. În acele circumstanțe, la 21 ianuarie 1918, Sfatul Țării – cu nemijlocita participare a șefului Directoratului de agricultură C. Filipescu –, a emis *Instrucțiunea agrară către comitetele pământești*⁴⁰, care a însemnat o primă tentativă de a impune o ordine în modul de folosire a pământului. Se stabileau condițiile de arendă a pământului, intrat preventiv în fondul de arendă care se compunea din pământurile particulare, aflate în anul 1917 în arendă la țărani, pământurile statului (Caznaua), ale ocârmuirilor, moșiilor, așezămintelor duhovnicești de peste hotare și ale celor mănăstirești, pământurile lucrate în ultimii trei ani numai cu inventarul țăranului, cât și cele trecute de bună voie în fond de către proprietar⁴¹. Istoricul Ion Țurcanu concluzionează că prevederile acestui document practic nu afectau proprietarii parti-

³⁵ A. Cardaș, *op.cit.*, p. 60.

³⁶ Din *Memoriul asupra stării în Basarabia, înaintat guvernului român de către Uniunea marilor proprietari din Basarabia*. Vezi: Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 250-253.

³⁷ A. Cardaș, *op.cit.*, p. 56.

³⁸ I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 80; Gh. Andronache, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1993, p. 180; Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 215-220.

³⁹ V. Malinskij, *Agrarnaja „reforma” 1918-1924 gg. v Bessarabii*, Kișinev, 1949, p. 123.

⁴⁰ A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 6, f. 1-2; Vezi și E. Giurgea, *op.cit.*, p. 66-73.

⁴¹ E. Giurgea, *op.cit.*, p. 67-68.

culari, mai ales dacă li se lăsa în proprietate până la 1.000 de deseatine de pământ⁴². Deși a rămas mai mult o tentativă de ordin teoretic⁴³, prin implementarea *Instrucțiunii* s-a încercat stoparea anarhiei și democratizarea relațiilor agrare. În situația economică dezastruoasă, din cauza războiului și a haosului cu care se confruntau locuitorii provinciei, precum și cu un acut deficit de cadre cu pregătire agricolă, eșecul acesteia era de presupus.

Astfel, legislatorul reformei agrare s-a trezit în fața faptului împlinit: trecerea vertiginoasă a pământului în mâinile țăranilor fără nici o reglementare a procesului. Liderul Partidului țăranesc Ion Mihalache se întreba ce mentalitate ar putea să existe în Țara Românească, dacă ar rămâne exproprierea făcută în Basarabia în condiții mult mai avantajoase decât cea făcută în Vechiul Regat. La acel moment se simțea necesitatea de a desrădăcina ideea că țăranul basarabean s-a împroprietărit mai bine prin revoluție, decât țăranul din Vechiul Regat prin bunăvoința parlamentului⁴⁴. În astfel de condiții, specificul aplicării reformei agrare în Basarabia a fost determinat de faptul că aici pământul s-a luat nu de la proprietari, ci de la țăranii, care-l acaparaseră în perioada anarhiei din 1917-1918, ei fiind repuși în posesie în mod legal⁴⁵. Existau și alte opinii conform cărora „procesul de expropriere a maselor truditoare ale țăranimii basarabene [s-ar fi realizat] sub pretextul înfăptuirii reformei agrare”⁴⁶. În favoarea acestei teze însă nu sunt aduse argumente plauzibile, iar cifrele expuse „nu ar constitui decât un model elocvent de manipulare dubioasă a faptelor și de înțelegere deformată a semnificației materialului statistic pentru studiul istorico-economic”⁴⁷.

Odată cu crearea instituțiilor reformei, a demarat procesul de expropriere care, în conformitate cu Legea de reformă agrară, se făcea pe proprietari, nu pe proprietăți.

⁴² I. Țurcanu, *op.cit.*, p. 19.

⁴³ E. Giurgea, C. Filipescu, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, România Nouă, p. 188.

⁴⁴ I. Mihalache, *Proiectul legii de împroprietărire a țăranilor*, București, Lupta, 1920, p. 58.

⁴⁵ A. Cardaș, *op.cit.*, p. 127; Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 162; N. Cornățzianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, București, 1937, p. 32; C. Bugarin, I. Pavelescu, I. Scurtu, *Economia Basarabiei în anii 1918-1940*, în: I. Scurtu, D. Almaș, *op.cit.*, p. 141; I. Țurcanu, *op.cit.*, p. 17.

⁴⁶ V. Malinskij, *op.cit.*, p. 119.

⁴⁷ I. Țurcanu, *Istoriografia sovietică a reformei agrare din Basarabia în anii 1918-1920*, în: Idem, *Istoricitatea istoriei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura ARC, 2004, p. 156.

Exproprierea proprietarilor de origine rusă și a statului rus. Problema exproprierii supușilor de origine rusă din Basarabia s-a aflat în centrul atenției dezbaterilor vremii. Într-o publicație editată la București se sublinia că guvernului român, care nu făcuse nimic altceva decât să legifereze deciziile Sfatului Țării, îi erau adresate toate plângerile marilor proprietari ruși. Acestea se dovedeau a fi în van, pentru că decizia Sfatului Țării reflecta opinia întregii populații din Basarabia și era condiția *sine qua non* a unirii acesteia cu țara⁴⁸.

Istoricul rus Pavel Vinogradov considera că în contextul general al problemei basarabene, soluționarea căreia ar fi prezentat o ignorare arbitrară a drepturilor și intereselor Rusiei, minoritatea rusească era tratată ca un pul într-un joc de dame⁴⁹. În opinia proprietarului basarabeian P. Synadino, legea se află în flagrantă contradicție cu obligația solemnă a statului român de a garanta locuitorilor Basarabiei aceleași drepturi, ca și restului locuitorilor țării (se avea în vedere art. 3 al Tratatului de recunoaștere a Unirii Basarabiei cu România, semnat la 28 octombrie 1920). Acesta considera că legea agrară a urmărit un singur scop: de a lovi puternic în clasa marilor proprietari din Basarabia, compusă în special din elemente rusofile⁵⁰.

Problema exproprierii proprietăților aparținând proprietarilor de origine rusă a fost abordată în cadrul Ligii Națiunilor. La 25 septembrie 1921, fostul Mareșal al nobilimii basarabene, A.N. Krupenskij, adresa Secretarului General al Ligii Națiunilor, Eric Drumond, o petiție, prin care cerea de a obliga guvernul român să se conformeze angajamentelor stipulate în Tratatul enunțat privind repunerea în drepturi a minorității rusești din Basarabia. În special, se stipula „imposibilitatea depozitării, în conformitate cu articolul 5 a Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, a supușilor fostului Imperiu Rus [...] și restituirea către cei care deja deveniseră victime ale exproprierii a proprietăților imobiliare de care au fost în mod ilegal deposezați”⁵¹. Starea de lucruri descrisă de A.N. Krupenskij cu referire la exproprierea supușilor ruși era plasată în contextul general al deprivării acestora

⁴⁸ *The Agrarian Reform in Roumania and its Consequences. From the Last Official Figures till the End of 1924*, Bucharest, Cartea Românească, 1925, p. 16.

⁴⁹ P.G. Vinogradov, *The Reconstruction of Russia. Essays*, London, Oxford University Press, 1919, pp. 21-22.

⁵⁰ P.V. Synadino, *Însemnătatea reformei agrare în Basarabia*, Chișinău, Tipografia centrală a cooperativei de producție și consum, 1926, p. 20-21.

⁵¹ *Roquête de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la Paix*, în: The National Archives of Great Britain, Foreign Office 371/7700, Central 6090/1536/37, p. 380.

de o serie de alte drepturi, cum ar fi fost asigurarea învățământului și religiei în limba maternă. În argumentarea sa, Krupenski se referea la articolul 5 al tratatului care stipula între altele că într-un termen de doi ani, „supușii fostului Imperiu al Rusiei, în vârstă de mai mult de 18 ani și stabiliți pe teritoriul Basarabiei [...], vor putea opta pentru orice altă naționalitate ce ar putea dobândi. [...] Ei vor putea să-și păstreze bunurile imobiliare pe care le-ar poseda pe teritoriul român”⁵². În realitate, pretindea autorul petiției, drepturile ocrotite prin articolul 5 al Tratatului și garantate de România, erau literă moartă. Guvernul român forța foștii supuși ruși să accepte naționalitatea română, pentru că posedarea pașapoartelor ruse nu oferea dreptul de călătorie peste hotare. Krupenski sublinia faptul că supușii ruși erau expropriați „în conformitate cu o lege agrară emisă special pentru Basarabia și diferită de legile agrare intrate în vigoare în restul teritoriilor României, contrar sensului articolului 3 al Tratatului”⁵³, și că acești proprietari care profită de întârzierea de doi ani și nu au optat încă nici pentru o naționalitate, sunt în general privați de dreptul de a-și menține cele 100 de hectare, garantate prin aceeași lege agrară⁵⁴.

Krupenski considera că prejudiciile aduse supușilor fostului Imperiu Rus erau enorme. În opinia sa, ar fi fost suficient de menționat faptul că în 1916 valoarea pământurilor expropriate fusese estimată la 1.300-1.500 franci pentru un hectar, pe când la data exproprierii comitetele de expropriere le estimau la 500-700 lei. La cursul valutar al vremii, valoarea unui hectar de pământ s-ar fi estimat la 30-40 franci, dar și această sumă fiind achitată nu în bani lichizi, ci în hârtii de valoare, deși circulația acestora din urmă pe piață era interzisă⁵⁵.

La 3 octombrie 1921, Secretarul General al Ligii Națiunilor l-a informat pe A.N. Krupenski despre faptul că Tratatul din 28 octombrie 1920 încă nu fusese ratificat de părțile semnatare⁵⁶. Cu toate acestea, la 27 octombrie 1921, Krupenski remitea o nouă petiție, în care își exprima convingerea că absența ratificării Tratatului nu ar trebui să servească drept obstacol în

⁵² *Unirea Basarabiei cu România, 1918-1927. Documente*, București, Globus, f.a., p. 28.

⁵³ *Ibidem*, p. 3. Articolul prevedea asigurarea pentru locuitorii Basarabiei, fără deosebire de rasă, limbă sau religie, a acelorași garanții de libertate și dreptate ca și celorlalți locuitori din toate ținuturile.

⁵⁴ *Roquette de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la Paix*, p. 379.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, Foreign Office 371/7700, Central 1536/1536/37, p. 370.

calea examinării de către Ligă a problemelor abordate⁵⁷. Câteva zile mai târziu, reprezentantul României în cadrul Ligii Națiunilor, Filip Lahovari, informa Secretarul General al Ligii Națiunilor despre faptul că România era pe cale de a ratifica Tratatul referitor la Basarabia și că guvernul român nu ar fi avut nici o obiecție referitoare la aplicarea imediată a Tratatului de către Liga Națiunilor, ca unul intrat deja în vigoare⁵⁸. Nota informativă conținea de asemenea un răspuns amplu la toate acuzațiile aduse de către Krupenskij, precum și la cele referitoare la exproprierea supușilor ruși. Între altele, se sublinia faptul că, în conformitate cu articolul 5 al Tratatului, România nu avea dreptul să trateze într-o manieră diferită cetățenii de altă origine etnică decât cea română, fapt pe care statul român, de altfel, nu l-a permis și fapt care nu a fost stipulat nici în petiție. „Deși Basarabia s-a unit cu România, – scria Lahovari –, ea a rezervat autorității legislative dreptul de a reglementa chestiunea agrară. Spre fericire, reglementarea chestiunii s-a făcut în conformitate cu principiile admise în țările civilizate, cu alte cuvinte, cele de expropriere în contra unei indemnizații fixate prin lege”⁵⁹. De menționat faptul că în urma unei minuțioase examinări de către reprezentanții permanenți ai Belgiei, Chinei și Spaniei a celor două petiții înaintate de A.N. Krupenskij⁶⁰, nici un membru al Comitetului nu a considerat necesară includerea în agenda de lucru a Consiliului sau atenționarea acestuia asupra problemei respective, în conformitate cu articolul 12 al Tratatului minorităților din 9 decembrie 1919⁶¹.

În conformitate cu legislația agrară, erau supuse exproprierii proprietățile statului rus. Următorul tabel cu fostele proprietăți ale statului rus, permite conturarea ariei de răspândire a proprietăților, cât și prețul lor la data exproprierii (fără datele pentru județul Soroca)⁶², după cum urmează:

⁵⁷ Ibidem, Central 6090/1536/37, p. 381-382.

⁵⁸ Ibidem, Central 1536/1536/37, p. 370.

⁵⁹ *Roquette de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la Paix*, p. 389.

⁶⁰ Ibidem, p. 381-382.

⁶¹ Ibidem, pp. 392-393. Tratatul, între altele, stipula: „România consimte ca orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semna atenționării Consiliului orice infracțiune sau temere de infracțiune la vreuna din aceste obligațiuni, și ca Consiliul să poată proceda în așa chip și să dea astfel de instrucțiuni ce-i vor părea potrivite și eficace în asemenea împrejurări”. Vezi: N. Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 280.

⁶² C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 864.

<i>Județul</i>	<i>Numărul proprietăților</i>	<i>Prețul de expropriere – lei –</i>
Ismail	57	19.328.700
Hotin	53	1.704.800
Cetatea Albă	27	1.058.800
Lăpușna	20	4.357.600
Orhei	6	795.300
Bălți	5	144.900
Tighina	3	1.604.400
Cahul	2	8.000
Total	173	29.002.500

Conform datelor de mai sus, fostele proprietăți ale statului rus erau cele mai numeroase în sudul provinciei, în județele Cetatea Albă și Ismail, ele constituind aproximativ 70% din suma totală pentru exproprierea pământului mănăstiresc. Cea mai mare medie a prețului de expropriere pentru o moșie era semnalată în sudul provinciei, în județele Tighina și Ismail – 534.800 lei și, respectiv, 339.100 lei –, cea mai mică – în județele Bălți și Hotin din nordul Basarabiei.

În conformitate cu legislația agrară, au fost expropriate proprietățile Băncii țărănești. Cea mai mare parte a acestora se afla în județele Orhei, Chișinău și Tighina⁶³, după cum urmează:

<i>Moșia</i>	<i>Comuna, plasa, județul</i>	<i>Suprafața – ha –</i>	<i>Data exproprierii</i>
Țibirica	Țibirica, Bravicea, Orhei	636	28/11/1921
Cârnești	Cârnești, Nisporeni, Chișinău	192.4144 68.9874	04/11/1921 18/11/1921
Brătuleni	Măcărești, Nisporeni, Chișinău	985.0726	19/11/1921
Brătuleni	Brătuleni, Nisporeni, Chișinău	101.8724	23/11/1921
Vărzăreștii- Noi	Vărzăreștii-Noi, Nisporeni, Chișinău	61.2988	19/11/1921
Bălănești	Boldurești, Nisporeni, Chișinău	701.2060	22/11/1921
Budei	Boldurești, Nisporeni, Chișinău	114.9923	19/11/1921
Ciocana	Colonița, Râșcani, Chișinău	448.0287	09/02/1922
Arsa	Sturzeni, Căușeni, Tighina	1.090	12/09/1921

⁶³ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 9-25.

Suprafața totală a acestor proprietăți era de 4.401,2744 ha. Referitor la proprietatea Arsa, județul Tighina, membrii obștii din satul Sturzeni relatează că moșia fusese cumpărată în anul 1913 de la D-na Gagarin-Sturza, prin intermediul Băncii țărănești. În perioada războiului, majoritatea cumpărătorilor au plecat pe front, din care cauză cotele ce le datorau Băncii nu fuseseră achitate. În baza unui ucaz al țarului despre lichidarea datoriilor ostașilor, obștea comunei cerea Comisiei de expropriere și împrumutări Tighina să anuleze actul de licitație. Fără drept de a se pronunța asupra acestui fapt, comisia decidea exproprierea în întregime a moșiei Arsa⁶⁴.

Exproprierea mănăstirilor închinat. În prima etapă a aplicării reformei agrare a fost efectuată exproprierea mănăstirilor închinat străinătății, cu excepția județelor Cahul, Ismail și Cetatea Albă, unde secularizarea proprietății mănăstirilor închinat a fost realizată în 1863, ca parte componentă a reformelor lui Alexandru Ioan Cuza⁶⁵.

Mănăstirile închinat posedau suprafețe enorme, exproprierea lor contribuind la creșterea simțitoare a suprafeței de împrumutări. Tabelul de mai jos prezintă exproprierea unor proprietăți ale mănăstirilor închinat străinătății⁶⁶:

<i>Proprietatea, mănăstirea</i>	<i>Comuna, plasa, județul</i>	<i>Suprafața – ha –</i>	<i>Data exproprierii</i>
Moșia Cocorozeni	Cocorozeni, Ciocâlneni, Orhei	2.320,8196	29/10/1921
Trifești	Trifești, Cimișeuți, Orhei	321,3748	28/11/1921
Botnărești, mănăstirea Vatopod	Botnărești, Telița, Tighina	1.231,2910	14/06/1921
Strășeni, mănăstirea Sinai	Strășeni, Vorniceni, Chișinău	959,8300	02/11/1921
Vânători, mănăstirea Sinai	Vânători, Vorniceni, Chișinău	361,2292	03/11/1921
Pârjolteni – Horodiște	Pârjolteni, Vorniceni, Chișinău	1.311,3872	04/12/1921
Căpriana, mănăstirea Zograf	Căpriana, Vorniceni, Chișinău	99,1801	21/11/1921
Perc.	Molovata, Criuleni, Orhei	538,9800	01/12/1921
Molovata, mănăstirea Vatopod	Molovata, Criuleni, Orhei	542,3166	01/12/1921
Marinici, mănăstirea Golia din Athos	Marinici, Nisporeni, Chișinău	432	22/11/1921
Chetroșeni, mănăstirea Afon	Chetroșeni, Hâncești, Chișinău	780	23/11/1921

⁶⁴ A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 104, f. 15-16, 22, 23, 25, 32, 35, 37, 38, 54-59.

⁶⁵ Ibidem, f. 58-59.

⁶⁶ Întocmit după datele din: A.N.R.M., fond, 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar, 104, f. 3-62.

<i>Proprietatea, mănăstirea</i>	<i>Comuna, plasa, județul</i>	<i>Suprafața – ha –</i>	<i>Data exproprierii</i>
Odaia-Pârjolteni, mănăstirea Căpriană	Pitușca, Tuzora, Orhei	482,7250	12/12/1921
Butuceni – Trebujeni, mănăstirea Vatopod	Butuceni și Trebujeni, Criuleni, Orhei	1.558,5506	25/01/1922
Oxentia, mănăstirea Vatopod	Oxentia, Susleni, Orhei	624,8000	28/12/1921
Țipova, mănăstirea Dobrovăț	Țipova, Izvoare, Orhei	315,0294	29/12/1921
Ustia-Holercani, mănăstirea Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos	Ustia și Holercani, Criuleni, Orhei	1.284,8690	24/01/1922
Mateuți-Boșemița, mănăstirea Sf. Sinai	Mateuți și Boșemița, Rezina, Orhei	1.059,3835	26/10/1921
Glinjeni, mănăstirea Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos	Glinjeni, Rezina, Orhei	1.126,8485	26/10/1921
Total		15.350,612	

Numărul proprietăților mănăstirilor închinăte, precum și prețul de expropriere a acestora varia de la o regiune agricolă la alta. Cele mai multe proprietăți se aflau în posesia mănăstirii Vatopod, majoritatea plasate în județul Orhei. Proprietățile Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos, în număr de 20, se aflau în județul Bălți.

Conform documentelor de arhivă, pentru totalul de 79 de proprietăți, statul a achitat suma de 26.056.300 lei, după cum urmează⁶⁷:

<i>Mănăstirile închinăte</i>	<i>Numărul proprietăților</i>	<i>Prețul de expropriere – lei –</i>
Sf. Vatopod	26	8.460.000
Sf. Mormânt	20	6.746.700
Fonogarului	1	114.200
Iveosia	1	69.800
Athos	1	310.000
Mormântul Domnului	7	3.455.200
Sinai	9	2.012.900
Afon	4	1.064.900
Teodoride	3	1.973.600
Frumoasa	1	408.700
Golia	1	107.500

⁶⁷ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 5, 22-24.

<i>Mănăstirile închinat</i>	<i>Numărul proprietăților</i>	<i>Prețul de expropriere – lei –</i>
Sf. Pavel	1	256.200
Sf. Sicriu al Domnului	2	270.300
Școala Națională din Constantinopol	1	147.000
Galici	1	375.900
Alte proprietăți mănăstirești	–	250.300
Total	79	26.056.300

Exproprierea posesiilor proprietarilor de origine străină. Odată cu începerea exproprierii, marea majoritate a proprietarilor de origine străină (alta decât cea rusă) din Basarabia a început să caute sprijin din partea guvernelor țărilor de origine. Astfel, problemele legate de exproprierea proprietarilor occidentali au continuat să fie obiect de discuție în cadrul negocierilor cu statul român până la semnarea Tratatului privitor la unirea Basarabiei cu România din 28 octombrie 1920.

În contextul ratificării Tratatului de către statele semnatare, există opinii conform cărora aceasta a fost posibilă datorită politicii antirusești, promovată în special de Marea Britanie⁶⁸. Încă la 1924, Octavian Tăslăuanu scria că „Anglia organiza frontul antibolșevic. Recunoașterea Basarabiei de către Italia se datorește, de bună-seamă, și acestor calcule și influenței britanice, care s-au întâlnit cu intențiile guvernului român de atunci”⁶⁹. Deși ratificarea de către Anglia a Tratatului la 19 mai 1922 era comentată de către unii funcționari ai Foreign Office-ului drept o „regretabilă greșeală, adică aceea de a ne fi angajat în apărarea unei frontiere a cărei menținere nu prezintă nici un interes pentru noi”⁷⁰, aceasta s-a produs. De altfel, înainte de ratificare, Foreign Office-ul a cerut României să achite integral valoarea în aur a proprietăților proprietarilor de origine britanică, expropriate în conformitate cu Legea agrară⁷¹.

⁶⁸ Liudmila Antonova, *Relațiile româno-franceze și ideea confederației Europei (1919-1933)*, Teză de doctorat, Iași, 2000, p. 144.

⁶⁹ Octavian C. Tăslăuanu, *După intrarea Germaniei în Liga Națiunilor, Politica*, din 26 septembrie 1926, vezi în: Idem, *O confederație a Statelor Europei Orientale și ale Asiei Minore*, Tîrgu Mureș, 1924, p. 102.

⁷⁰ *Documents of British Foreign Policy*, Serie I, Vol. III, 1970, p. 437.

⁷¹ Nicolae Ciachir, *Marile puteri și România, 1856-1947*, București, Albatros, 1996, p. 221.

Deja începând cu martie 1919, miniștrii plenipotențari ai Italiei, Franței și Marii Britanii au întreprins acțiuni comune în vederea influențării guvernului român. Aceștia au cerut suspendarea exproprierii față de proprietarii absenteiști ai acestor țări, obținând atunci un refuz din partea prim-ministrului român I. Brătianu⁷². Secretarul de stat pentru Externe al Marii Britanii, marchizul Curzon of Kedleston, era informat despre intenția Franței de a ratifica Tratatul în vara lui 1922, dar și despre starea de spirit în Parlamentul francez care se dovedea a fi nu tocmai favorabilă ratificării. Era posibilă ridicarea unei puternice opoziții, din cauza neachitării compensațiilor către proprietarii de origine franceză expropriați în Basarabia⁷³. La 29 februarie 1924, ministrul britanic la București, Herbert Dering, informându-l pe Secretarul principal de stat pentru relații externe, J. Ramsay MacDonald, despre tratativele purtate în cadrul Conferinței sovieto-române de la Viena, menționa faptul că „Marea Britanie este singura dintre Marile Puteri semnatare care a ratificat această Convenție până la moment”⁷⁴. În acest sens, existau opinii, potrivit cărora Franța ar fi întârziat ratificarea din cauza influenței emigranților ruși de acolo⁷⁵. Franța a ratificat Convenția Basarabiei la 11 mai 1924, fapt care, în opinia diplomației sovietice, „demonstrează că ea însuși n-o considera echitabilă”⁷⁶.

Charles Upson Clark îl cita pe Nicolae Titulescu, precum că Marea Britanie și Franța ar fi cerut, în contra recunoașterii unirii Basarabiei cu România, plată către naționalii săi a prețului de expropriere în alte condiții decât cele fixate pentru ceilalți proprietari din Basarabia. Aceste obligații financiare ar fi constituit pentru Marea Britanie 6.990.615,25 lei, iar pentru Franța – 31.904.441,80 lei, în total pentru ambele țări – 38.895.017,55 lei, interesul la data de 1 ianuarie 1922 constituind 171.610 lei⁷⁷. Nu dispunem

⁷² Alberto Basciani, *Les relations italo-roumaines et la ratification du traité pour la Bessarabie (1919-1927)*, în: *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries)*, Ed. by Veniamin Ciobanu, Iași, Junimea, 2004, p. 198.

⁷³ The National Archives of Great Britain, Foreign Office 371/7698, Central 11539/411/37, p. 197.

⁷⁴ Ibidem, Foreign Office 371/10486, Northern 2178/493/38, p. 119.

⁷⁵ Dennis, Alfred Lewis Pineo, *The Foreign Policies of Soviet Russia*, London, J.M. Dent&Sons Ltd., 1924, p. 171.

⁷⁶ Liudmila Antonova, *Tratatul româno-francez din 1926 în viziunea diplomației sovietice*, în: *Istoria și teoria relațiilor internaționale*, coord. Cătălin Turliuc, Iași, Cantes, 2000, p. 261.

⁷⁷ Charles Upson Clark, *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, Dodd, Mead&Co., New York, 1927, p. 227-228.

de date statistice care ar confirma sau infirma cifrele de mai sus. De altfel, și Stephen Graham, un ziarist englez care a călătorit de-a lungul cordonului sanitar și a ajuns și în Basarabia, scria că proprietarii englezi, francezi și italieni erau mai bine recompensați în comparație cu proprietarii de origine română⁷⁸. Diplomații italieni pretindeau, câțiva ani mai târziu, că ar fi descoperit că ratificarea de către Marea Britanie și Franța a Tratatului Basarabiei a fost obținută în virtutea unui acord secret semnat cu guvernul român, în baza căruia românii s-ar fi angajat să plătească în mod integral indemnizații proprietarilor de origine britanică și franceză din Basarabia. Cererea ministrului italian la București în adresa lui I.G. Duca a fost însă întâmpinată printr-un refuz, justificat prin dificultățile de ordin economic cu care se confrunta Trezoreria română⁷⁹. Ratificarea, în opinia diplomaților italieni, trebuia să aibă un preț, în acest sens fiind semnificativă problema exproprierii imobilului proprietarilor italieni pe întreg teritoriul României⁸⁰.

Deși influențat de britanici, guvernul italian tergiversa ratificarea tratatului de unire a Basarabiei cu România până la rezolvarea chestiunilor privind exproprierea și, în special, până la fixarea prețului cu care urmau să fie indemnizați proprietarii italieni expropriați în Basarabia⁸¹. Între timp, litigiile de judecată începuseră. Astfel, Olga Malavasi, supusă italiană, făcea apel contra deciziei Comisiei județene Bălți referitoare la exproprierea în întregime și evaluarea moșiei Tâlpești (afară de conac și livezi)⁸². Comisia centrală de judecată admitea majorarea prețului de expropriere, motivând stabilirea sumei precedente prin faptul că în împrejurimile moșiei nu au mai fost expropriate pământurile vreunui supus englez sau francez, ale căror prețuri ar fi putut servi drept exemplu.

Chiar și în anii treizeci, după ratificarea de către Italia a Tratatului Basarabiei⁸³, rămâneau situații incerte. În acest sens, Direcția afacerilor politice și contenciosului din cadrul Ministerului Afacerilor Externe se adresa printr-o scrisoare confidențială Consiliului de Miniștri, în care era descrisă situația unui grup de proprietari italieni. Aceștia s-ar fi plăns guvernului

⁷⁸ Stephen Graham, *Russia in Division*, London, Macmillan&Co., 1925, p.162. Anterior, autorul publicase o serie de articole în ziarul londonez *The Times*, între care și *In Rumania. The Bessarabian Problem*, în *The Times*, Tuesday, October 14, 1924, p. 16.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 204.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 205.

⁸¹ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Bălți, dosar 2/1923, f. 1-10.

⁸² *Ibidem*, f. 29-30.

⁸³ Italia a ratificat Tratatul la 22 mai 1927.

italian de faptul că nu au beneficiat de acordarea unui statut special în Basarabia, de care s-ar fi bucurat proprietarii francezi și englezi. Autorii reclamației considerau că dacă guvernul italian, semnând cu România Tratatul de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România, a neglijat să asigure conaționalilor săi tratamentul favorabil pe care Franța și Anglia l-ar fi asigurat supușilor lor, n-ar fi nici un motiv ca italienii să fie puși într-o situație inferioară, cu atât mai mult că moșiile expropriate ar fi fost foarte mici și foarte puține la număr⁸⁴.

Supusul italian R.V. Anatra, proprietar al moșiilor Ursești și Dieni din patrimoniul Valea-Mare, județul Bălți, la expropriere a fost considerat drept cetățean român, fiindu-i lăsată în posesie suprafața de 100 ha, prevăzute de articolul 7 al Legii de reformă agrară⁸⁵. În 1928, Anatra depunea un memoriu, în care cerea plata prețului de expropriere pentru suprafața de 1.250 desetine⁸⁶ în valută forte, după aranjamentul special dintre guvernele italian și român⁸⁷. Pentru a dispune de aranjament, trebuiau realizate două condiții: persoana trebuia să fie proprietar expropriat și supus italian. Anatra moștenise proprietatea de la tatăl său, Bartolomeu Anghel Anatra care la rândul său a cumpărat-o de la văduva Elena Dimitrievna Gusti la 25 noiembrie 1898⁸⁸. Copiile de pe actul de naștere și pașaportul italian al lui Rafael Anatra, precum și a certificatului eliberat de Consulatul regal al Italiei la București, demonstau originea italiană a lui Anatra. Într-un *Aide-memoire de Regia Legazione d'Italia* din 20 ianuarie 1930 se menționa că în caz dacă Anatra ar fi declarat personal în fața Comisiei de expropriere cetățenia română (o făcuseră de fapt mandatarii acestuia), privilegiile de supus italian i s-ar fi păstrat în cazul dublei cetățenii⁸⁹. Pentru a păstra cele 100 ha permise prin lege, Anatra nu a declarat că ar fi posedat cetățenia italiană.

De altfel, s-au semnalat și alte cazuri similare, în care supușii străini doreau să dispună de privilegii duble⁹⁰. Dar recunoașterea privilegiilor duble de proprietate, exclusă prin actele legislative ale epocii, era imposibilă din

⁸⁴ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Hotin, dosar 59/1933, f. 75.

⁸⁵ Ibidem, f. 30.

⁸⁶ C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

⁸⁷ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Bălți, dosar 9/1928, f. 48-50.

⁸⁸ Ibidem, f. 55.

⁸⁹ Ibidem, f. 11-165.

⁹⁰ Ibidem, f. 125-126.

cauza procentului ridicat al proprietarilor străini în Basarabia, pe de o parte, și a deficitului acut de pământ din provincie, pe de alta. Nu prezentau excepții nici cereri de tipul celei înaintate de Ludmila Longle, cetățeană a Franței, care înștiința Ministerul Afacerilor Externe francez că în urma primei căsătorii cu Baronul de Rozen, supus rus, decedat în 1915, ar avea dreptul de proprietate asupra unui domeniu de 1.600 ha⁹¹.

Apelurile emise de proprietarii străini contra deciziilor comisiilor de expropriere conțineau de cele mai dese ori pretenții referitoare la neachitarea la timp a prețului de expropriere. Astfel, la 22 septembrie 1924, un grup de supuși englezi și francezi expropriați cereau achitarea recompensei pentru construcțiile și drumurile de pe teritoriul proprietăților expropriate. După tabloul întocmit de un delegat al Ministerului Domeniilor, suma totală ce trebuia achitată constituia 350.950 lei⁹². De regulă, neachitarea în termen a sumelor evaluate pentru proprietățile supușilor străini se explica prin motive financiare sau lipsă de date pentru o evaluare corectă și definitivă.

Prin intermediul legației britanice, proprietarii John și Elena Pitts cereau evaluarea proprietăților Orhei-Slobozia și Doamna-Cișmeaua din județul Orhei, conform normelor stabilite cu privire la plata pământurilor expropriate (art. 46, 49, 50 din lege)⁹³. Pentru suprafața totală de 2.923,7 ha și 247,2126 ha teren embaticar din orașul Orhei, urmau să primească 75%, adică 346.659.504 lei⁹⁴. De altfel, la 1 august 1924, Legația britanică semnală faptul nerespectării acordului anglo-român care avea drept scop excluderea aplicării Legii de reformă agrară pentru Basarabia asupra supușilor englezi. În conformitate cu acest acord, guvernul român s-ar fi angajat să plătească direct guvernului englez o indemnizație corespunzătoare cu valoarea reală a proprietăților engleze din Basarabia, expropriate în conformitate cu legea română de expropriere⁹⁵.

Un alt caz interesant cuprindea exproprierea moșiei Budachi, proprietatea lui Carl Gassert, în suprafața de 340 ha. La 18 noiembrie 1917, Adunarea județeană a zemstvei Akkerman a expediat Departamentului de stat al fondului de pământ o declarație, în care sublinia importanța moșiei Budachi ca stațiune balneară⁹⁶. În declarația din 31 ianuarie 1919, prezentată

⁹¹ Ibidem, f. 159.

⁹² Ibidem, județul Orhei, dosar 7/1929, f. 7.

⁹³ C.Hamangiu, *op.cit.*, p. 868.

⁹⁴ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Orhei, dosar 3/1924, f. 14-16.

⁹⁵ Ibidem, f. 29.

⁹⁶ Ibidem, filiala Iași, fond Camera Agricolă Cetatea Albă, dosar 22/1919, f. 6.

consilierului agricol al județului Akkerman, proprietarii cereau scutirea de expropriere a moșiei lor în baza aceluiași motive. Comisia județeană de expropriere și împrumut Cetatea Albă a decis păstrarea întregii moșii neatinsă⁹⁷. Memoriul descriptiv al moșiei, alcătuit la 29 octombrie 1930, anunța exproprierea la măsurătoare a 38,0374 ha⁹⁸. Astfel, se proceda în conformitate cu articolul 7 din Lege, importanța terenului ca stațiune balneară trecând pe planul doi⁹⁹.

Supușii polonezi figurau și ei printre nemulțumiți. Într-un *Aide-memoire* al legației polone, adresat ministrului român al Agriculturii, se menționa că acordul confidențial polono-român din 25 octombrie 1929 prevedea, între alte stipulări, extinderea termenului de vânzare a pământului pentru optanții polonezi expropriați în Basarabia pentru un termen de 6 ani, până la 1 aprilie 1936. Acestora li se păstra cota legală de expropriere de 100 ha. În anul 1935, în Basarabia era semnalată prezența a 28 din cei 45 proprietari polonezi care mai dețineau 2.416 ha de pământ¹⁰⁰. La 1 februarie 1938, termenul de lichidare a averii supușilor polonezi era extins încă pentru 3 ani, în posesia acestora aflându-se 1.570 ha¹⁰¹. Ambasadorul Poloniei înainta pretenții față de tratarea polonezilor, considerând că inspectorul agricol al provinciei tensiona situația prin anunțarea lichidării obligatorii și imediate a moșiilor. Drept exemplu a fost citată acțiunea intentată de proprietara Perwozwanska din Edineț, județul Hotin¹⁰².

Supușii de origine străină din Basarabia au considerat în unanimitate că procedura exproprierii în Basarabia a fost una cu caracter drastic, în unele cazuri procesele intentate de aceștia fiind în derulare peste un deceniu de la începerea exproprierii¹⁰³.

⁹⁷ Ibidem, f. 3, 11.

⁹⁸ Ibidem, f. 68-69.

⁹⁹ Art. 7 al Legii de reformă agrară prevedea exproprierea proprietăților particulare până la limita de 100 ha pământ cultivabil, vii, grădini de pomi roditori și pepiniere existente până la 22 decembrie 1918. În caz dacă proprietarul a arendat proprietatea sa timp de cel puțin 5 ani consecutivi în cursul anilor 1905-1916, se expropria și cele 100 ha, precum și din proprietățile între 25 și 100 ha, adică tot ce trecea peste limita de 25 ha. Vezi: C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

¹⁰⁰ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Hotin, dosar 59/1933, f. 1. Ibidem, f. 127.

¹⁰¹ Ibidem, f. 53.

¹⁰² Ibidem, f. 75.

¹⁰³ Ibidem, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 9-25.

Exproprierea moșiilor proprietarilor de origine română. Un mare procent al dosarelor de arhivă referitoare la exproprierea proprietăților aparținând proprietarilor români conține cereri privind repunerea în posesie a fostelor proprietăți ale acestora. Este tipic cazul inginerului Victor Heliade, fost proprietar al moșiei Zagorna, județul Soroca care cerea de a i se lăsa neexpropriată suprafața de 15,0169 ha – teren sub fost conac și parc, includerea acestuia în cele 100 ha lăsate proprietarului conform legii fiind omisă. Întrucât pe moșia Zagorna nu se mai găsea teren disponibil, pe de o parte, și pentru a nu se modifica lucrările de parcelare, pe de alta, proprietarului i s-a oferit suprafața cerută din rezervele statului, situate pe moșia Drochia¹⁰⁴.

Semnalăm cazuri, în care proprietarii cereau repartizarea cotei de 100 ha în alt județ, dar deciziile instanțelor superioare nu coincideau întotdeauna cu doleanțele reclamantilor. Astfel, proprietarului Dumitru Ciolac i s-a expropriat întreaga moșie, lăsându-i-se, afară de cele 3,8 ha ocupate de moară, încă 10 ha de pământ pe moșia Scăieni. El cerea terenul de 100 ha în localitatea Balaban, județul Cahul, din cauza schimbului de domiciliu. Conform deciziei Ministerului Agriculturii și Domeniilor, lui Ciolac i se restituiau 100 ha pe aceeași moșie, lotașii de pe ea fiind mutați pe moșia Căinari-Vechi, județul Soroca¹⁰⁵.

Proprietarul moșiei Teioasa, județul Soroca, Mihail Catargi, s-a aflat în proces cu Casa centrală a cooperației și împrumutării Bălți, cazul ajungând să fie pus în discuție și în Adunarea Deputaților. În opinia senatorului basarabean E. Popovici, chestiunea prezenta importanță pentru liniștea spiritelor, iar rezolvarea ei fiind “de înalt ordin social și național”¹⁰⁶. Pentru a satisface cererea proprietarului, nu se putea purcede la deposdarea a 920 de case deja împrumutate. În final, acestuia i-a fost repartizată cota de 100 ha pe moșia Cobâlnea, județul Soroca, dar reclamantul a preferat cota de pe moșia Teioasa. Conform deciziei Casei centrale din 18 noiembrie 1924, Catargi urma să fie repus în posesia terenului în termen de 5 zile terenul cerut. Cu toate acestea, primăria orașului refuza categoric repunerea în posesie, invocând motivul schimbării nedorite a razei orașului¹⁰⁷.

În conformitate cu tabloul proprietarilor expropriați în întregime în județul Soroca, până în 1925 fuseseră expropriate 66 proprietăți în suprafața

¹⁰⁴ Ibidem, județul Soroca, dosar 5/1924, f. 2-5.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 15.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 2/1924, f. 16.

¹⁰⁷ Ibidem, dosar 6/1925, f. 3-4.

de 60.667,7326 ha sau 31 de proprietăți particulare în suprafața de 44.406 ha; 29 proprietăți bisericești și mănăstirești de 14.524 ha, 3 proprietăți ale Băncii țărănești în suprafața de 1.548,9202 ha, precum și 3 proprietăți ale primăriilor și zemstvelor, în suprafață de 187,9669 ha¹⁰⁸. Datele din arhive permit efectuarea calculelor pentru determinarea proporției proprietăților particulare în județul Soroca: proprietarii particulari dețineau aproximativ 75% din suprafața județului. A. Cardaș indică proporția de 51% a proprietăților particulare¹⁰⁹.

Erau frecvente procese intentate cu scopul restituirii unui anumit teren, sub motiv că nu ar fi fost arendat în perioada anilor 1905-1916. De exemplu, proprietara Stefania Iacubovskaia, moștenitoarea Elisavetei Defto, care a cumpărat moșia Beleavineț de la nobilul Druganov, cerea să-i fie restituite cele 92,5 deseatine de pământ, stabilite prin lege ca fiind proprietatea acesteia, dar revizuite de comisie și împărțite sătenilor. Dar în reclamația a doi martori, delegați ai proprietarilor și țăranilor, se afirma că moșia fusese arendată în mod continuu în perioada indicată prin lege⁹⁶. Mama proprietarei, Maria Nemitz, deținea moșia Cotelna, plasa Lipcani din același județ. Comisia centrală de judecată pune la îndoiala declarația proprietarei, făcută contra deciziei Comisiei județene cu privire la exproprierea moșiei Cotelna: s-a depistat o arendă deghizată, deoarece persoanele, cărora proprietatea pretindea că ar fi arendat moșia, erau evrei de naționalitate, iar evreilor nu li se permitea să arendeze pământ în conformitate cu legislația în vigoare⁹⁷.

Era lipsit de bază juridică și apelul lui Conrad Nemitz, în care cerea revizuirea deciziei comisiei de expropriere, pentru a se lăsa proprietarei Maria Nemitz câte 100 ha de pe cele trei moșii: Glinca, Coteala și Beleavineț, în suprafața totală de 964 deseatine. Prevederile articolului 14 al Legii excludeau această posibilitate⁹⁸.

Documentele de arhivă semnalau cazuri de depunere în judecată a mărturiilor cu caracter fals, fapt care nu permitea luarea deciziilor obiective privind statutul proprietarilor. Astfel, proprietara moșiei Chișcăreni, județul Bălți Anastasia Misso a fost depusată de suprafața 216 ha sub motiv că un țăran a depus o mărturie falsă că n-ar fi văzut-o de loc pe moșie⁹⁹.

Parte dintre procesele de expropriere și restituire a pământului durau ani de zile, cum a fost cazul moșiei Siunduc, județul Cetatea Albă, proprietate

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ A. Cardaș, *op.cit.*, p. 62-63.

a familiei Puriškevič, în suprafață de 2.627,4376 ha. Pământul a fost expropriat în conformitate cu decizia din 1919 a comisiei județene, proprietarilor fiindu-le lăsată livada în suprafață de 6,7175 ha și conacul¹⁰⁰. După adoptarea definitivă a Legii de reformă agrară, tutorele moștenitorilor moșiei, Mihail Ponse, reclama în 1921 contra deciziei de expropriere, sub motiv că erau 5 proprietari care, în conformitate cu legislația în vigoare, urmau să posede suprafața de 500 ha. Reclamantul era conștient de faptul că după împrăștiere procedura repunerii în posesie urma să fie mult mai anevoioasă¹⁰¹. Interpelarea nu a fost considerată valabilă, deoarece expirase termenul de 15 zile de la data emiterii deciziei de expropriere (30 decembrie 1919), ceea ce contravenea prevederilor articolului 27 din Lege¹⁰². Calust Asfadurov, delegatul marilor proprietari, și Carl Becher, delegatul țăranilor cu drept la împrăștiere, constatau faptul că proprietarii respectivei moșii au fost chemați să se prezinte la judecarea procesului nu prin citație, ci prin publicația care trebuia, de altfel, făcută în ziarul local al județului Cetatea Albă, dar nu în cel regional. Pentru trei moșii separate, comisia județeană a format un singur dosar, fără a dispune de informația notarului privind situația juridică a lor. Aceste încălcări de procedură fiind comise, Asfadurov și Becher indica asupra caracterului ilegal al deciziei de expropriere, fapt care i-ar fi lipsit complet pe proprietari de posibilitatea de a-si apăra drepturile¹⁰³. Abia în 1935, Luizei Puriškevič i se restituia proprietatea în suprafața de 45,9278 ha din moșia Cleaștița, fosta proprietate Jaroșevič și Gnadenfeld, precum și din moșia lui Cristian Glaudt¹⁰⁴.

Decizii luate în pripă de comisiile județene de expropriere și împrăștiere au fost semnalate în cazul proprietăților Gnadental (proprietar Fritz Cristian Gnadental)¹⁰⁵ și Tuzla (proprietatea lui Gheorghe Friedrich Marazli)¹⁰⁶. Drept motiv a servit informarea incorectă privind starea juridică a moșiilor. În cazul celei din urmă, suprafața moșiei indicată în planul inginerului-șef nu coincidea cu cea din actul de proprietate.

Unele greșeli în procesul exproprierii erau comise din cauza neglijenței funcționarilor responsabili de efectuarea acesteia. La 15 iulie 1919, Comisia județeană de expropriere și împrăștiere Chișinău reclama prefecturii faptul că primarul și secretarul obștii Ciopleni, volostea Budești, ar fi primit citațiile subcomisiei de expropriere, dar care nu au fost remise persoanelor ce urmau să fie supuși exproprierii. Astfel, nimeni nu s-a prezentat în termenul fixat, citațiile fiind depistate în sertarul mesei secretarului¹⁰⁷.

În perioada desfășurării procesului de expropriere, au fost date publicității diverse opinii ale specialiștilor care participau în mod direct la realiza-

rea lucrărilor de expropriere. La 11 noiembrie 1919, consilierul agricol al județului Chișinău afirma că după modul în care avea loc exproprierea, lucrările urmau să fie finisate într-un termen de zece ani, deoarece la acea dată abia de s-ar fi expropriat 20 de moșii din județ. Acesta comunica cititorilor ziarului *Dimineața* că în fiecare județ, pe lângă consilierul agricol, exista o instituție similară Casei Noastre, din care făceau parte partizanii Partidului Țărănesc, „plătiți cu lefuri grase, dar de loc competenți”¹⁰⁸.

În opinia consilierului agricol al județului Orhei, lucrările de expropriere evoluau cu dificultate din cauza nepriceperii și incompetenței celor chemați să le realizeze. Acesta cerea substituirea a „toți cei nechemați” din Casele Noastre județene¹⁰⁹. Articolul purta de asemenea, o nuanță politică, fiind aduse critici în adresa țărăniștilor incompetenți în problema reformei agrare.

Exproprierea proprietarilor de origine română a fost de asemenea considerată ca purtând un caracter mai drastic, comparativ cu cea din restul țării.

Exproprierea pământurilor bisericesti și a proprietăților embaticare. În conformitate cu Legea de reformă agrară pentru Basarabia, fiecărei mănăstiri urma să i se lase în posesie câte 50 ha de pământ¹¹⁰, fapt care nemulțumea mănăstirile basarabene. Astfel, în apelul mănăstirii Căpriana contra deciziei de expropriere se menționa exproprierea a peste 70.000 ha în interesul social-economic al țării, fiindu-i lăsate în posesie 50 ha teren arabil, o mică vie și 25 ha de par¹¹¹. Administrația mănăstirii cerea intervenția Ministerului agriculturii și domeniilor întru repunerea mănăstirii în posesia suprafeței de 25 ha, neexpropriată prin decizia din 1922 a Comisiei județene Chișinău și decizia din 1923 a Comisiei centrale de judecată, că-rora se opuneau organele locale ale Casei autonome a pădurilor: „Această mănăstire a fost veacuri întregi focarul și păstrătoarea credinței și a graiului neamului românesc, iar la moment, cu mare greutate își menține exis-

¹¹⁰ C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

¹¹¹ Fondată pe timpul lui Ștefan Cel Mare, în perioada domniei lui Antioh Cantemir a fost închinată mănăstirii Zograf de la Sfântul Munte Athos din Grecia. Între 1813-1837 făcea parte din Mitropolia Chișinăului și a Hotinului, între 1837-1873 este reînțoarsă în posesia mănăstirii Zograf. În 1873, moșiile mănăstirii sunt luate sub auspiciile Ministerului Afacerilor Externe din Petersburg, făcându-se cu acest prilej o inventariere. La acea dată, mănăstirea avea în proprietate 22 de sate, majoritatea în județul Lăpușna, cu o suprafață de 49.895,5 deseatine, dintre care 17.278,31 de pădure, iar 20.405 – date în arendă. Cifra de 70.000 ha – proprietate a mănăstirii, indicată în documentul citat, se pare că corespundea realității. Vezi: I. Negrei, *Mănăstirea Căpriana*, în: *Patrimoniu. Revista de lectură istorică*, Chișinău, 1990, nr. 1, p. 139-142.

tență¹¹². Conform avizului inspectoratului agricol Iași din 4 noiembrie 1931, cererea mânăstirii n-a fost satisfăcută, din motiv că pădurea fusese deja expropriată¹¹³.

În articolul 6 al Legii de reformă agrară pentru Basarabia se declarau expropriabile pământurile bisericilor, lăsându-se fiecărei biserici câte un lot întreg de fiecare membru al clerului (preot, diacon sau dascăl)¹¹⁴. Astfel, conform actului de proprietate al bisericii din comuna Plahteevca, județul Cetatea Albă, emis la 19 martie 1876, lăcașul dispunea de aproximativ 66 deseatine de pământ¹¹⁵. La data exproprierii, suprafața moșiei era de 73,5935 ha. În conformitate cu decizia Comisiei județene de expropriere și împroprietărire Cetatea Albă, emisă la 30 noiembrie 1920, se declara expropriată porțiunea de 43,0248 ha, fiind lăsate clerului (2 preoți, 2 dascăli, 1 diacon) 30 ha, adică 5 loturi a câte 6 ha fiecare¹¹⁶. Alt exemplu în acest sens este cazul Moșiei azilului de săraci de pe lângă biserica Uspensca, comuna Tătar-Bunar, în suprafață de 166 ha, care fusese lăsată în posesia azilului prin testament de către defunctul Al. Șincovschi. Comisia de expropriere a decis schimbarea denumirii moșiei în Proprietatea azilului de săraci și exproprierea în întregime a acesteia, din capitalul obținut urmând să se formeze un fond de întreținere a pensionarilor azilului. Prețul de expropriere a fost fixat la 500 lei pentru un hectar¹¹⁷.

La capitolul exproprierea proprietăților embaticare, prevăzut în articolele 10 și 36 din Lege, semnalăm cazul Casei arhieresti din Râscăeți, aflată în posesia Casei arhiepiscopale din Chișinău, care avea în proprietate suprafața de 1.943 deseatine. Din suprafața totală a moșiei, a fost expropriat terenul de 1.427,3415 ha la prețul de 270,40 de lei pentru un hectar¹¹⁸.

Documentele de arhivă păstrează și dosare de expropriere a pământurilor orașului. În acest sens, semnalăm exproprierea moșiei proprietate a orașului Cetatea Albă. În apelul comisiei Centrale de judecată din 8 iunie 1923, se menționa necesitatea exproprierii moșiei în conformitate cu articolul 4 al Legii de reformă agrară, deoarece suprafața de teren rezervată

¹¹² A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 2/1923, f. 49-51.

¹¹³ Ibidem, f. 47.

¹¹⁴ C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

¹¹⁵ A.N.I.C., filiala Iași, fond Camera Agricolă Cetatea Albă, dosar 19/1919, f. 2.

¹¹⁶ Ibidem, f. 15.

¹¹⁷ Ibidem, f. 20.

¹¹⁸ Ibidem, f. 69.

depășea cu mult necesitățile reale ale orașului. Limita terenului expropriat se ridica la 500 ha¹¹⁹. În baza deciziei Comisiei județene din 28 septembrie 1921, se declară neexpropriabilă suprafața de 760 deseatine, din totalul de 1.260 deseatine proprietate a orașului¹²⁰. Subcomisia de expropriere Cetatea Albă cerea demonstrarea apartenenței proprietății cu acte notariale veridice, la care primăria din Cetatea Albă răspundea: „Orașul Cetatea Albă e vechi; este posibil, deci, ca actele notariale întărite ale orașului să le fi pierdut Ștefan cel Mare sau să le fi furat turcii”¹²¹. Acest dosar, precum și altele de acest gen, semnaleză trăgănarea măsurării pământului și inventarierea imobilului de către comisiile locale a proprietăților aflate în posesia orașelor.

Situația coloniștilor germani. De capitolul exproprierii ține și analiza situației coloniștilor germani – unul din cele mai contradictorii episoade ale procesului aplicării reformei agrare în Basarabia¹²².

La 1918, statul român a moștenit de la statul rus problema complicată a coloniștilor germani. Aceștia, sub pretextul amenințării securității naționale a Imperiului Rus, prin decretele-legi din 2 februarie și 13 decembrie 1915, au fost deposedați de pământ și avere. Le-a fost interzisă, în același timp, efectuarea înstrăinării, ipotecării, administrării sau folosirii bunurilor. Oficial, aceste operații au fost permise pentru un termen de un an, simultan în adresa birourilor notariale fiind emis un ordin secret, prin care se interzicea primirea vreunui act de transmitere sau modificare a statutului proprietății acestora¹²³. În decursul anului 1916, pământurile și imobilul coloniștilor urmau să fie confiscate de către stat sau vândute prin licitație publică, prețul acestora urmând să fie achitat în decursul a 25 de ani.

Procesul de deposedare a coloniștilor a fost realizat pe trei căi:

1) Pe calea administrației guberniale din Chișinău, fapt care a mărit substanțial proprietatea statului rus. De altfel, pe această cale a fost lichidată majoritatea proprietăților coloniștilor germani;

¹¹⁹ Ibidem, dosar 2/1919, f. 1.

¹²⁰ Ibidem, f. 19-20.

¹²¹ Ibidem, f. 84.

¹²² Vezi articolele noastre: *Situația coloniștilor germani în timpul aplicării reformei agrare din 1918-1920 în Basarabia*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, VII, Chișinău, 1996, nr. 1, pp. 47-54; Idem, *Întegrarea Basarabiei la România și minoritatea germană*, în: *Punți în istorie. Studii Româno-germane*, coord. Cătălin Turliuc, Flavius Solomon, Iași, Cantes, 2001, pp. 68-80.

¹²³ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Cetatea Albă, dosar 5/1927, f. 1; județul Cahul, dosar 35/1931, f. 19-22; județul Tighina, dosar 89/1934, f. 9-11.

2) Prin diferite bănci ipotecare (Banca Hersonului, Banca Taurida, Banca Basarabeană), care au scos pământurile coloniștilor la licitație publică sub motivul neachitării în termen a datoriilor proprietarilor acestora. Aceste bănci au refuzat primirea ratelor și, la adăpostul legilor excepționale, au întreprins vânzări ale proprietăților. Până la urmă, pământurile au fost adjudecate asupra băncilor ipotecare, cumpărătorii neprezentându-se la licitație din cauza situației instabile a acestor pământuri¹²⁴;

3) Prin persoane particulare și bănci comerciale care au scos pământurile coloniștilor în vânzare, prin Tribunalul regional Chișinău, sub același motiv al neachitării datoriilor. Aceasta în pofida moratoriului emis prin ucazul împărătesc din 13 septembrie 1914, care suspenda, pe termen de trei luni după readucerea armatei pe picior de pace, orice proces, anchetă, executare a sentințelor, plată a dobânzilor pentru cei mobilizați, din rândul cărora făceau parte și coloniștii germani¹²⁵. Dar tocmai pentru a fi puse în execuție ucazurile țariste de depozitare, legea moratoriului n-a fost aplicată.

Afară de aceste trei categorii, mai rămânea o mică parte a coloniștilor care, grație diferitor circumstanțe, nu au fost depozedați, dar care se găseau în imposibilitatea de a face vreun act de înstrăinare sau administrare a averii proprii.

Teoretic, guvernul provizoriu rusesc Lwów a anulat, la 11 martie 1917, efectele decretelor din 1915, dar și atunci nu a prevăzut un sistem de repunere în posesie a coloniștilor. La introducerea legislației românești în Basarabia, problema coloniștilor germani se afla într-o fază dificilă. De fapt, existau două categorii de coloniști: acei care se aflau în posesia pământurilor – fie că nu fuseseră expropriați niciodată, fie că beneficiaseră de decretul-lege Lwów –, precum și acei, ale căror pământuri fuseseră înstrăinate și se aflau în proprietatea instituțiilor de stat sau a persoanelor particulare. Abia la 20 noiembrie 1918, prin ordonanța emisă de către șeful Directoratului de Agricultură din Chișinău, Emanuil Catelli, s-a dispus repunerea în posesie prin agronomii regionali a coloniștilor depozedați de Banca Țărănească a statului rus¹²⁶. În opinia fostului prim-președinte al Curții de apel Chișinău, V. Erbiceanu, problema părea tranșată în mod favorabil și lucrurile ar fi mers bine, dacă nu ar fi intervenit Casa Noastră care a anulat

¹²⁴ Ibidem, județul Cetatea Albă, dosar 5/1927, f. 1.

¹²⁵ Ibidem, f. 3.

¹²⁶ V. Erbiceanu, *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, București, 1934, p. 145.

ordonanța Directoratului de agricultură și s-a ocupat de trecerea pământurilor coloniștilor în posesia fondului rural al Casei Noastre.

Ținând cont de necesitatea respectării literei legii, pe de o parte, și de loialitatea minorității germane față de administrația română¹²⁷, pe de alta, guvernul român depunea eforturi pentru soluționarea situației. Făcând cunoștință de numeroase studii în domeniu, printre care și cel al lui V. Erbiceanu, bazându-se de asemenea pe avizul comisiei juridice a Casei Noastre, acesta a emis Decretul-lege, nr. 4.236 din 6 octombrie 1919, de abrogare a legilor guvernului rus și repunere a coloniștilor „în drepturile lor anterioare acelor legi excepționale”¹²⁸. Ulterior, a fost întocmit un regulament care stabilea procedura definitivă de recunoaștere și reintrare a coloniștilor în drepturile pierdute¹²⁹.

Memoriul asupra exproprierii coloniștilor germani din Basarabia semnală excese grave, comise de comisiile județene de expropriere și improprietărire care fie că n-au ținut seama de instrucțiunile Ministerului agriculturii și ale Casei Noastre, fie că, silite de circumstanțe, au judecat procese înainte ca tribunalele și Curtea de apel să fi încheiat judecarea tuturor apelurilor de repunere în posesie care fuseseră intentate de coloniști în baza decretelor-legi din 1919 și a regulamentului din 1922. În consecință, aceste posesii au fost tratate ca aparținând statului, băncilor sau unor persoane străine. Mai mult, au fost semnalate cazuri, în care au fost expropriate moșii aparținând obștilor de coloniști-țărani. Acestea, în conformitate cu articolul 4 al Legii de reformă agrară, erau neexpropriabile¹³⁰. Astfel, la apelul obștii țărănești din comuna Nicolaevca, județul Tighina, era declarată neexpropriabilă proprietatea moștenitorilor defuncților Balthazar Zinger (434 deseatine), Friedrich Maier (244 deseatine), August Zeifried

¹²⁷ Amintim, totodată, despre poziția de susținere a actului Unirii, manifestată de Congresul general al coloniștilor de origine germană, care a avut loc la 9 martie 1919 în localitatea Tarutino, județul Cetatea Albă, sub președinția pastorului Haase. Congresul a trimis delegați la București, pentru a prezenta decizia reprezentanților Puterilor Centrale. În 1924, când bandele bolșevice au organizat rebeliunea de la Tatar-Bunar, coloniștii au participat la respingerea acestora, contribuind la instaurarea ordinii în sudul provinciei. Vezi: P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Chișinău, 1992, p. 320; V. Erbiceanu, *Situația coloniștilor austro-ungari și germani din Basarabia față de decretul-lege al reformei agrare*, în: *Cuvântul Dreptății*, I, 1919, nr. 6, p. 81-82.

¹²⁸ *MO*, nr. 138 din 8 octombrie 1919; C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 225.

¹²⁹ *MO*, nr. 15 din 23 aprilie 1922.

¹³⁰ *MO*, nr. 258 din 13 martie 1920.

(125 deseatine), Christian Kitner (10 deseatine), Mihail Albespali (220 deseatine)¹³¹.

Procesul de repunere în posesie a coloniștilor germani a asigurat stabilitatea economică celei mai organizate și loiale minorități din Basarabia.

În loc de concluzii. Conform datelor din arhivă, până la 1 ianuarie 1922 în Basarabia fuseseră expropriate 3.197 proprietăți cu o suprafață de 1.358.574,5677 ha. Aceasta reprezenta numai 67,4% din întreaga întindere a proprietăților expropriabile¹⁷¹. 18 proprietăți – 12 dintre care în județul Cetatea Albă – erau în suspensie, subcomisiile urmând să se pronunțe asupra situației acestora¹³². Activitatea comisiilor județene s-a dovedit a fi mai puțin eficientă în nordul și centrul Basarabiei.

În conformitate cu *Raportului asupra lucrărilor de expropriere și împrumietărire, făcute în Basarabia până în ziua de 1 aprilie 1922*¹³³, la acea dată în stăpânirea Casei Noastre era trecută în mod provizoriu suprafața de 1.918.508,3030 ha, adică aproape în totalitate pământul care a constituit anterior fondul dearendă. Această suprafață reprezenta o proprietate provizorie a Casei Noastre, care alcătuia 99,8% din totalul general al terenului expropriabil. Numai în două județe, Orhei și Cahul, se mai găseau pământuri care intrau sub prevederile legii agrare dar nu erau posesiuni ale Casei Noastre, suprafața lor constituind 2.493,6291 ha. În total, la data efectuării calculului, în stăpânirea Casei Noastre intraseră 4.426 de proprietăți.

Până la 1 aprilie 1922, comisiile județene de expropriere și împrumietărire au decis asupra situației a 3.912 de proprietăți particulare, cu o suprafață totală de 1.626.391,0014 ha intrată în stăpânirea Casei Noastre. Comisiile urmau să se pronunțe asupra statutului a 514 moșii în suprafața de 292.114,3036 ha, situația lor fiind examinată numai în cadrul subcomisiilor. Conform datelor din arhivă, județele Hotin, Orhei, Tighina și Cahul erau cele mai avansate din punctul de vedere al lucrărilor de expropriere, aici proporția pământului expropriat față de total trecea peste 90%. O maximă de 98,6% o găsim în județul Bălți. Județele Chișinău și Ismail, cu proporțiile de 61,8% și respectiv 68,2%, erau cele din urmă în ce privește definitivarea trecerii proprietăților în stăpânirea Casei Noastre. În județul

¹³¹ A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Tighina, dosar 89/1934, f. 9-11.

¹³² E. Giurgea, *Lucrările de expropriere și împrumietărire făcute în Basarabia din momentul punerii în aplicare a legii agrare și până la 1 ianuarie 1922*, în *Basarabia economică*, III, București, 1922, nr. 1, p. 93.

¹³³ A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 139, f. 10.

Chișinău, comisia de expropriere și împrumietărire urma să se pronunțe asupra proprietăților în suprafață de 91.062, 2972 ha, iar în Ismail – 70.724,0024 ha. Deci, numai în aceste două județe avem o suprafață neexpropriată de 161.772 ha, sau 55,3% din suprafața totală neclasificată. Comparativ cu situația de la 1 ianuarie 1922, constatăm un spor de 6% al suprafeței definitiv trecute în stăpânirea Casei Noastre, ceea ce constituia 267.817 ha – o suprafață relativ mare pentru un interval atât de scurt de câteva luni¹³⁴. Din întreaga suprafață a proprietăților examinate de comisii, marea proprietate a păstrat în posesie 283.592,3933 ha.

În intervalul de timp de la punerea în aplicare a legii agrare și până la 1 aprilie 1922, au fost expropriate 1.342.798,6081 ha, dintre care 1.180.022,2005 ha teren arabil (din totalul de 1.208.060,3727 ha teren arabil expropriabil), adică 97,7%. Astfel, rămăneau a fi expropriate 28.038,1722 ha. Dintre pământurile arabile, cea mai mare suprafață a fost expropriată în județul Bălți (244.515 ha), cea mai mică – în județele Chișinău (96.310 ha), Cetatea Albă (75.785 ha) și Ismail (78.190 ha)¹³⁵.

Până la 1 aprilie 1922, au fost expropriate 162.776,4076 ha de păduri, cu 49.366,4544 ha mai mult decât până la 1 ianuarie 1922. Astfel de teren exista în toate județele basarabene, afară de Cetatea Albă și Ismail, unde nu avem un singur hectar de pădure expropriat. Această situație era justificată de altfel prin totala lipsă a pădurilor în cele două județe. Până la 1 septembrie 1923, au fost expropriate 4.271 de moșii în suprafața totală de 1.829.046,2087 ha, dintre care suprafața de 340.532, 4752 ha sau 18,6% a aparținut marii proprietăți¹³⁶. Din pământul total destinat exproprierii, rămaseseră 13.620,7766 ha rezerve comunale, iar 64,378,8407 ha fiind trecute în posesia statului (articolul 44 din Lege). Conform datelor Casei Noastre, precum și a altor specialiști, până în anul 1925, comisiile județene s-au pronunțat asupra situației a 4.480 de moșii, cu o suprafață de 1.491.920,2477 ha¹³⁷.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, f. 11.

¹³⁶ E. Giurgea, *Situația generală a lucrărilor de expropriere și împrumietarire făcute în Basarabia din momentul punerii în aplicare a legii agrare până la 1 septembrie 1923, în Basarabia economică*, a. IV, nr. 3, București, 1923, p. 20.

¹³⁷ A. Cardaș, *op.cit.*, p. 76; G. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară și producțiunea*, București, 1925, p. 11; A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale. Tendințe*, București, 1939, p. 111.

Datele statistice privitoare la exproprierea pământurilor în Basarabia se cer completate cu unele comentarii. Procesul de expropriere, parte componentă a reformei agrare a luat sfârșit către anul 1926, la acea dată fiind expropriate 1.491.920 ha de pământ¹³⁸. Au fost lichidate, în primul rând, proprietățile statului rus și ale instituțiilor fostului regim, au fost deposezați proprietarii străini și limitate la cota de 100 ha marile proprietăți ale cetățenilor români. Cea mai nemulțumită de reforma agrară a fost pătura marilor proprietari, în special, a celor de origine rusă. În conformitate cu prevederile legislației agrare, au fost deposezate pământurile mănăstirilor închinat și limitată proprietatea celor locale. Administrația română s-a preocupat și de asigurarea unei stabilități economice pentru coloniștii germani.

Este cert faptul că reforma agrară a exercitat o influență directă asupra agriculturii provinciei în ce privește volumul și variația semănăturilor. Șt. Ciobanu atrăgea atenția asupra fenomenului scăderii capacității de producție a cerealelor în 1924, fapt care se explica atât prin recolta slabă, cât și prin „distrugerea gospodăriilor mari cu cultură mai bună, unde recolta era totdeauna superioară celor țărănești”¹³⁹. Cu toate acestea, reforma agrară în general și procesul exproprierii în particular au constituit elementele absolut necesare ale procesului de modernizare a reformelor social-economice a României unificate.

AGRARIAN REFORM FROM 1920 IN BESSARABIA: THE PROCESS OF EXPROPRIATION

- Summary -

The article is pointing out at the main characteristics of the process of expropriation in Bessarabia after 1918. As part of the agrarian reform implemented in entire Romania after the Great Union, it took place in two stages: in 1918-1921, when the land was actually taken away from the peasants who illegally seized it during the so-called „agrarian revolution” of 1917-1918, and in 1921-1926, when the expropriation of landowners was followed by the land repartition to peasants in accordance with the Law of agrarian reform for Bessarabia, voted by the Romanian parliament on the 10th of March, 1920. The main task of the reform was the legal repartition of land, while the expropriation undermined the

¹³⁸ R. Creșin, *Agricultura în Basarabia*, în: *Buletinul Agriculturii*, 10, București, 1929, nr. 3-4, p. 135.

¹³⁹ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 336.

landowners' economic and socio-political basis, inclining the balance of history in favor of the most numerous class of peasantry.

In comparison with other Romanian regions, in Bessarabia the expropriation took more drastic forms. Firstly, despite the acute deficit of land, there were a high number of foreign landowners that owned huge properties. Secondly, the Romanian parliament inherited the draft-law of agrarian reform from Sfatul Țării, the Bessarabian legislative body, whose activity was immensely influenced by the Russian revolutionary events. Last but not least, the uncertainty towards the Bessarabian question at the Paris Peace Conference, as well as the complicated process of ratification of Bessarabian Treaty, created a high degree of tension within Bessarabia itself. While the foreign governments took actions in order to force Romania to retrieve the cost of the expropriated land before the ratification, the landowners – mostly of Russian origin – tried to persuade foreign public opinion to condemn the act of the union of Bessarabia in general and the implementation of the reform in particular.

The documents found in the national and foreign archives are the main sources that supported the above statements.

Radu Cazac

Statele Unite ale Americii și izolaționismul interbelic

Scurte considerații

Pentru a înțelege etapele angajării Statelor Unite ale Americii în vâltoarea celui de al doilea război mondial trebuie să observăm modul în care s-a desfășurat politica lor externă în perioada interbelică. O condiție a înțelegerii politicii externe americane interbelice conține una din cele mai înrădăcinate noțiuni din istoriografia americană, izolaționismul. Linia noastră de cercetare care își dorește finalizarea într-o teză de doctorat cu titlul *Franklin D. Roosevelt, președinte al S.U.A. în cel de al doilea război mondial* începe, astfel, cu încercarea de a explica una din realitățile cele mai controversate ale istoriei S.U.A., cu directe implicații în desfășurarea politicii externe americane din perioada interbelică. Prezentul articol își propune să trateze, pentru moment, doar conceptul de izolaționism, urmând ca politica externă americană propriu-zisă și activitatea președintelui Franklin D. Roosevelt să constituie obiective ale unor cercetări viitoare. Lăudând apariția constantă a unor publicații având ca subiect istoria S.U.A., în traducere română sau ca urmare a cercetării unor autori români, trebuie să acceptăm cu părere de rău faptul că acest articol prezintă o bibliografie aparținând în exclusivitate unor autori străini, în marea lor majoritate de limbă engleză; interesul încă relativ scăzut al istoriografiei noastre față de acest subiect ne obligă la aceasta. Dintre acești autori amintim nume redutabile: Selig Adler, J.B. Duroselle și Manfred Jonas; lor li se adaugă cercetători tineri, ale căror contribuții au apărut în ultimele decenii: Ronald E. Powaski, Ross A. Kennedy sau Daniella Rossini.

În demersul nostru de a analiza izolaționismul, putem pune semnul egalității între politica externă a Statelor Unite ale Americii interbelice și no-

țiunea de izolaționism, sau există o explicație mult mai complexă? Pentru a înțelege sarcina extrem de dificilă cu care s-a confruntat președintele Franklin D. Roosevelt în încercarea de face pasul spre implicarea, nu neapărat armată, în cel de al doilea război mondial, este necesară o scurtă analiză a conceptului de izolaționism, așa cum s-a manifestat acesta de-a lungul istoriei S.U.A.

Cum a apărut și cum a evoluat izolaționismul american? Explicația este complexă. Nu se poate afirma că a existat un anume reper în timp al apariției izolaționismului. Poate „discursul de adio“ al lui George Washington a fost începutul (deși putem presupune, în mod rezonabil, că se „mulează“ pe o realitate deja existentă); ar putea fi și „produsul secundar“ al excepționalelor condiții în care a apărut națiunea americană. Pentru americani, lucrurile erau clare: fără angajamente politice. Acest șablon este valabil și pentru secolul XIX; în acest secol America a avut o politică expansionistă, care nu putea fi justificată în numele izolaționismului. Pentru pragmaticul american, expansionismul și izolaționismul nu se exclud reciproc, mai ales că regula fundamentală e păstrată: fără angajamente politice. Deși în acest secol America duce mai multe războaie, nici unul din ele nu a fost purtat la remorca unor alianțe sau obligații externe. Spre meritul lor, americanii au fost consecvenți cu această regulă și în primul război mondial, când au insistat să fie considerați „asociați“, și nu „aliați“ ai Antantei; nu ar fi putut să renunțe la această nuanță stranie din punctul de vedere al europeanului, dar perfect logică din punctul lor de vedere¹.

Ce a fost izolaționismul american? Este dificil de elaborat o definiție exactă, lipsită de echivoc, pentru o noțiune care este mai mult un mit perpetuat de-a lungul istoriei Statelor Unite decât un concept clar, bine individualizat. Din punct de vedere doctrinar, dar și afectiv, izolaționiștii au privit ca fundamente ale ideologiei lor două acte bine delimitate în istoria americană: „discursul de adio“ (*Farewell Address*) al lui George Washington și Doctrina Monroe. Privind lucrurile din perspectiva tradiției politicii externe americane, conceptul de *non entanglement* („non-angajament“) pare să rezume cel mai bine izolaționismul. „Obligațiile“, adică alianțele sau orice fel de angajament care ar fi reclamat acte de solidaritate față de cauze ce ar fi putut fi considerate indezirabile de către publicul american, sau care ar fi grevat în orice fel libertatea de decizie politică, trebuiau evitate. Deci,

¹ Pierre de Lanux, *La neutralité américaine en 1936*, Centre d'Etudes de Politique Etrangère, Paris, 1936, p. 12-13.

un maximum de independență externă, în orice moment; decizia politică trebuia să depindă doar de o voință națională care să nu fie în nici un fel încorsetată de obligații externe nedorite. Poziția geografică favorabilă, dezvoltarea economică și bunăstarea populației au impus o grijă sinceră pentru perpetuarea acestor avantaje, însumată într-un concept simplu: a fi liber de a acționa după voința proprie, a fi stăpân pe propriile acțiuni în orice moment. Influențele europene nu puteau fi decât nefaste, iar tânărul continent nu se putea dezvolta armonios decât respingând influențele externe. Dar faptul care nu a fost pe deplin conștientizat și, ulterior, dovedit de două războaie mondiale, a fost că America nu poate face abstracție de amenințările externe, că bunăstarea și securitatea americană sunt dependente de bunăstarea și securitatea europeană sau mondială². Chiar și Woodrow Wilson, un internaționalist prin definiție, nu a putut permite Statelor Unite să fie mai mult decât o „putere asociată”; mai mult decât atât ar fi contrazis nu doar concepțiile izolaționiștilor, dar și pe cele ale publicului larg american.

Principiul non-angajamentului a reprezentat „miezul dur” al izolaționismului american. A fost primul principiu izolaționist enunțat și ultimul abandonat, o dată cu intrarea S.U.A. în cel de al doilea război mondial³. Un alt element definitoriu ale izolaționismului era neîncrederea în politica internațională, sau „politica puterii”, sintagmă folosită de izolaționiști pentru a defini sistemul politic european interbelic. Politica puterii, a cărei supremă expresie a fost, în opinia izolaționiștilor, Pactul Ribbentrop-Molotov, era caracterizată de nesinceritate, metode neortodoxe și secretomanie. Europa de după Versailles era așezată pe baze corupte, deoarece pacea nu era rezultatul unui consens între învinși și învingători, ci al forței și intimidării pe care primii o exercitau asupra ultimilor. Dar demonizarea învingătorilor din primul război mondial nu era un argument suficient; alianțele cu alte puteri poartă germenii războiului, deoarece acestea puteau fi elemente destabilizatoare pentru pacea lumii, evoluția lor firească culminând, inevitabil, într-un conflict. Nici un moment izolaționistii nu au văzut altfel Europa decât ca un continent ale cărei națiuni erau condamnate să se lupte între ele la nesfârșit, victime ale ambițiilor teritoriale și coloniale,

² *Ibidem*, p.11.

³ Daniela Rossini, *Isolationism and Internationalism in Perspective: Myths and Reality in American Foreign Policy*, în „From Theodore Roosevelt to FDR: Internationalism and Isolationism in American Foreign Policy”, Daniela Rossini ed., Ryburn Publishing, Staffordshire, 1995, p. 13.

antipatiilor naționale, intoleranței și duplicității⁴. În al său *Farewell Address*, George Washington afirma: „Europa are un grup de interese pentru care noi avem un interes redus sau inexistent”; Thomas Jefferson scria în corespondența sa: „Națiunile europene constituie o parte separată a lumii... Ele au interese proprii și este preocuparea noastră să nu ne amestecăm în ele”, iar John Quincy Adams rostea în fața unui auditoriu: „...înrolându-ne sub drapele care nu sunt ale noastre”, Statele Unite vor deveni parte a „unor războaie cauzate de interese, intrigi, avariție, lăcomie și ambiție”. Respingerea cooperării cu statele europene pentru prevenirea crizelor interbelice avea drept fundament suspiciunea față de intențiile reale ale acelor state. S-a crezut că aceste intenții nu puteau putea fi decât antitetice intereselor și principiilor americane. Nici unul din acele state nu era inextricabil legat de interesele Statelor Unite, iar avantajele sau dezavantajele rezultate în urma victoriei sau înfrângerii unuia dintre ele erau neglijabile. Această opinie, vizibilă după primul război mondial, își avea originea în dezamăgirea cauzată de ceea ce s-a crezut a fi „ademenirea” Americii într-un război de acaparare teritorială, în care Marea Britanie și Franța nu căutau decât să își rezolve propriile probleme cu ajutorul sacrificiilor americane⁵.

Izolaționismul secolului XIX a fost o trăsătură de politică externă acceptată ca naturală pentru Statele Unite. Pentru o națiune tânără, care își dobândise independența cu ajutorul armelor, izolaționismul a devenit o stare permanentă și de la sine înțeleasă; rădăcinile istorice ale izolaționismului sunt asociate cu moștenirea „părinților națiunii”, mai exact, autorii constituției din 1789, și ale eroilor Revoluției americane. Nici o administrație a secolului XIX nu a îndrăznit să se abată de politica izolaționistă, dar nici nu a dorit. Facilitat de condițiile politice interne, geografice și de moștenirea politică a întemeietorilor națiunii, izolaționismul secolului XIX a fost mult mai puțin „nociv” decât cel al secolului XX, echilibrul de putere fiind o realitate într-o Europă care nu avea nevoie de asistența sau de idealurile americane. Izolaționismul secolului XIX a fost format din idei relativ simple; izolaționismul secolului XX a fost alcătuit dintr-o complexitate de idei, retorica sprijinitorilor săi se schimbase, însăși lumea de pe ambele părți ale Oceanului Atlantic era diferită. În ambele secole individualizăm o

⁴ Ross A. Kennedy, *The Ideology of American Isolationism*, în „Cercles”, nr. 5, Université de Rouen, 2002, p. 61.

⁵ Manfred Jonas, *Isolationism in America, 1935-1941*, Imprint Publications, Chicago, 1965, p. 102.

constantă a izolaționismului: selectivitatea. S.U.A. au ales să intervină sau să își mențină izolarea în funcție de interesele naționale. În emisfera americană, S.U.A. au folosit cumpărarea de teritorii, diplomația, amenințările, presiunea sau cuceririle pentru a elimina posesiunile europene din Lumea Nouă. Realitatea acelor timpuri poate fi rezumată simplu: S.U.A. s-au menținut pasive atât timp cât miza nu era importantă; când aceasta creștea, S.U.A. se simțeau obligate să intervină așa cum credeau de cuviință și să rezolve în favoarea lor criza celui moment⁶.

Pentru ca o țară să poată fi calificată ca izolaționistă, manifestările ei presupus izolaționiste trebuie circumscrise unei anumite concepții politice sau arii geografice. Dar, în cazul S.U.A., chiar și cei mai înfocați adepți ai izolaționismului nu pot contesta că s-a manifestat interes politic și economic accentuat pentru Asia și continentul sud-american, iar Doctrina Monroe nu a fost negată, ci reafirmată⁷. Acest aspect era previzibil. Dincolo de apărarea valorilor tradiționaliste, America nu a renunțat niciodată să-și apere interesele comerciale. Dacă izolarea a fost politică, ea nu putea fi, în nici un caz, financiară și economică; interesele economice americane reclamau returnarea creditelor contractate de țările europene în timpul primului război mondial. Pentru aceasta, economia europeană trebuia refăcută, și această refacere depindea indiscutabil de investițiile americane pe bătrânul continent⁸. Statele Unite din perioada interbelică nu mai sunt atât de idealiste ca politicienii secolului XIX sau Woodrow Wilson. Americanii deveniseră mari exportatori, direct interesați de bunăstarea și puterea de cumpărare din restul lumii, sau creditorii preocupați de solvabilitatea clienților lor. Problema creditelor de război, care a tensionat atât de mult relațiile S.U.A. cu Europa, a făcut imposibilă existența nu doar a unui izolaționism, ci și a unei neutralități americane voluntare. În ciuda politicii de descurajare a imigrației, a creșterii tarifelor vamale și a retragerii din Liga Națiunilor, S.U.A. nu erau izolate; presupusa lor izolare ținea mai mult de retorica internă decât de o realitate internațională palpabilă. Fiind o putere mondială, S.U.A.

⁶ Alexander DeConde, *On Twentieth Century Isolationism* în „Isolation and Security: Ideas and Interests in Twentieth-Century American Foreign Policy“, Alexander DeConde ed., Duke University Press, Durham, 1957, p. 6-8.; Edgar Ansel Mowrer, *The Nightmare of American Foreign Policy*, Alfred A. Knopf, New York, 1948, *passim*.

⁷ Braumoeller, Bear F., *The Myth of American Isolationism*, Weatherhead Center for International Affairs Research Paper #579, Harvard University, Cambridge, 2002, p. 7.

⁸ Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales, Tome septième, Les Crises de 20-eme siècle*, Librairie Armand Colin, Paris, 1957, p. 241.

nu puteau fi indiferente la conflictele susceptibile a-i afecta interesele și securitatea⁹. Conceptul de izolare totală nu a fost niciodată văzut ca o opțiune reală, viabilă pentru societatea americană. Din punct de vedere cultural, America nu putea suporta șocul ruperii de cultura „mamă” europeană, iar schimburile economice erau o condiție a dezvoltării și permanentizării unei poziții privilegiate pe care fosta colonie o cunoscuse în relațiile cu imperiul britanic; schimburile culturale și economice cât mai largi vor fi, întotdeauna, un catalizator al dezvoltării unei națiuni. Izolaționismul în adevăratul sens al cuvântului a fost unul politic, construit doctrinar pe o premisă naivă: poziția geografică a S.U.A. era suficientă pentru asigurarea securității continentului nord-american. Dăruirea sinceră pentru sprijinirea ideilor de pace și cooperare între națiuni era egalată de o ostilitate aproape viscerală pentru orice implicare militară sau chiar de sprijinire, fie și morală, a unor acțiuni coercitive din partea unei ligi sau asociații a națiunilor pornită împotriva unor state recalcitrante. Izolaționiștii ar fi preferat să riște distrugerea statelor prietene, preferând să lupte doar când ar fi fost atacați pe teritoriu american, o perspectivă (conștientizată de izolaționiști) tot mai puțin probabilă odată cu dezvoltarea industrială pronunțată a S.U.A. în secolul al XIX-lea. O Americă matură și stăpână pe destinul ei ar fi fost perfect capabilă să-și apere poziția și să se dezvolte, indiferent de conflictele din restul lumii¹⁰. Înainte de a ne rezuma strict la noțiunea de „naivitate” ca fiind caracterizantă pentru izolaționiști, este momentul să introducem o nuanță care ne poate ajuta să înțelegem punctul de vedere izolaționist: politica europeană, cu războaiele și intrigile ei permanente, era percepută ca fiind de natură ciclică, în care conflictele se succedau inerent, dar fără ca sistemul politic să fie pus sub semnul întrebării. Lecția primului război mondial nu a fost percepută corect de către izolaționiști; nici pericolul unei victorii național-socialiste în al doilea război mondial nu a fost corect perceput, fiind meritul unui politician realist ca Franklin D. Roosevelt de a fi atras atenția asupra acestei perspective și de a fi deschis calea spre intervenționism; această componentă va constitui obiectul unor cercetări viitoare.

Ceea ce a părut ca un corolar al izolaționismului american, respingerea Tratatului de la Versailles de către legislativul american, nu a fost perceput de către cei care l-au instrumentat (cu excepția, poate, a „ireconciliabili-

⁹ Daniela Rossini, *op.cit.*, p.15.

¹⁰ Selig Adler, *The Isolationist Impulse. Its Twentieth-Century Reaction*, Abelard-Schuman Ltd, New York, 1957, p. 28-29.

lor“) ca pe un act fundamental izolaționist. Respingerea a fost rezultatul unei sume de erori (unele grave) din partea lui Woodrow Wilson, a unor circumstanțe nefavorabile sau nefericite, a unor manevre de culise pur politicianiste¹¹. Wilson vedea opinia publică americană într-un mod greșit. O vedea ca pe o opinie sincer entuziastă, dezinteresată și constantă în convingerile ei. Dar problemele imediate ale sfârșitului războiului și indiferența senatorilor pentru reacțiile colective într-un an îndepărtat de următoarele alegeri pentru legislativ au arătat că un simplu curent de opinie nu era suficient prin sine însuși¹². La incapacitatea americanilor de a susține pe termen lung ideile generoase wilsoniene s-a adăugat ostilitatea unor senatori care nu fuseseră invitați la discuțiile conferinței de pace, disputele politice (dar și personale) dintre Wilson și unii senatori și, poate cel mai important aspect, sentimentul crescând că pacea impusă de învingători învinșilor este una nedreaptă, care purta germenii revizuirilor și conflictelor viitoare, de care America trebuia să se ferească cu orice preț. Într-un mod nu neapărat paradoxal, mulți izolaționiști au atacat Tratatul de la Versailles de pe poziții idealiste, nu izolaționiste; în viziunea lor, Versailles-ul nu putea să fie ceea ce pretindea a fi, o garanție a păcii pe continent¹³. În încercarea de a discerne un responsabil pentru acest eșec nu putem să nu constatăm că responsabilitatea e împărțită dar, totuși, cea mai mare parte revine președintelui american; o fermitate mai mare în negocierile cu Aliații în unele momente critice, relații mai bune cu legislativul și disponibilitatea pentru compromis, o mai bună înțelegere a modului de gândire al unei opinii publice interne care nu întotdeauna a dat dovadă de maturitate politică, iată condiții care, îndeplinite, ar fi permis participarea S.U.A. la conceptul de securitate colectivă predicat de Wilson.

Poate Wilson uitase (sau ignorase?) natura excepționalistă a americanilor, componentă a identității naționale americane, modelată în câteva secole. Americanii credeau puternic în capacitatea țării lor de a promova construcția și dezvoltarea unei societăți libere, democratice și pragmatice, opusă unei societăți occidentale care provocase exilul fondatorilor statului american. Idealurile naționale americane au fost definite în opoziție față de

¹¹ J.B. Duroselle, *De Wilson a Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913-1945*, Librairie Armand Colin, Paris, p.129-146; Braumoeller, Bear F, *op.cit.*, p. 11-12.

¹² Pierre Renouvin, J.B. Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Librairie Armand Colin, Paris, 1964, p. 369.

¹³ Eric F. Goldman, *Rendezvous with Destiny. A History of Modern American Reform*, Vintage Books, New York, p. 204.

cele europene; cel mai potrivit termen poate fi, probabil, cel de „exclusivism“. Dar americanii au fost exclusiviști doar față de Europa și această excludere a tarelor europene poate fi considerată una din pietrele de temelie ale identității naționale americane. Deloc întâmplător, izolaționismul perioadei interbelice poate fi identificat doar în relația cu Europa¹⁴.

Au fost americanii izolaționiști? Pentru a înțelege factorii care au modelat forma politicii externe americane interbelice nu putem să ignorăm rolul opiniei publice de pe Noul Continent. Credem că este necesar, în acest moment, să ne oprim asupra conceptului de opinie publică americană sau, mai degrabă, asupra celor care aveau posibilitatea de a influența cursul politicii externe americane. O primă stratificare este cea determinată de apartenența sau simpatia față de cele două partide, republican și democrat. Partidele politice sunt mijloace de exprimare ale unor realități sociale; deoarece indivizii sunt diferiți prin înzestrare naturală și origine socială, este de așteptat ca opiniile lor politice să fie diferite. Chiar dacă acceptăm conservatorismul republicanilor și „apărarea intereselor omului obișnuit“ de către democrați, în cuvintele lui Thomas Jefferson, nu putem extinde comportamentul specific republican sau democrat și asupra opiniilor de politică externă ale publicului american. O statistică de la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut împarte opinia publică americană, din punct de vedere al înțelegerii politicii externe, după cum urmează: „necunoscătorii“ (*the unaware*), care nu sunt interesați de politica externă a țării, în proporție de 30%; „cunoscătorii“ (*the aware*), cei care sunt interesați de politica externă dar au o înțelegere superficială a problemelor ei specifice, în proporție de 45%; „informații“ (*the informed*), cei care nu doar sunt interesați de politica externă, dar cunosc și implicațiile acesteia, în proporție de 25%; aceste procente sunt „mobile“, ele modificându-se în cazul unor evenimente internaționale importante, cum ar fi războaie, crize politice, etc. Această statistică aruncă o lumină oarecum defavorabilă asupra publicului american, dar ne atrage atenția asupra dificultății cu care politicienii mult mai bine informați despre viața internațională trebuie să manevreze, pentru a nu pierde sprijinul electoratului lor¹⁵.

¹⁴ Daniela Rossini, *op. cit.*, p. 14.

¹⁵ Peter Odegard, *The American Public Mind*, Columbia University Press, New York, 1930, p. 139-140; Lester Markel, *Public Opinion and Foreign Policy*, Harper, New York, 1949, p. 51-52; O. Key Jr., *Public Opinion and American Democracy*, Alfred A. Knopf, New York, 1961, p. 183.

Opinia publică americană, despre care J.B. Duroselle spunea că a avut meritul doar de a fi „opinie“ și doar de a fi „publică“, nu a avut un comportament constant. Idealurile de pace perpetuă și respingere a oricărei forme de conflict se transformaseră, în Europa, dar și în S.U.A., din noțiuni general acceptate într-un fel de obsesie, chiar într-un automatism. Dar națiunea americană, mai puțin afectată de ororile războiului, deci mai puțin dispusă la sprijinirea pe termen nelimitat a unor idealuri de pace universală, a considerat că sloganul republican „înapoi la normalitate“ (*back to normality*) este mai atrăgător decât idealurile de pace universală ale lui Woodrow Wilson. Greșeala lui Wilson de a opune idealuri lozincilor republicane mult mai practice și mai pragmatice, greșeala de a juca realegerea sa pentru un nou mandat pe cartea Societății Națiunilor, iată erori care, coroborate cu alte acțiuni neinspirate sau opoziție din partea adversarilor politici, au aruncat în derizoriu visul președintelui american¹⁶. Decizia electoratului american din 1920 a fost bazată pe considerente interne, și nu a fost un vot în favoarea izolaționismului. A fost o decizie consecventă modului american de a trata o situație ce nu îi este pe plac, iar tot ce ținea de război și, implicit, de orice obligații postbelice, nu era pe placul publicului american. Idealismul s-a dovedit un capriciu pe care noțiunea de „normalitate“ l-a detronat¹⁷. Dar există o dimensiune a responsabilității pentru acest eșec care nu poate fi atribuită lui Wilson: idealurile sale au fost destrămate de răzbunarea pe care învingătorii au dezlănțuit-o asupra învinșilor, distrugând bazele reconcilierii promovate de președintele american. Idealismul americanilor, dar și inerenta lor suspiciune față de mașinațiunile caracteristice europenilor, confirmată de ceea ce a apărut ca o sordidă cabală a învingătorilor prin care pedepseau exagerat Germania, au facilitat reînvierea izolaționismului în rândurile publicului american amăgit și dezamăgit de lipsa de scrupule a europenilor asupra căreia întemeietorii națiunii avertizaseră atât de explicit¹⁸.

Dacă sprijinul pentru Liga Națiunilor a fost un capriciu, a existat totuși o constantă în concepția și opiniile publicului american: respingerea, teama chiar, față de orice implicare în problemele politice ale Europei; această respingere nu a fost un scop în sine, ci era motivată de aprehensiunile

¹⁶ J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 129-146.

¹⁷ Sumner Welles, *The time for decision*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1944, p. 42.

¹⁸ Louis J. Halle, *Dream and Reality. Aspects of American Foreign Policy*, HB Publishers, New York, 1958, p. 276-277.

aproape obsesive că orice amestecuri în politica continentului vor antrena, inevitabil, Statele Unite în viitoarele conflicte europene. Publicul american părea incapabil să creadă că orice conflict din afara propriei emisfere îi va afecta securitatea¹⁹. America începutului anilor '20 era mulțumită de sine însăși, liniștită, prosperă și conștientă de propria poziție privilegiată, încadrată de două oceane, la distanță de „butoiul cu pulbere” european. Unei asemenea societăți nu puteau decât să-i repugne nesfârșitele certuri și tensiuni europene postbelice. America, ce luptase pentru pace și democrație în Europa, se simțea trădată, și hotărârea de a nu se mai angaja în astfel de aventuri creștea²⁰.

În relațiile cu Europa, guvernul de la Washington declină, în termeni categorici, orice asumare de responsabilități. „Interesele Uniunii sunt diferite de cele ale Europei”, spunea Charles Evans Hughes, iar S.U.A. trebuie să păstreze o „poziție independentă”. Dar această independență, considerată necesară în domeniul politic, este la fel de necesară în domeniul economic? Nu, deoarece creditele de război trebuiau recuperate. La sfârșitul primului război mondial, interesele americane în Europa erau mai mari ca niciodată; la recuperarea datoriilor de 10 miliarde dolari contractate de aliați se adăuga necesitatea păstrării operaționale a filierelor comerciale deschise în timpul războiului. Refacerea economică a Europei era și în interesul Statelor Unite; o politică viguroasă de schimburi comerciale, credite și investiții a fost promovată de liderii republicani. Obiectivul era unul ambițios, o „ușă deschisă” pentru economia americană, sau o „cucerire comercială pașnică a lumii”, după cuvintele succesorului lui Wilson, Warren G. Harding²¹. Mișcarea pentru pace apărută în urma atrocităților războiului presupunea și un sprijin politic pentru ideile sale. sprijin pe care republicanii erau mai mult decât dornici să îl ofere; în viziunea lor, mișcarea pentru pace urma să se constituie într-un substitut pentru Liga Națiunilor care își propunea aceleași obiective, dar excludea forța armată ca mijloc de constrângere; de fapt, orice urmă de constrângere era văzută ca o calamitate. Constatăm, din nou, pragmatismul american, care înțelege să-și rezolve propriile necesități, dar este reticent în a se angaja pentru rezolvările necesităților altora, în cazul de față „necesitățile altora” fiind dorința de securitate a europenilor. În

¹⁹ Henry Kissinger, *Diplomația*, Ed. All, București, 1998, p. 339.

²⁰ Drew Middleton, *Retreat from Victory*, Hawthorn Books, New York, 1973, p. 2-3.

²¹ Ronald E. Powaski, *Toward an Entangling Alliance. American Isolationism, Internationalism, and Europe, 1901-1950*, Greenwood Press, Londra, 1991, p. 57.

aceste condiții, cât de izolaționiști sunt americanii? Eventual, putem avansa noțiunea de izolaționism „preferențial“.

Dacă unul din preceptele fundamentale ale izolaționismului a fost acela că implicarea într-un război în Europa trebuia evitată cu orice preț, este de la sine înțeles că spectrul războiului pe acest continent nu putea decât să provoace radicalizarea izolaționismului. Amenințarea războiului și criza economică a anilor '30 au exacerbat izolaționismul acestor ani, care a fost mult mai profund și mai extrem decât izolaționismul mai mult emoțional din anii '20. Criza economică a distrus cea mai eficientă cale de colaborare economică între S.U.A. și Europa, transferul constant de capital american în străinătate. O dată cu oprirea fluxului monetar, paralizia economică a cuprins întreaga lume și o cascadă de măsuri protecționiste, dublate de măsuri punitive corespondente, au amplificat atmosfera plină de tensiuni și resentimente²².

Al doilea factor favorizant al izolaționismului anilor '30 a fost valul de agresiuni care a subminat și distrus pacea de la Versailles: agresiunea japoneză din Manciuria, venirea lui Hitler la putere, cu toate urmările cunoscute, invazia italiană din Etiopia sau războiul civil din Spania au radicalizat și potențat izolaționismul deja inflammat de criza economică. Se naște întrebarea legitimă: de ce Statele Unite au permis deteriorarea situației internaționale până în punctul unde doar victoria dintr-un nou război mondial a putut salva Europa? De ce nu au fost luate măsurile preventive care, privind în perspectivă, ar fi fost naturale și logice? Încercăm să oferim o explicație simplă: prima criză, invazia Japoniei în Manciuria, a venit în cel mai nepotrivit moment posibil, când criza economică afecta negativ puterea de decizie a unor politicieni americani care oricum nu erau recunoscuți pentru fermitatea lor în politica externă și a unei națiuni paralizate de șocul crizei, dar și de disprețul pentru europenii care nu își plăteau datoriile. Din acest moment, mentalitatea americană suficient de obtuză pentru a nu face diferența între prietenii sau dușmanii care controlau destinul Europei, a început să ridice un zid psihologic în jurul său, zid care a împiedicat-o să conștientizeze pericolul crescând și care avea la bază una din ideile promovate de izolaționiștii secolului XIX: America, în poziția sa geografică privilegiată, nu avea de suferit de pe urma schimbării centrului de putere în Europa²³.

²² Selig Adler, *op. cit.*, p. 246; Idem, *The Uncertain Giant, 1921-1941. American Foreign Policy Between the Wars*, The MacMillan Company, New York, 1965, p. 135.

²³ Richard W. Leopold, *The Growth of American Foreign Policy: A History*, Alfer A. Knopf, New York, 1962, p. 499.

Profesorul Bear F. Braumoeller, de la Universitatea din Harvard, dă o posibilă definiție conceptului de izolaționism în excelentul său studiu citat aici, definiție care se aplică situației particulare a Statelor Unite în perioada interbelică: „Izolaționismul este renunțarea voluntară din partea unui stat de a întreprinde acțiuni în beneficiul securității într-o zonă a unui sistem internațional asupra căruia are capacitatea de a-l influența“. Pornind de la această definiție, autorul demonstrează că acțiunile Statelor Unite în anii '20 infirmă menționata formulare. Conferința Navală de la Washington (inițiată de William Borah, liderul „ireconciliabililor“ din Senatul american!) a fost o reglementare necesară din punctul de vedere al securității americane, dar și mondiale; intervenția în conflictul franco-german din 1923, legat de ocupația zonei Ruhr, creditul către Germania și planul Dawes au fost, din nou, soluții în sprijinul securității europene; pactul Kellogg-Briand, Conferința Navală de la Londra și Planul Young sunt alte dovezi ale inițiativelor americane externe în perioada pre-Roosevelt. Dar americanii întreprind aceste acțiuni deoarece ele răspundeau unor necesități și interese proprii. Lipsa de implicare oficială în Liga Națiunilor este doar unul din indicatorii participării americane la politica Europei și a fost compensată de interesul în mișcarea pentru pace și de activitățile ce aveau scop întărirea securității americane sau europene, într-un ritm mult mai alert decât cel anterior anului 1917, când izolaționismul a fost unul real²⁴.

Așadar, caracterizarea politici externe americane din perioada interbelică ca fiind una strict izolaționistă nu este corectă. America anilor '20 și '30 nu a fost izolată de politica europeană și nici opinia publică americană nu s-a opus necondiționat implicării în afacerile europene. Pentru o mai bună nuanțare, totuși, este necesar să analizăm punctul de vedere care încearcă să facă o diferențiere între noțiunile de „izolaționism“ și „naționalism“. America interbelică poate fi socotită „naționalistă“; acțiunile de politică externă care sunt menționate în sprijinul respingerii izolaționismului pot fi citate și în sprijinul naționalismului: dorința de a avea mâinile libere în relația cu Liga Națiunilor, participarea la negocierile legate de problema creditelor de război, politica de investiții în Europa, conferințele importante ale perioadei de guvernare republicane. O altă caracterizare mi apropiată de realitate a politicii externe americane ar putea fi, poate, cea de „oportunism“. Prin acțiunile sale din anii '20, politica externă americană urmărește în primul rând propriile interese; marile inițiative externe americane pot

²⁴ Bear F. Braumoeller, *op. cit.*, p. 14-18.

avea un corespondent și în dorința sau necesitatea de soluționa probleme imediate²⁵. Termenul de izolaționism este încărcat de pasiuni sau de conotații negative: sugerează inacțiune, pasivitate și renunțare. Cei care l-au apărut și formulat au preferat să fie numiți „naționaliști” sau „continentaliști”, și chiar termenii de „izolaționist” și „izolaționism” s-au cristalizat în deceniile ulterioare celui de al doilea război mondial. Izolaționismul, în întregul său, nu a fost o doctrină stabilă sau o ideologie unică; reacțiile sale au fost fluctuante, în concordanță cu situațiile de moment, și a fost o cutie de rezonanță pentru diferitele grupuri politice care îl promovau²⁶.

Incontestabil, izolaționismul este o realitate a perioadei interbelice, așa cum a fost și pentru restul istoriei americane după proclamarea independenței. Dar o altă realitate este că această noțiune nu poate exista de sine stătătoare, și un număr de nuanțări nu este doar binevenit, ci necesar. Și totul ar trebui trebuie să înceapă cu nuanțarea pe care o face însuși George Washington în al său „discurs de adio”: *Regula fundamentală pentru conducerea politicii noastre externe față de celelalte state este ca, extinzând relațiile comerciale, să avem legături politice cât mai mici posibile cu ele*²⁷. Este acesta izolaționism? Este, mai degrabă, *non-entanglement*, refuzul angajamentului politic, una din noțiunile alternative noțiunii de „izolaționism”: S.U.A. nu se angajează politic, nu încheie alianțe, nici chiar atunci când se angajează în primul război mondial, nu participă la Liga Națiunilor. Pot fi considerate ca „naționalism”: restricțiile la emigrare din anii '20, refuzul de se supune deciziilor Ligii Națiunilor, insistența de a se recupera creditele de război, continuarea politicii „diplomației dolarului”. Poate fi și oportunism: se remarcă dorința de a rezolva necesitățile imediate, într-un mod favorabil pentru S.U.A.: Tratatul de la Washington este o victorie strategică în Pacific, planul Dawes își propune o detensionare economică în Europa de pe urma căreia tot americanii aveau de câștigat, iar Pactul Briand-Kellogg ar putea fi o doctrină a securității colective de concepție americană. S.U.A. nu au fost izolaționiste absolute, după cum nu a fost nici cosmopolite; au avut meritul de a-și cunoaște cu adevărat interesele, pe care au știut să le protejeze. Și-au păstrat verticalitatea, întotdeauna. Au fost pragmatici, egoiști chiar, au făcut uneori greșeli grave; dar, mai

²⁵ J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 154.

²⁶ Kenneth W. Thompson, *Isolationism and Collective Security* în „Isolation and Security: Ideas and Interests in Twentieth-Century American Foreign Policy”, Alexander DeConde ed., Duke University Press, Durham, 1957, p. 164-165.

²⁷ *Encyclopedia Americana*, Americana Corporation, vol. 28, New-York, 1971, p. 420.

important decât orice, și-au răscumpărat acele greșeli prin participarea la victoria decisivă în cel de-al doilea război mondial și la asumarea rolului de protector al lumii libere postbelice.

UNITED STATES OF AMERICA AND INTERWAR ISOLATIONISM

SHORT REFLEXIONS

- Summary -

Isolationism, a term devised by scholars after the end of Second World War, was a constant presence in the social and political life of the United States after the Declaration of Independence in 1776, until the end of the 1940's. Isolationism can be explained by the exceptional conditions in which the American nation developed and is expressed by one basic notion, „non-entanglement“, which came from an inherent distrust for the European policymaking and morals.

Differences exist and can be easily grasped in what regards the isolationism of the 19th century and that after the Great War. If the former is more idealistic and following the legacy of the Founding Fathers (the politicians who drafted the United States constitution), the latter is more „selective“ and takes into account the political and economical interests of the United States. This isolationism, strengthened by the Great Depression, ultimately prevented the United States from acting as a pillar of collective security in the interwar period. The victors of the First World War shared a part of the guilt for the estrangement of the United States by the policy they pursued in relation with defeated Germany. The article also tries to explain the role of the public opinion in relation to the isolationism and how the lesser political awareness of some parts of the public opinion influenced the course of the American foreign policy.

Vasilica Sîrbu

Hitler și Premiile Nobel¹

Subiectul abordat a fost unul puțin studiat, deoarece numele și imaginea lui Hitler sînt asociate mai mult cu războiul decît cu pacea. Cu toate acestea, puțini sînt cei care cunosc faptul că Hitler a fost nominalizat pentru premiile Nobel² pentru pace în 1939³. Atitudinea dictatorului german față de premiile Nobel merită o cercetare mai amănunțită pentru a oferi o explicație în legătură cu resorturile politice și diplomatice ce caracterizau lumea în preajma izbucnirii unui nou război.

Punctul de plecare al cercetării noastre îl constituie interdicția impusă de Hitler în 1937 oamenilor de știință și cultură germani de a primi Premiul Nobel. Situațiile tuturor acestora sunt spectaculoase, dar cea mai importantă și de fapt cea care declanșează această prohibiție este cea a jurnalistului german Carl von Ossietzky.

¹ Articolul face parte dintr-o preocupare mai largă, ce va deveni teză de doctorat cu titlul „Premiile Nobel pentru Pace în perioada interbelică (1918-1939)”.

² Premiul Nobel este o distincție internațională oferită cu începere din 1901, ca urmare a testamentului lui Alfred Nobel (1833-1896), pentru realizări deosebite în domeniul fizicii, medicinei, chimiei, literaturii și păcii. Laureatii sînt selectați de către Academia Regală Suedeză de Științe și Fundația Nobel. Din 1968 Banca Suediei a instituit și un premiu suplimentar pentru Științe Economice. Laureatii sînt anunțați în luna octombrie a fiecărui an, iar propunerile sînt primite pînă la începutul lunii februarie a anului respectiv. Premiile Nobel pentru Pace sînt decernate separat de Comitetul Nobel din Oslo. Ceremonia oficială are loc pe 10 decembrie (data comemorării morții lui Nobel) și cuprinde o medalie de aur, o diplomă și o sumă de bani.

³ *Redegjølser for Nobels Fredspris*, XXXIX, Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, Oslo, 1939.

A. Hitler și cazul Ossietzky

Carl von Ossietzky⁴, născut în 1889, era un cunoscut pacifist și anti-militarist încă din timpul primului război mondial și unul dintre cei mai cunoscuți jurnaliști de stînga ai Republicii de la Weimar.

Ossietzky a fost printre fondatorii mai multor societăți și organizații pacifiste dintre care cea mai importantă a fost Societatea Internațională „Nu Războiului” și secretar al *Societății Germane pentru Pace*. Încă înainte de preluarea puterii de către Hitler, Ossietzky a fost amendat și în cele din urmă arestat pentru articolele sale ofensatoare la adresa militarismului german, publicate în săptămînalul *Weltbühne* (Scena Lumii), al cărui editor era, și în *Berliner Volkszeitung* (Ziarul Berlinezilor) al cărei politică editorială era promovarea democrației și a pacifismului. El încerca să inducă prin articolele sale o „mentalitate a păcii”. Între 1923-1924 se implică în politică atunci cînd întreaga grupare din jurul publicației *Berliner Volkszeitung* devine Partidul Republican. După înfrîngerea suferită ca urmare a alegerilor din 1924, se retrage din activitățile politice activînd doar ca jurnalist. Un exemplu în acest sens îl reprezintă publicarea în 1929 a unui articol în care expune bugetul de război al Germaniei, demonstrînd astfel încălcarea clauzelor militare ale tratatului de la Versailles. Ca urmare a acestui articol, Ossietzky este acuzat de trădare și întemnițat în 1931. Va fi eliberat în urma amnistiei dinaintea Crăciunului 1932.

Cînd Hitler ajunge la putere în 1933, Ossietzky este din nou arestat și trimis într-o închisoare din Berlin, iar apoi în lagăre de concentrare, unde este torturat, deși suferise un atac de cord, și unde se îmbolnăvește de tuberculoză. Este transferat în 1936 la un spital din Berlin, unde moare doi ani mai tîrziu.

Carl von Ossietzky devine laureat al premiului Nobel pentru Pace ca urmare a unor acțiuni concertate puse la cale de faimoși emigranți germani la Paris, Londra, Praga și Oslo. Ideea nominalizării sale pentru Premiul Nobel pentru Pace aparține prietenilor săi ziariști care contactează Comitetul Nobel în 1934. Un exemplu în acest sens ar fi Willy Brandt⁵ care se afla în

⁴ Carl Von Ossietzky (1889-1938), laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1935, pentru informații suplimentare vezi: www.nobel.se.

⁵ Willy Brandt (1913-1992), militant pacifist german implicat în acțiuni umanitare pe perioada războiului; a trăit în exil între 1933 și 1945, datorită viziunii sale antinaziste. În perioada discutării cazului Ossietzky se afla la Oslo. Din 1948 își începe cariera politică în Germania, în calitate de membru al Partidului Social Democrat. Devine laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1971. Vezi și: Einhart Lorentz, *Willy Brandt i Norge*, Tiden Norsk Forlag, Oslo, 1989, p.54.

exil la Oslo din 1933 și care a acționat ca persoană de legătură între politicienii norvegieni favorabili jurnalistului german și „cercul de prieteni al lui Ossietzky” care avea sediul la Paris⁶. *Liga Germană pentru Drepturile Omului*⁷ preia inițiativa și continuă demersurile, recomandându-l Comitetului Nobel pentru obținerea Premiului Nobel pentru Pace în 1935⁸.

Ca urmare a acestei campanii, au existat peste 80 de nominalizări pentru Ossietzky în cursul anului 1936, incluzând organizații pentru pace și foști laureați ai premiului Nobel⁹. Printre ei s-au numărat Albert Einstein, Romain Rolland, Thomas Mann, Jane Adams etc.¹⁰.

Comitetul Nobel¹¹ de la Oslo se afla dintr-o dată în încurcătură, fără a ști ce decizie să adopte. Pe de o parte, numărul mare de nominalizări a lui Ossietzky din partea unor oameni atât de valoroși iar, pe de altă parte, amenințarea reprezentată de Hitler față de existența ca stat a Norvegiei.

În interiorul Norvegiei existau argumente pro și contra cu privire la atitudinea de adoptat. Una dintre vocile de seamă ale opiniei publice norvegiene, scriitorul Knut Hamsun¹², care își declara simpatiile fasciste în presa norvegiană, îl numește pe Ossietzky trădător. De asemenea, Liga Patrioților Norvegieni organizează mai multe demonstrații și pretinde ca Hitler sau Mussolini să obțină în 1935 premiul pentru pace și nu Ossietzky¹³. Presiuni

⁶ Elisabeth Crawford, *German scientists and Hitler's vendetta against the Nobel Prizes*, Center for History of Science Revue, Stockholm, 2000, p. 38.

⁷ Liga Germană pentru Drepturile Omului a fost fondată în timpul Primului Război Mondial mai întâi sub numele de Liga Noii Patrii (Bund Neues Vaterland). Va primi un nou nume din 1922, după o organizație similară franceză. Liga avea scopul de a înlesni colaborarea franco-germană. Ossietzky a fost pentru o perioadă membru al Consiliului de Administrație al acesteia.

⁸ *Redegjørelser*, 1935.

⁹ *Redegjørelser*, 1936.

¹⁰ Irwin Abrams, *The multinational campaign for Carl von Ossietzky*, on the homepage of Irwin Abrams, 1999.

¹¹ Parlamentul norvegian a luat hotărîrea instituirii primului Comitet Nobel în anul 1897 iar membrii acestuia urmau să fie importanți oameni politici. O dată cu decernarea primului Premiu Nobel în 1901, o mare parte a acestora se aflau în componența Parlamentului norvegian și se remarcaseră în lupta pentru pace. Datorită problemelor politice intervenite ca urmare a celor două războaie mondiale, treptat, Comitetul Nobel va cuprinde personalități culturale și mai puțin oameni politici.

¹² Knut Hamsun devine laureat al premiului Nobel pentru Literatură în 1920, fiind o personalitate controversată, cu impact deosebit asupra societății norvegiene interbelice. Admirația sa pentru Germania l-a făcut să aibă o atitudine pozitivă față de nazism și a fost unul dintre cei favorabili invaziei Norvegiei de către trupele germane în 1940. (Pentru informații suplimentare despre laureați și premii vezi: www.nobel.se).

¹³ Jakob Sverdrup, *Norway and the Peace Prize*, in *Peace and Change Magazine*, 10, 1984, p.1-25.

existau și din afara Norvegiei. Hitler amenință Comitetul Nobel că acorda premii pentru pace unui dușman al regimului instituit de el reprezentat o palmă dată poporului german. Göring încearcă să contacteze și să influențeze Comitetul Nobel prin intermediul familiei primei sale soții, decedată în 1932, baroana suedeză Karin Fock. Prin intermediul acestora el transmite Comitetului Nobel de la Oslo să renunțe la candidatura lui Ossietzky¹⁴.

Nu este dificil de imaginat starea în care probabil se aflau membrii Comitetului Nobel, siliți să ia o decizie în fața atîtor presiuni. Printre membrii Comitetului Nobel se aflau ministrul de Externe norvegian, Halvdan Koht¹⁵ și fostul prim ministru și lider al partidului de stînga Johan Ludwig Mowinckel¹⁶. Ambii erau politicieni experimentați și, deși îl favorizau pe Ossietzky, se gîndeau la implicațiile politice ale deciziei lor. Votul în favoarea lui Ossietzky ar fi însemnat o insultă la adresa lui Hitler și ruperea relațiilor diplomatice dintre Norvegia și Germania. Ceilalți trei membri erau profesorul Fredrik Stang¹⁷, președintele Comitetului Nobel, Cornelius Bernhard Hanssen¹⁸ membru al Parlamentului și profesorul Christian Lous Lange¹⁹, cîștigător al Premiului Nobel pentru Pace în 1921²⁰. Supraviețui-

¹⁴ Crawford, *op. cit.*, p.44.

¹⁵ Halvdan Koht (1873-1965) este membru al guvernului norvegian în calitate de reprezentant al Partidului Muncitoresc și ministru de Externe între 1935 și 1941. Koht a îndeplinit și funcția de membru al Comitetului Nobel, între 1918-1936.

¹⁶ Johan Ludwig Mowinckel (1870-1943), membru al Parlamentului în calitate de reprezentant al Partidului Liberal între 1906 și 1909, 1912 și 1918 și din 1921. Din 1916 pînă în 1918 a fost Președinte al Parlamentului. Este membru al Comitetului Nobel între anii 1925 și 1936.

¹⁷ Fredrik Stang (1867-1941), profesor la Facultatea de Drept a Universității din Oslo între 1897 și 1932 și rector al Universității între 1921-1927. Membru al Parlamentului ca reprezentant al Partidului Conservator, deține portofoliul Justiției între 1912 și 1913 și este membru al Comitetului Nobel între 1921 și 1941. Din 1922 este președinte al acestui organism.

¹⁸ Cornelius Bernhard Hanssen (1864-1939), membru al Parlamentului în calitate de reprezentant al Partidului Liberal între 1900-1915 și 1919-1921. Este fondatorul Asociației Norvegiene pentru Pace în 1895 și se implică în Uniunea Nordică pentru Pace înființată în 1917. Editează și publică Revista Norvegiană pentru Pace între 1894 și 1899. Este membru al Asociației pentru Pace a Parlamentului Norvegian și membru al Comitetului Nobel între 1913 și 1939.

¹⁹ Christian Lous Lange (1869-1938), membru al delegației norvegiene la Liga Națiunilor. Nu aparține nici unui partid, dar a fost descris ca intelectual socialist. În 1921 devine laureat al Premiului Nobel pentru Pace, alături de primul ministru suedez Hjalmar Branting. Este membru al Comitetului Nobel între 1934 și 1938.

²⁰ *Nobelstiftelsens kalender, 1935*, Kungl. Boktryckeriet, p. A. Norstedt & Soner, 352264, Stockholm, 1935.

rea Norvegiei ca stat a fost considerată mai importantă, astfel încât s-a recurs la o soluție de compromis, și anume neacordarea Premiului Nobel pentru Pace în 1935²¹.

Se va încerca remedierea dificultăților înregistrate în relațiile externe ale Norvegiei datorită prezenței unor oameni politici în cadrul Comitetului Nobel, prin interdicția alegerii acestora în Comitet²². Este o situație încordată, cu care membrii Comitetului Nobel din Oslo, fie ei oameni politici sau nu, se vor confrunta de multe ori în viitor, situație care nu se încheie o dată cu sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Împărțirea lumii între cele două tabere, dominate de Statele Unite și Uniunea Sovietică, și începutul războiului rece îi va determina pe cei însărcinați cu decernarea Premiului să fie interesați mai ales de prezervarea păcii, decât de onorarea unor personalități care aparțineau uneia sau alteia dintre tabere, provocând astfel conflicte.

Campania în favoarea lui Ossietzky continuă, deși acesta se afla încă în lagărul de concentrare, fiind într-o stare avansată de boală. În 1936 nominalizări din toată lumea au invadat Institutul Nobel. Existau mai multe argumente pentru care candidatura lui Ossietzky era relansată. Mulți subliniau activitatea sa pentru cooperare și înțelegere pe plan internațional, opoziția cu privire la planurile secrete de înarmare germane, refuzul de a-și abandona ideile și idealurile, în ciuda tratamentului inuman la care fusese supus. Alegerea sa ca laureat al premiului pentru pace ar fi fost o demonstrație pentru cauza păcii și a libertății și un pas important în lupta împotriva glorificării războiului de către nazism²³.

Cei din Comitetul Nobel se confruntau astfel cu problema anului precedent. Pe lângă nominalizările externe, membrii Comitetului trebuiau să ia în considerare și atitudinea opiniei publice interne. O serie de articole apărute în presa vremii, semnate de asemenea de Knut Hamsun²⁴, îl acuzau pe Ossietzky că se opune planurilor de reînarmare germane, lăsând Europa la mila Angliei și a Franței. În ciuda articolelor incendiare ale lui Hamsun, Legația germană din Oslo a ajuns la concluzia că acestea nu făceau decât să

²¹ Odd-Bjørn Fure, *Norsk utenrikspolitikks historie, Mellomkrigstid 1920-1940*, Bind 3, Universitetsforlaget AS, Oslo, 1996, p.49.

²² Ivar Libæk, *Utenlandsk innflytelse eller nasjonal kontroll? Noen sider ved det norske nobelsystemet 1897-2003*, Det Norske Nobelinstituttets Skrifteserie, Vol. 3, No. 1, Oslo, 2002, p. 5.

²³ Oivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize: Some aspects of the decision making process, 1932-1939*, Det Norske Nobelinstituttets Skrifteserie, Vol. 1, No. 4, Oslo, 2000, p. 16.

²⁴ *Ibidem*, p.17, citind *Aftenposten* din 22 noiembrie 1935.

întărească susținerea lui Ossietzky. Berlinul asista neputincios la inflamația sentimentelor antigermane provocate de nominalizarea jurnalistului și trebuia să ia măsuri. Ministrul Propagandei, Joseph Goebbels reacționează violent într-o emisiune radio, în care declara: „*E mai bine să tăiem capul unui singur trădător în timp de pace, decât să așteptăm ca sute dintre conaționalii noștri să moară în timp de război.*”²⁵

Dimpotrivă, Hermann Göring a adoptat o atitudine conciliatoristă. Zvonurile despre sănătatea extrem de șubredă a lui Ossietzky se întetesc, iar la intervenția lui Göring, care se temea de furtuna de critici internaționale care s-ar putea abate dacă faimosul prizonier ar fi murit, Ossietzky este mutat din lagărul de concentrare la un spital din Berlin. Ideea de a fi eliberat nu intra în discuție datorită faptului că Ossietzky ar fi putut descrie condițiile din lagărele de concentrare. Membrii Comitetului Nobel erau din nou puși la încercare. În raportul prezentat Comitetului în 1935 de către profesorul Wilhelm Keilhau²⁶, Ossietzky era prezentat ca o imagine a pacifismului persecutat de nazism și un protest împotriva multiplelor violențe ale regimului reprezentat de Hitler. Acest raport este îmbunătățit în 1936 de profesorul Frede Castberg²⁷, ca urmare a campaniei internaționale în favoarea jurnalistului german.

Dintre cei cinci membri ai Comitetului Nobel din 1936²⁸, doi au votat împotriva, doi pentru, iar unul s-a abținut. Ca să se poată rezolva criza cu minime implicații politice, Koht și Mowinckel, care votaseră împotriva lui Ossietzky, și-au dat demisia din Comitet, iar în locul lor au fost alese alte două persoane²⁹, neutre din punct de vedere politic, Martin Tranmæl³⁰ și Axel Thallaug³¹. Intenția lui Koht era de a demonstra că votul Comitetului Nobel pentru jurnalistul german nu trebuia să implice și guvernul norvegian. Discuțiile au fost reluate, votul s-a repetat, iar premiul Nobel pentru Pace pe anul 1935 a fost acordat lui Carl von Ossietzky. Comitetul Nobel

²⁵ Øivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize*, p.17

²⁶ Wilhelm Keilhau, profesor la Universitatea din Oslo, consilier și raportor al Comitetului Nobel.

²⁷ Frede Castberg, profesor la Facultatea de Drept, consilier al Comitetului Nobel.

²⁸ *Nobelstiftelsens kalender*, 1935.

²⁹ *Nobelstiftelsens kalender*, 1936.

³⁰ Martin Tranmæl (1869-1967), membru al Parlamentului între 1925-1927 ca reprezentant al Partidului Muncitoresc. Este membru al Comitetului Nobel între 1938-1963.

³¹ Axel Thallaug (1866-1938) membru al Parlamentului între 1903-1918 ca reprezentant al conservatorilor și membru al Consiliului Interparlamentar Nordic. Membru al Comitetului Nobel între 1925-1936.

dăduse dovadă de curaj, iar acum aștepta reacția Germaniei. De teama represaliilor germane, Halvdan Koht, în calitate de ministru de Externe, subliniază că guvernul norvegian n-a avut nici o implicare în alegerea laureatului, iar în același timp sfătuiește familia regală să nu participe la ceremoniile de decernare a premiului³².

În paralel, în Germania se exercitau presiuni asupra laureatului pentru renunțarea la premiu. Ossietzky reușește totuși să trimită o telegramă de mulțumire Comitetului Nobel la Oslo prin care se declara onorat de alegerea făcută. Va fi supus unor interogatorii dure din partea Gestapoului, în fața cărora își susține în continuare ideile pacifiste. Aflat pe patul de suferință, el primește felicitările delegației Nobel. Nu va primi însă suma de bani anexată premiului, în valoare de aproximativ 40.000 de dolari, care vor fi transferați într-o bancă din Berlin. Însă nu banii erau importanți. Succesul s-a datorat, în special meritelor lui Ossietzky în calitate de pacifist și de victimă a regimului nazist³³. Premiul Nobel acordat lui Ossietzky pentru anul 1935 a fost considerat o noutate din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, pentru că era primul Premiu Nobel pentru Pace acordat unui militant blamat de propriul regim, iar pe de altă parte pentru a marca drepturile omului într-o lume copleșită de sisteme totalitare³⁴.

Interdicția impusă de Hitler în 1937 apare astfel ca o încercare de a pune capăt acestor acțiuni de „denigrare” ale celui de-al Treilea Reich.

După declanșarea celui de-al doilea război mondial, Hitler n-a uitat ofensa adusă de Comitetul Nobel. În 1940, când Norvegia este ocupată de trupele germane, întregul Comitet Nobel este arestat din ordinul Führer-ului.

B. Hitler și premiile Nobel pentru știință

În ciuda interdicțiilor impuse de Hitler, Comitetul Nobel a continuat să primească nominalizări ale unor oameni de știință germani și să ia în discuție posibilitatea obținerii premiilor de către aceștia. Privit din acest unghi, cazul lui Ossietzky a fost doar începutul unei lupte între merit și valoarea științifică, pe de o parte și dictatura obtuză, pe de altă parte.

³² Øivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize*, p. 19.

³³ Crawford, *op. cit.*, p.38.

³⁴ Irwin Abrams, *Reflections on the first century of the Nobel Peace Prize*, Det Norske Nobelinstituttets Skriftseries, Vol. 1, No. 5, Oslo, 2000, p. 16.

După restricția din 1937, ca o compensație, Hitler înființează un nou premiu, Premiul Național German pentru Artă și Știință, care urma să fie acordat în fiecare an la trei germani merituoși³⁵. Acest premiu făcea parte din încercarea de a promova cultura germană, dar era și un semnal pentru forurile internaționale, cum era Institutul Nobel, ca această cultură germană „superioară” nu putea fi judecată de oricine. Institutul Nobel urma să fie pedepsit pentru că adusese în atenția lumii un inamic al regimului nazist.

Deși prohibiția lui Hitler prevedea toate premiile Nobel, se pare că cel mai mult au avut de suferit cei care trebuiau să primească premiile Nobel pentru știință. Conform statisticilor³⁶, de la prima acordare a premiilor Nobel în 1901, o treime a premiilor pentru fizică și chimie și o cincime a celor pentru medicină fuseseră câștigate de germani, iar o zecime dintre aceștia câștigaseră premiile pentru literatură și pace.

Acordarea Premiilor Nobel unor cercetători germani era privită de Hitler ca un act de ostilitate al Suediei față de cel de-al Treilea Reich. La Stockholm, vestea despre noua interdicție emisă de Hitler a reprezentat o surpriză neplăcută, care va contribui la încordarea relațiilor diplomatice dintre cele două țări. Pentru a minimaliza efectele negative³⁷, ministrul de Externe german, Konstantin von Neurath, solicită o audiență regelui Suediei, Gustav al V-lea, aflat în vizită la Berlin, prin care îl roagă să intervină pe lângă Academia Regală Suedeză de Științe pentru a nu mai acorda premii germanilor. Ideea că regele Gustav putea interveni în favoarea sau defavoarea cuiva fusese indusă fals Ministerului de Externe german de faptul că regele oferea premiile laureaților, în cadrul ceremoniei festive. Prin urmare, se alege o altă cale. Ambasadorul german la Stockholm, prințul Viktor zu Wied îl contactează pe Hans von Euler-Chelpin³⁸, membru al Comitetului Nobel pentru chimie. Von Euler era german de origine, profesor de chimie organică și fondator al Departamentului de Biochimie la Universitatea din Stockholm, cunoscut pentru simpatiile sale naziste. La cererea ambasadorului german, el răspunde printr-o scrisoare încheiată cu salutul *Heil Hitler*. Conținutul scrisorii însă nu era deloc obedient. Von Euler susține că cei din Comitetul Nobel suedez se supun numai statutului Fundației Nobel, și încerca să sugereze că acordarea premiilor Nobel unor germani nu era

³⁵ Crawford, *op. cit.*, p. 39.

³⁶ www.nobel.se, pentru Statutul Fundației Nobel, lista laureaților și statistici.

³⁷ Crawford, *op. cit.*, p. 40.

³⁸ www.nobel.se, pentru membrii Comitetului Nobel pentru Chimie și *Nobelstiftelsens kalender* 1918-1939.

decît încununarea ideilor cu privire la superioritatea rasei. Dacă Hitler nega oamenilor de știință germani posibilitatea de a primi acest prestigios premiu, atunci exista pericolul că acesta să fie obținut de „alte națiuni și alte rase“ insista von Euler în scrisoarea sa³⁹. Hitler nu pare impresionat de modul în care este prezentată problema și menține prohibiția. Calitatea acestui Premiu nu putea fi însă ignorată de cercetătorii germani, deși Universitățile fuseseră epurate de oamenii de știință, considerați dușmani ai regimului, pe diverse criterii rasiale, politice sau ideologice. De exemplu, pîna în 1938 toate Universitățile și Institutele de cercetare au fost obligate să excludă din colectivele lor profesorii și cercetătorii de origine evreiască. Cel mai important Institut din Germania și furnizor al celor mai mulți candidați la premiile Nobel, Kaiser Wilhelm Society, spera să modereze atitudinea severă a lui Hitler prin negocieri. Această misiune dificilă îi revine lui Max Planck⁴⁰ în calitate de președinte al Institutului Kaiser Wilhelm și secretar al Academiei Germane de Științe. Planck se menținuse în aceste funcții în ciuda atacurilor din partea a doi reprezentanți ai „științei ariene“, Philipp Lenard⁴¹ și Johannes Stark⁴², ambii cîștigători ai premiului Nobel. Cel mai important argument al lui Planck în menținerea Institutului Kaiser Wilhelm, a fost că potențiala desființare a acestui Institut ar conduce la distrugerea reputației internaționale a științei germane. Această reputație fusese deja știrbită de numeroasele critici aduse regimului nazist ca fiind „anti-știință“⁴³. În viziunea lui Planck, premiul Nobel pentru știință putea acționa ca un scut de protecție pentru numeroșii cercetători valoroși vizați de regim pe criterii de rasă sau opinii antinaziste. Interdicția lui Hitler, venită în 1937, an în care trei cercetători germani au fost nominalizați pentru pre-

³⁹ Crawford, *op. cit.*, p. 41.

⁴⁰ Max Planck (1858-1947), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1918. Planck a trecut printr-o perioadă dificilă în timpul guvernării naziste, deoarece a considerat de datorie lui să rămînă în țară, dar n-a fost de acord cu politica lui Hitler privitoare la evrei. Tragedia sa a luat o formă personală atunci cînd unul dintre fiii săi a fost executat pentru că a participat la încercarea de asasinat asupra lui Hitler în 1944.

⁴¹ Philipp Lenard (1862-1947), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1905. Va deveni un membru convins al Partidului Național Socialist German și fervent susținător al lui Hitler.

⁴² Johannes Stark (1874-1957), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1919. Va fi numit în 1933 Președinte al Institutului German de Fizică, post pe care îl deține pînă în 1939 și Președinte al Asociației Germane pentru Cercetare. Se menține în aceste funcții ca urmare a simpatiilor sale naziste.

⁴³ Crawford, *op. cit.*, p. 43.

miul Nobel, punea capăt acțiunilor lui Planck și speranțelor acestuia că premiul ar putea constitui un mijloc de protecție.

Prohibiția impusă de Führer a fost respectată cu strictețe. Dacă în 1937 au existat 39 de nominalizări⁴⁴ ale germanilor pentru premiile Nobel în domeniul chimiei și fizicii, din 1938 și până la sfârșitul războiului nu s-a mai înregistrat nici una. Interdicția de a primi premiul a devenit și interdicția de a face nominalizări. De atunci înainte, dacă germanii vor obține premiul Nobel pentru vreun domeniu, nominalizările lor nu vor mai fi făcute din interiorul Germaniei⁴⁵.

După doi ani de la emiterea acestei interdicții de către Hitler, în 1939, Academia Regală Suedeză de Științe acordă premiul Nobel pentru chimie, cel rezervat pe 1938 lui Richard Kuhn⁴⁶ pentru cercetările sale în domeniul vitaminelor, iar cel din 1939 lui Adolf Butenandt⁴⁷ pentru cercetările sale în domeniul hormonilor sexuali. Se poate emite supoziția că acordarea acestor premii pentru știința unor germani la un timp atât de scurt de la interdicția lui Hitler, putea însemna un act de sfidare la adresa dictatorului german, dar acest fapt este greu de dovedit cu documente. Persoana care a influențat alegerea acestora este von Euler, membru al Comitetului Nobel pentru chimie, care lucrând în domeniul biochimiei putea certifica valoarea descoperirilor realizate de cei doi chimiști germani. De asemenea, el încerca să demonstreze că respectivii oameni de știință deveneau laureați prin decizia Academiei Suedeze de Științe și nu prin acceptarea sau neacceptarea premiului⁴⁸.

În același an, premiul pentru psihologie și medicină este acordat de Karolinska Institut⁴⁹ tot unui german, Gerhard Domagk⁵⁰. Domagk era șeful

⁴⁴ Redegjøreiser, 1918-1939, și www.nobel.se.

⁴⁵ Crawford, *op. cit.*, p.42.

⁴⁶ Richard Kuhn (1900-1967), laureat al Premiului Nobel pentru chimie în 1938 și forțat de autorități să-l refuze.

⁴⁷ Adolf Butenandt (1903-1995), laureat al Premiului Nobel pentru chimie în 1939, aflat în aceeași situație ca și Kuhn. Director al Institutului de Chimie Organică și al Institutului de Tehnologie din Danzig între 1933-1936. Din 1936 până în 1960 a fost profesor la Universitatea din Berlin și director al Institutului de Biochimie Max Planck.

⁴⁸ Crawford, *op. cit.*, p.43.

⁴⁹ Karolinska Institut, una din cele mai prestigioase Institute de cercetare din Suedia a luat ființă în 1810, inițial ca spital militar unde primeau îngrijire soldații suedezi răniți în numeroasele războaie cu Rusia și Danemarca. Karolinska Institut alege în fiecare an laureatul Nobel pentru psihologie și medicină.

⁵⁰ Gerhard Domagk (1895-1964), laureat al Premiului Nobel pentru medicină în 1939 pentru cercetări în domeniul streptococilor.

laboratorului de la I.G. Farben Industries și descoperise proprietățile antibacteriene ale unei sulfamide care-și dovedise utilitatea în tratarea unor infecții cauzate de streptococi. Membrii Comitetului Nobel de la Karolinska Institut nu au luat în considerare faptul că guvernul nazist i-ar putea interzice lui Domagk să accepte premiul.

Anticipînd reacția lui Hitler, unul dintre membrii Comitetului Nobel pentru psihologie și medicină, Folke Henschen⁵¹ (care a descris evenimentele ce au condus la acordarea premiului pentru medicină lui Domagk într-un jurnal personal)⁵², încearcă să-l contacteze pe Hermann Göring pe care îl cunoștea prin intermediul rudelor suedeze ale soției acestuia. Nu primesc nici un răspuns din partea lui Göring, de aceea îl contactează pe atașatul cultural al ambasadei Germaniei la Stockholm, Hermann Kappner. Acesta cere instrucțiuni la Berlin. I se transmite că acordarea premiului Nobel unui german era cu totul nepotrivită. Însă, în același timp, Kappner precizează că cei din Suedia ar trebui să nu considere acest răspuns total inflexibil, pentru că oficialii germani sperau să poată negocia cu Hitler pentru menținerea relațiilor cordiale între Suedia și Germania, considerînd că Führer-ul va fi impresionat de valoarea „morală”, „ariană” a acestor premii.

Înarmat cu această informație, Henschen pledează în Comitet pentru acordarea premiului lui Domagk. Atît membrii Academiei Regale Suedeze de Științe, cît și cei de la Karolinska Institut considerau că prestigiul lor internațional ar avea de suferit dacă ar ceda presiunilor lui Hitler.

Cu toate acestea, la Berlin vestea acordării premiilor celor trei germani este primită cu ostilitate. Evenimentele care se succed demonstrează că Hitler nu avea nici un respect pentru prestigioasele instituții internaționale sau morală.

Criza se redeschide și cei mai defavorizați au fost chiar laureații, care n-au știut ce atitudine să adopte.

Dintre cîștigătorii Premiului Nobel, Domagk a fost primul informat, printr-o telegramă, de către rectorul de la Karolinska Institut despre onorarea de a se număra printre laureați. Pentru a afla dacă i se permite sau nu să accepte premiul, Domagk contactează Ministerul Educației. Neprimind nici un răspuns din partea acestei instituții, el consideră că ar fi nepolitic să nu transmită mulțumirile sale celor de la Karolinska Institut, căror le

⁵¹ Folke Henschen, profesor de anatomie patologică și vicepreședinte al Comitetului Nobel pentru Psihologie și Medicină.

⁵² Crawford, *op. cit.*, p. 44.

trimite o scrisoare cu caracter oficial, de acceptare a premiului. Cîteva zile mai tîrziu, i se solicită de către Ministerul de Externe german o copie a scrisorii trimise suedezilor. Ca urmare, este arestat și află cu stupeoare că arestarea sa fusese ordonată personal de Hitler⁵³.

Ceilalți doi laureați, Kuhn și Butenandt, au fost informați despre onoarea de a primi premiul pentru chimie printr-o telegramă trimisă de von Euler. Fiind contactați de un reprezentant al aceleiași minister de Externe german, li s-a interzis să facă orice declarații oficiale. Ambii i-au scris lui von Euler neoficial, mulțumindu-i pentru premiu și informându-l că trebuiau să aștepte decizia guvernului german înainte de a face vreo declarație.

Decizia guvernului nazist nu s-a lăsat aștepată. Ambii au fost invitați la Ministerul Culturii, unde li s-au prezentat ciornele unor scrisori adresate Academiei Regale Suedeze de Științe prin care refuzau premiul. Scrisorile realizate în numele lor erau foarte dure și nepoliticoase. Ei își explicau refuzul prin referiri la restricția impusă în 1937 și precizau că Premiile Nobel nu reprezentau o modalitate de a-i onora pe cercetătorii germani, ci o încercare de a-i provoca să nu se supună Führer-ului. Cînd Kuhn și Butenandt au avut obiecții cu privire la tonul insultător și impolitețea scrisorilor, li s-a replicat că Hitler personal aprobase fiecare cuvînt și prin urmare, nimic nu putea fi schimbat. Au fost avertizați că refuzul de a trimite scrisorile așa cum erau Academiei Suedeze de Științe va avea consecințe grave asupra familiilor și instituțiilor unde lucrau. Sperînd că scrisorile de mulțumire trimise lui von Euler în nume personal lămurau situația, cei doi s-au supus, mai ales că se simțeau amenințați cu închisoarea. Colegul lor, Domagk, se afla încă în închisoare. Cînd a fost eliberat, acestuia i s-a cerut să trimită de asemenea o scrisoare de refuz a premiului către Karolinska Institut, scrisoare concepută pe același ton. La sfîrșitul lui noiembrie 1939, Domagk va fi din nou arestat de către Gestapo, doar pentru o zi. Acest arest de scurtă durată avea ca explicație împiedicarea acestuia de a participa la o conferință medicală internațională, unde printre invitați se află și von Euler, venit de la Stockholm. Cei trei cercetători germani au fost obligați să-și refuze premiile în virtutea restricției din 1937. Hitler nu prevăzuse inițial și penalitățile pentru cei care n-o respectau. De aceea, atît Henschen cît și von Euler s-au gîndit la posibile negocieri. Negocierile au fost împiedicate de implicarea directă a Führer-ului iar datorită acestei implicări, a contat mai puțin că cei trei oameni de știință erau utili și loiali sistemului nazist.

⁵³ Crawford, *op. cit.*, p. 45, bazate pe informații de la NSA (Nobel Swedish Archives).

Butenandt și Kuhn erau directori, primul al Institutului de Biochimie din Berlin, iar al doilea, al Institutului de Cercetări Medicale din Heidelberg. Ambii colaboraseră cu naziștii în procesul de epurare a cercetătorilor evrei între 1933 și 1936, iar medicamentul inventat de Domagk era utilizat cu succes în tratarea soldaților germani răniți pe câmpul de luptă.

La Stockholm, după toate aceste intervenții ale lui Hitler, domnea o atmosferă de resemnare. Ceremonia înmînării premiilor, care urma să aibă loc la 10 decembrie, a fost amînată sub pretextul războiului și a imposibilității laureatilor de a se deplasa în capitala suedează⁵⁴.

După război, în 1948, Kuhn și Butenandt au scris Academiei Regale Suedeze pentru a mulțumi pentru înalta onoare care li se făcuse, dar pe care fuseseră obligați s-o refuze. Ei vor primi medaliile și diplomele Nobel, dar nu și banii atașați premiului care, în conformitate cu regulile Academiei⁵⁵, puteau fi solicitați/încasați în timp de un an de la acordarea premiului, după care se returnau în fondul inițial.

După ce și-au refuzat premiile, Butenandt, Kuhn și Domagk n-au mai prezentat interes pentru Hitler. Domagk suferea de probleme cardiace și și-a petrecut anii de război într-o relativă izolare. Nu a fost și cazul celorlalți doi laureați. Kuhn va deveni unul dintre cei mai implicați politic cercetători din regimul nazist. Ambii vor primi stipendii generoase iar Institutele pe care le conduceau vor rămîne active pe întreaga perioadă a războiului⁵⁶.

Prohibiția impusă de Hitler în 1937 a funcționat pînă în 1945, o dată cu căderea celui de-al Treilea Reich, și a împiedicat primirea premiului pentru chimie și de către Otto Hahn⁵⁷, pentru cercetările sale în domeniul fisiunii nucleare⁵⁸.

În timpul războiului, între 1940 și 1943, Comitetul Nobel a decis suspendarea acordării premiilor. Cu toate acestea, s-au primit nominalizări în fiecare an, iar membrii acestui Comitet au putut stabili o ierarhie a valorilor. Descoperirea fisiunii nucleare de către Otto Hahn în 1938, l-a situat printre favoriți. Încă din anii de început ai războiului, Hahn a fost nominalizat de colegii săi, cu excepția celor germani, atît din Europa cît și din Statele Unite. Cînd nominalizările au încetat, între 1943 și 1944, unul dintre

⁵⁴ Crawford, *op. cit.*, p.47.

⁵⁵ The original statutes of Nobel Foundation, pe www.nobel.se.

⁵⁶ Crawford, *op. cit.*, p.46.

⁵⁷ Otto Hahn (1879-1968), primește Premiul Nobel pentru Chimie în 1944 pentru descoperirea fisiunii uraniului.

⁵⁸ Crawford, *op. cit.*, p.37.

membrii Comitetului Nobel, Arne Westgren⁵⁹, s-a folosit de dreptul său de a face nominalizări pentru a păstra treaz interesul Comitetului pentru cercetătorul german⁶⁰. În condițiile în care Comitetul Nobel era decis să ofere Premiul Nobel pe 1944 lui Otto Hahn, întrebarea care se profila era aceeași: va accepta regimul nazist să-i permită omului de știință să primească premiul?

Comitetul Nobel poate primi circumstanțe atenuante pentru că a considerat acest lucru posibil, în condițiile în care Germania din 1944 nu mai era cea de la începutul războiului. Însă Serviciile Secrete și Ministerul German de Externe au fost alertate de știrea acordării Premiului Nobel lui Hahn. Hahn va primi o scrisoare din partea Ministerului pentru Știință și Cercetare prin care era informat să contacteze ministerul dacă primește confirmarea acordării Premiului Nobel de la Stockholm. Apoi, în colaborare cu Ministerul de Externe, Hahn urma să redacteze o scrisoare de refuz. Scrisoarea trimisă de la Stockholm sosește cu întârziere într-un Berlin bombardat în care toate instituțiile se aflau în derivă. Hahn fusese nevoit să se refugieze la Tailfingen unde încearca să discute cu diverși colegi cum să evite „afacerea Butenandt”. El scrie o scrisoare lui Manne Siegbahn⁶¹, membru al Comitetului Nobel pentru fizică, în care își exprimă temerile. Unele din scrisorile trimise Comitetului Nobel s-au pastrat, iar faptul că acești cercetători puteau să se adreseze liber Comitetului Nobel, demonstrează că presiunile nu mai erau așa de mari ca la începutul războiului. Din păcate, în ultimul moment, Comitetul Nobel a decis că nu se acordă nici un premiu pentru fizică și chimie în 1944, iar Hahn a rămas cu impresia că premiul a fost rezervat pentru el datorită restricției încă în vigoare impusă de Hitler în 1937.

Cînd Comitetul s-a întrunit din nou în septembrie 1945, situația politică era cu totul alta. Germania capitulase necondiționat, iar asupra Japoniei se declanșase prima bombă atomică. Hahn se află, împreună cu alți cercetători germani, în custodia britanicilor la o fermă în apropiere de Cambridge. Aceștia sunt o serie de factori care determinau Comitetul Nobel să-și amîne

⁵⁹ Arne Westgren, secretar al Comitetului Nobel pentru Fizică și Chimie între 1926-1943 și Președinte al Comitetului Nobel pentru Chimie între 1944- 1965.

⁶⁰ Elisabeth Crawford, Ruth Lewin Sime, Mark Walker, *A Nobel tale of war injustice*, in *Nature*, 382, 1996, p. 393.

⁶¹ Manne Siegbahn (1886-1978), laureat al Premiului Nobel pentru Fizică în 1924, devine din 1937 director al Departamentului de Fizică al Institutului Nobel. Primește, printre alte titluri, și pe cel de Doctor Honoris al Universității din București în 1942.

deciziile. Când în sfârșit s-a ajuns la o concluzie, în interiorul Comitetului existau două posibilități: fie rezervarea premiului pentru 1944, fie acordarea sa lui Hahn, așa cum se discutasese în anul precedent. Cu o majoritate de două voturi, premiul Nobel pentru 1944 a fost acordat lui Hahn. Căderea celui de-al Treilea Reich înlăturase toate obstacolele din calea primirii premiului de către Hahn. Ramîneau însă alte dificultăți deoarece Comitetul Nobel nu avea informații despre mutarea cercetătorilor din Germania în Anglia. În cele din urmă o scrisoare de invitație pentru ceremonia din 10 decembrie 1945 a fost trimisă lui Hahn prin intermediul ambasadei britanice din Stockholm. Era prea târziu, deoarece autoritățile engleze nu-i permit lui Hahn să călătorească în Suedia. Acest fapt creează o problemă pentru Hahn, care trebuia să rostească discursul de acceptare într-un termen de șase luni, în conformitate cu Statutul Fundației Nobel pentru a intra în posesia diplomei, a medaliei și a banilor aferenți. Hahn și ceilalți cercetători vor reveni în Germania în ianuarie 1946, dar guvernul englez refuza în continuare să-i elibereze permisul de călătorie cercetătorului german. Astfel, Academia de Științe Suedeză și Fundația Nobel acordă o amîinare în cazul lui Hahn, care ajunge la Stockholm pentru ceremonia din 10 decembrie 1946, pentru a-și încasa premiul. Hahn poate fi considerat o excepție fericită prin comparație cu colegii săi, care au avut neșansa de a fi laureați în timpul unui regim extrem de restrictiv.

Episoadele prezentate mai sus sînt interesante pentru ca evidențiază diversele fatete ale relațiilor dintre regimul nazist și oamenii de știință germani, cu implicații majore în sistemul național și internațional de acordare a acestor premii și oferă o imagine de ansamblu asupra relațiilor dintre Hitler și atitudinea sa față de premiile Nobel.

Într-o lume modernă, în care nobilimea, aristocrația nu mai erau la modă și se promova prin toate mijloacele o societate egalitară, sentimentul apartenenței la aristocrația spiritului și a minții oferită de obținerea Premiului Nobel, era o rasplată adusă muncii asidue pe frontul științei și al păcii.

HITLER AND THE NOBEL PRIZES

- Summary -

Our article examines a series of factors which lead to controversial relations between Nazi Germany and the Nobel Institutions, in Stockholm and Oslo. The starting point is

Hitler's attitude toward Nobel Prizes and reveals new facets of the reciprocal relations of German scientists and the Nazi regime, involving the international and national reward system of science. Hitler imposed an interdiction on the German scientists of receiving the Nobel Prizes, interdiction which affected a number of most prominent German scientists between 1937 and 1945.

His attitude was determined by the awarding of the Nobel Peace Prize for 1935 to the German journalist and opponent of the Nazi regime, Carl von Ossietzky. This is the most controversial award offered to the anti militarist German journalist held by the Nazis in a concentration camp who had become an important international symbol for the struggle against Germany's rearmament. The prospect of a prize to Ossietzky led to the withdrawal from the Nobel Committee of two of Norway's biggest political personalities. This was done to establish a separation between Norway as a state and the Norwegian Nobel Committee. The prize to Ossietzky illustrated how politics could be used to influence the prestige for the prize and its winners, although this became much clearer over time than it was in 1936.

Hitler decided to set his prohibition starting with 1937 for all German nationals from receiving the Nobel Prize. This affected three Chemistry laureates Richard Kuhn in 1938, Adolf Friedrich Johann Butenandt in 1939 and Otto Hahn in 1944 and a Medicine Laureate Gerhard Domagk in 1939.

The situation came to normal after the war.

A n e x e

Selectie a unor articole din presa vremii, prin care Karl von Ossietzky era recomandat pentru obținerea Premiului Nobel pentru Pace pentru 1935

The Manchester Guardian Weekly – 3rd of August 1934

Title: „*Intellectuals in the German camps – The Case of Carl von Ossietzky*“

Correspondent not named

The fate of Carl von Ossietzky, who was at first interned in the concentration camp at Sonnenburg and was then transferred to Börgermoor, awakened widespread sympathy, partly because he was known even before the Chancellorship of Hitler as a courageous and independent journalist and partly because of the fortitude with which he bore his hardships. His many friends have of late felt growing anxiety on his behalf. There is-as far as our correspondent is aware-no very recent news about him, but according to a detailed and wholly reliable statement made by former fellow prisoner of his and now in the possession of our correspondent this anxiety is only too justified.

His fellow prisoner first met him last October and wrote then that he upheld his old convictions undauntedly, but that he was „little by little becoming a physical wreck“. His fellow prisoner met him again at Börgermoor in April this year and writes that he has grown extraordinarily thin and that „his life is in extreme danger“.

The way men interned were treated at Börgermoor until last autumn was revealed by the „Manchester Guardian“ in statements relating to Silberman, Fritz Ebert and Heimann. Ossietzky's fellow prisoner continues the terrible story until April this year. The prisoners (Ossietzky amongst them), so he declares, are still engaged in draining the morass and still suffer from ill treatment: „... he is tortured until he collapses...“.

„Intellectuals“ (and all persons wearing spectacles are suspected of being such) are objects of special animosity in many of the German concentration camps... At least two of the prisoners – the poet Mühsam (the news of whose suicide has soon been received) and the lawyer Litten – have been reduced to mental and physical wreckage... Even some of the Nazi guards have expressed admiration of these two men, both of whom are rather sensitive but highly strong „intellectuals“. Many of the victims have died of the effects or have never recovered.

One victim was seen by our correspondent before the beating and then more than a year afterwards had aged almost beyond recognition. The number of persons who have died of beating or who have been otherwise murdered by the Nazis since Hitler became Cancellor is unknown – it is probably not less than thousand...

The Times – London – 16th of August 1934

Title: „*German concentration camps*“

From the article written by the Princess Elisabeth Bibesco

... Herr von Ossietzky (who has been suggested for the Nobel Peace Prize) is dying slowly from maltreatment in a concentration camp... In times of peace Germany has given a new meaning of the phrase „spurlos versenkt“.

The Chicago Daily News – 6th of April 1935

Title: „*Carl von Ossietzky imprisoned without trial for peace views*“

By Edgar Mowrer

Without trial and without condemnation, but merely as an object of the Nazi's hatred of pacifism, von Ossietzky has been a prisoner of the brown terrorists since March 1933. He had attracted particular attention from the masters of the new Germany by his unconquerable desire to end militarism and prevent war...

He was of impeccable character, honesty and courage...

In the early summer of 1933, this correspondent saw him in the concentration camp of Sonnenburg, a former prison abandoned by the enlightened republic as too barbarous. This man, who never transgressed any moral law, wore a convict's clothes, although he was never even tried...

His recommendation for the Nobel Prize by Miss Adams and a group of international professors seems, to thousands who know his work, a fitting answer of free spirits to the treatment of which he has been subjected. They have a hope that the Norwegian judges, laying aside any specific political opinions, will seize this opportunity to testify to this almost unique example of devotion to peace in the modern world.

The Manchester Guardian Weekly – 26th of April 1935Title: „*This year's Nobel Prize*“

Author: not named

Few inmates of German concentration camps have won so much sympathy here as Carl von Ossietzky, whose release seems as far off as ever. Our London correspondent writes: As he was interned because he is a pacifist (he was not a member of any particular Party) and as his contributions to the cause of peace are of a high order, it has been suggested that he is a suitable candidate for this year's Nobel Prize. He has not only worked for peace, he also suffered for peace. This candidature is receiving the support of several winners of the Nobel Prize in previous years, as well as of distinguished publicists all over the world.

The New York Post – 11th of July 1935Title: „*Prize for a Prisoner*“

Author: not named

Never has there been a more fearless fighter for the cause of peace. It was one of Jane Addam's last wishes that von Ossietzky should receive the 1935 award.

May the delegation, which may hand von Ossietzky his well earned award, not only be permitted to enter the concentration camp but also to leave it.

Ovidiu Buruiană

Partidul Național-Liberal în alegerile parlamentare din anul 1928

1. Introducere

Într-una din puținele lucrări dedicate, în spațiul românesc de după Marea Unire, fenomenului partidului politic, P.P. Negulescu scria că „actul esențial al vieții constituționale este alegerea reprezentanților națiunii. De felul, bun sau rău, cum se face această alegere, atârnă funcționarea, bună sau rea, a întregului mecanism”¹. Observația filosofului român introduce într-o discuție privind sistemul politic al României interbelice concepte precum cele de suveranitate populară și de legitimitate politică, dar face trimitere și la tradiția/experiența politică proprie acestei zone a modernității periferice².

Din perspectivă occidentală, modernitatea politică semnifică lărgirea progresivă a participării; ideea unui acord încheiat între toți membrii comunității caracterizează – după filosoful german Jürgen Habermas – tipul procedural de legitimitate propriu epocii moderne³. Pluralitatea constitutivă

¹ P.P. Negulescu, *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefată și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [este o reeditare a lucrării apărute în 1926], p. 44.

² Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, cu o prefată a autorului pentru ediția în limba română, traducere și postfață de Victor Răzescu, Editura Corint, București, 2002.

³ Tipul clasic fiind, în schimb, definit prin ideea unei cunoașteri care să dezvăluie ordinea pe care se sprijină lumea, în *Après Marx*, Paris, Fayard, 1985, p. 281, *apud* Alexis Nouss, *Modernitatea*, traducere de Viorica Popescu și Gheorghe Crăciun, Editura Paralela 45, Pitești–Sibiu–Cluj-Napoca, 2000, p. 81.

a societății moderne și absența comunității „naturale“ a familiei extinse (satul, clanul etc.)⁴ au impus astfel instituționalizarea mobilizării și reprezentării. Dar integrarea politică a indivizilor nu este un proces autonom, spontan. Nu toți indivizii au timpul necesar pentru a se dedica treburilor publice, problema delegării fiind esențială pentru legitimitatea sistemelor politice legate de noua ideologie a puterii⁵. Partidele politice și sistemul de partide sunt astfel principalele mijloace pentru organizarea integrării și participării politice⁶. Tendința firească spre organizare în societățile democratice (R. Michels), partidele contribuie, prin propaganda lor, prin discuțiile pe care le angajează asupra problemelor curente, la „luminarea opiniei publice și ajută astfel popoarele să guverneze efectiv prin ele însele, fiindcă le dă putința să știe ce voiesc și ce trebuie să hotărască în fața urnelor“⁷.

Vehiculele ale reprezentării publice, partidele politice se validează și se definesc prin alegeri. Scrutinele electorale sunt expresia normală a democrației și trimit la concurența pașnică a elitelor pentru exercitarea puterii⁸. Indicator al democrației, alegerile politice definesc o societate sub raportul regimului politic. Măsura în care sistemul politic românesc interbelic era unul democratic nu reprezintă însă o direcție explicită a acestui studiu. Să spunem doar că, interesat sau nu, actorii politici ai perioadei au clamat continuitatea practicilor legate de schimbarea politică cu cele antebelice, de la desemnarea noului guvern de către factorul constituțional (regele) la constituirea – cu mijloace administrative – unor majorități parlamentare favorabile executivului⁹.

⁴ Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatin, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 341.

⁵ Filon Morar, *Reprezentarea politică. Actori și autori*, București, Editura Paideia, 2001, p. 116; David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introduce-re la ediția românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 2000, p. 626.

⁶ Samuel F. Huntington, *op. cit.*, p. 342.

⁷ P.P. Negulescu, *op. cit.*, p. 47.

⁸ Raymond Aron, *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceaușu, București, Editura All, 2001, p. 56-57; vezi și *Enciclopedia Blackwell...*, p. 158, Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, prefață de Dan Pavel, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 140.

⁹ Luările de poziție în acest sens sunt foarte numeroase, discuțiile din Adunarea Deputaților prilejuite de validarea noilor parlamentari constituind mostre privind imaturitatea și fragilitatea sistemului politic românesc; fiecare partid politic contesta, în opoziție fiind, alegerile organizate de guvern, un îndemn implicit la nerecunoașterea puterii (vezi, de exemplu, *Cartea neagră. Sub domnia pumnului. Alegerile de pomină, din martie 1922*,

Consultarea electorală din decembrie 1928 reprezintă în contextul modernității politice românești un reper pentru democrația din acest spațiu. Desemnate de național-tărăniști, dar și de către istorici¹⁰, drept „cele mai libere” din România modernă, alegerile din decembrie 1928 au fost percepute ca un nou început, ca o refondare a națiunii pe baza democrației¹¹.

În demersul prezent privind scrutinul organizat de guvernul condus de Iuliu Maniu nu îmi propun o analiză politologică a evenimentului, cu preocuparea de a evidenția disfuncționalitățile sistemului de partide sau dinamica electoratului; lucrările aparținând istoricului sibian Sorin Radu, având drept subiect campaniile politice pentru alegeri și formele procesului electoral, sau perspectiva comparativă îmbrățișată de Cristian Preda în legătură cu sistemele politice interbelic și postdecembrist dublează într-o manieră comprehensivă studiile dintre cele două războaie mondiale privind această temă sau din scurtul interludiu de normalitate politică de după 1945¹². Desfășurarea scrutinului în ansamblu și rezultatele lui interesează într-un mod limitat în aceste pagini, în măsura în care prezintă contextul evoluției Partidului Național-Liberal în perioadă și în care surprind rolul polarizator partizan al campaniei electorale, prin definirea unui grup politic. Alegerile din 1928 au avut relevanță în sensul discuției de mai sus, influențând sistemul politic al timpului și obligându-i pe actorii politici (mai ales pe cei liberali)

Bârlad, f.a. [1922], realizată de averescani; dosarul trimis regelui de către Partidul Național-Tărănesc semnaland neregulile alegerilor „liberale” din 1933, în ANIC, Fond Casa Regală-Diverse, ds. 13/1933 etc.).

¹⁰ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, 1999, p. 195; Vezi de exemplu Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism sau democrație. Biografia unui mare român*, Editura Săculum I.O., București, 1997, p. 184-185; Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediția a II-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 373 etc.

¹¹ Ion Mihalache declara la Arad, în acele vremuri de entuziasm, că „o Românie nouă se va naște: o Românie morală” (în „Dreptatea”, an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928).

¹² Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2004; Idem, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2005; Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002; Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice. 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932*, Editura și tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a.; Matei Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, Anexă 29 tabele, résumé en français, București, Editura PSD, 1946; Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918-1937)*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1946.

la regândirea situației lor în câmpul electoral, la reorganizarea structurii lor politice ca pe o formă de adaptare la tiparul democratic al puterii. Pentru mulți observatori ai vremii, alegerile plebiscitaseră o altă Românie, opusă țării oligarhice de până atunci, iar transformarea asociațiilor politice devenea o problemă a supraviețuirii lor în noul regim. Prin urmare, ceea ce urmăresc în actualul demers este explicarea atitudinii și reacției liderilor Partidului Național-Liberal după pierderea guvernării, modul în care ei au gândit participarea la alegeri și practicile politice angajate; este o modalitate de surprinde cultura politică a liberalilor români în perioada interbelică, maniera în care ei înțelegeau funcționarea sistemului, obținerea puterii etc.

Sursele principale ale acestui studiu încearcă să acopere atât luările de cuvânt ale personajelor politice ale perioadei, ca justificare sau contestare a noii guvernări, cât și acțiunile care au sprijinit și au dat consistență discursurilor din epocă. Din acest punct de vedere, am privilegiat ziarele importante din acel timp, oficioasele celor două partide în competiție, „Viitorul” aparținând Partidului Național-Liberal și „Dreptatea” național-țărăniștilor, precum și documente – în mare măsură inedite – aflate în Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), din fondurile unor instituții centrale (fondul Ministerului Justiției – Comisia Centrală Electorală, cel al Direcției Generale a Poliției) și ale unor lideri liberali din perioadă (I.G. Duca, Manolescu-Strunga etc.), sau de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Iași (fondul Prefectura județului Iași). Pentru o altfel de reflecție asupra acelor timpuri, am apelat și la memoriile unora din protagoniștii epocii: Constantin Argetoianu, Nichifor Crainic, Ion Pillat etc.

2. Campania pentru alegerile din decembrie 1928

2.1 Logica schimbării și alegerile „național-țărăniștilor”

După noiembrie 1928, proiecțiile național-țărăniștilor indicau ruptura de trecutul liberal ca pe o necesitate națională. Guvernul Maniu întruchipa „program nou, oameni noi, oameni noi, energici și cinstiți”¹³. O altă identitate era formulată o dată cu sfârșitul guvernării liberale, ca o promisiune pentru un viitor dominat de democrație, libertate și bunăstare. Vocația europeană a României primea confirmarea o dată cu schimbarea Cabinetului Vintilă Brătianu, „putregaiul Fanarului” așa cum prezenta sistemul liberal

¹³ *Țara vrea guvern Maniu*, în „Dreptatea”, an II, nr. 323, joi 8 noiembrie 1928.

Ion Mihalache, la o manifestare politică de la Arad¹⁴. „Vremea în care libertățile și drepturile poporului românesc, înscrise în legile țării, nu vor mai fi literă moartă a sosit, exclama un redactor al oficiosului național-țărănist „Dreptatea”¹⁵. După național-țărăniști, făgăduiala votului universal, prin care voința alegătorilor trebuia să primeze, și mutarea echilibrului vieții politice din clubul liberal în mijlocul cetățenilor urmau să aibă drept consecință „un regim popular, o eră de libertăți și de dreptate, o eră făurită de popor după voința lui, o eră fără samavolnicie, fără cenzură, fără stare de asediu... de omenie, de cultură și civilizație apuseană, nu spiritul asiatic al liberalilor”¹⁶. Majoritatea ziarelor din România („Adevărul“, „Dimineața“, „Curentul“, „Cuvântul“, „Argus“, „Lupta“ etc.) descriau schimbarea în termenii evenimentului epocal, ca pe o izbândă a ideii de drept, „prima oară în România când criza politică s-a rezolvat după normele constituționale și după bunul simț“, după cum sublinia și Nae Ionescu în „Curentul”¹⁷.

Impunerea noului guvern, desemnat *ab initio* drept „guvern al națiunii”¹⁸, avea astfel conotații revoluționare atât la nivelul discursului public național-țărănist cât și la nivelul acțiunii politicianilor sau a simpatizanților partidului. În multe localități, actele de anarhie au dublat bucuria schimbării. Unii locuitori, mai ales în Transilvania, au considerat că venise vremea lor, a justiției proprii împotriva jandarmilor, a încasatorilor de impozite, a agenților fiscali sau împotriva unor primari și consilieri locali ai partidului liberal¹⁹.

¹⁴ *Discursul d-lui prim-ministru Iuliu Maniu și ministru I. Mihalache la Arad*, în „Dreptatea“, an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928.

¹⁵ *Izbânda națiunii*, în „Dreptatea“, an II, nr. 326, duminică 11 noiembrie 1928.

¹⁶ M. Sevastos, *Era nouă*, în „Dreptatea“, an II, nr. 325, sâmbătă 10 noiembrie 1928.

¹⁷ „Curentul” din 11 noiembrie 1928; vezi și *Ce scrie presa despre noul guvern*, în „Dreptatea“, an II, nr. 328, miercuri 14 noiembrie 1928; de asemenea, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 194.

¹⁸ „Dreptatea“, an II, nr. 327, luni 12 noiembrie 1928.

¹⁹ Speranțele trezite de impunerea guvernului național-țărănist condus de Iuliu Maniu s-au materializat și în violențe, precum încercarea unor țărani din Transilvania, veniți la votare la Gherla și care care au voit să pătrundă în localul perceptoratului de acolo pentru a distruge registrele de impozite (Notă din 13 decembrie 1928 a Inspectoratului de Siguranță Cluj, ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, ds. 14/1928, f. 24; fapte de violență, cu spargerea geamurilor de la casă, erau raportate cu privire la funcționari bănuși de partizanat liberal și la Siret (Idem, f.26, Brigada de Siguranță Siret), Tighina (ANIC, Fond direcția Generală a Poliției, ds. 56/1921, f. 154) etc.; în județul Hunedoara, locuitorii au refuzat plățile impozitelor, amenințând cu linșarea pe controlorul fiscal (Idem, f. 177,

Construirea noii legitimități a pornit însă de la refuzul lui Iuliu Maniu de a accepta vechile norme constituționale legate de schimbările de Cabinet; el nu a apărut în fața Corpurilor Legiuitoare pentru solicitarea investiturii (a votului de încredere parlamentar), așa cum cerea procedura politică (nici liberalii nu au reclamat acest lucru, ca o acceptare a stării de fapt²⁰), exprimând astfel o dată în plus nerecunoașterea unui Parlament „ales (după lide-rul transilvănean) prin fraudă” și de la lucrările căruia național-țărăniștii se retrăseseră. „Manifestarea legală a voinței populare” a presupus, cu aproba-rea Regenței, dizolvarea imediată a Parlamentului și organizarea alegerilor generale. Convocarea colegiilor electorale la 12 decembrie pentru Adu-narea Deputaților și în perioada 15-19 decembrie pentru Senat²¹ reprezenta cel mai scurt termen îngăduit de legea din martie 1926 pentru stabilirea opțiunilor politice (30 de zile).

Alegerile trebuiau să ilustreze noua sociabilitate politică, iar schimbările de sistem s-au dorit a fi imediate: la 19 noiembrie 1928, Consiliul de Mi-niștri decidea ridicarea cenzurii asupra tuturor publicațiilor ce apăreau în țară și ridicarea stării de asediu din regiunile unde aceasta era în vigoare²². „Nu starea de asediu este păzitoarea ordinii publice ci devotamentul și sâr-guința pe care funcționarii o depun în îndeatoririle ce au” afirma, într-o tele-gramă trimisă prefectilor de noul subsecretar de stat la Interne, E. Mirto, la 24 noiembrie 1928²³. Din perspectivă național-țărănistă, cartelul electoral încheiat cu partidele social-democrat, popular maghiar și german exprima disponibilitatea noilor deținători ai guvernului pentru integrarea tuturor for-țelor în jocul puterii ca pe o formă de impunere a democrației reale în

Notă confidențială a Prefecturii județului Hunedoara); uneori, victoria PNT a fost conotată ca o înfrângere a „regătenilor” (Iugoji. Idem. f. 169) etc.

²⁰ *Dizolvarea Corpurilor Legiuitoare*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6224, miercuri 14 decembrie 1928.

²¹ 15 decembrie pentru Colegiul universal; 17 decembrie pentru Consiliile comunale urbane și rurale și consiliile județene, 19 decembrie pentru Camerele de Comerț, Industrie, Agricultură și colegiile universitare; *Declarațiile d-lui Iuliu Maniu*, în „Dreptatea”, an II, nr. 327, luni 12 noiembrie 1928; vezi și I. Scurtu, *Istoria Partidul Național-Țărănesc*, edi-ția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 106, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 194.

²² Conform Înaltului Decret nr. 2849 din 20 noiembrie 1928, publicat în „Monitorul Ofi-cial”, nr. 260 din 21 noiembrie 1928. Excepție de la ridicarea stării de asediu făcea o fâșie de 10-15 km în zona frontierei, mai puțin reședința de județ, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 106; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, București, Editura Silex, 1996, p. 70.

²³ DJAN Iași, fond Prefectura Județului Iași, ds. 2 / 1928, f. 12-13.

societatea românească²⁴; includerea pe listele electorale ale partidului, ca independenți, a unor ziariști (I. Vinea și C. Gangopol de la „Cuvântul“, dr. C. Graur de la „Adevărul“, Ionel Țăranu de la „Dimineța“, Pamfil Șeicaru de la „Curentul“, T. Pisani de la „Argus“ Emil D. Fagure de la „Lupta“), reprezentând recunoaștere a rolului în acțiunea de erodare și de îndepărtare de la putere a Partidului Național-Liberal, a trezit, firesc, suspiciuni asupra obiectivității presei. Liberalii i-au acuzat în mod deschis pe respectivii gazetari că s-ar fi vândut național-țărăniștilor²⁵. Asocierea acestor structuri publice, unele marginalizate în timpul „decadei brătieniste“, și simularea unanimității în jurul proiectului de schimbare democratică a societății denota intenția, nemărturisită direct, de a-i izola politic pe liberali ca reprezentanți ai vechiului regim.

Dorința „așezării țării pe temelii constituționale legale“ a făcut ca, în campania electorală, ingerințele administrative să fie minime²⁶. Iuliu Maniu însuși a cerut șefilor de organizații să accepte posturile de prefecți pentru a asigura alegeri libere, ordine și o bună administrație²⁷. Constrângeri au existat însă, legate de logica puterii și de o anumită practică politică greu de modificat într-un timp scurt. Guvernul a dizolvat și a înlocuit (cu comisii interimare) consilii comunale, ceea ce însemna, în fapt, preluarea controlului asupra aparatului administrativ; în unele județe, precum Buzău,

²⁴ Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, Editura Săculum I.O., București, 1997, p. 184.

²⁵ În jurul „independenței“ unor ziare, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6244, vineri 7 decembrie 1928; Maniu a respins aceste acuzații, afirmând, într-o discuție cu Pamfil Șeicaru, că dorea să aibă gazetari în Parlament pentru a stimula „spiritul critic“ al lucrărilor, ei neurmând să-și asume vreo obligație de obediență. În Apostol Stan, *op. cit.* p. 184-185; Emil D. Fagure este pseudonimul cunoscutului ziarist din perioada interbelică Samuel Honigman (vezi Mihail Straje, *Dictionar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, Editura Minerva, 1973).

²⁶ *Manifestul către Țară al Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea“, an II, nr. 342, vineri 30 noiembrie 1928; prefecții au trimis note autorităților locale prin care cereau expres să nu împiedice activitățile electorale ale opozițiilor; vezi nota unui notar din comuna Cotnari (județul Iași), din 16 noiembrie 1928, obișnuit să se „informeze“ și să „raporteze“ în privința tuturor persoanelor „străine“ care ar veni în sate (DJAN Iași, Fond Prefectura județului Iași, ds. 1/1928, f. 36). De asemenea, guvernul a fost preocupat să evite orice abuz în privința drepturilor cetățenești, cu împărțirea cărților de alegător, cu înscrierea alegătorilor pe listele electorale (ANIC, Fond Ministerul Justiției – Comisia Centrală Electorală, ds. 2/1928, f. 14 s.urm., 77, 80, 80 v., ds. 3/1928, vol. I, f. 12, 19, 41 etc.)

²⁷ Victor Rodan, Tudor Șoimar, L.G. Legrel, *În halat și în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoș și I. Arestin, București, Editura Vremea, 1933, p. 42.

Ministerul de Interne a susținut financiar propaganda național-țărănistă prin achiziționarea de insigne, tablouri cu chipurile lui Maniu și Mihalache sau prin cumpărarea de publicații ale partidului guvernamental²⁸. În opoziție cu alegerile precedente, aparatul de stat nu a intervenit în timpul campaniei. Jandarmeria a fost, cu precădere, exclusă din procesul electoral²⁹. Alegerile au fost însă violente, cetățenii (organizați în „gărzi cetățenești”) – care „nu mai sufereau să audă promisiuni făcute de liberali și averescani” – interzicând candidaților acestor partide să intre în localitățile lor. Promisiunile țărăniștilor privind exproprierea tuturor proprietarilor până la 5 ha, reducerea impozitelor, desființarea serviciului militar etc. au radicalizat țărănimea în multe părți ale țării împotriva competitorilor guvernului Maniu și ai Partidului Național-Țărănesc; opoziția a comparat efervescența din lumea satelor cu o campanie bolșevică³⁰. Încăierările au fost frecvente, liberalii – ca reprezentanți ai vechii lumi, desemnați drept „dușmani” de către oamenii politici ai puterii – având cel mai mult de suferit. „Jos Brătianu!” alături de „Trăiască Maniu!” și „Trăiască Mihalache!” erau strigătele cele mai des auzite³¹.

²⁸ Valoarea totală a obiectelor electorale se ridica la suma de 95 512 lei, DJAN Buzău, Fond Prefectura Județului Buzău, ds. 24/1928, f. 420-421, *apud* Ioan Scurtu Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195; la rândul său, poetul Ion Pillat, liderul organizației Dorohoi a Partidului Național-Liberal acuza utilizarea automobilelor județului de către prefect și reprezentanții Partidului Național-Țărănesc în campania electorală (informația subiectivă ca aparținând unui lider liberal poate fi luată în considerație, având în vedere faptul că ea apare într-o scrisoare particulară adresată soției sale; Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediție îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfață (*Istoria unei ediții*), schiță bibliografică de Cornelia Pillat, București, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII), p. 237).

²⁹ Ea a fost înlocuită în ziua alegerilor de armată, considerată mult mai obiectivă (ANIC, Fond Ministerul Justiției – Comisia Centrală Electorală, ds. 3/1928, vol. I, f. 12).

³⁰ Ion Pillat, *op. cit.*, p. 237.

³¹ Ion Pillat observa această polarizare dinspre național-țărăniști, a căror luptă „nu se îndreaptă decât împotriva liberalilor”; el descrie asemenea violențe. (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238). Vezi și ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, ds. 14/1928, cu rapoarte de la Inspectoratul Iași, f. 12-34 (ce semnala încăierări, chiar focuri de armă, între agenții electorali liberali și cei național-țărăniști la Pașcani), cel din Buzău, f. 30, sau care menționează un agent liberal lovit la Drăgușești (jud. Putna), f. 22; în unele cazuri, s-a purtat un război în toată regula, cu tabere dispuse într-un capăt și în celălalt al satului, cu atacuri nocturne, cu detașarea jandarmilor și a soldaților pentru a se interpune între cele două tabere (raportul prim procurorului I.N. Lungulescu către Ministrul de Justiție din 21 decembrie 1928, cu privire la evenimentele electorale din comuna Lădești, județul Vâlcea, în ANIC, Fond Ministerul Justiției – Comisia Centrală Electorală, ds. 17/1928, f. 8-10).

2.2 Opoziția în alegeri

Popularitatea național-țărăniștilor i-a obligat pe adversarii politici ai noului guvern la o campanie electorală limitată. La unison, ei au vorbit însă ilegalitatea construită după un alt tipar, cel al „bătăii cetățenești“, al „bandelor național-țărăniște“ care „izgoneau și loveau după ordin pe «inamic», care în Ardeal era «regăteanul» bun să i se spargă capul, preoții strigând: «așa le trebuie cui nu ține cu Maniu!»»³². Teroarea cea mai grozavă se dezlănțuise în alegeri, considera Partidul Poporului în oficiosul său, „cea a fanaticilor și a fanatizaților, ofensiva drojdiei sociale, dictatura turmei alcoolizate de palavra demagogică și de rachi”³³. Descrierea momentului realizată de Constantin Argetoianu nu diferă fundamental de cea a editorialistului de la „Îndreptarea”; dar, deși păstrează termenii conflictului, scrisul memorialistului este mai puțin politizat, încercând să înțeleagă psihoza național-țărăniștă („însuflețirea țăranilor“) pe care a întâlnit-o în iarna acelui an. Observațiile lui fac o diferență între alegerile de la oraș („perfect libere“) și cele din mediul rural (lipsite de orice intervenție guvernamentală, dar „mai mult sau mai puțin sălbatice“). Fanatismul țăranilor a împiedicat orice manifestare de opoziție față de partidul lor, Argetoianu afirmând că opt zile cât a stat la Giurgiu n-a putut ieși o singură dată în județ. „Băta a domnit pretutindeni“, conchide el³⁴. „Alegeri fără jandarmi, da. Dar aceasta nu înseamnă și alegeri libere“, caracteriza și Nicolae Iorga alegerile din 1928³⁵. Pasivitatea jandarmilor, care primiseră ordin să nu se amestece în alegeri și „să respecte libertatea scrutinului“, după cum malițios aborda subiectul în Camera I.G. Duca, era condamnată drept imposibilitatea apelului la forța publică³⁶.

³² Lucrurile desfășurându-se după același tipar și în Basarabia revoluționarului Stere, închisă oricărui „străin“ observa N. Iorga în perioadă (*România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 365).

³³ „Îndreptarea“ din 14 decembrie 1928, *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195.

³⁴ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol al VIII-lea, partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 258-259.

³⁵ Nicolae Iorga, *Alegeri libere*, în „Neamul românesc“ din 18 decembrie 1928 *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195.

³⁶ În „Viitorul“ anul XXI, nr. 6240, sâmbătă 1 decembrie 1928; vezi și ședința Corpurilor legiuitoare din 22 decembrie 1928, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6260, marți 25 decembrie 1928.

Radicalismele electorale, manifestate sub forma „urgiei unei demagogii nebun dezlănțuite, cu grija de a se ascunde orice amestec oficial”³⁷, au fost subsumate intoleranței Partidului Național-Țărănesc; ele aminteau actorilor politici tradiționaliști (N. Iorga, C. Argetoianu) de mișcările sociale țărănești din veacul al XIX-lea sau cele din timpul răscoalei din 1907. Imaginile care compun descrierea campaniei electorale sunt preluate parcă din bestiarele medievale: „cu ciomegile ridicate... bande dincolo de barierele orașului, îmbrăcați cu dimie neagră, de parcă erau cânduri de ciori... urăți foc... mutre bestiale lipsite de orice caracter românesc... am rămas din aceste alegeri cu o oroare fizică de bivolarii vlăsceni”³⁸. Acțiunile țăranilor exprimă, totodată, imaginarul politic al societății rurale, dominat atât de identificarea liberalilor cu răul în societate, cât și de speranța majoră de schimbare a propriei stări materiale.

3. Liberalii ca opoziție în alegerile din decembrie 1928

Partidul Național-Liberal a oferit propria interpretare alegerilor și ilegalităților scrutinului. Versiunea liberală, deși făcea apel la aceleași fapte descrise de iorghiști sau averescani, se deosebea de alte luări de cuvânt opoziționiste prin scopul urmărit. Abordările lui Iorga, Averescu (chiar și Argetoianu, membru al Partidul Național-Liberal în acel moment) sunt liniare, condamnând sistemul și excesul autorităților, în încercarea lor de delegitimare a guvernului care organizează consultarea electoratului și partidul care câștigă alegerile³⁹. Cu deosebirea că premeditarea guvernului în a împiedica manifestările opoziției fusese mascată de sprijinul popular masiv de care se bucura partidul lui Iuliu Maniu și Ion Mihalache. Liberalii au integrat contestarea alegerilor unui proiect mai larg: ciclul violenței electorale trebuie să ajute la reconstruirea propriei legitimități în condițiile simpatiei nemaiîntâlnite de care se bucurau în societate național-țărăniștii. După ce

³⁷ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1976, p. 732.

³⁸ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259.

³⁹ Iorga scria, în context, că Partidul Național-Țărănesc desăvârșea sistemul bății cetățenești, moștenit de la liberali, cu țărani „organizați în bandă care de la intrarea satului ne luau în primire, respingând cu un gest suveran afișe și asigurându-ne apocaliptic: «aici în sat nu sunt decât liberali!»” (N. Iorga, *art. cit.*).

se structuraseră ca putere guvernamentală prin raportarea la opoziția național-țărănistă, liberalii au încercat să se definească drept opoziție credibilă plecând de la manifestările noii puteri. Dualitatea reprezentărilor politice impusă după dispariția lui Ionel Brătianu pe parcursul anului 1928 s-a păstrat și în acel sfârșit de an, în condițiile alegerilor.

3.1 *Dezorientări liberale*

Discursul liberal și instrumentalizarea lui politică nu sunt unitare. Cele două registre, text și acțiune, s-au constituit treptat, pe măsură ce liderii partidului au depășit dezorientarea indusă de părăsirea puterii. În noiembrie 1928, Partidul Național-Liberal intra în opoziție, perioadă care se profila, chiar dinspre unii lideri liberali, a fi lungă. Popularitatea adversarilor aflați la putere, uzura partidului după lunga guvernare, dispariția unor figuri decisive sau marcante pentru evoluția partidului, dar și a unor personalități care sprijiniseră constant polul de putere liberal (regele Ferdinand mai ales), nemulțumirile politice care se înmulțeau în teritoriu făceau dificilă sarcina revenirii la gestionarea afacerilor publice. Încrederea nu-i părăsise cu totul pe conducătorii liberali. În condițiile dificultăților economice și așteptărilor generale de prosperitate ale populației, experiența de guvernare redusă și încrâncenarea politică indusă de virulenta contestare din lunga perioadă de opoziție îi făceau puțin credibili la putere pe național-țărăniști. Vintilă Brătianu mărturisea această speranță, la una din întrunirile zilnice ale parlamentarilor și fruntașilor partidului, sub forma temerii că liberalii nu o să aibă timpul necesar de a sta în opoziție atât cât ar trebui⁴⁰. Era totodată, și o formă de încurajare a propriilor partizani, dezorientați în fața valului popular național-țărănist. Însă, în toamna-iarna acelui an atât de zbuciumat, ei nu și-au făcut iluzii legate de campania electorală și de rezultate scrutinului. Deși partidul s-a autodefinise ca parte activă în alegeri încă din primele zile ale campaniei electorale, delegația permanentă a structurii liberale s-a întrunit la o săptămână (luni, 19 noiembrie 1928) după anunțarea datei scrutinului, pentru a discuta strategia și practica politică din perioada postguvernare.

Comunicatul ședinței conduse de Vintilă Brătianu este extrem de lapidar, cele patru puncte ale sale enunțând doar problemele discutate și unele

⁴⁰ *Partidul Național-Liberal și criza politică*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6223, luni 12 noiembrie 1928.

direcții⁴¹; în principal, proiectul de manifest electoral către țară, măsuri în vederea campaniei electorale, comemorarea unui an de la moartea lui Ion I.C. Brătianu și, mai ales, eliminarea din partid a lui I. Ionescu-Quintus, Gogu Zamfirescu, Spira Sorescu și a altor liberali din organizația județului Prahova, pe motiv de indisciplină⁴²; strângerea rândurilor era esențială pentru supraviețuirea politică în noile vremuri. Unitatea partidului prevala în fața discuției interne, conducerea centrală fiind tot mai puțin dispusă să accepte actele de indisciplină. De altfel, după demisia guvernului, tensiunile din cadrul partidului s-au acutizat în timpul campaniei electorale, prezentate fiind cu satisfacție de organul de presă al partidului la putere, „Dreptatea“, ca o „răscruce“ a Partidului Liberal de după moartea lui Ion I.C. Brătianu. Tradiționala disciplină liberală, chiar prezentată drept o comunitate de interese mercantile, impunea teamă. Situația conservatorilor de după Marea Unire era reiterată ca simbol al dispariției din viața politică modernă a partidelor care nu se bucură de sprijinul maselor⁴³. Descompunerea Partidului Național-Liberal reprezenta, în reflecțiile național-țărăniștilor, o necesitate plecând de la prezumția că liberalii urmăreau interese punctuale, oportuniste, legate intrinsec de stat. Faptele invocate de adversari trimiteau la fixarea candidaturilor liberale pentru alegeri, care ar fi dat frâu liber resentimentelor și năzuințelor centrifuge; excluderea dizidenților din Prahova, marginalizarea lui Jean „Tehaș“ Florescu (înlăturat „cu discreție“ de pe lista de candidaturi liberale din Capitală) sau nemulțumirea lui Istrate Micescu, oprit să candideze⁴⁴, se circumscriau acestui scenariu antiliberal.

Dificultățile interne ale Partidului Național-Liberal nu erau evidențiate doar de național-țărăniști. Și în „culisele“ liberale se șoptea despre dezacordul dintre Centru și notabilitățile locale; nemulțumirea privea cazul concret al alcătuirii listelor cu candidații partidului, în unele circumscripții județene fiind impuși oameni politici fără legături cu organizațiile respective. C. Argetoianu, trimis de I.G. Duca să candideze și în Dolj, povestește în *Memoariile* sale despre nemulțumirea lui C. Neamțu, președintele structurii locale

⁴¹ *Partidul Național-Liberal. Comunicat*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6230, miercuri 21 noiembrie 1928.

⁴² Aceștia făcuseră o listă proprie, neoficială, a candidaților partidului; ulterior, a existat o încercare (eșuată finalmente) de a se ajunge la un acord cu gruparea Quintus, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6234, duminică 25 noiembrie 1928.

⁴³ *Partidul liberal la răspântie*, în „Dreptatea“, an II, nr. 332, sâmbătă 24 noiembrie 1928.

⁴⁴ *Descompunerea partidului liberal*, în „Dreptatea“, an II, nr. 324, vineri 9 noiembrie 1928.

a partidului, care nu i-ar fi cedat capul de listă decât forțat și, în acest caz, ar fi lucrat de fapt împotriva lui⁴⁵. Dificultățile interne nu erau legate doar de orgoliile electorale ale liderilor, ci trimiteau la solidaritatea membrilor de partid de după pierderea puterii. În multe organizații, oportuniștii părăseau formațiunea liberală. Ion Pillat, șeful filialei Dorohoi a Partidului Național-Liberal, se arăta indignat de „atâtea defecțiuni scârboase tocmai ale acelora pentru care am făcut mai mult”. Problemele erau serioase, liderul menționat anterior bucurându-se de faptul că a întâlnit în cursul acelei campanii „nuclee de partizani, suflete de luptători liberali cu adevăratul, oameni deciși”⁴⁶.

3.2 Campania liberală

Textul comunicatului emis de către delegația permanentă în urma ședinței din 19 noiembrie 1928 de la clubul central din București nu ne prezintă un plan, o strategie clar definită. Ea poate fi intuită, însă, după manifestările publice ale partidului. Retrospectiv, acțiunea liberală a fost realizată la mai multe nivele: întruniri publice, mesajul electoral, organizarea partidului în vederea competiției politice.

Întrunirile electorale liberele nu au fost spectaculoase nici prin asistență, nici prin luările de poziție ale liderilor centrali (care nu au călătorit foarte mult în perioadă) sau locali ai partidului. Manifestările, locale cel mai adesea (au fost adunări la Brașov, Târgoviște, Vaslui, Buzău, Ploiești, Arad, Tecuci, Caransebeș, Giurgiu, Cernăuți etc.), nu au fost evidențiate nici de paginile oficiosului liberal „Viitorul”, care inserează doar câteva rânduri. Excepție face întrunirea de la Cluj, din 2 decembrie 1928, care cumula aspectul electoral și cel simbolic; împlinirea a 10 ani de la Unire a determinat venirea în capitala Ardealului a unor lideri liberali, precum Vintilă Brătianu, dr. C. Angelescu și Alexandru Lapedatu⁴⁷. Prevalente în mediul urban,

⁴⁵ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259.

⁴⁶ Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238; în cursul acelei luni de după pierderea puterii, în organizația Botoșani s-a dezvoltat o disidență liberală cu Dimitrie D. Hanganu, C.I. Arapu, I. Răilean, Eugen Șahan etc.; înscrierea în alegeri a listei grupării național-liberale independente era contestată într-un memoriu depus de Ramiro C. Savinescu președintelui biroului electoral din județul Botoșani pe motiv de lipsă de „propunători” (ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, ds. 16/1928, f. 13-14).

⁴⁷ *Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; „Dreptatea”, an II, nr. 349, sâmbătă 8 decembrie 1928, sub titlul *Consultările d-lui Vintilă Brătianu*, consideră că această manifestare a fost un eșec, fostul șef al Cabinetului fiind primit cu fluierături.

ceea ce denota o anumită ineficiență a liberalilor în zona satelor, manifestările politice liberale aveau rolul de a conferi o minimă vizibilitate partidului și de a mobiliza partizanii în perspectiva opoziției.

Întrunirile au fost dublate de o acțiune mai puțin vizibilă, de dislocare a cvasiunanimității opțiunilor politice pentru Partidul Național-Țărănesc din lumea rurală. Există o legătură directă între forța materială a partidului și strategia electorală liberală, făgăduielile și banii reprezentând mijloacele principale. „Dreptatea” acuza constrângerile la care erau supuși țăranii din Oltenița și din Oltenia de către băncile liberale (reprezentate de Mircea Frigator, respectiv C. Neamțu) în preajma alegerilor⁴⁸. Ulterior, într-o dezbatere din Adunarea Deputaților asupra modului în care au decurs alegerile la Vaslui, deputatul național-țărănist Petre Andrei oferea o mostră a acțiunii liberale: pe baza legăturilor pe care le avea cu Banca de Credit a Agricultorilor din județul Fălciu, un țăran era solicitat, printr-o scrisoare, să ofere tot spijinul printre „prietenii d-sale” („și printre debitorii noștri”) pentru a vota lista liberală. Liberalii „nădărdiau” că țăranul respectiv nu va neglija rugămintea (pe contrapagina scrisorii i se scriseseră numele persoanelor pe care trebuia să le aibă în vedere), „căci și noi vom avea în vedere serviciile” făcute⁴⁹.

Organizarea partidului în vederea alegerilor a purtat, în principal, semnul pragmatismului politic al lui I.G. Duca; liberalii erau conștienți de impopularitatea lor, de raportarea negativă a celorlalți actori la politica lor de până atunci. Riscul marginalizării a determinat scopul participării la alegerile din 1928: de a rămâne în Parlament, de a construi propria legitimitate în opoziție plecând de la instituția centrală a democrației. Necesitatea prezenței în Corpurile legiuitoare, în mijlocul viitoarei lupte politice, a unor oameni politici de anvergură (ca experiență politică, ca oratori etc.) a determinat conducerea de la București să impună hotărât delegațiilor județene oameni de la centru, în fruntea acelor liste care aveau cea mai mare șansă de reușită. Era cazul lui Constantin Argetoianu, președintele organizațiilor liberale din Caraș și Severin, candidat al partidului pentru Cameră

⁴⁸ *Cum vor liberalii să obțină voturi în alegeri*, în „Dreptatea”, an II, nr. 349, sâmbătă 8 decembrie 1928; Apostol Stan, *op. cit.*, p. 185; în ședința de constituire a noii Camere, ministrul de Interne, Alexandru Vaida-Voevod, îi acuza pe liberali că au împărțit pâini cu inscripții în județul Vâlcea”, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6260, marți 25 decembrie 1928.

⁴⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 78, 3 iulie 1929, Partea a III-a, D.A.D., Ședința din 13 iunie 1929, p. 2882-2889, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1919-1933)*, ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 105-106.

în aceste circumscripții, dar trimis să candideze în fruntea listei din Vlașca, unde D. Iuca, „unul din cei mai tari alegători liberali, avea o organizație stăpână pe situație“ (adică pe un loc, n.n.)⁵⁰. La fel s-au petrecut lucrurile cu Richard Franasovici, aflat în fruntea listelor liberale din Durostor și din Mehedinți, Vasile P. Sassu la Vaslui și Constanța (și colegiu restrâns pentru consiliile comunale și județene la Vaslui, pentru Senat), dr. Ion Costinescu, primar al Bucureștilor, candidat atât la Ilfov, cât și din partea organizației județene pe care o conducea (cea din Neamț), C. Neamțu, participant, de pe primul loc eligibil al listei liberale, la scrutinul de la Cameră în județele Dolj și Gorj și, de asemenea, la alegerile pentru Senat (de pe poziția de reprezentant al partidului în consiliile comunale sau în consiliile județene din Gorj etc.)⁵¹.

A doua direcție organizatorică era reprezentată de alianțele electorale. Lupta împotriva Partidului Național-Țărănesc prin crearea unui bloc al opoziției a fost preocuparea majoră a lui I.G. Duca, imediat după părăsirea puterii. Contactul cu ceilalți lideri politici nu a avut efectul scontat, aceștia fiind mai curând antiliberali decât împotriva Partidului Național-Țărănesc⁵². Asocierea, finalmente, în alegeri cu Uniunea Evreilor Români, condusă de dr. W. Filderman, dr. Mayer Sohn, Horia Carp (foști parlamentari sub guvernarea liberală), care considerau Partidul Național-Liberal ca pe o formațiune deschisă doleanțelor evreiești, nu avea ca efect sporirea forței numerice a liberalilor. Acordul permitea însă depășirea izolării politice de după noiembrie 1928 și înlăturarea condamnării generalizate a politicii Partidului Național-Liberal⁵³. Cartelul electoral încheiat de formațiunea condusă

⁵⁰ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259; Duca l-ar fi dorit și candidat la Dolj, însă nu s-a putut trece peste președintele organizației de acolo, C. Neamțu; versatul om politic din Breasta a fost silit să accepte pentru locul de reprezentant al consiliilor comunale la Senat din partea Partidului Național-Liberal. Paradoxal, candidatura lui Argetoianu va izbândi în acest ultim caz, deși avea mici șanse de reușită, în condițiile în care național-țărăniștii schimbaseră componența acestor organisme. Singurul liberal ales în Parlament prin scrutin majoritar, ceilalți fiind beneficiari proporționali la Cameră, a susținut cu mândrie Argetoianu, sugerând retrospectiv o disjunctie între mesajul propriu și cel liberal, *Ibidem*, p. 260-261.

⁵¹ Despre desemnarea grăbită în delegațiile permanente județene ale Partidului Național-Liberal a candidaților pentru alegerile din 1928 a se vedea „Viitorul“ anul XXI, numerele 6234, de duminică 25 noiembrie 1928 și 6235, de luni 26 noiembrie 1928..

⁵² N. Iorga, *Memorii (Agonia regală și Regența)*, vol. V, Editura „Națională“ S. Ciornei, București, 1935, p. 323: liberalii erau „dușmanii permanenți“

⁵³ *Marea manifestație evreiască pentru Partidul Național-Liberal*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6242, miercuri 5 decembrie 1928. Liberalii oferiseră, prin legea cultelor, drepturi instituțiilor religioase evreiești și prevăzuseră chiar 10 milioane de lei prin buget pentru

de Vintilă Brătianu a reprezentat un eșec pentru național-țărăniști, știută fiind încercarea lor de a-i exclude pe liberali din noua sociabilitate politică⁵⁴.

Discursul (liberal) se află, după noi, în centru proiectului privind alegerile din decembrie 1928; prin mijloacele utilizate, el cunoaște două registre. În primul rând, discursul urmărește desemnarea adversarilor și construirea propriei identități. Temele în jurul cărora se alcătuieste mesajul și care trebuiau să inducă mobilizarea partizanilor sunt preluate, în mare măsură, din ceea ce am denumit anterior ca fiind *canonul liberal*. Motivele pentru care candidații Partidului Liberal trebuiau votați reliefați acțiunile din trecut ale celor care cunoscuseră „nevoile reale ale neamului“, „care lucraseră pentru țară“, cei care – prin trecutul lor – „erau o garanție pentru viitor“⁵⁵. Realizările guvernărilor lor erau, în principal, enumerate ca o ipotecă asupra viitorului puterii (menținerea ordinii constituționale și de stat împotriva celor care amenințau cu revoluția, consolidarea României Întregite prin stabilizarea monetară și restabilirea creditului țării peste hotare, organizarea internă prin legea învățământului secundar, legea de organizarea a cultelor, legi privind agricultura, înzestrarea armatei)⁵⁶.

Demersul liberal era diferențiat pe medii sociale, adecvarea făcându-se în principal la condițiile electoratului preponderent rural. Într-un manifest către săteni, *Bunii Români. Eu votez lista Partidului Național-Liberal cu semnul I. Pentru că acest Partid m-a dezrobii, mă îndrumază și mă luminează*⁵⁷, textul făcea referire la Partidul liberal în ipostaza de salvator al națiunii („cârmaci în vremuri de mare furtună“), de eliberator al țăranilor sub aspect social și politic, de sprijinitor al lor sub aspect economic și cultural (dezrobirea țăranului de „sub puterea vrăjmașă a întunericului minții, pentru ridicarea „copiilor noștri“...). Discursul se adresa și lumii muncitorești, fiind reluate anumite prevederi anterioare precum participarea la beneficii a

cultul mozaic. Ion Pillat recunoștea, la rândul-i, asentimentul evreilor pentru liberali în circumscripția sa electorală (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 239).

⁵⁴ Național-țărăniștii au sugerat, prin nemulțumirea altor membri evrei, că liderii UER duc o politică personală, *Cartelul UER cu partidul liberal*, „Dreptatea“, an II, nr. 347, joi 6 decembrie 1928.

⁵⁵ *Câte alegători*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; vezi, mai ales, pentru mesajul liberal de alegeri *Scrisoare către alegătorii din județul Hunedoara, trimisă cu prilejul alegerilor generale din Dec. 1928, de Mitiță Constantinescu, fost deputat*.

⁵⁶ *În preajma alegerilor*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6235, duminică 26 noiembrie 1928.

⁵⁷ În „Viitorul“ anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928.

muncitorilor, asigurările contra accidentelor, bănci muncitorești, protecția muncii naționale, dezvoltarea învățământului tehnic...⁵⁸.

Exista și o a doua parte a mesajului, în care se încerca demonstrarea incapacității „știute“ a național-țărăniștilor de a gestiona țara, de a fi la înălțimea puterii. „Cărdășia cu comuniștii lui Bujor“, „agenții Moscovei, distrugători de țară“, după cum caracterizau liberalii asocierea politică dintre național-țărăniști și socialiști („social-comuniștii-sioniștii“), pactele electorale cu sașii lui Rudolph Brandsch sau cu maghiarii din partidul popular maghiar, „încheiate în numele punctelor autonomiste de la Alba Iulia“ permiteau desemnarea Partidul Național-Țărănesc ca structură anti-națională și antițărănească⁵⁹. Scadența făgăduielilor din opoziție urma să demonstreze, fără putință de tăgadă pentru liberali, înșelarea țării de către național-țărăniști. Este dificil de despărțit convingerea liberală privind stângismul sau chiar comunismul țărănist de latura denigratoare a textului electoral. Liberalii trăiau în cadrul discursului, naționalismul guvernamental era constitutiv mentalității lor, ca și convingerea privind insuficiența la puterea politică a unui Cabinet ne-liberal. Aceste frânturi de teme politice nu sunt legate doar de presa liberală care răspândește imaginea revoluției comuniste; în corespondența intimă a lui Ion Pillat cu soția sa privind campania electorală din 1928, liderul organizației Dorohoi menționează „greaua datorie“ a liberalilor de a opri valul de bolșevism stârnit de național-țărăniști, după cum multe scene de anarhie cu care a fost confruntat aveau pentru poet „savoare de bolșevism neîndoios“⁶⁰.

Disponerea maniheistă a valorilor (organizarea în toate direcțiile societății și înfrățirea tuturor erau contrapuse politicii de „vrajbă și negațiune“ a național-țărăniștilor) caracteriza discursul electoral și conducea la autopromovarea de către Partidul Național-Liberal a luptei de „apărare a României Mari, răspunderea crescândă prin prezența la guvern a unor oameni nescotiți“⁶¹. Identificarea alegătorului cu partidul apărător al neamului debenea, astfel, obligatorie; V. Brătianu declara în preziua alegerilor că orice

⁵⁸ În „Viitorul“ anul XXI, nr. 6235, duminică 26 noiembrie 1928.

⁵⁹ *Un bloc electoral al ardelenilor de orice lege și credință politică*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6230, miercuri 21 noiembrie 1928.

⁶⁰ Ion Pillat, *op. cit.*, p. 237-238.

⁶¹ Sunt declarațiile lui Vintilă Brătianu la Cluj, *Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; vezi și *Scrisoare către alegătorii din județul Hunedoara....*; de asemenea, *Importante declarațiuni ale d-lui Vintilă Brătianu*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6249, miercuri 12 decembrie 1928.

cetățean, cu mintea luminată, trebuia să se gândească serios la răspunderea ce-și ia prin votul său, pentru că – o dată în plus – neamul românesc se afla la răspântie⁶².

Național-țărăniști au acuzat duritatea campaniei liberale, subterană adeseori prin zvonurile lansate în mediul rural că guvernul Maniu este de fapt un „guvern catolic“, care „va schimba religia statului după indicațiile papistașilor și va scoate din calendarul oficial sărbătorile ortodoxe, înlocuindu-le cu sărbători catolice“, că alianța cu partidul comunist, realizată de Partidul Național-Țărănesc, înseamnă împărțirea averilor după alegeri etc.⁶³. Era o campanie care, după național-țărăniști, demasca un sistem⁶⁴.

Al doilea palier al discursului electoral liberal interesează mai mult în contextul lucrării de față, deoarece a antrenat acțiunea partidului. Încă de la începutul campaniei, liberalii au fost preocupați să evedențieze încălcările libertății alegerilor. O circulară a Comitetului Executiv al Partidul Național-Liberal trimisă organizațiilor județene solicita în mod expres comunicarea tuturor ilegalităților și abuzurilor săvârșite de autorități, precum și a faptelor de violență pe care le comit „bandele organizate ale Partidului Național-Țărănesc“⁶⁵. Ilustrările violențelor venite din teritoriu, reale sau nu, își găsesc locul central în paginile ziarului „Viitorul“. Imaginea conturată era cea de anarhie, a „bandelor de bătăuși“ organizate de național-țărăniști terorizând populația și împiedicând (uneori chiar prin încăierări sângeroase soldate cu morți, așa cum prezentau ziazele partidului unele fapte din Brăila sau din Romanați) manifestarea agenților și simpatizanților liberali⁶⁶. Lipsa securității regătenilor în Ardeal constituia, după liberali, slăbirea autorității statului prin incapacitatea noului guvern și arăta lipsa de conținut a „libertății alegerilor“. Național-țărăniștii care promisesea alegeri „cu ferestre deschise și sub domnia legilor“⁶⁷ sfârșeau prin a împiedica propagan-

⁶² Idem.

⁶³ *Campanie electorală, sau campanie de agitație*, „Dreptatea“, an II, nr. 340, miercuri 28 noiembrie 1928.

⁶⁴ „Patriotismul“ d-lui Vintilă Brătianu, „Dreptatea“, an II, nr. 341, joi 29 noiembrie 1928.

⁶⁵ În „Viitorul“ anul XXI, nr. 6235, luni 26 noiembrie 1928.

⁶⁶ *Județul Sibiu în plină anarhie*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6235, luni 26 noiembrie 1928; *În preajma alegerilor*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6240, sâmbătă 1 decembrie 1928.

⁶⁷ „Liberalul“, anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928 (ziarul este oficialul organizației județene liberale din Buzău); Dincolo de tolerarea și încurajarea unor asemenea acțiuni („gărzile roșii ale lui Stambolinski“ stabilind o relație clară cu intenționalitatea puterii), un jandarm care încercase menținerea ordinii suferind sancțiuni, guvernul participa direct la

da electorală a liberalilor. Comunicatul de răspuns al guvernului, prin subsecretarul de stat de la Interne E. Mirto, precum că se interziceau manifestărilor Partidului liberal din necesitatea de a apăra viața propagandiștilor acestui partid de „furia cetățenilor“, era considerat de liberali drept „bolșevic“ prin argumentație⁶⁸.

Scrisorile personale ale liderilor liberali reprezentativi (I. Manolescu-Strunga⁶⁹, de Alexandru Alimănișteanu⁷⁰, C. Dimitriu⁷¹) trimise președintelui Consiliului de Miniștri, ministrului Justiției și ministerului Internelor sau telegramele adresate Regenței în numele partidului liberal (I.G. Duca, Eduard Lăzărescu, fostul prefect al județului Iași⁷²), care sugerau domnia

sporirea dezordinii prin înlăturarea diferiților șefi de servicii sau funcționari (notari, șefi de post), considerați liberali, prin suspendarea pe 30 de zile a unor primari (în Ilfov, Iași, Arad, Ismail, Petroșani sau prin promisiunile făcute de reprezentanții partidului în mediul rural din Basarabia privind o nouă împroprietărire după alegeri (pentru care se vindeau tichete țăranilor la prețul de 20-40 de lei). (*În preajma alegerilor...; Cum se pregătesc alegerile „libere“ în Constanța*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; *Batjocura legalității*, în idem.)

⁶⁸ *Cum e înțeleasă „libertatea“ propagandei sub guvernul Maniu*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6237, joi 29 noiembrie 1928.

⁶⁹ Șef al organizației liberale din Roman, I. Manolescu-Strunga îi scria primului ministru pentru a condamna starea de teroare împotriva liberalilor din județ. Interesantă pentru spiritul public al alegerilor din România interbelică și a metodelor electorale este afirmația sa că „deși se afirmă că sunt unul din conducătorii care în timpul guvernării liberale au violentat acțiunea Partidului Dvs., afirm totuși fără posibilitatea de desmințire că, în afară de zădărnicierea uneori a întrunirilor Dvs., de împiedicarea propagandei, de gonirea – prin cuvinte, iar nu prin agresiune – a celor ce vă reprezentau politica și a unui singur caz de lovire întâmplat cu ocazia vizitei d-lui I. Mihalache, când un liberal a lovit automobilul și a spart un geam – și ciocnirile fără importanță în ziua de alegeri, lucruri care desigur că erau nepermise și care au avut loc printr-un zel exagerat al unor prieteni, nimic mai grav nu s-a întâmplat, nu s-a văzut un strop de sânge în tot acest timp...“ (ANIC, Fond Manolescu-Strunga familial, ds. 13, f. 1-2); vezi și plângerea adresată ministrului Justiției cu privire la gărzile cetățenești (ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, ds. 17 / 1928, f. 123).

⁷⁰ ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, ds. 3/1928, vol. I., f. 60; vezi și Idem, ds. 17/1928, f. 152-154.

⁷¹ ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, ds. 2/1928, f. 112.

⁷² *Alegerile „libere“ – o necuviință național-țărănistă mai mult*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6255, miercuri 15 decembrie 1928; pentru a ilustra strategia liberală, redăm *in extenso* scrisoarea trimisă de fostul prefect al județului Iași, candidatul Partidului Național-Liberal la Consiliile comunale și județene: „Respectuos vă aduc la cunoștință următoarele: alegătorii consiliilor comunale și județene cari urmează a se pronunța asupra candidaturii mele, susținută de partidul național-Liberal Iași, au fost concentrați din ordinul prefectului de județ, și acolo, prefectul împreună cu D-nii Anibal Ciurea, Profesorii Răș-

neregulilor prin intervenția în campania electorală a primarilor și prefectilor național-tărăniști, mutarea unor secții de votare pentru a împiedica simpatizanții liberali să voteze etc., anulau pretenția național-tărăniștilor de întronare a legalității. Acreditarea imaginii de „democrație a ciomegelor” constituia pentru național-tărăniști o presiune spre conformism și pregătea manifestarea ulterioară a liberalilor. Construirea intelectuală a unui astfel de demers („telegramele de protestare cu care bombardez zilnic pe Maniu”, afirma Ion Pillat⁷³) era evidentă în condițiile precauțiilor asumate de guvernul național-tărănist. Vintilă Brătianu a fost nevoit să mulțumească în dimineața alegerilor, prin d. Bănescu, prefectului Armand Călinescu pentru modul în care decursese procesul electoral în județul Argeș⁷⁴. De multe ori, chiar liberalii au fost cei care au provocat dezordinile⁷⁵.

Acțiunile liberalilor nu s-au limitat doar la aspectul electoral. O altă direcție a conducerii către șefii organizațiilor locale stipula obligația acționării în contencios administrativ a guvernului pentru abuzuri împotriva funcționarilor liberali; pentru a veni în sprijinul structurilor județene, la sediul central al Partidul Național-Liberal se înființa, pe durata alegerilor, un birou de contencios administrativ⁷⁶. Primarii și consilierii liberali aveau obligația de a nu demisiona din posturi în fața presiunilor guvernului, deoa-

canu și Mironescu i-au intimidat, dându-le ordine să voteze pentru guvern. Aceasta, atin-gând libertatea dreptului de vot și egalitatea în alegeri, protestez rugând a dispune ca prefectul Județului să înceteze cu asemenea măsuri arbitrare” (DJAN Iași, Fond Prefectura Județului Iași, ds. 2/1928, f. 99); o notă a prefectului național-tărănist adresată la 21 decembrie 1928 ministrului de Interne Alexandru Vaida-Voevod, cu privire la reclamația lui Eduard Lăzărescu către Înalta Regență, oferă o altă perspectivă asupra cazului; o parte din consilieri se prezentaseră din proprie inițiativă (fără nici o convocare) cu prilejul venirii lor în oraș, iar faptul că asupra lor nu s-a făcut nici o presiune este dovedit de faptul că „alesul a fost însuși candidatul care reclamă” (Ibidem, f. 38).

⁷³ Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238.

⁷⁴ În ziua sosirii lui Vintilă Brătianu în Pitești, pentru a lua conducerea campaniei electorale, polițistul i s-a prezentat din ordinul prefectului pentru a-i sta la dispoziție. Gest ce a provocat stupeoare printre liberali (Victor Rodan, Tudor Șoimaru, L.G. Legrel, *op. cit.*, p. 42-43).

⁷⁵ Vezi notele trimise de Siguranța Buzău Direcției Siguranței Generale în care liberalii apar ca fiind agresorii (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, ds. 14/1928, 30-33); ase-mănător au stat faptele și la Cișmeaua Rusă, județul Ismail (raportul Inspectoratului General de Siguranță Chișinău din 15 decembrie 1928, Ibidem, f. 29) sau la Sighet (nota din 12 decembrie a Inspectoratului General de Siguranță Cluj, Ibidem, f. 17)

⁷⁶ Pentru reîntrarea în legalitate. Măsurile ce trebuie luate împotriva abuzurilor și ilegalităților guvernului, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928.

rece aceste demnități „nu erau date de guvern ci câștigate prin voința alegătorilor“. Solicitarea avea, uneori, un caracter imperativ, toți cei care își părăseau posturile fiind considerați „dezertori“⁷⁷. Aceste măsuri aveau menirea de a spori încrederea membrilor liberali de rând în supraviețuirea partidului, după o luptă care depășea cadrul strict politic.

Liberalii urmăreau, în principal, prin manifestările lor să inducă ideea continuității de regimul politic, în pofida retoricii național-țărăniște privind înnoirea democratică a mijloacelor și a practicilor electorale. În context, Vintilă Brătianu putea găsi un nou rol partidului, acela de „a îndruma reforma votului obștesc“, de „a întemeia adevărata democrație legată de marile interese naționale aflate în joc“⁷⁸. Național-țărăniștii au înțeles, într-un târziu, finalitatea acțiunii liberale. Răspunzând interpelării deputatului liberal de Vaslui, M. Negură, în legătură cu devastarea unui sediu de partid, deputatul național-țărănist Aurel Pomârleanu îi acuza deschis pe liberali că făceau o marotă din niște alegeri libere⁷⁹. În aceeași ședință, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Eduard Mirto, afirma, adresându-se lui Richard Franasovici, că scopul urmărit de liberali era „să ne înfățișați și pe noi în fața opiniei publice cu aceleași păcate pe care le-ați avut dumneavoastră“⁸⁰.

Mesajul liberal nu încerca să convingă, nu era persuasiv, ci era preocupat mai curând să definească forțele în conflict, să stabilească o diferență. Ca teme aduse în dezbatere, el era direcționat mai ales spre membrii de partid, în condițiile unei campanii electorale restrânse la mediul urban, pe care conducerea încerca să-i mobilizeze după șocul părăsirii guvernării.

⁷⁷ *Către consilierii comunali din județul Ilfov, în Nerespectarea cuvântului dat*, „Liberalul“, an III, nr. 11, 20 noiembrie 1928; secretariatul clubului politic din Buzău era deschis zilnic de la 8 la 12 și de la 14 la 18 pentru a oferi informații referitoare la alegeri. *Consiliile comunale*, „Liberalul“, anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928.

⁷⁸ „Pentru a propăși democrația, România avea nevoie de organizare, legalitate și continuitate nu de demagogie care putea duce la anarhie și dictatură“, declara liderul liberal la Cluj (*Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928); pentru Partidul Național-Liberal, alegerile reprezentau încă un prilej în lupta pentru luminarea deplină a conștiinței naționale, pentru apărarea României Mari și pentru apărarea democrației sănatoase și constructive (*Către organizațiile partidului Național-Liberal*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6244, vineri 14 decembrie 1928).

⁷⁹ „Monitorul Oficial“, nr. 73, 26 iunie 1929, Partea a III-a, D.A.D., Ședința din 29 mai 1929, p. 2722-2729, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 95.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 102.

4. Rezultatele alegerilor

Ziua alegerilor a fost așteptată cu nerăbdare de simpatizanții național-țărăniști, ca o dată a schimbării și ca semn al investirii speranțelor în noul guvern. Participarea la vot a fost numeroasă, cu o creștere semnificativă față de alegerile precedente, organizate de guvernul Ion I.C. Brătianu în Ardeal și Banat⁸¹. Pe fundalul deziluziilor provocate de guvernarea Maniu, acest procent va scădea semnificativ la alegerile de după 1928⁸². Dar în decembrie 1928, steaua lui Iuliu Maniu și a partidului pe care-l conducea împreună cu Ion Mihalache se afla la apogeu. Partidul Național-Țărănesc a obținut cel mai categoric succes electoral din perioada interbelică: 77,76%, reprezentând 2 208 922 voturi din totalul celor 2 840 680 de voturi exprimate; cele 348 mandate de deputați (din 387) dădeau măsura dominației politice pe care național-țărăniștii urmau să o exercite asupra Camerei (chiar dacă, în conformitate cu cartelurile electorale, 22 de mandate au fost cedate partidelor și grupărilor aliate: 9 mandate de deputat au mers spre social-democrați, 8 spre Partidul German, 2 pentru Partidul Popular Maghiar și 3 locuri au fost repartizate ziariștilor care au candidat pe listele partidului)⁸³. Liderii Partidului Național-Țărănesc au interpretat rezultatele alegerilor ca pe un adevărat plebiscit împotriva dictaturii și în favoarea unui regim al legilor. În viziunea lor, România devenea „pentru întâia oară stat parlamentar, civilizat, vrednic să pășească din Orient în Apus”⁸⁴. „Expresie

⁸¹ Procentual, s-au prezentat la urne cu 4-6% mai mulți alegători față de alegerile din 1927; în Ardeal, procentul a crescut de la 68,96% la 74,17%, iar în Banat, de la 77,05% la 81,54% (în Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 7.; vezi și tabloul XI).

⁸² *Ibidem*, tabloul XI: procentul a scăzut spre 65% în județele Ardealului și spre 77% în Banat.

⁸³ Victoria era cu adevărat zdrobitoare, al doilea partid, Partidul Național-Liberal, obținând 6,55% din voturi și 13 mandate. Partidul Maghiar 6,08% și 16 mandate (mai multe mandate deoarece obținuse majoritate absolută în trei județe: Ciuc, Odorhei și Trei Scaune), Partidul Țărănesc 2,48% și 5 mandate, iar Partidul Poporului cartelat cu Partidul Național al lui N. Iorga 2,48% și 5 mandate; celelalte formațiuni politice nu au depășit pragul electoral de 2% și nu intrat în Parlament; vezi *Ibidem*, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195, I. Scurtu, *Istoria Partidul Național-Țărănesc*, p. 109, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică p. 867-872, Matei Dogan, *op. cit.*

⁸⁴ „Dreptatea”, an II, nr. 358, miercuri 19 decembrie 1928.

reală a voinței poporului“, Parlamentul desemna – din perspectivă național-tărănistă – distanța dintre noua și veche Românie⁸⁵.

Liberalii au părut înfrânți de popularitatea confirmată electoral a național-tărăniștilor. Procentajul lor, de 6,55% din totalul voturilor exprimate și 13 mandate⁸⁶, a fost cel mai redus obținut de Partidul Național-Liberal în întreaga istorie interbelică⁸⁷. Deși eșecul era major în cifre absolute, liberalii au apreciat totuși rezultatul scrutinului, date fiind condițiile frontului antiliberal și obiectivul urmărit. Iorga observa că „liberalii se mențin uimitor de bine“⁸⁸. Partidul Național-Liberal reușise să trimită în Adunarea Deputaților o serie de lideri cunoscuți, a căror experiență și autoritate trebuiau să compenseze numărul redus: I.G. Duca (ales la Vâlcea și Romanați, Vințilă Brătianu (pe listele de la Ilfov), Gheorghe Brătianu (la Iași), Vasile Sassu (ales la Constanța și Vaslui), Leonte Moldovanu (la Brăila), dr. C. Angelescu (la Buzău), Richard Franasovici (în Mehedinți), Mihail Orleanu (în Covurlui), Victor Slăvescu (în Râmnicu-Sărat), Constantin Neamțu (la Dolj) și C. Banu (în Ialomița)⁸⁹. Rezultatele confirmau faptul că centrul electoral liberal era în Vechiul Regat (11,14% și 12 mandate), mai ales Muntenia cu zona Brăila-Buzău-Vâlcea (cu 16-21% din voturi)⁹⁰, dar și Moldova (Iași, Covurlui), la care se adăuga Dobrogea (Constanța) cu

⁸⁵ *Votul universal și colegiile restrânse*, în „Dreptatea“, an II, nr. 362, duminică 23 decembrie 1928.

⁸⁶ După ordinea voturilor, Partidul Național-Liberal a obținut mandate în următoarele județe: Vâlcea (21,38%), Iași (17,84%), Constanța (17,08%), Brăila (16,26%), Buzău (15,87%), Vaslui (13,38%), Mehedinți (13,29%), Covurlui (13,18%), Râmnicu-Sărat (12,38%), Dolj (11,93%), Ilfov (11,47%), Ialomița (11,43%), Romanați (10,90%), cf. M. Ivan, *op. cit.*, tabloul Va.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁸⁸ N. Iorga, *Memorii...*, p. 321; Gheorghe Brătianu era felicitat de unchiul său pentru succesul obținut în județ, fapt care denotă mai curând încrederea decât dezorientarea („Mișcarea“, anul XXII, nr. 286, Duminică 16 decembrie 1928).

⁸⁹ *Ultimele rezultate electorale*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6252, sâmbătă 15 decembrie 1928; pentru rezultatele oficiale finale, pe fiecare circumscripție, a se vedea „Viitorul“ anul XXI, nr. 6256, joi 20 decembrie 1928.

⁹⁰ Urmare a dizidenței Quintus dispărea de pe această hartă electorală liberală județul Prahova, tradițional favorabil liberalilor. La alegerile senatoriale, colegiul votului universal, lista liberalilor dizidenți a întrunit mai multe voturi decât lista oficială a partidului (345 la 308 voturi), dezbinarea favorizând candidatul național-tărănist Gh. Gheorghiu care a fost ales cu 468 de voturi (în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928).

8,28% din voturi și 1 mandat⁹¹. Partidul Național-Liberal obținuse un scor bun și județele Argeș, Bacău, Fălțiceni, Gorj, Neamț, Prahova, Roman, Tutova, Vlaşca. Însă în noile provincii, procentajul era catastrofal: 1,77% în Ardeal, 2,11% în Banat, 3,85% în Basarabia și 6,36% în Bucovina⁹². Liberalii au tălmăcit rezultatul în termenii propriului canon, considerând că opera de lămurire și de întărire a votului obștească făcuse progrese mai ales în Vechiul Regat, și mai puțin în Basarabia sau Bucovina, în Ardeal abia încheindu-se⁹³.

Semnificația politică a scrutinului era apreciată în cadrul partidului în raport cu condițiile luptei electorale. Sistemul „gărzilor cetățenești” și marile abuzuri, perioada de plămădire a votului obștesc, care explica – după liberali – oscilația încrederii electoratului, pervertiseră libertățile cetățenești⁹⁴. Nu se putea vorbi, considerau liberalii sofistic, de libertatea votului atunci când alegătorul a mers la vot cu conștiința întunecată prin promisiuni demagogice. Rezultatele alegerilor pentru Senat – la colegiile profesionale și mai puțin la cel universal, unde liberalii nu au obținut nici un mandat – au părut să confirme proiecția liberală asupra scenei politice și au dat încredere liderilor în politica lor. Liberalii au obținut 27 de mandate din totalul de 56 rezervate consiliilor comunale și județene și camerelor profesionale⁹⁵.

⁹¹ În aceste regiuni, liberalii au obținut în mod constant (indiferent de situarea lor la putere sau în opoziție) mandate de deputați (Marcel Ivan, *op. cit.* p. 15-16).

⁹² *Ibidem*, tabloul XII; în Ardeal, numai județele Sibiu (cu 4%) și Brașov (cu 3,5%) au depășit 2%.

⁹³ *Învățămintele unui scrutin*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6252, sâmbătă 15 decembrie 1928.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ La alegerile pentru locurile de senatori ai consiliilor comunale și județene, liberalii câștigaseră 19 locuri (15 în circumscripțiile din Vechiul Regat, 3 în Basarabia și 1 în Bucovina): N. Botez (Bacău), Șerban Răducanu (Brăila), Vasile P. Sassu (Constanța), Alex Gussi (Covurlui), Constantin Argetoianu (Dolj), Gh. Tomaziu (Dorohoi), Ștefan Ioan (Fălțiceni), C. Neamțu (Gorj), Eduard D. Lăzărescu (Iași), dr. I. Costinescu (Neamț), Al. Alimănișteanu (Olt), I. Manolescu-Strunga (Roman), Victor Antonescu (Teleorman), Vasile P. Sassu (Vaslui), I.M. Nicolaescu (Vâlcea), Vasile Bărcă (Orhei), Al. Mihăilă (Soroca), Tancred Constantinescu (Tighina) și Constantin Leontieș (Câmpulung). Alte 8 locuri fuseseră obținute la camerele profesionale: Camera de Agricultură – C.I.C. Brătianu la București, Agricola Cardaș la Iași, Luciliu Oprean la Galați; la Camerele de industrie și comerț – col. D-tru Gaicu la București, Ioan Botez și Gh. Lalu la Iași, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928; din 4 locuri la Colegiile universitare, Partidul Național-Liberal obținuse 2 mandate, prin prof. I. Bălănescu la București și Romul Căn-

Infirmarea libertății alegerilor, „pătate de sclavia internă a ameteții demagogice”⁹⁶ era o modalitate de a contesta fundamentele noului regim. Bilanțul guvernului Maniu realizat de liberali în preajma deschiderii Parlamentului, bazat pe evenimentele campaniei electorale, creiona imaginea sumbră a încordării între partidele politice, a urii regionale împotriva „regătenilor”, a anarhizării satelor sub domnia „bandelor cetățenești” și cu concursul autorităților⁹⁷. „Farsă sinistă și grosolană”, „libertatea” alegerilor invalida noua putere.

Dincolo de discurs și de numărul mandatelor obținute, Partidul Liberal își asuma opoziția parlamentară. Liberalii erau conștienți că puterea lor de control asupra activității guvernului nu urma să fie determinată cantitativ, prin numărul de deputați sau senatori, ci prin „hotărârea și autoritatea cu care va ști (partidul – n.n.) să apere toate chestiunile drepte, legate de interesele permanente ale statului”⁹⁸. În același timp, alegerile au plasat Partidul Național-Liberal în poziția de principală forță de opoziție, legitimată la revendicarea puterii politice.

Concluzii

Alegerile nu se rezumă doar la strategii electorale, la discurs / mesaj sau rezultate. Proces esențial pentru partid, consultarea populară presupune în primul rând organizația politică. Structura liberală în ansamblul ei a fost angajată în lupta electorală. Alegerile din 1928 au demonstrat slăbiciunea formațiunii liberale și insuficiența strategiei electorale a liberalilor în condițiile votului universal.

Într-una din analizele cele mai sistematice și aplicate în perioadă asupra fenomenului partidului politic și a alegerilor parlamentare, Marcel Ivan caracteriza Partidul Liberal, în principal, ca „partid de guvernământ”.

dea la Cernăuți. La Cluj, Alexandru Lapedatu a pierdut la o diferență mică (35 față de 40 de voturi) în fața candidatului național-tărănist dr. Iacob Iacobescu, în *Rezultatul ultimelor alegeri pentru Senat*, „Viitorul” anul XXI, nr. 6257, sâmbătă 22 decembrie 1928.

⁹⁶ *Pot fi alegeri libere în plină demagogie*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6254, marți 18 decembrie 1928; *Popularitate, dar și capacitate*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928.

⁹⁷ *Bilanțul negativ al guvernului Maniu în preajma deschiderii Parlamentului*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6258, sâmbătă 22 decembrie 1928.

⁹⁸ *După primele rezultate ale alegerilor*, în „Viitorul” anul XXI, nr. 6251, vineri 14 decembrie 1928.

Cunoscând mari fluctuații ale numărului de voturi obținute la scrutine succesive, după cum era la putere sau în opoziție⁹⁹, partidul Brătienilor era în mare măsură dependent de ceea ce inginerul diplomat definește ca „zestre guvernamentală”: „masă de alegători care, fie că nu e încadrată într-un partid, fie că nu manifestă simpatie politică permanentă pentru un anumit partid votează totdeauna cu guvernul”¹⁰⁰. Partidul deținea puține „voturi permanente”/„efective” (cele obținute în anii de opoziție și care corespundeau forței electorale permanente a organizației liberale), ceea ce exprimă fragilitatea structurii politice a liberalilor români de după 1918. Spre deosebire de Partidul Național-Țărănesc, liberalii dispuneau în momentul alegerilor în discuție de cadre permanente mai reduse. Gh. Tătărescu recunoștea această insuficiență a structurii liberale, într-un memoriu adresat conducerii partidului, în septembrie 1929. După capabilul omul politic liberal, „armata” permanentă a partidului din lumea satelor era formată exclusiv din frunțași, „burghezia rurală urmată de clientela ei”; însă „a avea frunțașii nu însemna să ai și masele”, conchidea omul politic gorjean. Tătărescu conștientiza fractura din organizațiile locale, faptul că între frunțași și marginile satelor nu exista, întotdeauna, „o unitate de năzuințe”. Adeseori „oameni comozi, lipsiți de vloga propagandei și de însușirile de militanți... apatici și imobili, ei erau neutralizați cu ușurință de acțiunile de propagandă ale agitatorilor de profesie, cari abundă în rândurile adversarilor”¹⁰¹. Partidul Național-Liberal reprezenta mai puțin asocierea indivizilor care împărtășeau un același discurs despre libertate, individ și limitele statului, cât o structură a „notabililor”, legați de interese punctuale, financiare adeseori. Un partid urban însă, după cum observa și Dimitrie Drăghicescu, deoarece „de acolo își selectează cadrele, activiștii”¹⁰². Eșecul liberalilor în alegerile din 1928 se înscrie între problemele politicii din societățile „în schimbare” (aflate în premodernitate), teoretizate de Samuel Huntington. Pentru ca un partid politic să aibă succes, el trebuie să organizeze populația tradițională

⁹⁹ 7% în 1926 (alegeri organizate de guvernul Averescu), 62% în iunie anul următor (sub Ministerul lui Ion I.C. Brătianu) și 6,55% în decembrie 1928 (Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 14).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 28. Procentual, această zestre guvernamentală se situa în jurul a 50%, mai mică în Ardeal și Banat, dar mare mai ales în Basarabia. Ca cifră, „zestrea” tinde să scadă spre 1932.

¹⁰¹ ANIC, fond I. G. Duca, ds. 76, *Memoriu referitor la acțiunea și reorganizarea Partidului Național-Liberal*, f. 9.

¹⁰² D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 33-36.

de la sate, afirmă politologul american¹⁰³. Câștigarea zonei rurale reprezenta deci un test important al instituționalizării partidului liberal și al adaptabilității conducerii lui, un semn de maturizare în contextul noii societăți politice. Extinderea organizației liberale și consolidarea ei a fost principalul obiectiv al perioadei de după alegeri. Într-o mișcare similară cu cea din 1919, Partidul Național-Liberal trebuia să se „reculeagă” și să „pășească în mase”. În anii 1927-1930, „modernizarea” structurii liberale sub raportul mobilizării și participării membrilor se profila drept singura cale pentru dobândirea puterii politice.

NATIONAL-LIBERAL PARTY IN 1928'S PARLIAMENTARY ELECTIONS

- Summary -

The present study deals with the elections in December 1928. As a result of the resignation of Vintila I.C. Bratianu's government and the popular pressure in favor of the National-Peasant Party, the poll was taken for a reference point of the democracy in the context of the Romanian political modernity. The elections in 1928, seen by national-peasantry and also by historians as „the most independent” ones in Modern Romania, were perceived as a new beginning, as a re-founding, based on democracy, of nation.

The present approach does not aim at analyzing, from a political perspective, the above mentioned event, at emphasizing the dysfunctions of the system parties, or the marginality of the dynamic of the electorate; consulting the electorate, as a whole, and the results of the several competitive forces are interesting as long as they help at drawing the evolution of the National-Liberal Party of the time and pointing out the partisan polarizing role of the poll, by defining a political group. Though for a short while, the elections in 1928 decisively influenced the political system of the time, and made the political actors (especially the liberal ones) to re-consider their position within the election field, to re-organize their political structure as a form of adapting to the democratic pattern. For many observers of the time, the elections defined some other kind of Romania, opposed to the former oligarchic reality; transforming political associations in a democratic sense became a problem for their surviving within the new regime. Thus, this approach aims at explaining the attitude and reaction of the National-Liberal Party's leaders after losing power, the way they thought about taking part in elections and political practices adopted; this is a way of focusing on the political culture of the Romanian liberals in the interwar period, the way in which they used to see the functioning of the system and gaining power in the new context powered by the popularity of the National-Peasant Party.

The result of the poll was a dramatic one for the National-Liberal Party, which won the smaller percentage in the entire interwar period: 6.5% from the whole and 13 deputy

¹⁰³ Samuel Huntington, *op. cit.*, p. 372.

mandates (by comparison to 77.76% and 348 deputy mandates – out of 387 – gained by the National-Peasant Party). The elections made the party led by Vintila Bratianu the main force of opposition, legitimated for claiming political power. At the same time, the liberals were aware that their power of control over the government's activity was to be reduced and this reality could have been compensated only by the experience and authority of the leaders named by the Chamber.

But the elections were not reduced only to electoral strategies, discourse/message or results. As a whole, the liberal structure was engaged in the election fight. The elections in 1928 emphasized the weakness of the liberal formation and the insufficiency of the election strategy of the liberals facing the universal vote. As a governmental „formation“, the National-Liberal Party had few „permanent votes“, „effective“ ones, gained in the former years of opposition and which corresponded to the permanent electoral force of liberal organization, which points out the fragility of the political structure of the Romanian liberals after 1918. Unlike the National-Peasant Party, the liberals had few permanent members at the time of the above discussed elections. Starting from the electoral result, the issue of organizing became essential for the future of the Party.

The main sources for this study try to point out both the speeches of the political characters of the time, for legitimating or disputing the new government, and the actions that backed up and offered consistency for the discourses of the time. From this point of view, we gave advantage to the important newspapers of the time, the semi-official newspapers of the two competitive parties, as „Viitorul“ („The Future“) belonged to the National-Liberal Party and „Dreptatea“ („The Justice“) to the National-Peasant Party, along with documents – most of them inedited ones – from the Central Historical National Archives or the County for the National Archives in Iasi (the stock of the Prefecture of Iasi County).

Dorin Dobrinu

„Organizația Națională Creștină de Luptă împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” și planul de răsculare a Banatului (1948-1949)

Studiul de față este dedicat tratării unei formațiuni de rezistență care a urmărit nici mai mult nici mai puțin decât declanșarea unei răscoale, în primăvara anului 1949, în sud-vestul României și înlăturarea regimului comunist. Este vorba despre „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” (cunoscută și sub denumirea „Vulturul Negru” sau „Bastionul Negru”), înființată și condusă de Ion Tănase, care a avut ramificații în județele Timiș-Torontal, Caraș, Severin și Arad. Această organizație a colaborat cu grupul de rezistență comandat de Aurel Vernichescu și Ioan Târziu, care activa în partea montană a Banatului.

Demersul nostru urmărește reconstituirea cadrului local în care au apărut formațiunile amintite, liderii, planurile, acțiunile și anihilarea lor. Utilizăm documente emise de autoritățile vremii (și păstrate în Arhivele Serviciului Român de Informații, Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale), dar și memorii/mărturii ale unor contemporani.

1. Grupul Aurel Vernichescu – Ioan Târziu

Aurel Vernichescu s-a născut în anul 1898, în comuna Vârciorova, județul Severin, într-o familie de intelectuali rurali (tatăl său era preot ortodox, iar mama învățătoare). A urmat cursurile liceale din Caransebeș și Brașov, apoi Facultatea de Agronomie din Cluj, între 1919-1926 (sursele orale

acreditează ideea că e vorba de Facultatea de Agronomie din București și de anii 1923-1928)¹. În anii studenției a fost atras de cercurile universitare de extremă dreapta. În contextul constituirii Ligii Apărării Național Creștine (1923), un grup de studenți antisemiți radicali (printre ei Corneliu Zelea Codreanu, Ionel Moța etc.) au ajuns să joace un rol foarte important în universități. La un moment dat guvernul a luat măsuri energice împotriva manifestațiilor antisemite. Studenții radicali s-au decis asupra unui complot împotriva mai multor rabini, bancheri evrei, jurnaliști și a câtorva miniștri care luaseră măsuri împotriva agitațiilor antisemite, motiv pentru care erau apreciați ca „ticăloși” și „trădători”. Oricum, înainte ca planul să fi fost definitivat, poliția a aflat de existența lui și a operat mai multe arestări. A avut loc un proces, care s-a aflat în atenția opiniei publice. Codreanu și colaboratorii săi au fost achitați. Ionel Moța a mai rămas în arest, întrucât în timpul procesului a tras cu un revolver și l-a rănit grav pe Aurel Vernichescu, considerat „trădător”. În cele din urmă, atât Moța, cât și cel care-i procurase revolverul (Codreanu), au fost achitați, deși amândoi își recunoscuseră faptele împotriva lui Vernichescu². Conflictul cu Moța și Codreanu a fost hotărâtor pentru Vernichescu, el renunțând la activitatea politică radicală. Însă legionarii nu i-au iertat niciodată atitudinea, pe baza logicii simpliste că aceia care s-au opus Căpitanului făcuseră în realitate un act de trădare, chiar de impietate față de un personaj considerat intangibil³.

După terminarea studiilor universitare, Aurel Vernichescu a fost provizoriu profesor la Lugoj, iar în 1928 a fost ales director al Camerei Agricole

¹ Adrian Brișcă (ed.), *Rezistența armată din Banat*, vol. I, 1945-1949, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 240-241 (doc. de la Arhivele Serviciului Român de Informații, fond “P”, dos. 34431, vol. 1, f. 45-48; în continuare: ASRI); Petru Cocârțeu, *Viziunea unei națiuni*, s.l., Editura Macarie, 1998, p. 22 (pentru creionarea vieții lui Aurel Vernichescu, dar și a rezistenței armate anticomuniste din zonă, autorul a utilizat mai multe manuscrise realizate de diferiți intelectuali rurali din partea locului); Ion Hurtupan, *Rezistența armată în Caraș-Severin (1944-1958)*, Reșița, Editura Timpul, 2000, p. 83.

² *Universul*, 30 martie 1924 și 28 septembrie 1924, apud Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Traducere din germană de Cornelia și Delia Eșianu, control științific de Florea Ioncioaia, București, Editura Humanitas, 1999, p. 114. Vezi și Filon Verca, *Parașutați în România vândută. Mișcarea de rezistență. 1944-1948*, Timișoara, Editura Gordian, 1993, p. 572; Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 83.

³ Filon Verca, *op. cit.*, p. 572; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 94-95 (doc. de la Arhivele Tribunalului Militar Timișoara, fond „P-CS”, dos. 2426, vol. 2, f. 18-24; în continuare: ATMT).

Deva. În același an s-a înscris în Partidul Național Țărănesc, deținând funcții locale⁴. S-a transferat în 1937-1940 în Cadrilater, iar în 1940, când această provincie a fost cedată Bulgariei, s-a refugiat la Lugoj⁵. A menținut o strânsă legătură cu oamenii din locurile natale – se putea deplasa cu ușurință, întrucât deținea o mașină –, a fondat în Vârciorova „Societatea de ocrotire a faunei Țarcu“, dar le acorda consătenilor săi autorizații de vânatoare. El s-a implicat în introducerea culturii pomilor fructiferi în localitățile din regiune, ceea ce a contribuit la creșterea celebrității și prosperității satelor de munte ale Severinului. Că inginerul Vernichescu era un om apreciat, simpatizat pe un areal larg se poate deduce și din faptul că era desemnat drept „coconul Nanu“⁶.

Conform mărturiilor, după al doilea război mondial Aurel Vernichescu și-ar fi folosit influența pe lângă colonelul Popescu, șeful serviciilor de ordine din județul Severin, pentru a pune oameni de încredere la posturile de jandarmi din teritoriul aflat în subordinea sa. Așa s-a întâmplat la postul Cârpa⁷, unde șef era plutonierul major Ioan Cioclov⁸. În dificilele condiții postbelice, când comuniștii se aflau într-o grăbită campanie de preluare a puterii (și) în regiunea sa, Vernichescu și-a continuat activitatea politică național-țărănistă, principalul său colaborator fiind avocatul Ioan Târziu. Acesta era născut în 1906, în comuna Igrîș, județul Timiș-Torontal. Era licențiat în drept și membru al Partidului Național Țărănesc, având domiciliul în Lugoj⁹. Comuniștii au încercat discreditarea atât a lui Vernichescu cât și a lui Târziu, aceștia fiind chiar urmăriți de autoritățile locale din ce în ce mai dependente de Partidul Comunist. Liderii PNT le-au recomandat chiar retragerea temporară din partid, ceea ce Vernichescu și Târziu au și făcut. În vara anului 1946 ei și-au găsit adăpost la Vârciorova, la domiciliul mamei celui dintâi¹⁰. Din unele date ale Siguranței reiese că în campania electorală din toamna anului 1946 inginerul Aurel Vernichescu și avocatul Ioan

⁴ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 45-48); Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 22.

⁵ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 45-48).

⁶ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 22-23.

⁷ *Ibidem*, p. 23-24; Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 84.

⁸ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 199, 216-217, 225-226 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 2, f. 6-7, 164-165, 168).

⁹ *Ibidem*, p. 321 (secțiunea „Dicționar biografic“).

¹⁰ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 24.

Târziu au ținut discursuri în diferite localități. În timpul unei asemenea manifestări, petrecute în comuna Balint, județul Severin, s-au produs altercații între participanți, un om pierzându-și viața. Numele lui Vernichescu și Târziu au fost asociate cu această crimă¹¹.

Arestările operate de comuniști între militanții PNT în anul 1947 i-au alertat și pe cei din județul Severin. Datorită relațiilor în interiorul serviciilor represive ale statului, inginerul Aurel Vernichescu, avocatul Ion Târziu și colonelul Ion Uță, un alt important lider PNT din județul Severin, au aflat de ordinele de arestare, ceea ce le-a permis să intre la timp în clandestinitate. Curând aveau să li se alăture alți nemulțumiți de regimul comunist. Un asemenea nemulțumit a fost Miron Ivănescu, care a refuzat să depună jurământul militar față de statul comunist, venind cu tot cu armament în Vârciorova¹². În același timp, oamenii de încredere pe care îi aveau în structurile statului începeau să fie înlăturați ca urmare a schimbărilor operate de noul regim¹³. Ascultarea știrilor cu caracter politic la posturile de radio Vocea Americii și BBC i-au întărit lui Aurel Vernichescu încrederea că în curând avea să izbucnească un război, care să ducă la prăbușirea regimului comunist¹⁴.

În perioada în care s-a aflat în clandestinitate, Aurel Vernichescu a fost înarmat cu un pistol automat Schmeisser (cu 68 de cartușe), primit în 1948 de la un locuitor din Cârpa, și o armă ZB, deținută din 1944¹⁵.

2. Grupurile de la sud și est de Caransebeș în legătură cu Aurel Vernichescu

În directă legătură cu Aurel Vernichescu, în satele de la sud de Caransebeș s-au organizat mai multe nuclee de rezistență, care așteptau un moment prielnic pentru a acționa împotriva comuniștilor. Din grupul din Vârciorova sunt cunoscute 11 persoane: Constantin Jumanca, contabil, simpatizant

¹¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond „Inspectoratul de Jandarmi Timișoara – «S»”, dos. 105/1948, f. 42 (în continuare: DJAN Timiș); Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

¹² *Ibidem*; Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 24-25.

¹³ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241-242 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

¹⁵ *Ibidem*, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

PNȚ; Ioan Udrea, învățător, simpatizant PNȚ; Nicolae Stângu, muncitor; Petru Jumanca, pădurar; Adam Jumanca zis Brut, fost primar; Ion Jumanca Senior, Ion Jumanca zis Măcescu, Gheorghe Cristea, țărani; Gheorghe Simion, cizmar; Ion Ciocan Dalea, măcelar; Gheorghe Sgaverdea zis Primaru¹⁶.

Grupul din Bolvașnița era format din două echipe: Colnic, comandată de Filimon Liuba zis Boldan, și Gugu-Higeg, sub conducerea lui Petru Matei zis Primejdie, așezat la poalele Godeanului, pe malul pârâului Rece (Higegul). Sunt cunoscuți mai mulți componenți ai acestor echipe: Filimon Liuba, chiabur, lider al Oastei Domnului din Bolvașnița, și fiul său, Nicolae Liuba; Petru Matei Dragomir zis Primejdie, Ilie Dragomir, ciobani; Ion Dragomir și Ion Turnea zis Țăranu, țărani. Legătura dintre cele două grupuri a fost asigurată de Ianăș Dragu zis Puică, și el lider al Oastei Domnului din Bolvașnița, și Petru Cocârțu zis Gioacă. Mai mulți localnici au fost implicați în sprijinirea grupului din Bolvașnița: Adam Primejdie, (?) Vărnii, Adam Dragomir, Petre Turnea zis Cărmidaru, Petru Liuba zis Boali, Adam Știrban, Nicolae Dragu, Pavel Matei, Iovan Dragu, Petru Liuba zis Buzdugan, Petru Popescu zis Hurliganie, Pavel Liuba zis Măranu, Simion Dragomir zis Cuță, Ion Turnea zis Ciocârla, Ion Corâțu zis Cârțu ș.a. Învățătorii Mihai Turnea și Ioan Popescu au fost sfătuitori ai inginerului Aurel Vernichescu. Considerat „element reacționar“, chiabur, cel dintâi avea să fie dat afară din învățământ în 1950, confiscându-i-se mai bine de jumătate din bunuri. Cel de-al doilea a executat mai mulți ani de pușcărie¹⁷.

Un alt grup exista în Petroșnița-Vălișoara-Ilova, sub comanda medicului veterinar Gheorghe Suciu și a avocatului Traian Anderca. În compunerea sa au intrat: Gheorghe Suciu, medic veterinar în Petroșnița; Traian Anderca, jurist, Vălișoara; Toader zis Radu, funcționar, Vălișoara; Filon zis Râcu, comerciant, Vălișoara; Ion Bona, țăran, Ilova; Ianăș zis Chera și Rusalin zis Cartof, ambii țărani din Vălișoara; Ion Hurduzeu, muncitor, Petroșnița; Gheorghe P. Bona, cioban, Ilova ș.a. Acest grup a fost susținut de locuitori din Petroșnița, Vălișoara și Ilova: Petru Bona, Petru Olaru, Constantin Hutman, Ion Lungocia, Petru Anderca, Aurel Suciu, Dumitru Ghimboasă, Tiberiu Bugariu, Petru Hurduzeu etc.¹⁸.

În Borlova-Turnu-Ruieni exista un alt nucleu, condus de Miron Ivănescu. Din același grup au mai făcut parte: Petru I. Tocaci, jurist, din Turnu-

¹⁶ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 26-27. Vezi și Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 86, 88.

¹⁷ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 27-31, 43, 46.

¹⁸ *Ibidem*, p. 31.

Ruieni, și Ion M. Dragalina, din Borlova. Susținătorii grupului au fost: Mihai Dragalina, Nicolae Rădoi, Ion Nițescu, Petru Arnăut, Ion Șulea, Ion P. Adam¹⁹.

Grupul Porțile de Fier se afla sub conducerea lui Sabin Văran, din Bucova – în mod paradoxal membru al Frontului Plugarilor, apoi al Partidului Muncitoresc Român, deputat de Hunedoara (în martie 1948) în Marea Adunare Națională²⁰ – și Domnosie Maciovan, din Băuțar. Misiunea sa a constat în asigurarea legăturii între celelalte grupuri amintite, dar și cu alte formațiuni de rezistență din România. Agenții de legătură erau săteni din localitățile Bucova, Băuțar, Densuș, Sarmizegetusa, Râul de Mori, Porțile de Fier, Păclișa, Hațeg. Dintre membri sunt cunoscuți: Ion Răduț, Ion Bocșa Cucuruz, Gheorghe Găină, Ion Văran, Angheloni I. Silvășan, P. Ardelean etc.²¹.

3. Constituirea „Organizației Naționale Creștine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“

Ion Tănase s-a născut în 1913, în comuna Bratovoești, județul Dolj. A urmat Școala Comercială din Craiova, ceea ce i-a dat posibilitatea să lucreze ca funcționar particular. Participase la cel de-al doilea război mondial, în campania din Răsărit. După război domiciliu în comuna Biled, județul Timiș-Torontal. Membru al Partidului Național Țărănesc, deținuse responsabilități organizatorice pe plan local²².

În septembrie (sau noiembrie) 1948, Ion Tănase a înființat „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“ (în diferite materiale propagandistice avea să mai fie utilizată și denumirea de „Vulturul Negru“ sau „Bastionul Negru“)²³. Primele persoane cooptate au fost Gheorghe Babescu, cizmar, din Timișoara, Constantin

¹⁹ *Ibidem*, p. 32-33.

²⁰ Gheorghe Crișan, *Piramida puterii. Oameni politici și de stat din România (23 august 1944-22 decembrie 1989). Dicționar: 5 598 de nume!*, Argument: Gheorghe Buzatu, București, Editura Pro Historia, 2001, p. 303.

²¹ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 33.

²² Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249-250 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. I, f. 55-56, 60, 63-64).

²³ ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249, 251 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. I, f. 55-56, 60, 63-64).

Voichiță, tâmplar din comuna Freidorf, județul Timiș-Torontal, Dumitru Barna și Teodor Ungureanu, ambii din orașul Arad. Cu ajutorul acestora s-a trecut la recrutarea de membri pentru organizație. La scurt timp după aceea s-a depus un jurământ în fața liderului, în care erau incluse atașamentul față de organizație și păstrarea secretului²⁴. Tânase a redactat ulterior formulare de jurământ, pe care le-a semnat atât cu numele propriu, cât și cu numele codificat „Bastionul Negru” (în documente apare și sub forma greșită „Bastonul Negru”). Noii recruți completeau aceste formulare²⁵, angajându-se să lupte pentru răsturnarea regimului comunist („compus din cei mai răi oameni, dușmani ai religiei și ai datinilor strămoșești”), chiar cu prețul vieții, să respecte ordinele primite și să nu-și trădeze camarazii. În încheiere era invocat ajutorul divin și se atrăgea atenția că trădarea se pedepsea cu moartea²⁶. Securitatea avea să aprecieze că în interiorul organizației se făcea educație națională, monarhică și religioasă²⁷. Numele acestei formațiuni anticomuniste trimite cu gândul la naționalismul interbelic, ceea ce făcând-o îndoială nu e greșit. În mod sigur în gândirea inițiatorilor liantul pentru o opoziție sistemică la comunism îl puteau asigura naționalismul și creștinismul, mai ales în condițiile în care sentimentele naționale și cele religioase erau atent controlate, chiar represate de noile autorități.

În ianuarie 1949 a fost recrutat Gheorghe Popovici, proprietarul unui atelier de blănărie din Timișoara (în alte surse apare Lugoj). El a fost cooptat în cercul restrâns al liderilor, în atelierul său ținându-se ședințele secrete. Se pare că Gheorghe Popovici era sârb de etnie, fapt indicat de faptul că el era „organizator al membrilor sârbi din organizație”²⁸.

²⁴ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249-250, 264 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. I, f. 55-56, 63-64, 77-78).

²⁵ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 251, 264 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. I, f. 60, 777-78).

²⁶ Ileana Silveanu, *Cărările speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, vol. I, Timișoara, Editura Marineasa, 1998, p. 15 (facsimil).

²⁷ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 428-429. Vezi și Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, (eds.), *„Bande, bandiți și eroi”. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 61 (doc. de la Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond „documentar”, dos. nr. 36, f. 425-440; în continuare ACNSAS).

²⁸ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 248 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. I, f. 55-56, 66-67). Vezi și Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. I, p. 23-24.

Cum am menționat, Teodor Ungureanu era un alt membru din conducerea organizației. Se născuse în 1913, în satul Prași, comuna Petricani, județul Neamț și participase la cel de-al doilea război mondial, fiind rănit atât pe frontul de Est cât și pe cel de Vest. După război și-a deschis un birt în orașul Arad, ulterior renunțând la această afacere și ocupându-se cu comerțul de fructe. El a deținut funcția de lider al județului Arad din partea organizației, pe care a preluat-o de la Dumitru Barna în februarie 1949²⁹.

Membrii plăteau cotizații benevole, care erau strânse de șefii grupurilor și apoi vărsate centrului. Fondurile astfel strânse erau utilizate pentru asigurarea nevoilor organizației, de la asigurarea deplasărilor în țară în vederea procurării de materiale necesare tipăririi manifestelor și până la achiziționarea de armament și muniții³⁰. Existau pistoale de buzunar, pistoale-mitralieră, muniții și grenade. Armamentul și munițiile erau procurate de Gheorghe Popovici, Constantin Horeanu și Dumitru Gujbă³¹.

După doar o săptămână de la constituirea primului nucleu s-a discutat redactarea, multiplicarea și difuzarea de manifeste cu conținut anticomunist în Timișoara, Arad și București³². În ianuarie 1949, Ion Tănase a conceput mai multe manifeste cu caracter anticomunist. Manifestele aveau menirea de a mobiliza populația împotriva regimului comunist, purtând titulatura de „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari” și semnate cu numele „Bastionul Negru”, pseudonimul lui Ion Tănase. Ele au fost multiplicat la Arad, cu ajutorul a trei șapirografe, apoi la Timișoara. În cel din urmă loc au fost implicați Pavel Mihalcovici și Constantin Horeanu, operațiunea desfășurându-se în atelierul lui Gheorghe Popovici. Două din cele trei șapirografe se uzaseră, motiv pentru care au fost distruse. O parte din manifeste au fost duse la București de către Pavel Mihalcovici și de un anume Gladis, care locuia chiar în capitală. Alte manifeste au fost distribuite în orașele Arad și Timișoara, dar și în zonele rurale ale județelor Timiș-Torontal, Caraș și Severin³³.

²⁹ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, p. 251, 258, 264 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 60, 74-78).

³⁰ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 428-429; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. 1, p. 250, 253 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 61-64).

³¹ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. 1, p. 239-240, 253 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 55-57).

³² *Ibidem*, p. 250 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 63-64).

³³ *Ibidem*, p. 239-240, 248, 250-251, 259 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 60, 66-67, 74-76).

„Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari” fiindă deja în ianuarie 1949. Atunci a avut loc o sedință unde au participat Ion Tănase, Teodor Beșliu și Constantin Horea-nu. La una din întâlnirile organizației, în ianuarie 1949, au fost invitate și persoane care au devenit membri, cum a fost cazul lui Cezar Chirca, fost plutonier major (deblocat), din comuna Freidorf, județul Timiș. Pentru aceasta, Chirca a depus jurământul față de organizație, semnând un formular, și a fost informat cu privire la scopul grupării, răsturnarea regimului comunist. La o dată ulterioară, Cezar Chirca s-a deplasat în comuna Udvin, județul Timiș, unde a participat la multiplicarea manifestelor intitulate „Partizanii României Mari”, prin care populația era îndemnată să se revolte împotriva autorităților comuniste³⁴.

Organizația avea o filială puternică la Timișoara, unde era constituită pe grupuri la Politehnică și la Facultatea de Medicină. Existau și grupuri de ofițeri deblocați, o ramificație la șantierul Salva-Vișeu și fuseseră recrutați câțiva foști țărâniști, însă nu proeminenți, la București, prin care se spera stabilirea unei relații la Legația Statelor Unite ale Americii³⁵. Șapte membri ai organizației din Timișoara erau funcționari la cariera din comuna Telciu și la gara Telciu de pe amintitul șantier. Ei ar fi plănuit asasinarea prin împușcare pe șantierul Salva-Vișeu a lui Vasile Luca și Ana Pauker, miniștri în guvernul comunist, despre care se aflase că urmau să viziteze traseul căii ferate. Însă vizita lor nu a mai avut loc, cei șapte atentatori fiind arestați ulterior³⁶.

În februarie 1949, Ion Tănase s-a deplasat personal în comuna Vârciorova, pentru a lua legătură cu inginerul Aurel Vernichescu, liderul grupării de rezistență de care ne-am ocupat în prima parte a studiului de față. După o tentativă eșuată, întâlnirea a avut loc în Muntele Pleșu, lângă Vârciorova. Vernichescu și Târziu au refuzat propunerea de colaborare, făcută de Tănase, susținând că preferă să acționeze singuri. Cei doi lideri din Vârciorova și-au păstrat însă o rezervă pentru colaborarea cu organizația lui Tănase, când aveau să se convingă că organizația acestuia era „serioasă”³⁷.

Organizația a avut un plan situat la granița dintre curaj și nebunie: ocuparea prin forța armelor a tuturor instituțiilor publice din Timișoara și Arad

³⁴ *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate și comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară și Gheorghe Onișoru, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 98.

³⁵ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 428.

³⁶ *Ibidem*, f. 429.

³⁷ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 251-252 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. I, f. 55-56, 61-62).

(în unele documente cel din urmă oraș nu apare în plan). Atât la Timișoara, cât și la Arad au avut loc ședințe la începutul lunii martie 1949, când s-au întocmit liste cu oamenii recrutați, armamentul disponibil, numărul de oameni de care era nevoie pentru ocuparea fiecărei instituții, fabrici, sedii ale Partidului Comunist, telefoane și poștă. Planul de ocupare a Timișoarei a fost prezentat lui Ion Tănase de Constantin Voichiță, Gheorghe Popovici și Constantin Horeanu, la 10 martie 1949. În plan era expusă atât ordinea de bătaie a organizației, cât și felul în care trebuiau ocupate instituțiile și misiunile fiecărui membru. Pentru ca Securitatea să nu poată acționa împotriva organizației, s-a prevăzut anihilarea liderilor locali. Aceasta urma să se producă printr-un atac împotriva sediului poliției politice din Timișoara și uciderea liderilor locali, executarea misiunii revenind unei grupe conduse de croitorul Iosif Chișu. S-a prevăzut ca planul de ocupare a orașului și atentatul asupra liderilor Securității să aibă loc la 15-16 martie 1949. Momentul trecerii la acțiune a fost apoi fixat în noaptea de 17/18 martie 1949, iar în cele din urmă în noaptea de 18/19 martie 1949 (vineri spre sâmbătă). În aceeași noapte urma să fie declanșat atacul și la Arad, sub conducerea lui Teodor Ungureanu, mai întâi trăgându-se clopotele și bătându-se toba. Ideea era să se profite de faptul că atât în Timișoara cât și în Arad era zi de târg, când sosirea membrilor organizației în aceste orașe nu ar fi atras atenția autorităților. La Timișoara un comandament urma să coordoneze toată acțiunea³⁸. În eventualitatea reușitei acțiunii, orașul Timișoara avea să fie comandat de Eugen Petruc, fost ajutor de comandant al Jandarmeriei județului Timiș-Toronal. Acesta dezertase în februarie 1949 întrucât s-ar fi temut că se va afla despre participarea sa la războiul din răsărit. La două săptămâni după dezertare el a intrat în organizație prin intermediul gazdei sale³⁹.

În afară de acțiunile amintite mai sus, grupurile din sate ar fi trebuit să atace posturile de miliție, să preia armamentul și apoi să sprijine forțele insurecționale din principalele orașe din zonă, Timișoara, Lugoj, Arad și Caransebeș, ceea ce ar fi permis eliberarea întregii zone de sud-vest a țării. Formațiunile insurgente aveau o parolă: „Regele Mihai”⁴⁰. Probabil se miza

³⁸ *Ibidem*, p. 240, 248-249, 254-255, 259, 264 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 59, 66-68, 74-78).

³⁹ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 429. Vezi și „*Bande, bandiți și eroi*”..., p. 61-62 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar”, dos. nr. 36, f. 425-440).

⁴⁰ Ioan Munteanu, „Rezistența anticomunistă în Vestul României”, în *O enigmă care împlinește șapte ani. Timișoara, 1989-1996*, București, Fundația Academia Civică, p. 13 (doc. de la ATMT, dos. 2336/Arad, vol. I, f. 20-60).

pe faptul că odată izbucnită răscoala în Timișoara, Arad și în părțile montane ale Banatului ea avea să se extindă și în alte zone.

Deși încercarea lui Ion Tănase de a stabili legătura cu inginerul Aurel Vernichescu, în februarie 1949, fusese un eșec, demersurile pentru o apropiere de acesta nu au încetat. Doi membri ai organizației din Timișoara (Constantin Voichiță între ei) s-au întâlnit cu Aurel Vernichescu în martie 1949, comunicându-i planul lor de organizare în jurul Caransebeșului a unui „nucleu de rebeliune”. Timișorenii au cerut să li se facă legătura cu colonelul Ion Uță, însă Vernichescu nu știa nimic despre acesta. Cei dintâi au plecat apoi spre București. Ei s-au reîntâlnit cu Aurel Vernichescu pe 14 martie 1949, spunând că nu ajunseseră „la nici un rezultat” în București, motiv pentru care voiau să fixeze împreună data începerii acțiunii și rolul ce revenea grupului din munți. Lui Vernichescu i s-a cerut să atace Caransebeșul, însă el a fost realist. A obiectat că ținând cont de oamenii pe care îi avea nu ar fi putut decât să intercepteze trecătoarea Armeniș, pentru a opri circulația trupelor pe șoseaua națională. Cele două părți au convenit că aceasta avea să fie misiunea grupului Vernichescu, momentul trecerii la acțiune fiind stabilit la 18 martie 1949, când de la Timișoara urmau să fie trimiși cinci ofițeri care să comande oamenii. Împreună cu cei câțiva localnici prezenți la discuții, inginerul Vernichescu a luat măsuri pentru punerea în practică a angajamentelor asumate. Prin intermediul lui Lae Stângu zis Piticu și a lui Ioan Jumanca, mai mulți oamenii de încredere urmau să fie mobilizați acasă la inginerul Vernichescu, cu ajutorul cărora urmau să fie strânși oameni vizați pentru trecerea la acțiune⁴¹. Se pare că se miza și pe atragerea unor unități militare din regiune⁴².

O ședință a membrilor grupării din munți s-a ținut în seara de 17 martie 1949 la sălașul lui Petru Mustăță, din comuna Borlova. Pe lângă inginerul Aurel Vernichescu și avocatul Ioan Târziu, au mai participat Sebastian Crăsnaru, fost prim-procuror și președintele Biroului electoral al județului Severin la alegerile din 19 noiembrie 1946, comprimat (disponibilizat), care în acel moment era funcționar la Societatea comercială de stat Aprozar, precum și alți circa 30 de oameni, a căror identitate Securitatea nu o cunoștea⁴³.

⁴¹ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241-243 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48); Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 35-36, 106-107.

⁴² Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 35-36, 106-107.

⁴³ Miodrag Milin (ed.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 96-97 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin”, dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

Cercetările ulterioare ale Securității aveau să reliefeze că organizația lui Ion Tănase – care acționa în localități urbane – se subordonase inginerului Aurel Vernichescu⁴⁴.

4. Intervenția „brațului înarmat al poporului“

Securitatea a prevenit însă acțiunea prin arestarea liderilor și a unora dintre membri înainte ca aceștia să-și pună planul în practică. Bunăoară, Teodor Ungureanu a fost reținut în zorii zilei de 18 martie 1949, chiar când se pregătea să plece la Timișoara, pentru a-i raporta lui Ion Tănase situația grupului de la Arad⁴⁵. Autoritățile aveau să identifice șefii de grupe, organizațiile pe comune, plase și județe. Mai mult chiar, au fost descoperite și ordinele date liderilor locali. Spre exemplu, preotul Aurel Popescu, din comuna Iacea Mică (situată la nord-vest de Timișoara), ar fi primit la 17 martie 1949, în calitate sa de șef al organizației, un plic cu mențiunea: “să se deschidă a doua zi, 18 martie 1949”⁴⁶.

Măsurile luate de Securitate pentru identificarea și capturarea inginerului Vernichescu și a avocatului Târziu au intrat în linie dreaptă la 18 martie 1949. În stația de cale ferată Cârpa, județul Severin au fost reținuți în aceea zi curierii organizației, Gheorghe Cristea zis Doile (avea 21 de ani) și Victor C. Bisericosul, ambii din comuna Vârciorova. Din cercetările efectuate pe loc a reieșit că Vernichescu și Târziu, împreună cu alți aproximativ 30-35 de membri ai organizației lor se aflaseră în noaptea de 17/18 martie 1949 la domiciliul lui Ioan Jumanca din Vârciorova. Sarcina celor doi curieri era de a aștepta în gara Cârpa cinci persoane care urmau să sosească de la Timișoara, de a-i prelua și conduce apoi la Vârciorova. Chiar pe 18 martie 1949 s-a trecut la arestări în Vârciorova, fiind reținuți Mihai Buhevici, Nicolae Pârvu zis Pecicu și Silvestru Stângu zis Pecicu. Interogatoriile aveau să reliefeze că Vernichescu, Târziu și alți rebeli se aflau la un sălaș situat în Valea Zlagnei, între comunele Bolvașnița, Zlagna și Borlova. O echipă de ofițeri de Securitate, cu două plutoane din Batalionul 5, folosind drept călăuză pe unul din curierii prinși au demarat în noaptea de 18/19

⁴⁴ ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 429, 441.

⁴⁵ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 259, 264 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. I, f. 74-78).

⁴⁶ Emil Sebeșan, „Rezistența anticomunistă din Banat, 1948-1949“, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 17, 4/1997, p. 50 (doc din ATMT, fond „Penal“, dos. 2742, vol. X, f. 86).

martie 1949 o operațiune pentru prinderea acestor rebeli. Au fost capturați: Petru Mustață zis Flaiteru, din comuna Borlova, proprietarul sălașului; Petru Dragomir zis Primejdie, din comuna Bolvașnița, care avea un pistol Parabellum și o grenadă; Nicolae Liuba zis Boldan, din comuna Bolvașnița; Ion Liuba zis Lulea, din comuna Bolvașnița; Nicolae Dragomir zis Coi, din comuna Bolvașnița⁴⁷. Circa 20 de sălașe din jur au fost și ele scotocite în noaptea de 18/19 martie 1949. În sălașul lui Miron Sulea din Borlova (dezertor) a fost descoperită o straiță cu un pistol, o grenadă, diferite scripte, inclusiv un tabel nominal cu 23 de persoane (Gheorghe Ionescu, Iosif Roiescu, Ion Armaș, M.P. Ion Isop, Ioan Giurgulescu, Nicolae Vulpeș, Ion Miulescu, Petru Vulpeș, Gheorghe Vulpeș, Nicolae Stângu, Paul Laitin, Lazăr Budăi, Nicolae Munteanu, Dumitru Tocherez, Simion Barză, Petru Suroni, Pavel Belitu, Ilie Ion Folcea, Nicolae Bandoni, Nicolae Copilu, Nistor Fișag Jurconi, Nistor Balaș, Nistor Cristea, Nistor Bazoni). Este demn de precizat că unii dintre cei de mai sus figurau și ca membri ai grupului condus de colonelul Ion Uță, calitate în care fuseseră deja arestați⁴⁸. Potrivit unor estimări, în satele din jurul Caransebeșului ar fi fost ridicate aproape 320 de persoane (circa 100 doar din Vârciorova)⁴⁹. Sosirea trupelor de Securitate în comuna Vârciorova l-a determinat pe Vernichescu să fugă în munți⁵⁰. În acțiunile de distrugere a organizației lui Vernichescu și Târziu au fost implicate pe lângă unitățile din Batalionul 5 Securitate și unități din Regimentul de Securitate București⁵¹.

Inginerul Vernichescu a fost capturat în la 5/6 mai 1949 în podul grajdului gospodăriei sale din Vârciorova⁵². Tot în mai 1949 au fost prinși Toader zis Radu și avocatul Traian Anderca, din Vălișoara, iar în iunie Gheorghe Sgaverda și Ion Dalea zis Ciocan, din Vârciorova, precum și Petru D. Matei zis Primejdie, din Bolvașnița⁵³.

⁴⁷ Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 95-96 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin”, dos. 64(2)/1949, f. 52-54). Vezi și Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

⁴⁸ Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 96 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin”, dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

⁴⁹ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 36-39.

⁵⁰ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

⁵¹ Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 95 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin”, dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

⁵² Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P”, dos. 34431, vol. 2, f. 45-48); Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 39.

⁵³ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 39-40.

În contextul operațiunilor Securității din primăvara anului 1949 au fost arestați doi membri ai grupului inginerului Vernichescu, precum și 29 de favorizatori. Din „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari” au fost arestați 231 de membri⁵⁴. Între cei arestați s-au numărat: Ion Tănase, Constantin Voichița, Eugen Petruc, dar și Teodor Ungureanu, inginerul Aurel Vernichescu și cei șapte membri ai ramurii de la șantierul Salva-Vișeu, deja amintiți⁵⁵. Avocatul Târziu a reușit să scape, fiind însă urmărit în continuare⁵⁶.

Dintre cei 29 de favorizatori ai grupului Vernichescu, în privința vârstei pe primul loc se situau cei între 17-25 de ani (10), urmați de cei între 25-35 de ani (9), 35-50 de ani (8) și în fine cei de peste 50 de ani (2). 22 dintre ei erau țărani săraci, iar ceilalți șapte muncitori. Toți 29 erau apolitici. Cât privește pe cei 231 de membri reținuți ai „Organizației Naționale Creștine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari”, 96 dintre ei aveau vârste cuprinse între 35-50 de ani, 77 între 25-35 de ani, 35 între 18-35 de ani, iar 23 peste 50 de ani. Din punct de vedere social, mai mult de jumătate dintre aceștia erau țărani săraci (144), urmați de mijlocași (22) și chiaburi (10), studenți (21) mic-burhezi (19), muncitori (11), comercianți (3) și preoți (1). Situația politică se prezenta astfel: neîncadrații erau peste 50% (133), ceilalți fiind țărâniști (24), membri ai Frontului Plugarilor (35), PMR (20) și UTM (4), legionari (7) și simpatizanți legionari (1), liberali (4), din Partidul Social-Democrat Independent (2), din fostul Grup Etnic German (1)⁵⁷.

Ca urmare a distrugerii grupului Vernichescu și a organizației lui Ion Tănase a fost capturat și armamentul și munițiile acestora: arme „de război” (3), pistoale mitraliere (4), pistoale și revolvere (11), cartușe (692) și grenade (18)⁵⁸.

5. Față în față: justiția comunistă și „bandiții”

Pentru a oferi un exemplu celor care ar mai fi dorit să se opună regimului „democrat-popular”, dar și pentru mobilizarea populației, autoritățile au decis realizarea unui proce spectacol la Timișoara, în care au fost incluși li-

⁵⁴ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 429, 441.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 428-429.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 429.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 423.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 444.

derii unor formațiuni de rezistență din Banat, capturați de Securitate în iarna-primăvara anului 1949. În lotul exemplar au intrat: Spiru Blănaru, Petru Domășneanu, Gheorghe Smultea, Petre Pușchiță zis Liber, Nicolae Ghimboasă zis Miclui, Romulus Marițescu zis Fert, Petru Pușchiță zis Mutașcu, Gheorghe Luminos, Aurel Vernichescu, Ion Tănase, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu (ultimii patru foști lideri ai „Organizației Naționale Creștine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari”). Merită menționat că mulți dintre cei amintiți nici măcar nu se cunoșteau între ei. Procesul s-a desfășurat la Tribunalul Militar Timișoara și a început la 21 iunie 1949, având parte de o extinsă publicitate⁵⁹. A fost în mod clar un proces politic, după cum o dovedesc documentele organizațiilor locale de partid⁶⁰.

Prin sentința nr. 1091/25 iunie 1949 a Tribunalului Militar Timișoara s-au acordat următoarele pedepse: Spiru Blănaru, Petru Domășneanu, Ion Tănase, Petru Pușchiță zis Mutașcu, la moarte prin împușcare și confiscarea averii; Romulus Marițescu zis Fert, moarte prin împușcare, confiscarea averii și 5 000 de lei amendă; Aurel Vernichescu, muncă silnică pe viață, confiscarea averii și 5 000 de lei amendă; Gheorghe Popovici, muncă silnică pe viață și confiscarea averii; Teodor Ungureanu, 20 de ani muncă silnică, confiscarea averii și 10 000 de lei cheltuieli de judecată; Gheorghe Smultea, 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii și 5 000 de lei amendă; Nicolae Ghimboasă zis Miclui, 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, 5 000 de lei amendă corecțională și confiscarea averii; Petre Pușchiță zis Liber, 15 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii și 5 000 de lei cheltuieli de judecată; Gheorghe Luminos, 10 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și 20 000 de lei „amendă, drept cheltuieli de judecată”⁶¹. Recursurile și cererile de grațiere ale condamnaților au fost respinse prin decizia nr. 1201/1949⁶². Spiru Blănaru, Petru Domășneanu, Romulus Marițescu zis Fert,

⁵⁹ „Eri a început la Tribunalul Militar Timișoara judecarea unei bande subversive teroriste”, în *Scânteia*, nr. 1458, 22 iunie 1949, p. 1.

⁶⁰ DJAN Timiș, fond „Comitetul Județean PMR Severin”, dos. 1804, f. 83; Idem, fond „Comitetul Județean PMR Timiș-Torontal. Secția Administrativă”, dos. 102/1949, f. 1-4, 110-112.

⁶¹ „Sentința în procesul bandei subversive-teroriste”, în *Scânteia*, nr. 1462, 26 iunie 1949, p. 1.

⁶² Proces verbal de execuție, în Doina Magheți, *Spiru Blănaru. Portret din fragmente salvate*, Timișoara, Editura Marineasa, 1998, p. 35.

Petru Pușchiță zis Mutașcu și Ioan Tănase au fost executați în 16 iulie 1949, orele 3:30, în Pădurea Verde, lângă Timișoara⁶³.

Nemulțumit de pedepsele primite de ceilalți membri ai lotului, generalul-maior Alexandru Nicolschi, adjunct al șefului Securității, care supervizase ancheta partizanilor din Banat, a decis eliminarea lor. Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu, Petre Pușchiță zis Liber, Nicolae Ghimboasă zis Micluț, Gheorghe Smultea și Gheorghe Luminos, condamnați la diferite perioade de detenție, au fost ridicați din penitenciarul Timișoara (sau Gherla ori Aiud, informațiile disponibile sunt divergente) la 2 august 1949 și asasinați⁶⁴. În mod evident era vorba de o crimă chiar și potrivit legislației Republicii Populare Române.

Alte procese și condamnări au avut loc în a doua jumătate a anului 1949 și în 1950. Sub acuzația „crima de uneltire contra ordinii sociale” – participare la „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari” –, Cezar Chirca, fost plutonier major (deblocat), din comuna Freidorf, județul Timiș, a fost condamnat prin sentința nr. 1760/8 decembrie 1949 a Tribunalului Militar Timișoara la 9 ani temniță grea, 10 ani degradare civică, confiscarea averii și 2 000 de lei cheltuieli de judecată⁶⁵.

Între susținătorii organizației s-a numărat și Tiberiu Sevic, avocat din Lugoj, care fusese membru PNL și chiar deputat al acestei formațiuni politice în anii '30 ai secolului trecut. Din 1940 a devenit notar, ceea ce a impus renunțarea la politică⁶⁶. Traian Zboroștean, din satul Peștere, comuna Căvărani (azi Constantin Daicoviciu), era un om simplu, fără știință de carte, fost membru al PNȚ. În anchete el avea să recunoască apartenența sa la organizația lui Ioan Târziu, pentru că aveau în comun aceleași idei politice. Zboroștean a recunoscut chiar că a îndeplinit funcția de curier al lui Ioan Târziu. De fapt, cum avea să descopere Securitatea, avocatul Târziu îl apă-

⁶³ ASRI, fond „D”, dos. 7805, vol. 1, f. 42, 68-69; *Cu unanimitate de voturi...*, p. 86-87.

⁶⁴ ASRI, fond „D”, dos. 7805, vol. 1, f. 11; Marius Oprea (ed.), *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 327-331 (document din anexele la dos. 9831/septembrie 1991, Parchetul General, așa-numitul „proces al comunismului”, constituit în urma plângerii penale formulate de AFDPR) și notele 534-535; Eugen Șahan, „«Transporturile morții» în contextul rezistenței naționale (unele aspecte ale crimei politice în comunism, 1945-1964)”, în *Analele Sighet*, vol. 1, 1995, p. 153.

⁶⁵ *Cu unanimitate de voturi...*, p. 98.

⁶⁶ Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. IV, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 9.

rase pe Zboroștean într-un proces desfășurat în 1942. Știind că era urmărit, țăranul din Căvărani l-a ajutat pe avocat în anul 1949, dar fără a se încadra în organizație⁶⁷. Petru Maior fusese și el avocat, membru PNL, și era căsătorit cu sora lui Ioan Târziu, Maria Maior⁶⁸. Tiberiu Sevici, Traian Zboroștean, soții Petru și Maria Maior au fost arestați la 26 martie 1949. Depuși mai întâi la Securitatea din Lugoj, ulterior au fost transportați cu toții la Timișoara⁶⁹. Prin sentința nr. 307/1950 au fost condamnați: Traian Zboroștean, 3 ani închisoare corecțională și un an interdicție corecțională; Tiberiu Sevici și Petru Maior, 2 ani închisoare corecțională și un an interdicție corecțională; Maria Maior, un an închisoare corecțională și un an interdicție corecțională. Pe deasupra, toți erau obligați la plata cheltuielilor de judecată. Ca urmare a recursului, pedeapsa lui Petru Maior avea să se reducă de la 2 la un an închisoare corecțională⁷⁰. Traian Zboroștean a lucrat la Canalul Dunăre-Marea Neagră, fiind eliberat în 1954⁷¹. Traian Sevici a fost și el deținut la Canalul Dunăre-Marea Neagră, pe șantierul de la Poarta Albă⁷².

Cei mai mulți dintre membrii nucleelor din jurul inginerului Ion Vernichescu au fost și ei arestați, anchetați, judecați și condamnați. Redăm în continuare situația anilor de închisoare pe care i-au făcut acești oameni. Din Vârciorova: Nicolae Stângu, 10 ani închisoare și 2 ani deportare în Bărgan; Petru Jumanca, 7 ani închisoare și 6 ani deportare în Bărgan; Adam Jumanca zis Brut, 4 ani închisoare; Ion Jumanca Senior, 2 ani închisoare; Gheorghe Cristea, 2 ani închisoare; Gheorghe Simion, un an și șase luni închisoare; Ion Ciocan Dalea, un an și șase luni închisoare; Gheorghe Sgaverdea zis Primarul, 2 ani închisoare; Ion Jumanca zis Măcescu, un an și șase luni închisoare⁷³. Din Bolvașnița: Filimon Liuba, chiabur, 11 ani închisoare; Nicolae Liuba, 4 ani închisoare; Petru Matei Dragomir zis Primejdie, 5 ani închisoare; Ilie Dragomir, un an închisoare; Ion Dragomir și Ion Turnea zis Țăranu, câte șase luni închisoare. Învățătorul Ioan Popescu a executat și el mai mulți ani de pușcărie⁷⁴. Dintre cei de mai sus, Nicolae Liuba, care avea doar 19 ani când a fost arestat (la 19 martie 1949), după

⁶⁷ *Ibidem*, p. 15-16, 20-21.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 10, 19.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 9-10.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 21-22.

⁷¹ *Ibidem*, p. 15-16.

⁷² *Ibidem*, p. 23.

⁷³ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 26-27.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 27-31, 43, 46.

ce a fost „torturat, legat la mâini și la picioare, pus în cui ca o haină“, a trecut prin numeroase pușcării din țară: Caransebeș, Timișoara, Gherla, dar și prin lagărul Poarta Albă, de la Canalul Dunăre-Marea Neagră⁷⁵.

În cadrul grupului din Petroșnița-Vălișoara-Ilova s-au acordat mai multe pedepse: Gheorghe Suciu, din Petroșnița, 12 ani închisoare; Traian Anderca, Vălișoara, 11 ani închisoare; Toader zis Radu, Vălișoara, 9 ani închisoare; Filon zis Râcu, Vălișoara, 8 ani închisoare; Ion Bona, Ilova, 9 ani închisoare; Ianăș zis Chera, din Vălișoara, 7 ani închisoare; Rusalin zis Cartof, Vălișoara, 7 ani închisoare; Ion Hurduzeu, din Petroșnița, 5 ani închisoare; Gheorghe P. Bona, Ilova, 4 ani închisoare ș.a. Petru I. Tocaci, din Turnu-Ruieni, s-a ales cu 5 ani închisoare, iar Ion M. Dragalina, din Borlova, cu un an închisoare. Din poziția sa de deputat în Marea Adunare Națională, Sabin Văran, din Bucova, a reușit să scape de arestare, dar avea să fie depistat și reținut în aprilie 1959. Inițial a fost condamnat la moarte, apoi la 25 de ani, iar în cele din urmă la 5 ani închisoare, sub acuzația de a-i fi susținut pe partizanii anticomuniști⁷⁶.

6. Ultimii membri ai grupului

Cu toate arestările masive în rândurile „Organizației Naționale Creștine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“, unii dintre membri au reușit să scape, devenind fugari și depunând eforturi pentru reorganizare. La sfârșitul verii-începutul toamnei anului 1949, aceștia erau semnați de Securitate ca făcând propagandă antiguvernamentală în rândurile populației împotriva măsurilor luate de autorități cu privire la treierat și la predarea cotelor obligatorii de grâu. *Dacă e să dăm complet crezare* celor scrise în documentele oficiale, membrii organizației aveau (încă) misiunea de a trece la răzvrătire, ocupând instituțiile de stat din comunele în care activau⁷⁷, deși majoritatea liderilor importanți fuseseră deja arestați și executați.

Învățătorul Ion Udrea, locotenent în rezervă, invalid de pe frontul de Est, și Constantin Jumanca zis Dălescu, din Vârciorova, județul Severin, au stat ascunși doi ani în munți sau în localitățile din zonă, mutându-se tot timpul, pentru a nu fi depistați de Securitate. În noiembrie 1950 ei și-au

⁷⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 31-33.

⁷⁷ ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 419.

făcut un bordei, căptușit cu lemn de brad, pe proprietatea lui I. Jumanca zis Măcescu. Au stat acolo toată iarna, însă în primăvara anului 1951 au fost descoperiți prin trădare. Constantin Jumanca a fost surprins pe când se dușese să aducă apă și a fost rănit în timpul încercării de a scăpa din încercuirea Securității. Deși dispunea de armament, muniții și grenade, Ioan Udrea, care era în bordei, a decis să se predea („dragostea de viață și sentimentul creștin m-au învins“, avea să noteze în memoriile sale)⁷⁸. În anchetele care au urmat, securiștii căutau să obțină de la arestați date care să permită acordarea de condamnări mari, spre exemplu legătura între grupuri care nu știau unele de existența altora, să declare că erau legionari, deși aceștia nu avuseseră niciodată vreo relație cu Mișcarea Legionară⁷⁹. Ion Udrea a fost judecat și condamnat la 13 ani închisoare. Întrucât avea o infirmitate la o mână, dobândită pe front, nu a fost trimis la minele de plumb, ci la închisoarea Gherla, ulterior trecând și pe la Aiud și Jilava, în cele din urmă ajungând la Periprava, în Delta Dunării⁸⁰. Constantin Jumanca, a făcut și el 9 ani de închisoare și 5 ani domiciliu obligatoriu în Bărăgan⁸¹.

După cum am menționat, Ioan Târziu a reușit să scape de arestare în martie 1949. Ulterior el și-a format un grup înarmat, în total patru persoane, care în iunie 1950 se ascundeau în jurul „Poenilor Înalte“ și apa „Igegu“⁸². În toamna aceluiași an unul dintre acești partizani a fost capturat de Securitate, iar un altul s-a despărțit de grup în condiții neelucidate, devenind fugar izolat⁸³. Potrivit altor date, după lichidarea grupului condus de Aurel Vernichescu, în 1949, Ioan Târziu și Miron Ivănescu ar fi dispărut de la domiciliu și s-ar fi ascuns în regiunea muntoasă a județului Mehedinți⁸⁴. Ioan Târziu a fost capturat de Securitate la Arad, în 29 aprilie 1951⁸⁵. Mai rămăsese ca fugar izolat doar Miron Ivănescu, din comuna Borlova, județul Severin, urmărit de Regionala de Securitate Severin⁸⁶. Însă conform unor surse orale/memorialistice, acesta ar fi fost deja împușcat mortal de Securi-

⁷⁸ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 40-41, 106, 108. Vezi și Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 88.

⁷⁹ Mărturia lui Ioan Udrea, Caransebeș, județul Caraș-Severin, în Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 230.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 231; Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 26-27, 108.

⁸¹ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 26-27.

⁸² ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 387, 391.

⁸³ *Ibidem*, f. 406.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 321; vezi și f. 8.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 276; vezi și f. 8; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 321 (secțiunea „Dicționar biografic“).

⁸⁶ ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 276; vezi și f. 8.

tate în 18-19 martie 1949⁸⁷ ori s-ar fi sinucis în 1950, la Pietrele Albe, pentru a nu cădea viu în mâinile Securității⁸⁸. Prin sentința nr. 1225/22 decembrie 1951 a Tribunalului Militar Timișoara, Ioan Târziu a fost condamnat la 15 ani muncă silnică⁸⁹.

Victor Bisericosu, din Baia de Aramă, fost curier al grupului Târziu-Vernichescu, a fost și el arestat, judecat și condamnat. În 1955 se afla în penitenciarul din Lugoj. De etnie țigan, el se remarcase prin bunătate, altruism și prin dorința de a învăța cât mai multe. A lăsat o impresie excelentă asupra colegilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră și din închisoarea Lugoj care – deși de regulă proveneau din medii mai bogate și mai culte – l-au acceptat pentru calitățile lui dovedite în situații limită. Pentru Bisericosu condiția de deținut politic reprezenta un blazon pe care îl purta cu demnitate în fața securiștilor⁹⁰.

7. Concluzii

Inginerul Aurel Vernichescu și avocatul Ioan Târziu, foști lideri ai organizației județene Severin a Partidului Național Țărănesc, au devenit în toamna-iarna anului 1948-1949 conducătorii unei formațiuni de rezistență care activa în satele de la sud și est de orașul Caransebeș. Era vorba mai mult de o rețea de grupuscul pasive, care așteptau un moment prielnic pentru a trece la acțiune. „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” (cunoscută și sub numele de „Vulturul Negru” sau „Bastionul Negru”) a fost constituită la Timișoara în toamna anului 1948 din inițiativa lui Ion Tănase, funcționar particular, și el fost membru al Partidului Național Țărănesc. Formațiunea s-a extins în județele Timiș-Torontal, Arad, Caraș și Severin, principalele centre fiind orașele Timișoara și Arad. Organizația lui Ion Tănase a avut un plan de declanșare a răscoalei anticomuniste în zona de sud-vest a României, prin atacarea simultană și ocuparea instituțiilor publice, a sediilor Partidului Comunist etc. în principalele orașe din regiune, dar și în sate. Planul urma să fie pus în aplicare în noaptea de 18/19 martie 1949, vizându-se nici mai mult, nici mai puțin decât înlăturarea regimului comunist. Între cele două

⁸⁷ Petru Cocârțu, *op. cit.*, p. 32-33, 40.

⁸⁸ Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 87-88.

⁸⁹ Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 321 (secțiunea „Dicționar biografic”).

⁹⁰ Nicolae Marinică, *Jurnalul unui „bandit”*, București, Editura Ramida, 1996, p. 128-129.

formațiuni amintite s-a stabilit o colaborare în februarie-martie 1949. Există indicii documentare că organizația lui Ion Tănase s-ar fi subordonat inginerului Aurel Vernichescu.

Planurile acestor luptători anticomuniști erau fără nici o îndoială departe de realitate. Ei nu se întrebaseră prea serios cu ce efective, cu ce resurse puteau trece la punerea în aplicare a planului lor și mai ales cu ce șanse de succes, având în vedere concentrarea de forțe represive din zonă. Securitatea a și prevenit acțiunea proiectată pentru 18/19 martie 1949, trecând la reținerea membrilor și susținătorilor organizației. Peste 250 de persoane au fost arestate în primăvara anului 1949, inclusiv liderii Ion Tănase, Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu ș.a. Aceștia au fost implicați într-un proces-spectacol, desfășurat în iunie 1949 la Timișoara. Primul dintre ei a fost condamnat la moarte și executat în iulie 1949, iar ceilalți la lungi termene de detenție, ceea ce nu a împiedicat asasinarea lor în august același an. Era ultimul act din operațiunea de anihilare a uneia dintre cele mai ambițioase formațiuni de rezistență anticomunistă din Banat.

„THE PARTISANS OF GREAT ROMANIA, THE CHRISTIAN NATIONAL
ORGANIZATION FOR FIGHTING AGAINST COMMUNISM“
AND THE PLAN OF RISING IN ARMS OF BANAT (1948-1949)

- Summary -

In the autumn-winter of 1948-1949, the engineer Aurel Vernichescu and the attorney Ioan Târziu, former leaders of the county organization of Severin of the Peasant National Party, became the leaders of an opposition group that used to activate in the villages of the area from the South and East of Caransebes. It was more about a net of passive clusters, waiting for a favorable time to take action. „The Partisans of Great Romania, the Christian National Organization for Fighting against Communism“ (also known as „the Black Eagle“, or „the Black Bulwark“) was set up in Timișoara, in the autumn of 1948, by Ion Tănase, a private clerk, former member of the Peasant National Party. The organization extended to the counties of Timiș-Torontal, Arad, Caraș and Severin, its main centers still remaining the cities of Timișoara and Arad. Ion Tănase's group had a plan of setting up the anticommunist revolt in South-Eastern Romania, through simultaneous attack and occupation of public institutions, headquarters of the Communist Party etc., in the main cities and villages in the region. The plan was to be applied during the night of March 18th-19th, 1949, and the aim was, none the less, to overthrow the communist regime. In February-March 1949, the two organizations began to work together. There are documentary

clues regarding the subordination of Ion Tanase's group to that of the engineer Aurel Vernichescu.

No doubt the plans of these anticommunist fighters were far away from reality. They didn't seriously wonder about the forces, the resources to put the plan into practice, and especially about their chances of success, taking the concentration of repressive forces in the area into account. The Security forestalled the action planned for March 18th-19th, 1949, by arresting the organization's members and sustainers. More than 250 individuals were arrested in the spring of 1949, among them the leaders Ion Tănase, Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu etc. They were dragged into a trial-show, in June 1949, in Timișoara. The first one mentioned was sentenced to death and executed in July, 1949, while the others were condemned to long periods of detention, which, on the other hand, did not hinder their assassination in August, the same year. That was to be the last act of the operation of annihilating one of the most ambitious groups of anticommunist opposition in Banat.

Dan Constantin Măță

Limitele „fericirii proletare”: obligațiile fundamentale ale cetățeanului în România „democrat-populară”

La data de 6 martie 1945, în România s-a instalat un guvern al Frontului Național-Democrat condus de dr. Petru Groza, nucleul acestei coaliții guvernamentale fiind constituit din Partidul Comunist, forță politică în plină ascensiune datorită, în primul rând, prezenței forțelor de ocupație sovietice¹. În următorii doi ani, se desfășoară ofensiva comunistă împotriva democrației românești, ce încerca să-și regăsească vitalitatea, prin obstrucționarea activității partidelor politice de opoziție, prin fraudarea alegerilor din noiembrie 1946 și prin adoptarea unor măsuri legislative care asigurau controlul statului în viața economică și eliminau manifestarea liberă a inițiativei private. La sfârșitul anului 1947, România era o țară controlată de comuniști, ceea ce a permis lichidarea forțelor de opoziție (Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal) și înlăturarea monarhiei, la data de 30 decembrie 1947².

Pentru consolidarea noului regim politic era necesar un nou cadru constituțional care să înscrie statul român pe traiectoria „democrațiilor populare”. Constituția din 1923 catalogată de comuniști drept retrogradă, „un adevărat model de fătarnicie, caracteristică democrației burgheze”³, a fost considerată inacceptabilă. Victoria „revoluției” trebuia marcată prin adop-

¹ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, Secolul al XX-lea*, volumul II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfață de I. Ciupercă, Iași, Institutul European, 2000, p. 307.

² Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, Ellipses, 1996, p. 27-28.

³ *Raportul asupra Proiectului de Constituție făcut de tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în ședința Marii Adunări Naționale din 9 aprilie 1948*, f. 1., Editura Partidului Muncitoresc Român, f.a., p. 6.

țarea unei noi legi fundamentale, Constituția fiind pentru orice democrație populară „prima manifestare de vitalitate”⁴. În consecință, obiectivul fundamental al Marii Adunări Naționale, rezultată în urma alegerilor din 28 martie 1948, a fost adoptarea Constituției Republicii Populare Române⁵. Votată la data de 13 aprilie, aceasta a fost percepută, în doctrina epocii, drept actul fundamental care „a oglindit victoriile poporului nostru pe teren social și economic și în special cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare”⁶. În realitate, noul act constituțional inspirat, ca și în cazul celorlalte democrații populare⁷, din „monumentul juridic al omenirii”⁸, Constituția stalinistă din 5 decembrie 1936⁹, a reprezentat una din căile impunerii modelului totalitar sovietic în România¹⁰.

În regimul democrației populare, prezentat ca „una din formele dictaturii populare”¹¹, o atenție deosebită s-a acordat reglementării drepturilor și libertăților cetățenești. În discursul propagandei comuniste, noile regimuri politice instaurate în Europa Centrală și Orientală după cel de-al doilea război mondial erau văzute ca expresii a luptei de clasă, ca victorii a luptei proletariatului împotriva regimurilor „burghezo-moșierești”. Din acest motiv, în constituțiile comuniste ce aveau ca model democrația sovietică socialistă, „cea mai înaltă formă a democrației”¹², s-au recunoscut numeroase

⁴ Pierre Paraf, *Les démocraties populaires*, Paris, Payot, 1962, p. 33.

⁵ Ioan Scurtu, *Studiu introductiv în Arhivele Naționale ale României, Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, București, 2002, p. V.

⁶ Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, Editura Științifică, 1957, p. 358.

⁷ Em. Nestor, *Constituția Cehoslovaciei*, în „Justiția Nouă”, nr. 8, noiembrie 1948, p. 295-298; N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 91-92.

⁸ Al. Voitinovici, *La a 13-a aniversare a Constituției staliniste*, în „Analele Româno-Sovietice, Seria Economie-Drept”, anul IV, seria a II-a, nr. 1, octombrie-decembrie 1949, p. 12.

⁹ Ioan Scurtu (coordonator), *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001)*, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, p. 207.

¹⁰ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Traducere de Lucian Leuștean, Iași, Polirom, 2001, p. 75.

¹¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Întărirea continuă a regimului democrat-popular în Republica Populară Română*, în *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 552.

¹² *Ibidem*, p. 549.

drepturi politice și sociale și s-a îmbogățit conținutul libertăților publice¹³. În plus, imputându-se caracterul „pur formal” și statutul de „simple posibilități juridice” ale drepturilor și libertăților cetățenești proclamate în constituțiile burgheze¹⁴, s-a creat un sistem de garantare materială a exercitării acestor drepturi ca expresie a „realismului” constituțiilor statelor socialiste¹⁵, considerat ca fiind principiul fundamental care stă la baza deosebirii dintre „instituția burgheză a drepturilor cetățenești și cea socialistă”¹⁶.

În literatura juridică comunistă, s-a conturat o adevărată „teorie socialistă a drepturilor cetățenești”¹⁷, care își găsea fundamentele științifice în lucrările lui Marx¹⁸, Lenin¹⁹ și în actele constituționale sovietice, în special Constituția stalinistă din 1936²⁰. Se adaugă amendamentele delegației sovietice la *Declarația universală a drepturilor omului* (1948) prin care s-a insistat asupra a două aspecte: asigurarea drepturilor și libertăților fundamentale tuturor oamenilor, fără nici o deosebire, și garantarea realizării acestor drepturi ținându-se cont de trăsăturile particulare, economice, sociale și naționale, ale fiecărei țări²¹.

¹³ Pierre Paraf, *op. cit.*, p. 34-38.

¹⁴ Tudor Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetățenilor în Constituția Republicii Socialiste România*, în „Justiția Nouă”, nr. 3, 1966, p. 14-15. În discursul juridic, excesiv de politizat, al deceniului șase se afirma că în „orânduirile burgheze” libertățile cetățenești „se reduceau la libertatea de a fi exploatat” (vezi Petre Belle, *Dezvoltarea Constituției în cei zece ani de existență a R.P.R.*, în „Justiția Nouă”, anul XIII, nr. 7, 1957, p. 1187).

¹⁵ N. Prisca, *Bazele statului și dreptului R.P.R.*, București, Litografia Învățământului, 1955, p. 106, 127-128; Idem, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București. Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 45; Tudor Drăganu, *Curs de drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universității „V. Babeș” Cluj, 1953, p. 468-469.

¹⁶ Ioan Muraru, *Tezele leniniste cu privire la drepturile și libertățile democratice*, Extras, „Analele Universității București. Științe juridice”, anul XIX, nr. 1, 1970, p. 8; *Raportul asupra Proiectului de Constituție făcut de tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în ședința Marii Adunări Naționale din 9 aprilie 1948*, f. I., Editura Partidului Muncitoresc Român, f.a., p. 23; Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 358, 375.

¹⁷ Imre Szabó, *Les constitutions socialistes et les droits des citoyens*, Tirage à part, „Revue roumaine de sciences sociales. Série de Sciences juridiques”, Tome 12, N° 1, 1968, p. 1-3; Jean Rivero, *Les libertés publiques*, vol. 1, *Les droites de l'homme*, 4e édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France, 1984, p. 87-93.

¹⁸ Imre Szabó, *op. cit.*, p. 3.

¹⁹ A se vedea, în acest aspect, articolul mai sus citat al lui Ioan Muraru.

²⁰ Avram Bunaciu, *Aniversarea Constituției staliniste*, în „Justiția Nouă”, nr. 9-10, decembrie 1948, p. 405-407.

²¹ Mikhail M. Narinski, *L'Union Soviétique et le problème des droits de l'homme dans la première moitié des années soixante-dix*, în Antoine Fleury, Carole Fink, Lubor Jílek (eds), *Les droits de l'homme en Europe depuis 1945*, Bern, Peter Lang, 2003, p. 321.

Alături de diverse drepturi politice și social-economice²² (unele dintre ele având caracter de noutate, precum dreptul la muncă²³, dreptul la odihnă, dreptul la ocrotire socială, dreptul la învățătură)²⁴, Constituția din 13 aprilie 1948 a prevăzut și o serie de obligații pentru cetățenii români. În mod similar cu majoritatea documentelor constituționale de esență comunistă²⁵, acest act fondator pentru regim ce trebuia să se deosebească „ca cerul de pământ de constituțiile impuse popoarelor de clasele asupritoare din țările imperialiste”²⁶, conține și un titlu special (Titlul III) denumit *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*²⁷. Evidențierea obligațiilor cetățenești în cuprinsul unui titlu al legii fundamentale nu făcea parte din tradiția constituțională românească²⁸. Pentru prima dată, Constituția din

²² În categoria drepturilor „privind activitatea social-economică” a cetățenilor au fost înscrise dreptul la muncă, dreptul la odihnă, dreptul la învățătură și dreptul la asigurare materială, iar în cuprinsul drepturilor și libertăților social-politice „dreptul de vot, libertatea conștiinței, libertatea presei, a cuvântului, a întrunirilor, a meetengurilor, a cortegiilor, a manifestațiilor, precum și dreptul cetățenilor de a se asocia în organizații cu scopuri care să nu contrazică ordinea democratică stabilită prin Constituție” (Emil Feraru, *Constituția Republicii Populare Române arma legislativă de bază a democrației noastre populare în construirea socialismului*, în „Justiția Nouă”, anul VII, nr. 1, 1951, p. 275-276; Nistor Prisca, *Dinamica instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în orînduirea socialistă*, în „Analele Universității București. Științe juridice”, anul XXII, nr. 1, 1973, p. 20).

²³ În cadrul drepturilor publice, Constituțiile României din 1866 și 1923 consacrau doar „libertatea muncii”, ca una din libertățile primordiale ale cetățeanului (C.G. Dissescu, *Cursul de drept public român*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1890, p. 379-380; Paul Negulescu, *Curs de drept constituțional român*, București, Editat de Alex. Th. Doicescu, [1927], p. 526-527).

²⁴ Nistor Prisca, *Crearea și dezvoltarea istorică a instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în anii puterii populare*, în „Analele Universității București. Științe juridice”, anul XVIII, nr. 2, 1969, p. 34-35; Pop Teodor Leon, *Constituțiile României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 62; A. Schreiber, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*, în „Justiția Nouă”, nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 70.

²⁵ Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 16.

²⁶ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Român, 21 februarie 1948*, în *op. cit.*, p. 143.

²⁷ Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României, Acte și documente, 1741-1991*, București, Lumina Lex, 1998, p. 770-772; Traian Broșteanu, *Liniile mari ale Constituției Republicii Populare Române*, în „Justiția Nouă”, nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 64-65; A. Schreiber, *op. cit.*, p. 69-71.

²⁸ Uriașa dilemă a înscrierii îndatoririlor, atât cele naturale cât și cele sociale, în actul constituțional a animat dezbaterea constituanților încă din zorii declarării solemne a drepturilor omului și ale cetățeanului (vezi Marcel Gauchet, *Revoluția drepturilor omului*, tra-

27 februarie 1938 a stipulat în Titlul II *Despre datoriile și drepturile Românilor*²⁹, dar acest act este expresia constituțională a regimului lui Carol al II-lea, un regim cu nuanțe dictatoriale. Pe aceste premise, actul fundamental carlist a fost catalogat ca fiind o constituție octroiată³⁰, care a părsit concepția individualistă, așezând societatea românească „pe baze comunitare“, în care „toți cetățenii sunt datori ca, prin activitățile lor, să concure la dezvoltarea și promovarea colectivității“³¹.

Constituțiile anterioare, Constituția din 1 iulie 1866 și Constituția din 29 martie 1923, mai apropiate de conceptul modern al democrației reprezentative, nu conțineau decât un titlu *Despre drepturile Românilor*³². Prezența acestei denotații nu excludea, însă, recunoașterea unor îndatoriri ale cetățenilor știut fiind, în primul rând, faptul că în conținutul cetățeniei moderne „drepturile implică unele responsabilități pentru cei care le exercită“³³. În ambele așezăminte constituționale se stipula obligativitatea învățământului primar (art. 23 alin. 5 respectiv art. 24 alin. 2) și interdicția de a intra, fără aprobarea guvernului, în serviciul unui stat străin, sub sancțiunea pierderii cetățeniei (art. 30 alin. 1, respectiv art. 32 alin. 1). În plus, la baza Constituției din 1923 s-a aflat concepția conform căreia drepturile și libertățile individuale sunt „funcții sociale“ ceea ce implică și prezența unor datorii ce decurg din exercitarea de către cetățean a drepturilor sale în societate³⁴.

ducere din limba franceză de Angela Cismaș, București, Editura Trei, 2004, p. 92-96, 257-272; Stéphane Rials, *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, traducere de Ciprian Dumea, Nadia Farcaș, Mirela Mircea, Iași, Polirom, 2002, p. 118-124). Însă, cu excepția vremelnice a unor constituții (precum cele franceze din 1793 și 1848 sau cele ale unor regimuri autoritare din perioada interbelică), evitarea înscrierii acestor îndatoriri a fost o caracteristică a dreptului burghez. O problemă asemănătoare s-a conturat și în arhitectura constituțională nord-americană, unde datorită versiunii anglo-saxone a teoriei liberale „oamenii au drepturi perfecte dar nu și îndatoriri perfecte față de comunitățile lor“ (Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu, București, Editura Paideia, 1994, p. 279-282).

²⁹ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 590-593.

³⁰ Barbu B. Berceanu, *Istoria constituțională a României în context internațional: Comentată juridic*, București, Editura Rosetti, 2003, p. 340.

³¹ Paul Negulescu, *Principiile fundamentale ale Constituțiunii din 27 februarie 1938*, București, Atelierele Zanet Corlăteanu, 1938, p. 61-63.

³² Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 383-387, 529-535.

³³ J.M. Barbalet, *Cetățenia*, Traducerea din engleză și introducerea la ediția română de Viorel Vizureanu, București, Editura Du Style, 1998, p. 42.

³⁴ Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale în România (1866-1991)*, București, Casa de editură și presă Șansa S.R.L., 1996, p. 61-62.

Legiuitorul comunist și doctrina juridică socialistă nu au privit drepturile cetățenești nici ca „drepturi naturale“ ale individului (teoria „drepturilor înăscute“ fiind considerată ca fiind „complet lipsită de bază științifică“³⁵) și nici ca „funcții sociale“. Spre deosebire de statul capitalist, caracterizat ca fiind expresia antagonismului dintre sistem și individ, în statul comunist interesele generale ale muncitorilor erau prezentate ca fiind identice cu cele ale puterii etatice. Pe această premisă, în dreptul constituțional socialist s-a impus teza conform căreia drepturile cetățenești „sunt în general expresiile juridice condensate ale relației care există între economie, politică (stat) și cetățeni“³⁶, această relație fiind determinată, în primul rând, de elementul trecerii mijloacelor de producție în proprietatea statului³⁷.

Pornind de la această viziune asupra naturii și conținutului drepturilor și libertăților cetățenești, s-a susținut necesitatea reglementării obligațiilor cetățenești în actul constituțional ca mărturie a unității, care există în societățile comuniste, dintre drepturi și obligații³⁸. Deoarece în societatea comunistă, cetățeanul este, în primul rând, un „om angajat, militant activ pentru realizarea scopurilor societății“³⁹ apare ca evidentă „legătura indisolubilă ce există și trebuie să existe între drepturi și îndatoriri, îndatoririle apărând în ultimă instanță ca garanții ale realizării drepturilor fundamentale, deoarece îndeplinirea lor exemplară asigură climatul favorabil economic, social și politic realizării acestora din urmă“⁴⁰. S-a ajuns în felul acesta la relativizarea conținutului oricărui drept, prin formularea unei suspecte intercon-

³⁵ N. Prisca, *Bazele statului și dreptului R.P.R.*, București, Litografia Învățăământului, 1955, p. 286.

³⁶ Imre Szabó, *op.cit.*, p. 7-8. În literatura juridică socialistă s-au conturat mai multe teorii cu privire la natura juridică a drepturilor și îndatoririlor fundamentale. Dintre acestea menționăm: teoria capacității juridice, teoria statului juridic și teoria drepturilor subiective, aceasta din urmă bucurându-se de cea mai largă apreciere (Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 46-65; Tudor Drăganu, *Natura juridică a drepturilor fundamentale cetățenești*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Iurisprudentia“, 1972, p. 31-37).

³⁷ Imre Szabó, *op.cit.*, p. 10.

³⁸ Conform Constituției staliniste, cetățenii sovietici sunt ținuti „să respecte regulile conviețuirii în societatea socialistă, să respecte legile, să mențină disciplina muncii, să păzească și să întărească proprietatea obștească. Ei au datoria de onoare a serviciului militar și datoria sfântă a apărării Patriei“ (Al. Voitinovici, *op. cit.*, p. 11).

³⁹ Ioan Muraru, *Drept constituțional, Cetățenia română, Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*, București, 1973, p. 109.

⁴⁰ *Ibidem*; N. Prisca, *Bazele statului și dreptului R.P.R.*, București, Litografia Învățăământului, 1955, p. 316-317.

diționări între drepturi și obligații, încât „ceea ce este pentru un cetățean conștient o îndatorire este și un drept sfânt, iar ceea ce este un drept este și o îndatorire“⁴¹.

Exemplul clasic în normativizarea acestei relații îl reprezintă evoluția noțiunii de „drept la muncă“. Apărut ca o importantă revendicare a mișcării muncitorești de la jumătatea secolului al XIX-lea, perceput ca fiind principalul element al „drepturilor-creanțe“⁴², dreptul la muncă s-a transformat, a câștigat noi valențe în societățile socialiste fiind perceput nu doar ca un drept ci și ca o „obligație generală la muncă“. Troțki a atras atenția, în *Terrorism și comunism* (1921), că omul care nu a fost încă transformat se va strădui să evite munca, deoarece el este „un animal destul de leneș“⁴³, iar Lenin, adept al unui „serviciu de muncă universal“ după modelul serviciului militar obligatoriu⁴⁴, considera utopică ideea că „doborând capitalismul oamenii vor învăța deodată să muncească pentru societate, fără nici o normă de drept“⁴⁵. Nelăsându-se mai prejos, unul din teoreticienii iluziilor bolșevice, Karl Radek, denunța „prejudecata burgheză a «libertății de muncă»“⁴⁶. În consecință, pentru edificarea statului comunist obligația cetățeanului de a munci, văzută ca un principiu de bază al socialismului (munca, cu predilecție cea manuală, constituindu-se într-un element structural al mitologiei comuniste)⁴⁷, nu trebuia doar subînțeleasă ci prevăzută expres în actele normative. Astfel apare în *Declarația drepturilor poporului muncitor și exploatat* din 4 ianuarie 1918⁴⁸ și apoi în constituția socialistă rusă din 10 iulie 1918 și în cea sovietică din 1936⁴⁹. Modelul a fost ulterior

⁴¹ S. Feller, *Noua Constituție a Republicii Populare Române*, în „Justiția Nouă“, anul IX, nr. 1, 1953, p. 73.

⁴² Dominique Schnapper în colaborare cu Christian Bachelier, *Ce este cetățenia?*, Traducere de Gabriela Scurtu Ilovan, Iași, Polirom, 2001, p. 69.

⁴³ apud Chantal Millon-Delsol, *Ideile politice ale secolului XX*, Traducere de Velica Boari, Iași, Polirom, 2002, p. 31-32.

⁴⁴ Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne, 1920-2000*, Traducere din engleză de Luana Schidu, București, Humanitas, 2003, p. 96.

⁴⁵ apud Tudor Drăganu, *Curs de Drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universității „V. Babeș“ Cluj, 1953, p. 504.

⁴⁶ apud Paul Johnson, *op.cit.*, p. 97.

⁴⁷ Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Traducere din franceză, ediție revizuită și adăugită de autor, București, Humanitas, 1999, p. 123-125.

⁴⁸ Vezi Maurice Duverger, *Constitutions et documents politiques*, Cinquième édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France, 1968, p. 465.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 481; S.L. Ronin, *Importanța istorică a Constituției staliniste*, în „Justiția Nouă“, nr. 9-10, decembrie 1948, p. 465; Imre Szabó, *loc.cit.*, p. 6; Tudor Drăganu, *op.*

preluat de către toate constituțiile de inspirație sovietică, care „consfințesc faptul că în societatea socialistă munca nu este numai o datorie, ci devine o chestiune de onoare și exprimă tendința transformării muncii în prima necesitate vitală a cetățenilor...”⁵⁰.

O situație similară se întâlnește și în actele constituționale ale României „democrat-populare”. Folosind „principiile celui mai autentic și consecvent democratism din lume, acel al socialismului realizat în Uniunea Sovietică”⁵¹, Constituția Republicii Populare Române din 13 aprilie 1948 privește munca drept „factorul de bază al vieții economice a statului”⁵², fiind atât „o datorie a fiecărui cetățean” (art. 12) cât și un drept asigurat de stat prin „organizarea și dezvoltarea planificată a economiei naționale” (art. 19). Elaborată, într-o mai mare măsură, prin „folosirea marelui experiențe sovietice a reglementărilor constituționale”⁵³, cea de a doua lege fundamentală a Republicii Populare Române a fost adoptată la data de 27 septembrie 1952, într-un moment în care regimul se considera suficient de consolidat pentru intrarea într-o nouă etapă. Masiva influență a legislației sovietice se observă și în reglementarea noțiunii de muncă. Cunoscând o largire considerabilă sub aspectul garanției materiale stabilite⁵⁴, munca este privită nu doar ca un drept „de a căpăta o muncă garantată și plătită potrivit cu cantitatea și calitatea ei” (art. 77) și, totodată, ca prima datorie socială, dar și ca „o chestiune de onoare pentru fiecare cetățean capabil de muncă, după princi-

cit., p. 42-60; Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 102-103. Constituția U.R.S.S din 31 ianuarie 1924 nu prevedea nimic cu privire la drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor, considerându-se suficientă reglementarea dată în constituțiile republicilor unionale (N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 83).

⁵⁰ N.P. Farberov, *Noi Constituții socialiste*, în „Analele Româno-Sovietice, Seria Drept”, anul XV, seria a VI-a, nr. 4, iulie-august 1961, p. 38.

⁵¹ Emil Feraru, *op. cit.*, p. 267.

⁵² Petre Belle, *op. cit.*, p. 1179.

⁵³ S. Feller, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁴ N. Prisca, *op. cit.*, p. 135, 487-488; Tudor Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetățenilor în Constituția Republicii Socialiste România*, în „Justiția Nouă”, nr. 3, 1966, p. 16. În discursul propagandistic al liderului partidului, „asigurarea dreptului la muncă a devenit posibilă abia acum prin existența și dezvoltarea formațiunii socialiste a economiei naționale, prin creșterea neîntreruptă și sistematică a forțelor de producție, prin înlăturarea posibilității crizelor economice și prin lichidarea șomajului” (Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raport asupra Proiectului de Constituție a Republicii Populare Române, Prezentat în fața Marii Adunări Naționale, 23 septembrie 1952*, în *op. cit.*, p. 527).

piul, «cine nu muncește, nu mănâncă»“ (art. 15)⁵⁵. În același timp, în doctrina juridică se sublinia faptul că, dacă „în statele capitaliste, munca este o chestiune particulară a celor ce sunt înrobiți pentru creșterea bogăției capitaliștilor”⁵⁶, în democrația populară „munca a devenit o chestiune de onoare, de glorie”⁵⁷.

La nivel practic, perspectiva liderilor comuniști asupra muncii s-a văzut cu prilejul discutării proiectului noului Contract colectiv de muncă, în vara anului 1948. Spre deosebire de vechiul contract⁵⁸, acesta stabilea obligații și restricții noi, constând în sporirea numărului orelor zilnice de lucru și scăderea zilelor de concediu, reducerea plății pentru orele suplimentare, pentru concediul de odihnă neefectuat și a diurnelor pentru deplasări, precum și micșorarea valorii avantajelor ocazionale pentru muncitori (precum ajutorul de naștere și căsătorie). Aceste dispoziții i-au nemulțumit și pe unii dintre membrii Biroului Politic (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu) care au atras atenția asupra faptului că „lipsește grija față de muncitori“, că sunt prea multe îndatoriri și prea puține drepturi, Iosif Chișinevski întrebându-se, chiar, dacă „suntem în război”⁵⁹. Tendința reduționistă s-a menținut însă și cu prilejul adoptării „Constituției muncii“, cum pretențios era numit de către liderii comuniști Codul muncii. Bazat pe principiile codului Uniunii Sovietice din 1922, legea care reglementa raporturile de muncă restrângea drepturile cu privire la plata orelor suplimentare, la un orar mai flexibil pentru tinerii muncitori și la durata concediului de mater-

⁵⁵ I. Dragomir, *Constituția Republicii Populare Române – Constituția construirii socialismului*, în „Justiția Nouă“, anul XII, nr. 6, 1956, p. 918.

⁵⁶ Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 383.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 360; N. Prisca, *op. cit.*, p. 178-180.

⁵⁸ În legislația socială a muncii din România Întregită, sub impulsul hotărârilor adoptate în organismele internaționale de profil, s-au adoptat importante prevederi cu privire la reglementarea duratei muncii, a retribuirii orelor suplimentare și a protejării categoriilor sociale cu un regim special. Cel mai important act normativ, în acest domeniu, a fost legea din 13 aprilie 1928 care a stabilit măsuri de ocrotire a minorilor și femeilor în desfășurarea muncii din sectorul industrial și comercial și a introdus în industrie (prin legea din 4 august 1938 aceste dispoziții s-au extins și în comerț) regimul de lucru de 8 ore zilnic sau 48 de ore săptămânal (cu derogările de rigoare), orele suplimentare fiind plătite. Pentru detalii a se vedea Tudor Rătoi, *Din modernizarea României interbelice, Legislația socială a muncii*, Iași, Editura Antheros, 1998, p. 121-129.

⁵⁹ Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. de la 20 august 1948“, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, București, 2002, p. 133-152.

nită⁶⁰. Conștienți de impactul negativ al tuturor acestor măsuri în mediul muncitoresc, șefii comuniști, precum Vasile Luca, încercau, printr-o logică îndoielnică, să explice cum o micșorare a unor drepturi duce în fapt la sporirea acestora: „ceea ce este cel mai important este ca întreaga clasă muncitoare să înțeleagă că chiar dacă este vorba formal de a pierde anumite drepturi cucerite, aceasta nu micșorează drepturile, ci e ceva numai formal, pentru că Codul acesta și toate sarcinile datorate către stat, către muncă, către producție asigură existența sa și îmbunătățirea vieții sale”⁶¹.

În mod firesc, un asemenea discurs nu a avut rezonanță printre muncitori, încât după punerea în aplicare a Codului muncii, în vara anului 1950, membrii Secretariatului C.C. al P.M.R. își făceau „autocritica” cu privire la lipsa de entuziasm în explicarea măsurilor restrictive ale acestei legi, ceea ce a permis „dușmanului” să profite de ignoranța „părții înapoiate a clasei muncitoare”. Eroarea trebuia rapid îndreptată, iar soluția dată de Gheorghiu-Dej a fost: „cei mai buni agitatori, gazetari, să fie mobilizați și puși în linie de bătaie. Ascuțișul să fie îndreptat împotriva dușmanului, împotriva indisciplinei, a delăsării”⁶².

Depășirea frecventă a orelor de lucru zilnice și neplata orelor suplimentare de muncă a rămas, în întreaga perioadă a „democrației populare”, una din problemele cele mai apăsătoare pentru muncitorul român. Această tristă realitate a atras, în mai multe rânduri, atenția chiar diriguitorilor partidului. De pildă, cu prilejul discutării în Biroul Politic al C.C. al P.M.R. a Proiectului Planului de Stat pe anul 1962, Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a pronunțat ferm pentru necesitatea retribuirii orelor suplimentare și a respectării stricte a programului de muncă de 8 ore zilnic, orice depășire fiind excepțională și „numai cu aprobarea ministerului, cu aprobarea președintelui Consiliului de Miniștri”. Pentru justificarea acestei necesități, liderul comunist relatează și o întâmplare elocventă pentru desfășurarea relațiilor de muncă în România acelor ani: „Eu am fost la o întreprindere de la Cîmpulung și mi-a ieșit un muncitor în cale și mi-a spus că el lucrează 12-14 ore pe zi și că primește salariu numai pentru 8 ore de muncă. Eu l-am întrebat

⁶⁰ Vezi „Stenograma ședinței Plenarei a VI-a a C.C. al P.M.R. din 15-17 mai 1950”, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, 1950-1951, București, 2004, p. 238-249.

⁶¹ *Ibidem*, p. 246.

⁶² „Stenograma ședinței Secretariatului C.C. al P.M.R. din 20 iunie 1950” în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, 1950-1951, p. 293-297.

cum se întâmplă acest lucru. El mi-a explicat că la începutul anului aproape nu face nimic, apoi când se apropie sfârșitul anului și planul trebuie îndeplinit se dă bătaie și se lucrează în salturi câte 12-14 ore pe zi”⁶³.

Tratată prin prisma binomului drept-obligație⁶⁴, munca nu a fost inclusă în categoria obligațiilor propriu-zise ale cetățeanului României „democrat-populare”⁶⁵. La fel ca și „apărarea și dezvoltarea bunurilor comune ale poporului” (art. 7, Constituția din 1948) sau „respectarea și aplicarea întocmai a Constituției și a legilor țării” (art. 17, Constituția din 1952), obligația de a munci făcea parte din acele obligații esențiale de care depindea însăși existența și funcționarea statului „democrat-popular”. Din acest motiv, ele nici nu au fost incluse în titlul referitor la *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*.

Constituția R.P.R. din 1948 stabilește în cuprinsul acestui titlu două obligații care revin cetățenilor români: obligația apărării patriei (art. 36 alin. 1) și obligația serviciului militar (art. 36 alin. 2). Sunt două obligații firești, datoria îndeplinii serviciului militar regăsindu-se și în constituțiile anterioare⁶⁶. Rațiunea existenței celeilalte obligații, socotită ca o „datorie de onoare”, se explică prin necesitatea impunerii unei obligații generale, care să incumbe tuturor cetățenilor și nu doar celor apti de serviciul militar.

Materia obligațiilor cetățenești suferă o puternică ideologizare în cuprinsul celui de-al doilea act constituțional al României „democrat-populare”. Urmând tiparul legii fundamentale staliniste⁶⁷, Constituția din 27 septembrie 1952 renunță la tradiția constituțională românească (păstrată chiar și de primul așezământ constituțional comunist)⁶⁸ care statornicea materia

⁶³ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond C.C. al P.C.R. Cancelarie, dosar nr. 29/1961, filele 24-25.

⁶⁴ „Dreptul la muncă având drept condiție fundamentală existența și dezvoltarea proprietății socialiste, apărarea și dezvoltarea acestei proprietăți este o îndatorire fundamentală a cetățenilor” (S. Feller, *op. cit.*, p. 76).

⁶⁵ Emil Feraru, *op. cit.*, p. 276.

⁶⁶ Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, București, Humanitas, 1992, p. 74.

⁶⁷ Vezi „Stenograma ședinței Secretariatului C.C. al P.M.R. din 10 octombrie 1951”, în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, 1950-1951, p. 596; Tudor Drăganu, *Curs de Drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universității „V. Babeș” Cluj, 1953, p. 502; Jean Rivero, *op. cit.*, p. 90. Pentru textul Constituției U.R.S.S. din 5 decembrie 1936 a se vedea Maurice Duverger, *op. cit.*, p. 480-497.

⁶⁸ Traian Broșteanu, *op. cit.*, p. 64-65; A. Schreiber, *op. cit.*, p. 69.

drepturilor și libertăților cetățenești la începutul actului constituțional, în cuprinsul ei capitolul intitulat *Drepturile și datoriile fundamentale ale cetățenilor* fiind situat la sfârșit, după normele privind organele statului⁶⁹. În același timp, deși a fost caracterizată de Gheorghe Gheorghiu-Dej drept „Constituția construirii socialismului și a făuririi fericirii și bunăstării celor ce muncesc”⁷⁰, în cadrul ei apar noi obligații de care sunt ținuti cetățenii români. Pe lângă „obligațiile de serviciu, garantate prin măsuri de stat”⁷¹, respectiv obligația serviciului militar (art. 91) și obligația apărării patriei (art. 92), sunt reglementate și acele obligații „care exprimă nivelul conștiinței socialiste a oamenilor muncii” și „condiționează construirea într-un ritm cât mai rapid a socialismului și vieții fericite”⁷². În cuprinsul acestei categorii de obligații, fără nici un corespondent în constituțiile anterioare, intră obligația de respectare a Constituției și legilor țării, obligația de păzire, întărire și dezvoltare a proprietății socialiste, obligația de respectare a disciplinei muncii, obligația de a contribui activ la întărirea regimului de democrație populară și la propășirea economică și culturală a țării (art. 90)⁷³. Cu excepția primei obligații, care este o obligație intrinsecă oricărei societăți funcționale, celelalte obligații sunt dispoziții imperative care subordonau ireversibil individul regimului politic.

Prezența unor obligații de acest gen într-o societate în care „orânduirea democrat-populară s-a consolidat definitiv”⁷⁴ putea părea periculoasă, inducând ideea că cetățenii români nu au o conștiință socialistă destul de ridicată, aceasta trebuind consolidată prin măsuri restrictive impuse de actul constituțional. Din acest motiv, s-a încercat justificarea acestei situații prin faptul că „socialismul nu a izbândit încă deplin, că ne aflăm în perioada de

⁶⁹ Capitolul VII (*Drepturile și datoriile fundamentale ale cetățenilor*) al Constituției Republicii Populare Române din 27 septembrie 1952 a fost redactat de către o subcomisie compusă din Gheorghe Apostol, Chivu Stoica și Constanța Crăciun (vezi „Stenograma ședinței Comisiei pentru redactarea proiectului noii Constituții” în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, 1950-1951, p. 600).

⁷⁰ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 514; S. Feller, *op. cit.*, p. 43; Petre Belle, *op. cit.*, p. 1173.

⁷¹ Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 427-428.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Nistor Prisca, *Crearea și dezvoltarea istorică a instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în anii puterii populare*, în „Analele Universității București, Științe juridice”, anul XVIII, nr. 2, 1969, p. 36.

⁷⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 522.

trecere de la capitalism la socialism⁷⁵ și, în consecință, vigilența și efortul comun trebuiau continuate. În plus, în doctrina juridică socialistă s-a elaborat în anii următori o teorie proprie cu privire la natura juridică și conținutul acestui tip de obligații. În mod firesc, prima vizată a fost îndatorirea de respectare a „disciplinei muncii”. După ce a ocupat un loc privilegiat printre îndatoririle fundamentale ale cetățeanului, s-a recunoscut că s-a apreciat „în mod greșit” specificul obiectului acestei obligații, „care nu poate exista decât ca element al conținutului raportului juridic de muncă”, Constituția din 1965 abandonând-o⁷⁶. S-a subliniat faptul că, îndatoririle fundamentale nu reprezintă un element al unei relații contractuale dintre stat și cetățean (chiar dacă fundamentarea lor se făcea în registrul obligațiilor și al drepturilor corelative)⁷⁷, ci sunt forme de consolidare și apărare a „mărețelor cu ceriri ale oamenilor muncii”⁷⁸, prezența lor fiind o garanție că „drepturile cetățenești vor constitui o realitate”⁷⁹. Se susținea în același timp că, odată cu întărirea socialismului, aceste obligații își pierd treptat caracterul strict juridic și devin „obligații sociale și morale”, ca expresii ale conștiinței sociale și a moralității socialiste⁸⁰.

În ciuda acestei justificări doctrinare, problema obligațiilor cetățenești în societățile comuniste a rămas în continuare una delicată. Din acest motiv, s-a pus un accent deosebit pe problema drepturilor și libertăților cetățenești, subiect favorizat de literatura juridică și politică din statele comuniste⁸¹. Chestiunea îndatoririlor pe care le avea cetățeanul comunist era întot-

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Nistor Prisca, *Dinamica instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în orînduirea socialistă*, în „Analele Universității București, Științe juridice”, anul XXII, nr. 1, 1973, p. 21-22.

⁷⁷ N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 460; Idem, *Contribuții la studiul instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor*, în „Analele Universității București, Seria științe sociale, Științe juridice”, anul XVII, 1968, p. 16; Idem, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 61-62, 292.

⁷⁸ I. Dragomir, *op. cit.*, p. 925.

⁷⁹ Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 499.

⁸⁰ Imre Szabó, *op. cit.*, p. 19-20.

⁸¹ În literatura de profil din România pe lângă lucrările și studiile deja citate amintim și T. Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetățenilor în Constituția R.S.R.*, în „Justiția Nouă”, nr. 3, 1966; I. Muraru, *Definirea drepturilor fundamentale ale cetățenilor R.S. România*, în „Analele Universității București, Științe juridice”, 1966; Idem, *Garantarea exercitării drepturilor fundamentale ale cetățenilor*, în „Analele Universității București, Științe juridice”, nr. 1, 1971 etc.

deauna tratată succint și de cele mai multe ori tangențial, în contextul prezentării drepturilor și libertăților cetățenești.

Realitatea, însă, era mai crudă. În „democrația-populară” românească, la fel ca în toate societățile totalitare, obligațiile sunt mai multe decât cele care incumbă expres și drepturile sunt mai puține decât cele oferite în mod formal. Observația unui cunoscător al fenomenului totalitar, Curzio Malaparte, că în regimurile totalitare ceea ce nu este interzis este obligatoriu⁸², se constituie într-un tragic adevăr. În ciuda unei propagande bogate și a unor texte legislative generoase, regimurile comuniste nu au asigurat o „cetățenie politică”, ci în cel mai bun caz o formă trunchiată a „cetățeniei sociale”⁸³. Numeroasele drepturi și libertăți nu s-au regăsit și în viața reală, iar atât de mult invocatele garanții s-au dovedit a fi false. Din această perspectivă, abținerea de la revendicarea unor drepturi și libertăți pe care constituțiile democrațiilor populare le recunoșteau în mod formal reprezintă cea mai apăsătoare obligație pe care cetățeanul și-o asuma, în mod tacit, în orice regim comunist.

LES LIMITES DU „BONHEUR PROLÉTARIEN”:
LES DEVOIRS FONDAMENTAUX DU CITOYEN
DANS LA ROUMANIE „DÉMOCRATE-POPULAIRE”

- R é s u m é -

Dans le régime de la démocratie populaire, un intérêt particulier a été accordé aux droits et aux libertés civiques, mais les Constitutions communistes de 13 avril 1948 et de 27 septembre 1952 ont prévu aussi des devoirs pour les citoyens roumains. La distinction des devoirs civiques dans le contenu d'un titre de la loi fondamentale ne faisait pas partie de la tradition constitutionnelle roumaine. À partir d'une vision spécifique sur la nature et le contenu des droits et des libertés civiques, a été soutenue la nécessité de réglementer les devoirs civiques dans l'acte constitutionnel comme l'expression de l'unité qui existe entre les droits et les obligations dans les sociétés communistes.

La Constitution de la République Populaire Roumaine de 1948 établit deux devoirs qui reviennent aux citoyens roumains, mais la matière des devoirs civiques connaît une forte idéologisation dans le texte du deuxième acte constitutionnel de la Roumanie „démocrate-

⁸² apud I. Ciupercă, *Totalitarismul, fenomen al secolului XX*, partea I, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 244.

⁸³ Dominique Schnapper în colaborare cu Christian Bachelier, *op. cit.*, p. 71-72; J.M. Barbalet, *op. cit.*, p. 74-91.

populaire“. En même temps, dans son contenu apparaissent de nouvelles obligations dont les citoyens roumains sont tenus. Dans ce cadre législatif, dans la doctrine juridique socialiste a été élaborée une complexe théorie concernant la nature juridique et le contenu de ce type de devoirs. Malgré cette justification doctrinaire, le problème des devoirs civiques dans les sociétés communistes a continué de rester délicat. C'est pourquoi un accent distingué a été posé sur le problème des droits et des libertés civiques, un sujet favorisé par la littérature juridique et politique des États communistes. Le problème des devoirs, qu'un citoyen communiste avait, était toujours traité succinctement et le plus souvent tangentiellement, dans le contexte de la présentation des droits et des libertés civiques. L'article met en évidence les particularités de la notion „des devoirs fondamentaux du citoyen“, comme elle apparaît dans la législation et la doctrine de l'époque.

Liviu Nițu

Distrugerea elitelor politice istorice între anii 1950-1955

Acțiunea comuniștilor români și a U.R.S.S. de schimbarea a ordinii sociale în România, (începută la 6 martie 1945), a făcut obiectul unui plan de acțiune specific tuturor restructurărilor de sistem din statele est și central europene. Guvernului Groza, a demarat procesul de restructurare (distrugere) al vechiului regim interbelic. Începând cu anii 1948/1949 s-a trecut la edificarea sistemului „democratic popular“, prin lichidarea tuturor formelor de organizare economică și socială, care nu erau direct controlate de partidul comunist. Acest demers de construire a unei noi societăți a implicat și masiva operațiune de eliminare a susținătorilor democrației interbelice. Micii proprietari (țărani), meșteșugarii, comercianții, marii burghezi și deținători de pământuri care supraviețuiseră războiului și anilor primei represiuni (1945-1949), au ajuns în atenția organelor de securitate și de miliție ale tinerei republici populare. Denumiți generic de autorități „dușmani ai poporului“, au fost percepuți ca o amenințare latentă, potențabilă la un moment dat de către „imperialiști“ în confruntarea tacită ce începuse să se contureze între Occident și URSS.

Singura măsură de eliminare din viața publică, pe care au găsit-o conducătorii comuniști, a fost exterminarea fizică și morală a tuturor categoriilor sociale bănuite ar mai fi având nostalgia vechiului regim, sau ar fi cutezat să se opună „prețioaselor teze“ venite de la Moscova.

Printre primii inamici identificați de sistem¹ au fost reprezentanții vechii clase politice percepuți ca fiind coloana vertebrală a societății democratice

¹ Gheorghiu Dej, în ședința Biroului Politic al Comitetului Central al P.C.R. din 4 mai 1945, a afirmat: „Noi am stabilit înainte că linia noastră este să distrugem P.N.Ț. și P.N.L. ...“; Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola AS 1-399, c. 266-268.

românești ce existase până în 1945. Fruntașii partidelor politice, ca și toți demnitarii statului român din perioada 1918-1947, s-au confruntat cu un destin aparte care i-a condus de pe banca ministerială sau parlamentară direct în temnițele comuniste pentru sigura vină de a fi participat la guvernarea României interbelice.

Represiunea împotriva acestei categorii sociale a sfidat normalul și s-a manifestat extrem de variat. Epurările din aparatul de stat, naționalizările, evacuările forțate din propriile locuințe au devenit elemente specifice vieții de zi cu zi. S-a continuat cu fixarea domiciliului obligatoriu, sau cu deportări în Bărăgan și Delta Dunării. Totul a culminat cu „internarea” lor în penitenciare. S-a creat un adevărat „gulag românesc”, la nivelul întregii țări, atât în penitenciare cât și în libertate, iar în rândurile celor vizați s-a instaurat teama, sentiment ce a fost un adevărat fenomen de masă.

Noi ne-am oprit asupra unui episod din această mare dramă, respectiv al distrugerii elitei politice istorice între anii 1950-1955, mai precis a celor ce au aparținut politic de partidele P.N.L. și P.N.Ț., sau continuatoarelor acestora P.N.L. Tătărescu, P.N.L. Bejan. Acest fenomen de eradicare al microbului democratic a cuprins prin proporții întreaga societate românească și s-a desfășurat pe mai multe paliere. A început cu dezmembrarea organizațiilor vechilor partide politice și a continuat cu distrugerea morală și fizică a foștilor simpatizanți și aderenți, membrii de partid, în închisori și în colonii de muncă. Pentru ca fenomenul să fie ireversibil, să nu mai poată scăpa nimeni și nimic, au inițiat și distrugerea mediului în care se formaseră și în care se puteau forma noi germeni democrați. A fost vorba de familiile și prietenii celor culpabili de a fi fost altfel decât comuniști.

În cadrul perioadei analizate, din punctul de vedere al activității politice de partid liberalii nu s-au făcut remarcați în nici un fel. În conformitate cu decizia conducătorului lor, Dinu Brătianu, de a se retrage din viața publică, organizațiile centrale, județene și municipale au căzut într-o totală delăsare și dezorganizare. Marea majoritate au cedat de teamă să nu împărtășească soarta numeroșilor arestați, începând cu noiembrie 1945, și datorită situației financiare și economice critice în care se aflau. Nu au depus activități pe linie politică ci s-au mărginit în marea majoritate a cazurilor doar la întrevederi amicale, schimburi de păreri și informații în jurul subiectelor de politică externă, din care se degaja speranța unei intervenție americane în România similară celei din Coreea. De exemplu Gh. Slama, Bebe Brătianu, Costache Pilat, Constantin Bursan se vizitau între ei și comentau situația internațională prin prisma alegerilor din Anglia (victoria laburiștilor 1950),

a producerii bombei cu hidrogen de americani și posibilitatea izbucnirii unui război. În schimb, Gh. Brătianu se adâncise în studii de istorie². Pe lângă aceste subiecte, cele legate de traiul de zi cu zi erau cele mai arzătoare. Lui Alexandru Lapedatu i se retrăsese pensia, Vasile Sassu era îngrijorat să nu pătească același lucru. Alții au fost dați afară din servicii. Naționalizarea imobilelor a pricinuit noi drame, mulți pierzându-și banii din chirii, singurele surse de venit rămase.

Au existat totuși și elemente cu manifestări ostile față de puterea instalată. Provenind, în special din rândurile membrilor simpli de partid, aceștia nu ezitau să-și manifeste deschis opoziția. De exemplu, Ion Panciu, șeful organizației liberale din comuna Bragadiru, județul Ilfov a afirmat public, cu ocazia zilei R.P.R., că „numai bomba atomică îi va opri pe acești tâmpiți să nu mai facă astfel de sărbători“. Alții, mai resemnați precum Vasile Sassu mărturisea că nu mai întrevedea nici o schimbare apropiată și dacă o fi să se producă peste 5-10 ani nu-l mai interesează, deoarece era bătrân și nu o mai putea duce mult³.

Cu toate acestea, organele de securitate supravegheau îndeaproape pe brătieniști precum reiese și dintr-un raport sinteză⁴ al Direcția Regională a Securității Poporului Iași către Direcția Generală a Securității Poporului din data de 4 martie 1950: „în lupta lui împotriva regimului de democrație populară dușmanul de clasă se folosește de elementele care au fost în PNL Brătianu și care datorită pozițiilor privilegiate pe care le-au ocupat în trecut (moșieri, industriași, chiaburi) în prezent au adoptat atitudini potrivnice actualei forme de stat din țara noastră“. Chiar dacă acești dușmani ai poporului erau în vârstă, mulți nu aveau mijloace de existență, conform securității din Iași, aceste elemente „încearcă pe toate căile să lupte pentru a-și recâștiga pozițiile politice și economice de odinioară“. În finalul documentului, în contradicție totală cu începutul său autoritățile recunoșteau că „activitatea lor se mărginește la manifestări izolate“.

În București, în lunile ianuarie-mai 1950, domnea teama de a fii arestat, mai ales în rândurile liberalilor. Aceștia interpretau arestările din rândurile partidelor istorice ca pe un preambul al unui conflict internațional ce urma să izbucnească, iar ei căutau prin orice manevre să scape de aceste arestări. Osvald Racoviță dorea să părăsească capitala pentru a nu fi arestat; Emil

² Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 247.

³ Ibidem, f. 263.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 2714, v. 22, f. 1-6.

Ceaicovschi, fost deputat atenționa că în fiecare localitate erau liste întocmite cu persoanele ce urmau arestate; Gh. Slama a refuzat îndemnul rudelor de a fugi în provincie. Constantin Bârsan afirmase în public, pe 18 mai 1950, că o parte din arestați au fost deja eliberați (gen. Văitoianu, Dinu Brătianu și Constantin Argetoianu), iar cei rămași beneficiau de un tratament foarte bun și că le-a fost îngăduit să-și ia pături, schimburi și alimente⁵.

În Timișoara în aceeași perioadă, de teama arestărilor, avocatul Nicolae Fărcășanu hotărâse să-și vândă proprietățile și să fugă la București în speranța că i se va pierde urma. În urma intervenției americane din Coreea a contramandat totul și a reluat legăturile cu fostele cadre de conducere ale organizației.

Altor liberali le-a fost teamă de o eventuală deportare a celor arestați în noaptea de 5/6 mai 1950 în URSS. În acest context își exprimau nedumerirea față de arestările masive de brătieniști care nu mai activaseră de câțiva ani⁶.

Interesant a fost și curentul centrat în jurul lui Tătărescu, Radu Roșculeț, Gh. Vântu, care au crezut în chemarea primului la guvern să colaboreze cu comuniști. Astfel în data de 23 ianuarie 1950, Radu Roșculeț a cerut unor amici din Constanța să termine cu manifestările contra regimului actual, recomandându-le răbdare, spunându-le că era posibilă o împăcare între conducătorii actualului partid de la conducerea țării și conducătorii partidelor istorice⁷.

Concluzia organelor de securitate ce am regăsit-o în toate documentele redactate pentru conducerea superioară (găsite de noi; N.A.) începând cu a doua jumătate a anului 1949, iar apoi în cursul anului 1950, a fost, că P.N.L. Brătianu nu ducea o activitate organizată, ci se observa numai unele manifestări izolate, ostile regimului din parte unor membri ai acestui partid⁸.

La începutul deceniului șase al sec. XX, Partidul Național Liberal Bejan a fost poate sigurul partid cu reminiscențe opoziționist-democratice care a beneficiat de clemența autorităților⁹. Pretins continuator al politicii liberale, după cum îi spunea și titulatura, s-a făcut remarcant, doar prin adâncirea

⁵ Ibidem, f. 287-290.

⁶ Ibidem, f. 382.

⁷ Ibidem, f. 37.

⁸ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 236.

⁹ Alături de P.N.L. Bejan, mai exista în epocă, funcțional doar Partidul Țărănesc Democrat condus de dr. N.Gh. Lupu.

politicii de compromis dusă de predecesorul său, partidul liberal tăărăscian. Dacă în acțiunea celui din urmă regăsim elemente specifice doctrinei politice liberale, pentru P. Bejan și acoliții săi nu putem remarca decât politica de conciliere și de complacere în noile realități „democrat-populare“.

La scurt timp, însă, prezența lor decorativă nu a mai fost dorită de autoritățile comuniste, iar membrii de frunte ai acestui partid au urmat același drum al suferințelor ca și ceilalți fruntași liberali. Chiar dacă avea reprezentare parlamentară (în alegerile din 28 martie 1948 reușiseră să obțină 7 mandate¹⁰) partidul, în frunte cu Petre Bejan, a fost monitorizat îndeaproape de securitate.

Despre activitatea parlamentului și a partidului său în cadrul acestui for, fruntașul liberal mărturisea în diversele întâlniri cu simpatizanții săi că parlamentul devenise o simplă instituție de înregistrare a legilor, făcute de comuniști și că acesta era convocat numai de formă pentru a vota legile „cu ochii închiși“, fără a mai discuta asupra lor, aceste discuții fiind făcute mai dinainte în plenul P.C.R.¹¹.

În activitatea politică a P.N.L. Bejan nu s-a remarcat poate niciodată o evoluție politică normală. În cursul anilor 1948-1950, partidul a activat doar la nivel central prin intermediul unor întruniri ai liderilor regionali convocați în casa lui P. Bejan, prin reuniuni cu ocazia deschiderii lucrărilor parlamentului sau prin întâlniri ale fruntașilor bucureșteni.

Cuvântul de ordine în toți acești ani a fost îndemnul adresat de Petre Bejan „ca fiecare membru să-și vadă de treabă și să nu se manifeste ostil regimului cu care P.N.L. Bejan colaborează“¹².

În data de 28 ianuarie 1950, profitând de ocazia că toți membrii Comitetului Central al P.N.L. Bejan se aflau în București, cu ocazia deschiderii lucrărilor parlamentului, liderul partidului i-a convocat pe toți la el acasă unde a avut loc o ultimă ședință a forurilor de conducere ale acestui partid. Cuvântul lui Bejan a fost unul optimist arătând că liberalismul crește în lumea întreagă, datorită reformelor făcute de comuniști, ceea ce face ca masele să simpatizeze cu liberalii. În încheiere îi sfătuiește pe aceștia să țină legătura cu cadrele din județe în așa manieră încât să nu fie „descoperite“ de organele de represiune.

¹⁰ Ioan Scurtu, studiu introductiv în *Stenogramele ședințelor Biroului politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român 1948*, București, Arhivele Naționale ale României, 2002, f. V.

¹¹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 234.

¹² Idem, f. 232.

Cu toate aceste îndemnuri, acțiunea politică în teritoriu se mărginea la simple discuții ocazionale, membrii acestui partid nu au mai ținut legătura de la om la om, organizațiile locale existând numai cu numele. Doar liderii acestora se mai întâlneau accidental.

O situație deosebită o regăsim în cadrul organizației capitalei. Elementele brătieniste, tătăresciene, bejeniste interacționau foarte des, și nu de puține ori își sabotau reciproc tentativele de organizare. De exemplu, N. Trestianu, membru de frunte al partidei brătieniste considera pe Bejan și Tătărescu niște oameni politici ratați, și a luat măsuri ca să zădărnicească orice tentativă de acțiune a lui Bejan în sectorul II Negru din Capitalei¹³. A cerut insistent, alături de alți membrii autodizolvarea P.N.L. Bejan. În sectorul IV Roșu s-au confrunța dr. Cepa cu acțiunea de organizare și cu Andreescu Rigo, fost primar P.N.L. Tătărescu ce milita pentru autodizolvare. În sectorul I pe linia autodizolvării acționa și fostul lider Sever Paschievici¹⁴. În fața acestui val de opoziție Bejan a renunțat la organizarea Capitalei dar dorea convocarea unei ședințe a Comitetului de Conducerea a partidului. În cercurile apropiaților își exprima opinia de încetare a activității politice dar fără a dizolva cadrele. Pe 29 martie a declarat că „va înceta orice activitate politică, fapt pentru care a înștiințat și M.A.I. și că în acest scop va convoca comitetul de conducere pentru ai aduce la cunoștință acest fapt”¹⁵. Tot cu acest prilej a mai spus că este de datoria sa să lupte pentru eliberarea liberalilor arestați.

Limitat de propriile concepții, Bejan s-a mărginit la o politică de intervenții pe lângă diferite autorități ale statului și miniștri pentru rezolvarea unor probleme personale sau ale prietenilor săi.

În interiorul maselor liberale s-a făcut simțită tot mai pregnant dorința multor lideri de a se retrage din viața publică. Mai mult chiar, teama de a intra în vizorul securității a determinat pe mulți să adopte o poziție defensivă, de renunțare la lupta politică și de acceptare a noilor realități. În acest sens redăm poziția colonelului Solacol, președintele organizației județene Ilfov, care îi sfătuia pe aderenții săi „să se încadreze în câmpul muncii și să nu mai depună activitate politică”.

Cu toate că se înregistrase o tendință hotărâtoare de retragere de pe scena politică a P.N.L. Bejan, la sfârșitul lunii martie 1950, tot mai mulți

¹³ Idem, f. 235, 242.

¹⁴ Idem, f. 242

¹⁵ Ibidem, f. 252.

liberali se plâneau de stricta supraveghere la care erau supuși de organele de securitate¹⁶.

Dublarea gărzilor din jurul locuinței lui Tătărescu, în aprilie 1950, a fost interpretată de către liberalii de toate nuanțele ca un semn rău. Zvonurile privind pregătirea unui proces contra lui Pătrășcanu au provocat și mai multe insomnii liberalilor, care se așteptau să fie implicați în proces pentru depoziiții. Toate aceste măsuri aveau să pregătească valul de arestări din mai 1950.

În fața acestei dezorganizări vizibile, organele de securitate au ajuns la concluzia că: „prin caracterul ei organizatoric și propagandistic (activitatea P.N.L. Bejan, N.A.) devine pe zi ce trece mai subversivă și deși nu fac o autodizolvarea a partidului, prin înseși directivele de la centru, în sensul de a se face legături de la om la om rezultă că P.N.L. Bejan, are tendințe de a intra în ilegalitate, nemanifestându-se însă în acest sens, atitudinea lor fiind de a merge pe linia legalității”¹⁷.

Pornind probabil de la aceste considerente nici Petre Bejan și nici susținătorii săi nu au fost iertați. Bejan a fost arestat în mai 1950 și întemnițat la Sighet. În iulie 1955, i s-a fixat domiciliu obligatoriu în comuna Măzăreni din Brăila, unde a stat până în 1959, ca apoi să ajungă din unul dintre cei mai renumiți „petroliști” români, simplu angajat la I.A.S. Butimanu¹⁸. Nu în ultimul rând menționăm faptul că în momentul arestării, Petre Bejan era deputat în Marea Adunare Națională, deci beneficia de imunitate parlamentară. A decedat în data de 6 septembrie 1978.

Întemnițarea elitei politice românești. Sighet

La începutul anilor '50, oficialitățile noului stat român au decis rezolvarea, poate, pentru totdeauna a problemei foștilor membrii, fruntași, lideri ai partidelor istorice și ai partidelor de extremă dreapta. O bună parte din aceștia deja se aflau în „gulagul” comunist. În pușcării, în unități de muncă (de fapt lagăre) sau sub urmărirea organelor de represiune, acești foști adversari politici fuseseră izolați de societate dar și de posibilitatea de a mai întreprinde ceva. Pe fondul înmulțirii reformelor „democrat-populare” (naționalizări, confiscării, retragerea pensiilor, evacuări etc) și a creșterii

¹⁶ Ibidem, f. 254, 255.

¹⁷ Ibidem, f. 235.

¹⁸ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 3073, v. 8, f. 68.

tensiunii în rândurile celor ce rămăseseră în libertate și nu erau de acord cu aceste măsuri, regimul a hotărât declanșarea unui nou val de arestări.

Reprimarea a îmbrăcat de data aceasta forme dintre cele mai brutale.

În acest context, regimul existent a hotărât să „soluționeze” și problema foștilor demnitari aparținând regimurilor democratice interbelice și a celor din timpul guvernelor Antonescu, Sănătescu, Rădescu.

În noaptea de 5 spre 6 mai 1950, autoritățile, Direcția Generală a Securității Statului, a trecut la arestarea tuturor miniștrilor și secretarilor de stat din intervalul 1918 – februarie 1945. Nu au fost excepția, de la aceste măsuri nici demnitarii liberali tătărăscieni și bejeniști, foștii „tovarăși de drum” care se considerau la adăpost de urgiile sistemului.

Amănunte despre contextul în care a survenit acest ordin, cine l-a conceput, care au fost motivațiile, nu avem. Documentele identificate până în prezent nu permit o evaluare foarte concretă. Singurul document publicat¹⁹ este un bilanț înaintat conducerii M.A.I. prin adresa nr. 43/41768 din 6 mai 1950.

Din acest document reiese că arestările s-au efectuat în baza ordinului colonelului Gavrilă Birtaş, șeful Direcției I Informații Interne din D.G.S.P., către direcțiile regionale, și el viza arestarea unui număr de 82 persoane, foști demnitari. Pentru această operație s-au organizat 36 echipe a câte 6 oameni. Fiecare echipă a primit instrucțiuni sigilate în plic la începerea operațiunilor și urma să facă două descinderi. Operațiunile s-au declanșat la orele 0.35 din noaptea de 5-6 mai 1950. A doua zi, aceste echipe au raportat un număr de 69 persoane arestate.

Modul de operare a fost următorul: în puterea nopții au fost ridicate de autorități de la casele lor și aduse la închisoarea Ministerului de Interne, în București. Aici le-au fost pregătite celule individuale, iar după o scurtă identificare și după ce au fost adunați mai mulți, au fost transferați cu dube ermetice închise la Sighet, în mai multe serii²⁰.

Documente recent descoperite ne-au permis să reconstituim componența a două dintre aceste transporturi efectuate în data de 6 mai 1950. Astfel în

¹⁹ Claudiu Secașiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice românești*, în *Memoaria Închisorii Sighet*, Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 249-251.

²⁰ Din păcate, mărturii directe de la supraviețuitorii Sighetului au rămas prea puține; dintre acestea se detașează mărturia profesorului Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994. Pe lângă această lucrare s-au păstrat scurte fragmente: Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Enciclopedică, București, 1992.

duba cu nr. 16968, au fost transferați: Gheorghe I.C. Brătianu, Gheorghe Tătărescu, Constantin Bebe Brătianu, Petre Bejan, Gheorghe Vântu, Manolescu Strunga, Mihai Racoviță, Dumitru Alimănișteanu, Radu Portocală, Constantin C. Giurescu, Constantinescu Tancred, Nicolae Samsonovici, Napoleon Crețu, Pantelimon Halippa, Alexandru Popescu Necșești²¹.

În duba cu numărul 16964, în aceeași dată, au fost ridicați²²: Virgil Potârcă, Alexandru Tătărescu, Valer Popp, Constantin Argetoianu, Alexandru Lepădatu, Ștefan Tătărescu, Ion Savin, Augustin Filip, Ion Rășcanu, Emanoil Tătărescu, Victor Gomoiu, Constantin Ilasievici, Gheorghe Tașcă, Ion Cristu.

În total aceste două transporturi au dus la Sighet 29 de persoane.

Amănunte despre împrejurările care au condus la evenimentele din 5-6 mai 1950 am regăsit în comunicarea unei cercetătoare ruse²³ prezentată în simpozionul de la Sighet din 1998. Aceasta a citat informații din raportul consilierului sovietic de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne către superiorii săi de la Moscova, din care reiese că decizia a fost luată de către Comitetul Central al P.M.R., dar și cu acordul lui Petru Groza, care a obiectat doar la arestarea lui Gh. Tătărescu. Din acest raport se observă intenția primară a oficialităților de a interna pe deținuți într-o mănăstire din provincie, sub pază, dar, de teamă, s-a luat decizia trimerii la închisoare.

Arestările au continuat în data de 5 iulie 1950, când un al doilea lot de foști demnitari, 13 la număr, au fost arestați și trimiși la Sighet. La 1 august 1950 un nou transport a mai adus la respectiva închisoare 5 persoane²⁴.

În toată perioada de detenție, cei închiși la Sighet au fost supuși unui regim deosebit. Nu atât de violent ca la Pitești și Gherla, dar foarte rigid și mai ales de izolare, conform dorințelor regimului. Comunicarea cu exteriorul, cu rudele și chiar cu autoritățile statului nu a fost permisă pentru cei internați, din mai 1950 și până în iulie 1955, când au avut loc primele eliberări. Uimitor este cazul lui Mihail Manoilescu care murise în noaptea din 30 spre 31 decembrie 1950, dar care a fost chemat, somat de justiție, să se prezinte la proces în anul 1952, prin citații trimise la toate penitenciarele din țară. Sighetul nu a raportat moartea sa justiției și astfel, în 1952(!) Mi-

²¹ Arhiva Ministerului de Justiție, Direcția Instanțelor Militare, fond Penal, dos. 10176, v. I, f. 4.

²² Ibidem, f.5.

²³ Tatiana Pokivailova, în *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, Fundația Academia Civică, București, 1998, p. 889-893.

²⁴ Claudiu Secașiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice românești*, p. 257-258.

hail Manoilescu a fost condamnat la 15 ani pușcărie pentru absență²⁵.

Între anii 1950-1955, nici un deținut nu a fost chemat la vorbitor, decât de organele de securitate venite în anchetă, nimeni nu a primit vreun pachet și nici nu a putut trimite vreo scrisoare. Până și cazurile de deces nu au fost anunțate familiilor, ci au fost aspru tănuite, iar cei ce au murit aici au fost înmormântați în cimitirul săracilor din localitate în gropi deasupra cărora nici măcar o cruce nu a fost pusă. Până și personalul angajat aici a avut interdicție de a comunica, singura autoritate desemnată cu care se ținea legătura era Direcția Generală a Penitenciarelor Statului din București, și asta doar atunci când se raporta moartea unor deținuți printr-un cod intern: „S-a stins becul numărul 2“; în realitate murise Iuliu Maniu.

Cercetătorii care au investigat cele întâmplate la Sighet s-au lovit de lipsa oricărui document de arhivă din aceea închisoare. Nu a rămas nici măcar o evidență a celor întemnițați aici. S-au păstrat doar 51 de acte de deces, toate însă redactate în 1957²⁶. Numărul celor decedați, din mărturiile supraviețuitorilor, a fost însă mai mare.

Puține documente care atestă trecerea unor demnitari pe la Sighet le-am găsit în dosarele de penitenciar, ținute la București de Direcția Generală a Penitenciarelor. Din cele studiate până acum, am aflat că întemnițările au fost o demonstrație de putere și de teamă în același timp, fapt dovedit prin numărul extrem de redus de condamnări judecătorești, a celor întemnițați la Sighet. Patru ani mai târziu, autoritățile au încercat să creeze un cadru legal, pentru această măsură, emițând mai multe mandate de arestare în vara anului 1954. Toate au fost completate de către colonelul de justiție Râpeanu și incriminau pe acuzați de faptul că în timpul regimului burghez-moșieresc au desfășurat activitate intensă contra clasei muncitoare, faptă ce se califica crimă împotriva statului. Ulterior aceste mandate au fost prelungite până la sfârșitul lunii iulie 1955.

Spre exemplificare redăm traseul unor condamnați prin închisorile regimului comunist până la Penitenciarul Dunărea-Sighet.

Gh. Fotino a fost arestat de către organele Ministerului de Interne în data de 30 octombrie 1948 în București. După o scurtă cercetare a fost transferat în închisoarea Jilava, în data de 30 decembrie 1948, unde a stat până la data de 1 aprilie 1950, când a fost mutat în penitenciarul Craiova²⁷,

²⁵ Nuțu Roșca, *Regimul de izolare*, în *Memoria Închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 146.

²⁶ Idem, p. 147.

²⁷ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 438, v. I, f. 166.

alături de deținuții Mihail Romniceanu și Aurelian Bentoiu. Celor trei în noiembrie 1951, la ordinul autorităților centrale li s-a luat declarații autobiografice. Ulterior, cei trei au fost transferați în penitenciarul de la Sighet.

La Sighet, după ani de zile, autoritățile și-au adus aminte de cei întemnițați fără nici o formă legală și au emis mandate de arestare preventivă pentru cei mai mulți dintre deținuți. Astfel lui Gh. Fotino i s-a emis mandatul de arestare numărul 26/C la data de 1 septembrie 1954, semnat de col. de justiție Gr. Râpeanu. A fost acuzat de faptul că „în timpul regimului burghezo-moșieresc a desfășurat activitate intensă contra clasei muncitoare”²⁸. Ulterior acest mandat a fost prelungit din 24 octombrie 1954 până în 31 iulie 1955, de mai multe ori.

Eliberat fiind din închisoare, în iulie 1955, a fost pus să semneze o declarație prin care și-a luat angajamentul „să nu divulge nimic nimănui despre locurile pe unde a umblat precum și despre persoanele ce le-a cunoscut în închisorile pe unde a trecut”.

Aurel Leucuția a fost de asemenea deținut la Sighet, unde a primit și el în cele din urmă mandatul de arestare nr. 76/C din 1 iulie 1954 semnat de același procuror Râpeanu, pentru aceeași acuzație ca și colegii lui de temniță. El fusese închis de autorități în data de 14 iulie 1947, și plimbat în mai multe închisori (Jilava, Ocnele Mari, Văcărești). În cazul lui justiția a reușit să-și spună punctul de vedere pe data de 6 decembrie 1955, când Procuratura Militară București a infirmat mandatul de arestare și a dispus clasarea cauzei²⁹. Astfel fruntașul țărănist a fost eliberat de la Sighet în data de 21 decembrie 1955. Dar nici la această dată nu i-a fost dat să fie liber. A primit domiciliu obligatoriu în com Lătești, raioan Fetești, regiunea Constanța pentru 60 de luni.

Leon Gheorghe a fost un alt deținut ce a fost închis la Sighet. Profesor universitar, fruntaș național liberal a fost arestat de Direcția a IV din D.G.S.P. și încadrat în U.M. (unități de muncă) la Sighet, după ce petrecuse alți câțiva ani în anchete și pușcării ca fost demnitar antonescian. A murit în pușcărie în data de 29 decembrie 1959³⁰.

Bebe Brătianu, un alt locatar al aceluși sinistru loc a decedat la 21 ianuarie 1956, grav bolnav după ce fusese eliberat de acolo³¹.

²⁸ Idem, f. 142.

²⁹ Ibidem, dos. 440, v. I, f. 130.

³⁰ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 210, v. III, f. 6.

³¹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 3054, f. 2.

În această pușcărie au fost întemnițați și foști demnitari mai puțin cunoscuți în clasa politică, dar unanim recunoscuți în societate. Între aceștia exemplificăm dr. Gomoiu, fost subsecretar de stat în guvernarea Tătărescu la sănătate, care a stat închis între 6 mai 1950 și iulie 1955³².

În urma arestărilor efectuate în noaptea de 5 spre 6 mai 1950, dar și prin internări ulterioare, numărul de întemnițați la Sighet s-a cifrat la peste 200 de foști miniștri, generali, episcopi, preoți, profesori universitari, istorici, scriitori, ziariști, economiști, oameni de știință³³.

Internările la Sighet au continuat și în anii următori. Se dorea centralizarea în acest penitenciar a tuturor foștilor demnitari. Astfel, în august 1951 au fost aduși aici condamnații în procesul conducătorilor P.N.Ț., în frunte cu Iuliu Maniu. În anii 1952-1953 s-au mai înregistrat cazuri izolate, când un fost demnitar identificat într-o închisoare era transferat la Sighet.

Astfel regimul reușise să ostracizeze demnitarii regimurilor trecute într-un loc secret, la marginea graniței țării, acolo unde nici cu gândul familiile lor nu ajungeau.

O importantă parte din aceștia nu au mai apucat să părăsească Sighetul. Pentru mulți nu a rămas cunoscută nici data morții și nici locul de îngropăciune.

Un document identificat în dosarul de penitenciar al lui Gh. Fotino ne indică data trecerii în neființă a unor întemnițați. Conform unei adrese de răspuns a direcției Regionale Baia Mare către M.A.I. la ordinul 13/0066705 din 26 octombrie 1954, la închisoarea Sighet muriseră mai mulți prizonieri. Dintre acești au fost menționați, inclusiv cu data decesului următorii: Ioan Suciu decedat în data de 27 iulie 1953; Gheorghe Brătianu în data de 27 aprilie 1953, Alexandru Glatz 7 februarie 1953; Ion Roșcanu 25 februarie 1952 și Popovici Tașcă Adalbert 12 septembrie 1951³⁴.

Clipele de coșmar pentru cei întemnițați aici aveau să se termine de abia în data de 25 iunie 1955, când, Consiliul de Miniștri al R.P.R. a emis Hotărârea 1199 prin care stipula eliberarea și reîncadrarea pentru o serie de întemnițați, marea lor majoritate provenind din închisoarea Sighet. Acest act marchează primele eliberări de deținuți politici din România. Decizia menționa eliberarea unor persoane deținute în Penitenciarul Sighet, de la data prezentei hotărâri. Astfel au fost eliberați: Moldovan Victor, Moldovan

³² Ibidem, dos. 2566, v. III, f. 65-69.

³³ Nuțu Roșca, *Regimul de izolare*, în *Memoria Închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 145.

³⁴ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 438, v. II, f. 3.

Iuliu, Popovici Mihai, Dan Sever, Nițescu Voicu, Periețeanu Ioan, Berceanu Mihai, Cipăianu Gheorghe, Dumitrescu Grigore, Fotino Gheorghe, Popescu Necșești Alex., Popovici Gheorghe Titu, Sassu Vasile, Zigre Nicolae, Nistor Ioan, Pop Valeriu, Ștefănescu Florian Goangă, Budurescu Nicolae, Mateș Ștefan, Lupaș Ioan, Prelipceanu Vasile, Tomescu Constantin, Toni Dumitru, Savin Ion, Brătescu Zamfir, Caracostea Dumitru, Georgescu Ioan, Marinescu Nicolae³⁵. În total 28 de persoane complet eliberate.

O altă categorie de deținuți provenită din Penitenciarul Sighet, au fost eliberați tot cu această ocazie dar li s-a fixat domiciliul obligatoriu în localitățile prevăzute în H.C.M. nr. 337/1954. Era vorba de 9 persoane: Ioanițescu R. Dumitru, Ilie Ioan, Priboianu Mihail, Solomon Virgil, Angelescu Constantin, Leon Gheorghe, Strat Gheorghe, Bejan Petre, Giurescu Constantin³⁶.

Cu toate acestea un număr destul de mare de persoane au rămas pe mai departe înțemnițate aici. Din acest grup, de 34 de persoane, ce cuprindea elemente proeminente ale fostelor partide istorice, foști demnitari ai regimurilor democratice, precum și foști preoți greco și romano-catolici (23 persoane), care nu s-au supus unificării bisericii greco-catolice cu cea ortodoxă, sau au făcut agitație. Aceste elemente nu au fost condamnate până în 1955 și se aflau depuse în Penitenciarul Sighet. Amintim pe: Boilă Zaharia, Cădere Victor, Pop Romulus, Sauciu Săveanu Teofil, Brătianu Constantin, Bercovitz Asra, Bentoiu Aurelian, Nistor Dimitrie, Pasculescu Emanoil, Romniceanu Mihail, Slăvescu Victor, Teodorescu Dimitrie, Zamfirescu Constantin, Alimănișteanu Dumitru, Sibiceanu Nicolae, Tătărescu Emanoil, Tătărescu Ștefan, Vîntu Gheorghe, Aurel Leucuția, Filip August, Crețu Napoleon, Barău Coriolan, Cornățeanu Nicolae, Gigurtu Ioan, Budișteanu Radu, Mironescu Mera Petre, Diculescu Ahil, Gheorghiu Ermil, Ilasievici Constantin, Ilcusu Ioan, Mihail Gheorghe, Romașcanu Mihail, Zvidenek Eugen, și Papacostea Victor³⁷.

Pe baza acestui act putem aproxima că în închisoarea Sighet, în luna iulie 1955, au existat un minim de 94 persoane la care se face referire nominală în acest document.

Profesorul Constantin Giurescu, unul din cei înțemnițați la Sighet, în cartea sa *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950-5*

³⁵ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 123, v. I, f. 4-9.

³⁶ Ibidem, f. 10-11.

³⁷ Nițu Petre Liviu, *Primele eliberări ale deținuților politici din România. Sighet 1955* în *Arhivele Totalitarismului*, București, I.N.S.T., 2004, Nr. 2-4, p. 189-201.

iulie 1955), a publicat o listă cu 96 demnitari care au fost închiși aici. Pe lângă aceștia, editorii lucrării au întocmit o anexă în care regăsim nume de episcopi, profesori universitari, preoți, militari, care nu apar pe listele întocmite de profesorul Giurescu, aproximativ 46 de nume³⁸. În total în lucrarea menționată mai sus, au fost identificate 140 de persoane care au fost întemnițate.

Anul 1950 s-a făcut remarcat și prin creșterea numărului de „internări administrative“ (forme de detenție existente și înainte de 1950, dar la dimensiuni mai mici). Primele au fost stabilite prin decretul 6 din 14 ianuarie 1950³⁹, când au fost create unitățile de muncă, „pentru reeducarea elementelor dușmănoase R.P.R. și în vederea pregătirii și încadrării lor în viața socială în condițiile democrației populare și construirii socialismului“⁴⁰.

Erau pedepsiți cei care prin faptele sau manifestările lor primejdiesc regimul de democrație populară, îngreunează construirea socialismului în România, precum și cei care defăimează puterea de stat sau organele sale, dar și cei condamnați pentru infracțiuni împotriva securității statului care la expirarea executării pedepsei nu se dovedeau reeducați. Pentru ei era prevăzută trimiterea în unități de muncă prin decizie M.A.I., pe o durată de la 6 luni la 2 ani, care însă putea fi prelungită până la 5 ani⁴¹.

³⁸ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950-5 iulie 1955)*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1994, p. 504-513.

³⁹ Primele măsuri legate de dislocări și fixarea de domiciliu obligatorii au fost prevăzute prin decretul 83/2 martie 1949, (în completarea legii 187/1949 – legea reformei agrare) deși nu erau prevăzute expres în textul lui s-au luat măsuri împotriva moșierilor și a țăranilor avuți, care au fost dislocați sau au primit D.O. pe raza unor orașe sau localități de domiciliu.

Abia prin HCM 1154/26 octombrie 1950 s-a interzis prezența unor categorii de persoane în centrele aglomerate (marile orașe) și-n regiunile de graniță. Această hotărâre a fost modificată prin HCM 344/15 martie 1951 și permitea MAI să dispună mutarea unor persoane din centrele aglomerate și fixarea unor domiciliu obligatorii.

Apoi în 1951, conform HCM 326/1951, MAI a emis decizia nr. 200 prin care se extindea măsura D.O. și la alte categorii suspecte: foști exploatare, naționaliști de diferite etnii, etc. În 1952, în baza deciziei MAI 239, au fost dislocate centrele urbane (București, Petroșani) de foștii exploatare, legionari.

De abia prin Decretul 838 din 4 decembrie 1952 al Ministrului Securității Statului, Drăghici, au fost ratificate dislocările din anii 1951-1952 efectuate de către Direcția Generală a Miliției. Vezi Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 83-85.

⁴⁰ Alesandru Dușu-coord., *România – Viața politică în documente 1950*, Arhivele Naționale ale României, București, 2002, p. 30-31.

⁴¹ Ibidem.

La 3 aprilie 1950, decretul a fost completat prin ordinul M.A.I. nr. 100, potrivit căruia, la art. I erau încadrate noi categorii de „dușmani”: toți cei care lansează zvonuri alarmiste, tendențioase, ascultă și difuzează propaganda posturilor de radio imperialiste; toți cei care aduc injurii P.M.R., conducătorilor săi, guvernului, U.R.S.S. și conducătorilor săi și țărilor de democrație populară; cei care întrețin legături de prietenie cu legațiile țărilor imperialiste, frecventează sau au frecventat bibliotecile, concertele sau orice altă manifestare, ca și cei ce aveau relații cu familiile funcționarilor ambasadelor imperialiste. Pe lângă aceștia, au mai fost prevăzuți și cei ce ațâtau la manifestări rasiale și șovine; instigatorii la nesupunere; cei ce duc acțiuni dușmănoase la sate și orașe contra guvernului (colectivizare, colecări); elementele cu un trecut reacționar, foști exploatatori ce ocupă încă posturi de răspundere; toți cei ce făceau prozelitism pentru secte, diferite religii sau speculau sentimentele religioase împotriva regimului; sau cei ce prin corespondența internă sau internațională luau atitudine dușmănoasă față de regim etc.⁴²

Ilustrativ pentru puterile conferite Ministerului de Interne de această legislație secretă este Decizia nr. 678 a M.A.I. din 14 august 1952 prin care au fost trimise 456 persoane într-o unitate de muncă pe timp de 24 de luni⁴³.

Legislația cuprindea toate categoriile de posibile infracțiuni. Nici un regim străin, de ocupație în istoria României nu putuse înjuga mai bine țara, nu crease un cadru politic mai dur, mai constrângător. S-a creat, astfel, un imens lagăr la scara României, în care fiecare cetățean care nu devenise comunist era un prizonier, un posibil dușman, care trebuia atent supravegheat pentru a nu pune în pericol programul U.R.S.S. în România, construirea socialismului.

Mai târziu, în anul 1952, legislația a fost modificată. Se considera că anumite elemente opoziționiste reușiseră să scape de prevederile anterioare, sau nu fuseseră deplin „reeducate”. Soluția a constat în transformarea unităților de muncă în colonii de muncă. Această transformare nu era numai una nominală. Scopul redenumirii vechilor forme de reprimare a libertăților individuale a fost încadrarea unor noi categorii din „vechea” societate. Toate acestea au fost stipulate în decretul nr. 257/1952 și H.C.M. Nr. 1554/22 august 1952. Dintre noii „clienți” reținem: foste cadre ale partidelor fasciste și burghezo-moșierești (inclusiv partidele istorice) care scăpa-

⁴² Idem, p. 80-81.

⁴³ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 55, v. 51, , f. 98-109.

seră; vechea agentură a S.S.I. și a vechilor organe de informații, chiaburii, foștii condamnați pentru diferite infracțiuni politice, rude ale „elementelor dușmănoase” etc. Durata „reeducării” în noile instituții, coloniile de muncă era de la 6 luni la 5 ani.

Prin aceeași H.C.M. au fost create și batalioanele de muncă⁴⁴. Acolo unde statul avea nevoie, toți bărbați apti de muncă și care nu puteau dovedi că timp de 6 luni pe an munceau sau aveau o ocupație precisă și permanentă, puteau fi recrutați în folosul statului.

Situația reală din societatea românească în aceea perioadă ne-a rămas descrisă în câteva cuvinte simple de către filozoful C. Rădulescu Motru care nota în jurnalul său în ziua de 19 martie 1952: „Peste tot domnește frica. Frica păzește via, zice proverbul. Frica păzește, în orice caz, regimul bolșevic din România.”⁴⁵

Cu toate acestea, au existat și câțiva deținuți care s-au putut bucura de singura măsură de liberalizare din anii 1953 – 1954.

În data de 11 martie 1954, prin H.C.M., Nr. 337 a fost abrogată H.C.M. 1554/1952. Această hotărâre a desființat coloniile de muncă și a prevăzut eliberarea acelor care s-au reeducat și nu mai prezentau pericol pentru stat. În completarea acestei măsuri se prevedea și fixarea domiciliului obligatoriu pentru cei care nu s-au reeducat dar și trimiterea către organele de anchetă penală a celor care au comis fapte contra siguranței statului. În această hotărâre au fost indicate și satele în care urmau să fie „exilați” de către autorități cei care nu fuseseră „reeducați”. În general, era vorba de localități situate în Bărăgan sau în Balta Brăilei.

Acest fenomen a devenit omniprezent decenii la rând. Nu cu aceeași intensitate, dar tot timpul prezent. Moartea Stalin, în martie 1953 și relativa destindere a regimului sovietic, nu au adus modificări în viața politică a României. Regimul deținuților politici nu s-a ameliorat, ci a continuat în aceleași condiții ca și până atunci. Unii dintre aceștia Aurelian Bentoiu, Costel Tătăranu, Dumitru Alimănișteanu etc., au fost eliberați în iulie 1955, dar la scurt timp au fost reîntemnițați, pe fondul măsurilor luate în urma revoluției maghiare și a înăsprii regimului politic.

Despre fenomenul distrugerii elitelor politice istorice nu se poate vorbi fără a lua în considerare întregul număr de victime ale sistemului comunist.

⁴⁴ Idem, f. 82.

⁴⁵ Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Momente ale anilor 1949-1952 în jurnalul lui C. Rădulescu Motru*, în *Anii 1949-1953. Mecanismele terorii*, Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 894.

Cifrele, statisticele vorbesc de la sine⁴⁶. Redăm situația sesizată de organele de procuratură, care în 1953 au efectuat un sondaj în colonia de muncă „Peninsula”. În luna martie au găsit 2 293 persoane deținute ilegal, iar în iulie 1953 circa 1 500. Și au existat atâtea „Peninsule”! Măsura luată de autorități ar trebui să șocheze și acum. Procurorul general adjunct Voitinovici Alexandru, cel care coordonase investigațiile procuraturii la Ministerul de Interne, a fost schimbat⁴⁷.

În final, pe baza unor documente încercăm să redăm date valabile pentru perioada analizată în referatul de față.

Astfel în perioada 1950-1955 au fost arestate aproximativ 63 832 de persoane. Dintre acestea, regimul a eliberat în aceeași perioadă ca nevinovate 10 601 persoane; nu știm după ce perioadă și în urma căror anchete⁴⁸. La aceste cifre mai menționăm numărul persoanelor internate administrativ 22 077 în cursul anilor 1950-1954. Și încheiem cu cifra celor ce au primit restricții de domiciliu sau domiciliu obligatorii în anii 1949, 1951-1955, al căror număr este de aproximativ 58 073.

Totalizând un număr aproximativ al victimelor comunismului românesc în intervalul 1950-1955 am obține 143 982 persoane.

Dar nici aceste realizări ale organelor de securitate nu au fost considerate suficiente. În noiembrie 1955, într-un raport al principalelor direcții din securitate, cadrele acestei organizații își făceau autocritica pentru faptul de a nu fi reușit rezolvarea definitivă a problemei membrilor partidelor istorice. Pentru remedierea acestor lipsuri s-a ordonat: „Analizarea tuturor materialelor existente care privesc activitatea dușmănoasă a țărâniștilor, liberalilor și social democraților independenți, iar asupra elementelor despre care există materiale operative verificate să se deschidă acțiuni informative. Munca în aceste acțiuni trebuie dusă în direcția descoperirii activității dușmănoase organizată depusă în prezent și a stabilirii eventualelor legături ale acestora cu centrele din străinătate și serviciile de spionaj imperialiste. Urmărirea acestor acțiuni trebuia făcută după un plan concret, care să prevadă în primul rând asigurarea acțiunii cu agentură calificată. Tot cu această ocazie s-a ordonat luarea în evidența operativă până în anul trecut luna februarie (1954, n.a.) a tuturor țărâniștilor, liberalilor și social democrați-

⁴⁶ Pentru o scurtă statistică vezi Nițu Petre Liviu, *Războiul cu dușmanul de clasă*, în *Magazin Istoric* din aprilie 2005, p. 56-59.

⁴⁷ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 55, v. 51, f. 46.

⁴⁸ Idem, f. 1-4.

lor independenți, stabilindu-se concomitent concentrările lor în vederea unei cât mai bune supravegheri”⁴⁹.

Astfel, aflăm că serviciile speciale au luat în evidență un număr aproximativ de 1 500 000 persoane, care urmau să fie prelucrate informativ pentru a preveni „activitate trădătoare pe care aceste partide au dus-o în perioada regimului burghez-moșieresc, precum și acțiunile contrarevoluționare puse la cale după instaurarea regimului nostru democrat popular”⁵⁰.

Numărul foarte mare de suspecți nu este o greșală de tipar. Cunoșcând modul în care a acționat securitatea de la înființare, și mai ales dorința nomenclaturii comuniste de a pătrunde în toate segmentele vieții sociale, de a le stăpâni, de a le conduce, credem că cifra este veridică. Acest sistem, privind retroactiv, a reușit să controleze societatea românească în profunzime. Astfel în România, mișcările de rezistență, sau de opoziție au avut întotdeauna un caracter individual (excepțiile fiind grupurile din munți – oricum cu foarte puțini aderenți – și mișcarea minerilor din Valea Jiului). Aceste performanțe la care au ajuns organele de represiune românești au făcut posibil ca România să fie una din țările cele mai conservatoare pe plan intern, din întregul lagăr socialist.

THE BREAKDOWN OF THE HISTORICAL POLITICAL ELITES BETWEEN 1950-1955

- Summary -

The efforts of the Romanian communist together with the soviet Union in aim to change the social order in Romania started systematically in the 6th of march 1945 by the Groza cabinet. This wasn't an originally Romanian, but a super plan for an entirely Europe under the Red Army boots.

The first success of the Romanian communist authorities was the destruction of the interwar society by breaking down all kind of economical and social structures which they were unable to control. This process first consisted in destroying the interwar social classification (small owners, businessmen, great bourgeoisie and land owners), the political and cultural elites which had rose Romania between 1866-1940.

This article is trying to face only an aspect of this destructive process: the removal from public life of the Romanian elites. This intercession debuted in 1945 and aroused la-

⁴⁹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 189, f. 1-26.

⁵⁰ Idem.

ter, after the king Mihai I was dethroned. The climax was touched in 1950-1955, when all the opposition, no matter of social class, was in prison, work camps or forced residence.

The most persecuted were the leaders of the Romanian political parties, Peasant's National Party (PNP) and Liberal National Party (LNP). Neither the political allies of Communists, LNP *Tătărescu* and LNP *Bejan*, didn't escape the communist oppression. They were imprisoned as well, since they have accomplished their mission.

Thus, at the beginning of the 50's Romania was under terror. Most of the non-communists were set in prison without any trial. They were socially and politically excluded, fired from their jobs, expelled from their own homes in order the communists to substitute the power. In this regard, even the everyday needs became a luxury.

In 1950 the Communist authorities proceeded to extreme political measures. In the 5th of the May, during the night, they arrested all of the former leaders of the governments in Romania between 1918-1945, for an undetermined period, violating even the purviews of the Romanian Communist Constitution from 1948. Hereby, 82 persons were retained and transported in vans to the Sighet Penitentiary, among them Gh. Bratianu, Bebe Bratianu, Dinu Bratianu, Gh. Tatarescu and his brother, Emanoil Tatarescu, Petre Bejan, Constantin C. Giurescu, Alexandru Lapedatu, Mihail Manoilescu etc. (e.g.).

The internees were bend to total isolation and lack of communication with the world outside the walls of the prison. Nor the families, neither the civil authorities didn't find out even the day the prisoners deceased. We will only specify the case of Mihail Manoilescu who died at the and of 1950 in the Sighet Penitentiary, but in spite of this minor issue he was convicted for 15 years of prison two years later, in 1952.

It is estimated that 150-200 of the former Romanian leaders (including dignitaries, professors, scientists, writers etc.) were imprisoned at Sighet.

Another measure of repression for the Communist regime adversaries was their internment in the „work camps“ with the purpose of „re-education of the *hostile elements* to Romanian People's Republic in view of their integration to the social life, in the terms of the popular democracy and the building of socialism.“

Stressing the astounding dimension of the communist aggression to the humane element in Romania of the 50's, we will present a brief statistic based on the documents from the *Securitate* archives (former Romanian communist Secret Service). Unfortunately, the lack of the archive material obstructs us from publishing an exhaustive situation. However, let's see the following evaluations: during 1950-1955, 63,832 persons were arrested, 22,077 were interned in work camps and another 58,073 persons were committed to forced residence. Totalising the ciphers from above, we obtain 143,982 victims of the Romanian Communist regime.

But these achievements of the *Securitate* were not considered sufficient. In November 1955 the main compartments of the *Securitate* presented an official report, blaming their own incapacity to solve the problem of the political opponents of the Communists for good.

Liviu Țăranu

Romanian-Polish relationships in Comecon during the early sixties

Romanian-Polish relationships have a secular historical tradition, for about six centuries. Polish chronicles and Romanian documents testify contacts between the two peoples starting with the second half of the fourteenth century, but these contacts may be even older than that.

The traditional neighborhood links generally favored Romanian-Polish economic relationships. Numerous treaties and agreements that were signed along the centuries by the two parts elude their commercial relationships facilitated by the geographical position and by the European trade routes between the Eastern and the Western countries.

After the First World War the two peoples had a common destiny, after the accomplishment of their national aim (Poland reappears as an independent state on the European political map on the 11th of November 1918, and Romania accomplishes its national unity on the 1st of December 1918). Both states were forced to be a barrier¹ in front of the Eastern communism, and this situation would lead, after more than two decades, to their dismembering and to their entering under the soviet domination sphere.

This common destiny due to their similar geopolitical and geostrategic position and to the traditional connections between the two parts had been a basis for a strong collaboration² both during the period between the two World Wars³ and during the period after the Second World War.

¹ Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri (1918-1933)*, Bucharest, 1999, pp. 99-110.

² Marian Chiriac Popescu, *Relațiile militare româno-polone în perioada interbelică (1918-1939)*, Bucharest, 2001, *passim*.

³ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Bucharest, 1991, *passim*.

The following study intends to present a few aspects of the Romanian-Polish relationships in the early sixties, aspects which are present both in the economic and the political sphere, between the two communist regimes, stressing upon the collaboration and/or the disagreements connected with Comecon's evolution (Comecon being the most important organization of the communist camp after 1949).

The reference material was provided mainly by the Romanian Communist Party's Central Committee archives, Romania's Foreign Office's archives and some publications having an economic profile, such as "Viața Economică" (The Economic Life) or "Probleme Economice" (Economic Problems), printed in Bucharest during the early sixties.

The end of the Second World War and the period after generated important changes in Europe's geostrategic structure. The growth and the strengthening of the two great powers' influence – USA and USSR – divided Europe into two parts marked off by an "iron curtain" – as suggestively had it been defined. For the European states left behind this curtain, under the Soviet influence, the new geostrategic situation led to a strong break of their own political and economic traditions, this break being materialized in the settlement of the potent polities.

The Western part of Europe, though devastated by war, as much as the other part that entered under the "protective" wing of USSR, began to reconstruct its economy, discarding conflicts and stepping slowly towards a European economic community with its economic organizations and with a strong financial support provided by the US. In the Eastern part of Europe, a weaker community appeared, and its name was Comecon.

Comecon, the usual abbreviation for the Council for Economic Mutual Aid came into being as a result after putting into practice the Marshall Plan and as a reply to the Organization for Economic European Cooperation (OEEC). The tripartite conference that took place in 1947 and to which Great Britain, France and USSR participated, discussed the acceptance of the American aid offered by the Marshall Plan. This aid meant, practically, for the soviets losing control of the eastern countries' destiny, countries, which were occupied by the Red Army. Two countries in this area had already announced that they would accept this aid, being subsequently forced to withdraw; yet, sixteen western european countries, grouped in OEEC, decided to ask for the American support since 1948.

Comecon, founded at the 8th of January 1949, was just a vague formula of collaboration between 1949 and 1953; during this period the cooperation

practically took place in the single economic European agency, the European Economic Commission (CEE) of the United Nations, created in 1947.

The project sent by the East European, Soviet leaders in order to constitute the basis for the discussions on the new organization⁴, entitled "On a stronger economic collaboration between the USSR and the popular democratic countries" promoted as a pretence for this organism's foundation, "the lack of permanent links of coordination of the economic policy of the popular democratic countries and the USSR in the commercial connections with other states"⁵. The fact that Moscow feared of losing control of East European satellites was underlined by the specification that this "uncoordination" is useful only for the US which, undoubtedly, through the Marshall Plan "influences the economic policy of Western European countries using it against USSR's own interests"⁶. The necessity of creating this new organization was obvious and was due to a "parallelism" which had been already foreshadowing in the development of the different branches of economy and especially of those of the industry in the satellite countries.

Averting this "uncoordination", the project sustained, "will help successfully construct socialism in people democratic popular democratic countries"⁷. In principle, the tasks of this organization, entitled in project as a Council for permanent coordination, would just "process the plans of economic relationships" for a coordination of the import-export plans by means of a "surveillance of the settled economic collaboration plans". Finally there were mentioned the founding countries which, at Moscow's recommendations, were to be Poland, Romania and Czechoslovakia. Congregated in Moscow, the reunion of the first secretaries of the above-mentioned states pointed out the strong "will of collaboration" between the Eastern European communist states, underlined by the settlement of bilateral agreements of economic collaboration. Yet, there was shown during the discussions, the existence of these agreements "outside USSR", "did not answer the purposes the founders of the agreements settled"⁸. The struggle against the "imperialist tendencies" and the creation of a strong, compact connection, between the countries of the communist camp were

⁴ The project was sent just a day before there union, on the 7th of January 1949.

⁵ The National Archives – Bucharest (A.N.I.C.), fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 110/1949, ff. 1-2.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Idem, file no. 2/1949, f. 5.

meant to “counterattack” the action of the Marshall plan. At the meeting, some states of affairs were criticized, states of affairs like that of Czechoslovakia whose export, in a proportion of 60%, went to the West. It was shown that Czechoslovakia could enlarge its exports in the sister countries, because they needed utilities. The conference was lead by the officials of the Soviet Union, Molotov, Mikoian, and Malenkov. Two officials represented every country.

Discussing the text, Poland was the most active country, having a large series of suggestions. As Gh. Gheorghiu-Dej reported, the last document of the conference “was presented to comrade Stalin by comrade Molotov and, after a few discussions, comrade Stalin himself brought the project [modifications] which, according to comrade Stalin, must make us see 10-15 years forward”⁹. Stalin insisted especially on the fact that the new Council is an open organization, having the possibility to receive other members, “who would agree with the purposes set by the Council’s founders”.

Finally, it was settled that in the Council, each country must have two officials, and every meeting should be at every three months, each tie in other capital. At Moscow, a Permanent Bureau was to come into being in two weeks. Its first task was to edit the first official statement to the press of Comecon, published on the 22nd of January 1949, and which functioned as a statute as well for five years. Practically, repeating a great part of the project proposed by the soviets at the 7th of January 1949 to the eastern countries, the statement specified the role of the Council: “the change of economic experience, the growth of the economic help between the members and the mutual assistance regarding raw materials, food, utilities cars, equipment”¹⁰.

Comecon’s evolution during its two first decades was a difficult one because of the contradictions that took place in the organization. In the first years, the Council’s activity was extremely limited. Since it’s founding up to 1959, Comecon didn’t have a statute. The Statement of its founding containing a few specifications about the organization enlarged through a resolution after the 1954 session, which defined the legal basis for its activity. Resuming, we can say that until to 1960 there where three phases of Comecon’s activity: a) the period of the agreements regarding economic change and technical assistance trades changes. This first period was

⁹ Ibidem.

¹⁰ Michael Kaser, *Comecon*, London, 1965, p. 11.

characterized by Comecon's recording commercial agreements between its members; b) in the second period the development plans of every socialist country were revised, at the Soviet indication, in order to enlarge war industries, a direct result of the War in Korea (1953); c) the third period begins after Stalin's death, when the mixed companies in the satellite countries (Sovromuri in Romania), were abolished, and the importance of the heavy industry decreased, in the favor of the light industry, all these changes been put into practice by the Malenkov-type policy in the Soviet Union, and in the Eastern Europe, these changes being included in what was called the New Course¹¹.

The first sign of Comecon air's came in March 1953 when a few days before Stalin's death, an important problem of development for every communist country was brought up – the problem regarding of electric power. The statement gave by the Council on this question pointed out a few serious weaknesses of this field in the people popular democratic countries. The following discussions reflected very well these deficiencies. Bulgaria's official complained that although their own energy production increased, his country had serious difficulties, because Romania intended to decrease its export of energy, while Bulgaria wanted its increasing, which was necessary for the factories in the western part of their country.

Poland, which had the "most substantial" report, proposed that a meeting, of the energeticians from all people democracy countries should take place in Comecon, insisting on the fact that a change of experience was absolutely necessary in this field¹².

But the effective resuscitation of Comecon took place in the first part of 1954 when came suddenly the suggestion "about the reorganization of the future of activity of the Economic Council of Mutual Assistance". The Soviets insisted on the same issues as in 1949 – the lack of coordination regarding the development plans of the people democratic countries, which don't stimulate "the general progress of the socialist construction", as well as in the cases in which "enterprises are built without an economic basis", without considering the existing possibilities in other people democratic countries or in USSR. The economic conception on which some industrial branches are built up without "considering enough the real possibilities of supplying with raw materials and proper establishments of assuring the

¹¹ *Ibidem*.

¹² A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 22/1953, f. 7.

commodity production, as well as other necessary conditions” was criticized as well. In the older soviet way, the “unjustified parallelism” regarding building industrial enterprises and the lack of interest in developing agriculture and utilities production were also condemned. All these things were considered “essential disadvantages” in the economic development of the countries being part of the Council.

The so-called proposal also contained the soviet’s specification that the early age of Comecon and this organization’s activity were “reduced especially at some problems regarding the development of commodities traffic between the countries being part of the Council and of their trade with European countries”. This task didn’t correspond the new requirements regarding the economic development in the people democratic countries and USSR, because, as Kremlin leaders specified “a necessity has reached maturity” regarding a reorganization of Comecon in order that it becomes “an effective agency of economic collaboration and coordination suit for the national economic plans”. This was necessary in order to assure “the continuum progress” of the people democratic countries economy and in order that these countries could share more efficiently the Soviet Union experience in the socialist construction field.

The tasks planned and subsequently unanimously adopted by the people democratic countries, intended measures regarding mutual coordination of the national economic plans, the trade development between the countries being part of the Council, the transit transports, the currency course establishment, the technical and scientific collaboration, the surveillance of putting into practice in the member countries of the measures taken by the Council¹³.

The new Council’s organization until 1960 specified that each member country should have a *permanent representative and two or three assistants* in the organization. The settlements were adopted only with the interested countries’ approval in at least two ordinary sessions at year. As an organization structure, the novelty consisted in creating a Secretary ship in Moscow and whose prerogatives were especially preparing materials for the Council’s sessions and supervising the accomplishment of the decisions taken during the ordinary and extraordinary sessions of Comecon.

The soviet project insisted in its final part on the fact that the organization is open to receive new members on the ground of the approval given by the state governments members of the Council.

¹³ Liviu Țăranu, *România refuză cazonul economic al C.A.E.R.*, in „Historia”, no. 9/2002, pp. 41-43.

This proposition approved in the first session of Comecon which took place in spring 1954, replaced the 8th of January 1949 decision which founded the Council¹⁴.

The first important subject of the Council's discussions that of the international specialization first appeared at the fourth session of Comecon in July 1954, in Moscow, when the long-term investment problem in every national plan was discussed. In the final official statement it was mentioned only the fact that "the accelerate development of the industrial and agricultural branches on the ground of member state cooperation"¹⁵ was discussed. The idea of coordinating industrial plans and trades by the Council appears in 1955 in spite of the fact that the thesis sustained until then regarding bilateral agreements came in conflict with the new principle of coordination, seen as a ground mission of Comecon. Until 1956, the specialization on certain types of products took place in the bilateral agreements more than under the protection of the Council.

After 1958 the developed countries of the communist camp hardened their criticism concerning Comecon's work. Their criticism concerned especially "the defective orientation" of the specialization in the utilities construction industry, orientation given by the communist countries having a developed industry, which strongly intended to keep a larger production sale, obtaining more than 80% of the world utilities classified list. Those utilities, although fabricated for a long time, were not technically improved. Disregarding the fact that they passed beyond the camp's necessities, they were not wanted on other markets. This is why, for example, the utilities construction industry in Czechoslovakia left uncovered with 3 billion rubles orders. This was also the case of East Germany. As a result, at the party officials' Council in 1955 it was necessary to establish special measures in order that all people democratic countries should sustain Czechoslovakia and Germany's industries and to cover them with new orders.

This orientation stopped the development of the utilities construction field in other less developed countries of the camp and kept this field at a technically low level, backward from the world one. These countries necessities in modern equipment were not covered, and they had to get them from the west market.

Taking all these things under consideration, at the initiative and with USSR support, Czechoslovakia and Germany's officials in Comecon tried

¹⁴ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 27/1954, ff. 16-18.

¹⁵ Michael Kaser, *op. cit.*, p. 51.

to impose a new specialization in the heavy-industries field that would favor only their countries.

Romania brought under attention, after 1958, the specialization problem asking the right produce some equipment with great importance for the country's economy, proposing as a way of work the organization of common production with other countries members of Comecon for the modern technological lines on the basis of licenses bought from the West.

Gh. Gheorghiu-Dej confirmed this state of affairs in the plenary session of Central Committee of Romanian Proletarian Party (C.C. of P.M.R.) in November 1962. "I suggested to the Czechs, to the Poles and to the Germans, but nothing succeeded, in the end there was only talking"¹⁶.

Under these circumstances, in order to avoid the negative impact on the country economy, the communist leaders in Bucharest initiated massive equipment imports from West Germany, France, Great Britain and the northern countries. This fact was possible as long as there were currency resources, at moment when those disappeared, all the imports from the capitalist countries stopped; the technically backward equipment produced in the camp was rarely bought.

"Obtaining utilities, equipment, technological lines passed beyond, technically speaking – Gh. Gheorghiu Dej showed in a speech in 1962, regarding the task of overcoming, equaling and over passing the most advanced capitalist countries, this would really be an illusion, supplying with old equipments, with low productivity means attaching cannon-balls to a country's economy, and there is no use spending money and supplying industry with old equipments"¹⁷.

Romania's problems were similar for Poland, a country which imported on loan, even starting with the middle 50's, especially from the US, modern equipments for its own industry, avoiding to buy technology from the camp because of the low quality characterizing a part of the equipments produced even in the more advanced communist countries as Germany and Czechoslovakia.

The fact that there were lots of similarities concerning the evolution of the two countries, as well as for the resources and for the industrial development must be underlined. The geographical proximity and the nature of the two forms of government of these two countries were strong advan-

¹⁶ A.N.I.C., C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 30/1962, f. 359.

¹⁷ Ibidem.

tages for enlargement of commercial relations and for the collaboration in Comecon, as well.

In spite of the arguments, there were always some misunderstandings, some serious ones, between the two parts. These misunderstandings concerned the economic field and the economic trades between the two states.

In spring 1949 the first trade agreement between Romania and Poland was signed, and practically speaking, starting this point one could discuss about the commercial relations between these countries after the installing of the soviet government forms¹⁸. In the 50's these relations functioned generally without spectacular increasing or decreasing.

As for the export in Romania, the Polish part especially instead that Romanians should buy large quantities of equipment and utilities especially construction utilities and mining equipment, lab devices, medical tools, tools and pieces of change; because of this requirements, the discussions for closing long-term contracts went unsatisfying, the materials offered did not correspond technically, and the prices were very high¹⁹.

In other cases, the polish official's answers at the Romanian part requirements were negative, as in the case of the acquiring of utilities for the rolling stock fabrication, despite the fact that Comecon specified that the polish production was specialized for these utilities.

For applying various naval installations and equipments, the Polish part required that Romania assure from the West the necessary raw materials. Although this request was not one of principle, in 1961 for example, for obtaining urgently, 7 ships crews, 26 tones of copper had to be sent to the Polish part. In another situation, the polish part offered "Aldis" projectors although the Romanians already asked for this product – only on condition that Romania should find on the capitalist market the field glass for the devices.

The Polish part also disregarded when buying from Romania, the orders of the Exterior Trade Permanent Committee of Comecon in 9th of June 1960 – which recommends that the trade between the people democratic countries should consider the prices existing in the socialist countries, and it offered only western prices for the Romanian products. The contradiction was obvious because, in the case of Polish supplies, the Poland's officials offered only the prices of the socialist countries – usually higher²⁰.

¹⁸ Idem, file no. 37/1949, f. 6.

¹⁹ Idem, file no. 18/1961, f. 11.

²⁰ Ibidem, ff. 12-16.

Beyond the commercial disagreements, in the political field the Romanian-Polish relationships went well enough²¹, in this order, the appreciations made by the same Gh. Gheorghiu-Dej during an official meeting with the Czech leader Antonin Novotny who was visiting Bucharest in 1961, are suggestive:

“As for the relations with the sister-countries, they are good, brotherly ones. Of course, there are some things, which are not clear, some disagreements but all of them are solved honestly talking. We don't have any difficulty. The things are going most satisfyingly with Czechoslovakia. Of course, excepting the Soviet Union. As well as for Poland. With R.D.G. (East Germany) the relations are good, but there are some disagreements regarding the technical level of equipments”²².

The authorities in Bucharest also marked the Warsaw officials' tendencies to ignore or even oppose to a lot of Comecon's recommendations in the collaboration field, the commercial trade field and even in the specialization field on same branches of the communist countries economy.

As an illustrative case we mention that Romania was usually supported in Comecon's committees from the polish officials' attitude, who spoke against some recommendations such as “the specialization in agriculture”.

For example, the Romanian official in the Permanent Commission of Comecon regarding problems in agriculture, M. Stancu, appreciated in 1960, in a session of the Political Bureau, the open dialogue between the Romanians and the Poles on the subject concerning the specialization in agriculture.

²¹ It is important to mention that the perception among the leaders of PMR on the situation in Poland was varied and not always a positive one. In a meeting with the members of the party in the CC of PMR (25th March 1963) Nicolae Ceausescu discussed the situation in Poland: “here the cooperatives of production have only 3% of the agricultural surface, they try to develop the kulaks with the state's help, although Lenin said that the state has the obligation to help collectivization and to make money sacrifices for the collectivization of agriculture. Or, to be more precise and not unfair to the polish comrades, they get help from the Americans (530 and more millions of dollars in five years), help that, it is true, goes in part for the supporting of the private field in agriculture. Of course, comrades, we don't want to criticize the polish comrades here. But it is difficult not to ask the question: why do the Americans give their loans? For building the socialism? It is obvious that from this loan the kulaks and the Catholic Church, which have a strong basis in this field, of the small production of goods in agriculture, take profit.” (Idem, file no. 15/1963, f. 54).

²² Idem, file no. 21/1961, f. 8.

“We had a friendly open discussion in the Poles’ room. Among other things, the specialization was discussed. The polish said: my opinion in that we cannot specialize. We specialize in everything: in utilities production and in folder, in medicinal plants, in every thing. But I think that if there are some problems that cannot be solved in a country, we should give more attention and help to that country. For example, we Poland, cannot produce corn seeds and then Romania, the Soviet Union, Hungary could help us. Or, who supplies the hard utilities for hidroimprovement, in order to avoid the situation that everyone supplies. As for myself, I think that some ways of production – not agricultural products, I speak of hard utilities, seeds, purebred sires, let’s see who can produce them, who has the necessary conditions. We import as much meat as the Germans and the Czechs together – 160,000 tones. This is my position, this is the way I understand specialization”²³.

Of course the Romanian position was similar, because even the first-secretary of P.M.R., Gh. Gheorghiu Dej launched rhetorical questions at the same meeting of the Political Bureau, regarding the suggestions of specialization made by Czechoslovakia and Germany and strongly sustained by the Soviets: “what do you want from us? Do you want specialization? Then specialize yourselves, but leave us alone. Will you force us to plant olives? We will do as settled, anyway. We had a plan settled until 1965 and nothing could change the climate in Romania, except for the case that some scientifically ways would allow Romania to grow cedar fruits”²⁴.

The common position of the two states can somewhat be explained through the indicators of the agriculture’s development in the two countries compared with the other countries in the camp. In a note regarding the 7th session of Comecon in 1960 it was shown that the global agricultural production in 1962 had grown compared with 1959 in Romania with 7,6%, in Poland with 7,5%, in Bulgaria with 5,1%; at the same time, this one decreased in Hungary with 4,5%, in Democratic Germany with 5% and in Czechoslovakia it maintained at the same level of 1959²⁵. The two countries were thus, the first exporting agricultural products countries in the camp, products sold though on the western markets in order to obtain the necessary currency for quality utilities and equipments. It is well known the fact that the polish bacon was one of the most wanted products on the

²³ Idem, file no. 26/1960, f. 18.

²⁴ Ibidem, f. 45.

²⁵ Idem, file no. 35/1962, f. 37.

American market, and this fact happening in a moment when Comecon market was showing a deficit in the food products field, especially for meat and corn, these ones being considered unprofitable cultures.

From this point of view there was a strong criticism against the “inefficiency” of Comecon because of the fact that this organism could not be used to solve some problems specific to one or another of the member countries concerning the supplying with raw materials, or electric power, or combustible matter, or concerning the sale of some products²⁶. These problems came, on the officials’ in Bucharest opinion, from the economic plans of these countries, which were uncoordinated with those that could solve the problems²⁷. Usually, these problems were presented as being general problems of the camp, trying through Comecon to solve some interests that could not be solved through bilateral agreements, because they were not “mutually advantageous”.

Concretely speaking, there can be mentioned the insistencies of the more advanced countries of the camp concerning the “specialization in agriculture” through which these countries wished to cover by import from the “specialized” countries the necessary wheat for their people, wheat which they didn’t have because of the systematic reduction of the corn cultivated surfaces, considered less profitable, and because of the replacement of these cultures with other ones, more profitable.

The problem of supplying population in countries like Czechoslovakia, East Germany and even Hungary was a very urgent one for the communist authorities of these countries. In order to solve the supply problems, pressings were made on Poland, Romania and Bulgaria, in order that these ones specialize on some fields of the agricultural production disregarding industry, and thus assuring the food resources for the more advanced countries of the camp²⁸.

Romania clearly rejected this vision in the Comecon committees, but Poland tacitly rejected any pressings. The front came into being step by step and in Bucharest existed the belief that in front of the pressings of a deep integration and specialization in Comecon, Romania had as a single ally – Poland.

²⁶ Liviu Țăranu, *C.A.E.R. cronică unui eșec*, in „Magazin Istoric”, no. 2/2002, p. 21.

²⁷ Idem, *Preliminariile Declarației din aprilie*, in „Magazin Istoric”, no. 4/2002, p. 7.

²⁸ Idem, *România și problema specializării în cadrul C.A.E.R. (1949-1964)*, in *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, 2001, pp. 490-506.

This is why the polish proposal sent to the Central Committee of PMR in spring 1962, regarding strengthening Comecon and enlarging the attributions of this economic organism was totally surprising.

Because this is the main moment of the Polish-Romanian collaboration regarding Comecon problems, we will insist on the main sequences of this episode. The initiative of the Meeting of the communist and working parties officials of the member countries of Comecon, planned to take place in June 1962, belonged to the polish government which sent two months before the reunion to the other central committees and governments the document entitled "Actual problems of the development of the economic collaboration between the countries that are part of Comecon". This document contained assessments on the results of the economic collaboration between the member countries of Comecon, as well as on the expectations of developing this collaboration in future; there was specified as well that in their initiative, the Central Committee of CPSU (Communist Party of Soviet Union) sustained the Poles. The Polish communists' proposal stroke like thunder the authorities in Bucharest, especially because it was obvious that behind the entire material were in fact the soviets, there were the thesis that Khrushchev loved.

The letter and the document that joined it, which the Romanian party received, contained strong criticism concerning Comecon activity and the economic collaboration between the member countries. Thus, the Council activity was shown as having serious imperfections: "The spreading of too many problems, some of them with minor importance; formalism and bureaucratize; a real inflation of meetings on every level, absolving some major problems such as that in the field of the construction utilities"²⁹.

The material appreciated by its authors as a "serious ground for discussion" sustained the enlargement of the Council attributions, a fact that necessitated in final the elaboration of a new international convention that should establish the purpose, the tasks and the way of work of Comecon. In this order, the authors started from the idea that "the necessity of transforming Comecon into a new international organization of the European socialist countries had reached maturity"³⁰. Its main purpose was realizing the "economic integration" of the countries members of Comecon, a purpose that was justified through the opinion that "the European people

²⁹ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 30/1962, ff. 362-363.

³⁰ Idem, file no. 25/1963, f. 36.

democratic countries cannot create without a large economic integration in Comecon, the conditions for the successful and efficient development of their economy”³¹. Another reason, which should encourage the „fast economic union of the socialist countries”, were the processes of integration taking place in the Western Europe. For putting these ideas into practice, a suggestion was made for founding a political-economic Council as a supreme instance of Comecon and for a modification of the Council statute. Instead of the existing situation, when Comecon officials had the right to elaborate recommendations concerning the economic collaboration only with the agreement of the interested countries, the new political-economic Council could adopt decisions on the unclear ground given by the “unanimity of ideas”, being thus suggested to drop the unanimity of votes in adopting decisions. Another attribution was also specified: Comecon organism could control the countries’ putting into practice of the decisions taken by the political-economic Council.

The proposals created a tensioned atmosphere in the Political Bureau of PMR where totally unfavorable opinions to the Polish project were sustained, the first secretary of PMR even stating: “I thought, I meditated and I reached the conclusion that, in the end, Comecon cannot command in this country, our leadership commands here. Whatever the form will be, the main development directions cannot be established by them”³². As a result of the document’s analysis, the Political Bureau reached the conclusion that the Romanian commission, which was to take part in the Conference, should express the disagreement concerning the Polish propositions, asking that the Romanian point of view should be registered.

Strangely, at short time the Poland ambassador in Bucharest asked for a meeting with Gh. Gheorghiu-Dej, during which he tried to find out which was the Romanians’ reaction to the Polish material. The Romanian communist leader tried to avoid a clear answer explaining to the Polish official that the proposals are under the examination of the leadership members of the party and of the government in Bucharest. Irritated by the ambassador’s insistence, Gh. Gheorghiu-Dej asked a question that could suggest the Romanian position:

“You asked if we agree to take part the observers [China, Yugoslavia and Albania], we said we don’t have any objections, but do you know

³¹ Ibidem.

³² Idem, file no. 14/1962, f. 42.

whether they received this material? [...] Will the Albanians be called, too?"

The answer was obviously a negative one considers the Soviet-Chinese controversy, and Albania was excluded both from Comecon and the Warsaw Treaty. The ambassador's answer, subsequently sent, after asking for details to the authorities in Warsaw, confirmed this situation. It is important the fact that this meeting offered the Polish communists the possibility to find out directly the Romanians' hostility concerning their propositions.

The surprise was even bigger when, after this moment, the first secretary of P.M.R. received, from the C.C. of PMUP (The Unit Proletarian Polish Party), a new letter, with a new project, in which the greatest part of the initial proposals was missing. They dropped the integration terminology and other formulations. The main problem was that there was no explanation for this change. That's why the members of the Political Bureau of P.M.R. thought that they should maintain the initial analysis and position, and according to the evolution of the events during the Conference they reconsider position.

Convocated at the beginning of June 1962, the Conference of the Comecon countries' officials offered other great surprises to the Romanian commission. At first the Polish leader W. Gomulka's speech caused serious unenlightment. It was a strange fact that the idea expressed in the second material sent to Bucharest, completely missed from the Polish first secretary's exposition. There was, thus, a third formulation of the Polish proposition much softened than the two previous ones. This time, W. Gomulka gave also an explanation in this speech: "our proposal in this problem, contained by the document sent before the Conference, we think they aren't definitively formulated. A part of them, after a second examination of the problems, we thought that we should exclude ourselves. This considered the suggestions regarding the radical changes in the Statute"³³.

Under these conditions, taking into consideration the fact that in the project the main thesis P.M.R. rejected did not exist anymore, the Romanian commission accepted this project, although there were objections to some decisions.

In fact, the task of the officials of the Conference was to analyze the changes proposed and to establish what was to be put into practice. The

³³ Idem, file no. 35/1963, ff. 39-39.

Romanian commission thought this was the most difficult moment. In spite of all these, before the meeting, the Romanian and Polish officials talked about the subject and surprisingly the Polish agreed that there was no need for radical changes, idea underlined in W. Gomulka and Gh. Gheorghiu Dej's speeches.

During the discussions two camps formed. The first one sustained the creating of a overstates organism, transforming Comecon's Secretary ship into a kind of "Gosplan" with enlarged attributions, and in this order the Czechoslovakia and Bulgaria's officials agreed. The second camp wanted to reduce the Secretary ship's role, keeping the authority of the commissions on branches in which all the countries were represented. This position practically sustained the old state of affairs in Comecon. Romanians of course were on this position, but a very important fact, recognized by the leader of the Romanian commission, Al. Bârlădeanu, must be underlined:

"There must be said [...] that all our proposals wouldn't have succeed if it wasn't for the Polish support. The Poles sustained us friendly and agreed all our main positions; otherwise we couldn't have done anything. They sustained us in every problem in which there were disagreements, and these disagreements appeared for three or four times. As for the rest everything remained unchanged. The Bulgarians rose and said: we entered in a new form [of development] and some radical changes must be made to the statute. But this intervention was not taken into attention and the statute remained, so Comecon is an organism that obeys the countries whose interests it represents".³⁴

The Czechoslovakia's officials asked to withdraw the diplomatic expressions from the statute and to pass to the superior form of economic integration. The Hungarian and German commissions didn't say anything. The Soviets, even they first agreed with the Czechs, in front of the Romanian offensive intelligently sustained by the Polish commission, tried to soften the discussions finally joining the second camp, partially abandoning their radical plans.

Then came N. Khrushchev's speech, which retook some older thesis sustained in the first Polish proposals, which even the government in Warsaw had dropped: "we must [...] not only agree with the already approved plans, but to go to a situation in which for the main branches of production an unique plan of countries part of Comecon should be established".³⁵ This

³⁴ Idem, file no. 27/1963, f. 3.

³⁵ Ibidem.

kind of appreciation and other ones like this raised important problems for the Romanian commissions, this one being forced to express its disagreements.

Synthesizing, the communist leaders from Bucharest did not approved two things: The common enterprises and the proposals concerning experimental creating of international organizations for the bearing production and in the electro technical field. Gh. Gheorghiu Dej told subsequently, during a discussion with a Communist Italian Party leader, how things evaluated:

“We said we didn’t agree, but if the other comrades, the other countries have any interests, why should we be against, and then we insisted through our people in the commissions, to tell (in the final) the background of these things, the fact that they concern «the interested countries». We are not interested, and so we signed”³⁶.

The result of the Polish and Romanian efforts materialized in keeping the old ways of cooperation in Comecon, also establishing that this method is the main way of putting into practice the international socialist division of labor and approved a document entitled *The fundamental principles of the international socialist division of labor in each country and in the camp as well*. At the final ceremony, W. Gomulka appreciated that “if 50% of what we intend to realize would be realized, it would be a great thing”. As a response, N. Khrushchev declared very optimistic that “even 30% should be very nice”³⁷.

The Polish support for the Romanian opposition generated in Bucharest some suspicions, the members of the Political Bureau of P.M.R. searched for explanations and they reached the conclusion that between the two countries there were many similarities concerning the economic development.

In his speech, Gh. Gheorghiu-Dej illustrated this conclusion:

“We should understand Poland. I think polish attitude, their understanding at this meeting is not an accident, the support we got from the Poles, on different levels of discussions, is the support of a country that has a similar situation with ours, because we can see, in Poland the same tendencies manifest and it manifests the tendency to defense itself of the growing wishes of the others, and this is where its secret is, of course, in a

³⁶ Idem, file no. 40/1963, ff. 30-31.

³⁷ Ibidem.

shy way, but this shyness hides a policy [...]. They fear the integration more than anything. The situation in Poland is not hard to understand, so the radicalism of a “dancing saint” [Khrushchev’s radicalism] withdrew totally, until the exposition made by Gomulka which surprised me and you all, I’m convinced, very much”³⁸.

The obstacles in front of the integration were underlined, said the first secretary of P.M.R., in the moment when N. Khrushchev spoke, this one softly threatening as well the Romanians as the Poles, and showing that:

“The facts of the market must be regarded, because the polish products are sold in the countries of our camp. They are serious rivals for the Czechs and for the Germans, it was not a minor thing when Ulbricht [the east German leader] rose and said he did not agree this controversy. But think of what will come. They need to sell industrial products, especially because the market outside our camp is more difficult. In West I [the developed western countries] maybe only the Czechs resist, but in West II [the Asiatic and the African countries] one must differentiate the economy, the first providers remain the [people] democratic countries”³⁹.

For the government in Bucharest, the Warsaw authorities’ attitude was for along time a speculative exercise, concerning the Polish proposals before the Conference and W. Gomulka’s position during it; it is not surprising that the same Gh.

Gheorghiu-Dej asserted in summer 1963:

“Not even today the causes of their withdrawal are clear to me. It is possible that the Poles themselves got scared, because they needed investments in the utilities construction field, where they are interested to assure their market in other countries. We make investments in those fields where they have capacities and so their possibility to place their products decreases. Probably someone used this wish of the Poles, because we met this idea at Gomulka even when we went as a party and government commission in Poland. He then raised the question of investment coordination until 1965, but we rejected it, so that subsequently, after 1965, we see in what way such coordination could be accepted. It can be seen that someone used this polish wish, which is understandable because they developed their industry, they have a more developed metallurgic industry than ours, so Poland developed its metallurgic industry, the utilities construction indus-

³⁸ Idem. file no. 27 /1963, f. 10.

³⁹ Ibidem.

try over its necessities, maybe they will ask to assure the placement of this production. I can't figure that they could do this in the weak developed countries, because they cannot sustain with loans such a measure"⁴⁰.

Not a long time passed since this Conference, and in September 1962 appeared the well-known article of Khrushchev entitled *Actual problems of the development of the world socialist system* in "Problems of peace and socialism" magazine. The leader in Kremlin reassessed the old thesis of the polish project abandoned in the same year, in June. It was obvious for the communist leadership in Bucharest who was the author of the materials sent by the Poles, thus understanding the ingrate position of W. Gomulka who was practically forced to sign the project sent from Moscow.

As a support for this interpretation came the statement from Moscow in November 1962 when N. Khrushchev retook the necessity of creating common enterprises and an unique organism of planning, all these being a superior step in the process of economic integration of the communist countries. The strong desire of the soviet leader to link his name to the initiation of a process similar to that of the Common Market was more than obvious. Only the communist leaders in Bucharest bitterly asked: "What was left from our decisions, for only a few months passed and they were thrown overboard?"⁴¹.

After Khrushchev's statement in the plenary of CC of CPSU, as at a sign, a whole series of parties started to react. The Bulgarian communists reacted publicly at their congress, trough Todor Jivkov, then in Czechoslovakia, and then in democratic Germany and Hungary, the first secretaries strongly sustained N. Khrushchev's position. The only favorable sign was for the Romanians the fact that although in Warsaw a lot of voices sustained the soviet thesis, among them there was not the voice of W. Gomulka.

The common Romanian-Polish position in Comecon debates concerning common enterprises, the union of branches and the unique organism of planning had a very short life. Step by step, as a result of the soviet pressure, Warsaw abandoned the opposition to Khrushchev's projects, a fact that led to the break of the two-part collaboration in Comecon and to the reinstalling of the older commercial disagreements.

The first secretary of P.M.R. Gh. Gheorghiu-Dej expressed, in summer 1963, just after the Conference of the Comecon countries' officials in

⁴⁰ Idem, file no. 34/1963, f. 59.

⁴¹ Idem, file no. 40/1963, f. 31.

Moscow, his point of view regarding Poland's change of attitude in Comecon problems, as well as regarding some internal policy questions of Poland, a point of view which also illustrates as certain state of mind existing among the members of the Political Bureau of P.M.R., strongly affected by the debates in Moscow:

"At the first sight [the Poles] are radical absolute relations between the socialist countries, without talking about the unique plan, but in agriculture they don't say a word about socialism. They use Lenin, Marx, but they don't say anything about what the classics told about agriculture. They have a weak point which will give us all trouble and which will create serious disturbances in Poland's economy. They are in the capitalists' hands because of the corn imports. Lenin said that small property gives birth to capitalism hour by hour and in massive proportions. Here they are opportunists, but in exchange the manifest radicalism regarding the relations between the socialist countries. Having common enterprises, it is very easy for them, they get help from the Americans, they have over 500 million dollars help and here they don't show any kind of radicalism. Expressed [W. Gomulka] a certain indignation because the polish communists don't understand that they must stop the corn import from the Americans because over 50% of their commerce with the western countries. He also said that Romania has a similar situation. They [the Poles] were concerned for Romania. Of course, if they could get these products from the socialist countries, it wouldn't have been had. With who could they compete, with the advanced capitalist countries industry? This is why it was said that Poland, GDR [East Germany] and other socialist countries are interested in the continuous enlargement of the socialist market and the socialist market is made by the countries part of Comecon. The Chinese market is not a market for them anymore. It is interesting how their radicalism shows in the relationships field [...]"⁴².

On the other side, it must be said that the authorities in Bucharest carefully followed the Polish experience in the commercial relationships with the West, and when the moment was appropriate, a series of similar measures was applied in this field. Beyond the differences in attitude and in interests, the undeclared competition between the people democratic countries had become a reality and any backwardness was an obstacle difficult to overcome.

⁴² Idem, file no. 41/1963, f. 33.

The Polish model of contracting long-term loans in the West for modernizing the own industry represented since 1963 the unique solution for the leaders in Bucharest to maintain the rhythm of the industrial increasing and of the investments in this branch.

“We cannot decrease rhythm, the first secretary of PMR sustained, but we must abandon the position we had so far [December 1963] and which I think it was the right one. Because I said: we must not over one our possibilities. We will try in every way to use our own utilities, not to indebt to anyone, to earn prestige on the market. Taking new measures does not mean to beg for loans, but to use the actual conjuncture. [...] So if we want to maintain a high level of increasing the production forces, we must use long term loans, we must necessarily do so”⁴³.

In this context it is important that we mentioned that the west interest, especially of the U.S., was centered especially on the two satellites countries of Moscow on the basis of some directions given by the American president concerning U.S. policy regarding Eastern Europe, a policy that had to base on the objective of the cooperation with the governments in the region in order to increase their independence on the world scale and “to increase their level of internal liberalization”.

Poland and Romania were considered in the presidential directions as countries that will have a preferential treatment in the economic problems and the various programs of trade⁴⁴.

Beyond the many common points in their development and their external policy, the similitudes between the two countries were limited. On the internal plan, Poland succeeded to keep a flexible policy as that in the collectivization field, which was not – by far – as radical as in Romania; the commercial relations with the West were maintained even in the hardest moments of the country’s political life. For all these, a certain tribute had to be paid to Moscow at least in the relationship in Bucharest. Taking into consideration that Poland still hard on its territory important contingents of the Red Army, a support from W. Gomulka had to assure the thesis created in Kremlin by N. Khrushchev as well in the conflict with China – where the Polish first secretary refused to speak out, leaving his party colleges to take position – as in the questions concerning the economic integration in Comecon.

⁴³ Idem, file no. 59/1963, ff. 14-16.

⁴⁴ Dumitru Preda, *America nu și-a uitat promisiunile*, in „Magazin Istoric”, no. 7/2002, p. 17.

The politic relationships between the two countries were strongly influenced by these realities. Even more, the commercial relationships had difficult periods because of a certain competition between the two countries in the industrialization field, that of the development of the metallurgical industry and of the utilities construction industry.

For the historian interested in the field of the Romanian-Polish relationships in the communist period is a real challenge to research the polish archives, which would surely happily complete the historical perspective of the subject under discussion. Of course, it is interesting the opinion of communist leadership in Warsaw concerning Romania's position in Comecon, concerning the thesis that N. Khrushchev initiated in order to assure the economic integration, and last but not least, concerning the commercial and political relationships. We hope that a very close future will enlighten this part of the problem that we elaborated.

Florian Banu

Adevăr și ficțiune în documentele Securității

„Adunați fapte. Pentru aceasta, mergeți în arhive. Aceste hambare de fapte. Nu trebuie decât să te cobori acolo pentru a le culege. Coșuri întregi. Le așezați pe masă. Procedați ca și copiii atunci când se amuză cu «cubulețe» și se străduiesc să reconstruiască frumoasa imagine care le-a fost aruncată în dezordine... Jocul s-a sfârșit. Istoria s-a scris. Ce vreți mai mult? Nimic. Dacă nu: a ști pentru ce? Pentru ce se scrie istoria? Și, deci, ce este atunci istoria?”¹. Cu aceste interogații își încheia, în urmă cu peste cinci decenii, distinsul istoric francez Lucien Febvre eseul intitulat *Combats pour l'histoire*, lucrare ce combătea conceperea istoriei ca istorie factografică, istorie istorizantă.

Fără a dori să trecem aici în revistă argumentele și contraargumentele celor două principale curente ale științei istorice, *pozitivismul* – fundamentat de Leopold von Ranke, cu formula sa celebră *wie es eigentlich gewesen*, și *prezenteismul* – teoretizat și el de personalități de primă mână, precum Benedetto Croce, R.G. Collingwood sau John Dewey, ne vom mulțumi să subliniem faptul că *apelul la izvoarele documentare este inevitabil, indiferent cărei concepții asupra istoriei i se raliază un istoric sau altul*. Totodată, folosirea izvoarelor documentare în scrierea istoriei necesită o serioasă critică a acestora. Deși este un truism, sublinierea acestui imperativ ne apare ca foarte necesară în contextul actual când cercetarea istorică cunoaște o puternică efervescență, atât prin înființarea unor noi centre de cercetare, cât și prin punerea la dispoziția cercetătorilor a noi și noi fonduri arhivistice, dar care nu întotdeauna este însoțită de o rigoare științifică pe măsură.

¹ *Apud Adam Schaff, Istorie și adevăr, București, 1982, p. 276.*

În cadrul prezentului demers ne vom referi la o categorie aparte de izvoare documentare, cea reprezentată de documentele păstrate în dosarele întocmite de fosta poliție politică a regimului comunist din România, Securitatea, și la capcanele pe care acestea le oferă istoricului.

Aflăte la momentul constituirii lor sub pecetea celui mai desăvârșit secret, dosarele au continuat să suscite dezbateri și polemici dintre cele mai aprinse mult timp după ce regimul comunist expiase. Secretul asupra conținutului lor a fost asigurat de nou creatul Serviciu Român de Informații, dar, de această dată, în sarcofagul menit să conserve această moștenire cu conținut potențial exploziv au apărut numeroase „fisuri” prin care s-au „scurs” documente create de Securitate despre unul sau altul din personajele de marcă ale mediilor politice, economice sau culturale, despre un eveniment sau altul ș.a.m.d..

Exploatate abil de anumite segmente ale presei, aceste documente au potențat aura de mister și au întărit opinia comună că aceste dosare secrete conservă informații de maximă importanță și de o irefutabilă valoare din punct de vedere al veridicității, fiind întocmite, nu-i așa?, de specialiști în culegerea, selectarea și analiza informațiilor. Ca urmare, interesul istoricilor, și nu numai, a fost de timpuriu captat de această categorie de documente. Ca un serviciu ce se află în slujba unui regim democratic, Serviciul Român de Informații a pus, în anii '90, la dispoziția unui număr destul de restrâns de cercetători anumite categorii de documente, grupate într-un așa-numit fond Documentar. Informațiile extrase din aceste documente au constituit substanța unor volume de documente și a unor studii care s-au bucurat de un important impact în mediile de specialitate, dar, din păcate, cel mai adesea trecerea printr-un filtru critic a acestor documente a fost deficitară.

Grație Legii nr. 187/1999, o bună parte din arhiva fostei Securității, și anume aceea care nu conține informații care să afecteze siguranța națională, a devenit, cel puțin teoretic, accesibilă unor largi categorii de persoane interesate de istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, precum și persoanelor care au fost urmărite de Securitate.

Odată cu această deschidere, a ceea ce mulți nu au ezitat să numească „cutia Pandorei”, au apărut și tot mai numeroase semne de întrebare legate de informațiile consemnate în dosarele Securității. Nu doar faptul că aceste informații erau trunchiate prin lipsa unor file, dar, chiar și acolo unde, cel puțin aparent, dosarul a rămas intact, datele conținute de acesta se dovedeau a fi, nu de puține ori, departe de adevăr. Primele semnale în acest sens

au provenit de la victimele Securității, care și-au citit varianta „oficială” a propriei vieți, a propriilor acțiuni.

Referindu-se la raportul dintre ficțiunea documentelor și realitatea istorică, Ion Gavrilă, fost membru al unui grup de rezistență anticomunistă, după ce și-a cercetat dosarul întocmit de Securitate, consemna:

„Desfășurarea ciocnirilor cu grupul nostru sunt consemnate destul de aproape de adevăr. De obicei, sunt introduse elemente care să le scuze în succesele. De ex., se prezintă un număr mai mare de bandiți, se trec mai puține forțe ale Securității, armamentul blocat, acțiunile s-au petrecut seara când întinericul avantaja bandiții și, bineînțeles, au găsit totdeauna țapi ispășitori din vina cărora noi n-am fost distruși și ei au avut pierderi². (...) În ce privește adevărul și minciuna din dosare: unele piese din dosar sunt adevărate, așa cum sunt prezentate, altele sunt cosmetizate, cu scuze și elemente favorabile lor, altele sunt denaturate în parte sau complet, pentru ca vina să cadă total asupra noastră. În sfârșit, unele sunt în totalitate inventate cu bună știință, pentru a-și motiva ineficiența în fața forurilor superioare”³.

Același Gavrilă Ogoranu nota, referindu-se la volumul de documente provenind din propriul dosar, volum pe care l-a editat în 2004:

„Am lăsat, în unele cazuri, ortografia documentelor și am intervenit acolo unde nu erau clare. Am corectat și limba și ortografia documentelor, pentru a fi mai bine înțelese de cititor. În legătură cu aceasta, amintesc o întâmplare povestită de prof. Olimpiu Borzea. Când s-a terminat ancheta acestuia, anchetatorul, cpt. Deitel Ernest, i-a înmănat profesorului dosarul

² Pentru a ilustra maniera în care rapoartele Securității reflectau astfel de confruntări cu gruparea Gavrilă, vom reda un scurt fragment dintr-un astfel de raport redactat în august 1954:

„Caporalul Bucur Radu a deschis foc asupra celui de-al doilea bandit care fugise din stână, dar n-a reușit să tragă decât un cartuș după care s-a produs dublă alimentație, și banditul, profitând de incident, a lăsat jocul fugind în pădure după celălalt. În timp ce ofițerul și caporalul Bucur angajase lupta cu cei doi bandiți, soldații Orosz Ioan și Haido Bella executau manevra pe la 30 m nord de locul luptei.

Un bandit ieșit dintr-un grup de brazi a apărut în fața soldatului Orosz Ioan care, încercând să deschidă foc, n-a reușit deoarece automatul P.P.S. a făcut dublă alimentație iar banditul care se afla la 5 m a tras, rănind mortal pe soldatul Orosz în piept și mână. Acolo a fost găsit de către soldatul Haido Bella care venea în urma lui la 15-20 m. Din acest moment bandiții, folosind ceața și ploaia, au dispărut în pădure pe direcția nord-vest. Ofițerul a trimis doi militari să raporteze situația la companie iar cu restul militarilor a continuat urmărirea bandiților însă fără rezultat.” – apud C.N.S.A.S., „*Bande, bandiți și eroi*”. *Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968)*, București, 2003, p. 232

³ Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc*, vol. IV, Făgăraș, 2004, p. 15.

cu declarațiile ce le-a consemnat pentru a fi semnate. Prof. Borzea a luat un pix de pe masă și a început să corecteze greșelile de ortografie. «Ce faci?», a intervenit speriat anchetatorul. «Corectez greșelile gramaticale, pentru ca atunci când eu nu voi mai fi și cineva le va citi, neștiind că nu le-am scris cu mâna mea, ci numai le-am iscălit, să nu mă judece greșit, că eu, profesor de limba română, să fi făcut atâtea greșeli de ortografie»⁴. Așadar, un alt semn de întrebare se ridică asupra unei categorii de documente exploatate din plin în cercetările istorice, anume declarațiile din anchetele Securității. Asupra conținutului și veridicității acestui gen de documente vom reveni în analiza noastră.

Un alt fost „obiectiv” al Securității, scriitorul Stelian Tănase, după ce și-a parcurs dosarul întocmit de fosta poliție politică, scria: „Cel ce s-a decis să-și citească propriul dosar se trezește în postura de arheolog, de antropolog: va reconstitui din fragmente o versiune a trecutului său. Totuși, numai o versiune. Și cât de înșelătoare pot fi arhivele! Cunoșteam senzația de fals din dosarele «autentice, adevărate», fabricate de Securitate, de pe vremea când reconstituia anchetarea «grupului Noica-Pillat». Procesele-verbale de interogatorii, denunțurile, notele de ascultare și filaj le confruntasem atunci cu depozițiile câtorva supraviețuitori. Între ceea ce-și aminteau acești oameni în anii '90 și ceea ce notau documentele oficiale în anii '50 era o mare deosebire. Poți foarte ușor să devii victima unui document de epocă. În ciuda aparenței lor de autenticitate, dosarele trebuie citite cu multă prudență: ele oglindesc nenumărate detalii, dar ficționează fără scrupul realitatea pe ansamblu»⁵.

Dar îndemnul la îndoială metodologică nu vine doar din spațiul românesc sau din rândul fostelor victime care își pot compara propriile amintiri cu versiunile oficiale, ci și din rândul unor istorici de profesie, cu o îndelungată experiență în prelucrarea informațiilor provenite din arhivele de un gen sau altul.

În acest sens, istoricul francez Jean François Soulet, referindu-se la un anumit fetișism care tinde să se creeze printre istoricii epocii contemporane și ai așa-numitei „istorii recente”, vizavi de importanța covârșitoare a unor documente din arhivele mai mult sau mai puțin secrete, nota:

„De altfel, nu ne convine chiar deloc să mai relativizăm caracterul «unic», «de neînlocuit», atribuit unor documente încă inaccesibile? Nu e

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ Stelian Tănase, *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & Jurnal din anii târzii ai dictaturii*, București, 2002, p. 11.

acesta un fetișism al interzisului și secretului? Nu tot ceea ce este «confidențial» e și de importanță capitală⁶.

Subliniind și faptul că în epoca actuală numeroase decizii majore nu mai sunt consemnate în scris, împiedicând astfel cercetătorul arhivelor să accedă la resorturile intime ale anumitor evenimente, istoricul amintit îl cita pe unul din excelenții cunoscători ai culiselor lumii diplomatice și politice, Henry Kissinger: „Înainte de această epocă de comunicare instantanee, instrucțiunile date unui negociator trebuiau să fie conceptuale și, de aceea, ele ofereau o schiță a concepțiilor oamenilor politici; în epoca telecomunicătorului ele sunt în general tactice sau tehnice și, în consecință, nu indică nici scopurile, nici considerațiile ultime. Dosarele oficiale ale epocii noastre nu ne dezvăluie neapărat ce hotărâri au fost luate în mod secret, dublând căile oficiale și nici ce afaceri au fost tratate doar oral, fără a lăsa vreo urmă în arhive”⁷.

Revenind la problema informațiilor conservate în dosarele fostei Securități și a capcanelor de tot felul pe care acestea le prilejuiesc cercetătorilor, considerăm că ar fi utilă o inventariere a resorturilor și a mobilului care au stat la baza distorsionării adevărului și a dus la consemnarea, voit sau nu, deformată a unor acțiuni, evenimente, trăsături de caracter etc.

În primul rând, trebuie subliniat faptul că documentele Securității sunt, în bună măsură, rodul prelucrării informațiilor culese prin rețeaua informativă. Notele informative furnizate de zecile și sutele de mii de informatori, calificați sau necalificați, permanenți sau ocazionali, au reprezentat materia primă pentru rapoartele, notele de analiză, sintezele elaborate de ofițerii de securitate. Evident, acestea trebuiau coroborate cu informații obținute prin tehnica operativă, prin interceptarea scrisorilor, prin filaj ș.a.m.d. Acest lucru nu se întâmpla însă întotdeauna, profesionalismul cadrelor lăsând adesea de dorit. Așadar, un prim nivel de deformare a faptelor se datorează modului în care erau redactate și receptate notele informative.

Asupra faptului că multe note informative erau departe de a reflecta realitatea, dispunem chiar de mărturia unor ofițeri de securitate. Astfel, într-un „Raport asupra stadiului muncii cu agentura“, realizat de Direcția Regională M.A.I. Ploiești se menționa cazul unor informatori care se hotărâseră să-și rezolve problemele cu o a treia persoană prin furnizarea de informații false Securității: „în luna februarie 1955 am arestat și trimis în justiție doi

⁶ Jean François Soulet, *Istoria imediată*, București, 2000, p. 45.

⁷ *Ibidem*.

informatori ai raionului Câmpina, care, știind unul despre celălalt că sunt informatori și purtând amândoi dușmănie preotului din comună, au ticluit un manifest dușmănos pe care l-au difuzat furnizând apoi note informative – cum s-ar spune – «pe două linii», cum că redactorul și difuzatorul manifestului ar fi preotul în cauză»⁸.

Alți informatori furnizau din belșug note informative, rod al imaginației lor, din banale motive pecuniare. În martie 1956, în cadrul unei ședințe de analiză a activității informativ-operative, era semnalat cazul informatoarei „Corina” din Regiunea Galați, care, „din lipsa de analiză temeinică și de verificare a notelor informative”, a reușit ca timp de un an să furnizeze informații eronate despre existența unor organizații imaginare din Galați. Motivația acesteia era de „a încasa sume de bani care i se dădeau”⁹.

Lăcomia de arginți era destul de frecventă și îi împingea pe mulți informatori „insuficient educați”, cum îi califica generalul mr. A. Stancu, șeful Direcției Regionale București în martie 1956, să furnizeze informații fictive. Generalul Stancu prezenta într-un raport cazul informatorului calificat „Ars”, care „a furnizat timp îndelungat date despre existența unei organizații P.N.Ț. dintr-o comună din Raionul Giurgiu, care în realitate nu exista”. Anchetat, informatorul „a recunoscut că a inventat datele cu privire la existența organizației cu scopul de a primi bani”¹⁰.

Dar nu doar banul, „ochiul dracului”, stătea la baza unor informații false, ci și alte mărunte păcate omenești. De exemplu, în prima jumătate a anului 1955 un milițian dintr-o comună a raionului Neamț, care trăia în concubinaj cu soția unui consătean, l-a denunțat pe soțul concubinei sale drept „reacționar” și acesta a fost arestat și anchetat de Securitate timp de două luni de zile până când situația reală a ieșit la iveală¹¹.

De asemenea, nu de puține ori, *sentimentul de apartenență la o structură* temută îi făcea pe unii informatori să trăiască un sentiment al puterii discreționare asupra semenilor și, în consecință, să încerce a-și rezolva diferendele cu diverse persoane prin intermediul delatiunilor. Un astfel de caz este prezentat într-o sesizare adresată Procuraturii Generale a R.P.R. în 29 ianuarie 1963:

„Nevasta sa în calitate de informator la Securitate, lăudându-se în fața soției mele că acum poate lega pe oricine în 24 ore, povestea toată activita-

⁸ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 77.

⁹ *Ibidem*, f. 25.

¹⁰ *Ibidem*, f. 101.

¹¹ *Idem*, dosar nr. 100, f. 25.

tea ei, pe cine a mai «turnat» după expresia ei, cum iscălește informațiile pe care le dă cu nume fals, al soacrei unui tutungiu, (...) cum i s-au cerut informații și despre mine, dar n-a dat, din simpatie, (...) cum a încercat să o toarne pe noua locatară, Bălănescu, cu prilejul furtului mare de bani de la o bancă din Giulești, dar informația s-a dovedit falsă și a fost ocărâtă rău de ofițerul de miliție în casa ei. (...) Nu mai termina, «sunt cineva, am ajuns cineva și pot lega pe oricine în 24 de ore»¹².

Se poate presupune că un astfel de caz era departe de a fi unul singular.

Nici declarațiile obținute în timpul anchetei și inserate apoi în dosarele Securității nu pot fi utilizate în cercetarea istorică decât după o serioasă analiză critică. De foarte multe ori, nemairezistând teribilelor mijloace de tortură utilizate de anchetatori, arestații preferau să pună pe hârtie și să semneze cele mai halucinante declarații.

Inginerul Petre Cernătescu, inculpat în „procesul de la Canal“, orchetat de liderii regimului comunist în septembrie 1952, declara: „eu am fost brutalizat și trântit de pe scaun de către colonelul Dulgheru, am fost amenințat de același colonel că-mi va face fundul cât masa. (...) În timp de opt zile și opt nopți nu am fost lăsat să dorm un minut, ci am fost ținut într-un lanț de anchetă încât mi s-a umflat ceafa de nu mai puteam ține capul în sus. În acest timp am fost drogat cu o doctorie lichidă de nuanță brună. Cred că datorită acestor ultime două procedee, nesomn și drogare, voința s-a estompat tot mai mult încât la sfârșit nimic nu mă interesa decât să scap cât mai repede de anchetă. Declarațiile mele erau formulate și scrise de organul anchetator, iar eu le-am semnat numai”¹³.

Nici „martorii“ folosiți în procesul amintit nu au „beneficiat“ de un tratament mai bun. Garofeanu Gheorghe a fost arestat în 15 august 1952 la București, dus la Constanța a doua zi și aici obligat să scrie o declarație care să-l incrimineze pe Rozei Aurel, unul dintre inculpați. Garofeanu relatează că, în fața refuzului de a semna o astfel de declarație, „anchetatorul s-a repezit la mine și a început să mă lovească cu picioarele în gleznele picioarelor mele și cu pumnii în stomac, cu toate că din spusele mele știa că sufăr de ulcer“. Întrucât „martorul“ continua să refuze să semneze declarațiile dorite, anchetatorul l-a amenințat cu „aplicarea a diverse alte măsuri ca: case sub unghii, flacăra lumânării în lumina ochilor etc”¹⁴.

¹² A.C.N.S.A.S., fond Rețea (S.R.I.), dosar nr. 62.708, f. 19.

¹³ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 49, vol. I, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 20

Tot legat de episodul proceselor de la Canal, perceput în epocă de cea mai mare parte a populației drept o înscenare odioasă¹⁵, pot fi amintite și cuvintele unui inginer din Institutul de Proiectări Schele București referitoare la unul din principalii inculpați, inginerul Nicolae Vasilescu, supranumit în cadrul procesului „Colorado”: „Eu îl cunosc pe ing. Vasilescu de la Ploiești și știu că nu i se spunea «Colorado», cum i s-a spus la proces. Acest nume de «Colorado» i s-a dat ca să fie mai americanizat. Ing. Vasilescu a făcut Politehnica la Colorado și era un om foarte capabil și priceput în meseria lui”¹⁶.

Nu de puține ori, declarațiile false, oferite spre satisfacția anchetatorului, își aveau mobilul și în încercarea de a camufla alte „păcate” necunoscute acestuia, încercării de a proteja persoane nearestate încă ș.a.m.d.

Un bun exemplu de declarații false îl reprezintă cele obținute de Direcția Regională de Securitate Craiova în încercarea sa de a recruta un informator în problema „Institutul Francez”. Ofițerii de securitate l-au identificat pe „Viforul”, un intelectual care frecventase institutul și despre care știau că „a fost în Franța și este un depravat sexual”. În cursul anchetei, prealabile recrutării „pe bază de materiale compromițătoare”, „s-a accentuat mai mult pe viciul candidatului, fapt ce a făcut ca acesta, care era un intelectual cunoscut în orașul în care domiciliu să facă totul pentru a fi pe placul anchetatorilor, respectiv să dea o serie de declarații mincinoase în care afirma că el împreună cu alții au făcut spionaj pentru francezi”. Bucuroși de o astfel de „captură”, respectivii ofițeri nu au mai verificat informațiile din declarații și au raportat direct ministrului Alexandru Drăghici „descoperirea unei rețele de spionaj”. Verificările ulterioare au relevat faptul că „toate declarațiile au fost invenții ale candidatului, care a preferat să ia asupra sa orice, numai să nu fie dat în vileag viciul său”¹⁷.

Exploatarea fără discernământ a declarațiilor smulse în anchete a făcut ca, nu de puține ori, documentele Securității să releve aspecte care amintesc de literatură. Astfel, intriga romanului *Cel mai iubit dintre pământeni*, scris de Marin Preda, putea fi construită plecând și de la un caz real, con-

¹⁵ De exemplu, inginerul Potârniche Octavian era semnalat, de către un informator, cu următoarea apreciere: „acest proces de la canal a fost numai o înscenare pentru a justifica faptul că totul stă pe loc, în loc să avanseze, din cauza utilajului mizerabil adus din Rusia. (...) Așa cum a fost redat procesul de la canal în ziar, și-au închipuit ei că dau cu țărână în ochii proștilor” – A.C.N.S.A.S., fond Rețea (S.R.I.), dosar nr. 58.876, f. 84.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 113.

semnat într-un dosar de rețea din anul 1958, al unui inginer din industria extractivă a petrolului: „B.F. apare cu toate datele într-o declarație dată de spionul german Teodor Rozin că, sus-numitul, are un cumnat ofițer englez și că poartă cu acesta corespondență informativă. Ulterior, acest material inițial de sesizare nu s-a verificat. Numitul Teodor Rozin, fiind din nou anchetat, a arătat că prin corespondență informativă el a înțeles un schimb de informații familiare (sic!)”¹⁸. Din fericire pentru B.F., Securitatea s-a obosit să verifice informația, fiind astfel evitată o acțiune represivă împotriva sa. De altfel, eforturile Securității pentru reinterogarea „spionului german” au fost meritorii, dezvăluind o situație kafkiană, deținutul Teodor Rozin fiind inițial de negăsit în sistemul penitenciar al României populare (fusesse identificat și anchetat un oarecare Teodor Roxin la Aiud!). Ulterior, Rozin a fost și el găsit și anchetat, dar în stare de libertate, acesta fiind eliberat între timp.

Alt gen de documente falsificate deliberat de către Securitate în timpul desfășurării anchetelor este reprezentat de așa-numitele rapoarte de expertiză tehnică. Acestea erau, de multe ori, întocmite de experți în parametrii ceruți de ofițerii de securitate, eludând adevărul pentru a se obține condamnarea în instanță a acuzaților. De exemplu, un arestat, anchetat în anul 1958 sub acuzația de subminare a economiei naționale, era nevoit să constate: „Munca anchetatorilor de la securitate a fost creativă, plină de imaginație și de o fantezie care putea să urce pe oricine pe eșafod sau să-l ducă în fața plutonului de execuție. De exemplu un hangar metalic de pe fostul aerodrom militar Buzău, (...) al cărui schelet metalic fusese demontat, cu piesele marcate cu diferite culori de vopsele și apoi transportate pe aeroportul Băneasa, unde urma să fie montat din nou, a devenit un element și un argument tragic în dosarele noastre.(...) «Experții» fotografi ai Securității, la cerere, au fotografiat acele bare și piese de fier depozitate, folosind trucaje și poziții speciale așa încât acele piese arătau în fotografiile ca o grămadă de fiare aruncate în dezordine. Acele fotografii au constituit probe grele în acuzarea noastră”¹⁹.

Situații puternic denaturate, falsuri, exagerări sau minciuni evidente se regăsesc și în alte categorii de documente, precum „Rapoartele de cunoaștere personală a candidatului pentru recrutare”. În întocmirea acestor rapoarte, imaginația ofițerului juca uneori rolul esențial, aprecierile introduse

¹⁸ A.C.N.S.A.S., fond Rețea (SRI), dosar nr. 58876, f. 2.

¹⁹ Aurel Sergiu Marinescu, *Prizonier în propria țară*, vol. II, București, 1998, p. 145-146.

în aceste documente suferind adesea de un înalt grad de subiectivism²⁰. De exemplu, în 13 martie 1956, Mauriciu Ștrul, șeful Direcției Regionale de Securitate Ploiești, semnala faptul că:

„Din convorbirile personale pe care le poartă lucrătorii cu candidații pentru cunoașterea lor înainte de recrutare, se trag de multe ori concluzii greșite asupra caracterului și capacității candidatului și apoi în referat se folosesc fel de fel de epitete fără temei. De către Serviciul II a fost studiată numita F.E., prezentată ca o femeie inteligentă, capabilă, având relații multe și interesante și cu cunoștințe din rândul diplomaților străini ce au funcționat pe vremuri în țară și cu care soțul ei decedat avea strânse legături. M-am dus să efectuez personal recrutarea, când colo la locul recrutării mi se prezintă o văduvă îndoliată, bolnăvicioasă și mistică, fără nici un fel de aptitudini pentru munca informativă. Am fost nevoit să canalizez discuțiile în așa fel încât să nu-și dea seama pentru ce am venit”²¹.

Dincolo de documentele care denaturau realitatea datorită subiectivității celui care le-a întocmit, trebuie evidențiată existența unei categorii de documente de o gravitate excepțională și anume rapoartele falsificate redactate de ofițerii de securitate pentru a acoperi unele crime săvârșite în numele „luptei de clasă”. Probabil că adevărul despre astfel de acte nu ar fi fost consemnat niciodată în documente de arhivă, ci doar în memoria colectivă, dacă chiar conducerea centrală a Securității, nemulțumită de faptul că organele regionale nu au cerut aprobarea pentru astfel de măsuri extreme, nu ar fi dispus efectuarea unor anchete. Elocvent în acest sens este cazul împușcării „chiaburilor Trifa Iosif, Pom Traian și Andreșel Ioan, din comuna Bistra, jud. Turda” în luna august 1950.

Rapoartele Serviciului de Securitate Turda către D.R.S. Cluj nr. 11/18934 din 16 august 1950 și ale D.R.S. Cluj către D.G.S.P. nr. 116/44255 din 18 august 1950 prezentau împușcarea celor trei persoane ca fiind petrecută în timpul unor confruntări armate în încercarea de a-i captura pe respectivii „chiaburi”. Raportul întocmit de Serviciul de Securitate Turda menționa:

²⁰ Acest fenomen se manifesta și în rândul cadrelor din alte structuri informative, cu un prestigiu mult mai solid decât al Securității. De exemplu, în fișele întocmite de Serviciul Special de Informații în anul 1947, un inginer din Timișoara era apreciat drept „îngâmfat, nu are serviciu, nu se știe din ce trăiește. Vicios, cartofoi, bețiv, afemeiat”. În schimb, un licențiat al Academiei Comerciale, cu un profil asemănător, era calificat de un alt ofițer recrutor în următorii termeni: „serios, îi place vinul, cărțile, femeile, banii, fire veselă, cult, inteligent, coruptibil” – A.C.N.S.A.S., fond Rețea (SRI), dosar nr. 2750, f. 1.

²¹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 80.

„În ziua de 16 august a.c., orele 3.00, cele două echipe s-au deplasat în comuna Bistra la numitul Pom Traian; când echipele se aflau la o distanță de circa 200 metri de casa acestuia, văzând că echipele noastre se îndreaptă spre locuința lor, au fugit în pădurea ce se afla în apropiere. Echipele s-au îndreptat înspre locul de refugiu al lor. Ajungând în marginea pădurii, numitul Pom Traian a deschis foc pe care o avea, organele noastre s-au răs-pândit în trăgător, deschizând foc asupra celor fugiți, reușind astfel ca pe Pom Traian să-l împuște mortal, iar al doilea să dispară mai adânc în pădu-re. O echipă formată din patru persoane s-au deplasat de urgență înspre di-recția în care a dispărut individul ce era cu Pom și care era neidentificat. În acel moment, reușind ca să-l ajungă, iar la somația organelor noastre de a sta nu s-a supus, fugind mai departe, după care organele noastre au tras du-pă el și au reușit ca în timpul fugii lui să fie împușcat. Trecând la identi-ficarea aceluia individ, am constatat că se numește Trifa Iosif, chiabur, din comuna Bistra-Turda, iar la percheziția corporală s-a găsit una grenadă de mână defensivă”²².

Am redat *in extenso* acest citat deoarece arată în mod elocvent faptul că ofițerii de securitate întocmeau adevărate scenarii pentru a-și acoperi cri-mele. Adevărul despre moartea persoanelor amintite este consemnat într-un raport întocmit de mr. Nicolae Dumitrescu, trimis de D.G.S.P. să ancheteze cazul. Potrivit celor recunoscute cu greu de lt. Herța Vasile, de la Serviciul de Securitate Turda, și de maiorul Kovacs Mihail, de la D.R.S. Cluj, cele trei persoane asasinate se aflau reținute, alături de alte 30 persoane, la Bi-roul de Securitate Câmpeni. Ofițerii de securitate, potrivit ordinelor primite de la mr. Kovacs, au „stabilit” că cei trei sunt „chiaburi și având influență în masă”, au format „trei echipe compuse de organe de Securitate și au fost luați acești chiaburi și executați prin împușcare”²³. La rându-i, maiorul Kovacs primise dispoziții de la colonelul Mihai Patriciu, directorul D.R.S. Cluj, în termeni lipsiți de echivoc: „iei câțiva chiaburi, dai cu ei de pământ, pe urmă Miliția adună chiaburii și neamurile bandiților din Bistra ca să îngroape pe ei și să le spună că și ei la fel pățesc dacă nu divulgă pe bandiți sau dacă îi mai aprovizionează. Pentru această treabă trimiteți niște băieți buni și, dacă este nevoie, te duci și dumneata”. În încheierea relatării aces-tui caz de confecționare de documente false, dorim să subliniem faptul că

²² *Apud* Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Iași, 2002, p. 214.

²³ *Ibidem*, p. 216.

recunoașterea faptelor s-a făcut cu multă greutate, făptașii menținând versiunea din raport până în momentul când maiorul Dumitrescu i-a amenințat că va dispune dezgroparea cadavrelor celor împușcați.

Totuși, maiorul Dumitrescu motiva foarte firesc falsul depistat, în următorii termeni: „cât privește neraportarea de către D.R.S. Cluj a situației reale la D.G.S.P., ne face să credem că nu se adunase destul material contra celor de mai sus, iar D.R.S. Cluj a trecut la acțiune, ca apoi să raporteze că organele de Securitate au fost atacate și în luptă au fost omorâți sus-menționații chiaburi, fiindcă odată aceștia omorâți și cu atmosfera de presiune care domnește prin comune, nu o să se mai poată reconstitui cum s-au petrecut faptele”²⁴. Situația nu i se părea prea gravă respectivului maior, acesta considerând suficient „să se prelucreze cu organele D.R.S. Cluj ca în astfel de situații delicate să se ceară avizul și sprijinul D.G.S., pentru a se găsi cea mai bună soluție. De asemenea, să se prelucreze ca în astfel de situații rapoartele să oglindească realitatea faptelor, spre a nu induce în eroare organele noastre superioare”²⁵.

Pe lângă documentele falsificate pentru a ascunde crime, Securitatea a mai fabricat și alte categorii de documente în vederea „legendării” unor ofițeri de securitate acoperiți trimiși peste hotare sau infiltrați în grupările ostile regimului comunist din interiorul țării. Acest gen de documente este mult mai greu de depistat, adevărul fiind ținut sub tăcere de foștii ofițeri iar victimele lor cunoscând, în cel mai bun caz, doar o frântură din el. În acest sens, un anchetator al Securității îi spunea unuia dintre cei pe care îi ancheta: „avem și secții de confecționat eroi. Ești suficient de inteligent să-și dai seama că multe vedete ale rezistenței naționale sunt pionii inconștienți ai planurilor noastre sau sunt creați în laboratoarele comuniste. Ne mai dau câte o mână de ajutor «Vocea Americii», «Europa liberă» și alte oficine reacționare. Tu nu ești destinat pentru acest rol”²⁶.

Printr-o grilă extrem de critică trebuie privite și rapoartele de activitate întocmite periodic de diversele compartimente ale Securității. Ahțiați după

²⁴ *Ibidem*, p. 218.

²⁵ Propunerile nu trebuie să inducă în eroare cititorul. Probabil că referirea la rapoartele care „să oglindească realitatea faptelor” avea în vedere o raportare cifrată a unor astfel de execuții sumare. Suntem îndreptățiți să lansăm o astfel de ipoteză de faptul că maiorul Kovacs, care nu era la prima faptă de acest gen, numea în mod constant rapoartele false drept „rapoarte înflorite” și afirma că el le-a redactat „cum am avut instrucțiuni încă din anul 1948 noiembrie să raportăm în astfel de cazuri” – *Ibidem*, p. 222.

²⁶ Nicolae Călinescu, *Preambul la camera de tortură*, Timișoara, 1994, p. 6.

grade cât mai mari, după avansări la excepțional, premii în bani sau decorații, ofițerii de securitate nu șovăiau să umfle aceste rapoarte, împănându-le cu tot felul de „izbânzi” fictive.

În 11 februarie 1953 Alexandru Drăghici spunea: „O altă problemă este aceea că *la noi se cultivă minciuna* (subl. ns. – F.B.). Tovarășii care au fost desemnați să dea rapoarte au fost anunțați din timp pentru întocmirea lor, însă cu toate acestea au venit aci și au început să arate o serie de minciuni, toate cu darul de a umfla lucrurile, de a da importanță mai mare unor lucruri, de a specula câte un succes pe care l-a avut.

De unde oare asemenea metode? Credeți oare că aveți de-a face cu proști care nu cunosc realitatea? De ce oare această atitudine? Oare tov. directori ei înșiși cred, se lasă convinși așa de ușor?

Părerea mea este, așa cum a dovedit și directorul de la Iași și tov. Gluvacov, precum și alți tovarăși, că în loc să controleze munca și să vină cu date verificate în fața conducerii ministerului, *vin cu date ireale care pe deasupra mai sunt și umflate, și plus de aceasta există tendința de demagogie, de a prezenta lucrurile ca succese și chiar acolo unde au fost insuccese tovarășii caută să scoată că și acolo a fost un succes* (subl. ns. – F.B.). Această atitudine lipsită de răspundere, faptul că ea este practică de oameni de răspundere dovedește că în aparatul respectiv este cultivată această metodă burgheză: minciuna²⁷.

Stratagemele de raportare bombastică a unor rezultate nu erau aplicate doar în cazul ședințelor de bilanț „pe minister”. În munca din regiuni și raioane se practica pe scară largă dezinformarea organelor centrale de securitate prin raportarea unor acțiuni fictive. De exemplu organele de securitate din raionul Șomcuța au primit ordin de identificare și supraveghere informativă a unei persoane. Ca urmare, au raportat că „elementul a fost identificat și i s-a deschis dosar de verificare, arătând și numele conspirativ al informatorului [folosit], ca după șase luni, când regiunea a cerut note de stadiu asupra dosarului, să se raporteze că obiectivul nu se identifică în raza raionului”²⁸.

Practica rapoartelor false a fost longevivă. În 1956 Alexandru Drăghici tuna și fulgera împotriva acestei practici: „mă duc la regiunea București, în raionul Urziceni, și găsesc organizația legionară intactă, nici un agent în concentrare, agentul păzește vacile și oile și noi ne lăudăm că ne întâlnim

²⁷ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 97, vol. 1, f. 125.

²⁸ Idem, dosar nr. 200, f. 99.

cu agentura. Ofițerii raportează fleacuri și bandiții duc activitate în sabotarea gospodăriilor agricole, întovărășirilor. Ce fel de acoperire este aceasta, ce fel de Securitate? (...) Pe cine vrem să înșelăm, statul? Acesta nu se înșală. Trebuie terminat cu acest lucru, cu această toleranță a muncii proaste, trebuie trași la răspundere serios acei care nu muncesc”²⁹.

„Moda” rapoartelor hiperbolizate se răspândise și în rândul „elitei” Securității, *recte* ofițerii Direcției de Informații Externe (D.I.E.). De exemplu, în raportul privind activitatea acestei direcții în perioada 1 ianuarie – 15 octombrie 1955 sunt enumerate o serie de realizări de-a dreptul impresionante. Astfel, se raporta, în domeniul militar, obținerea unor date „interesante privind o serie de stații radar, subterane și la suprafață, de pe coastele Angliei, organizarea lor interioară, asigurarea pazei, mijloace de recunoaștere, precum și despre dotarea tehnică a acestor stații”. De asemenea, fuseseră obținute „informații valoroase” despre „producția de arme și depozite de armament din Germania Occidentală”, precum și „un «ascunzător de flăcări» întrebuințat la piese de artilerie și folosit de forțele armate ale NATO. Acesta a fost apreciat de forurile noastre competente ca foarte important”.

În domeniul tehnico-științific, „au fost obținute prin agentură un număr de 607 patente industriale care au fost înaintate conducerii ministerului pentru a fi trimise instituțiilor de resort. Patentele au cuprins probleme importante, ca problema cauciucului sintetic, metode de preparare a materiei prime necesare la fabricarea de mase plastice, prepararea unor combustibili rezistenți la șoc, fabricarea catalizatorilor și modul de întrebuințarea lor și alte probleme la a căror aplicare lucrează institutele de cercetări din țara noastră. Unele patente, după ce au fost verificate, au putut fi aplicate cu succes în producție”³⁰.

În același timp, raportul menționa că „în munca operativă din Centrală și la rezidențe sunt astăzi 161 de ofițeri, lipsind față de schemă 116 ofițeri. Din această cauză nu este înființat nici până în prezent Serviciul tehnico-științific a cărui lipsă este resimțită în muncă”. Cât despre cadrele existente, raportul preciza că „din cei 161 ofițeri existenți, 24 au vârsta între 20-25 ani, iar 91 între 25-30 ani. Numai 19 au școli superioare, iar 59 au școli medii, restul de 83 au doar școli elementare”. Ne e greu să credem că un număr atât de redus de ofițeri, cu o experiență limitată (având în vedere

²⁹ Idem, dosar nr. 105, f. 57-58.

³⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 83/1955, f. 103.

vârsta lor) și cu studii deloc impresionante puteau obține într-o perioadă mai mică de un an de zile rezultate precum cele amintite aici și care nu erau singurele incluse în raport. Pentru o comparație a nivelului de instrucție a ofițerilor de informații inamici, să menționăm că, în aceeași perioadă, 68% din angajații Agenției Centrale de Informații a Statelor Unite erau absolvenți de cursuri universitare și de doctorat și 78% dintre ei cunoșteau limbi străine de circulație internațională³¹.

Vorbind despre o etapă ulterioară a funcționării D.I.E., istoricul Cristian Troncotă, pornind de la rapoartele direcției, consideră activitatea spionajului românesc ca fiind una redutabilă:

„Toate aceste colective (ale compartimentului tehnico-științific din Centrala D.I.E. – n.ns. F.B.) primeau anual de la D.I.E între 4 000 și 5 000 de proiecte și alte documentații tehnice, circa 1 000 diverse echipamente și piese supuse embargoului, precum și circa 3 000-4 000 mostre de alte echipamente și produse obținute din Occident. Pentru evaluarea și valorificarea documentațiilor și echipamentelor furnizate de D.I.E. au fost folosiți circa 2 000 de «colaboratori externi» care figurau pe statele de organizare ale diferitelor ministere și uzine militare și civile, dar erau remunerați suplimentari»³².

Cu tot respectul pentru abilitățile unor ofițeri de informații, nu putem să nu ne întrebăm cum era posibilă obținerea a 4 000-5 000 de proiecte pe an, *adică 11-13 proiecte pe zi*, fără a mai vorbi de „echipamente și mostre”? Pe de altă parte, de câți oameni era nevoie pentru *obținerea* acestor proiecte dacă pentru *evaluarea* lor erau necesari circa 2 000 de specialiști? În opinia noastră, cifrele de mai sus trebuie serios amendate și dimensiunile spionajului tehnico-științific desfășurat de România socialistă reconsiderate³³.

³¹ Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, 1999, p. 337.

³² *Ibidem*, p. 463.

³³ Despre modul în care cadrele D.I.E. își atribuiau uneori merite inexistente în obținerea de tehnologii occidentale relatează și generalul Nicolae Pleșiță: „Orice firmă occidentală dădea mostre pentru reclamă și Ceaușescu îi chema pe cei de la Industrie, Agricultură, Comerț: «Veniți, mă, să vedeți!». Numai nomenclatura de vârf. Cei de la Comerț Exterior mai strâmbau din nas, că ei știau. Șobolanul [Ion Mihai Pacepa – n.ns. F.B.] prezenta exponatele acolo, cu ochelari fumurii pe nas, ca să semene a spion – *Ochii și urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleșiță. Dialoguri consemnate de Viorel Patrichi în perioada aprilie 1999-ianuarie 2001*, București, 2001, p. 18; pentru modul de lucru al D.I.E. în perioada anilor '50, vezi Florian Banu, *D.I.E. și identificarea postului de radio „România Viitoare”*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 5(93)/2004, („Buletin CNSAS”, nr. 7), p. 58-61.

În încheierea demersului nostru, dorim să aducem în atenție o altă formă de măsluire a trecutului de care sunt susceptibile dosarele din arhiva Securității: minciuna prin omisiune. Într-adevăr, numeroase acțiuni reprobabile ale odioasei instituții nu se mai regăsesc consemnate nici măcar în „rapoarte înflorite“, pentru a folosi expresia maiorului Kovacs. Astfel de documente compromițătoare fie nu au fost niciodată întocmite, acțiunile desfășurându-se pe baza unor ordine verbale, fie au fost distruse ulterior. O confirmare a acestui fapt vine nu doar din partea lucrărilor cu caracter memorialistic ale fostelor victime ale Securității ci chiar și din documente întocmite de Securitate cu prilejul unor reglări de conturi între puternicii zilei din România comunistă.

Astfel, pe baza sarcinilor stabilite de Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din iunie 1967, Consiliul Securității Statului, analizând cauzele care au generat „o serie de abuzuri și ilegalități în activitatea unor cadre din aparatul de securitate“, a studiat și modul în care s-a instituit și aplicat măsura internării administrative în unități și colonii de muncă, precum și fixarea domiciliului obligatoriu. Instrumentată personal de către Nicolae Ceaușescu, această anchetă internă nu avea în vedere nicidecum reformarea sistemului și îndreptarea greșelilor din trecut, ci era o armă eficientă folosită de primul secretar al C.C. al P.C.R. pentru înlăturarea celui mai de temut rival – Alexandru Drăghici, vechi și atotputernic ministru de Interne. Documentarea abuzurilor a necesitat ceva timp (dat fiind numărul lor mare și dificultății de a aduna probe), astfel că asaltul final împotriva lui Drăghici s-a dat abia cu ocazia Plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968.

Cu această ocazie au fost aduse la lumină (într-un cadru restrâns, evident) îngrozitoare abuzuri de care s-a făcut vinovat regimul comunist în anii '50.

În urma investigațiilor s-a constatat că „posibilitățile de a stabili în mod cât mai complet șirul abuzurilor și ilegalităților sunt limitate de faptul că în arhivele securității statului nu se pot identifica multe documente. Din relațiile unor ofițeri ce muncesc în prezent în acest sector rezultă că în anul 1954 fostul șef al serviciului de evidență, colonel Popescu Gheorghe (Gogu), în prezent ambasador în Birmania, a ordonat distrugerea fișelor de evidență pentru aproximativ 17 000 persoane ce au fost internate administrativ. Ca urmare, dosarele în arhiva securității nu se pot găsi decât cu mari greutăți”³⁴.

³⁴ „România liberă“, 5 ianuarie 2004; A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 51, f. 47, f. 62-79.

Securiștii însărcinați în 1967-1968 cu anchetarea „performanțelor” propriilor predecesori (nu de puține ori, colegi!) erau nevoiți să constate că: „Examinându-se prin sondaj un număr de 1 500 dosare aparținând persoanelor care au făcut obiectul măsurilor de mai sus, se constată că aproape în toate cazurile reținerea persoanelor s-a făcut fără formele prevăzute de lege, iar ulterior se inițiau proiecte de hotărâri și decrete prin care se tindea la acoperirea legală a măsurilor luate. De exemplu, prin ordinul nr. 26.500/1948 – Cabinet – au fost reținute toate persoanele ce au făcut parte din aparatul de poliție, jandarmerie și S.S.I.; prin ordinul nr. 5/1948 – Cabinet – au fost reținute toate elementele ce au făcut parte din organizația legionară; prin ordinul nr. 8/20/1952 – Cabinet – s-a dispus reținerea persoanelor ce comentau nefavorabil reforma bănească. De remarcat că despre existența acestor ordine se fac mențiuni în dosarele celor arestați, ele neputând însă fi studiate deoarece nu se mai găsesc în arhivele Securității statului”.

Dacă ofițerii de securitate care primiseră misiunea să documenteze abuzurile din trecut nu au putut-o îndeplini în condiții de maxim succes, beneficiind de atuuri pe care un istoric nici nu ar putea să le viseze (apropierea temporală de evenimentele anchetate, existența unor martori de primă mână, acces neîngrădit în arhivele organelor de represiune, aura de omnipotență a „securistului”), cu atât mai ingrată apare sarcina cercetătorului ce-și asumă riscul reconstituirii angrenajului legislativ ce a încercat să confere „onorabilitate” unui nesfârșit lanț de crime și abuzuri.

Studierea regimului comunist din România nu este posibilă, în mod evident, fără o analiză detaliată a rolului jucat de către Securitate în cadrul acestuia. Creatoare a unui volum imens de documente, Securitatea a modelat după chipul și asemănarea sa realitatea societății românești. Așa cum observa Herbert Zilber: „Prima mare industrie socialistă a fost aceea a producției de dosare. (...) Noua industrie are o armată de lucrători: informatorii. Apoi un utilaj electronic ultramodern (microfoane, magnetofone etc.), plus o armată de dactilografe cu mașini de scris. Fără toate acestea, socialismul n-ar fi putut supraviețui (...). În zona socialistă, oamenii și lucrurile există numai prin dosare. Cine este proprietarul dosarelor este proprietarul întregii existențe, iar cine le alcătuiește – creatorul acesteia. Oamenii reali sunt reflexul dosarelor”³⁵.

³⁵ Andrei Șerbulescu (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic*, București, 1991, p. 136-138.

Deși reflexele unui așa-numit „sindrom al dosarului“ sunt încă prezente în societatea românească, cercetarea istorică trebuie să realizeze o distanțare de stereotipurile de abordare a trecutului printr-o analiză critică a surselor istorice și o diversificare a acestora, astfel încât istoria ultimilor 50 de ani să nu fie doar un „reflex al dosarelor“, fie ele și cele întocmite de așa-zis „omniscienta și omnipotentă“ Securitate.

Evident, demersul nostru nu se dorește a fi o relativizare a izvoarelor istorice documentare, ci doar o pledoarie pentru o abordare critică a acestora, coroborată permanent cu apelul la sursele memorialistice, la istoria orală și la orice altă sursă în măsură să confirme sau să infirme datele obținute din investigațiile în „nisipurile mișcătoare“ ale documentelor Securității. De asemenea, cercetătorul acestei categorii de documente nu trebuie să uite nici un moment aforismul Lordului Acton, potrivit căruia „adevărul oficial nu este adevărul adevărat!“.

TRUTH AND FICTION ON THE SECURITATE'S PAPERS

- Summary -

Romania entered a difficult period marked by soviet influence since the end of the Second World War and the results can be seen in every domain. Many institutions were creating through simply chalcography after soviet models. One of these institutions, but, certainly, the most horrible, was the political police, established in august 1948.

The political police, generic named Securitate, create a large quantity of documents. A huge archive was conservation in different, safe, places until 1989. After revolution from December 1989, this archive was inherited to a new secret service and constitutes a very sensitive subject in political, social, historical debate.

After 1999, when the law no. 187 was adopted, this archive entered in a free circuit, a lot of researchers, former victims, journalists and another peoples explored the various documents categories create by former political police.

Our study intends to underline the obligation to examine very carefully this kind of documents, regarded as historical source. I exemplify, with different category of documents, the existence a numerous mistake, false information, distortion and lies in documents create by Securitate. On the other side, I never intend to deny the value of this archive for historical research. In my intention, the present paper must be a stimulus to a prudently exploitation in scientific aims.

Gheorghe Iuțiș

Istorici – autori de manuale școlare

Dimensiunea educativă a istoriei a fost, aproape întotdeauna, recunoscută și foarte des subliniată. „Istoria este cea dintâi carte a unei nații”¹ proclama Gheorghe Asachi și, după el, mulți dintre pașoptiști, între care Nicolae Bălcescu.

Învățământul istoric a făcut însemnate progrese în Principatele Române începând cu al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, când s-a elaborat o legislație a învățământului public, cuprinzând și regulamente școlare (1832 în Țara Românească, 1835 în Moldova). Acestea acordau un loc privilegiat istoriei, îndeosebi celei universale, dar și istoria patriei și-a făcut treptat loc în programele școlilor muntene și moldovene, primele încercări de alcătuire a unor manuale corespunzătoare aparținând lui Aaron Florian, Gheorghe Asachi, Ion Maiorescu, Ion Albișteț.

Având în atenție perioada cuprinsă între apariția primelor manuale școlare de istoria românilor (c. 1835-1840) și momentul introducerii manualului unic de istorie a României (1947), ne propunem să relevăm un aspect mai puțin investigat și, ca atare, mai puțin cunoscut din activitatea istoriografică a unor reputați istorici – acela de autori de cărți didactice.

Fără a avea în intenție să reluăm discuția asupra periodizării istoriografiei românești moderne², ne-am oprit asupra unor figuri reprezentative ale

¹ Gh. Asachi, *Rediul moldovenesc în Austria*, în „Albina românească”, I, 1829, p. 140.

² Ștefan Pascu, Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe*, în „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 1, 1964; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970; Idem, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002; Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Institutul European, Iași, 1996.

principalelor școli istoriografice ale perioadei – romantică și, respectiv, critică. Operele didactice pe care le analizăm aparțin lui August Treboniu Laurian și Grigorie G. Tocilescu (din școala romantică), lui A.D. Xenopol (care face trecerea, în opinia multor exegeți³, de la romantism la școala critică), lui Ioan Lupaș și Constantin C. Giurescu, aceștia din urmă fiind repuțați reprezentanți ai școlii pozitivistice din istoriografia română.

Interesul nostru nu se îndreaptă, cel puțin în această investigație, spre analiza conținutului operelor didactice ale istoricilor mai-sus menționați, ci mai cu seamă spre relevarea contextului în care au fost elaborate manualele respective, legătura existentă între ideile vehiculate în mediul școlar și rezultatele cercetării științifice, impactul și influența pe care au avut-o aceste cărți de școală asupra unor contribuții asemănătoare elaborate, însă, de autori mai puțin cunoscuți din istoriografia română. De asemenea, urmărim să relevăm, prin apelul la mărturii de epocă, ecoul pe care l-au avut în acea perioadă producțiile istoriografice pe care le avem în atenție.

Acestea fiind intențiile, expunem, sub forma unor micromonografii, principalele aspecte și concluzii la care am ajuns în ceea ce privește problematica supusă investigației.

August Treboniu Laurian

Unul dintre cei mai reprezentativi transilvăneni stabiliți în Principate spre mijlocul secolului al XIX-lea, August Treboniu Laurian, binecunoscut pentru colaborarea lui cu Nicolae Bălcescu la editarea „Magazinului istoric pentru Dacia“, a fost și un prolific autor de manuale școlare de istorie, într-o perioadă în care era o imperioasă nevoie de asemenea instrumente didactice în școlile românești.

Însuși Laurian, ajuns inspector general al școlilor din Moldova (1852-1858) adresa, la 5 august 1852, un raport către domnitorul Grigore Al. Ghica, în care arăta că, în țară, manualele „lipsesc mai cu totul și cele mai multe nu

³ I.C. Filitti, *Istoria națională în revista „Convorbiri literare”*, ian.-apr. 1927, p. 90-91; Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *A.D. Xenopol. Studii referitoare la viața și opera lui*, Editura Academiei, București, 1972, p. 9-19; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română sub semnul modernității)*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 99; Idem, *Istoriografia română la vârsta sintezei: A.D. Xenopol*, Institutul European, Iași, 2004, p. 78-95; Frederick Kellogg, *op.cit.*, p. 55-57; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 152-157.

sunt potrivite principiilor și scopurilor Așezământului Scolastic, afară de aceea că prețul lor este esorbitant și peste puterile celor mai mulți dintre săracii școlari. Trebuie a se tipări cărți școlare noi, potrivite cererilor Așezământului și cu un preț moderat”⁴. La 17 martie 1853, A.T. Laurian înainta Departamentului Învățăturilor Publice un plan de imprimare a cărților cu un preț scăzut, iar la 5 mai 1853 depunea la Minister un cuprizător *Memo-riu asupra cărților școlare*. Ca urmare, au început să se tipărească tot mai multe manuale necesare școlilor, printre ele numărându-se chiar „remarcabilele manuale ale lui A.T. Laurian”⁵.

Primul și cel mai cuprinzător manual elaborat de Laurian a fost *Istoria românilor*, în trei volume, publicat la Iași în 1853 și destinat atât învățământului primar, cât și celui gimnazial (a cunoscut patru ediții – 1853, 1862, 1869, 1873)⁶. Concepția romantică și latinistă (inspirată din Școala Ardeleană) se reflectă copios în manualele lui Laurian, peste tot fiind utilizată o cronologie ciudată – plecând de la fundarea Romei, în vreme ce secolul al XIII-lea este socotit ca punctul de plecare a două state românești – România mică (Țara Românească) și România mare (Moldova)⁷. Criticat pentru excesele lui latiniste, A.T. Laurian a oferit o „foarte exactă în detalii istorie a românilor, dar falsă în ansamblu, deoarece o situa în prelungirea celei romane, creând o cronologie absurdă și identificând istoria românilor cu istoria romanilor”, conchide, pertinent, istoricul Alexandru Zub⁸.

⁴ Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p.151. Pentru viața și opera lui A.T. Laurian semnalăm și lucrările: George Em. Marica, Iosif Hodoș, Călina Mare, Constantin Rusu, *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, Editura Politică, București, 1968, p. 155-157; Anghel Manolache, Gh.T. Dumitrescu, Gheorghe Pânuță, *Gândirea pedagogică a generației de la 1848*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1968, p. 137-150; Titu Georgescu, Emil Băldescu, *Cititori de școală românească. Secolul al XIX-lea*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 92-98; Anghel Manolache, Gheorghe Pânuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II (1821-1918), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 206-208; V. Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1996, p. 113-120; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 115-117.

⁵ Vasile Netea, *Studiul istoriei românilor la Universitatea din București (1864-1964)*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, 1964, p. 77.

⁶ August Treboniu Laurian, *Istoria Românilor*, Partea I, II și III, Iași, 1853; ediția a II-a, București, 1862 (cu titlul *Istoria Românilor precedată de geografia modernă a Daciei cu studiu preliminar de istoria romanilor din Dacia*); ediția a III-a, București, 1869; ediția a IV-a, București, 1873.

⁷ *Ibidem*, ediția 1853, Partea a II-a, p. 102.

⁸ Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 50.

Pentru a pune la dispoziția școlilor primare manuale adecvate nivelului acestora, Laurian va publica, succesiv, *Elemente de istorie și biografii*, pentru clasele a II-a, a III-a și a IV-a (1856;1856;1857), iar câțiva ani mai târziu va tipări o carte de școală ce s-a remarcat printr-o frumoasă longevitate, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare* (cu 11 ediții, din 1859 până în 1875)⁹. Este interesant de menționat că fiecare manual era însoțit de *Instrucțiuni pentru propunerea istoriei*, în care autorul sublinia care ar trebui să fie etapele unei lecții de istorie, punând, de asemenea, accent pe necesitatea unei învățări logice, realizată numai prin apelul la izvoare: „profesorul nu va lăsa pe școlari să memoreze în mod mecanic fraze moarte sau neînțelese de dâșii, care nu fac altceva decât obosesc mintea școlarilor și-i descurajează de la învățătură”¹⁰.

În 1861, deși contestat de Ion Heliade Rădulescu (și el autor al unei lucrări didactice, intitulată *Elemente de istoria românilor sau Dacia și România*, cu care urmărea să elimine manualele lui Laurian din școala românească), cărțile școlare ale transilvăneanului sunt, totuși, avizate de Ministerul Instrucțiunii, cârându-i-se autorului doar „oarecare modificațiuni”¹¹.

Chiar dacă A.T. Laurian a revenit mereu asupra conținutului manualelor sale, încercând să țină pasul nu numai cu progresele cercetării științifice din vremea sa, ci și cu cerințele pedagogice de alcătuire a unor cărți de școală, aprecierea pe care o făcea N. Iorga, acum mai bine de un veac, rămâne, în mare măsură, valabilă: „prin nivelul lor manualele lui Laurian se puteau adresa unor critici sau istorici literari, dar nu unor elevi sau cititori obișnuiei”; aceștia din urmă erau copleșiți de „însăpăimântătorul număr de amănunte”¹² oferit de aceste lucrări și care nu puteau să facă altceva, decât să-i îndepărteze pe copii de o disciplină atât de necesară în realizarea unei bune educații în școală.

⁹ August Treboniu Laurian, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare*, București, 1859; ediția a II-a, 1860; ediția a III-a, 1861; ediția IV-a, 1862; ediția a V-a, 1863; ediția a VI-a, 1866; ediția a VII-a, 1868; ediția a VIII-a, 1870; ediția a IX-a, 1872; ediția a X-a, 1872; ediția a XI-a, 1875.

¹⁰ *Apud* Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *op.cit.*, p. 224.

¹¹ *Ibidem*, p. 225.

¹² N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. III (1848-1866), ediție Rodica Rotaru, Editura Minerva, București, 1983, p. 126. Marele istoric mai adăuga și faptul că era vorba de un manual „lucrat după false norme pedagogice și într-o limbă, într-o ortografie care nu ținea seama de tradiție”. Era „o operă de teorie riguroasă, scrisă de un fanatic” (*Ibidem*).

Utilizate, însă, mai bine de două decenii în școlile moldovene și, apoi, românești, manualele lui A.T. Laurian ilustrează foarte sugestiv acumulările științifice pe care le înregistra istoriografia românească, pe de o parte, și imposibilitatea autorului de a se detașa de excesele școlii latinist-romantice, pe de altă parte.

Grigorie G. Tocilescu

Socotit un „clasic al literaturii didactice românești”¹³, Grigorie G. Tocilescu a fost unul dintre ultimii reprezentanți ai „școlii vechi de istorie”, la cumpăna veacurilor XIX-XX. Arheolog și profesor de „antichități” la Universitatea din București, deținând funcții în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tocilescu a înțeles necesitatea elaborării unor manuale de istorie națională și a introducerii lor în școală, într-un context în care mai vechile manuale întocmite de Florian Aaron, I. Albineț, A.T. Laurian, I.H. Rădulescu („trei biete cărți elementare, pline de erori”, cum le caracteriza V.A. Urechia pe primele trei menționate¹⁴) își epuizaseră validitatea științifică și metodic-pedagogică, iar lucrările didactice ale lui A.D. Xenopol nu erau încă utilizate pe o scară mai largă în școlile primare și secundare din România.

Astfel că Tocilescu va elabora un manual destinat elevilor din clasele primare (*Istoria română pentru școlile primare de ambe sexe*¹⁵) și unul destinat elevilor din școlile secundare (*Manual de istoria românilor pentru școlile secundare de ambe sexe*¹⁶), care vor cunoaște un interesant parcurs științific. Ne referim la modul cum au fost ele receptate în istoriografia română, în condițiile în care se contura tot mai hotărât curentul „școlii critice”, excelent reprezentat de „triada” Onciul-Bogdan-Iorga.

Ioan Bogdan a fost cel care a reacționat primul, realizând o recenzie a manualului destinat, într-un singur opuscul, școlilor primare și secundare,

¹³ Paul Grigoriu, *Grigore Tocilescu – un clasic al literaturii didactice românești*, în „Revista de Pedagogie”, Serie Nouă, Nr. 1, 1990, p. 56-59. Vezi și Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 135-137.

¹⁴ Vistian Goia, V.A. Urechia, Editura Minerva, București, 1979, p. 82.

¹⁵ Grigorie G. Tocilescu, *Istoria română pentru școlile primare de ambe sexe*, București, 1887 (ediția a II-a, 1888; ediția a III-a, 1889; ediția a IV-a, 1891).

¹⁶ Idem, *Manual de istoria Românilor pentru școalele secundare de ambe sexe*, București, 1899 (ediția a II-a, 1900; ediția a III-a, 1909).

ediția 1885¹⁷. Principala observație a cunoscutului slavist și istoric era aceea că manualul în cauză era accesibil doar elevilor din clasele secundare, pentru cei din clasele inferioare fiind „prea întins și prea greu de înțeles”¹⁸. Având însă o expunere „ușoară, corectă și atrăgătoare chiar”, manualul era în deplin acord cu programa școlară și recenzentul prefigura că „va fi unul din cele mai bune manuale de școală, poate chiar cel mai bun din câte avem până acum”. Totuși, Ioan Bogdan recomanda introducerea în școli a manualelor lui A.D. Xenopol, deoarece erau mai clare și mai sistematice¹⁹.

Manualele lui Gr.G. Tocilescu, îmbunătățite de la o ediție la alta, prevăzute cu tot mai multe ilustrații și hărți pentru a ușura înțelegerea lecțiilor de către elevi, nu au corespuns, însă, exigențelor tot mai ferm formulate de reprezentanții „școlii critice”. S-a conturat, astfel, un adevărat „scandal al manualelor”, întreținut de recenzii și rapoartele lui Ioan Bogdan și N. Iorga, precum și de răspunsurile lui Gr.G. Tocilescu²⁰. Nu intenționăm, cel puțin aici, să intrăm în toate detaliile acestui tensionat moment al înfruntării dintre reprezentanții celor două școli istoriografice; ne permitem, însă, să comentăm cele mai semnificative ecouri ale acestei situații.

Făcând parte din Comisia de avizare a manualelor de istorie, Ioan Bogdan a solicitat respingerea lucrării didactice a lui Tocilescu, ediția 1900, pe motiv că „se mărginește totdeauna la nararea evenimentelor, fără a le explica (...), cuprinde lucruri ce nu se cer prin programă (...), nu ține cont de rezultatele cele mai noi ale istoriografiei noastre (...), utilizează noțiuni greșite asupra instituțiilor române și străine”²¹. Ca atare, Ioan Bogdan recomanda ca „stilul declamatoriu să fie părăsit (...), povestirea întreagă trebuie să fie mai puțin prolixă, detaliurile neînsemnate trebuie lăsate la o

¹⁷ Ioan Bogdan, „Istoria română pentru clasele primare și secundare” de Gr.G. Tocilescu, *Partea I, Ediția I, București, 1885*, în „Convorbiri Literare”, Nr. 12, 1886, p. 1062-1067.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1063.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1067. Vezi și Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice (1864-1885)*, Editura Junimea, 1976, p. 190.

²⁰ Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 159-161, 180-195; Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 124-129.

²¹ Ioan Bogdan, *Recensiune. Gr.G. Tocilescu, „Manual de istoria Românilor pentru școalele secundare de ambe sexe”, 1900*, în „Convorbiri Literare”, Nr. 11, 1903, p. 1060-1070.

parte și întreg manualul redus de la aproape 600 la cel mult 300-350 pagini²².

N. Iorga, combătând „tânguirile d-lui Tocilescu”²³, arăta că manualul a fost respins pe bună dreptate, deoarece „își schimbase adeseori tiparul, mărimea și prețul mercantil, păstrând însă aceleași greșeli nenumărate, aceiași lipsă de spirit istoric, de sistemă și de stil, aceiași bătrânicioasă insuficiență cu care se născuse”; era, în consecință, o carte „rău informată, rău cugetată și rău scrisă”²⁴. Iorga nu ezita să-l eticheteze pe mai vârstnicul său coleg de facultate drept „representantul de căpetenie al neonestității științifice”, „omul care a plagiat cel mai mult în România, de la început până la sfârșit”²⁵. Iorga menționase, în altă parte, sursele pe care le plagiasc Tocilescu (Bălcescu, Onciul, Iorga, lucrarea *Scriptores rerum prussicarum*²⁶); marele istoric întrevedea și o soluție, în cazul în care Tocilescu nu intenționa să opereze modificări în manualele sale – „voi face eu un manual (...). Între noi fie spus, nu-l fac, neavând aptitudini pentru comerț”²⁷. Astăzi știm însă foarte bine că N. Iorga a elaborat un reușit manual de istorie, la puțină vreme după disputa cu Tocilescu, și care s-a utilizat în școlile din România timp îndelungat (a cunoscut 9 ediții)²⁸.

Polemica a continuat prin *Răspunsul* lui Gr.G. Tocilescu²⁹, care încerca să pună întreaga activitate a Comisiei sub semnul întrebării, totodată

²² *Ibidem*, p. 1069.

²³ N. Iorga, *Contra tânguirilor d-lui Tocilescu*, în „Sămănătorul”, Nr. 45, 1903, p. 718-720; Nr. 46, 1903, p. 735-737; Nr. 47, 1903, p. 752-754.

²⁴ *Ibidem*, Nr. 45, p. 718.

²⁵ Idem, *Sunt eu calomniatorul colegului meu Gr.G. Tocilescu?*, în „Sămănătorul”, Nr. 48, 1903, p. 766; Idem, *Contra tânguirilor...*, p. 754. Și Titu Maiorescu făcuse observații critice la adresa lui Tocilescu, pe care îl aprecia drept un autor „cu destulă metodă”, dar având, în operele sale, un exces de erudiție în disproporție vădită „cu realitatea ei folosită” (Titu Maiorescu, *Critice*, Editura Minerva, București, 1967, p. 259).

²⁶ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1903, p. 65.

²⁷ Idem, *Cum face d-l Tocilescu „ediția a doua” a operelor sale. Reflecții vesele ale unui cumpărător decepționat*, în „Noua Revistă Română”, 1900, p. 9.

²⁸ Idem, *Istoria românilor pentru poporul român*, București, 1908.

²⁹ *Analiza unui raport asupra manualului de istoria Românilor adresată D-lui Ministru al Instrucțiunii Publice de Gr.G. Tocilescu*, București, 1903. Autorul se considera, deja, un „sacerdot al verității” (Gr.G. Tocilescu, *Cum se scrie la noi istoria*, București, 1873, p. 187) dar, așa cum remarcă, foarte interesant, în *Memoriile* sale, Alexandru Lapedatu, în ultimii ani ai vieții Gr.G. Tocilescu a trăit o puternică criză de conștiință

aruncând și grave acuze de plagiat asupra altor autori didactici (T. Avr. Aguletti). Este suficient să adăugăm că, în cele din urmă, manualul lui Tocilescu nu a fost aprobat, doar în anul dispariției autorului (1909) această lucrare școlară cunoscând o ultimă ediție.

Declanșate din necesitatea introducerii în școli a unor manuale cât mai valoroase, polemicile istoriografice din jurul anului 1900 (Tocilescu versus Iorga și I. Bogdan; I. Găvănescul versus Iorga și Bogdan) au dus la paroxism înfruntările dintre „vechea școală de istorie” și reprezentanții curentului critic în istoriografia română. Deși uneori exagerate³⁰, deoarece manualele lui Tocilescu ori Găvănescul aveau și destule merite, criticile tandemului Iorga-Bogdan (D. Onciul nu s-a implicat în „campanie”) au contribuit la geneza unei noi „generații” de manuale școlare, cea elaborată sub direcția și având contribuția nemijlocită a reprezentanților „școlii critice”.

A.D. Xenopol

Predând „istoria patriei” la Institutul Academic și, apoi, la Institutele Unite din Iași, Xenopol a realizat, și el, necesitatea stringentă a elaborării unor valoroase manuale de istorie națională. De altfel, toți istoricii pe care îi avem în vedere „sunt oameni ai școlii și se ocupă, legitim, de instrumentele didactice”³¹. Astfel încât A.D. Xenopol se implică în această atât de laborioasă activitate, atât înainte cât și, mai ales, după ce va deveni profesor titular de istoria românilor la Universitatea din Iași (octombrie 1883).

În învățământul istoric românesc de la finele secolului al XIX-lea chiar și predarea istoriei universale (care a avut, încă de la începuturile predării istoriei în școala românească, o pondere mai mare în raport cu istoria națională) era în mare suferință. Titu Maiorescu semnală, încă de la 1867, o dată cu apariția „Convorbirilor Literare”, că „învățământul cel mai neîngrijit în școlile române a fost până acum istoria universală. Fie lipsa de cărți respective, fie lipsa de cunoștințe metodice din partea învățătorilor”³².

științifică, care l-a determinat să nu se mai poată ține „în curent cu progresele specialității sale”, făcând și greșeala de a ignora, din spirit de frondă, producțiile noii școli istoriografice (Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, ediție Ioan Opreș, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 192).

³⁰ Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 159, 169-171.

³¹ *Ibidem*, p. 167.

³² Titu Maiorescu, *Bibliografie*, în „Convorbiri literare”, Nr. 1, 1867, p. 256.

În consecință, prelucrând noi informații și având ca model manuale franceze și germane, Xenopol a tipărit *Cronologia raționată a istoriei universale*, Iași, 1871; *Istoria universală, Partea întâi, Istoria veche*, Iași, 1881; *Noțiuni de istorie universală*, 3 vol., Iași, 1909³³. Ziarul „Contemporanul”, un acerb critic al manualelor școlare, mai ales prin condeiul lui I. Nădejde, recomanda, însă, „tuturor cetirea acestor cărți care, suntem siguri, că vor fi introduse în toate școlile (...). D-l Xenopol a făcut un mare serviciu instrucției prin cărțile D-sale”³⁴.

Un adevărat „triumf școlar” a cunoscut Xenopol prin elaborarea și introducerea în școli a manualelor sale de istorie națională. Mai ales *Istoria românilor pentru clasele primare de ambe-sexele*, București, 1879, a fost bine primită și a beneficiat de reeditări foarte prompte (s-au publicat chiar două ediții în același an)³⁵. Și elevilor din școlile secundare A.D. Xenopol le-a pus la dispoziție lucrări didactice bine articulate, alcătuite pe baza celor mai recente descoperiri științifice (și subliniem că cele mai multe erau realizate de către Xenopol însuși!) și pedagogice, însoțite de îndrumări pentru profesori în ceea ce privește predarea istoriei, la care se mai pot adăuga unele exemplificări privind împărțirea paragrafelor în lecții³⁶.

În mod evident, Xenopol a introdus în manualele sale multe din ipotezele, ideile ori concluziile la care ajunsese în cursul elaborării monumentalei sinteze, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Xenopol se desparte însă de predecesorii săi, inclusiv Laurian și Tocilescu, prin evantaiul larg de probleme supuse investigației: „am căutat, eu cel întâiul, a da un loc însemnat dezvoltării culturale și acelei a așezămintelor și a nu înneca întreaga istorie numai în fapte politice. Sunt cel dintâiul care am cercetat în tot lungul istoriei Românilor dezvoltarea boierimei, a producției și bogăției țărilor, starea

³³ V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A.D. Xenopol*, în Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *op.cit.*, p. 101; Al. Zub, *A.D. Xenopol. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1973, p. 185-188.

³⁴ „Contemporanul”, I, 1881-1882, p. 449.

³⁵ A.D. Xenopol, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambe sexele*, București, Socec, 1879; ediția a II-a, 1879; ediția a III-a, 1881; ediția IV-a, 1881; ediția a V-a, 1884, ediția a VI-a, 1885; ediția a VII-a, Iași, 1890; ediția a VIII-a, 1890; ediția a IX-a, 1891; ediția a X-a, 1891.

³⁶ Idem, *Istoria românilor pentru gimnasil și licee*, 1886 (ediția a II-a, 1887); *Curs de istoria românilor pentru școalele secundare întocmit după noul program*, Iași, 1894 (ediția a II-a, 1895; ediția a III-a, 1897; ediția a IV-a, 1899; ediția a V-a, 1901); *Istoria românilor pentru școalele secundare*, Iași, 1886 (ediția a II-a, 1887; ediția a V-a, 1901; ediția a VII-a, 1907; ediția a XI-a, 1914).

țăranilor, așezămintele juridice și sociale, modul ocârmuirii, starea financiară, moravurile și deprinderile, literatura lumească și bisericească“, mărturisirea marele istoric în deosebit de interesanta autobiografie intitulată *Istoria ideilor mele*³⁷.

De fapt, Xenopol înțelesese de tânăr necesitatea de a scrie altfel istoria, observând, cu justețe, că „ce altceva vedem în manuale decât istorie politică, cu nesfârșite detalii, peste puțină de memorizat și fără cel mai mic interes? (...). Cum vom putea înțelege faptele celelalte fără aceste fapte de cultură care s-au reglat într-o notiție de sfârșit?“³⁸. Xenopol propunea și soluții, în sensul introducerii în cursul primar a metodei intitulate „biografic și legendar“ în predarea istoriei, în vreme ce elevii din cursul secundar ar fi urmat să învețe istoria, atât națională cât și universală, prin audierea unor expuneri cronologice, progresive. În acest context, A.D. Xenopol se pronunța pentru renunțarea la aplicarea metodei regresive, pe care predecesorii săi o utilizaseră frecvent, „actualizând“ de multe ori trecutul național³⁹ (Gr.G. Tocilescu proclama că istoria „nu e decât expunerea și aprecierea trecutului prin lumina prezentului“⁴⁰).

A.D. Xenopol rămâne în istoria literaturii didactice românești ca un prolific autor, manualele sale fiind foarte răspândite în școli, principalele lor merite constând în limpezimea și claritatea ideilor exprimate, precum și în faptul că autorul a avut mereu în vedere includerea noutăților științifice în lecții, pe de o parte, nivelul și specificul vârstei elevilor, pe de altă parte.

Ioan Lupaș

Considerat „cel mai bun scriitor din tânăra generație ardeleană“⁴¹, Ioan Lupaș s-a implicat de timpuriu în activitatea de elaborare a instrumentelor

³⁷ A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *Studii și documente literare*, ediție I.E. Torouțiu, vol. IV, *Junimea*, București, Tipografia „Bucovina“, 1933, p. 396.

³⁸ A.D. Xenopol, *Despre învățământul școlar în genere și îndeosebi despre acel al istoriei*, în „Xenopoliana“, An III, 1995, Nr. 1-4, p. 178.

³⁹ Stela Iancu, *Preocupări pedagogice la A.D. Xenopol*, în Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 322-324; A.D. Xenopol, *Despre învățământul școlar...*, p. 180-181; Lucian Nastasă, *A.D. Xenopol și învățământul istoriei*, în „Xenopoliana“, An III, 1995, Nr. 1-4, p. 174-175.

⁴⁰ Gr.G. Tocilescu, *Manual de istoria română pentru școalele primare și secundare de ambe-sexe*, Partea I și II, București, Editura Librăriei Soccec, 1886, p. V.

⁴¹ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1934, p. 351.

didactice necesare școlii românești după Marea Unire, devenind autorul unor manuale care au cunoscut o remarcabilă longevitate (12 ediții în 16 ani).

Format în exigentele școli superioare ale Imperiului Austro-Ungar, Ioan Lupaș a devenit, după intrarea sa în învățământul confesional din Transilvania (1905), un „adevărat părinte sufletesc” al națiunii române și un „neobosit cârmaci de biserică și de școală”⁴². Întemeierea Universității românești din Cluj l-a adus pe Lupaș la catedra universitară, unde a devenit un creator de problematică, limpezind și lărgind orizontul istoriei transilvănene, pe care a așezat-o, ferm, în fireasca ei legătură cu istoria general românească⁴³.

Istoricul transilvănean concepea istoria ca pe o disciplină cu multiple valențe educative⁴⁴, căreia i s-a dedicat, în totalitate, din multiplele ipostaze în care s-a aflat: protopop, inspector școlar, profesor universitar, membru al Academiei Române, dovedind mereu o solidă informație istorică, un temeinic orizont filozofic, o deosebită cultură⁴⁵.

Desemnat de Secretariatul General (Resortul de Instrucție) din Cluj, în 1920, să elaboreze un manual de istorie a românilor „într-un stil cât mai apropiat de graiul poporului și, deci, de înțelegerea elevilor”⁴⁶, Ioan Lupaș a reușit să ofere școlilor românești un manual accesibil și bine structurat⁴⁷, într-un context în care manualele de istorie din Vechiul Regat erau scrise „într-un stil prea savant și copleșit de neologisme”⁴⁸.

Însuși autorul a realizat, câțiva ani mai târziu, o „biografie”⁴⁹ a acestui manual de istorie a românilor pentru clasa a IV-a, manual care a intrat în

⁴² Alexandru Iosof, *Amintiri din activitatea profesorului dr. Ioan Lupaș*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 388.

⁴³ Ioan Lupaș, *Scrieri alese*, vol. I, ediție Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 21.

⁴⁴ Idem, *Sensul și scopul istoriei*, în vol. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, Editura „Casei Școalelor”, București, 1927, p. 35-47; Idem, *Valoarea educativă a istoriei naționale*, în vol. *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istorică românească 1843-1943*, Antologie alcătuită de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Todeașcu, Editura Universității „Al.I. Cuza” Iași, 1993, p. 353-361.

⁴⁵ Idem, *Scrieri alese*, p. 27 (Introducere).

⁴⁶ Idem, *Probleme de istoriografie transilvană*, în vol. *Scrieri alese*, p. 79.

⁴⁷ Idem, *Istoria Românilor pentru clasa a VII-a secundară*, București, 1921; ediția a II-a, 1923; ediția a III-a, 1925; ediția a IV-a, 1927; ediția a V-a, 1929; ediția a VI-a, 1930; ediția a VII-a, 1931; ediția a VIII-a, 1932; ediția a IX-a, 1933; ediția a X-a, 1935; ediția a XI-a, 1936; ediția a XII-a, 1937; ediția a XIII-a, 1940; ediția a XIV-a, Craiova, 1941; ediția a XV-a, Sibiu, 1944.

⁴⁸ Idem, *Probleme de istoriografie...*, p. 79.

⁴⁹ Idem, *Istoria unui manual de istorie*, 1932.

școli în toamna anului 1921. Comisia de examinare a manualelor, prin glasul lui Al. Lapedatu, recenzentul oficial al acestei cărți școlare, sublinia că „materia e bine împărțită în capitole. Expunerea e didactică și pe înțelesul elevilor (...). Stilul cunoscut al autorului: limpede, plăcut, îngrijit“. În concluzie, „manualul se prezintă mai complet decât manualele de până acum din Vechiul Regat“⁵⁰.

Interesant este de semnalat că Ioan Lupaș, pentru „a pune la îndemâna profesorilor și elevilor un mijloc potrivit pentru înlesnirea înțelegii istorice, atât de imperios necesare în sensul principiilor didactice moderne“⁵¹, recomanda chiar tipărirea unui manual auxiliar, care să conțină lecturi istorice. Acest lucru însuși Lupaș îl va realiza câțiva ani mai târziu, în 1928⁵².

Elogiat de către cei mai mulți recenzenți, criticat de N. Iorga, care nu înțelegea de ce „cartea mea de școală a ajuns la a șaptea ediție în 40 de ani, în timp ce cartea părintelui Lupaș a ajuns la a opta ediție în 10 ani“⁵³, manualul lui Ioan Lupaș, care a fost tradus și în limba maghiară, a fost îndelung utilizat în școlile din România deoarece, în opinia cunoscutului pedagog Constantin Meissner, „manual mai interesant, mai instructiv, mai complet, mai bine scris de istoria Românilor încă nu mi-a fost dat să văd“⁵⁴.

Preocupările lui I. Lupaș în direcția elaborării și tipăririi de cărți școlare vin să întregască ampla viziune și concepție a profesorului transilvănean, care socotea că „studiul istoriei naționale va sădi și întări în sufletul generațiilor tinere simțul istoric (...), ne va ajuta să iubim trecutul, să înțelegem prezentul și să credem în viitorul României întregite“⁵⁵.

Constantin C. Giurescu

Perioada interbelică este ilustrată de apariția unei noi școli istoriografice în România, denumită „Noua școală de istorie“, al cărei reprezentant de seamă a fost, alături de alți cunoscuți istorici (Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Victor Papacostea etc.), Constantin C. Giurescu.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁵¹ *Ibidem*, p. 6.

⁵² Ioan Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Ed. „Cartea Românească“, București, 1928.

⁵³ *Idem*, *Istoria unui manual...*, p. 16-17.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁵⁵ I. Lupaș, *Istoria Românilor*, București, ediția a VI-a, 1930, p. 4.

Autor al unei remarcabile sinteze de istorie a românilor⁵⁶, în ciuda vârstei tinere la care a elaborat-o, aflat într-o polemică deosebit de tensionată cu reprezentanții „vechii școli de istorie” (și, în primul rând, cu N. Iorga⁵⁷), C.C. Giurescu a acordat o atenție deosebită învățământului secundar, elaborând manuale pentru clasele a IV-a și a VIII-a⁵⁸.

Giurescu avea în atenție acest lucru chiar din primii ani petrecuți ca profesor la Universitatea din București. Astfel, în 1927, editura „Cultura Națională” îi propunea să elaboreze o carte de școală pentru clasa a VIII-a secundară, dar după conceperea câtorva capitole, C.C. Giurescu, onest, renunță, constatând că „mă angajasem prea devreme pentru o asemenea treabă, mai era nevoie să cercetez anumite sectoare”⁵⁹.

Beneficiind de rezultatele travaliului depus pentru elaborarea sintezei de istorie a românilor, profesorul bucureștean va reuși să ofere și elevilor instrumentele didactice necesare, manualele sale apărând în 1939 și cunoscând, apoi, ediții succesive. Ele au corespuns întru-totul intenției autorului, exprimată cu ocazia apariției primului volum din *Istoria românilor* (1935), dar perfect valabilă și câțiva ani mai târziu: „voiam să scriu o carte pe care s-o poată citi oricine, nu numai specialiștii (...), o carte care, făcând suma cunoștințelor acumulate privitoare la istoria românilor, să le înfățișeze după un plan sistematic și într-o formă accesibilă marii mase a cititorilor”⁶⁰.

Dovedindu-se un spirit pozitiv, dar și riguros și eficace, C.C. Giurescu a devenit, prin operele sale, un model de probitate și de eleganță restitativă,

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, 5 vol., Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1935-1946.

⁵⁷ Idem, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, București, 1932; Idem, *În legătură cu „Istoria Românilor”*. Răspuns recenziei d-lui Iorga, Imprimeria Națională, București, 1936 („pentru d. Iorga a critica păreriile sale înseamnă a-l insulta” – p. 5; „d. Iorga e în știință un feudal: pretinde omagiu și-i place să fie înconjurat de vasali” – p. 42); Idem, *Pentru „vechea școală” de istorie*. Răspuns d-lui Iorga, București, 1937 („N. Iorga (...) e mândat de ura aceea statornică și grozavă cu care urmărește pe cei care își permit să aibe alte păreri decât ale sale, pe cei care nu consimt să-i devie iobagi spirituali pe viață” – p. 11); Idem, *Amintiri*, vol. I, Editura Sport-Turism, București, 1976, p. 317-320; N. Iorga, *O școală nouă istorică*, București, 1936; Idem, „Școala nouă” de istorie. O lămurire definitivă, București, 1936.

⁵⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Pentru clasa a IV-a secundară*, Editura „Cugetarea”, București, 1939; *Istoria Românilor. Pentru clasa a VIII-a secundară*, Editura „Cugetarea”, București, 1939; ediția a II-a, 1941.

⁵⁹ Idem, *Amintiri*, p. 242.

⁶⁰ *Ibidem*. Vezi și Idem, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, București, 1926, *passim*.

„construind doar cu elemente îndelung verificate și numai după tatonarea fiecărui nou pas”⁶¹. Astfel, precizia informației s-a îmbinat, într-un mod extrem de fericit, cu structura logică a compoziției și cu sobrietatea expunerii; Giurescu declara că va lăsa faptele istorice să vorbească, abținându-se de la orice judecată de valoare⁶². Calitatea lucrărilor sale a determinat Academia Română, prin glasul lui George Vâlsan, să-l propună pentru acceptarea sa ca membru corespondent, deoarece, se conchidea, Giurescu era „cel mai reprezentativ istoric al generației tinere”⁶³.

În fond, manualele lui Giurescu nu sunt altceva decât prescurtări ale sintezei sale, o sinteză „concepută didactic, compartimentată sever, expusă limpede”⁶⁴. O mărturisea și autorul, în *Prefața* manualului său pentru clasa a VIII-a, ediția 1939: cartea este „un rezumat mai dezvoltat și insistând asupra explicării evenimentelor (...), cuprinde rezultatele ultime ale cercetărilor științifice”⁶⁵. Dispunând de „un număr însemnat de ilustrații, hărți și schițe de hărți”, care aveau „de scop să ușureze urmărirea și înțelegerea faptelor istorice”⁶⁶, de asemenea de liste cronologice ale domnilor, precum și de lămuriri privind filiația acestora, ca și de liste bibliografice după fiecare capitol, manualele lui Constantin C. Giurescu au adus un plus de rigoare, sistematizare, chiar frumusețe (prin inspirata selectare a imaginilor, dar și prin așezarea în pagină a textului), reprezentând, astfel, un important moment în istoria literaturii didactice românești.

Concluzii

Iluștri reprezentanți ai școlilor istoriografice care s-au manifestat de-a lungul unui secol (c. 1840-1945) în România, istoricii a căror activitate, pe tărâm didactic, am investigat-o aici s-au remarcat, și în această privință, atât prin influența pe care lucrările lor (studii, monografii, sinteze) au exercitat-o, cât mai ales prin elaborarea propriu-zisă de manuale școlare.

⁶¹ Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 330.

⁶² Idem, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, Tom XVI, 1979, p. 499.

⁶³ Idem, *De la istoria critică...*, p. 333.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 338. Vezi și Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 214 („istoricul Constantin C. Giurescu a avut vocația sintezei”).

⁶⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Pentru clasa a VIII-a secundară*, ediția I, 1939, p. 3.

⁶⁶ *Ibidem*.

„Oameni ai școlii“, Laurian, Tocilescu, Xenopol, Lupaș și Giurescu au valorificat rezultatele istoriografiei române (uneori, acestea erau dobândite chiar de către ei înșiși), ținând cont, totodată, și de preceptele pedagogice ale vremii; astfel, ei au reușit să înzestreze școala primară și secundară din România cu cărți didactice de mare valoare, care au cunoscut tiraje și ediții remarcabile și au influențat, în mod decisiv uneori, travaliul altor istorici în direcția elaborării altor manuale.

Polemicile dintre istorici și școli istoriografice având ca subiect calitatea cărților de școală nu au lipsit în această perioadă (cel mai amplu și tensionat moment a fost așa-numitul „scandal al manualelor“, din jurul anului 1900), dar ele nu au făcut decât să îndrepte atenția (atât a autorilor, cât și a ministerului de resort) spre necesitatea îmbunătățirii conținutului științific, a aspectului grafic și a celui metodico-pedagogic al manualelor. S-a insistat, în mod deosebit, și asupra necesității reducerii prețului cărții școlare, în contextul în care acest „adevărat obiect de îngrijire națională“ (Mihai Eminescu) era, de multe ori, singura carte de istorie a elevului român.

HISTORIANS – AUTHORS OF TEXTBOOKS

– Summary –

In this article, the author presents a less studied dimension of the professional activity of some great Romanian historians, more precisely that of authors of textbooks for primary and secondary schools (the period between the XIXth century and the first half of the XXth century).

The study refers to August Treboniu Laurian and Grigorie G. Tocilescu, as representatives of the Romantic History School; Alexandru D. Xenopol and Ioan Lupaș, as exponents of the critical school, and C.C. Giurescu who illustrates the „New Historiographic School“ from the interwar period.

The author depicts the context in which these textbooks were elaborated, their impact and their influence on the elaboration of other didactic works, as well as the connections existing between the ideas vehiculated inside the educational environment and the results of scientific research.

The conclusion of this study is that these historians, as „school people“, enriched the Romanian school with valuable textbooks, which were published in several editions and were used for many years in the Romanian preacademic education.

Florea Ioncioaia

Universitarii și istoria universității (I)

Istoriografia Universității: tipologie, obiect, probleme

1. Clasificare socială și conștiință de sine: universitarii ca problemă

Finalul lucrării-album dedicat centenarului universității ieșene este marcat printr-o ilustrație insolită: un grup masiv de bărbați și femei pozînd ceremonial pe treptele din fața intrării oficiale a Universității¹. Potrivit legendei însoțitoare, fotografia reprezintă „corpul didactic al Universității”. Imaginea este prima și probabil singura cunoscută pînă astăzi (sau în tot cazul publicată!) a corpului universitarilor ieșeni.

Chiar dacă foarte probabil avem un caz în bună măsură fortuit, generat de festivitățile centenarului instituției, momentul este semnificativ în sine. Instaurarea sistemului de tip sovietic în România însemnase în același timp, în mod paradoxal atît o declasare cît și o suprainvestire socială a universitarilor. Sistemul instituise o nouă logică „meritocratică”, bazată pe hiperdominația statusului, în care importanța diplomei (expresia formală a unei competențe intelectuale, esențială, în sistemele birocratice clasice), este dublată de obediența administrativ-politică, precum și, în mod curios dar foarte semnificativ, de hazardul ascendenței sociale, respectiv, de criteriul originii sociale, de această dată ca un criteriu de selecție negativ.

¹ *Universitatea „Al. I. Cuza”, 1860-1960*, s.l., s.a., p. 146; aceeași fotografie, însă mult mai prost reprodușă, apare și la finalul primului volum de *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860-1960*, București, 1960, p. 331.

Din acest punct de vedere sistemul ne apare o capodoperă de tendințe contradictorii. Pe de o parte, universitarii își pierdeau creditul simbolic ca instanță prescriptoare a națiunii, îndeosebi în ce privește influența în spațiul public al celor care veneau din sfera științelor umaniste. Astfel, odată cu punerea în discuție radicală de către noul regim a autonomiei cunoașterii teoretice avansate și a competenței tehnice, poziția publică a universitarilor devine mai mult decît fragilă. Este adevărat că disciplinele tehnice vor cunoaște o mare atenție din partea regimului comunist, iar o serie de figuri din rîndul acestor universitari vor fi integrați administrației de stat, totuși, statutul lor de „tehnicieni“, depolitizați și subalterni, nu-i aduc niciodată într-o poziție de *décideurs* autonomi. În plus, însăși poziția de universitar îi face nu numai suspecti în ochii regimului comunist, dar mai ales îi pune într-o anume dificultate, cel puțin la nivel pur principial, în ce privește transmiterea acestui capital simbolic.

În același timp, poziția de universitar rămîne principala sursă de prestigiu public, care se bucura de o anume stabilitate în raport cu alte poziții publice, precum și de o oarecare autonomie. Era o poziție în general dobîndită prin meritul personal, respectiv, capacitatea intelectuală, în urma unei competiții relativ deschise, în opoziție completă cu formele de ascensiune socială dominante. În plus, această poziție exprima un grad înalt de competență teoretică, la care doar un grup restrîns părea să aibă cu adevărat acces. Putem distinge de altfel în imagine o anume mîndrie, chiar o poză ușor arogantă: universitarii erau cetățeni de rangul doi dar și noua aristocrație simbolică a țării. Apartenența la corpul universitar însemna pentru mulți o formă de emancipare socială și expresia unei surse puternice de prestigiu social, în absența aristocrației clasice, de sînge sau de avere².

² De fapt, universitățile sînt „instituții de prestigiu“ încă din Evul Mediu, după cum observă J. Le Goff: „Era, mai întîi, prestigiul asociat științei ca atare. Deși universitățile, prin metode noi și o nouă stare de spirit, au contribuit foarte mult la modificarea caracterului științei și la îndepărtarea ei de aspectul magic și teaurizator, pentru a o transforma într-o știință rațională, practică, ce se comunică nu într-o știință rațională, practică, ce se comunică nu printr-o inițiere secretă ci printr-o învățare tehnică, știința reprezentată de universități a luat curînd aspectul unei *puteri*, al unui ordin. *Studium* stă alături de *Sacerdotium* și de *Regnum*. Universitarii au căutat astfel să se definească drept o *aristocrație intelectuală*, avînd morala ei specifică și propriul cod de valori. Această tentativă a mers foarte departe în unele medii aristotelice și averroiste care au încercat să se constituie și să legitimeze, în teorie, o castă de *philosophi* (înțelepții universitari) a căror virtute esențială pare să fi fost măreția sufletească (cf. mediul sigerian la universitatea din Paris, în secolul XVII)“; Le Goff: „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere“, în *Pentru un alt Ev Mediu*, București, Meridiane, p. 306.

Privită din acest unghi, fotografia în discuție poate fi înțeleasă ca un început de *normalizare*. Aceasta arată că universitarii încercau să iasă din ghetto și deci că nu se mai considerau (și nu mai erau considerați!) drept o sursă de pericol implicit pentru regim: ei renunță deci la a se mai situa natural în afara regimului, iar acesta accepta integrarea lor în *nomenklatura* sa, deși într-o poziție cu totul secundară, probabil în al treilea rînd, după activiștii de partid și membrii aparatului de represiune.

Așadar, faptul că fotografia a fost posibilă ar putea indica pe de o parte nevoia de afirmare socială a universitarilor, dorința lor de a „ieși” ca atare în spațiul public, într-un context anti-intelectualist sever, iar pe de alta măsura în care corpul se conciliase în raport cu sistemul politic existent, fie pentru că epurările succesive îi schimbaseră natura de clasă și mai cu seamă cultura politică, fie pentru că regimul se stabilizase și încerca să folosească expertiza intelectuală în acțiunea sa publică.

Este vorba oare aici de reprezentare sau de auto-reprezentare? Cu alte cuvinte, trebuie să vedem în această fotografie o voință de afirmare corporativă sau un gest de bunăvoință propagandistică din partea regimului, care a mizat pe dorința de afirmare de sine ca indivizi a universitarilor? Strict numeric, corpul didactic al Universității avea în acel moment peste patru sute (438, mai precis!) de membri³. Fotografia reprezintă așadar ceva mai mult de o treime din totalul membrilor corpului didactic universitar ieșean. A fost oare o selecție sau totul a fost lăsat pe seama întâmplării? Ne mai putem imagina astăzi o asemenea imagine sau măcar în perioada interbelică? Îl vede cineva pe conferențiarul G. Călinescu convocat la o ședință de pozat pentru albumul Universității? Se cunoaște de altfel slaba integrare a universității și de aici rezistența sa la orice schimbare care să vină din exterior⁴, ca și discreția tradițională a corpului în raport cu spațiul public și cu formele „triviale” de autoreprezentare⁵.

³ *Contribuții...*, vol. I, p. 301, infra, nota 20; Gh. Platon/V. Cristian (eds.): *Istoria Universității din Iași*, Iași, Junimea, 1985, p. 167.

⁴ Iată ce nota în această privință unul dintre cei mai cunoscuți istorici ai universității, Lawrence Stone: „The university, like the family and the church, is one of the most poorly integrated of institutions, and again and again it has been obstinately resistant to changes which were clearly demanded by changing conditions around it”; Lawrence Stone, „Introduction”, la *The University and Society*, vol. 1, Princeton, 1974, p. V.

⁵ Una dintre cele mai recente lucrări dedicate istoriei Universității din de altfel, cartea Sylviei Paletschek despre Universitatea din Tübingen are ca motto un principiu al lui Bacon: „We remain silent about ourselves”; *Die permanente Erfindung einer Tradition. Studien zur Geschichte der Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Stuttgart, Steiner-Verlag, 2001.

Pentru a răspunde acestor întrebări, ar trebui să vedem care este statutul și natura universitarilor în anii regimului comunist din România și mai cu seamă în ce constau diferențele față de vechiul sistem, dacă acestea există. Cine sînt așadar universitarii? Poate fi redusă identitatea lor la aceea a unui șir de personalități? Cum sînt recrutați? Au ei o cultură de corp? Pot fi studiați împreună, ca un corp? Există diferențe în spațiu și timp?

În mod inevitabil cercetarea acestei probleme implică o discuție conceptuală și metodologică asupra statutului universitarului, profesional și social, precum și în ce privește mijloacele prin care aceștia pot fi integrați în categorii tipologice, ținînd cont de statutul lor social în permanentă mutație și de caracterul oarecum ezoteric al ierarhiei universitare. Sînt ei parte a universității mai întîi sau aparțin societății, vieții publice, în general? Cu alte cuvinte, cercetarea ar trebui concepută ca o contribuție la istoria universității, a istoriei elitelor sau a istoriei intelectuale?

Teza de plecare a demersului de față este că problematica universitarilor ar trebui studiată mai întîi ca problemă de istorie a universității. Această problematică aparține natural istoriei universității, chiar dacă ea interesează deopotrivă alte domenii ale cercetării istorice precum istoria elitelor sau istoria ideilor și a culturii, întrucît geneza, identitatea și dinamica universitarilor sînt legate evident de identitatea și evoluția universității. Voi încerca mai departe să văd cum se poate concepe o asemenea cercetare. Voi începe astfel prin a discuta statutul istoriei Universității, ca obiect istoriografic, limitele și principalele deschideri ale istoriei universității, apoi voi încerca să văd în ce măsură istoria universității este utilă pentru istoria universitarilor; în fine, voi încerca să văd cum se poate concepe o cercetare asupra universitarilor, ca parte a istoriei universității, și în același timp, ca parte a unui efort de cercetare a elitelor moderne și a modernității în general.

Demersul de față este conceput în două părți: prima va trata problematica istoriografiei universității în general, iar cea de-a doua istoriografia universitarilor. În spiritul idealului formulat de Wilhelm von Humboldt, marele reformator al universității, care la începutul secolului XIX definea conceptul de *Wissenschaft* drept o mereu „nerezolvată problemă“, niciodată înțeleasă sau descifrată pe deplin, dar care trebuie a fi „urmărită neîncetat“, voi propune deci mai ales un „inventar de probleme“ și eventual un cadru conceptual util rezolvării lor și mai puțin reconstituiri istorice propriu-zise, mai mult o reflecție asupra limitelor acestui proiect decît o panoramă, de altfel, imposibilă, a literaturii domeniului.

2. Autocelebrare și anarhie: începuturile istoriografiei Universității

Importanța instituției universitare în istoria civilizației occidentale este în general recunoscută. Prin chiar vechimea sa⁶, istoria culturală a lumii occidentale și istoria universității sînt greu de separat. Mai mult, occidentalizarea a fost însoțită și facilitată de expansiunea universității ca instituție și ca practică educative. Astfel, ideea de universitate în felul în care a fost concepută de-a lungul celor aproape opt secole de istorie universitară, asociază trei valori care sînt în același timp proprii lumii occidentale: mai întîi, universitatea este o comunitate de egali, care se asociază liber în vederea unui proiect educativ de excelență și care nu acceptă decît ierarhia capacității intelectuale⁷. În al doilea rînd, ideea de universitate instituie *prin tradiție* autonomia unui spațiu public în raport cu puterile administrative și de aici implicit o recunoaștere a legitimității pluralității punctelor de vedere în spațiul public. În al treilea rînd, este vorba de importanța acordată cunoașterii, în special, și al celei teoretice, în particular⁸.

În ciuda acestui fapt, istoriografia universității s-a constituit tîrziu în raport cu istoria instituției ca atare, ca un domeniu istoriografic *periferic* și mai ales *pletoric*. Această producție istoriografică, reprezentată prin numeroase contribuții de tip „monografic”, care s-au acumulat de-a lungul anilor

⁶ După cum observa un istoric britanic, „the Universities are among the Western World's oldest institutions with continuous histories. Only the Roman Catholic church, the law courts of certain European countries, some army regiments, and a few town and craft corporations can claim similar longevity”; Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen's Quincentenary”, in *History Today*, Vol. 45/2, February, 1995, p. 7.

⁷ Se știe că în Evul Mediu, termenul de *universitas* avea două sensuri: inițial, acesta desemna o corporație fie *magistrorum* fie *scolarum*, apoi un centru educativ înalt, superior, de *studium generale*; Le Goff, *op. cit.*, p. 292.

⁸ Asupra ideii de Universitate și a corelativelor sale, îndeosebi privind libertatea academică, există o bibliografie relativ întinsă, care cuprinde atît lucrări cu caracter normativ, datorate în general, unor intelectuali americani sau germani, cît și o literatură istoriografică semnificativă; mai cu seamă pentru primul caz, semnez următoarele: J.H. Newman, *The Idea of a University*, 1854 (nouă ediție: New York, Image Books, 1959); R.B. Perry, „Academic Freedom”, *Harvard Educational Review*, 23(1)/1953, p. 71-76; Manfred Eigen/ Hans-Georg Gadamer/ Jürgen Habermas/ Wolf Lepenies/ Hermann Lübbe/ Klaus Michael Meyer-Abich, *Die Idee der Universität. Versuch einer Standortbestimmung*, Berlin 1988; Jaroslav Pelikan, *The Idea of the University, A Reexamination*, New Haven and London, Yale University Press, 1992.

în toată lumea unde funcționează o universitate, a avut mult timp un caracter strict local și adesea slab critic, îndeosebi în ce privește maniera de a concepe obiectul cercetării. Astfel, s-a născut o istoriografie care s-a dezvoltat anarhic, autist chiar, deși nu obligatoriu diletant, dar în orice caz fără un impact intelectual serios, lipsite de o perspectivă comparată și teoretică sistematică, în care *ocazionalismul* a fost mult timp dominant⁹.

Faptul are mai multe explicații, unele paradoxale. Se știe astfel că, începînd cu perioada Renașterii pînă astăzi, universitatea a făcut obiectul unor contestații periodice, fie de ordin intelectual, fie de ordin politic¹⁰. S-ar putea crede prin aceasta că modernitatea s-a născut în afara universității și uneori contra acesteia, dacă ne gîndim că purtătorii principalelor curente intelectuale ale modernității, de la umaniștii italieni pînă la luminiștii sau romanticii francezi, s-au manifestat critic la adresa universității și din afara sa. Ar trebui poate să vedem aici o expresie a separației care s-a produs în ultimele secole în interiorul sistemului cultural între cultura ca educație și cultura ca formă de creativitate, de inovație, respectiv, între ceea ce se

⁹ Pentru o imagine problematizată asupra istoriografiei istoriei Universității, a se vedea printre altele cîteva abordări recente: Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen's Quincentenary“, in *History Today*, Vol. 45, Issue: 2/1995, p. 7-9; Charles E. McClelland, „A Step Forward in the Study of University“, in *Minerva*, 14, 1976, p. 150-161; „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall“, Review Article, in *Journal of Modern History*, 77/March 2005, p. 138-159; Carsten Zelle, „Universitäten und Aufklärung, Tagung der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts vom 16. bis 19. November 1994 an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg in Hale“, in *Aufklärung*, 9/1, 1996, p. 115-117; pentru o imagine mai generală, a se vedea și cîteva contribuții bibliografice: W. Eрман/ E. Horn, *Bibliographie der deutschen Universitäten. Systematisch geordnetes Verzeichnis der bis Ende 1899 gedruckten Bücher und Aufsätze über das deutsche Universitätswesen*, T. 1-3, Berlin și Leipzig, 1904-1905 (Reeditare: Hildesheim, Olms, 1965); cf. asupra acestei lucrări clasice și: Manfred Komorowski, „Hundert Jahre «Erman/Horn»: Zur Entstehung und Resonanz einer Standardbibliographie“, in: *Bibliothek und Wissenschaft*, 37 (2004), p. 193-208; de asemenea, lucrarea colectivă: *Bibliographie zur Universitätsgeschichte 1409-1959*, Weimar, 1961; Thomas Pester, *Geschichte der Universitäten und Hochschulen im deutschsprachigen Raum von den Anfängen bis 1945. Auswahlbibliographie der Literatur der Jahre 1945-1986 (Bibliographische Mitteilungen der Universitätsbibliothek Jena 46)*, Jena 1990; Edwin Stark, *Bibliographie zur Universitätsgeschichte, Verzeichnis der im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland 1945-1971 veröffentlichten Literatur* (Freiburger Beiträge zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 1), Freiburg/München 1974.

¹⁰ Cf. pentru perioada premodernă: Jacques Verger, în Chr. Charle/ J. Verger, *Istoria universităților*, Iași, Institutul European, Iași, 2001, p. 63 ssq.

transmite și ceea ce se înovează în spațiul culturii¹¹. Se înțelege apoi că există o mare diferență între contestația care a marcat lunga perioadă de tranziție de la sistemul medieval, epuizat către sfârșitul secolului XV la cel propriu-zis modern, care se instalează în a doua jumătate a secolului XIX, după cum există mari discrepanțe în evoluția universității între țările din sudul Europei, la care trebuie atașate oarecum Franța și Anglia, și cele din nordul Europei, îndeosebi cele din lumea germană. Dar în discuție este pînă la urmă un anumite model normativ de universitate modernă și cronologia nașterii sale¹².

Totuși, rămîne greu de contestat că, fie și în lunga sa criză pre-humboldtiană, sistemul universitar a fost principala instituție formativă, măcar a publicului intelectual, în general, dacă nu și a intelectualilor novatori, oricum a sistemului de gândire care a permis inovarea în viața intelectuală. În același timp, este evident că universitatea modernă și-a pierdut astăzi mult din funcția sa de prescriptivă, în dauna media și a intelectualilor publici. Conservatorismul său implicit, înțeles adesea ca un academism opresiv și arogant, rezerva față de orice formă de militantism, face din lumea universitară o țintă facilă în fața tuturor contestațiilor, mai cu seamă în ce privește rolul dominant în producția cunoașterii moderne, ca și în refondarea democratică, iar, pe de alta, un agent puțin influent în viața publică.

La fel de plauzibilă poate fi ipoteza că întîrzierea istoriografiei în raport cu istoria universității s-a datorat mai ales manierei în care aceasta și-a configurat un *obiect* de cercetare propriu. Prin natura sa, istoria universității are un obiect aparent pre-construit, istoric sau instituțional, cercetătorul

¹¹ În fapt, ruptura pare să se fi produs odată cu apariția umanismului, cînd, potrivit lui J. Le Goff, universitățile pierd monopolul culturii; Le Goff, *op.cit.*, p. 312.

¹² După cum observa istoricul american George Weisz: „The modern university is essentially a product of the nineteenth century. In nearly all western nations, institutions of higher educations evolved, at different rates and in reaction to diverse stimuli, into something approaching our contemporary universities (with all the variation which that term implies”;; Weisz, „The Anatomy of University Reform, 1863-1914”, in Donald Baker/ Patrick Harrigan (eds.), *The Making of Frenchmen: Current Directions in the History of Education in France, 1679-1979*, Waterloo-Ontario, Historical Reflections Press, 1980, p. 363. La rîndul său, Konrad Jarausch credea că formarea unui sistem universitar modern s-a produs peste tot în jurul lui 1900, atît în ce privește dimensiunile acestuia, cît și structura instituțională, compoziția socială și orientarea profesională; cf. Jarausch: „Preface”, la *The Transformation of Higher Learning, 1896-1930, Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and The United States*, Chicago-Stuttgart, The University Chicago Press/ Klett-Cotta Verlag, 1983, p. 8.

fiind cel mai adesea chemat pe cale administrativă să se ocupe de acesta, în registrul *Jubilee History*. Astfel că, deși imaginarul metateoretic al acestui tip de demers era adesea circumscris fie unei istorii a ideilor, fie istoriei educației, chestionarul de anchetă urmărea mai cu seamă să răspundă nevoilor unei istorii interne, locale, ca o formă de *celebrating roots*. Pe de altă parte, atunci când s-a imaginat un context epistemic mai elaborat, istoria universității a fost concepută ca o anexă la istoria ideilor (îndeosebi sub forma *sociologiei cunoașterii*) sau a istoriei sistemelor educative. Faptul ca atare a generat convingerea că istoria universității trebuie să răspundă unui chestionar explicativ cu privire la modul în care universitatea a inspirat sau colportat ideile ori a participat la mecanica educativă a unei societăți, mai cu seamă în cazul universităților moderne sau așa-numite *naționale*. Aceste modele s-au dovedit însă pe cât de generale pe atât de ineficace atunci când a fost vorba să se analizeze mai precis felul în care universitatea formează ori deformează conștiințele, felul în care se produc social ideile și mai ales raporturile cu „istoria“, respectiv, societatea, politica, civilizația.

Care este prin urmare *obiectul* istoriei universității? La ce tip de explicație participă aceasta? Putem vorbi de un domeniu autonom care să configureze o anume unitate acestor studii? Voi proceda pentru a răspunde la aceste întrebări mai întâi la a face o schiță a evoluției istoriografiei universității, iar apoi voi încerca să văd cum poate fi configurat din punct de vedere epistemic un *obiect* al acestor cercetări și care sînt condiționările sale, plecînd de diversele conceptualizări istorice ale universității, compararea lor în spațiu și în timp, precum și analiza relației dintre concept și formele sale de instrumentalizare.

3. *Jubiläumschriften*: modelul fondator și avatarurile sale

Primele lucrări care au ca obiect *istoria universității* apar după cîte se pare în lumea germană la începutul secolului XIX, la Halle și Leipzig, sub forma unor „biografii“ instituționale, după modelul cărora care se va forja apoi tipologia cunoscută drept *Jubiläumschriften*¹³. Acestea apar într-un moment când universitățile germane ca și cele europene în general încercau

¹³ Cf. îndeosebi: Johan Christoph Hoffbauer, *Geschichte der Universität zu Halle bis zum Jahre 1805*, Halle, 1805; Heinrich G. Kreussler, *Geschichte der Universität Leipzig*, Leipzig, 1810.

să depășească dubla traumă, revoluționară și napoleoniană, ca și declinul universității de tip clasic. Astfel, istoria universității se va constitui ca un dublu demers celebrativ: al propriei instituții dar și al universității în general. Era vorba de a întemeia simbolic o universitate relativ recentă, precum Universitatea din Halle, precum și de a configura o universitate imaginară, care va fi apoi plasată în centrul sistemului educativ german și va deveni o referință esențială a civilizației germane, purtătoare și expresie a conceptului de *Bildung*.

După ce de-a lungul secolului XIX rămîne cu totul marginală, această practică va fi reinventată la începutul celui următor, de asemenea, în lumea germană, acolo unde universitatea se bucura deja de o eminentă poziție în imaginarul curent și se afla în plină înflorire. Este meritul marelui pedagog și filosof german Friedrich Paulsen de a fi conceptualizat istoria universității ca o problemă intelectuală de prim plan, în cîteva dintre cele mai importante lucrări ale sale¹⁴. Obiectivul acestui demers este mai întîi acela de a schița genealogia unei instituții, prin evidențierea unei dinamici istorice de tip organic, și prea puțin pe tematizarea unor aspecte problematice. Critica surselor se rezumă la o critică internă. Acesta model va fi preluat apoi de toate marile universități din lume sub forma unor proiecte de mare amploare, care au la bază demersuri colective, dar constituite *ad-hoc*, cu scop celebrativ. Uneori, acestea ne apar ca fiind de o mare exigență profesională, dar adesea sînt precipitate, concepute de către profesorii instituției respective, sub presiune administrativă și care rămîn cel mai adesea drept simple *istorii interne*¹⁵.

În general, aceste lucrări sînt structurate în două mari părți, dar care trage și o diferență de registre: unul care privește istoricul instituției în general, al doilea, care este conceput sub forma unor relatări privind „dez-

¹⁴ *Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium*, Berlin 1902 (reed.: Hildesheim, Olms, 1966); *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. Bde. 1-2, Leipzig, Berlin 1919-1921 (reed.: Berlin, 1960).

¹⁵ Cf. de exemplu, monumentală lucrare în două volume coordonată de Max Steinmetz, și dedicată universității din Jena; deși apărută în condiții ideologice vitrege, lucrarea este excelentă sub raportul contribuțiilor documentare în sine, dincolo de „coaja” lor ideologică: *Geschichte der Universität Jena, 1548/1558-1958*. Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum, Bd. I, Darstellung, Veb Gustav Fischer Verlag, Jena, 1958; II. Bd. *Quellenedition zum 400-Jahrfeier 1958, Archivübersichten, Quellen-, und Literaturberichte, Ammerkungen, Abbildungskatalog, Literaturverzeichnis, Personen- und Ortsregister, Abkürzungsverzeichnis*, Veb Gustav Fischer Verlag, Jena, 1962; pentru o perspectivă alternativă: Herbert Helbig, *Universität Leipzig*, Frankfurt a. M., Weidlich, 1961.

voltarea internă a seminariilor și institutelor“, despre care autorii în mod obișnuit au o cunoaștere spontană. Acestea vor sta la baza a ceea ce se va numi mai târziu *Disziplingeschichte* (istoria disciplinelor universitare), ca versiune primară a genului *Wissenschaftsgeschichte*, care se va ilustra mai cu seamă după al doilea război, sub forma unor demersuri critice asupra evoluției conceptelor și condițiilor culturale ale creativității științifice¹⁶. Acestei dualități i se mai poate asocia încă una: contribuțiile analitice sînt adesea însoțite de colecții de documente universitare. De altfel, publicarea de surse este o contribuție esențială a acestui acest tip de demers. În unele cazuri, aceste volume sînt veritabile cercetări prosopografice, îndeosebi prin publicarea unor liste cu studenți și uneori cu profesori, tradiție care începe în Germania încă de la mijlocul secolului XIX, și care au un model clasic în lucrările lui Georg Erlier¹⁷.

În acest context, absența interesului comparatist, ca mijloc de punere în perspectivă, spațială și temporală, apare drept naturală. Fiecare cercetare răspundea unor interese strict „locale“ și se raporta la un model normativ de universitate. Problema sistematizării acestei literaturi, devenită pletorică, s-a pus mai ales din rațiuni „comerciale“ cît epistemice: nevoia de a organiza masa de informații pentru a le transforma în subiecte de uz comun, mai mult sau mai puțin populare. Faptul este vizibil în primele sinteze cu caracter general apărute în anii treizeci. Acestea ne apar însă mai ales drept sinteze de istorie a învățămîntului superior, iar cele mai multe încercări au un caracter informativ¹⁸. Vizibil problematic este aici modul în care sînt tratate diferențele semnificative între universitatea medievală, cea din secolele XVII-XVIII și universitatea secolului XIX, fie cea humboldtiană fie cea de tip napoleonian, dar mai ales în ce privește descrierea modelului humboldtian, modernizator, și a dinamicii sale adesea contradictorie¹⁹.

¹⁶ Asupra acestei distincții, cf. Wolf Lepenies, „Wissenschaftsgeschichte und Disziplingeschichte“, in *Geschichte und Gesellschaft*, 4 (1978), p. 437-451; de asemenea, și S. Goodlad, „What is a discipline?“, in Goodlad, *Conflict and Consensus in Higher Education*, London, 1976; cf. și McClelland, „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall“, Review Article, in *Journal of Modern History*, 77/March 2005, p. 140.

¹⁷ Cf. *infra*, nota 50.

¹⁸ O excepție relativă este monumentală lucrare în două volume a lui Stephen D'Irsay: *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours*, Paris, A. Picard, 1933-1935; vol. I: *Moyen Age et Renaissance*; vol. II: *Du XVIe siècle à 1860*.

¹⁹ Pentru o discuție asupra avaturilor modelului humboldtian, cf. Mitchell G. Ash (Hg.): *Mythos Humboldt: Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*, Viena, 1999, p. 152 sqq. și *passim*; cf. și *infra*.

Pasul cel mai semnificativ către o istorie integrată a universității îl datorăm studiilor de istorie medievală. Interesul tradițional pentru *originile Universității medievale*, caracterul „internațional” al acesteia, au obligat cercetătorii în a adopta o perspectivă comparată, care să transceadă atât cadrul strict al monografiilor instituționale, cât și perspectiva „națională”. În studiile lor consacrate istoriei universității medievale, istorici precum Peter Classen sau J. Le Goff, au tratat atât teme de istoria ideilor cât și teme privind evoluția personalului universitar, a vieții studentești sau a dinamicii instituționale. Este adevărat că mult timp istoriografia medievală a universității, după cum observa Jacques Verger, a fost „identificată cu noțiunea de idei și doctrine”, pentru ca apoi „printr-o reacție legitimă”, interesul să se îndrepte spre „istoria externă” a universităților, a efectivelor, a regulamentelor, a raporturilor cu societatea și cu puterile politice”. Astfel, s-a acordat o mai mică atenție conținutului acestui învățământ, aceasta, întrucât se credea că marea majoritate a profesorilor și studenților se limitau la reproducerea unei științe fără să-i adauge nimic nou. Această perspectivă radicală a fost între timp abandonată²⁰.

Fondarea la începutul anilor șaizeci, după câte se pare, a *Comisiei internaționale de Istoria Universităților/International Commission for the History of Universities* ca o comisie specializată în cadrul organizației mondiale a istoricilor exprimă în același timp separarea, la nivel conceptual cel puțin, de studiile de istorie generală a educației și recunoașterea specificului acestui domeniu. Deși activitatea sa nu s-a ilustrat prin spirit inovativ, rolul acesteia a crescut după ce o dată cu mijlocul anilor șaizeci, universitatea occidentală, a părut a intra din nou în criză, sub efectul unei duble contestații: din interior, a studenților și cercurilor militante, nemulțumiți de „conservatorismul” universității, și, din exterior, din partea intelectualilor publici și a media. Problema reformei universității a apărut pe agenda publică, fiind direcționată îndeosebi spre limitarea puterii universității și liberalizarea cvasi-completă a accesului la studiile universitare. Astfel, universitatea începe să fie concepută exclusiv ca o problemă socială și politică, respectiv, în legătură cu felul în care aceasta contribuie la dinamica elitelor și în ce privește măsura în care permite punerea în discuție a „culturii dominante”. Acesta este și momentul când se poate vorbi de începutul transformării acestui domeniu sau *approach* într-un *cîmp de cercetare*, cu o litera-

²⁰ *Ibidem*, p. 29.

tură teoretico-normativă, publicații specializate, o dezbatere istoriografică sistematică și concepte proprii²¹.

Acest proces a durat mai bine de două decenii. Conceptul de istorie a universității s-a structurat mai clar abia la începutul anilor optzeci, când apar principalele reviste și sinteze specializate. Astfel, *History of Higher Education Annual*, editată de Pennsylvania State University, apare din 1981, *History of Universities*, editată de Oxford University Press, apare din 1982, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, editată la Berlin, apare din 1997, iar *Annali di Storia delle Università italiane* din 1996²². Observăm astfel o dublă mișcare: pe de o parte ieșirea din minorat, din statutul de practică de serviciu, prin emanciparea relativă de sub controlul administrativ al universităților, iar pe de alta încercarea de a construi un domeniu autonom în raport cu istoria educației, cu istoria politică a instituțiilor sau față de istoria ideilor. Aproximarea de istoria socială și de istoria intelectuală, ca efect desigur al apropierei lumii universitare de spațiul public din ultimele decenii, este vizibilă de asemenea.

Configurarea unei istorii critice a universității a impus așadar în primul rând depășirea acelei *Fest rhetoric* tradiționale, asociate *intenției legitimize*, specifice tipologiei „jubilee publications”, iar aceasta s-a petrecut în mod decisiv în ultimii zece-cincisprezece ani²³. Pe lângă ignorarea cvasi-

²¹ De exemplu, în universitățile engleze, istoria universității se impune odată cu anii șaptezeci, mai întâi ca o formă de interes al istoricilor pentru propria instituție, dar apoi ca o problemă de istorie intelectuală și socială, odată cu creșterea interesului public pentru problematica universitară. Acesta este de altfel momentul când cercetările de istorie a universității se detașează tot mai vizibil de cele de istorie a educației, după cum o arată și o analiză a distribuției articolelor asupra istoriei educației în principalele reviste academice britanice, între 1972 și 1996. Vedem aici o creștere constantă a numărului lucrărilor care au ca tematică „istoria universităților”, în raport cu alte domenii ale istoriei educației, de la 19 procente în anii 70 la 37 procente la începutul anilor 80, pentru a scădea ușor în deceniul care urmează; oricum aceste procente sînt printre cele mai mari, în raport cu alte domenii ale istoriei educației; nu același lucru se poate spune și despre prezența acestor studii în revista specializată de istoria educației, *History of Education*, care rămîne constant în acești ani, în jurul a 9 procente, cu o scădere la 3 procente în anii 90; William Richardson: „Historians and Educationist: the *History of Education* as a Field of Study in Post-War England. Part II: 1972-1996”, in *History of Education*, Jun 99, Issue 2, p. 109 sq., 139 sq. (Appendix 3), 141 (Appendix 7).

²² Spre comparație, reamintesc că principalele reviste internaționale de istorie a educației nu au nici ele o vechime cu mult mai mare: în SUA, *History of Education Quarterly*, apare din 1960, ca și, în Europa, *Paedagogica Historica*, la Gent, în Belgia, în timp ce *History of Education* apare din 1972, iar *Histoire de l'éducation* abia din 1979.

²³ Cf. Sylvia Paletschek: „Rezension“ la Marc Schalenberg: *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des 'deutschen Universitätsmodells' in den französischen und britischen*

absolută a comparației, aspectul cel mai contestat al istoriografiei tradiționale a fost caracterul său esențialmente *neproblematic*, îndeosebi, în ce privește slaba atenție acordată tensiunilor interne sau conflictelor cu societatea. Această perspectivă a avut ca sursă un model *anistoric* de universitate: o figură fantasmatică și mai puțin un dat istoric real. După cum observa Ch. McClelland, aceste studii plasau universitatea într-un *turn de fildeș* și nu puteau explica „felul în care aceasta se schimbă, sau trebuie să se schimbe, ca parte unui discurs cu privire la politicile culturale, educaționale și de cercetare”²⁴.

Pe lângă interesul public renăscut pentru universitate, această mutație relativ rapidă a fost pregătită de o serie de contribuții de ordin „marginal”, fie în istoria educației, fie a sociologiei culturii. Mai întâi, alternativa la modelul „jubilee literature” a fost reprezentată de o serie de perspective fragmentare, denunțiative sau cu caracter corectiv față de o presupusă conspirație a tăcerii²⁵. O literatură care s-a configurat repede drept un „contra-Festschrift”, dar care au avut meritul de a participa la a-i configura problematicii universitare în general un statut intelectual net mai favorabil. Expresia istoriografică cea mai cunoscută a acestui fapt îl constituie marile anchete de sociologie istorică din anii șaizeci-șaptezeci ale lui Lawrence Stone, la Princeton²⁶, studiile lui Fritz Ringer și Konrad Jarausch²⁷, precum și cercetările de sociologie a educației din Franța, pe linia lui Durkheim, dar într-o perspectivă mai radicală și angajată civic, cum este aceea a lui Pierre Bourdieu²⁸.

În ce privește cercetările propriu-zise de *istoria universității*, acestea s-au dezvoltat în mai multe direcții. În anii șaptezeci mai cu seamă s-a pus accentul pe istoria fenomenelor studentești, pentru ca în anii optzeci problematica rolului universității în formarea elitelor moderne să fie dominantă. Alături de acestea, teme precum administrarea universității, dinamica pieței universitare, evoluția disciplinelor universitare, iar mai nou, probleme

Reformdiskursen (1810-1870), Basel: Schwabe & Co 2002, in: **sehpunkte** 4 (2004), Nr. 7/8 [15.07.2004]; <http://www.sehpunkte.historicum.net/>

²⁴ McClelland, *op. cit.*, p. 140.

²⁵ *Ibidem*, p. 148 sq.

²⁶ Cf. mai cu seamă cele două volume coordonate de acesta: *The University in Society*, I-II, Princeton, Princeton UP, 1974-1975.

²⁷ Cf. *infra*.

²⁸ Le amintesc aici numai pe cele mai influente: *La Réproduction* (împreună cu Jean-Claude Passeron, 1970); *La noblesse d'Etat, Grandes écoles et esprit de corps* (1979); *Homo Academicus* (1984).

de etică academică, au transformat istoria clasică a universității într-un domeniu autonom, dinamic și relativ bine structurat de cercetare. Este adevărat că, în ciuda diversificării explozive a tematicii, „biografiile instituționale” constituie mai departe nota acestui domeniu, dar poziția acestora nu mai este nici pe departe la fel de importantă. În plus, evoluția genului este ea însăși spectaculoasă, cum vom vedea mai jos.

Putem distinge trei nivele de structurare a acestui câmp de cercetare și care exprimă în același timp abordări istoriografice distincte în orizontul istoriei universității. Este de la sine înțeles că principala manieră de sistematizare îl constituie *sintezele*. În general, lucrări colective, acestea reprezintă nu numai o sursă de informații utile altor cercetări sau un catalog de probleme cât mai ales instrumente de unificare a câmpului istoriografic, care implică deopotrivă o perspectivă generală asupra problematicii și o teorie normativă asupra acestui domeniu de cercetare.

După monumentală contribuție a istoricului de origine maghiară Stephen D'Irsay, din anii treizeci, prima care depășește perspectiva „națională”, vizibilă mai ales în sintezele germane din descendența lui Paulsen, a trebuit să treacă aproape jumătate de veac pentru a se propune o paradigmă nouă. Aceasta a însemnat mai întâi trecerea de la o istorie a învățământului superior către *o istorie generală a universității*, cum se propune în marea sinteză „Cambridge”, demarată încă din anii optzeci de către *European University Association*²⁹, iar apoi depășirea enciclopedismului sumar, precum și reconfigurarea sau recuperarea obiectului acesteia, respectiv a *istoricității* sale, în spațiu și timp. Desigur, mai multe demersuri sintetice parțiale au prefigurat acest model³⁰, după cum o serie de probleme epistemo-

²⁹ Este vorba de sinteza în patru volume editată la Cambridge University Press, *A History of the University in Europe*, sub direcția istoricilor Hilde de Ridder-Symøens (Belgia) și Walter Rüegg (Germania) și din care au apărut pînă acum trei volume: I, *Universities in the Middle Ages*; II, *Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*; III, *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*; volumul IV este programat să apară în 2006. Lucrarea beneficiază de contribuțiile a peste cincizeci de istorici și are un caracter transnațional. Obiectivul său este de a reconstitui trendul «dezvoltării instituției academice» în Europa, pe baza analizei unor aspecte precum: profesorii, studenții, curricula, modul de finanțare, raporturile cu autoritățile etc.

³⁰ Printre cele mai semnificative, cf. Lætitia Böhm (Hrsg.), *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz: eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen*, Düsseldorf, 1983; Franco Cardini/ Beonio Fumagalli Beonio/ M.T. Brocchieri, *Universitäten im Mittelalter: Die europäischen Stätten des Wissens*, München-Milano, Südwest Verlag / Anaya Editoriale, 1991; A.B. Cobban, *The Medieval*

logice și culturale rămîn încă în discuție, fie că este vorba chiar de proiectul în sine, considerat utopic, al unei istorii generale a universității, ca parte a unei istorii generale a educației, fie că este vorba de riscurile comparatismului și de problema *neutralității axiologice*, îndeosebi atunci cînd este să se evalueze performanțele modelelor universitare.

Apariția publicațiilor specializate, care contribuie la instituționalizarea deplină a cîmpului istoriei universității, poate fi considerat al doilea nivel de structurare. Aceștia i se atașează pe lîngă activitatea *Comisiei Internaționale de Istoria Universității* deja amintite intensă cooperare informală între cercetători evidențiată de multitudinea de întâlniri științifice internaționale care au ca temă problematica istoriei universității. Greu de măsurat, dimensiunea acestor contacte este mai vizibilă atunci cînd este să observăm cel de-al treilea nivel, respectiv, cel al monografiilor și studiilor ca *problematicizări istoriografice*. Pe acest palier avem două categorii relativ distincte de abordări: cele care se situează explicit în interiorul istoriei universității și cele care folosesc istoria universității mai mult ca decor sau ca punct de plecare decît ca finalitate.

În primul caz, avem îndeosebi vechile monografii instituționale, dar care și-au lărgit mult atît chestionarul de anchetă cît și metodologia. În continuare, legate de memoria universitară instituțională, acestea manifestă tendințe inovative suprinzătoare, de la maniera de prelucrare a datelor, prin utilizarea pe scară largă a tehnicilor informatice, pînă la conținutul chestionarului de cercetare. În general, lucrări colective, acestea exprimă în mod obișnuit pe lîngă o bună expertiză profesională și proiecte de mari dimensiuni, care implică echipe și resurse numeroase, dar mai ales o metodologie elaborată. Mai cu seamă universitățile anglo-saxone, cum sînt Oxford, Birmingham sau California, au făcut cunoscute în ultimul timp cîteva asemenea proiecte, care se vor istorii complete, pînă la a deveni fiecare „a *holistic history of the University*”³¹.

Universities: Their Development and Organization, London, Methuen and Co., 1975; Jacques Verger, *Les Universités au Moyen Age*, Paris, Presses Universitaires de France, Collection SUP, 1973; Idem (coord.), *Histoire des universités en France*, Toulouse, Privat, 1986; George Weisz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1963.

³¹Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen’s Quincentenary”, p. 7; *The History of the University of Oxford*, megaproiectul istoriei Universității Oxford, inițiat în anii optzeci de Lordul Bullock și aflat astăzi sub direcția lui T.H. Aston, a ajuns deja la vol. VII, care tratează istoria universității respective în a doua jumătate a secolului XIX.

O altă categorie o reprezintă abordările analitice construite ca *probleme*. Pretenția lor este de a participa la elucidarea unei probleme intelectuale: de la reforma Universității la relația dintre universitate și putere sau problema evoluției curriculumului universitar. Varietatea lor este practic infinită. Din acest motiv, asupra acestora mă voi referi mai departe doar incidental. Chiar dacă nu aparțin voluntar istoriei universității (adesea se reclamă ca studii de istorie socială sau de istoria științei!), această categorie participă la dezbaterile legate de istoria universității și problematica sa.

4. Domeniul și istoriei universității

Este evident așadar că istoria universității funcționează pe două planuri: ca un concept umbrelă, neutru, constituit relativ spontan, precum și ca un concept normativ, care solicită aderența fie și minimală la un model de cercetare și mai ales la un model de universitate. Frontiera între acestea este totuși slabă. Pentru cea mai mare parte a cercetătorilor, istoria universității este mai mult un cadru conceptual, care include o anume epistemologie (mai cu seamă în ce privește chestionarul de anchetă și orizontul tematic), un fond teoretic și documentar propriu, cu alte cuvinte, *un câmp de cercetare*, structurat în jurul problematicii universității ca instituție și a vieții universitare ca fenomen de societate.

Integrat mult timp fie sferei studiilor de istorie intelectuală (istoria ideilor, conceptelor sau științei), fie sferei studiilor de istoria educației, acesta permite o largă heteronomie a discursurilor: coexistența unor demersuri cu caracter memorial, encomiastic și legitimant, dar și a unor demersuri critice, problematizate sau descriptive. În raport cu aceasta varietate, putem oare identifica un tip de explicație ca fiind proprie istoriei universității?

La origine istoria universității oferea o simplă explicație genealogică: „acoperirea” istorică a prezentului. Construcția unui *trecut utilizabil* a rămas și astăzi ca o primă finalitate a istoriei universității. Dar aceasta trebuie înțeleasă în mai multe feluri. Pe de o parte este vorba de a oferi instituțiilor o întemeiere genealogică, iar adesea acest tip de demers s-a transformat într-o abordare dogmatică. Pe de alta, odată cu apariția ideii de reformă a universității, periodic resuscitată de la începutul secolului XIX pînă astăzi, istoriei universității i s-a atașat o funcție «pragmatică», aceea de a inspira proiectele de reformă, mai ales în sensul recuperării aceluiași *trecut utilizabil*, invenției unei tradiții, care să poate servi ca sursă istorică

demersului reformist, în special acolo unde criza universității a fost văzută ca datorându-se unei „devieri” în raport cu aceasta³².

Această abordare are criticii săi și pune numeroase probleme. Cum se pot selecta propriu-zis „perspectivele” legitime, trecutul util și virtuos? Cine ar trebui să decidă valoarea lor? În plus, actualizarea prezentului nu înseamnă oare alterarea lui? Există cu alte cuvinte ceea ce se numește „an objective educational past”? Care mai este atunci autonomia epistemică a istoriografiei? Viitorul poate fi decis de un trecut reconstituit istoriografic? Toate aceste întrebări ne evocă limitele cercetării și limitele utilității istoriei universității și pun în discuție o perspectivă utilitaristă a istoriei universității ca și a istoriei educației³³. Este vorba în fapt de a evita *iluzia pragmatică* în favoarea unei perspective nuanțate, care să ia în atenție autonomia demersului academic și utilitatea indirectă a acestuia, ca orice tip de cercetare asupra societății.

În al doilea rând, cercetată ca problemă educativă și intelectuală, istoria universității a fost utilizată pentru explica felul în care se nasc personalitățile, ideile sau chiar societățile. Aceasta a fost văzută ca o depășire a perspectivei tradiționale, care proiecta imaginea unei universități cu rolul de mediu sau purtător al unei cunoașteri statice și de „*enculturator*” pentru o mică elită profesională. Avem o categorie largă de abordări în acest domeniu, rareori credibile pînă la capăt. Astfel, una dintre cele mai cunoscute și influente demersuri este lucrarea lui Fritz Ringer cu privire la rolul universității germane și îndeosebi al universitarilor în ecloziunea național-socia-

³² Cazul este foarte vizibil în Germania de Est, acolo unde după *Wende* universitățile au fost complet reformate. Faptul a impus desigur un apel fie și simbolic la *tradiție*. Cf. Charles E. McClelland, „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall”, p. 138-159; de asemenea, ca model de analiză sub acest unghi, cf. Sylvia Paetschek, *Die permanente Erfindung einer Tradition. Die Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*.

³³ Cf. Marc Depaepe, „Demythologizing the Educational Past: An Endless Task in History of Education”, in *Historical Studies in Education/Revue d'Histoire de l'Education*, 9/2, p. 1 sqq.; a se vedea aici și avertismentul lui Richardson la adresa educatorilor care „invocă trecutul pentru a-l aplica problemelor curente”: W. Richardson, „Historians and educationists: the *history of education* as a field of study in post-war England Part II: 1972-1996”, in *History of Education*, Jun 99/2, p. 109-142; La rîndul său, Alain Besançon observa că supraprezentarea istoriografică a universității în Rusia a devenit un handicap pentru o evaluare veritabilă a universității rusești; Alain Besançon: *Education et société en Russie dans le seconde tiers du XIXe siècle*, Paris, Mouton, 1974, p. 61.

lismului³⁴. Remarcabil construită teoretic și factual, lucrarea a fost intens criticată mai ales ca urmare a faptului că folosește surse parțiale pentru concluzii de ordin general.

De asemenea, deși într-un registru parțial diferit, mai apropiat de istoria intelectuală clasică, Alain Besançon încearcă să reconstituie rolul educației și implicit al universității în formarea a ceea ce s-a numit *intelligentsia* rusă, respectiv, acea pătură educată și extrem de activă politic, care a generat radicalismul politic rusesc, în a doua jumătate a secolului XIX, exprimat finalmente sub forma leninismului³⁵. Pentru istoricul francez, universitatea este locul unei experiențe formative esențiale: „la fabrique naturelle de l'intelligentsia“. El observă natura particulară a sistemului universitar rusesc: supradimensionarea în raport cu învățământul secundar, amestecul de liberalism și autoritarism în gestiunea sa, militarizarea profesorilor, rolul marcant în viața publică al studenților în comparație cu cel al profesorilor etc. Astfel că, la începutul anilor 1860, universitatea rusă se găsea în centrul vieții publice, fără ca aceasta să însemne o mutație la nivelul deciziei politice. Teza principală a istoricului francez s-ar putea rezuma în felul următor: în absența libertății, exprimată prin autonomia universitară, ca și în absența unui regim politic bazat pe libertăți publice consolidate, universitatea poate fi un pericol pentru societate, căci va deveni locul în care ideile radicale își găsesc o bază socială, sub efectul unui imaginar politic care nu se poate exprima public.

De altfel, trecerea de la universitatea ca instrument de inginerie socială la universitatea complet anexată regimului politic, mijloc de selecție socială discreționară, de propagandă și de control social, se va produce relativ facil în era sovietică. În totalitarismul de tip sovietic, Universitatea este *deopotrivă victimă și instrument, prin urmare, cercetarea istoriei sale poate explica atât procesul de sovietizare cât și felul în care funcționa sistemul universitar sub un regim totalitar, respectiv, în absența libertății*. O serie de cercetări recente au pus în evidență această fractură radicală între universitate și valorile sale fondatoare care a dominat sistemul sovietic peste tot acolo unde a fost impus: pe de o parte, un utilitarism brutal, care își are originile în vechiul sistem educativ țarist, care face din universitate un simplu instrument de formare a cadrelor „utile“ regimului sau de diseminare a

³⁴ *The Decline of German Mandarins. The German Academic Community, 1890-1933*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1969; asupra sa, cf. *infra*!).

³⁵ *Education et société en Russie dans le seconde tiers du XIXe siècle*, mai cu seamă partea a doua, p. 51 sqq.

unei cunoașteri strict tehnice³⁶, iar pe de alta, absența libertății de gândire și separarea de societate³⁷.

De asemenea, din perspectiva numită *social change*, rolul universității apare drept contradictoriu: pe de o parte, aceasta a favorizat transformarea socială, fiind principala sursă a emancipării sociale accelerate din ultimul secol, iar pe de alta, universitatea apare drept un factor de reproducție a elitelor, un agent conservator. Încercarea lui Konrad Jarausch de a oferi o explicație globală a evoluției societăților moderne pe baza analizei comparative a mai multor sisteme educative și universitare este încă în discuție³⁸.

Asupra rolului universității în dezvoltarea civilizației sau a culturii într-o anumită țară avem abordări mediocre și neproblematică. În schimb, în ce privește relația dintre universitate și politică, perspectivele sînt mai variate, de la studiul universității ca parte a unui sistem de putere, pînă la participarea universitarilor la viața publică/politică sau universitatea ca spațiu public al controverselor din societate, îndeosebi al mișcărilor studentești. De asemenea, o perspectivă eficientă pare să fie aceea care privește universitatea ca un mediu (*milieu*)³⁹. Rezultatul acestui tip de demers este vizibil în nenu-

³⁶ După cum observă cercetătorul german Eduard Muehle, o „pragmatic-utilitaristă înțelegere a educației universitare” caracteriza sistemul rusesc începînd cu fondarea Academiei ruse de Științe din 1724; Muehle: *Die „Entsowjetisierung” der russischen Hochschule: historische Voraussetzungen, Anliegen und Verlauf der Hochschulreform in Rußland seit 1985*; mit einem Quellenanhang in Übersetzungen von Gunhild Kaschlun, Bonn, 1995, p. 13.

³⁷ Cf. John Connelly, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, The University of North Carolina Press, 2000; Piotr Hübner: „Neue Universitäten in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg – ideelle und organisatorische Konzepte”, in *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, Bd. 4 (2001); Sergij Stel'mach, „Die Entstehung der Professorenkorporation an der Universität Kiev 1834-1917”, in *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, Bd. 4 (2001; cf. și Ralph Jessen, *Akademische Elite und kommunistische Diktatur: Die ostdeutsche Hochschullehrerschaft in der Ulbricht-Ära*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, vol. 135, Göttingen, 1999.

³⁸ Konrad Jarausch (ed.), *The Transformation of Higher Learning...*

³⁹ Adopt aici formularea clasică dată termenului de *milieu* de către sociologul german Rainer Lepsius: „factor sau aspect social, care este rezultatul asocierii unui număr de dimensiuni structurale, precum religia, tradiția regională, situația economică, orientarea culturală”; M.R Lepsius, *Demokratie in Deutschland, Soziologisch-historische Konstellationsanalysen, Ausgewählte Aufsätze*, 1. Auflage, 1993, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, p. 38, cf. o aplicație, la John Connelly, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, The University of North Carolina Press, 2000; conceptul a fost adesea asociat ca rol explicativ cu acela mult

mărate studii asupra vieții cotidiene, cu deosebire în ce privește universitățile medievale. Tipul de explicație pe care îl oferă acestea este evident mai apropiat de modelul istoric tradițional, constituit ca răspuns la un chestionar care își propune mai ales să reconstituie fapte și tendințe atestabile factual și în raport cu care orice ipoteză care implică o generalizare „metafactuală” are un statut explicativ secundar.

În mod semnificativ, deși s-a discutat relativ intens despre universitatea ca instrument de acțiune socială și culturală, de exemplu asupra rolul universității în dezvoltarea civilizației sau a culturii într-o anumită țară, de obicei periferică⁴⁰, după cum observa deja acum trei decenii Konrad Jarausch, nu există nici o perspectivă serioasă cu privire la rolul universității în cadrul unei teorii a modernizării⁴¹. Faptul ne poate evoca limitele explicației istorice oferite de istoria universității și cercetările care se revendică direct sau implicit de la aceasta. Care este de fapt importanța istorică a universității? Care este funcția sa educativă? Cum contribuie la modernizarea unei societăți sau la schimbarea socială? S-ar putea spune că la toate acestea istoriografia universității oferă explicații parțiale, proprii istoriei intelectuale în general. Rezultatele sale trebuie raportate la potențialul său explicativ intrinsec, deci la teme legate de evoluția internă a fenomenului universitar. A stabili cu exactitate influența universității asupra societății privește apelul la un sistem referențial care transcende orizontul cauzal al istoriei universității. Faptul că universitatea participă la procesul de civilizare, occidentalizare, modernizare sau emancipare socială este probabil evident, dar pentru a fi explicat verosimil aceasta impune apelul la teorii culturale în care istoria universității joacă un rol cvasi-decorativ⁴².

5. Obiect, metodologie, surse

După cum am văzut, pare a lipsi o discuție mai amplă asupra relației dintre istoria universității și istoria educației, cel puțin din perspectiva

mai cunoscut de *cultură politică* al lui Sidney Verba; o perspectivă istorică apropiată la J. Le Goff, „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, p. 308 sq.

⁴⁰ Cf. de exemplu volumul dedicat celui de-al VI-lea centenar al fondării Universității Jagelone, *Les Universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle*, Genève, Librairie Droz. 1967.

⁴¹ K.H. Jarausch: *Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives*, in *op. cit.*, p. 9.

⁴² Pentru o discuție recentă asupra problemei, cf. Peter Burke: *History and Social Theory*, Cambridge, Polity Press, 1992, *passim*.

istoriei universității. În ciuda unei aparente înrudiri, nu știm care sînt raporturile cele mai potrivite: de subordonare? de autonomie relativă? În principalele bibliografii asupra educației, istoria universității este tratată în general ca un subdomeniu al istoriei educației, responsabil cu cel de-al treilea nivel al sistemului educativ modern: învățămîntul superior. Din acest punct de vedere, istoria universității este firește un domeniu periferic⁴³. De partea sa, istoriografia universității manifestă tentația de a distinge problematica universității în raport cu restul sistemului educativ, mai cu seamă în cazul lucrărilor germane și anglo-saxone, iar, implicit, de a investi universitatea cu funcții care să depășească simpla funcție de formare a tinerilor *alumni*. Astfel, universitatea apare deopotrivă ca o instituție academică, politică și socială: produce cunoaștere, clasifică social membrii săi și este un cadru privilegiat de interacțiune a tinerilor și intelectualilor cu spațiul public. Care din acestea este mai importantă? Cum trebuie separate acestea, pentru a concepe un studiu de istorie a universității?

Prima observație care trebuie făcută în această discuție este că universitatea nu are un obiect dat în mod spontan: acesta nu se reduce nici la instituția cu acest nume, nici nu trebuie înțeles ca un *ideal-tip*. Acest obiect trebuie să includă pe de o parte manifestările, funcțiile și rolurile universității ca dat istoric concret, iar pe de alta imaginarul universității: teoriile și reprezentările sociale care au însoțit istoria sa. Astfel, se pot identifica patru aspecte care au definit universitatea ca obiect istoriografic:

1. Aspectul instituțional; aceasta cuprinde probleme precum: statutul universității, organizarea, funcționarea, mai cu seamă, finanțarea acestora, fondarea și cronologia începuturilor etc. Desigur însă că dintre toate, *problema statutului sau modelului* este cea mai importantă, pentru că în raport cu aceasta putem înțelege mai bine specificul unei universități, caracterul și evoluția sa. Dacă în evul mediu, ceea ce făcea diferența între universități era mai ales originea lor, respectiv felul în care fuseseră fondate, *născute* sau *create* (fondate de puterile publice), odată cu a doua jumătate a secolului XIX, diferențele exprimă modele educative și culturale, fie că se referă

⁴³ De exemplu, în bibliografia clasică a lui W.K. Richmond, termenul de *universitate*, la plural, apare numai de două ori, printre cele peste cincizeci de domenii și subdomenii; W.K. Richmond: *Educational Administration. Cf. The Literature of Education. A Critical Bibliography, 1945-1970*, London, Methuen, 1972.

la universitatea de tip clasic în raport cu cea modernă, fie că se referă la universitatea humboldtiană în raport cu tipul l' *Université* napoleonian⁴⁴.

2. Aspectul educativ: ce anume se transmite și cum în cadrul procesului educativ, îndeseobi, problema organizării pe discipline și a pedagogiei universitare, dar și problema autonomiei și a libertății academice, fie ca *Lerh-freiheit* (libertate de predare), fie ca *Lernfreiheit* (libertate de învățare), chestiunea eticii academice.

3. Personalul academic: „populația” universitară, respectiv, personalul academic și publicul universitar (studenții)⁴⁵.

4. Relația cu societatea; acesta este probabil aspectul cel mai problematic al istoriei universității și care implică obligatoriu apelul la un

⁴⁴ Ceea ce s-a numit *modelul humboldtian* a avut ca origine proiectul de reformă a Universității din Berlin propus de Wilhelm von Humboldt într-un memoriu din 1808, care încerca să acomodeze tradiția clasică, umanistă, a educației universitare germane, cu nevoile statului prusian și ale lumii germane de la începutul secolului XIX. Acesta s-a structurat în timp în jurul câtorva exigențe absolute care trebuie să caracterizeze o universitate: a. unitatea dintre învățămînt și cercetare, consacrat prin acel „dual purpose” al sistemului universitar: acesta trebuie să fie umanist și practic, profesional, respectiv, de a produce cunoaștere și de a produce competențe intelectuale și civice; b. caracterul umanist și civic al educației universitare, ca și al universității în general; c. dubla autonomie, instituțională și intelectuală, a universității și universitarilor, exprimată prin cele două libertăți: *de predare* și *de cercetare*; d. centralitatea conceptului de *Wissenschaft*. Înțeles ca o știință unificată dar și ca o formă de cunoaștere enciclopedică. Asupra „modelului” și mitologiei sale, cf. lucrarea coordonată de Mitchell Ash, *German Universities. Past and Future: Crisis or Renewal? Policies and Institutions*, vol. 1, Providence, 1997; ed. germ.: *Mythos Humboldt: Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*, Viena, 1999; în ce privește analiza „universalizării” sale ca model absolut, cf. Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*, Basel 2001; în ce privește universitatea „napoleoniană”, aceasta se caracterizează în general prin: a. caracterul etatic, ierarhic, centralizat; b. relația strînsă între sistemul universitar și cel preuniversitar: universitatea este al treilea ciclu, „superior” și, pentru moment, final, al sistemului public de educație; c. primatul modelului „școlii” (*école*) asupra „universității”, ca instituție de educație avansată; o *école* are un caracter aplicat, în general, etatic, cvasi-militar; d. importanța *concursurilor*, publice și deschise, de admitere sau mai ales de acreditare a unei forme de cunoaștere, sub forma diplomei. Asupra acesteia există o bibliografie extinsă, cf. considerațiile sintetice ale lui Chr. Charle, în Charle/Verger, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁵ Cf. partea a II-a a demersului de față!

«metatext» care să susțină demersul și să răspundă la câteva întrebări esențiale: Ce fel de funcție îi acordăm universității: de civilizare a societății, receptacol al acesteia, de instrument social neutru? Cum trebuie concepută istoria universității: ca fundal pentru diverse abordări de istorie generală, mai cu seamă, pentru istoria intelectuală, sau ca o problemă care definește mai întâi universitatea? În studiile sale dedicate istoriei universității medievale, Jacques Le Goff de exemplu a ales să privească istoria universității din perspectiva relației cu puterile publice, considerînd că aceasta poate defini cel mai bine caracterul și evoluția universității în sine⁴⁶. În general, se adoptă însă perspectiva opusă, urmărindu-se proiecția universității în viața publică.

Istoria universității nu are o metodologie proprie. După cum am văzut deja metodologia Istoriei Universității este dependentă de tipul de demers și implicit de opțiunile metateoretice ale cercetătorului. Am amintit mai sus o serie de abordări apropiate „sociologiei cunoașterii” și istoriei științei, utilizarea metodei prosopografice (mai ales pentru perioada medievală) și a tehnicilor cantitative⁴⁷. Cel mai adesea, avem o mixtură de tehnici și teorii, utilizate în funcție de context și de natura proiectului de cercetare, care face imposibil adesea să se poată distinge metoda propriu-zisă de metateorie, respectiv, de câmpul problematizărilor politico-intelectuale⁴⁸. Probabil că una dintre cele mai cunoscute metode de interpretare, cu referire mai ales la cercetările de mare amploare și la perspectivele sintetice, a fost aceea a *comparației*, care urmărește atât evidențierea diferențelor și similitudinilor, cât și compatibilizarea practicilor de cercetare, îndeosebi în ce privește strîngerea datelor. Comparația a stat la baza unora dintre principalele contribuții atașabile modelului *social change*. Astfel, unul dintre reprezentanții săi cei mai activi, Konrad Jarausch, a propus câteva mari proiecte de cercetare care, pornind de la cercetări cantitative extinse și comparate, să analizeze expansiunea, diversificarea, deschiderea socială și profesionalizarea sistemului universitar în principalele țări ale lumii, la finele secolului XIX și prima jumătate a secolului XX. Obiectivul era acela de a pune în evidență deopotrivă similitudinile dintre diversele experiențe naționale cât și

⁴⁶ Le Goff, „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, p. 292-313.

⁴⁷ A se vedea în special lucrarea coordonată de Konrad Jarausch; o utilizare moderată și eficace a comparației la John Connelly, *op. cit.*

⁴⁸ O cercetătoare foarte cunoscută a istoriei universității germane își definea perspectiva sa asupra universității din Tübingen drept „eine sozial- und partiell kulturgeschichtliche Institutionengeschichte”; S. Paletschek, *op. cit.*, p. 5.

particularitățile naționale în dinamica acestui sistem⁴⁹. Plecînd de la contribuțiile cunoscutei „new social history of higher education“ a lui Lawrence Stone de la *Shelby Cullom Davis Center for Historical Studies* de la Universitatea Princeton, acest proiect a evidențiat importanța comparațiilor cantitative, deși limitată la categorii de statistici publicate, și a promovat modelul „cooperative approach“ oferit de *Comparative Education Review*, bazat pe o strînsă coordonare a cercetărilor. Problema acestui tip de demers, încă puțin studiat critic, este de a supralicita comparațiile cantitative și de a ignora problema compatibilității unor sisteme structural diferite. Este evident că la nivel statistic, între universitatea de tip sovietic și cea de tip clasic-occidental nu există mari diferențe. Totuși, rolul lor public, funcționarea, statutul și chiar conținutul educativ le fac greu asimilabile. De fapt contribuția modelului *social change* pare a fi fost mai utilă la nivel strict analitic decît în ce privește contribuția teoretică.

În schimb, istoria universității beneficiază de surse autonome, consistente, omogene și în general accesibile⁵⁰. Prin tradiție, universitățile și-au prezervat cu o grijă particulară arhivele, ceea ce ce a generat un corpus semnificativ de surse editate sub o formă sau alta, îndeosebi în lumea germană. Veritabile cercetări prosopografice, uneori, acestea sînt la mijloc între ceea ce numim surse și lucrările istoriografice propriu-zise⁵¹. Creșterea neîncetată a diversității surselor pune probleme speciale, de sistematizare, acces, utilizare. În afara unor dificultăți privind calitatea arhivării, sursele istoriei universității pun o serie de probleme specifice legate de obiectul însuși al acestui tip de demers. Este vorba mai cu seamă de utilizarea surselor editate și a bazelor de date. Nevoia de sistematizare și de compatibilizare a chestionarelor, care a implicat prelucrarea informatică și

⁴⁹ Cf. Konrad Jarausch, *The Transformation of Higher Learning, 1890-1930...*

⁵⁰ Pentru o discuție asupra arhivelor universitare, cf. Cathy Schoukens, *Archives, universités, monde étudiant: une memoire en construction*, Louvain-la-Neuve, 2003.

⁵¹ Cf. Georg Erlier, *Die jüngere Matrikel der Universität, Leipzig, 1559-1809, als Personen- und Ortsregister bearbeitet und durch nachträge aus den Promotionslisten ergänzt. Im auftrage der Königlich Sächsischen Staatsregierung*, Herausgegeben von..., I Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; II Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; III Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; semnificativ, o importantă publicație precum *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, are în structura sa o parte rezervată îndeosebi discuțiilor asupra surselor (partea a III-a: *Aus den Universitätsarchiven*).

crearea de baze de date informatice, are la bază o largă cooperare internațională dar nu a rezolvat o serie de aspecte privind utilizarea tehnologiei informatice și compatibilizarea sistemelor de stocare și acces. În plus, chestionarele sînt concepute în special pe baza unei metodologii de origine sociologică în care istoricii sînt puțini implicați.

6. Cîteva concluzii

Abordarea de față este prima parte a unui demers care urmărește să evidențieze felul în care universitarii au constituit un obiect de cercetare istoriografică. Am încercat să analizez în ce măsură se poate vorbi de o istorie a universității ca domeniu autonom de cercetare, în raport cu care să se poată concepe o istorie a universitarilor. În fața enormei expansiuni a literaturii istorice care tratează problematica istoriei universității, am schițat aici cîteva aspecte pe care le-am considerat principale: nașterea și evoluția acestei istoriografii, natura proiectului său epistemic, obiectul și metodologia. Se înțelege că este vorba de o istoriografie vastă și în plină dinamică, de aceea privirea pe care am propus-o aici trebuie luată ca fiind nu numai parțială ci și fatalmente schematică.

Istoria universității ca practică istoriografică s-a născut din tradiția germană a așa-numitelor *Jubiläumsschriften*: monografii instituționale, uneori extrem de solide, sub raportul informației și al acurateței demersului, dar care aveau esențialmente un rol auto-celebrativ. În plus, acestea erau lipsite de o dimensiune comparativă serioasă, care să poată, pe de o parte, contrabalansa tendința de a hipostazia obiectul propriului demers, iar, pe de alta, să înscrie universitatea într-o perspectivă istorică generală, să-i ofere, cu alte cuvinte, o dimensiune explicativă de ordin cultural.

Trecerea către o istorie critică, problematizată și implicit comparativă, s-a operat într-o perioadă lungă de timp și niciodată pe deplin. Aceasta a presupus mai întîi configurarea unui teritoriu intelectual propriu, în marginea dezbaterilor din ultimul secol privind funcțiile universității și relația cu trecutul său. Astfel, au apărut primele sinteze, care, chiar dacă acestea au avut un rol dominant enciclopedic, au accentuat mai clar nevoia sistematizării datelor și relația dintre diversele tipuri istorice de experiențe universitare. Studiile medievale de istoria universității au avut se pare rolul decisiv în a contura istoriei universității un caracter internațional și analitic, în timp ce apariția *Comisiei Internaționale de istoria Universității* și îndeosebi a

primelor publicații specializate în anii șaptezeci, pe fondul a ceea ce s-a numit «criza Universității», a marcat structurarea unui domeniu autonom de cercetare și imperativul unei istorii critice a universității. La acestea s-au adăugat studiile de *sociologia istorică a educației* (F. Ringer, L. Stone, K. Jarausch), de sociologie a sistemului educativ (P. Bourdieu, J.-C. Passeron), de istorie a elitelor (V. Karady, Chr. Charle), dar îndeosebi marile anchete de istorie analitică a vieții universitare (George Weisz, T. Shinn), care au întemeiat teoretic principalele direcții ale istoriei universității (sau învățământului superior), fie ca domeniu principal, fie ca domeniu-anexă. Expresia acestei renovații îl reprezintă noile sinteze de istorie a universității concepute de J. Verger, L. Böhm, Hilde de Ridder-Symøns, Walter Rugg.

În același timp, se observă o netă profesionalizare a genului fondator (monografiile instituționale) care este reluată după 1960, sub forma unor volume colective, care a culminat în anii nouăzeci cu marele proiect al *Istoriei Universității din Oxford* în zece volume. Pe lângă lărgirea chestionarului de anchetă, adoptarea unei perspective comparatiste și critice, ceea ce trebuie semnalat în mod special este extragerea universității din turnul de fildeș în care o concepuseră vechile abordări, prin proiectarea sa în contextul istoric general.

Astăzi se poate spune că istoria universității există mai mult ca domeniu de cercetare decât ca un gen istoriografic bine consolidat. Obiectul său însă nu se mai confundă cu instituția universității ca atare, ci este produsul unui chestionar care să răspundă unei multitudini de întrebări privind evoluția acesteia sub raport instituțional, didactic, intelectual și în raporturile cu societatea. Acest fapt o plasează la intersecția mai multor domenii de cercetare și metodologii, de unde caracterul său fatalmente heteroclit și problematic sub raport teoretic.

LES UNIVERSITAIRES ET L'HISTOIRE DE L'UNIVERSITÉ (I)

L'HISTORIOGRAPHIE DE L'UNIVERSITÉ: OBJET. TYPOLOGIE. PROBLÈMES

– Résumé –

Constituant la première partie d'une approche sur l'historiographie des universitaires, cet article a comme sujet la littérature historique à l'égard du passé de l'université, dès origines jusqu'à présent, dans ses différentes formes de manifestation. C'est en effet une

démarche à caractère systématique et méthodologique, qui s'efforce de prendre en compte les principales directions de cette littérature et la multiplicité des ses points de vue afin de réfléchir sur l'université comme objet historique.

Loin de pouvoir épuiser l'ensemble des problématiques concernant l'histoire de l'Université, cette approche propose d'en analyser l'évolution et la nature de l'histoire des universités, ses thèmes principales, ses problèmes particulières, ses modèles d'analyse privilégiés etc. C'est par la force des choses un regard schématique, essentiellement structuré autour de la question concernant la mesure dont laquelle on peut en parler d'un champs de recherche autonome à l'égard de l'histoire universitaire.

Ce n'est pas que à la fin du XIXe siècle qu'il est apparu un genre historique ayant comme objet l'histoire des universités. Il s'agit d'une sorte de monographie institutionnelle à caractère de célébration, d'ou son aspect souvent monumentale, fortement illustratif, plus connu d'après son nom allemand: *Jubiläumsschriften*. Son objectif était d'abord de forger une mémoire festive au bénéfice de la institution commanditaire. Il est vrai, parmi des nombreux ouvrages, on avait des contributions remarquables, du point de vue de la documentation ou de l'interprétation, tel que, par exemple, les travaux de Georg Erlier dédiées aux universités allemandes.

On peut distinguer dans cette littérature au moins trois aspects problématiques: 1. La critique reste généralement d'ordre professionnel (sur la documentation, donc!); 2. L'horizon de l'enquête ne dépasse pas presque jamais le territoire de l'université; 3. La faiblesse de la dimension comparative, comme contrepoids à la tentation d'hypostasier l'objet et comme un référence essentielle à la compréhension historique.

Quelque soit la valeur de cette historiographie, le passage vers une histoire vraiment critique et implicitement comparative reste une oeuvre relativement récente et incomplète. Il est autant le résultat des certains accumulations professionnelles que le bénéficiaire d'un changement dans l'université et de sa relation avec le passé. Ensuite, ce n'est plus le passé glorieux qu'importe mais plutôt le passé problématique ou au moins tel que sera utilisable dans les débats à l'égard de la crise et de la réforme de l'université. Donc, la mise en place des termes de ce débat s'est fait par des remises en cause successives du passé de l'université et de sa représentation historique. D'une certaine façon, il n'y a plus une continuité exemplaire, héroïque, une seule représentation historique centrée sur l'institution éponyme, mais d'un passé problématique, fracturé, pluriel, en évoquant beaucoup de trous noirs et même des aspects indignes.

Néanmoins, la direction du renouvellement ne suive pas obligatoirement ce point de vue plutôt militant. D'abord, ce sont les études historiques médiévales qui, au début des années '60, reconnaissent l'utilité de la comparaison et particulièrement de la perspective soi disante cosmopolite: un dépassement du caractère non plus strictement institutionnelle mais national des approches sur l'université. Il s'agit donc d'une problématisation à l'horizontale qui sera complété par une problématisation à verticale, d'ordre thématique et théorique, visible dans les deux décennies suivantes. En effet, c'est ce mouvement-là qui irrigue l'évolution des enquêtes concernant l'histoire de l'université pendant les années '70 et jusqu'à présent, même s'il s'agit des études très différentes de point de vue méthodologique et conceptuel, telle que les travaux de sociologie de l'éducation de P. Bourdieu et J.-C. Passeron, ou les travaux d'histoire sociale de l'éducation de George Weisz, Fritz Ringer, Lawrence Stone, Konrad Jarausch etc.

Certes, à bien des égards, il ne s'agit pas que des recherches qu'utilise le passé universitaire comme un décor pour des investigations sur des problématiques liées à l'histoire intellectuelle ou à l'histoire de l'éducation. Toutefois, celles-ci ont investi l'histoire de l'université avec une nouvelle signification historique, afin de la situer au coeur des grands débats intellectuels du monde d'aujourd'hui. En même temps, ces travaux ont amené l'historiens des université de repenser le problème de l'autonomie de leur domaine der recherches par rapport à l'histoire de l'éducation ou à l'histoire intellectuelle.

Du ce point de vue, la nouvelle démarche consiste à définir l'objet historique tel que par une la prise en considération et l'effort d'intégrer historiquement de tout ce qui compte à ce moment-là conjointement dans la vie de la société et de l'institution en cause. Il s'agit donc d'un questionnaire élargi, d'une démarche critique et comparative, et particulièrement de la projection de l'université dans sont contexte historique et intellectuel.

De ce fait, on peut observer récemment l'apparition de quelques grandes synthèses soit partielles soit générales de l'histoire de l'université ou des nombreuses approches analytiques qui s'inscrivent volontairement dans le champ de cette problématique. Mais, le fait le plus important dans cet processus est donné particulièrement par l'apparition des publications spécialisées dans l'histoire de l'université et par la reconfiguration du modèle fondateur, c'est-à-dire la classique monographie institutionnelle, visible par exemple dans le grand projet d'histoire de l'Université d'Oxford.

Recenzii și note bibliografice

IOAN AUREL POP, IOAN BOLOVAN (coordonatori), *Istoria României. Compendiu*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004, 809 p., 15 hărți, ISBN 973-86871-7-9 *

Sub generoasele auspicii ale Institutului Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane ne propune în coordonarea colegilor Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan și sub secretariatul de redacție a lui Tudor Sălăgean un nou compendiu de istorie a României. Să amintim – încă de la început – că asemenea demersuri nu sunt singulare, inițiativa de acum a clujenilor venind în prelungirea unor preocupări mai vechi concretizate în 1998 în volumul *O istorie a românilor. Studii critice*, publicat sub coordonarea lui Ioan Aurel Pop, Stephen Fischer-Galați și Dinu C. Giurescu. Oportunitatea unei asemenea întreprinderi este mai mult decât evidentă, chiar dacă în peisajul caleidoscopic al istoriografiei noastre de astăzi nu lipsesc eforturile colective, de sinteză, pentru realizarea unor lucrări ample dedicate istoriei generale a românilor. Afirmăm aceasta, deoarece, transformările și schimbarea socială intervenite în societatea românească în perioada post 1989 au declanșat la nivelul interpretării și a metodologiei folosite de breasla istoricilor mutații profunde, care au dus la schimbarea canonului istoriografic declanșând un „cor polifonic” și un registru polimorf al abordărilor și viziunilor având în centrul preocupărilor trecutul. Cultivarea și îmbogățirea constantă a memoriei colective nu este doar semnul unei societăți „normale” și, mai ales, „mature”, ci și necesara reverență pe care aceasta o face în fața unei identități colective supusă atacurilor tot mai frecvente generate de globalizare și efectele ei colaterale, unele dintre ele perverse și dizolvante.

Lucrarea prezentată astăzi nu este – în cuvintele coordonatorilor – „o carte «revoluționară» și nici una «demitizatoare» cu orice preț, ci una care urmărește reconstituirea istoriei în acord cu criteriul adevărului, atât cât îi este dat omului să-l cunoască” (vezi *Cuvânt către cititor*). Intuim, din chiar aceste cuvinte, că avem de-a face cu o viziune și o abordare neopozitivistă a istoriei românilor desprinsă din generoasa grilă istoriografică liberal-umanistă. Arhitectura voluminosului op este armonioasă, răspunde criteriului cronologic și nu impune implicit o periodizare sau o problematizare greoaie și, mai totdeauna, discutabilă. Cei unsprezece autori au avut libertatea – limitată de constrângerile firești impuse de necesitatea unei abordări unitare – de a-și preciza singuri atât metodologia, conceptele și delimitările terminologice, cât și coerența și logica internă a discursului. Și pentru că am amintit de autorii capitolelor care dau consistență lucrării să-i enumerăm în ordine alfabetică: Susana Andea, Ioan Bolovan, Ionuț Costea, Gheorghe Iacob, Coriolan Horațiu

* Prezentă recenzie este o reluare, în unele părți mai amplă, a notei bibliografice publicate în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, XLII, 2005. Editura Academiei Române, p. 796-797.

Opreanu, Ioan-Aurel Pop, Cosmin Popa, Mihai Rotea, Aurel Rustoiu, Marcela și Tudor Sălăgean. Numele de mai sus, de o notorietate inegală, sunt în general cunoscute în breasla istoricilor și aparțin atât unor cercetători – șapte dintre autori având această calitate – cât și unor universitari. Nu întâmplător poate, cu două excepții – și ne referim aici la Cosmin Popa (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București) și Gh. Iacob (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași) –, autorii sunt circumscrisi spațiului academic istoric clujean. Să mai facem precizarea că majoritatea autorilor se află la vârste cuprinse între 40 și 50 de ani, perioadă de regulă fastă și plină de acumulări în cariera de istoric.

Structura compendiului de istorie a României cuprinde un *Cuvânt către cititor* (pp. 7-8) semnat de coordonatori și următoarele capitole: *Preistoria* (pp. 9-30, autor Mihai Rotea); *Dacia înainte de romani* (pp. 31-60, autor Aurel Rustoiu); *Regiunile nord-dunărene de la provincia Dacia la apariția limbii române (sec. II-VIII)* (pp. 61-136, autor Coriolan Horațiu Opreanu); *Societatea românească la începuturile evului mediu (secolele IX-XIV)* (pp. 137-212, autor Tudor Sălăgean); *Românii în secolele XIV- XVI: de la „republica creștină” la „restaurarea Daciei”* (pp. 213-310); *Țările Române în secolul al XVII-lea* (pp. 311-398, autor Susana Andea); *Țările Române în secolul al XVIII-lea* (pp. 399-456, autor Ionuț Costea); *Românii în perioada reformelor și a revoluțiilor democratice (1820-1859)* (pp. 457-500) și *Românii din afara granițelor* (pp. 571-582) autorul ambelor capitole fiind Ioan Bolovan; *Românii în perioada edificării statelor naționale (1859-1918)* (pp. 501-570, autor Gh. Iacob); *România între 1919 și 1947* (pp. 583-616, autor Marcela Sălăgean) *Regimul comunist din România (1948-1989)* (pp. 617-676) și *România între 1990 și 2004 sau tranziția cu specific național* (pp. 677-690) autor Cosmin Popa. Lucrarea este fericit întregită de o *Cronologie istorică* (pp. 691-714), o *Listă a abrevierilor* (pp. 715-716), *Bibliografie* (pp. 717-766), *Indice* (pp. 767-808) și 15 hărți.

Ca și în cazul autorilor, amintiți deja, capitolele nu au o valoare egală, dar este meritoriu faptul că ele se îmbină într-un mod armonios și unitar. Cum nu ne propunem aici o recenzie amplă și aplicată să menționăm doar că unele contribuții precum cele ale lui Coriolan Horațiu Opreanu, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan și Gheorghe Iacob ne amintesc și ne confirmă standardul atins de acești autori semnificativi pentru școlile istoriografice cărora le aparțin. Capitolele din lucrare semnate de acești autori sunt marcate de maturitate și moderație în abordare, nu propun abordări metodologice diferite de perspectiva cu care autorii ne-au obișnuit în lucrările anterioare și, mai mult, rezumă în mod convingător tematica abordată. În plus, se cuvine a fi menționat faptul că în perspectiva „filonului” istoriografic căruia îi aparțin, autorii menționați mai sus, confirmă unele din canoanele istoriografice cu care deja suntem familiari. Pentru a nu rămâne în zona generalităților am aminti aici modul în care sunt prezentate și tratate subiecte precum: romanizarea și etnogeneza, perioada secolelor al XIV-lea și al XVI-lea, relația modernizare – democratizare, revoluția de la 1848, politica lui *fait accompli*, realizarea României Întregite. Și celelalte contribuții sunt valoroase și merită deopotrivă aprecierile specialiștilor și ale publicului larg care, nu ne îndoim, vor veni la timpul lor. Mai problematice ni s-au părut capitolele semnate de Marcela Sălăgean și Cosmin Popa. În cazul autoarei ne exprimăm unele nedumeriri legate de modul în care aceasta evită să prezinte pe larg curentul și doctrina liberală (neoliberală) atunci când prezintă dezbaterile de idei în perioada interbelică, de asemenea, nu este prezentată situația și dispariția conservatorilor în deceniul trei al secolului trecut. Se fac confuzii de către aceiași autoare între minoritățile naționale și cele etnice (p. 598),

iar în domeniul politicii externe nu este menționată Convenția militară cu Polonia din 1921 și nici Protocolul de la Moscova (1929). În fine, modul în care este prezentat pogromul de la Iași (p. 607) este nu numai discutabil, ci și condamnat în opinia mea. În ceea ce privește contribuțiile semnate de Cosmin Popa, ne exprimăm unele dubii în legătură cu formulările vizând statutul de putere regională al României (mai degrabă putere subregională – ni se pare potrivit), cu „Revoluțiile” ceaușiste (p. 664) și, în fine, cu aprecierea privind evenimentele de la Iași din februarie 1987 (protestul a fost al studenților Universității, cei de la Politehnică fiind implicați marginal și mai târziu). Și capitolul dedicat României între 1990 și 2004 ne-a trezit unele nedumeriri pornind chiar de la sintagma din titlu „tranziția cu specific național”. Să precizăm că toate „tranzițiile” din fostele țări socialiste au avut specificul lor național, așa cum este evident.

În general, întreaga lucrare depășește semnificativ vulgata istorică cu care acest gen de lucrări ne-a obișnuit și este un instrument util publicului larg pentru familiarizarea coerentă a acestuia cu trecutul românesc. Personal, aș recomanda fără prea multe rezerve această lucrare mai ales adolescenților (liceenilor) preocupați de istorie și aceasta pentru că „relativizările” cu care aceștia au fost confrunțați prin intermediul manualelor opționale de istorie au lăsat, cred eu, multe zone de confuzie în legătură cu istoria propriului neam. La fel de nimerit ar fi publicul-țintă format din străinii interesați de un discurs istoric clar și coerent despre istoria românilor, care să nu presupună laborioase investigații personale și nenumărate lecturi complementare.

Cu regretul că la Iași nu funcționează un centru de istorie similar celui clujean al Institutului Cultural Român, aduc coordonatorilor lucrării, acad. Ioan-Aurel Pop și conf. dr. Ioan Bolovan, precum și colaboratorilor acestora cuvenitele aprecieri pentru frumoasa și lăudabila lor întreprindere materializată și în acest compendiu.

În final, un cuvânt despre ținuta grafică a lucrării, care este reușită și de bună calitate, reprezentând astfel un adjuvant important al volumului și un pandant pe măsura conținutului acestuia.

CĂTĂLIN TURLIUC

 Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Atlet al credinței creștine, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, 514 p. + ilustrații

Celebrările își au prelungirile lor. Uneori și mai mult decât atât, ele sunt anticipate de studii ori volume, un fel de avanpremieră istoriografică a evenimentului. Așa se întâmplă mai cu seamă în cazul marilor comemorări, precum a fost aceea căreia noi i-am spus *Anul Ștefan cel Mare – 500* (vezi, această revistă, tomul L, 2004, p. 268). Când în 2004 istoriografia noastră (și nu numai) marca semimilenarul ștefanian (1504-2004), două volume din *seria de portrete Ștefan cel Mare* (cinci la număr, vezi însemnările noastre în *ibidem*, p. 265-268), serie inițiată și finalizată de la *ctitoria-simbol Putna*, prin Înalț Prea Sfințitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, erau deja tipărite: *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 617 p.+ ilustrații și *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 250 p.

La începutul anului 2005, dar purtând ca an de imprimare 2004, acest nou volum, al șaselea, despre marele principe moldav, circumscris aceluiași eveniment, a ajuns la cititori. Promotorii sunt aceiași: obștea Mănăstirii Putna și Înalt Prea Sfințitul Pimen. Este o *carte de lux* după condițiile grafice, este o *carte de excelență* în valoarea ei esențială.

Prefața, semnată de istoricii Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, omniprezenți în celebrarea științifică ștefaniană, ne spune că „acest volum s-a născut dintr-o idee îndrăzneată, dintr-o colaborare exemplară și dintr-o solidaritate remarcabilă” (p. 9).

Studiile reunite aici au făcut programul Simpozionului cu aceeași temă desfășurat la Mănăstirea Putna între 18 și 25 aprilie 2004. Gândită inițial ca un *seminar de lucru*, această întrunire științifică de rememorare ștefaniană a devenit, prin participare, un *simpozion internațional* cu reprezentare din Franța, Grecia, Rusia, Ucraina și România. A fost, ni se mai spune în *Prefață*, întâia „reuniune științifică de acest gen și de o asemenea amploare <care> s-a desfășurat într-un așezământ monahal”. Prin întregul lui, simpozionul ștefanian de la Putna a dovedit „că știința și credința nu numai că nu sunt incompatibile, dar că nu pot exista una în afara celeilalte” (p. 9). Având conștiința valorii acestei cărți, semnatarii cuvântului de prevenire cred, „cu siguranță”, că ea va deveni „un punct de referință, un etalon și un model”. Și, de ce nu, „temelia unei noi monografii consacrate domnului Moldovei” (p. 10).

Nu e nevoie să aștepti încheierea lecturii pentru a subscrie la aceste predicții. Semnatarii studiilor sunt, cei mai mulți, nume cunoscute și consacrate pentru cercetarea *secolului ștefanian*, iar simpla foietare a volumului, cu atenție specială asupra aparatului critic, îți sugerează o carte academică prin excelență, căreia îi este sortit să rămână un model al genului.

Ștefan cel Mare – atlet al credinței creștine, unul *adevărat*, „*verus*”, cum i-a spus Înaltul Pontif Sixt al IV-lea în Bula de aur din 13 ianuarie 1477, este o expresie inspirat aleasă pentru titlul acestei cărți de cinstire. Ea definește o epocă, aceea a cavalerului creștin, și un om care a făcut epocă în istoria românilor, *epoca ștefaniană*. Sunt adunate aici 25 de studii cu subiecte foarte diverse, în care privilegiate rămân cele două instituții fundamentale, *Domnia* și *Biserica*, în jurul cărora se construiește întregul discurs istoriografic de omagiere: ideologia, simbolurile puterii și relația putere seculară – autoritate spirituală (Dumitru Nastase, Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, Ștefan Andreescu, Pr. Ioan Moldoveanu, Benoît Joudiou, Liviu Pilat, Dan Ioan Mureșan), arta ștefaniană (Virgil Cândea, Petre Ș. Năsturel, Ștefan Andreescu, Mihaela Puiu), Biserica-simbol Putna cu funcția ei de necropolă princiară (Nicolae N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu) și semnificația unor piese funerare într-o tratare comparativă (Maria Magdalena Székely), familia lui Ștefan cel Mare (Constantin Rezachevici, Tatiana Panova) și munificența marelui voievod (Pr. Ioan Moldoveanu, Florin Marinescu și Nicolaos Mertzimekis). Apoi, diplomatie (Andrei Pippidi, Șerban Papacostea), și război (Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Șerban Papacostea), geoistorie (Raluca Iosipescu, Sergiu Iosipescu), istoriografie și cartografie (Sergiu Iosipescu). Reflecțiile despre orașul-misionar Cherson în secolele XIV-XV, cu cele șase mănăstiri rupestre (Tatiana Yashaeva), se asociază cu știri interesante despre un oraș-rupestru, Mangopul, cetate-centru al principatului omonim (Theodoro-Mangop) din Crimeea, cu focalizare pe anul 1475 din relațiile cu Țara Moldovei (Alexander Gertsen și Nadezhda Gertsen). Iar itinerariile lui Ștefan cel Mare (reconstituite de Liviu Pilat) vin să dea contur

unei lucrări *împlinite*, așa cum „s-a împlinit gândul lui Dumnezeu cu Ștefan voievod“ (vezi Ștefan S. Gorovei, p. 389 și urm.).

Al șaselea volum închinat lui Ștefan cel Mare în *anul comemorativ – 500*, inițiat din atmosfera de evlavie de la ctitoria-necropolă Putna, are multe, foarte multe ilustrații-foto, 225 am numărat noi (color și alb-negru), la care se adaugă 9 planșe, schițe și tabele genealogice. Imaginile, de o foarte bună calitate, „străjuiesc“ cele mai multe dintre texte, le sprijină, sunt adevărați „contraforți“. Este o carte de *texte și imagini*, care (texte și imagini) își asociază limbajul specific pentru a o face de două ori frumoasă și a o apropia mai mult de cititor și de bibliofil.

ION TODERAȘCU

Ștefan cel Mare și Transilvania. Note pe marginea unui triptic editorial

Relațiile interromânești din *secolul ștefanian* ne sunt astăzi tot mai bine cunoscute. Politica acestui mare principe moldovean față de Țara Românească („l'altra Vlachia“) și Țara Ardealului (unde era socotit „ales și trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea și apărarea Transilvaniei“) își găsește explicația și în conștiința românității lui. Orizontul etnic al lui Ștefan al III-lea „cel Mare“ nu s-a putut limita doar la Țara Moldovei, unde a trăit și a condus vreme de aproape o jumătate de secol. El a cunoscut realitatea românească în întregul ei, realitate pe care a exprimat-o în termenii și în formele specifice lumii medievale (vezi, în acest tom, articolul nostru *Ștefan cel Mare – principe român*).

Ștefan cel Mare a dat o importanță deosebită colaborării cu Transilvania, *parte, dar autonomă*, a regatului Ungariei, pe care o cunoscuse ca tânăr competitor la jilțul voievodal de la Suceava și unde, ca domn, stăpânise cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă, cu sate românești și cu biserici ortodoxe.

Istoricul de artă clujean Marius Porumb ne-a oferit, în anul comemorativ 2004, o *carte-album* despre relațiile culturale și artistice moldo-transilvănene, focalizate pe domnia marelui voievod moldovean: *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*. Institutul Cultural Român. Cluj-Napoca, 2004. 123 p. + 88 ilustrații. Cartea, cu textul în patru limbi (română, engleză, franceză și germană), este una remarcabilă în fondul și în prezentarea ei grafică. Ea se înscrie, precizează autorul, „unui efort mai amplu, desfășurat pe plan național“, pentru a recupera „moștenirea pe care Ștefan a lăsat-o Transilvaniei și înrăurirea benefică pe care civilizația de dincolo de munți a avut-o asupra românilor din voievodat“. A fost, spune inspirat Marius Porumb, o formă prin care Țara Moldovei și-a „răscumpărat datoria“ față de aportul „descălecatului“ la constituirea statului românesc est-carpatic.

Cu sprijin din Moldova lui Ștefan cel Mare s-au pus bazele a două structuri fundamentale, Arhiepiscopia Feleacului și Episcopia Vadului, „ambele fondate în zone de locuire românească“. Ctitoria bisericii din Feleac este atribuită de tradiție lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei înzestrând-o cu cărți de cult, manuscrise de mare valoare, din care unele au biruit timpul și au ajuns până astăzi. Biserica din Vad, situată pe domeniul Ciceului, urmează stilul ctitoriilor moldovenesti și are o valoare simbolică în marele efort românesc de păstrare a identității etnice.

Alături de structurile bisericești amintite, se situează ca importanță cele două structuri militare, Ciceul și Cetatea de Baltă. Acestea erau centre de întinse domenii, cu dregători veniți din „românimea liberă“, care făceau judecăți după „jus valachorum“ și vegheau la respectarea „legii românești“ (= ortodoxia). Cele două cetăți au fost sâmburii tari ai influenței domniei Moldovei în Transilvania pe vremea lui Ștefan și a urmașilor săi.

Cu instrumentele specifice cercetătorului de istoria artei, autorul reconstituie, din cât s-a mai putut recupera, a lume care a cultivat *vizualul* ca pe o posibilitate de a suplini știința de carte: edificii de cult, pictură murală, odoare, icoane, manuscrise, obiecte de cult, toate fiind mărturii ale *relațiilor româno-române*, care s-au sprijinit pe o instituție fundamentală a Evului Mediu: *Biserica ortodoxă*.

Cele 88 de ilustrații color, de o calitate superioară, precedate de lista textelor explicative, ne transpun într-un trecut care a prețuit frumosul artistic, l-a protejat și încurajat ca pe o mărturie în fața posterității.

Prin această carte-album, autorul a gândit „să illustreze cele câteva vestigii rămase dintr-o acțiune pornită din inițiativă religioasă și voievodală și devenită peste timp românească și națională“ (p. 11).

Dezvoltând mai vechi preocupări, Marius Porumb a întâmpinat comemorarea ștefaniană din anul 2004 și prin două lucrări monografice consacrate bisericilor-simbol din Feleac și Vad, adevărate *ctitorii- contraforți* ale ortodoxiei românești din Transilvania. A preluat evenimentul cu *Biserica Arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2003, 80 p. + 37 ilustrații (text triligv, român, francez și englez). Lucrarea a apărut cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Bartolomeu, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, în condiții grafice dintre cele mai bune. Este un discurs istoric și de artă într-o tratare organică, care se parcurge cu interes și care sensibilizează pe cititor. Pentru că Feleacul are o reverberație specială, destinat parcă prin statutul locuitorilor săi de „strălucite vrednicii“, prin sediul arhiepiscopal de acolo și prin așezarea lui să prezideze la istoria unui segment de românie ardeleană.

Cea de a treia componentă a tripticului realizat de Marius Porumb și venit să marcheze *semimilenarul ștefanian (1504-2004)* este *Biserica Episcopală din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2004, 64 p. + 26 ilustrații, cu textul tot în trei limbi (română, franceză și engleză), monografie-album apărută cu aceeași binecuvântare a Înalț Prea Sfințitului Bartolomeu. Ca și Feleacul, Vadul are pentru conștiința românească o conotație aparte. Sat pe domeniul cetății Ciceu, așezat pe valea Someșului la un „loc de trecere“, el a devenit un reper pentru evoluția ortodoxiei din Ardeal și pentru constituirea, graduală, a structurii religioase din această provincie. Centru bisericesc și cultural, Biserica din Vad a dăinuit peste timp „ca simbol al ortodoxiei și al neamului românesc“ (p. 20).

Aceste trei cărți de artă, care se intersectează prin textul și imagistica lor, gândite și finalizate de istoricul Marius Porumb pentru a marca *Anul Ștefan cel Mare – 500*, au fost prezentate și la Expoziția organizată în septembrie 2004 la Academia di Romania in Roma. Imaginea europeană a marelui principe român își găsea, și în acest fel, o cinstită în Cetea Eternă, acolo unde, la Sfântul Scaun, solii lui Ștefan cel Mare duseseră cuvântul domnesc de solidaritate și de acțiune a Creștinătății.

ION TODERAȘCU

✠ **Altfel despre Ștefan cel Mare**, București, Editura Anastasia, 2004, 293 p.

În seria celebrărilor prin discursul scris prilejuite de Semimilenarul ștefanian (1504-2004) se înscrie și volumul *Altfel despre Ștefan cel Mare* (editor Sorin Dumitrescu), care reunește zece studii, din care nouă au mai fost tipărite, anterior sau concomitent, cel puțin o dată. Sunt regrupate și aici pentru că răspund la recurența lui *altfel* din *Argumentul* interogativ al tomului (*Cum altfel?*): *altfel* despre Ștefan cel Mare „decât ridicând o statuie în plus, enumerând locurile comune și apelând la registrul elogiului funebru”; „*altfel* decât muzeal, *altfel* decât inflamant, *altfel* decât pietist”. Este o invitație la un „alt mod de a scrie istoria și de a o articula cu sensibilitatea prezentului”, *altfel* (înțelegem, mai curând, și *altfel*) decât în maniera istoriografică clasică după regulile căreia – se consideră în pagina de prevenire (p. 7) – „volumele omagiale sfârșesc prin a fi cărți închise, cărți care conțin verdicte definitive și confirmări previzibile”. *Altfel despre Ștefan cel Mare* „își propune lansarea unui dialog și mai ales *suscitarea interesului autentic* pentru personalitatea celui celebrat” (subl.ns.). (Să înțelegem că atunci când s-a scris *altfel* decât *altfel de acum* interesul a fost neautentic? Că în perioada entuziasmului național, unul autentic și necesar, verbul lui N. Iorga nu a provocat un interes autentic? Sau că lucrările lui Ioan Ursu, mai ales monografia din 1925, au fost întâmpinate doar cu un interes oarecare, diluat? Și tot astfel lucrările lui Ion I. Nistor?).

Textele (studii și eseuri) sunt rânduie în două grupaje: *Incursiuni istorice* (Alexandru Elian, Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Dumitru Nastase, Ovidiu Olar, Pr. Ioan Moldoveanu) și *Investigații teologice și artistice* (Sorin Dumitrescu, André Scrima, Anca Manolescu, Ovidiu Cristea).

Un eseu subscris de Sorin Dumitrescu (*Mila și meritul*, p. 9-17), subsecvent *Argumentului* (*Cum altfel?*), face recurs la canonizarea lui Ștefan cel Mare. O canonizare primită cu rețineri de „libera-cugetare”, care socotea (și încă mai socotește) că, puse în cumpăna judecății, meritele voievodului sanctificat pălesc în fața păcatelor sale. Nedumeriți și nemulțumiți față de gestul, din 1992, al Bisericii Ortodoxe Române, „liber-cugetătorii” îl consideră a fi unul conjunctural, determinat de căderea cortinei de fier. Întrebarea pe care și-o pune eseistul este: Ștefan cel Mare s-a înscris în „grila” canonizării, ori sanctificarea sa a fost o oportunitate politică? Răspunsul (unul *altfel*) s-ar găsi în „parteneriatul tainic” *Dumnezeu-voievodul Ștefan*, un „parteneriat în lucrare”, pentru că „nimic nu iubește mai mult Dumnezeu decât să lucreze/creeze împreună cu omul”. Acest „parteneriat” a stat la baza „grilei” bisericești de sanctificare. Dumnezeu „partenerul”, pe care Ștefan l-a iubit „cu disperare”, l-a ajutat în credință, i-a fost alături la victorii și înfrângeri, „i-a luat asupră-Și până și nevolniciile și ispitirile sfințindu-i viața până la ultima suflare...”. Dumnezeu „i-a păzit <lui Ștefan cel Mare> locul în memoria poporului secole de-a rândul”.

Se vor lăsa convingși de acest argument al „parteneriatului” cei ce stau în rezervă față de hotărârea Sfântului Sinod din 20 iunie 1992, când marele voievod Ștefan a fost trecut în rândul sfinților și înscris în Sinaxar. Am crede, mai curând, în puterea persuasivă a canonizării spontane, *aceea populară*, simplă și sinceră, legitimată de timp, care l-a așezat pe Ștefan între „morții vii” cu sute de ani în urmă, pentru că „era omul lui Dumnezeu” (vezi vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt, 1504-2004. Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003). Un străin, călătorul polon Matei Strykowski aflase din mediul românesc, în a doua

jumătate a secolului al XVI-lea, că moldovenii și muntenii îl venerau prin cânt pe Ștefan cel Mare, pe care îl considerau *sfânt* („din cauza nespusei lui vitejii îl socotesc ca sfânt“ (Călători străini despre Țările Române, II, București, 1970, p. 454).

Altfel despre Ștefan cel Mare trebuie înțeles, credem, mai degrabă, în sens complinitor, și altfel despre Ștefan cel Mare decât în maniera clasică (a nu se înțelege, neapărat, pozitivistă). Împreună, acestea pot asigura traseul istoriografic definit metaforic prin „de la cave au grenier“ (Michel Vovelle), în măsură să conducă la o posibilă restituție fără rest – Ștefan cel Mare.

ION TODERAȘCU

ȘTEFAN S. GOROVEI. MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, 630 p. + 31 p. ilustrații color și alb-negru

A scrie despre istoria unui „domn mai presus de orice laudă“ (*priceps omni laude maior*), cum l-a numit odinioară pe Ștefan cel Mare principele cărturar Dimitrie Cantemir, nu este lucru ușor. O grea muncă te așteaptă atunci când trebuie să evidențiezi, cu seriozitate, faptele „sfântului strămoș“, dar, mai presus de orice, este o responsabilitate și, totodată, o datorie de onoare faptul de a scrie o amplă lucrare despre cel mai mare domn român. Trebuie „avertizați“ cititorii că această carte este rezultatul unor cercetări cu adevărat noi, introducându-se în circuitul istoriografic o serie de opinii pe care am îndrăzni să le numim „eretice“, în raport cu vechea istoriografie oficială.

Lucrarea de față constituie începutul unei serii aflată sub egida Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare“ al Sfintei Mănăstiri Putna, întemeiat prin grija Părintelui Stareț Melchisedec și a obștei mănăstirii pe care o păstorește, precum și a autorilor acestui volum, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely. De altfel, autorii menționați sunt „cititorii“ unor lucrări apărute în 2004 prin grija mănăstirii Putna, închinare marelui voievod, sub egida *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004: Portret în istorie, Portret în eremică și Bibliografie*. Se cuvin amintite și alte două volume apărute sub aceeași egidă: *Portret în legendă*, în 2003, și *Biserica. O lecție de istorie*, în 2004. Tot în anul ștefanian, lucrările simpozionului internațional desfășurat în aprilie la Putna, au fost cuprinse între copertile unui frumos volum: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. Cu lucrarea de față, Obștea Mănăstirea Putna și-a îndeplinit cu prisosință datoria către sfântul voievod Ștefan cel Mare.

Cele șase cărți care alcătuiesc lucrarea poartă nume sugestive: *Răsăritul, Spre „zările împărătești“, Marea Politică, Marea Rugăciune, Apusul, Ștefan cel Mare „Bunul Suveran“*.

În context medieval, încoronarea lui Ștefan nu avea cum să se facă în câmpul de la Direptate, la 12 aprilie 1457, ci, după lupta de la Doljești, în apropierea Romanului, acolo poate să fi avut loc un mic serviciu religios, în satul Cozmești a stăpânilor din familia Direptate, unde viitorul domn a putut primi o binecuvântare. Însă, ungerea și încoronarea nu putea avea loc în post, în Săptămâna Mare, ci după Paști, în biserica mitropolitană de la Suceava (p. 16).

Vechea schemă a istoriografiei românești, prin care domnia lui Ștefan este tratată nu mai prin pozițiile contrare adoptate de acesta față de turci, unguri și poloni, adoptată și în noul tratat de istorie al Academiei, nu este agreată în întregime de autorii prezentului volum, luând o atitudine critică: „domnia lui Ștefan cel Mare poate fi înțeleasă și evaluată nu numai decât prin raportarea la pozițiile contrare adoptate de domn”, căci „perpetuând acest procedeu, eforturile lui și strădaniile lui riscă să apară ca determinate exclusiv de o concepție născută din trăirea unui sentiment de «cetate asediată»” (p. 29). „Domnia lui Ștefan cel Mare nu a însemnat numai lupta dibace împotriva agresiunilor din afară [...], ci și lupta pentru apărarea Crucii, munca înverșunată pentru a crește moștenirea înaintașilor, îndemnul pentru a spori tăria credinței, fidelitatea slujirii și deplinătatea stăpânirii libere a bunurilor de tot felul. [...] Ceea ce Ștefan a construit pentru sufletul poporului său a fost mai presus de biruințele de pe câmpurile de luptă: el a pus să se scrie istoria țării și a zidit biserici în care numele său au stat la îndemâna contemporanilor și a urmașilor; a împodobit Casa Domnului cu tot ceea ce astăzi numim artă și care, pentru el, ca și pentru toți oamenii de la vremea aceea, nu era decât rugăciune” (p. 30). Aceste repere, ne anunță autorii, au determinat „definirea celor trei mari perioade ale domniei sale”, în cartea de față.

Reevaluarea vechilor opinii istoriografice privitoare la momentele din domnia marelui voievod este cât se poate de evidentă. Astfel, cucerirea Chilie, în 1465, fără îndoială, „a însemnat un succes remarcabil al politicii domnului Moldovei”. Atacul din 1462 a fost socotit eroare politică de P.P. Panaitescu și alți cercetători, că Ștefan ar fi fost tânăr și nu ar fi avut viziune politică, întrucât a atacat un principe care îl ajutase, Vlad Țepeș. Însă o asemenea apreciere nu este corectă, „întrucât duce judecarea faptelor pe un tărâm al anacronismelor, implicând viziunea «viitorului» în înțelegerea trecutului, ceea ce istoricul ar trebui să-și interzică. Ștefan cel Mare a fost un principe al Evului Mediu și nu avea cum să gândească și să fie altfel decât «frații» și «verii» săi care erau în fruntea altor țări europene. Chilia [...] ținea de moștenirea bunicului său [...]; nu putea să renunțe la ea în virtutea recunoștinței față de Vlad Țepeș: înaltele concepții de guvernare nu pun interesele țării în balanță cu obligațiile personale. Chilia trebuia reintegrată Moldovei, așa cum fusese reintegrat și Hotinul” (p. 53). Ștefan a avut acordul boierilor săi, adică al țării, la 1462. „Nu a fost o aventură, ci un gest îndelung cumpănit, exprimând o linie politică”. „Desigur că ea contrazice o imagine adânc întipărită în conștiințe și scumpă celor sincer atașați de trecutul românesc, anume că vechii noștri luptau numai [...] ca să-și apere «sărăcia și nevoile și neamul», luptă susținută de «iubirea de moșie». Numai că, în vremea aceea, toate aceste noțiuni nu aveau sensul așa de abstract dobândit în epoca modernă și care trăiește și în mentalitatea noastră: neamul era neamul creștinesc, într-un sens larg, iar într-un sens restrâns, toate rudele (mai apropiate sau mai depărtate), coborâtoare din aceeași strămoși comuni de la care își moșteneau, în întregime sau în parte, moșiile” (p. 53-54). „Cucerind Chilia, Ștefan cel Mare a dat țării sale o fațadă maritimă care «se întindea de la Dunăre și până la Nipru». În anii următori, va pune bazele extinderii ei până în Crimeea” (p. 55).

Căsătoria Mariei Asanina Paleologhina (de Mangop) cu Ștefan îi va deschide acestuia, potrivit unei expresii ce aparține lui Lucian Blaga, „zările împărătești” ale Moldovei (p. 91), conturându-se după 1472 o nouă direcție în politica sa. Într-adevăr, 1473 este „ancheie” în domnia lui Ștefan, atât în plan politic cât și în plan spiritual. „Sunt indicii că, în acest an, 1473, s-a pornit și refacerea letopisețului de la curtea domnească. Numele lui

Dragoș voievod – care, «cu voia lui Dumnezeu», a întemeiat țara – s-a pus în fruntea acestui letopisetz, care consemnează faptul că, odată cu Alexandru cel Bun, încep «împărății moldoveni». Introducerea numelui celui dintâi voievod în cartea de istorie a Țării Moldovei a constituit o foarte interesantă recuperarea unui capitol plin de simboluri esențiale pentru legitimarea puterii, ținând, însă, de *gesta* unei familii rivale, prin a cărei alungare strămoșul lui Ștefan dobândise puterea” (p. 95-96). Ștefan este, așadar, creator de memorie istorică. Ceremoniile prilejuite de victoria de la Vaslui dau măsura acestui gest. „Intrarea domnului în cetatea sa de scaun este o nouă «entrée royale», ca și aceea din decembrie 1473, cu deosebirea că, acum, principele este primit «ca un purtător de biruințe» și aclamat cu strigătul «Să trăiască împăratul!»” (p. 135).

Faptul înnobilării țăranilor pentru merite militare, în urma luptei de la Vaslui, este criticată. Pe bună dreptate de altfel! Căci este vorba despre „crearea unei categorii speciale de «cavaleri» ridicați din chiar rândurile boierimii”, așa-numiții viteji. „Folosirea, în izvoarele străine ale vremii, a unor cuvinte traduse în limba română prin «țărani» are o altă explicație. Stăpânii unor suprafețe mici de pământ – oameni liberi și socotiți nobili (boieri) – treceau ușor drept «țărani» în ochii străinilor, necunoscători ai realităților românești ale vremii” (p. 137). Se poate explica, astfel, controversata și greșita problemă a țăranilor liberi și a răzeșilor. „Moldova medievală nu a cunoscut o categorie socială care să fie poată fi numită țărani liberi. Cei care i-au fost alături lui Ștefan cel Mare și au constituit fundamentul oastei sale au fost oameni liberi, stăpâni de pământ: indiferent de întinderea acestei stăpâniri, ei erau nobili și aparțineau boierimii”, așa cum arătasera altădată Constantin Giurescu și Radu Rosetti. Cu această ocazie, este „demitizată” și legenda răzeșilor lui Ștefan; „pentru vremea lui Ștefan cel Mare nu se poate vorbi nici despre răzeși: această categorie de stăpâni de pământ [...] apare la sfârșitul secolului al XVI-lea și cuprinde pe urmașii boierilor din veacurile XIV-XV. Altfel spus, răzeșii coboară, nu urcă; nu se creau răzeși prin «înnobilarea» sau «împroprietărirea» unor «țărani». Folosirea termenului *răzeș* pentru istoria lui Ștefan cel Mare înseamnă un anacronism care ilustrează neștiința sau reaua-credință și care generează grave confuzii” (p. 138).

Ștefan era un om al vremii sale care citea „semne și minuni”. La pierderea Chilie și Cetății Albe, la 1484, când, deși pregătise cetățile pentru rezistență, Ștefan nu intervine în *nici un fel în sprijinul acestora din timpul asediului. Printr-o explicații, un rol însemnat trebuie să-l ocupe acelea de ordin mental: ploaia de sânge de la Roman, în 1483, și incendiul mănăstirii Putna din 1484* (p. 220). Pierderea era majoră, nu atât pentru ocuparea celor două cetăți-porturi, cât de natură simbolică. Lui Ștefan „i se lua Parathalassia, de care strămoșii săi fuseseră așa de mândri și care adusesese schimbări însemnate în statutul țării lor” (p. 221). Timp de doi ani viața de curte este întreruptă, cancelaria domnească nu mai emite acte. În acest timp, în toamna lui 1485, are loc lupta de la Șcheia, când Ștefan trece prin cea mai dramatică împrejurare din viața sa, zăcând câteva ore printre morți. Doar starea de spirit a boierilor săi, legendarul Purice și Pântece l-a salvat dintre morți. Atunci, la ceas de grea cumpănă, simțind și trăind „semnele”, Ștefan trebuie să fi făcut „un legământ, a cărui îndeplinire, în anii următori, s-a concretizat într-o amplă acțiune de sacralizare a pământului țării sale, prin zidirea bisericilor care i-au făcut faima” (p. 238).

În perioada de după 1486, socotită a fi Marea Rugăciune, există 19 ctitorii domnești, spre deosebire de intervalul anterior (1457-1486), când Ștefan nu ridică decât Putna.

Cel din urmă capitol este cu înnoitor în peisajul istoriografiei românești; de altfel, și din exemplele prezentate până acum s-a dedus acest lucru. Analizele de antropologie politică se împletesc în cuprinsul cărții cu cele de tip clasic, pozitivist. Însă în acest din urmă capitol autorii se apleacă asupra faptelor voievodului din perspectiva percepției mentale: gesturi, cuvinte, timp, spațiu, sfârșitul lumii sunt doar câteva exemple. Ștefan, cu siguranță, se va fi gândit că se apropie Sfârșitul Lumii, vâleatul 7000 de la Facerea Lumii, 1492 de la Hristos, trebuie să-l fi preocupat. În această lucrare sunt scoase în evidență asemenea temeri escatologice. Întrucât Ștefan dăruiește mănăstirii Putna, la 12 aprilie 1470, o cădelniță ce are forma Ierusalimului Ceresc, este sugetat faptul că „se așezase, într-o ordine firească, în succesiunea ideală și mistică a basileilor, considerând că Moldova sa este centrul lumii ortodoxe și că, prin urmare, putea să îndeplinească rolul de moștenitoare a împărăției creștine“ (p. 484).

Căderea de pe cal pentru un deținător al puterii semnifică pierderea acesteia (p. 510). Căderea lui Ștefan de pe cal, la 1486, la Șcheia, se înscrie în rândul unor fapte identice: regele Franței, Filip August, la Bouvines sau împăratul Carol cel Mare, cad de pe cai, fapt interpretat de contemporani ca un semn de rău augur, căci suveranul nu merge pe jos decât în împrejurări excepționale. Ca orice monarh medieval, Ștefan voievod „avea modele reale sau imaginare, istorice sau mitice“. O seamă de gesturi îl așază pe domn alături de Constantin cel Mare, Iuda Maccabeul, Alexandru cel Mare, Sfântul Gheorghe, David și Solomon, sau alături de împăratul Carol cel Mare sau de Ludovic cel Sfânt (p. 516). Toate acestea sunt cât se poate de firești, întrucât domnia lui Ștefan cel Mare „era privită ca vârsta de aur a istoriei moldovenești, ca o epocă de glorie militară și de cavalerism, ca un izvor al tuturor lucrurilor bune, al oricăror descendențe și tradiții“ (p. 543).

La sfârșitul lucrării se găsesc, așa cum arată autorii, imagini grupate tematic, color și alb-negru. Șirul acestora este deschis de portretul domnului de pe Tetraevanghelului de la Humor, care, în sfârșit, s-a întors acolo unde-i era locul, la mănăstirea Putna. Calitatea ilustrațiilor este excepțională, întregind în mod fericit conținutul lucrării. O carte care „s-a născut fără ca autorii ei să fi avut intenția să o scrie“ (p. 547), o carte de care, cu siguranță, trebuie să se țină seama.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

 AUREL PENTELESCU, În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1953),
Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, 203p. + ilustrații

În cadrul a ceea ce noi am găsit potrivit a numi *restitutio Brătianu* (1998), activitate științifică și patriotică totodată, începută în urmă cu trei decenii, Aurel Pentelescu, fost profesor de istorie națională la Academia Militară din București, are contribuții notabile.

Culegerea aceasta de articole, elaborate pe parcursul unui deceniu (1989-1999), merită să marcheze 50 de ani de la moartea lui Gheorghe I. Brătianu, se înscrie într-un crez al autorului: avem nevoie mereu de „reper și certitudine“. Iar Gheorghe I. Brătianu este pentru istoria și istoriografia românească „un reper și o certitudine, deopotrivă ca savant istoric și ca om, unul dintre marii martiri ai neamului românesc“ (p. 9). Pentru a elimina orice am-

biguitate, autorul își explică și titlul dat cărții: „De ce *În fața istoriei?* Nu este prea mult? Am voit și voiesc să atrag atenția, prin titlu, că, în pofida așteptărilor, Gheorghe I. Brătianu este, mai ales pentru generațiile tinere, necunoscut” (p. 10). Este nevoie, postulează Aurel Pentelescu, ca cercetarea fundamentală privind-l pe omul, patriotul și savantul Gheorghe I. Brătianu să-și regăsească ritmul, astfel încât să se constituie într-un adevărat program care să conducă la „o ediție națională a operelor complete ale lui Gheorghe I. Brătianu” (p. 11, cu trimitere la Valeriu Râpeanu, 1998).

Articolele volumului la care facem referire, aparent cu o tematică diversă, au o coordonată comună: *interferența geoistorie-geopolitică*. Interesul arătat de Gheorghe Brătianu spațiului circumscris Mării Negre (sunt două materiale cu acest profil), care ne amintește de cel al lui F. Braudel pentru Mediterana, se explică prin relația pe care savantul a făcut-o permanent între datele geografice, interpretarea istorică și determinarea politică. În prelegerile ținute la Școala Superioară de Război, factorii geografici, mai ales *muntele și marea*, ca și *considerațiile geopolitice* sunt integrate elementelor unității românești. Era cel mai propice cadru – un auditoriu militar, care a dat „cea mai bună promoție de război” – și cel mai potrivit moment, deși unul nefericit, acela de război. Stăruința lui Gheorghe Brătianu pe relația *geografie-istorie-politică* ne trimite la aceea a lui N. Iorga, marele său magistru (și el prezent în acest volum), care în lecțiile prezentate la aceeași instituție militară de înalte studii le vorbea viitorilor ofițeri despre *Chestiunea Rinului*, *Chestiunea Dunării*, *Chestiunea Mării Mediterane* și *Chestia Ocelor*. Sumarul mai include atitudinea lui Gheorghe Brătianu față de pericolul comunist și față de bombardamentele anglo-americane din aprilie-august 1944, care sunt, în esența lor, tangente filonului comun al cărții. Reperle cronologice din secolul 1898-1998 (*O sută de ani cu Gheorghe I. Brătianu*) conturează partea de autor a acestei cărți.

O *Addenda* cuprinde texte mai puțin cunoscute publicului semnate de Gheorghe Brătianu (3), Maior Mircea Tomescu (1), Maior C. Amzărescu (1), extrase din presă (3), *Cuvântul înainte* al publicației „Geopolitica și Geoistoria” (1941), documente de arhivă (16), lista publicațiilor autorului (*Prezentarea publică*, i se spune aici) pe diverse teme din orizontul operei și personalității lui Gheorghe Brătianu (din care 9 au fost incluse în această culegere, iar altele 6, deși tipărite, nu s-au înscris în profil) și o *Listă a hărților și ilustrațiilor* (14 la număr, din păcate de o calitate tehnică necorespunzătoare, ca, de altfel, întreaga condiție grafică a cărții). Se adaugă câteva *Precizări finale* care vor să suplinească, parțial, o *Notă asupra ediției* și în care Aurel Pentelescu își arată indignarea față de „desființarea – pe criterii încă oculte – a [...] Catedrei de Istoria poporului român...” (numită acum Catedra de istorie națională și universală) și, apoi, „a cursului de istorie națională” de la Academia Militară din București, față de care s-a simțit așa de atașat profesional și afectiv.

Adunate laolaltă pe criteriul unei idei coagulante, interferența geoistorie-geopolitică, sprijinite și de textele din *Addenda*, articolele lui Aurel Pentelescu își întregesc valoarea. Cunoașterea lui Gheorghe I. Brătianu, ilustrul istoric și marele patriot, „savantul și soldatul” istoriografiei noastre, capătă încă un temei. Unul de speranță pentru toți cei care fac recurs la trecut pentru legitimarea prezentului și aspirațiile viitorului.

ION TODERAȘCU

ALEXANDRU ARTIMON, Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție, Bacău, Editura Corgal Press, 2003, 372 p.

Geneza, evoluția și funcțiile orașului medieval românesc au fost discutate în repetate rânduri de mai mulți cercetători români. Această problematică a devenit obiectul preocupărilor speciale și pentru cunoscutul arheolog medievist Alexandru Artimon, care revine într-o lucrare nouă asupra fenomenului apariției și dezvoltării Târgului Trotuș, publicând materialele arheologice descoperite în așezarea urbană din extremitatea sud-vestică a Țării Moldovei.

Monografia, prefată de profesorul universitar Victor Spinei, cuprinde pe lângă introducere și concluzii, șase capitole, un rezumat în limba franceză, o listă de abrevieri, un indice general și 73 de planșe, care ilustrează într-un mod valoros conținutul acesteia. În *Introducere* (p. 15-29), autorul face un expozeu istoriografic al așezărilor urbane românești, menționând contribuțiile de seamă datorate lui A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu ș.a., care „au încercat să facă lumină în problema originii și, mai ales, vechimii așezărilor noastre urbane din evul mediu” (p. 15). În același context, Alexandru Artimon atrage atenția cititorului asupra contribuțiilor aduse de Nicolae Grigoraș, Dimitrie Ciurea, Mircea D. Matei, Constantin Cihodaru, Alexandru Andronic, L.L. Polevoj, Vasile Neamțu, Victor Spinei ș.a. Istoriografia fenomenului orașului medieval românesc, utilă ca „introducere” la o lucrare de acest gen, nu este decât o reeditare (cu omiterea sau modificarea ușoară a unor pasaje) a unui text mai vechi din cartea domniei sale cu titlul *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII* (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud), Editura Documentis, Iași, 1998 (vezi capitolul II. *Considerații generale asupra genezei orașelor medievale din România. Cu privire specială asupra Moldovei*, p. 20-32). Observăm o situație similară și în cazul capitolului II intitulat *Cadrul natural al așezării* (p. 31-36), ale cărui pagini sunt reproduse, aproape integral, din monografia publicată în anul 1998 (vezi p. 12-19: *Cadrul fizico-geografic al zonei*).

Capitolul III, *Dovezi ale locuirii în zonă până la apariția centrului urban* (p. 37-54), cuprinde mărturii ale existenței în acest teritoriu a unor „vetre de locuire umană” începând cu paleoliticul superior și până în perioada când „a luat ființă și s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, așezarea cu caracter urban Târgu Trotuș”. Remarcăm faptul că și pentru acest capitol autorul a preluat pagini întregi din lucrarea sa precedentă (vezi p. 93-101: Capitolul IV. *Orașul Târgu Trotuș*, Punctul 1. *Dovezi ale locuirii în zonă până la apariția orașului*).

În capitolul următor, *Orașul Trotuș în izvoarele scrise* (p. 55-85), sunt prezentate rezultatele unor „investigații istorice” efectuate „timp de peste 30 de ani”. Astfel, în aceste pagini cercetătorul se referă la etimologia toponimului „Trotuș”, la „începuturile acestui oraș”, la prima mențiune documentară și la evoluția așezării, apelând la „cele mai vechi izvoare scrise ce s-au păstrat până astăzi”. Alexandru Artimon include în această categorie de izvoare mărturiile narrative, cartografice, epigrafice, numismatice, diplomatice. Credem că ar fi fost binevenită o analiză sintetică a informațiilor extrase din actele de stăpânire și nu numai menționarea acestora, însoțite de constatări de tipul: „interesant e faptul că” sau „merită relevat că” ș.a. În economia capitolului un interes deosebit îl prezintă însemnările

călătorilor străini referitoare la istoria orașului medieval Troțuș, selectate de către autor din note bibliografice, corespondențe, rapoarte, memorii, jurnale, dări de seamă (p. 73-85).

Din titlurile paragrafelor inserate în capitolul al V-lea, *Orașul Troțuș în lumina cercetărilor arheologice* (p. 87-187), reiese că Alexandru Artimon și-a propus să prezinte istoricul cercetărilor, metoda de investigare, locuințele și anexele gospodărești (cuptoare, gropi menajere). Deși își anunță intenția prin titlul primului punct al capitolului, autorul nu specifică însă care este metoda de cercetare, rezumându-se doar la două fraze irelevante în acest sens. De asemenea, considerăm că era necesară o descriere stratigrafică a sectoarelor arheologice, cu indicarea straturilor de cultură, a structurii solului și nu doar a unei succinte stratigrafii „a locului”. În descrierea făcută locuinței 29 citim următoarele: „din investigațiile întreprinse a reieșit că persoana aflată în clădire a fost surprinsă de acest puternic incendiu și nu s-a mai putut salva. La acest mormânt s-a găsit...” (p. 112). Credem că în acest caz nu poate fi vorba de un mormânt, căci acesta presupune o amenajare specială pentru defunct și nu poate fi definit astfel locul unde și-a găsit cineva moartea. Ceramica permite surprinderea anumitor realități, mai puțin a celor de ordin etno-cultural. De aceea, atunci când este vorba despre „descoperirea unor fragmente ceramice” se impune mai multă prudență în atribuire de genul „acestea aparțin unor coloniști străini (germani) stabiliți la Tg. Troțuș” (p. 92). Descrierea și analiza materialelor arheologice, delimitate în două perioade cronologice: secolele XIV-XV și secolele XVI-XVII, constituie o parte distinctă în economia acestui capitol. Pentru prezentarea vestigiilor descoperite pe suprafața așezării medievale de la Târgul Troțuș (cum ar fi cuțitele, cataramele ș.a.) autorul folosește tipologia stabilită de autorii monografiei consacrate orașului Baia (vezi Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, II, Iași, 1984), fără a cita, însă, sursa, ceea ce poate induce în eroare cititorul neavizat. În continuare, autorul se oprește asupra rezultatelor cercetării „unei biserici românești de rit ortodox și a unui cimitir din secolele XIV-XVII” (p. 174-187).

Ocupațiile locuitorilor au fost descrise în capitolul al VI-lea (p. 189-224). Autorul afirmă că „pe baza studierii izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice întreprinse la Tg. Troțuș în perioada 1976-1999” a reușit să stabilească „activitatea productivă a orașenilor ca fiind variată și intensă”. Astfel, locuitorii Tg. Troțuș practicau „agricultura (creșterea animalelor domestice, cultivarea cerealelor, legumicultura, pomicultura și viticultura)” (p. 192-195), meșteșugurile (p. 195-199), comerțul (p. 199-208). De asemenea, Alexandru Artimon prezintă ca îndeletniciri complementare ale troțușenilor culesul, prisăcăritul, pescuitul, vânatul (p. 189-191). Autorul se referă și la circulația monetară, delimitând emisiunile pentru: I. Moldova din perioada lui Alexandru cel Bun, Iliș voievod, Ștefan cel Mare și Ștefăniță voievod; II. Ordinul Teutonic; III. Transilvania; IV. Ungaria; V. Imperiul Otoman; Polonia; Lituania; Suedia și Republica Ragusa.

În capitolul al VII-lea, *Viața spirituală*, autorul examinează credința creștină la troțușeni, influența husitismului și a protestantismului, care, în opinia domniei sale, „a provocat multe necazuri superiorilor bisericești din Moldova (de rit catolic)”, dorința orașenilor de cunoaștere a științei de carte, atracția lor pentru muzică etc.

Lucrarea arheologului Alexandru Artimon, a cărei redactare ar mai fi avut nevoie de o consistentă ameliorare, conține numeroase afirmații insuficient de clare pentru cititor. Spre exemplu, la pagina 191 autorul scrie următoarele: „Răurile din interiorul Țării Moldovei, pâraiele și iazurile, au avut un rol economic complex. Ele serveau ca adăpost pen-

tru turmele de oi și cirezi de vite...". Ne întrebăm în ce fel? La pagina 19: „istoricii ... au adus contribuții importante asupra genezei și evoluției orașelor din Țara Românească a Munteniei". De asemenea, sunt deranjante formulările de tipul: „în problema genezei și evoluției orașelor (...) în cadrul cărora se încadrează și orașul Trotuș" (p. 19), „în Moldova există o rețea de orașe constatate documentar încă din primele noastre documente statale și că ele trebuie să aibă un lung trecut" (p. 19), „istoricul ieșean Constantin Ciuhodaru (sic!), este adeptul ideilor autohtone ale procesului formării orașelor medievale est-carpatic, la conținutul economic al fenomenului respectiv și la situarea începuturilor acestui proces" (p. 19) etc.

Partea finală a lucrării cuprinde rezultatele analizei resturilor osteologice, provenite din perimetrul așezării medievale de la Târgu Trotuș (p. 249-257), ceea ce conferă un caracter interdisciplinar benefic cercetării întreprinse de Alexandru Artimon. Eșantioanele arheozoologice, studiate de către doamna conferențiar universitar Luminița Bejenaru de la Facultatea de Biologie din Iași, au contribuit la elucidarea unor aspecte importante legate de resursele animale utilizate în economia așezării, strategia de exploatare a animalelor și unele date morfo-metrice privind animalele domestice.

Ponderea copleșitoare a vestigiilor recuperate din săpăturile arheologice proprii, folosite ca sursă principală în studierea istoriei orașului Târgu Trotuș, și corelate cu izvoarele scrise și alte rezultate ale cercetării interdisciplinare, dincolo de anumite inadvertențe semnalate de noi, fac această lucrare deosebit de utilă pentru toți cei interesați de istoria așezărilor urbane din Moldova medievală.

LUCIAN-VALERIU LEFTER, LUDMILA BACUMENCO

WARREN TREADGOLD, O istorie a statului și societății bizantine, vol. I (284-1025), vol. II (1025-1461). Traducere de Mihai-Eugen Avădanei. Ediție îngrijită de Victor Spinei și Bogdan-Petru Maleon. Prefață de Victor Spinei. Institutul European, 2004, 1039 p.

Într-o istoriografie despre Bizanț care lasă tot mai puțin loc originalității, istoricul american Warren Treadgold, profesor la Universitatea Saint Louis (Missouri), a reușit o sinteză care l-a personalizat. Discursul său se circumscrie *statului și societății bizantine*, un raport conceptual și socio-politic foarte important pentru că, ne spune autorul, „societatea bizantină, definită inițial de către stat, a fost permanent schimbată de acesta" (p. 13). Și că „statul și societatea bizantină n-au fost întotdeauna în concordanță, întrucât statul putea avea o influență slabă asupra unora dintre locuitorii lui, dar o influență pregnantă asupra celor care locuiau în afara stăpânirii bizantine" (p. 24).

Cartea bizantinistului american se sprijină fundamental pe surse, pe „cât mai multe surse bizantine", cărora le face o nouă lectură, ceea ce îl ferește de tentația unei „prelucrări de erudiție modernă despre Bizanț" (p. 11-12).

Specialist de notorietate, cu un fișier bibliografic impresionant (vezi prefața lui Victor Spinei, p. 7-10), Warren Treadgold și-a centrat sinteza pe structurile de rezistență ale Imperiului Bizantin: spațiul, resursele umane, armata și finanțele. Evenimentele, mai ales cel militar, și personalitățile, mai cu seamă împărații, pentru care arată o adevărată pasiune,

nu-l domină, nu sufocă textul. Faptul istoric este subordonat determinărilor pentru a explica atât „tăria”, cât și „slăbiciunile” Bizanțului.

Teritoriul, cu avantajele și constrângerile lui, urmărit pe întregul *millenium bizantin*, este o adevărată *ilustrație* a măririi și decăderii acestui stat, multe secole de cuprindere tricontinentală. „Fiecare câștig teritorial major reflectă o forță care stătea la baza lui și fiecare pierdere majoră ilustra o slăbiciune care era cauza acesteia [...]”. Pierderile și câștigurile, constată autorul, au marcat principalele puncte de cotitură ale istoriei Bizanțului, când statul bizantin și societatea condusă de acesta s-au restrâns ori s-au extins, fiind obligate să se adapteze noilor împrejurări” (p. 22, 23). O *diagramă* a extinderii teritoriale a Bizanțului, dintre anii 284 (așadar, de la Dioclețian, împăratul reformator, creatorul tetrarhiei; anul 284 este socotit de Warren Treadgold „începutul perioadei bizantine”) și 1461 (căderea Imperiului de Trapezunt, ultimul stat de factură bizantină), explicitează mobilitatea teritorială, una fără egal în antichitatea târzie și în medievalitate. Șapte hărți prezintă frontierele administrative (care nu se identifică cu cele politice și spirituale) în momente-cheie din evoluția spațială a Imperiului Roman de Răsărit: divizarea din 395 hotărâtă de Teodosie I, limitele teritoriale din 565, rezultat al politicii universaliste justiniene, înfățișarea cartografică a Imperiului la sfârșitul domniei lui Vasile al II-lea (1025), urmare a războiului recuperator (D. Obolensky i-a spus „imperialism defensiv”, iar H. Ahrweiler a vorbit despre „războiul drept” al basileilor macedoneni) purtat de împărații militari N. Focas, I. Tzimiskes și Vasile II, Imperiul Bizantin în jurul anului 1143, așadar după șase decenii de domnie comnenă, când al treilea dintre împărații Comneni, Manuel, a gândit la reeditarea politicii lui Justinian I de restabilire a unui „imperiū unicum”, și harta Bizanțului de pe la 1282, când Mihail VIII („Restauratorul” de la 1261) a reușit să înlăture primejdia angevină provocând celebrele „Vecernii Siciliene”. Alte opt hărți detaliază ori dezvoltă pe cele menționate, prezentând themele, exarhatele, Constantinopolul (pe la 1200), statele succesoare ale Bizanțului în jurul anului 1218 (după catastrofa din 1204) și „Arealul” vorbitorilor de limbă greacă din două extreme cronologice, 284 și 1910.

Sinteza de istorie bizantină aici prezentată arată o atenție specială pentru *armată*, instituție fundamentală care a decis viața statelor. „Armata este pentru stat, ceea ce este capul pentru corp”, spusese Justinian cel Mare. Iar Leon al VI-lea, în ale sale *Taktika*, arăta că „două erau meseriile necesare bunului mers al statului: *aceea a țăranilor*, care-i hrăneau pe soldați, și *aceea a soldaților*, care-i apărau pe țărani”. Roman Lecapenes, un mare militar, drungar al flotei, ajuns coîmpărat, preciza, în edictul din 934, că pentru bunul mers al unei societăți, plata impozitelor și serviciul militar sunt condiții vitale. În secolul al XIV-lea, marele retor Thoma Magistros afirmase (în *Oglinda principelui*), urmându-l pe romanul Vegetius (autor al tratatului *Epitoma rei militaris*, sf. sec. al IV-lea), că „poți să te bucuri de pace, numai dacă ești înarmat de război” („qui desiderat pacem, praeparet bellum”, spusese Vegetius în tratatul său militar). Trebuie să reamintim, de asemenea, că rolul soldatului nu se limita doar la apărare, armata având un rol important și în alegerea împăratului. Ea era una din componentele tripticului implicat în succesiunea imperială (alături de *senat* și *popor*). Se cade să mai adăugăm că de la „partitio imperii” (395) și până la căderea Constantinopolului (1453), 65 de împărați au fost înlăturați prin revolte în care a fost implicată și armata.

Warren Treadgold se dovedește un autentic cunoscător al armatei bizantine, căreia i-a dedicat și o lucrare monografică (*Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford, 1997). Mi-

litarul este, în sinteza aceasta, un *pilon*, determinant pentru viața Imperiului de Răsărit. Perioadele de măreție ale Bizanțului, precum aceea a lui Justinian I, a lui Heraclius, ori a lui Tzimiskes și Vasile II, au stat sub semnul forței militare. De aceea s-a spus, cu dreptate, că „Imperiul Bizantin ar fi rezistat fără Fotios, Psellos sau Theodor Metochites, dar nu fără soldații bizantini” (P. Schreiner). Textul savantului american este însoțit de imagini cartografice ale forțelor armate, care nouă ne sugerează o adevărată structură de rezistență a statului. În 395, bunăoară, Imperiul de Răsărit avea peste 200.000 de ostași, dispuși într-o semi-elipsă începând din Moesia de Vest până în Egipt și Libia (p. 115). În anul 565, atunci când prin vrednicia lui Justinian I și a generalilor săi ideea universalistă devenise și o realitate geopolitică, iar unitatea Imperiului Roman, centrată pe unitatea Mediteranei, fusese restituită, forța militară a Bizanțului se ridica la peste 150.000 de soldați, diseminați, acum sub forma unei elipse, din Spania de sud-est, urmând traseul nord-est/est/sud-vest până în Africa de nord-vest (Numidia și Mauretania). În reprezentarea cartografică (p. 252), Bizanțul ne apare acum precum o tabără sub strajă militară. Relația *text-imagine* se află într-un raport desăvârșit. Alte două hărți înscrisu situația armatei în teritoriu la anul 775 (sfârșitul domniei împăratului războinic Constantin V, în vremea căruia oștirea stratiotilor a devenit baza armatei) și la 840 (p. 452), în vremea basileului Teofil Amorianul, când armata a fost reformată, sistemul defensiv a fost consolidat, ceea ce „a pregătit Imperiul să preia inițiativa în lupta împotriva arabilor” (p. 453).

Finanțele sunt un alt *punct-forțe* al sintezei lui Warren Treadgold. Bizanțul a dispus, în cea mai mare parte a existenței sale, de mari resurse financiare. A avut și o monedă puternică, *nomisma* (dolarul Evului Mediu, cum i-a spus R. Lopez) și un sistem fiscal bine organizat. Vistieria statului a agonisit foarte mult, dar a și cheltuit pe măsură. Construirea de edificii civile, militare și bisericești, aprovizionarea capitalei, cheltuielile curții imperiale (care a cultivat luxul ca pe o formă a măreției), întreținerea formelor de proiecție a puterii, salarizarea funcționarilor, plata subsidiilor bănești și, mai cu seamă, cheltuielile pentru armată, toate acestea au reclamat sume uriașe. Eruditul și rigurosul bizantinolog Warren Treadgold a recurs la „estimări numerice” pentru că „ele induc mai puțin în eroare decât generalizările referitoare la declinul economic și la cetățile pe cale de dispariție” (p. 12). Prin cinci tabele a evaluat bugetul statului în diferite perioade ale millenium-ului bizantin: sub Dioclețian (pe la anul 300) și Marcian (450-457), sub Anastasie (cca 518) și Justinian I (reperele fiind anii 540 și 565), iar în veacurile VII și VIII pentru sfârșitul administrației lui Heraclius (641), a lui Constans II (668) și Constantin V (775). Alte repere au vizat domniile împăratului Teofil (842), Constantin VII (959) și Vasile II (1025), iar pentru Bizanțul Târziu, un an – 1321 – din crepusculul *restaurării* (perioada 1261-1328 fiind numită *Restaurarea Imperiului*). Cifrele, cu marja lor de eroare, sunt sugestive pentru declinul, treptat dar sigur, al acestei împărății: bunăoară, de la 11 milioane nomisme în miezul domniei lui Justinian I, la un milion de hyperperi (cum s-a numit nomisma după reforma monetară a lui Alexie I) în 1321. Bugetele erau axate, precumpănitor, pe cheltuielile militare: leaful soldaților (garda împăratului, infanteriștii, ostașii de frontieră), a vâslașilor, uniforme și arme, furaje și cai, cheltuieli pentru campanii și numai apoi, într-un procent minor, cheltuieli nemilitare” (p. 152, 284-285, 420, 583 din vol. I și 261 din vol. II).

În continuarea acestor note de lectură subscriem la convingerea autorului că Bizanțul a fost „o societate conservatoare, religioasă și nu foarte materialistă...”. Acest stat „avea slăbiciuni acolo unde Occidentul avea calități și puncte forte care corespundeau slăbiciunilor

acestui” (p. 14). Sunt reflecții de un mare realism, care redeschid un capitol controversat din istoria Imperiului de Răsărit. Concluziile savantului american se impun cu autoritate dacă ne îndreptăm atenția, adăugăm noi, la progresele tehnice din lumea occidentală de după *Anul 1000*, an care fusese precedat de spaimele milenariste. În secolele XI-XIII a fost o adevărată „revoluție industrială medievală” (J. Gimpel), centrată pe ceea ce G. Duby a numit „secolul marelui progres” (1080-1220). Atunci, omul medieval a înlocuit munca manuală prin mașini, a folosit energia fluvială, energia mareelor și pe aceea eoliană în domeniul industriilor (ex., fierăstrăul hidraulic, forjele și ciocanele hidraulice, postă-vării și mori de hârtie acționate de forța apei). Progresele din industrie s-au resimțit și în domeniul agriculturii (au crescut suprafețele cultivabile, au apărut „fermele” agricole), al viticulturii și vinificației, al transporturilor (potcovirea cailor și sistemul de înhamare, acesta din urmă studiat de ofițerul francez de cavalerie Richard Lefebvre des Noëttes), în tehnica războiului (s-au dezvoltat armurile, a fost inventat tunul), s-au luat primele măsuri împotriva „stricării” (poluării) apei și aerului (în Anglia). Omul medieval occidental a cутezat a gândi la *mișcarea perpetuă* (arhitectul francez Villard de Honnecourt a schițat un *perpetuum mobile*) și a abandonat indiferența față de timp (a apărut orologiul, primul în Anglia, cel public în Italia, la Padova). Negustorii și bancherii occidentali au fost receptivi și au adoptat imediat noua tehnică de măsurare a timpului, semn că au gândit la modul capitalist. Renașterea occidentală a adăugat marile descoperiri în domeniul navigației și a revoluționat cartea prin tipografia cu litere mobile (în Germania, la Mainz, în 1445, Johann Gutenberg). *Bizanțul ortodox* nu a acceptat aceste realizări tehnologice, pe care le-a considerat drept o adevărată ofensă adusă atotputerniciei dumnezeiești. Biserica ortodoxă a respins orologiul, socotindu-l ca „ceva incompatibil cu noțiunea de eternitate” (J. Gimpel). Respingând progresul tehnic, Bizanțul s-a autoflagelat, a rămas „o societate conservatoare”, cu „slăbiciuni”, fără „puncte forte” în evoluția socio-economică, cum foarte bine spune Warren Treadgold. Astfel și-a pregătit prăbușirea.

Sinteza de istorie bizantină subscrisă de Warren Treadgold este originală și prin arhitectura surselor. Sunt puține note în aparatul critic; ele se limitează la referințe greu de identificat în bibliografia generală, gândită, și aceasta, într-un mod original. Este o bibliografie comentată, care se reduce la lucrări mai noi despre *statul* și *societatea* bizantină, dar în care se regăsește și erudiția vechilor școli istoriografice. Izvoarele sunt atent prezentate și recomandate, cu accent pe ceea ce poate fi sigur, și ceea ce trebuie folosit cu precauție.

Lucrarea are *indice general*, o *listă a conducătorilor* (împărații bizantini și împărații din Apus, împărații de la Trapezunt și cei latini de la Constantinopol, arhiepiscopii și patriarhii de Constantinopol, regii persani și califii arabi, califii fatimizi ai Africii de Nord și ai Egiptului, sultanii selgiucizi de la Niceea și de la Iconium, emirii și sultanii otomani, hanii și țarii bulgari, regii și țarii sârbi) și o lungă *listă a abrevierilor* (care cuprinde „lucrările citate mai mult decât o dată în *Note* și în *Bibliografia generală*”, în număr, am socotit noi, de 299, ordonate alfabetic).

Ediția românească a acestei istorii a statului și societății bizantine, întocmită de Victor Spinei și Bogdan-Petru Maleon, vine în continuarea gândurilor autorului care-și dorea ca cititorul, „specialist”, „cultivat” ori „student care aspiră să devină specialist sau să-și facă o cultură generală”, să aibă la dispoziție „o istorie adusă la zi, detaliată și completă” (p. 11).

Traducătorul, profesorul „negruzist” Mihai-Eugen Avădanei, care a urcat în „luntrea lui Charon” înainte ca lucrarea să fie tipărită, a fost confruntat cu inerente greutăți, ce țin

de specificul unui asemenea text. Printr-un efort remarcabil, complinit și de editori, a rezultat o tâlmăcire aproape de litera și de spiritul originalului.

Cu această nouă carte de istorie a Imperiului Bizantin transpusă românește, o carte savantă și original concepută, literatura de acces la viața unei civilizații de sinteză, care a cunoscut, aproape deopotrivă, *mărire* și *decădere*, și-a adăugat un nou suport. Unul care vine din puternica școală de bizantinologie americană, dezvoltată prin emigrația savantă europeană.

ION TODERAȘCU

IOAN-AUREL POP, THOMAS NÄGLER (coordonatori), **Istoria Transilvaniei**, vol. I (**Până la 1541**), Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003, 373 p.

O nouă istorie a Transilvaniei, ne avertizează unul dintre coordonatorii volumului, profesorul clujean Ioan-Aurel Pop, nu este superfluă, din moment ce „istoria se scrie și rescrie mereu, sub ochii noștri“, astfel încât „nu există nici o temă istorică epuizată“, întotdeauna „apărând noi posibilități de interpretare, noi unghiuri de înțelegere a realității“ (p. 7).

Proiectată în trei volume, care vor aborda istoria spațiului intracarpatic până la reunirea sa, firească, la România (1918), lucrarea își propune să depășească etapa „istoriilor paralele“ (elaborate din perspectiva etniei autorilor) și să scoată în evidență „istoria comună“ a românilor, sașilor, secuilor și șvabilor din Transilvania, în contextul în care „vechile crispări și obsesii legate de «dreptul istoric» sunt doar o amintire a trecutului și nu mai trebuie să influențeze judecata istoricilor“ (p. 9).

Primul capitol este semnat de Grigor P. Pop (p. 11-27) și abordează caracteristicile geografice ale spațiului intracarpatic, prin care autorii înțeleg, alături de Transilvania, și Banatul, Crișana, Maramureșul. Este subliniată unitatea și armonia acestui teritoriu, ce cuprinde, în mod echilibrat, zonă muntoasă (carpatică), zonă deluroasă și zonă de câmpie. Potențialul climatic și hidrografic, resursele solului și subsolului, conturează diversitatea și bogăția Transilvaniei, spațiu istoric și geografic ce va avea o interesantă, dar și zbuciumată evoluție.

Contribuția cercetătorului Mihai Rotea o reprezintă capitolul *Preistoria* (p. 29-50), în care se scot în evidență progresele realizate de om în perioadele îndepărtate ale paleoliticului, epipaleoliticului, mezoliticului și neoliticului, pe baza celor mai recente descoperiri din zonă (realizate în peșterile Ohaba-Ponor, Ciuru Mare, Nandru, Cioclovina și în localitățile Ciumești, Gura Baciului, Turdaș, Decea Mureșului, Iclod etc.). Epoca bronzului aduce „numeroase modificări de substanță în viața economică și socială, în cea spirituală și în artă“. Autorul conchide, astfel, că „ansamblul acestor transformări [...] ne arată o civilizație cu mult mai sofisticată decât ne închipuiam nu cu mulți ani în urmă“ (p. 40).

Cea de-a treia contribuție este realizată de Valentin Vasiliev și se intitulează *Prima vârstă a fierului* (p. 51-66). Sunt urmărite, cu deosebită minuțiozitate, acumulările realizate ca urmare a introducerii metalurgiei fierului, mai performantă decât cea a bronzului și cu urmări dintre cele mai profunde atât pe plan economic și social, dar și religios și artistic. Cultura Basarabi, se constată între altele, a pătruns în Transilvania „cu precădere în secolul al VII-lea“ și a contribuit „la accelerarea evoluției, chiar intensificarea utilizării

fierului în regiune“ în perioada de mijloc a primei epoci a fierului (p. 61). Evoluția economică, activitatea constructivă, viața spirituală din această perioadă sunt reconstituite pe baza izoarelor arheologice aduse în discuție, la care se adaugă și primele izvoare literare (Herodot).

Ioan Glodariu dezvoltă un consistent capitol, *Istoria și civilizația dacilor (secolul IV a.Chr.-106 d.Chr.)* – p. 67-136. De la cele mai vechi știri despre daco-geți (Hecateus din Milet, Herodot, Strabo, Hellanicos din Mitilene etc.) la istoria politică a strămoșilor noștri, de la investigarea rolului celților pe teritoriului Transilvaniei până la constituirea regatului dac și evoluția acestuia sub Burebista și Diurpaneus-Decebal, evenimentele și faptele de civilizație sunt investigate minuțios și critic, expuse cadenciat și metodic. Civilizația La Tène (a doua vârstă a fierului) îi atrage atenția autorului, care înfățișează cele mai însemnate concluzii la care a ajuns istoriografia noastră în direcția investigării metalurgiei fierului, arhitecturii militare, structurii sociale și a vieții spirituale a geto-dacilor. Conflictele daco-romane de la cumpăna secolelor I-II d. Chr. încheie acest capitol și realizează trecerea spre următoarea contribuție, intitulată *De la romani și până la sfârșitul mileniului I*, aparținând profesorului clujean Mihai Bărbulescu (p. 137-197).

Autorul afirmă, argumentat, că „într-o istorie a Daciei romane Transilvania ocupă un loc privilegiat“, datorită întinderii, numărului de locuitori – circa 80 la sută din cei 600-700.000 de locuitori ai Daciei romane, dar și datorită bogăției sale (p. 137-138). Procesul de implantare a civilizației romane este, cu acribie, reconstituit, scoțându-se în evidență cei mai importanți factori care au contribuit la reușita romanizării. Rolul dacilor liberi, geneza creștinismului daco-roman, impactul cu neamurile migratoare sunt, de asemenea, expuse în acest capitol, prefigurând investigarea istoriei medievale a Transilvaniei, realizată în următoarele trei capitole.

Thomas Năgler înfățișează (p. 199-231) evoluția spațiului intracarpatic într-o perioadă, anii 900-1300, când s-au produs evenimente foarte importante pentru evoluția ulterioară a acestuia: încheierea procesului de etnogeneză, constituirea voievodatelor româno-slave, cucerirea maghiară și consolidarea acesteia (prin impunerea comitatelor și colonizarea secuiilor și sașilor). Prezența, organizarea și rolul românilor în noul context sunt înfățișate în mod echilibrat, concluzionându-se că „spre mijlocul veacului al XIII-lea Transilvania se afla în plină expansiune economică, proces la care au participat toate etniile“ (p. 225). Impactul cu migratorii mongoli, la care s-a adăugat anarhia nobiliară din Regatul Ungar (a doua jumătate a secolului al XIII-lea), au adus Transilvaniei, după stingerea Arpadienilor (1301), „peste două decenii de distrugeri și stagnare în evoluția economică“ (p. 231).

Profesorul și academicianul Ioan-Aurel Pop investighează situația voievodatului în perioada 1300-1456 (p. 233-282), urmărind organizarea administrativ-teritorială, evoluția economică și structura socială, dinamica demografică pe etnii-se constată că circa 35-40 la sută din populație era de confesiune romano-catolică, așadar unguri, secui, sași, în vreme ce în jur de 45 la sută era populație ortodoxă, în consecință români, ruteni, sârbi. Organizarea politică, stările și adunările acestora, justiția (cu sublinierea menținerii străvechiului *ius Valachicum*, mai ales la nivelul comunităților locale), structurile ecleziastice și cele militare (scoțându-se în evidență rolul românilor de apărători ai granițelor voievodatului) îl preocupă, în continuare, pe autor. Capitolul se încheie cu prezentarea epopeii lui Ioan (Iancu) de Hunedoara, socotit – datorită glorioaselor lupte purtate contra otomanilor – „un

erou al creștinătății, dar și un spirit european, un om de arme, mare comandant și strateg, care a oprit circa trei sferturi de veac înaintarea turcilor spre centrul Europei" (p. 282).

Ultimul capitol al lucrării, intitulat *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)*, este semnat de cercetătorul științific Anton E. Dörner (p. 283-330). Domnia relativ îndelungată și bogată în înfăptuiri a lui Matia Corvinul este minuțios reconstituită, sub aspectele sale cele mai semnificative – evoluția economico-socială, organizarea politică și administrativă, sistemul legislativ și structura judecătorească, organizarea militară (superioară perioadei precedente, fapt ce a permis continuarea luptei contra turcilor). Criza societății maghiare va afecta, inevitabil, și voievodatul transilvănean la începutul secolului al XVI-lea, manifestându-se prin revolta țărănească pe care a condus-o micul nobil secui Gheorghe Doja, dar și prin penetrația Reformei, ce va contribui la stingerea catolicismului „aproape cu desăvârșire” (p. 330). La toate acestea s-a adăugat slăbiciunea tot mai manifestă a Regatului Maghiar pe plan militar, de care Imperiul Otoman, aflat în plină expansiune, va profita din plin, lovind decisiv la Mohács (1526) și Buda (1541). Transilvania se va constitui în principat aflat sub suzeranitatea Imperiului Otoman, începând cu anul 1541.

O consistentă și bine compartimentată *Bibliografie* (p. 331-342), un atât de necesar unei lucrări științifice *Indice* (p. 343-373), precum și *Anexe* (reprezentate de hărți acoperind intervalul istoric de la Transilvania preistorică la Transilvania medievală) încheie această frumoasă lucrare, căreia îi apreciem și calitatea ei grafică deosebită și pe care o considerăm o reușită deplină a istoriografiei **românești**.

GHEORGHE IUTIȘ

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, LAURENȚIU RĂDVAN (editori), De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI), Iași, Editura Polirom, 2005, 492 p.

Una dintre carențele cele mai vizibile înregistrate de istoriografia românească la nivelul editării și valorificării surselor privește recuperarea și editarea izvoarelor istoriei Evului Mediu Occidental. Cauzele care au stat la baza acestei realități constau în ruptura brutală pe care regimul comunist a produs-o față de un univers cultural în care se formase elita intelectuală interbelică. Astfel, compatibilitățile structurale existente între școala istorică românească și cea occidentală au fost abandonate în favoarea ideologizării cercetării, prin asumarea unui determinism rigid aplicat tuturor explorărilor asupra trecutului. De asemenea, deschiderile tematice spre civilizația europeană și, implicit, comparatismul asumat ca metodă de lucru au devenit marginale, lăsând loc tot mai mult unei istorii a românilor privită aproape exclusiv în sensul devenirii naționale. Aceste schimbări de viziune s-au repercutat poate mai brutal ca oriunde în planul didacticii istorice, în general, cu precădere a celei universitare. În aceste condiții, editarea surselor istoriei universale, implicit a celor privitoare la creștinătatea latină, nu a mai făcut parte dintre prioritățile cercetătorilor români, nici măcar sub forma unor crestomații destinate învățământului istoric. Cu toate acestea, a existat o firavă continuitate, propensiunea unor savanți precum N. Iorga sau Gh.I. Brătianu pentru sursele europene putând fi pusă în legătură cu preocupările

similare manifestate de Francisc Pall sau Radu Manolescu, istorici care au oferit publicului interesat utile creștomații de izvoare occidentale.

Volumul prezentat aici constituie semnalul reluării unei prestigioase tradiții și, totodată, o exemplificare a preocupării istoricilor ieșeni de a-și însuși rigorile editării specifice mediilor istoriografice apusene. Selecția operată ilustrează aria tematică asumată de universitarii ieșeni, atât în plan didactic, cât și al cercetării. Astfel, sursele sunt grupate în cadrul unor capitole precum *Regatul Franc și Imperiul Carolingian (secolele V-X)*, *Regatele anglo-saxone și Anglia după cucerirea normandă (secolele VII-XIII)*, *Seniori și vasali, Imperiul și papalitatea (secolele X-XIV)*, *Biserica în Antichitatea Târzie și Evul Mediu (secolele V-XIII)*, *Cruciadele și evreii, Disputa dintre Regnum și Sacerdotium. Metafora corpului politic (secolele XI-XV)*, *Orașul și Universitățile, Atitudini, conduite și sensibilități colective, Reforma (secolul al XVI-lea)*. Acest sumar generos nu-și propune să acopere, într-o manieră exhaustivă, întreaga istorie a creștinătății latine în Evul Mediu, obiectiv de altfel imposibil, ci caută să ilustreze prin izvoare de o mare varietate (documentare, narrative, literare, hagiografice, juridice etc.) cele mai reprezentative evenimente, fenomene, procese și instituții care au marcat acest lung interval istoric. Totodată, textele au menirea de a evoca momentele de cotitură care anunță schimbările de trend vizibile la nivelul duratei lungi. Pentru a facilita accesul într-o manieră comprehensivă la acest material divers, cei doi autori au optat în organizarea sumarului pentru o fericită îmbinare între criteriul cronologic și cel tematic.

Cum este ușor de intuit, izvoarele reunite în această culegere nu sunt inedite, ci au fost preluate după cele mai apreciate ediții publicate în limbile de circulație și traduse în limba română. Notele care prefătează documentele reproduse înlesnesc înțelegerea specificului acestora și constituie o bună introducere în realitățile epocii avute în vedere, oferind explicații privind contextul istoric pe care îl ilustrează și indicații bio-bibliografice legate de autorii lor. Din acest punct de vedere, ele constituie un prețios glosar, atât pentru cunoscătorii epocii, cât și pentru cititorii care își propun să parcurgă calea inițierii în specificul civilizației medievale occidentale. Tot din dorința de a oferi un instrument de lucru cât mai complex și în același timp lesne de utilizat, editorii au atașat în finalul publicației o *Bibliografie* care cuprinde reperele esențiale ale istoriografiei de profil și un *Index* explicativ.

Concluzionând, se poate spune că florilegiul realizat de Alexandru-Florin Platon și Laurențiu Rădvan are o largă utilitate, dat fiind faptul că el nu se adresează doar studenților, ci și cercetătorilor medievalității românești care vor să-și proiecteze explorările într-o dimensiune comparată.

BOGDAN-PETRU MALEON

Regulamentul Organic al Moldovei, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, 614 p.

Regulamentul Organic al Moldovei, unul dintre cele mai citate și controversate documente juridice ale istoriei românilor, nu a împărțit o soartă prea bună în privința publicării și circulației variantei originale și integrale a textului. Cu toate că referințele abundă

în literatura de specialitate, consultarea acestui act fundamental pentru istoria modernității românești nu era până de curând dintre cele mai accesibile, fapt care ar putea explica abundența trimiterilor greșite, la perpetuării unor erori de citare, reproduse prin preluări de la o lucrare la alta sau datorită diferențelor dintre diversele variante, publicate fragmentar de-a lungul timpului¹. Această situație, paradoxală pentru niște documente oficiale, care stabileau organizarea de stat a Principatelor, și-a avut antecedentele sale chiar în perioada numită regulamentară. Avertizat de agitațiile petrecute în Polonia și Basarabia, unde a fost permisă într-o oarecare măsură discutarea „publică” a proiectelor de „legi generale” – „Constituție” în cazul polonez și *Așezământ* în cazul Basarabiei² – guvernul de la Petersburg a adoptat de data aceasta o strategie „îmbunătățită”: lucrările celor două „comitete de reformă”, activând la București, au fost, pe cât posibil, ferite de ochii publicului³, iar varianta finală a Regulamentelor, supusă votului Adunărilor Obștești, a fost multiplicată sub supraveghere și cu scopul distribuirii doar pentru uzul instituțiilor publice⁴. Pentru întreaga perioadă regulamentară, varianta integrală a textului legiurii generale a rămas o raritate pe „piață”, resimțită ca atare, așa cum rezultă din încercările care s-au făcut pentru tipărirea, sortite invariabil eșecului. Pe lângă tentativele semnalate de autori, poate fi amintit și incidentul provocat de inițiativa librarului Adolphe Henning de a publica un număr de 200 de exemplare ale Regulamentului Organic la o tipografie pariziană, la solicitarea unui grup de boieri, dornici să-l aibă în biblioteca proprie și, poate, să verifice cu textul în față legalitatea anumitor măsuri ale lui Mihail Sturdza⁵.

Rupând firul unei „istorii” de încercări mai mult sau mai puțin ratate, „ediția integrală” a *Regulamentului Organic al Moldovei*, realizată de reputații istorici ieșeni Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, are meritul de a pune la dispoziția cercetării un text esențial pentru descifrarea particularităților modernității românești, dar care este în același timp și un act de cultură cu trimiteri mai largi, cel puțin din două motive. În primul rând, editorii au restituit și continuat munca unor istorici dedicați o viață întreagă activității de cercetare și a căror memorie pare a nu fi în concordanță deplină cu valoarea producției lor istoriografice. Activând într-o perioadă care nu a fost foarte propice cercetării autentice, Constantin C. Angelescu, Gheorghe Ungureanu și Iuliu C. Ciubotaru au lăsat lucrări valoroase, bazate pe studiul sistematic al izvoarelor, formulând concluzii pertinente, valabile și astăzi, în domeniul istoriei dreptului și a instituțiilor din Principate⁶. În al doilea rând, editarea în sine a textului integral al Regulamentului Organic al

¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati. Iași. Editura Junimea, 2004, pp. 64-65.

² Vezi George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828*, Traducere de Alina Pelea, Iași, Polirom, 2003, pp. 9-10.

³ Vezi Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu și documente*, Iași, 1936, p. 38.

⁴ Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Notă asupra ediției*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 63.

⁵ Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova*, II, *Cenzura sub Mihail Sturdza*, în AARMSI, seria a II-a, tom XXIX, 1906-1907, p. 416 (Iași, 28 iunie 1846, Adolphe Hennig către Mihail Sturdza); p. 417 (Iași, 28 iunie 1846, Adolphe Hennig către Mihail Sturdza); p. 417 (30 iunie 1846, Barozzi, cenzorul cărților franceze, către Secretariatul de Stat). Radu Rosetti presupunea că această măsură s-ar datora dorinței lui Mihail Sturdza de a nu fi cunoscută de public partea din Regulament referitoare la alegerea domnului (*ibidem*, p. 342).

⁶ Poate ar fi fost binevenită introducerea în această ediție a unor referințe biografice dedicate celor trei istorici. De asemenea, credem că nu ar fi fost lipsită de interes o „istorie” mai detaliată a încercării de editare a Regulamentului Organic din anii '50-'60 ai secolului XX, cu trimiteri la contextul muncii acestora și la motivele întreruperii editării.

Moldovei deschide posibilitatea reluării dezbaterii istoriografice privind conținutul, orientarea și rolul acestuia în cadrul tranziției la modernitate în Principate. De la A.D. Xenopol și Nicolae Iorga până la Andrei Oțetea și Gheorghe Platon, discuțiile pe marginea Regulamentului Organic s-au focalizat asupra a două probleme majore: raportul dintre ideile și proiectele reformatoare ale boierimii pământenesc și „directivele de la Petersburg”, pe de o parte; caracterul „constituțional” și modernizator al documentului, din perspectiva modului în care acesta a servit intereselor românești, dar și celor ale puterii protectoare, pe de altă parte. Reluând dezbateră și, implicit, comentarea concluziilor formulate până acum, s-ar putea extinde cercetarea „problemei Regulamentului Organic” la aspecte privind influența acesteia asupra culturii juridice românești, cu trimiteri la ansamblul istoriei moderne a românilor. Neîndoielnic, cultura politică românească a stat sub semnul influenței franceze în secolul al XIX-lea, dar în privința culturii juridice amprenta influenței rusești, datorată aplicării Regulamentului vreme de aproape trei decenii, a fost semnificativă și de durată, conducând, între altele, la conservarea unor „obiceiuri” și practici de mare rezistență în domeniul administrării justiției, care au alterat autoritatea legii și au afectat eficiența măsurilor luate de guvernele care s-au succedat la putere, pentru a garanta „independența justiției” și „domnia legii” în Vechiul Regat⁷.

Volumul recenzat se structurează în două părți, prima dedicată unor studii istorice, iar cealaltă, cuprinzând textul propriu-zis al Regulamentului Organic al Moldovei. Primul studiu, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828-1834). Orizont politic*, aparținând editorilor principali, Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărau, oferă cititorului o încadrare contextuală a elaborării legiurii generale, din care rezultă cu limpezime atmosfera tensionată și supravegherea atentă sub care s-au desfășurat lucrările aferente întocmirii Regulamentului⁸. De la bun început, este subliniat rolul „boierimii conservatoare, al cărei imobilism reformator” avea să se regăsească în substanța Regulamentului, fapt anticipat de „victoria

⁷ Cu toate că prin „cultură politică” se înțelege ansamblul de idei și practici aferente problemei puterii în stat, se poate vorbi de „cultură juridică”, având în vedere repertoriul de idei existente într-o anumită perioadă istorică, privind rolul și reforma justiției, setul de practici administrative specifice instituțiilor judecătorești și „spiritul de corp” caracteristic oamenilor activând în instituțiile de profil (judecători, procurori, avocați, notari). Studiile de dată recentă, utilizând „categorii istorice” și o terminologie înnoită („cultură politică”, „discurs”, „practici de guvernare” etc.), mențin în mod paradoxal același tip de abordare, exprimată prin alte cuvinte. Și din punct de vedere al culturii politice și, am spune, juridice, perioada regulamentară este în continuare considerată drept o „fază de tranziție”, plină de paradoxuri și incoerențe, între „Vechiul Regim” și statul modern, între autocrație și democrație (Ioan Stanomir, *Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866*, București, Nemira, 2004, pp. 93-127). Plasate în cadrul firesc al apartenenței lor la un alt tip de modernitate, aceste paradoxuri și incoerențe își găsesc oarecum explicația, dacă sunt comparate cu „prefacerile moderne” din Rusia primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu acea „cultură politică” venind dinspre Petersburg. Fără a putea dezvolta subiectul în rândurile de față, reiterăm considerațiile lui Alexandru Boldur, bun cunoscător al legislației, al culturii politice și juridice din Rusia epocii lui Alexandru I și Nicolae I: „Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, se mai afla în sfera activității noțiunilor juridice de stări sociale și, în cea mai mare parte, sub dominația dreptului bazat pe tradiție. Rusia se afla pe o altă treaptă politică [...], în faza autorității nelimitate a țarului”. În Rusia, o putere autocratică, păstrând intactă legitimitatea de tip medieval, conducea țara prin intermediul unei administrații moderne, calchiind formele unor instituții politice liberale de inspirație europeană, lipsite de putere reală și cu atribuții confuze, cu toate că, pe la 1820 „existau aproape cincizeci de volume ale *Colecțiunii complete a legilor*, publicate în mod cronologic” (Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei sub dominațiunea rusească*, în „Viața Basarabiei”, an VIII, nr. 2-3, 1939, p. 57).

⁸ Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828-1834). Orizont politic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 15-61.

înregistrată [...] prin validarea [...] *Anaforalei pentru pronomiile Moldovei*“, care garanta vechile privilegii ale marii boierimi⁹. Nuanțând această afirmație generală, amendabilă și destul de uzată în plan istoriografic, autorii insistă asupra dificultăților cu care s-a confruntat administrația rusă pentru a impune boierilor pământeni vederile sale, reproducând pasaje largi și edificatoare din relatările unor observatori străini contemporani, ruși, austrieci sau francezi, care arată discrepanța dintre ideile și interesele boierilor și obiectivele „civilizatoare“ ale puterii protectoare¹⁰. Calificați când intriganți, vicleni și aroganți (Liprandi), când o „trupă de cosmopoliți“ (Hugot), boierii nu erau, ca oameni, nici mai buni, nici mai răi decât puteau să fie, într-o societate în care „nu era nici o regulă, ci numai abuzuri și intrigi“, după criteriile culturii politice europene a timpului¹¹. Am putea adăuga faptul că, pentru observatorul francez, boierului moldovean îi lipsea, în primul rând, „spiritul civic“, în înțelesul pe care-l avea acesta pe malurile Senei, iar pentru omologul său rus, simțul ordinii administrative și al disciplinei ierarhice, atât de caracteristice funcționarului și ofițerului rus.

Generalului Kisseleff i se consacră mai multe pagini pline de substanță, ilustrând moderația și priceperea sa de negociator în relațiile cu marii boieri, calitățile sale de administrator și grija, cât se poate de laudabilă, pentru celelalte categorii de locuitori, boieri mici, negustori sau țărani. Atrag cu ușurință atenția apelul constant la surse, judecățile echilibrate, vizând explicația și nu doar obișnuitele sentințe la adresa politicii rusești sau a boierilor, dar mai ales o sensibilă notă de „autentic“, furnizată de citarea și comentarea mărturiilor contemporane¹². Tocmai datorită acestor „voci“ ale epocii, puse să „vorbească“ în paginile studiului, ni se confirmă impresia unor izbutoare asemănări cu situația din Basarabia anilor 1813-1818, acolo unde, după eșecul măsurilor de forță încercate de generalul Harting, noul guvernator Bahmetiev a introdus în fapt, pe nesimțite, în cursul a doar doi ani (1816-1818), aproape toate măsurile de reorganizare a administrației, finanțelor și justiției care aveau să se regăsească în *Așezământul obrazovaniei Basarabiei*¹³. Generalul Kisseleff avea să-l imite treisprezece ani mai târziu în Principate, operând numeroase schimbări înainte ca acestea să fie cuprinse în textul Regulamentului, aflat încă în curs se elaborare, și punând astfel elita locală în fața unui fapt împlinit. Totuși, autorii subliniază faptul că președintele plenipotențiar nu și-a impus prea lesne voința, fiind nevoit să apeleze la autoritatea tutelară a țarului, deoarece „afurisiții bărboși“, boierii moldoveni, nu erau doar mai numeroși și „mai capabili de intrigi“ decât omologii lor din celălalt principat. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Kisseleff¹⁴, ci și, am adăuga, cu o foarte mare influență asupra „țării reale“, a boierilor ținutași și țăranilor din satele stăpânite, iar, pe deasupra, surprinzător de pricepuți în chestiuni de reglementare juridică¹⁵.

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 17-22.

¹¹ *Ibidem*, p. 19.

¹² *Ibidem*, pp. 31-40.

¹³ Vezi Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească 1812-1828*, Chișinău, Editura „Carte Românească“, 1929, pp. 23-54.

¹⁴ Cf. *ibidem*, p. 44.

¹⁵ Vezi în acest sens *Adresa Comitetului executiv al divanului Moldovei către contele Pahlen, președintele divanurilor principatelor Moldova și Țara Românească* din 30 aprilie 1828, în care membrii comitetului aduceau argumente de natură juridică pentru a solicita menținerea autorității lor asupra visteriei țării (Alexandru A.C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza prince régnant de Moldavie 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, pp. 302-303).

Pentru a explica tribulațiile impunerii legiurii organice, egoismul social și „conservatorismul” marii boierimii moldovene reprezintă argumente la îndemână, dar care pot fi încadrate unei interpretări mai nuanțate, dacă se are în vedere faptul că pe generalul Kisseleff și boierii „*ruginiți, bârboși, stricați, nesuferiți*” (s.a.)¹⁶ îi despărțeau două concepții diferite despre guvernare. Pentru președintele plenipotențiar, legiuirea organică trebuia să servească la instituirea unei guvernări paternaliste și impersonale, un fel de „despotism luminat”, ornamentat cu instituții și practici „liberale”, lipsite în fapt de consistență democratică, pe linia teoriilor mai vechi ale lui Montesquieu despre echilibrul puterii între monarh și „corpul politic” nobiliar, una din principalele referințe ideologice ale „liberalismului” în Rusia¹⁷. În schimb, pentru *protipendada* Moldovei, ideile reformatoare, la care înșiși boierii apelau în memorii politice sau corespondență, nu puteau disloca prea ușor mentalitatea de stare nobiliară superioară, „autentică”, „adevărată nobletă” a Moldovei, îndreptățită la prioritate absolută în gestionarea treburilor țării, motiv pentru care orice schimbare se reducea în cele din urmă la chestiuni de persoane¹⁸. Pe cât de „sincere” erau bunele intenții și nemulțumirea lui Kisseleff față de obstrucțiile boierilor, pe atât de „îndreptățită” era iritarea *protipendadei* față de anumite schimbări în „sistemul de guvernare”, pe care le percepea în același mod „sincer”, ca o alterare a „vechilor pronomii și așezăminte ale țării”¹⁹. Subliniind meritele Regulamentului Organic, A.D. Xenopol, citat în încheiere de autori, ajungea la aceeași concluzie, atunci când contrapunea legiuirea organică moravurilor politice boierești: „reguli fixe și statornice în locul chibzuirii momentane și a bunului plac; [...] introduce răspunderea legală în locul neresponsabilității de mai înainte [...] pune pentru prima oară [...] ideea interesului public și anume ca ceva superior celui individual”²⁰, adică o guvernare normativă și impersonală în locul alteia, improvizată, întemeiată pe cume și precedente, profund personalizată, dar cu puternice resorturi de legitimitate în mentalitatea elitei locale.

Al doilea studiu, *Lucrări și proiecte în vederea elaborării Regulamentului Obștesc al Moldovei din anul 1827*, aparținând lui Iuliu C. Ciubotaru, impresionează prin amploarea documentării și analiza sistematică a inițiativelor politice boierești, în contextul creat de încheierea Convenției de la Akkermann. Studiind fenomenul îndeaproape și în lumina izvoarelor, autorul, discutând diversele proiecte de reformă și „legăminte” boierești, evită să facă apel la clasică împărțire a boierimii moldovene în „marea boierime conservatoare”

¹⁶ Cf. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *op. cit.*, p. 55.

¹⁷ Vezi *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre de Sourdza*, Paris, 1858; Paul Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, II, *Les successeurs de Pierre le Grand*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1932 și Alexandre Bourmeyster, *L'idée russe entre Lumières et spiritualité sous le règne de Nicolas Ier*, Grenoble, Ellung, 2001.

¹⁸ Majoritatea izvoarelor narative contemporane este cât se poate de edificatoare în această privință. Amintim doar două dintre acestea, Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldovene*. Text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973 și *Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, ediție critică de Georgeta Penelea-Filiții, București, 1997, pp. 131-134, 138-142.

¹⁹ Radu Rosetti își amintea cu ironie și, oarecum, cu nedorire, de faptul că mai mulți mari boieri, spirite luminate și adevărat preocupate de binele țării, dovedind un accentuat altruism social în conduita lor cotidiană, nu puteau înțelege utilitatea reformelor în domeniul agrar și le socoteau o mare nedreptate făcută proprietarilor și o povară inutilă și periculoasă pe spinarea țăranilor (Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alții*, ediție îngrijită și prefață de Mircea Anghelescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 150-152).

²⁰ Cf. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *op. cit.*, p. 61.

și „boierimea secundară cu vederi liberale“, care probabil nu i s-a părut întrutotul justificată istoric. Sub aspect metodologic, se acordă atenție personalității fiecăruia dintre grupurile boierești aflate în competiție și este permanent corelată atmosfera politică din țară cu evoluția raporturilor ruso-turce, care exercitau o mare influență asupra orientării politicii în principat²¹. Împărtășim opinia autorului că „legământul unor boieri moldoveni“, din vara anului 1827²², nu a aparținut „boierilor grupați în jurul lui Nicolae Roset-Rosnovanu, cum credea Nicolae Iorga“²³, dar am adăuga că, pe baza ideilor din text și a altor informații documentare, se poate realiza o analiză mai strânsă privind paternitatea acestuia. Fără a dezvolta aici subiectul în cauză, semnalăm asemănările flagrante dintre acest „legământ“ și alte două texte politice, „*Constituția cărvunarilor*“ și „*Socotința*“²⁴, elaborate de un grup din cadrul boierimii „nestrămutate“ la 1821-1822, din care făceau parte Ionică și Ioan Țăutu, Gheorghe și Arghirie Cuza, Iordache Râșcanu, Costache Crupenschi, Andronache Donici, Dracache Roset și a.²⁵ Ionică Țăutu, „ideologul“ grupului și principalul artisan al acestor proiecte, se afla la Constantinopol și începuse deja în 1827 să adune partizani pentru dobândirea domniei²⁶. Corelând informațiile din corespondența sa cu o „*Cerere*“ obștească anonimă, adresată țarului Nicolae I, privind alegerea sa ca domn și cu textul unei petiții semnate, trimisă de mai mulți boieri ținutași de la Vaslui, Bârlad, Tutova și Botoșani generalului Mircovici, se poate formula ipoteza că „legământul“ aparține acestor boieri ținutași, fideli liniei „cărvunare“ și domici să ridice la domnie pe unul dintre „căuzași“ lor²⁷.

A doua parte a studiului este rezervată publicării și comentării mai multor izvoare inedite, foarte importante pentru problema originilor Regulamentului Organic: *Tălmăcire în-*

²¹ Iuliu C. Ciubotaru, *Lucrări și proiecte în vederea elaborării Regulamentului Obștesc al Moldovei din anul 1827*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 72-73.

²² Alt proiect, în *Documente privitoare la istoria românilor*. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, X, *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844)*, Adunate, adnotate și publicate de Nicolae Iorga, București, 1897, p. 607.

²³ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 73, n. 6.

²⁴ Punctele 1 și 2 din acest „legământ“, referitoare la recunoașterea întregii boierimi de neam drept *corp d'état*, reprezentarea tuturor treptelor boierimii în Sfatul obștesc, denumirea acestuia de „Sfat obștesc“, preferată celor de „Divan“ sau „Adunare“, utilizate de marii boieri *evgheniști*, atribuțiile Sfatului și subordonarea visteriei față de acesta apar prima oară în „*Constituția cărvunarilor*“ (punctele 19-25, 38; A.D. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*, în AARMSI, seria II, XX, 1898, pp. 119-120, 123) și, apoi, în „*Socotința*“ privitoare la chezașia cerută de Marele Vițir pentru siguranța ostașilor și neguțătorilor turci din Moldova, redactată de Ionică Țăutu (Ionică Țăutu, *Scrieri social-politice*, Cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vărtosu, București, Editura Științifică, 1974, pp. 140-142; 6 iunie 1824).

²⁵ Vezi, pentru detalii, Cristian Ploscaru, „*Cărvunarii*“ și primele manifestări politice ale cugetării liberale în Moldova, în AIIAI, XLII, 2005, pp. 83-112.

²⁶ Ionică Țăutu, *op. cit.*, pp. 224-228 (Constantinopol, august 1827, *Scrisoare către „un frate și prietin” despre starea Moldovei*). „Legământul“ invocat de Iuliu C. Ciubotaru este datat în aceeași perioadă, în lunile de „după 27 mai 1827“ (vezi Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 605, n. 4).

²⁷ În august 1829, în timpul desfășurării războiului ruso-turc, Ionică Țăutu trimitea o scrisoare din Constantinopol, *Scrisoare către unchiul său Ilie Ilșchi, din Bucovina, arătând îndreptățirile ce are de a fi ales domn al Moldovei* (Ionică Țăutu, *op. cit.*, pp. 260-270; 27 august 1829), iar boierii care-l susțineau adresau un memoriu țarului (Cererea „obștească” adresată împăratului Rusiei, protectorul Principatelor Române, pentru numirea comisului Ioan Țăutu ca domn al Moldovei, în *ibidem*, pp. 271-273; august 1829). Jalba către Generalul Mircovici, din 1 iulie 1829, petiție semnată de 38 de boieri ținutași, era, probabil, un act pregătit al demersului către țar (A.D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 172-173).

sămănării, adusă de la București, pentru voințile ocrotitoare de puteri în regulile cuviincioasă spre organizația eparhiilor²⁸, hrisovul domnesc de inițiere a lucrărilor „comitetului de reforme”²⁹, primele trei „jurnale”, cuprinzând principale probleme dezbătute de „comitetul de reforme” în octombrie 1827³⁰ și alte câteva proiecte ale boierimii excluse de la lucrările „comitetului”³¹.

Al treilea studiu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, structurat în șapte părți, aparține lui Gheorghe Ungureanu și reprezintă o istorie a etapelor întocmirii legiului organic, plină de detalii interesante și semnificative. Autorul a realizat cu acribie un inventar al surselor documentare, publicate și de arhivă, aferente subiectului, prezentându-le conținutul, în cadrul unei descrieri structurate în ordine cronologică. Destul de rezervat în aprecieri și interpretări, Gheorghe Ungureanu a lăsat documentele să „vorbească”, selecția pasajelor citate sugerând configurarea anumitor concluzii, pe care nu le-a afirmat în mod răspicat. Una dintre acestea trimite la forța covârșitoare a voinței rusești, reprezentanții puterii protectoare urmărind cu răbdare și cerbie aplicarea întocmai a „instrucțiunilor pentru elaborarea proiectului Regulamentului Organic”, în litera și spiritul lor³². Astfel, cu toate că cele două Divanuri, al Moldovei și Țării Românești, aveau dreptul să desemneze câte doi reprezentanți și pe secretarul fiecărui „comitet de reformă”, prezidentul Jeltuhin a recuzat mai multe propuneri, până când s-a ajuns la o componență acceptabilă pentru scopurile rusești³³. Autoritatea plenipotențiarului rus s-a remarcat și cu alte prilejuri, el impunând ca discuțiile din „comitet” să se desfășoare „urmând ordinea capitolelor din instrucțiuni”, începând cu „alegerea domnitorului”, cu toate că boierii doreau să amâne pe cât posibil, pentru a câștiga timp, reglementarea acestei chestiuni extrem de delicate, care atingeau multe speranțe, orgolii și interese ascunse³⁴.

Poate fi surprinsă și o altă concluzie importantă, întrevăzută din text, fără a mai intra în detaliile expunerii, desfășurată pe linia descrierii conținutului izvoarelor documentare, privind elaborarea propriu-zisă a Regulamentului, sub președinția tenace și luminată a generalului Kisseleff. Complicațiile colaborării dintre prezident și boierii moldoveni relevă nu doar două concepții diferite despre guvernare, despre caracterul și funcțiile acesteia, ci și maniera diferită în care era percepută problema reformelor sociale. Atât „liberalismul” lui Kisseleff cât și „conservatorismul” boierilor în materie socială sunt discutabile, ca noțiuni,

²⁸ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, pp. 75-76.

²⁹ *Ibidem*, pp. 77-78.

³⁰ *Ibidem*, pp. 79-87.

³¹ *Ibidem*, pp. 88-94.

³² Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 97-99.

³³ *Ibidem*, pp. 99-100. Foarte interesant ni se pare cazul lui Iordache Bucșănescu, propus secretar de Divanul Moldovei, dar respins de Jeltuhin în favoarea lui Gheorghe Asachi. În timp ce aga Asachi putea oferi „garanții” în privința conformismului său, situația lui Iordache Bucșănescu era mult mai „complicată”, fiind foarte împicat în intrigile pentru domnie. Acesta era un fidel „om de casă” al mitropolitului Veniamin, mijlocitorul obișnuit al corespondenței sale private, și, totodată, un apropiat al boierilor Costache Sturdza și Constantin Cantacuzino-Pășcanu, rivali ai lui Mihail Sturdza la domnie (vezi corespondența dintre anii 1826-1830, publicată de Constantin Erbeicanu, în *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, *passim*). Rusia dorea să evite prezența în comitete a acestui tip de persoane, „depărtați de puterea cărmuitoare și neputători decât lucrărilor intrigii și a relei credințe” (Cf. Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 97).

³⁴ *Ibidem*, p. 101. Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1934, pp. 41-42.

sub aspect ideologic, neavând suficient suport în ideile și atitudinile acestora. În schimb, simpla parcurgere a mărturiilor citate de autor, referitoare la activitatea lui Kisseleff și la motivele „lipsei generale de simpatie față de noua reformă”³⁵ sugerează o anumită nepotrivire între intențiile prezidentului și așteptările elitei locale. Reformele vizate de Kisseleff în domeniile instituțiilor, finanțelor și proprietății aveau un pronunțat substrat social, fiind evident inspirate de vederile reformiste ale unei părți a elitei rusești, care considera că prosperitatea economică și stabilitatea socială sunt iluzorii fără o distribuție mai justă și mai eficientă a sarcinilor și beneficiilor între locuitorii țării³⁶. Boierii moldoveni aveau alte priorități, urmărind îngrădirea puterii reale a domnului și curmarea abuzurilor din justiție și finanțe, limitarea practicilor venale și a spiritului de „țara” care dominaresă sub ultimii fanarioți, dar priveau cu maximă suspiciune și chiar cu nedumerire orice încercare de reformă socială, considerată inutilă și primejdioasă³⁷. Partea finală a textului, rezervată problemei revizuirii Regulamentului Organic, abundă în detalii interesante și sugestiv ansamblate, relevând ideea existenței unui plan după care Kisseleff a căutat să impună legiuirea, prin aplicarea sa imediată, altfel „va fi numai o teorie scrisă și va avea putere numai în acele părți pe care aristocrația turbulentă le va considera folositoare”³⁸.

Ultimile trei studii, *Manuscrisul original al Regulamentului Organic*, aparținând lui Constantin C. Angelescu, *Aplicarea Regulamentului Organic*, scris de Corneliu Istrati și *Legi și dispoziții târzii modificatoare Regulamentului Organic moldovean (1848-1859)*, redactat de același Constantin C. Angelescu, restrânse ca întindere, au un caracter informativ, fiind temeinic documentate. Ele completează firul unei expuneri care deschide în mod fericit partea rezervată publicării documentului propriu-zis, oferind, în ansamblu, o contextualizare istorică, indispensabilă oricărei cercetări autentice pe marginea legiurii organice³⁹.

Partea a doua a volumului cuprinde variantele integrale ale *Regulamentului Organicesc a Moldaviei cuprins în noi capite, 1831* și *Reglementul Organicesc a Prințipatului Moldovii, Iași, 1835*, normele și criteriile publicării fiind precizate de autori în *Nota asupra ediției*. Observațiile pe marginea acestei părți a volumului nu vor putea fi decât succinte note de lectură. Semnalarea anumitor erori de publicare este, în cazul de față, irelevantă și, deci, inutilă, inadvertențele sesizate fiind oricum extrem de puține. Evidentă

³⁵ Cf. Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 104.

³⁶ Observatorii ruși apreciau pozitiv faptul că țăranul din Principate beneficia de libertate juridică și părea a avea o situație socio-economică ceva mai bună decât omologul său rus, dar comentau defavorabil statutul, privilegiile și mentalitatea boierimii moldovene, comparându-le cu cele ale dvorenilor din Imperiu (vezi opiniile lui Vasile Malinovski, din corespondența sa cu mitropolitul Veniamin Costache (1805), la V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1800-1834, vol. XI, București, 1900, pp. 25-28; ale generalui Viazmitinov (1813), în Gh. Bezviconi, *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791-1854)*, în „Din Trecutul Nostru”, an IV, nr. 36-39, pp. 18-19 și ale generalui Kisseleff, citate de Gh. Ungureanu, în *op. cit.*, p. 104). Dvorenii, „cea mai ignorantă, coruptă și stupidă clasă” din Rusia, după spusele unui contemporan, erau constant acuzați de „inteligenția” rusă că întrețin arbitrarul și ineficiența în instituțiile administrative și financiare locale, în relațiile lor cu țărani, sprijinindu-și rezistența față de proiectele reformatoare „luminate” pe invocarea obsesivă a unor tradiții locale numai de ei cunoscute (vezi fragmentul citat de Richard Pipes din Pavel Stroganov, în Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, New York, Charles Scribner's Sons, 1974, pp. 185-186). Asemănarea în opiniile rusești despre boierii moldoveni este cât se poate de evidentă.

³⁷ Vezi exemplele citate de autor (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, pp. 104-119).

³⁸ Cf. *ibidem*, p. 121.

³⁹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 135-153.

rămâne impresia de acuratețe, decurgând din caracterul sistematic al redactării și fidelitatea transcrierii, rezultat al unei munci profesioniste și, cu siguranță, istovitoare. În privința conținutului celor două documente, parcurgerea preliminară, dar atentă a textelor este edificatoare pentru a oferi o justă măsură a amplitudinii și profunzimii transformărilor introduse de legiuirea organică, dar și asupra tipului de modernitate la care se raporta. Cu toate pretențiile rusești de reglementare „constituțională”, conformă culturii politice și juridice a timpului și adecvată cu imaginea Rusiei de putere „civilizatoare”, Regulamentul Organic nu corespunde, nici ca spirit, nici ca „formular”, unei constituții moderne autentice. Absența oricărei referiri la problema legitimității puterii, fundament ideologic indispensabil pentru orice constituție modernă, poate fi considerată o omisiune voită, vizată de puterea protectoare, și favorizată de lipsa unei tradiții constituționale în Principate, care să motiveze elita locală în a susține necesitatea reglementării în materie de principii privind suveranitatea și reprezentarea politică. Cu toate acestea, introducerea cuvântului „prințipat” în titlul variantei din 1835, ulterioară retragerii administrației de ocupație și desemnării domnului, reflectă o preocupare internă privind problema suveranității, a identității statale. Adăugirea nu poate fi întâmplătoare, dată fiind grija cu care a fost redactat textul, cuprinzând deseori modificări ale frazelor la nivelul unui singur cuvânt, important însă pentru a se da o anumită interpretare paragrafului respectiv. De asemenea, lipsesc obișnuitele referiri generale la problema puterii în stat și la drepturile civile și politice ale cetățenilor, obiect al preambulului sau primelor capitole constituționale, după un „formular” consacrat de Revoluția Franceză și practicat în Europa primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Comparând cele două variante, se desprinde cu limpezime faptul că, în completarea Regulamentului, prevederile cu caracter utilitar, sugerate de experiența administrației din anii ocupației rusești, pentru buna funcționare a noilor instituții, și cele destinate contracarării stratagemelor pe care boierimea le folosea pentru a evita aplicarea anumitor măsuri au prevalat în raport cu enunțurile de principiu și cu reglementările generale, importante pentru valoarea politică și acuratețea juridică a unei constituții moderne.

CRISTI PLOSCARU

IOAN STANOMIR, Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866, București, Editura Nemira, 2004, 416 p.

În peisajul intelectual românesc din ultimii ani, Ioan Stanomir și-a construit imaginea unui gânditor profund și a unui intelectual rafinat. Licențiat în drept și litere, cadru didactic la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității bucureștene, el a semnat singur sau în colaborare mai multe lucrări, studii și articole, de factură interdisciplinară, despre geneza modernității politice și instituționale românești și despre esența principalelor curente și idei politice din spațiul românesc al secolului al XIX-lea și prima jumătate al celui următor. Amintim în acest sens, *Reacțiune și conservatorism. Eseu asupra imaginii politice eminesciane* (București, 2000), *De la „pravilă” la „constituție”. O istorie a începuturilor constituționale românești*, în colaborare cu Radu Carp și Laurențiu Vlad (București, 2002), *A fi conservator. Antologie, comentarii și bibliografie*, în colaborare cu

Laurențiu Vlad (București, 2002), *Conștiința conservatoare. Preliminarii la un profil intelectual* (București, 2004).

Volumul *Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866*, reprezintă fructificarea tezei de doctorat a autorului, susținută în cadrul Facultății de Drept a Universității București. Astfel cum arată și titlul, această carte se situează în sfera unui domeniu interdisciplinar, situat la „interferența dintre teoria dreptului, dreptul constituțional, lingvistica juridică și istoria ideilor politice”. Urmărind „geneza vocabularului constituțional românesc, până la 1866”, Ioan Stanomir identifică, pe parcursul a zece capitole, complexul și sinuosul mecanism al „inventării constituției”. Parte organică a procesului de modernizare, acest aspect este privit, în strânsă legătură, cu prefacerile lingvistice și intelectuale care au caracterizat din plin prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sursele primare ale acestei interesante analize le reprezintă proiectele, memoriile constituționale și actele constituționale din cele două Principate, dar și intervențiile publicistice sau oratorice „care au relevanță pentru conturarea unei maniere radical diferite de a imagina statul și funcțiunile sale”.

Pornind de la ideea că „lexicul constituțional al actului fundamental de la 1866 se situează într-o linie de evoluție și renovare lingvistică ale cărei origini se plasează la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, autorul înscrie în cadrul *Preliminariilor legale și intelectuale* eforturile de receptare a tradiției juridice romano-bizantine, de laicizare a dreptului și de asumare a influențelor modernizatoare occidentale, identificabile în legiuirile fanariote. Difuzarea ideilor iluministe din Apus și răspândirea „duhului franțozesc” de după 1789, determină, în cazul românesc, o spectaculoasă operațiune de import lexical, observabilă în cuprinsul memoriilor și proiectelor de reformă redactate în cele două Principate. În capitolul despre *Agonia Vechiului Regim și inovațiile „cărvunare”* sunt schițate principalele caracteristici ale acestui proiect societal conceput de elitele autohtone, atenția fiind focalizată, mai ales, pe proiectul din 1802, atribuit lui Dumitrache Sturdza, de „oblăduire aristodemocraticească”, pe proiectul lui Alexandru Villara din 1821 și pe scrierile lui Ionică Tăutul, „primul român modern” într-o cunoscută apreciere. Pe acest fundal, apare ca semnificativă prezența termenului de „constituție” în cadrul unui memoriu redactat în limba română la 1829.

În emergența devenirii constituționale românești, momentul *Regulamentelor Organice* rămâne ca o bornă esențială, peste care nici un demers serios nu poate trece. Cu o natură juridică aflată, încă, sub semnul controverselor aceste acte au un aport modernizator pentru societatea românească care cu greu poate fi negat. Surprinzând efectele nocive asupra autonomiei Principatelor, dar și aspectul de „anticameră a modernizării” a ordinii regulamentare, Ioan Stanomir subliniază într-un capitol cu o inspirată denumire (*Paradoxul regulamentar*) mutațiile din sfera vocabularului constituțional, dintre care cea mai captivantă este considerată a fi consacrarea, fie și parțială, a separației dintre puterile statului. Reacția împotriva limitelor ordinii regulamentare, este cercetată, prin prisma coagulării rudimentelor societății civile și a consolidării unei voci distincte a presei, într-un capitol (*Constituționalismul embrionar și contestarea ordinii regulamentare*) în care nucleul îl reprezintă, în mod justificat, activitatea colonelului Ion Cămpineanu, concretizată în anul 1838 în *Actul de unire și independență* și mai ales în *Osăbitul act de numire a suveranului românilor*, „poate cel mai important act prepașoptist”.

Titlul celui de-al cincilea capitol (1848: *Nașterea Constituției*) poate intriga și provoca, fără îndoială, discuții. Opțiunea autorului pentru această denumire este explicată, însă, prin importanța *Proclamației de la Islaz*, percepută a se afla la „originea unei dezvoltări lexicale și conceptuale la capătul căreia se situează multe din achizițiile constituției de la 1866”, și prin consistența proiectului constituțional al lui Mihail Kogălniceanu, văzut ca „o culme intelectuală și legală a unei evoluții”. Prin aceste acte, mai ales prin cel aparținând marelui om politic moldovean, dreptul public francez și belgian se impune ca un factor decisiv al modelării unui sistem etatic ce își găsește corolarul în 1866. Particularitățile perioadei de după 1848, reprezentând o „zonă de confluență între reformismul constituțional și militantismul unionist, direcții devenite după 1856 inseparabile”, sunt descrise în capitolele despre *Epoca Adunărilor ad-hoc: constituționalizarea Principatelor ca proiect de regenerare națională* și despre *Convenția de la Paris și sfârșitul Vechiului Regim*. Sunt subliniate, în acest context, specificul Divanurilor ad-hoc („cu dubla lor calitate de prelungiri ale Vechiului Regim și laboratoare ale modernizării politice și legale”) și valoarea actului adoptat în capitala Franței pentru arhitectura constituțională românească.

Un solid capitol este cel referitor la *Proiectul Comisiei Centrale de la 1859: morfologie și vocabular constituțional*. Acest justificat interes este motivat prin valoarea de „document anticipativ” al acestui proiect, care prin modernitatea eșafodajului imaginat și prin coerenta percepere a modelului european (în special al acelor „legi minunate ale Belgiei”, cum frumos se exprima Kogălniceanu) s-a constituit într-un „punct de reper și sursă de inspirație în cadrul constituantei de la 1866”. Existența unui nucleu lingvistic comun, constituit dintr-un vocabular constituțional matur și rafinat, se explică prin identitatea de surse, ilustrativă fiind, în acest sens, prezentarea comparativă a textelor similare din acest proiect, din actul de la 1866 și din Constituția belgiană de la 1831.

Între documentul elaborat la Focșani și actul fundamental adoptat șapte ani mai târziu, se interpune experiența constituțională cuzistă (*Monarhia autoritară și vocabularul ei constituțional*). Considerat a fi prima elaborare autohtonă în materie constituțională, efectiv aplicată, *Statutul dezvoltător*, aduce o serie de inovații normative și instituționale. În acest sens, în ciuda existenței sale efemere, acest act inspirat de modelul bonapartist, rămâne un moment important în istoria constituțională românească „fie și numai din motivul că acționează definitiv o instituție, cea a camerei superioare, și o manieră de legitimare a actului fundamental, plebiscitul”. Elaborarea Constituției din 1866, prin recuperarea fondului lexical și instituțional identificat în cuprinsul proiectului Comisiei Centrale, constituie apogeul acțiunilor românești de racordare la un model constituțional modern. Pentru evidențierea acestei realități, titlul ales de autor pentru ultimul capitol al lucrării este sugestiv: *Constituția de la 1866. Bilanțul unei evoluții*. Adoptând soluții instituționale cu incidență până în 1938, actul fundamental din 1866 impune definitiv ceea ce este „o idee centrală în înființarea modernității juridice: supremația constituției”.

Problema tratată de către Ioan Stanomir nu este nouă. În literatura istorică, juridică și politică românească sunt mai multe lucrări care au urmărit să identifice izvoarele legale și intelectuale ale primei constituții moderne românești. Contribuțiile aduse de Ion C. Filitti, Constantin C. Angelescu, Ion G. Vântu, Ion V. Gruia, Vlad Georgescu, Valeriu Șotropa, des citate și în acest volum, sunt ilustrative în acest sens. Însă, printr-un stil atrăgător, care dovedește largul orizont cultural al autorului, prin forța argumentației și calitatea reflecției

lucrarea *Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866* se constituie ca un element distinct în efortul de înțelegere a construirii modernității românești.

DAN CONSTANTIN MĂȚĂ

GABRIEL BĂDĂRĂU, Raporturi politice româno-habsburgice de la Unire la Independență, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 164 p.

Dintre puterile Europei moderne, care au influențat evoluția istorică a românilor în secolul al XIX-lea, Austria (după evenimentele din 1867, Austro-Ungaria) a provocat mai mereu interesul istoricilor. Începând cu precădere de la epoca Unirii (cea de la 1859), politica Austriei față de Principatele Române a fost supusă unor analize dintre cele mai pertinente. Istorici de seamă¹ au relevat în cărțile sau studiile lor de referință implicațiile politicii Austriei în Orient și relevanța lor pentru afirmarea României moderne. Spre deosebire de raporturile cu cealaltă mare putere a lumii germane, Prusia (Germania de după 1871), relațiile româno-habsburgice au beneficiat așadar de o atenție sporită, care uneori aproape inhibă efortul de a mai scrie pe marginea unui asemenea subiect. Este și motivul pentru care istoricul zilelor noastre are nevoie de mai multă cutezanță și spirit critic în reevaluarea surselor, pentru a regândi cu folos discursul asupra unor teme mai mult sau mai puțin explorate în istoriografia românească. Cartea profesorului Gabriel Bădărău (*Raporturi politice româno-habsburgice de la Unire la Independență*) se poate spune că era așteptată de cunoscătorii temei, pentru că ea acoperă un interval cronologic care, în ceea ce privește abordarea relațiilor româno-habsburgice, a fost privat de o analiză integratoare. Cea dintâi preocupare esențială a autorului este de a informa cu privire la importanța, rolul jucat de Principatele Române și mai apoi România în politica Monarhiei Dunărene față de sud-estul european. Sunt evidențiate dezideratele de natură politică dar și mijloacele prin care acestea se puteau îndeplini. În vreme ce perioada cuprinsă între anii 1859 și 1878 reprezintă pentru români un timp al împlinirilor pe calea edificării unui stat național modern, Austria (Austro-Ungaria) se confruntă, în același interval, cu o serie de eșecuri, ce au transformat-o într-un mare perdant, un veritabil nou bolnav incurabil al Europei. Atitudinile urmărite consecvent de diplomația vieneză, mai ales după înfrângerea din 1859, relevă un contrast evident între necesitățile mari și posibilitățile reduse. Din acest motiv, în plan politic, relațiile româno-habsburgice, au urmat mult timp o linie de conduită dură, obstrucționistă, rigidă. Austria s-a dovedit mult timp, alături de Imperiul Otoman, un adversar redutabil pentru aspirațiile către autonomie și independență ale României moderne (p. 16). Sinteza atitudinilor dar și a soluțiilor pe care diplomația de la Viena le-a putut oferi la complicatele chestiuni românești se reduce la o opoziție aproape permanentă

¹ Nicolae Iorga, *Politica Austriei față de Unire I. Înainte de Conferințele din Paris*. Extras din AARMSI, S.II, XXIV, București, 1912; *Conflictul militar austro-rus, în 1854-1856, după un martur austriac*, Extras din AARMSI, S.III, XIX, București, 1937; Ion I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate (1854-1857)*. După rapoartele lui Coronini, Extras din AARMSI, S.III, XX, București, 1938; A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*. Editura Albatros, București, 1997 (cap. VII: Pentru ce Austria și Turcia se opun Unirii, p.293-304); T.W. Riker, *Cum s-a îndeplinit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*. Traducere de Alice L. Bădescu, București [1940].

(pe calea intrigilor sau a descurajării indirecte), un șir practic neîntrerupt de șicane și incertitudini. După ce, mai întâi au căutat să împiedice, fără succes, recunoașterea internațională a dublei alegeri, reprezentanții Austriei au încercat să compromită realizarea unirii depline și definitive a Principatelor (p. 17). Atunci când eforturile proprii nu au fost suficiente, Austria a căutat să obțină adeziunea celorlalte puteri garante în „sanționarea” actelor politice emaneate de guvernele românești. Puterile europene au reacționat însă rareori în „solidaritatea” pretinsă de la Viena, iar autoritățile de la București au căutat să folosească aceste neconcordanțe în folosul consolidării statului național.

România modernă a căutat consecvent sprijinul politic al Austriei (Austro-Ungariei), dar diplomația de la Viena era dispusă să negocieze după situație sau context, în funcție de configurarea propriilor interese. De aceea, nu trebuie să surprindă că atitudinile au variat de la cadrul rigid al respectării scrupuloase (uneori chiar în manieră tendențioasă) a tratatelor internaționale, cu prevederi ce împiedicau consacrarea independenței românești, la poziții ceva mai destinate atunci când se putea obține un câștig esențial. S-a întâmplat în timpul tratatelor din 1875, finalizate cu semnarea celebrei convenții comerciale, care, așa cum se știe, dezavantaja economic România, dar îi aducea foloase politice (p. 104 și 105).

Cartea de față reprezintă un îndrumător potrivit pentru toți cei care doresc să înțeleagă rolul jucat de diplomația austriacă în evoluția modernă a României. Ea oferă suficient de multe soluții dar și ipoteze de explorat în viitor. Beneficiarii unui astfel de demers sunt atât cunoscătorii cât și publicul mai larg, interesat să mai parcurgă o filă din mereu mai complicata istorie națională.

CLAUDIU LUCIAN TOPOR

CĂTĂLIN TURLIUC, Organizarea României moderne. Statutul naționalităților (1866-1918), Editura Performantica, Iași, 2004, 263 p.

Dacă ar fi să caracterizăm o carte într-o singură propoziție, aceasta ar fi: este o *carte model*. De altfel, am sugerat doctoranzilor de la Școala Doctorală – indiferent de domeniul abordat – să o citească, pentru a avea un „model” pentru o teză de doctorat. Din diverse motive, Cătălin Turliuc a avut răbdare după susținerea tezei de doctorat, publicând doar studii și articole. Acum, publică teza și are, credem noi, un real succes.

Un prim argument pentru aprecierea de mai sus este chiar structura cărții, care poate fi (repetăm) un model pentru oricine întreprinde o cercetare în domeniul istoriei. Se adaugă bibliografia exhaustivă, în sensul exact al termenului. Apoi, face o analiză riguroasă asupra istoriografiei temei. O mențiune specială pentru viziunea personală asupra problematicei analizate.

Merită amintită: „În ceea ce ne privește, principalul element al criticii noastre se îndreaptă spre faptul că toate direcțiile și modelele prezentate mai sus pornesc de la realitatea endogamă a naționalismului și nici una nu amintește de factorii exogeni care îl pot stimula și amplifica. Identitatea națională, în opinia noastră, se construiește în raport cu alte identități, pe verticală (față de identitatea etnică, de exemplu), dar și pe orizontală (față de alte identități naționale). Această explicație de ce naționalismele se nasc cronotopic

cam în aceeași secvență, de cele sunt fenomene moderne care au expandat la nivel universal. [...] Din această perspectivă, noi pornim de la următoarele premise: a) nu există un singur tip de naționalism, ci naționalisme cu forme, cauze și determinări diferite; b) naționalismul românesc s-a cristalizat și afirmat sub forma nativismului și a evoluat apoi ca etnonaționalism; c) între naționalism și modernizare există o strânsă conexiune și interdependență în cazul românesc; d) centralitatea statului a fost în istoria noastră modernă, în perioada de care ne ocupăm, un element fundamental atât în afirmarea etnonaționalismului, cât și în procesul modernizării; e) etnonaționalismul românesc a avut pe lângă cauze endogene și o determinare exogenă având în vedere realitatea existenței națiunii române înainte de formarea statului național; f) statutul naționalităților la noi a fost determinat în primul rând de modul în care acestea au fost percepute de elita politică ca fiind congruente în scopurile lor cu țelurile politice ale statului român și cu interesele proprii ale clasei conducătoare; g) comunicarea și mobilizarea socială, asimilaționismul, s-au manifestat ca elemente importante în cazul naționalismului românesc, târziu, la începutul secolului XX; h) naționalismul românesc în perioada de care ne ocupăm a conținut, *in nuce*, o «promisiune de modernizare», în măsura în care ideologia identității naționale se definea în raport cu «Europa civilizată» și cu liberalismul. În acest sens, modernizarea echivala cu occidentalizarea, cel puțin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” (p. 36-37).

„Discursul” este modern, are consistență ideatică, are ritm și fluență.

Între *meritele generale* ale cărții se află paginile de concluzii la fiecare capitol, ca și cele finale. Dintre acestea, selectăm câteva: „Concluzionând asupra modului în care problema naționalităților din România s-a reflectat în relațiile acestea cu puterile garante și marile puteri de mai târziu, putem afirma că aceasta a fost folosită cu abilitate aproape în exclusivitate pentru asigurarea și prezervarea propriilor interese în România. Nu negăm latura morală, umanitară chiar, a acțiunii în favoarea evreilor de la noi, dar aceasta este cu totul secundară. De altfel, la rândul lor, marile puteri nu acordaseră evreilor drepturi depline decât foarte târziu, cu notabila excepție a Franței (Marea Britanie în 1860, Confederația germană în 1864, Italia în 1866, Austro-Ungaria în 1867 ș.a.m.d.). Mai mult, toate marile puteri erau implicate în discriminări mult mai grave împotriva altor populații sau naționalități de pe propriu teritoriu sau din colonii. Mai limpede, motorul intervențiilor marilor puteri în chestiunea evreiască a fost interesul propriu al respectivei țări sau al unor oameni politici aflați acolo la putere. Unul din factorii importanți care au determinat reacțiile marilor puteri și intensitatea lor a fost atitudinea propriei populații evreiești, mai bine zis a vârfurilor acesteia, organizată în puternice grupuri de presiune și sensibilizate de soarta coreligionarilor din România. [...] Intervențiile marilor puteri au fluctuat ca amploare și intensitate în funcție de conjunctura internațională specifică, de situația «echilibrului» dintre ele, de poziția de obiect (până la dobândirea independenței) sau subiect al relațiilor internaționale pe care a avut-o România. Am aminti că intervențiile ale căror rezultate au fost palpabile s-au putut materializa doar în momentele în care statul român nu a avut altă alternativă decât aceea de a ceda aparent în fața unor forțe exterioare (Congresul de la Berlin, 1878; Pacea de la București, mai 1918). Guvernele românești, ca și întreaga clasă politică, au vegheat constant și au luptat pentru apărarea suveranității și independenței, a libertății de acțiune, lăsând corporilor legiuitoare românești latitudinea de a modifica pe plan intern statutul naționalităților în acord deplin cu tradiția și interesele românești. [...] Ca o apreciere finală, putem sublinia că statutul naționalităților de la noi în perioada 1866-1918, în

contextul organizării României moderne, a rezultat și s-a constituit într-un strâns acord cu particularitățile societății noastre, cu nevoile și aspirațiile exprimate de aceasta, cu drumul parcurs de ea pe calea modernizării și democratizării, cu ceea ce a fost perceput în epocă ca fiind interesul major, adică voința și interesul național" (p. 227-228).

Cartea are numeroase *merite punctuale*. Spre exemplu, oferă încă din primele pagini o definiție a modernizării: „În cazul românesc, întrepătrunderea problemei modernizării cu cea națională este fundamentală, intrinsecă evoluției societății noastre, determinând nu rareori un adevărat *feed back*. Modernizarea se desfășoară și se realizează la nivelul întregii societăți, presupunând o strategie, o forță conducătoare și un instrument de realizare care, în cazul nostru, a fost statul. [...] *Mobilizarea socială, omogenizarea, secularizarea, birocratizarea și asimilarea* sunt fenomene intrinseci modernizării, care interesează în cel mai înalt grad, din perspectiva națională și cea a definirii rolului și locului naționalităților în cuprinsul societății noastre moderne" (subl.aut.) (p. 5-7).

La fel, autorul are o interpretare proprie pentru *naționalitate*, prin care înțelege „*un grup social distinct prin etnicitate, care dispune de o cultură proprie, de o limbă, o religie și un cod moral care îl diferențiază în interiorul statului națiune din care face parte și care, prin număr și efortul de a-și construi o identitate națională, se dovedește un element dinamic și activ la nivel social*" (subl.aut.) (p. 52).

Totodată, trebuie apreciată maniera echilibrată și rigoarea științifică cu care este analizată o problemă complexă a României moderne. Firește, nu toți cititorii acestei cărți vor fi de acord cu poziția autorului. Va fi însă greu ca cineva să-i conteste calitatea demersului său științific. Cătălin Turliuc dovedește și cu această lucrare să este un istoric important al generației sale.

Evident, se pot face unele observații și sugestii. Spre exemplu, tehnoredactarea este la nivelul secolului XX; de altfel, sunt numeroase referiri confuze la „secolul trecut“. Se poate sesiza și faptul că bibliografia a rămas fixată la momentul susținerii tezei de doctorat (cu unele excepții).

Cartea colegului Cătălin Turliuc este o sursă obligatorie pentru toți cei care studiază – profesori, cercetători, studenți – istoria modernă a României.

GH. IACOB

ION AGRIGOROAIEI (coordonator), **GH. IACOB, OVIDIU BURUIANĂ, CĂTĂLIN TURLIUC, *România interbelică în paradigmat europeană. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 318 p.**

Un nou titlu de carte reunește cercetări mai vechi și mai noi, uneori pe o linie impresionantă de continuitate, ale autorilor profesori de Istorie Contemporană.

Volumul este din categoria acelor care, citate, „pun lectorul pe gânduri...“. Consistența afirmației noastre rezultă și din constatarea că de-a lungul volumului se formulează întrebări fundamentale (vom exemplifica pe dată) și se articulează răspunsuri pertinente și nuanțate; rămâne loc pentru continuarea cercetării.

Subliniem și din trăsăturile specifice ale acestui volum. Este o *culegere de studii* cu avantajele, preponderente și dezavantajele ei. În fața configurației cărții, sarcina prezenta-

torului cuprinde și grija observării structurii personalității fiecăruia din autori, peste diferențele de vîrstă, experiență și temperament. Grupul celor patru autori arată compatibilitate în parametri remarcabili, una subliniată și prin asocieri de la un studiu/capitol la altul.

Mai mult decît în fața altor volume de istorie, în cazul acestuia se cuvine subliniată dimensiunea științifică și într-o anumită măsură și aceea politică; preponderența componenței științifice sau politice dă a se schimba de la un capitol la altul și uneori chiar în cadrul aceleiași capitol.

Înclinăm să credem că între premisele de la care autorii pleacă atunci cînd decid să se unească în volum este și aceea că aspirația și efortul actual de a intra în Uniunea Europeană au antecedente în România. Aceste antecedente articulează o linie de continuitate în ultimile două secole de istorie a României/românilor, peste împărțirea, oricum convențională, în perioada modernă și contemporană. Volumul vrea să arate în subtext și faptul că este cu atît mai bine dacă există preocupări care să ilustreze această linie de continuitate.

Am vrea să subliniem și ponderea întrebărilor bine formulate în evaluarea volumului. Exemplificăm, reformulînd, cînd organizarea paginii noastre nu ne lasă altă posibilitate: „mentalitatea de grup sau individuală a reprezentat un *stimulent* sau o *frînă* pentru procesul de modernizare“ (p. 40)? „Cît de mult a fost tolerat regionalismul în România întregită (interbelică)“? Care a fost atitudinea principalelor partide politice – exprimată în actul legiferării cînd s-au aflat la putere – față de această problemă? Cum a influențat *politicul* dezbaterile despre regionalism? Cum au reacționat regimurile autoritare și totalitare din România în fața afirmării regionalismului“ (p. 67-68)? Sau: Cum se explică „menținerea liberalismului românesc în prim-planul vieții politice atunci cînd celelalte partide din Europa au sucombat“? (p. 234)

Se înțelege că nu reducem bunătatea textului/a răspunsului doar la capacitatea/disponibilitatea de a formula întrebări. Rigurozitatea concluziilor și consistența lor oferă încă o perspectivă a evaluării textului.

Concluziile primului capitol, intitulat *Procesul modernizării/integrării în Europa. Etape și trăsături*, nu se vor verdicte și nu sunt; au consistența, au viziune. Dăm eșantioane: „.... Pentru *prezent* trebuie avut în vedere că nu doar România luptă pentru redefinirea identității, ci însăși Europa se confruntă cu această «provocare»...“. Sau: „România se află la un Nou Început, pe care TREBUIE să-l finalizeze, chiar dacă acest proces va dura jumătate de veac“ (p. 41).

Capitolul cu titlul preluat din Al. Boldur – „Principiul naționalității a învins furtuna socială“ se încheie cu sublinierea ideii că „sincronismul culturii românești cu cea europeană [pentru perioada interbelică] a fost o realitate incontestabilă“ (p. 64).

Analiza construcției naționale românești pe relația cu indentitățile regionale degajă idei precum: „Latura omogenizatoare și asimilaționistă a modernizării a fost întotdeauna favorizată în mediul politic românesc, ca și în discursul public. Din punct de vedere cultural, regionalismul a rezistat ca o dimensiune identitară subsumată celei de rang național pe care n-a contestat-o niciodată...“.

Cartea merită și trebuie citită.

Concluzii ample, numite chiar așa (p. 168-170) are capitolul consacrat *Liberalismul doctrinar românesc și problema modernizării*. Capitolul se înscrie în tendința prezentă multiplu în volum și de un grad înalt de dificultate de a racorda literatura românească la dezbaterile europeană și mondială. Îndrăzneala are mai mulți sorți de izbîndă acum datorită recuperării progresive a normalității în circulația oamenilor și ideilor. Desprinderea re-

zonabilă de „nămolul faptelor” și alunecarea grațioasă pe terenul lunecos al istoriei ideilor implică *ore de antrenament comparabile* cu ale instrumentismului de performanță. Este posibil, dar trebuie și *răbdare* și *frîne bune*, adică *putere* asupra propriei personalități. Textul arată disponibilități pentru a merge pe drumul cel bun.

La încheierea capitolului privitor la *Problemele economice și aspecte ale modernizării*, găsim idei la care subscriem integral și de multă vreme: „Izbucnirea celui de-al doilea război mondial și căderea fruntariilor naționale în cursul anului 1940 au întrerupt *brutal* o evoluție economică ce-și propusese să recupereze treptat multe din rămănerile în urmă, în raport cu statele dezvoltate din Europa” (p. 211).

Capitolul privitor la *Liberalismul românesc și identitatea europeană*, lucrat mai atent, parcă beneficiind de o acumulare de experiență, este și mai convingător în asumarea responsabilității autorului de a pune gândirea și practica românească în context european și chiar mondial; a autorului disponibil și pentru captarea avantajelor interdisciplinarității, cu grija aferentă de a nu scăpa condeiul din mână. Găsim aici *concluzii*, din categoria acelorora cu note, concluzii care, în asamblu, conving și în privința faptului că autorul percepe corect *dezbateră în desfășurare*.

Mari satisfacții am încercat la citirea textului cu titlul *Fenomenul cultural în noul cadru național și european*. Autorii surprind „efervescența culturală de excepțională valoare națională și cu contribuții perene la cultura universală” (p. 273). Aceasta este România firească înainte de a fi copleșită de prejudecăți rasiale reactivate și amplificate în Europa aflată sub presiunea în creștere a Germaniei național socialiste.

Ideea titlului, *România în model european*, este inteligent subliniată de paginile finale elaborate sub titlul *Const. Rădulescu-Motru și „Ideea Europeană”*. Percepem culegerea de articole din „Ideea Europeană” ca o demonstrație a sincronizării noastre cu Europa pentru perioada de referință cu sugestia că procesul este în desfășurare peste sincopele uneori condiționate geopolitic.

Așadar, ne aflăm în fața unei realizări remarcabile pentru care autorii, *toți și fiecare în parte*, merită felicitări. Raliindu-ne celor care au *respect* pentru *lucrul făcut* și *admirație* pentru cel *foarte bine făcut*, afirmăm că lucrarea/volumul se citește cu folos și incită la continuarea dezbaterii.

I. CIUPERCĂ

 FLORIN MULLER, Politică și istoriografie în România, 1948-1964, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocæ, 2003

Subiect interesant și totodată provocator pentru cercetătorii postdecembriști, scrierea istoriei în perioada regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej reprezintă, în continuare, așa cum o dovedește Florin Muller în cartea sa, un subiect destul de sensibil. Pe de o parte pentru că istoria „canonică” se autoreproduce prin intermediul unei tradiții deja internalizate la nivel universitar, blocând uneori încercările de acest tip, iar pe de altă parte pentru că miza redescoperirii unui trecut puțin convenabil din punctul de vedere al relației sale cu anumite persoane, riscă să fie privită ca un hazard prea puțin necesar, uneori inutil.

Născută în anul 1994, ca urmare a discuțiilor purtate între autorul acestei lucrări și istoricul Pompiliu Teodor, cartea își propune să evalueze problematica raportului sau a influenței politicii asupra istoriografiei române, a modului în care cercetarea românească a acceptat modelul sovietic de reconstrucție a trecutului, subordonat aproape în totalitate nevoii regimului de a stimula o propagandă convenabilă, menită să legitimeze, obsesiv și redundant, un grup de persoane aflate la conducerea PMR.

Analiza este dedicată intervalului 1948-1964, fiind împărțită în douăsprezece capitole care tratează despre: *Influența marxismului în construcția istoriografiei, Repere istoriografice est-europene în timpul democrațiilor populare, Dimensiuni marxiste în istoriografia română pînă în faza instaurării monolitismului stalinist, Limbajul politic de tip stalinist și referențialul istoric, De la pluralism istoriografic la monolitismul stalinist, Modelul stalinist în sistemul instituțional istoriografic românesc; poziții partinice, rescieri istoriei naționale, Problematica istoriografică în Tratatul Istoria României, Evaluări istoriografice și contexte politico-ideologice: arheologie-istorie veche, feudalism, modernitate, Poziții politice, atitudini ideologice-câteva analize de caz: Andrei Oțetea, Petre Constantinescu-Iași, Constantin Daicoviciu, David Prodan, Metamorfoze istoriografice în post-stalinism, Considerații finale și Bibliografie.*

Demonstrînd că în perioada comunistă relațiile dintre istorie și politică au devenit mult prea apropiate pentru ca cercetare trecutul să nu fie făcută cu intenție ideologică, autorul a descris modalitatea în care, în diferite perioade, anumiți istorici sau politicieni (cum ar fi Mihail Roller, Leonte Răutu sau Iosif Chișinevski), aflați în poziții centrale în sistemul politic, academic și de învățămînt, prin urmare fideli regimului, au impus subiecte de cercetare istorică, transformându-le în repere obligatorii pentru toată comunitatea științifică.

Pe de altă parte, ținînd cont de faptul că politica nu influența în mod automat sau necondiționat viața culturală, autorul a surprins mecanismele prin care intelectualii încercau să obțină bunăvoința puterii, participînd din plin la competiția pentru ocuparea unor poziții centrale, și implicit, făcînd un joc convenabil regimului politic care își putea cîștiga „simpatizanții” și nu în ultimul rînd scriitori gata oricînd să abordeze temele istorice preferate de puterea politică.

E adevărat că lupta politică și intelectuală nu a avut întotdeauna nevoie de argumente istorice, acestea ocupînd, în intervalul 1948-1960, poziții secundare. Însă producția istoriografică poate măsura, cel puțin pentru fiecare istoric angrenat în diseminarea temelor majore oficial acceptate, interesul intelectualilor pentru putere, nevoia acestora de a participa, chiar și indirect, în conflictele generate de elita comunistă.

Tot în cărțile și studiile acelei perioade, se regăsesc mai puțin analize sau reconstrucții profesionale, cît concepte ideologice explicate publicului larg, universitarilor și cercetătorilor, discursul istoric acceptînd, aproape de bunăvoie, absorbția sa de către discursul puterii. Astfel, teme ca internaționalism/naționalism și lupta de clasă/armonie socială au dogmatizat imaginarul istoricilor, situînd producția istoriografică în economia, omniprezentă a propagandei politice care se străduia să demonstreze că adevăratele valori umane au fost dezvăluite românilor de-abia după 1944. Chiar și atunci cînd regimul politic a permis o liberalizare controlată a literaturii istorice, setul axiologic de concepte nu a fost îmbunătățit, istoriografia românească, rămînînd mult în urma celei maghiare sau poloneze.

Emanciparea intelectuală, mai precis interesul pentru lumea culturii, tendințele ideatice, metamorfoza valorilor spirituale, a constituit apanajul unui grup restrîns de istorici care nu

au reușit să influențeze direct cercetarea trecutului, restul rămânând prizonierii unor teme tehnice, aride, instrumente perfecte ale unei camuflări profesionale și etice.

BOGDAN MOȘNEAGU

RADU PĂIUȘAN, IONEL CIONCHIN, O istorie a românilor din nord-estul Serbiei, Timișoara, Editura Eurostampa, 2005, 314 p.

IDEM, O istorie a românilor din Ungaria, Timișoara, Editura Eurostampa, 2003, 414 p.

Semnalăm apariția în spațiul cultural al vestului României – e drept, la distanță de doi ani de zile – a două contribuții ale cunoșcătorilor, pentru cei inițiați, Radu Păiușan și Ionel Cionchin, consacrate unui domeniu mai puțin abordat de istoricii din țara noastră – ne referim aici la românii trăitori pe Valea Timocului și în estul Ungariei, în proximitatea graniței cu România.

Cele două contribuții, dintre care aceea consacrată românilor timoceni este o ediție „revăzută și adăugită”, așa cum aflăm chiar de pe prima pagină, sunt, din anumite puncte de vedere, binevenite, mai ales dacă ele vor reuși să penetreze extrem de acidul spațiu istoriografic al Serbiei și al Ungariei, deci exact acolo unde o istorie completă a minorității române încă nu s-a putut, deocamdată, a se scrie.

Cartea consacrată „românilor din nord-estul Serbiei” este, în mare parte, o sumară trecere în revistă a unor momente cunoscute din istoria națională, o istorie care începe – în opinia autorilor – de la existența limbii „valaco-pelasge” (sic!), trece prin bătăliile Evului Mediu și ajunge în perioada recentă, totul împletit cu elemente de istorie și etnografie a românilor timoceni.

Cea mai interesantă parte a volumului o reprezintă *Mărturiile despre românii timoceni*, de fapt un colaj de documente *edite*, care pornesc din antichitate și ajung aproape la zi și care au fost în așa fel alese încât să dea o notă de cursivitate problematicii cărții.

Acestea sunt binevenite în economia lucrării, deoarece ele sintetizează importanța, locul și rolul românilor timoceni în arealul pe care aceștia îl ocupă de secole și, mai ales, ne arată nouă, celor de astăzi, cum o minoritate extrem de importantă din această parte a Europei – nerecunoscută de către autoritățile de la Belgrad – continuă a fi ignorată, în pofida oricăror evidențe ale Istoriei.

În ceea ce privește volumul consacrat românilor din Ungaria, el este conceput în aceeași manieră eclectică – o istorie desuet-evenimentială, combinată cu elemente de etnografie, folclor și lingvistică – dar care are, totuși, meritul de a contura un tablou relativ coerent al destinului comunităților românești aflate în câmpia Tisei, mai ales în perioada secolelor XVIII-XX.

Important ni s-a părut capitolul de *Anexe*, care, deși alcătuit după același criteriu – relevarea celor mai importante surse *edite* referitoare la viața românilor din spațiul supus analizei – încearcă să întregască o imagine cât mai concludentă a rolului și importanței prezenței românilor în spațiul Tisei.

Cele două contribuții rămân interesante și ele vor deschide, poate, noi orizonturi de abordare a unei problematice atât de complexe și complicate cum este aceea a recuperării istoriei românilor aflați, la un moment dat, dincolo de hotarele statului român.

DAN LAZĂR

VLADIMIR TISMĂNEANU, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Polirom, 2005, 415 p. Traducere din limba engleză de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, cu o postfață de Mircea Mihăieș.

Consumatorii de istorie contemporană din România și, mai cu seamă, cei interesați de istoria comunismului românesc, au motive certe de satisfacție după lansarea în limba română a lucrării lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, apărută în anul 2003 în Statele Unite ale Americii, la prestigioasa *University of California Press*.

Cunoscut înainte de 1989 prin prisma comentariilor cu privire la situația din România ultimilor ani ai lui Ceaușescu susținute la *Radio Europa Liberă*, *Vocea Americii* sau *Radio France International* Vladimir Tismăneanu a devenit, după 1990, una dintre figurile marcante ale acelei părți a *inteligenței* românești interesată în recuperarea trecutului recent al țării, occultat de ideologia comunistă atotcuprinzătoare. Din aceste motive, dar și din nevoia, implicită, de „asanare“ a vieții publice din România postdecembristă, virusată de prezența la vârf a reprezentanților *vechiului regim*, cărțile, articolele și studiile lui Tismăneanu au devenit, în scurt timp, *best-seller*, iar conferințele sale - repere în efortul de identificare a căii optime pe care România trebuie să o urmeze pe calea integrării europene și transatlantice. Volume precum *Condamnați la fericire. Experimentul comunist în România*, 1991, *Arheologia terorii*, 1992, *Ghilotina de scrum*, 1992; 2002, dar și acelea care au drept subiect spațiul Europei Răsăritene, cum ar fi *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, 1999, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, 1997, l-au „legitimat“ pe profesorul de științe politice de la Universitatea Maryland drept *vocea autorizată* a fenomenului comunist și post-comunist al acestei părți a „bătrânului continent“.

Din această perspectivă, cartea supusă analizei noastre era una așteptată. Activitatea pe tărâm științific, dublată, în ultimul deceniu, și de aceea de *om al cetății*, l-a „obligat“ pe Vladimir Tismăneanu să porceadă la o atare întreprindere, mai ales că ultima viziune cu adevărat pertinentă asupra fenomenului comunismului românesc – fără a diminua cu nimic din meritele altor exegeți – și care a aparținut lui Ghiță Ionescu, la începutul anilor '60, necesita un nou unghi de abordare.

Facem două precizări: Tismăneanu nu este istoric, ci politolog, iar prin naștere a fost fiu de nomenclaturist. Cea din urmă postură – incomodă, fără doar și poate, mai ales dacă detractorii pot a profita de ea – i-a adus suficiente avantaje, așa cum de multe ori a mărturisit însuși autorul, mai ales în ceea ce privește accesul la o educație *high-class*, pe care a știut cu măiestrie să o fructifice. În schimb, exilul voluntar în *Lumea Liberă* a demonstrat, odată mai mult, că fiii nu mai pot fi răspunzători de atitudinea părinților, mai ales atunci când pot dezavua, prin propria atitudine, întregul eșafodaj ideatic în care au fost crescuți, la un moment dat.

Nefiind istoric în sensul *scolastic* al termenului, Vladimir Tismăneanu ne oferă, iată, o viziune proprie asupra unuia dintre cele mai incitante fenomene istorice care au marcat destinul societății românești postbelice, *fenomenul comunist*.

Am considerat necesare aceste considerații deoarece, în opinia noastră, ele completează natura intelectuală a unui autor care a reușit să construiască o „lucrare fundamentală despre comunismul românesc” (Robert C. Tucker) și despre care ne vom referi și noi în rândurile care urmează.

Volumul cuprinde o *Introducere*, 7 capitole și un *Epilog*, fiind însoțit, așa cum stă bine oricărei lucrări de ținută științifică, de o binevenită și foarte utilă secțiune de *Anexe*, care are ca reper principal lista biografică a elitei conducătoare a Partidului Comunist Român. Maniera de tratare este una cronologică și ea este, în opinia noastră, de bun augur, dacă avem în vedere ceea ce însuși autorul și-a propus: o *istorie* a fenomenului comunist din România.

De ce o istorie a comunismului românesc ? Aceasta este și întrebarea pe care Vladimir Tismăneanu a dat-o drept titlu părții de început a cărții, ea fiind, evident, un pretext pentru răspunsul – de calitate – pe care acesta a dorit să îl ofere cititorului, dar și sieși. Lucrând la această carte „mai bine de un sfert de veac” (p. 23), Tismăneanu relevă faptul că, încă din anii 70, a fost obsedat „de episoadele misterioase din istoria comunismului și fascinat de rivalitățile secrete, tenebroase (Hermann Keyserling a folosit aceeași expresie, după primul război mondial, în caracterizările asupra Europei de Sud-Est!) dintre membrii elitei comuniste românești, tănuite și distorsionate deliberat de autolaudativa, veșnic schimbătoare și imprevizibilă linie a partidului” (p. 23). Mai mult, mediul familial în care acesta s-a format, marcat de etapele fundamentale din evoluția comunismului european și românesc, era el însuși un izvor nesecat de „amintiri personale”. Din aceste motive, atunci când a ajuns în Occident, Vladimir Tismăneanu a hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc „era o obligație ce ținea de preocupările științifice, dar și una personală” (p. 24).

Sub raport metodologic, *Stalinism pentru eternitate* folosește o multitudine de mijloace de investigație. Produsul finit a devenit, astfel, „o combinație de analiză comparată de tip istoric, biografii culturale și politice și interviuri personale, orale sau prin corespondență” (p. 29). *Lor li se adaugă, firește, colecțiile de publicații ale PCR, rezoluțiile congreselor partidului, cuvântările și scrierile politice ale lui Dej și Ceaușescu, precum și documentele de arhivă.* În privința cercetării acestora din urmă – demers obligatoriu pentru orice autor serios – Tismăneanu a întâmpinat un veritabil *zid chinezesc*, justificat adeseori pueril și fals-patriotic: documentele sunt în proces de sortare, urmează a fi mutate, s-au răstăcit sau nu sunt catalogate. Relațiile personale ale autorului cu demnitari din cercul puterii, diferitele memorii adresate *la vârf*, precum și alte strategeme pe care – iată, ne întrebăm retoric – câți dintre cei interesați le-ar fi putut folosi cu succes? i-au dat câștig de cauză tenacelui cercetător. Acesta a ajuns, de altfel, la o concluzie previzibilă, și anume că „nici o istorie a PCR nu ar putea fi scrisă fără cercetarea atentă a acestor documente ascunse”; informațiile prețioase confirmau, fără tăgadă, „natura conspirativă și militantismul revoluționar al elitei staliniste din România, lupta pentru putere, tratamentul brutal, manipulator, aplicat inteligenței, neîncrederea în orice strategie eretică sau liberală și folosire naționalismului, după 1963, ca ideologie legitimatoră” (p. 33).

Primul capitol al cărții se intitulează *Înțelegerea stalinismului național. Moștenirea socialismului cEAUȘESCU*. El reprezintă, într-un anume sens, pretextul pentru cercetarea propriu-zisă a fenomenului comunist românesc, prin conturarea unui tablou în tușe groase al regimului Ceaușescu, văzut retrospectiv, din 1989 spre 1965. Sunt aduse în discuție concepte precum *stalinism antisovietic* – paradoxul este doar aparent! – *tiranie decrepită, comunism național și stalinism național*, deci acele trăsături fundamentale care l-au identificat pe Nicolae Ceaușescu – alături de Enver Hoxha, n.n. – drept ultimul stalinist al Europei. Concluzia, *avant la lettre*? Din 1921 până în 1989, Partidul Comunist Român și regimul ilustrat de acesta au fost de factură stalinistă, în diferite ipostaze, așa cum însuși titlul volumului dorește, fără echivoc, să sugereze și să convingă. „Conducătorii români nu au fost doar simpli naționaliști. Ei au fost, înainte de orice altceva, staliști, după cum o arată ostilitatea lor specific stalinistă față de orice formă de proprietate privată și decizia de a încheia colectivizarea agriculturii în ciuda condițiilor potrivnice”, distingându-se „prin cruzime, intransigență și lipsă de scrupule” (p. 58).

Capitolul al II-lea este consacrat apariției și evoluției mișcării comuniste din România interbelică. Intitulat *O sectă mesianică. Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921-1944*, el ar putea da naștere unor semne de întrebare cu privire la acuratețea formulării, știindu-se că PCR a fost scos în ilegalitate abia în decembrie 1924. Vladimir Tismăneanu acreditează ideea potrivit căreia partidul comuniștilor români era deja, „din punct de vedere practic”, un „partid ilegal” (p. 79), acțiunile sale de după 1921 propulsându-l cu prisosință pe teritoriul infraționalității. În ceea ce ne privește, socotim că scoaterea „de jure” în afara legii a acestuia trebuie privită cu maximă seriozitate și evaluată în strânsă corelație cu filozofia politică a statului român, care condamnă exemplar, pe această cale, manifestările antinaționale și antistatale ale celor înregimentați în Partidul Comunist din România, așa cum este cunoscută în perioadă gruparea.

Fără *background* politic consistent, deși i s-au căutat de către istoricii de serviciu originile în mișcarea socialistă, apariția partidului comunist este, pentru Tismăneanu, organic legată de revoluția bolșevică din Rusia și de teoria leninisto-troțkistă a revoluției mondiale. Deși nu este nouă, explicația a fost validată de istorie și rezistă ca atare. Ne-a atras atenția însă relevarea caracterului mesianic, sectar, al atitudinii comuniștilor români. Ca orice grupare subversivă, și aceasta a avut pretenția deținerii adevărului absolut, erijându-se în vârful de lance, în România, al „mișcării globale pentru distrugerea ordinii liberale și înlocuirea ei cu un tip de democrație presupus superior” (p. 73). Reliefarea caracterului cvasi-cosmopolit, în sensul etnic, al conducerii partidului, confiscarea de către alogeni a partidului „plăpumarului” Cristescu, precum și acceptarea, fără rezerve, a tezelor Internaționalei Comuniste reprezintă repere serioase pe care autorul le ia în calcul atunci când analizează prestația comuniștilor „români” în perioada supusă analizei. Sosirea Armatei Roșii pe teritoriul României, în 1944, va oferi formațiunii politice „minusculă odinioară, suportul politic și logistic de care avea nevoie pentru a se transforma într-un partid politic național important” (p. 106), conchide Vladimir Tismăneanu.

Perioada dintre 1944 și 1948 a fost intitulată *Drumul spre puterea absolută. De la cvasimonarhie (sic!) la democrație populară*. Ea anunță, previzibil, mutațiile radicale pe care societatea românească le va suferi odată cu instaurarea republicii populare, concentrându-se pe mecanismele preluării graduale a puterii de către PCR, cu sprijinul nemijlocit al forțelor de ocupație sovietice. Nu putea lipsi din demonstrația autorului un fapt esențial,

și anume creșterea exponențială a numărului de membri de partid după 23 august, de la circa 1.000 în preajma loviturii de stat, la 55.253 în aprilie 1945, așa cum declara Iosif Rangheț, șeful secției organizatorice a CC al PCR (p. 109). Sunt referiri interesante la politica de cadre a partidului, mai ales la linia trasată de către Ana Pauker – negată, ulterior, de aceasta – potrivit căreia partidul trebuie să crească cu orice preț, prin „renunțare la datoria sacrosanctă de vigilență și intransigență revoluționară” (p. 109). Toți liderii PCR, afirmă Tismăneanu, „erau perfect conștienți de faptul că exista o nevoie disperată de a lărgi baza de mase a partidului. Cuvântările ținute în acei ani de demnitarii staliști ai României arată cum se întreceau unii pe alții pentru a sublinia rădăcinile populare adânci ale partidului și pentru a mări aderența acestuia printre muncitori, țărani și intelectuali” (p. 110).

Din documentele de arhivă cercetate de autor rezultă, fără echivoc, faptul că strategia generală a partidelor comuniste din țările ocupate de sovietici a fost coordonată de la Kremlin, iar PCR nu a făcut excepție. Și acesta a urmat cu strictețe ordinele Moscovei pe calea cuceririi puterii absolute în România, după cum nu trebuie neglijate „elementele adiționale” care au favorizat ascensiunea PCR: lipsa reacțiilor serioase occidentale, paralizia partidelor istorice, pusă în relație directă cu lipsa de atitudine a Vestului, folosirea de către comuniști, cu maximă eficiență, a demagogiei politice. Ea a însemnat propagandă deșănțată împotriva PNT, PNL și PSD, calomniile la adresa celor doi prim-miniștri numiți de Palat – Rădescu a fost pur și simplu demonizat – organizarea de ample și repetate manifestații de stradă provocatoare.

Controlul asupra Parlamentului de după alegerile din noiembrie 1946 i-a radicalizat pe comuniști. Deși inamicii politici fuseseră împinși pe „poziții marginale”, prezența Monarhiei îi irită profund. În fond, arestarea lui Maniu și dizolvarea PNT nu reprezentau decât avertismentul cel mai serios privitor la necesitatea restructurării din temelii a societății românești postbelice. Pentru Tismăneanu, aceasta a reprezentat „primul pas către dictatura proletariatului”.

Deosebit de interesantă este analiza asupra caracteristicilor principale ale elitelor comuniste din România și aceasta pentru că PCR întruchipa „o sectă revoluționară: fundamentalist în credința sa, opunându-se oricărei forme de erezie sau gândire critică, militarist, extrem de disciplinat, conspiraționist, ascetic, milenarist și neînduplecat doctrinar” (p. 117). Trei centre de putere s-au profilat în sânul partidului, până la 23 august: *Comitetul Central* – condus de Ștefan Foriș, *Centrul din închisori*, cu Gheorghiu-Dej drept lider și *Biroul pentru Emigranții Români* de la Moscova, cu Ana Pauker în frunte. În spatele acestora se vor grupa, în funcție de interese, ceilalți lideri comuniști. Divizarea i-a convenit lui Stalin, întrucât a putut miza, la un moment dat, pe aripa cea mai dinamică și mai motivată revoluționară.

Oricum, la începutul anului 1948, elita partidului cuprindea „grupuri eterogene care se suspectau reciproc și care aveau experiențe de viață diverse. Toate aceste grupuri erau însă gata să sprijine internaționalismul stalinist” (p. 127). Vladimir Tismăneanu dezavuează ideea potrivit căreia ar fi existat „două partide” – unul interior și unul exterior – aceasta fiind produsul „școlii de falsificare”, conform celebrei expresii troțkiste, a lui Nicolae Ceaușescu.

Capitolul al IV-lea al cărții se ocupă de perioada numită de autor *Stalinismul dezlăntuit, 1948-1956*. Ca și în restul Europei ocupate de sovietici și în România partidul s-a

preocupat de stabilirea de sisteme monopoliste, monopartinice, bazate pe dogmele ideologice izvorâte din interpretarea pe care I. V. Stalin a dat-o bolșevismului. Mai mult, liderii „au pus în aplicare cu entuziasm acest plan, transplantând și chiar accentuând caracteristicile sistemului totalitar de tip sovietic” (p. 145).

Ca obiective, PCR – PMR din 1948 – și-a propus transformarea economiei într-una planificată de la centru. Naționalizarea și dezvoltarea draconică a industriei grele au rupt echilibrul fragil al vechii economii interbelice, supunând populația la un efort continuu și la grave lipsuri materiale. În agricultură s-a declanșat procesul de colectivizare, urmând ca proprietatea privată să fie abolită. Țărănimea, pe care bolșevicii au disprețuit-o profund, „era o clasă reacționară care trebuia să fie reeducată într-o comunitate socialistă” (p. 146). Al doilea segment – în opinia lui Vladimir Tismăneanu – pe care comuniștii români l-au atacat a fost cel al distrugerii complete a societății civile și înregimentarea vieții intelectuale și a culturii. „Teroarea aleatorie”, inaugurată încă din 1945, a avut drept scop deteriorarea relațiilor interumane și insinuarea unui „sentiment universal de teamă”, iar reprimarea anilor 50 a reprezentat încununarea acestui tip de viziune politică.

Urmând cu fidelitate evoluția partidului bolșevicilor ruși și PMR a purces, pe fondul rupturii dintre Josip Broz Tito și Stalin, la întărirea vigilenței revoluționare față de proprii membri. În opinia autorului, „cu cât un partid comunist era mai marginal și mai puțin reprezentativ din punct de vedere istoric, cu atât era mai profund sectarismul acestuia. Cazul partidului românesc constituie un exemplu perfect” (p. 149). Rând pe rând, Lucrețiu Pătrășcanu, Vasile Luca, Teoharie Georgescu sau Ana Pauker – ca să cităm doar exemple clasice – vor fi eliminați definitiv din viața de partid, urmându-se cu fidelitate rețeta patentată cu atâta succes în Uniunea Sovietică a deceniului al patrulea. Este evident că Vladimir Tismăneanu analizează aceste cazuri, iar în ceea ce-l privește pe Lucrețiu Pătrășcanu „verdictul” său este necruțător: avem de-a face cu „unul dintre cele mai dezgustătoare episoade din istoria comunismului românesc” (p. 151). Ne-a surprins, totuși, lejeritatea cu care Tismăneanu trece peste un amănunt semnificativ: dincolo de anumite calități umane și intelectuale incontestabile, mult peste „media” activiștilor vremii și pe care Pătrășcanu le-a probat cu prisosință, acesta a girat, din 1945, Ministerul Justiției, un minister-cheie, direct responsabil de inaugurarea terorii politice din România. Faptele trebuie analizate în toată complexitatea lor.

În ceea ce privește destinul celor trei cominterniști, acesta este reliefat din perspectiva a ceea ce partidul numise, la vremea respectivă, problema „fracționismului”. Atât Vasile Luca, cât și Teoharie Georgescu sau Ana Pauker – *Pasionaria din Balcani* – se înscriu – ca și André Marty în Partidul Comunist Francez sau Heinrich Brandler în cel german – pe linia luptei disperate a grupului din care fac parte pentru câștigarea binecuvântării Kremlinului, folosindu-se, în acest scop, de un întreg arsenal de mijloace și atitudini. „Nimeni nu putea ignora un lucru fundamental, și anume faptul că deciziile ultime în privința epurărilor din partidele conducătoare din țările-satelit erau luate de Kremlin, în principal de către Stalin”, conchide Vladimir Tismăneanu (p. 160).

Capitolul al V-lea se intitulează *Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al PCUS, 1957-1960*. Moartea lui Stalin, în martie 1953, a produs, după un moment de confuzie, un nou climat politic, definit drept „dezgheț” sau „noul curs”. România nu face excepție. În Europa Răsăriteană se caută „modele socialiste alternative”, apare tentația „socialismului democratic”. Pentru Vladimir Tismăneanu, interstițiul este unul extrem de agitat, întrucât

Dej și echipa sa au trebuit să facă față și să se plieze unor noi realități, din care lipsește mentorul lor, Stalin, ale cărui metode fuseseră dezavuate de către Nikita Hrușciiov la Congresul PCUS din februarie 1956 și în care apare prima mare criză a sistemului, Revoluția anticomunistă maghiară din toamna aceluiași an.

Deși „consternat” de cele auzite la Congres la adresa mentorului său, Dej a supraviețuit politic, dând dovadă de un real spirit de conservare, atunci când s-a pus, cu toată energia sa, în slujba condamnării și înăbușirii revoluției din Ungaria. Câștigând, iarăși, bunăvoința Moscovei, Gheorghiu-Dej s-a plasat „într-o poziție avantajoasă pentru confruntările de culise cu conducerea hrușciovistă” (p. 193). La Plenara din iunie-iulie 1957, Dej a îndepărtat și pe ultimii adversari autentici din partid, prin eliminarea grupului „fracționist” și intelectualist al lui Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. „În mai puțin de cinci ani, România, cândva satelitul cel mai loial al Uniunii Sovietice, s-a transformat într-un aliat rebel, iritant chiar”, susține Vladimir Tismăneanu.

Un moment așteptat al cărții este cel consacrat *Opoziției față de hrușciovism. Gheorghiu-Dej și apariția comunismului național, 1960-1965*. Ultimii ani de viață ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej coincid, în istoria României comuniste, cu ceea ce exegeții perioadei au numit apariția „comunismului național”. Antinomică prin ea însăși, sintagma a făcut carieră, ea fiind preluată de majoritatea istoricilor și politologilor și s-a vrut *reprezentativă* pentru noua orientare în plan intern – cu reflectare internațională – a regimului comunist din România. „De fapt, conducerea comunistă română a reușit, cu deosebit succes, să-și construiască o platformă a antideșalinizării în jurul conceptelor de *industrializare, autonomie, suveranitate și mândrie națională*” (p.205), Vladimir Tismăneanu acreditând ideea potrivit căreia „firul roșu” al esenței staliniste a regimului instaurat în România la 30 decembrie 1947 poate fi urmărit, nestingherit, deși în alți parametri, pe toată durata prezenței lui Dej în fruntea României. Argumentele nu par să lipsească. Chiar dacă, în diverse reuniuni ale partidelor frățesti români par a susține, în continuare, linia hrușciovistă și critică, de pildă, programul de „autogestiune” inițiat de iugoslavi și care este perceput ca un pericol pentru unitatea doctrinei comuniste, Gheorghiu-Dej nu ezită să afirme – conform arhivelor partidului – că PMR se maturizase și că „relațiile dintre țările socialiste trebuiau să fie guvernate de principiile egalității depline și ale independenței naționale” (p. 206). În opinia noastră, afirmația nu pare să susțină exemplar, din perspectivă cel puțin semantică, teza continuării, pur și simplu, a liniei staliniste. Aceasta dezavua, se știe, tocmai acele principii precum „egalitatea deplină” și „independența națională”. Este posibil, însă, ca ecuația să fie pusă în alți termeni: în măsura în care Hrușciiov este acceptat ca un „antistalinist”, Gheorghiu-Dej este, la sfârșitul carierei sale, „stalinist”. Întrebarea este: au fost, cu adevărat, Nikita Sergheevici Hrușciiov și aparatul său, „antistalinisti”? Ar putea fi chestionați, de pildă, retoric, supraviețuitorii *staff*-ului Administrației Kennedy.

Pentru Dej, pretextele oferite de disputa sino-sovietică – în subsidiar de cea sovieto-albaneză – au fost suficiente pentru ilustrarea noului rol al României pe scena relațiilor dintre țările socialiste; aceasta nu l-a împiedicat, pe același Gheorghiu-Dej, să profite din plin de disensiunile iugoslavo-albaneze și să perfecteze, în 1964, acordul privind realizarea celui mai important șantier hidroenergetic din Europa, la vremea respectivă, viitoarea hidrocentrală de la Djerdap-Portile de Fier. Inițiativa are explicații care rezidă în controversele româno-sovietice din 1962-1963 privitoare la integrarea economiilor est-europene cu cea sovietică. Propagandiștii regimului au inițiat o amplă campanie îndreptată împotri-

va presiunilor „Planului Valev” asupra României și, „ca urmare, au reușit să creeze o nouă imagine a PMR, care apărea ca exponentul intereselor naționale românești împotriva planurilor Moscovei de a transforma România într-un hinterland agricol al blocului sovietic” (p. 215).

În același timp, România a manifestat un interes vizibil pentru îmbunătățirea relațiilor cu lumea occidentală. Ea nu este nicidecum „o protagonistă”, o *rara avis* a lumii răsărite-ne. A procedat, cu rezultate autentice în nivelul de trai și al mobilității populației, mai înaintea, Iugoslavia lui Tito. Totuși, în cazul particular al României, fost satelit credincios al Moscovei, inițiativa era una demnă de luat în seamă. Vizitele lui Gheorghe Gaston Marin, viceprim-ministru, în Statele Unite, în 1962 și 1963 sunt ilustrative. „Naționalizarea ideologică”, după expresia lui Brzezinski, „le-a permis comuniștilor români să recupereze energiile sociale latente și să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor” (p. 219), afirmă Vladimir Tismăneanu. Eliberarea prizonierilor politici din închisori și din locurile de deportare, precum și „unda verde” dată de partid în ceea ce privește recuperarea trecutului cultural al românilor – chiar dacă în limite stricte – au părut suficiente regimului. Fără să-și asume niciodată rolul direct în procesul de subjugare a țării la cărma bolșevismului și la distrugerea fibrei naționale a poporului pe care a pretins că îl reprezintă, Gheorghiu-Dej a murit, în martie 1965, fără ca aceste chestiuni fundamentale să fi fost – din proprie voință – clarificate. „Din moment ce Gheorghiu-Dej nu a avut timp să-și desemneze succesorul, decizia a fost luată de către membrii Biroului Politic, dintre care cei mai influenți erau Maurer și Bodnăraș, și, în măsura în care putem stabili astăzi, ei au decis să-l susțină pe Ceaușescu, și nu pe Drăghici, brutalul și nemilosul șef al Securității, sau pe mediocrul și dogmaticul stalinist Apostol” (p. 222), conchide autorul.

Capitolul al VII-lea al cărții lui Vladimir Tismăneanu are în vedere *Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965-1989*. După cum elocvent sugerează însuși titlul ales, autorul analizează ultimul interstițiu din evoluția societății socialiste românești și care coincide, de fapt, cu prăbușirea sistemului instaurat la 30 decembrie 1947. Perceput chiar de la instalarea sa în fruntea partidului „ca un rebel”, Nicolae Ceaușescu va reuși contraperformața ca, în mai puțin de un deceniu, să spulbere toate așteptările populației României și ale Occidentului cu privire la sinceritatea demersurilor sale. În primii ani ai deținerii puterii, Ceaușescu a mimat, cu talent autentic, credința în linia trasată de către Gheorghiu-Dej. Astfel, „mitul comunismului național românesc, avându-l pe Ceaușescu drept simbol al contestării dominației Moscovei în Europa Centrală și de Est, se construia cu rapiditate” (p. 223). În realitate, Nicolae Ceaușescu era deziluzionat de URSS. Pentru el, ca și pentru Enver Hoxha, Mao, Walter Ulbricht, sau Mátyás Rákosi, criticile la adresa lui Stalin și minimalizarea acestuia chiar și după debarcarea lui Hrușciov, amenințau unitatea lumii comuniste. Se pare că numai inițiativele *neortodoxe* din politica externă a României „au contribuit la atenuarea percepțiilor occidentale cu privire la represiunea internă în creștere” (p. 224), sugerează Vladimir Tismăneanu. La scurtă vreme de la preluarea puterii, dar cu siguranță după Congresul al XI-lea al PCR, „personalitatea conducătorului României se modelase după un tipar stalinist dur, iar stilul său politic era caracterizat în cea mai mare parte de valorile și metodele culturii politice staliniste”. Ceaușescu căpătase „statutul de faraon comunist, de semizeu infailibil a cărui vanitate părea fără margini” (p. 225).

Foarte interesantă este teza lui Tismăneanu privitoare la mai vechea problemă a lipsei de legitimitate a PCR, pe care Ceaușescu a simțit-o, la rândul său, și ca pe o problemă personală. Specialiști în arta mistificării, propagandiștilor nu le-a fost greu să conștientizeze istoria recentă a României, pretinzând că PCR reprezintă „cele mai sacre valori naționale”. „Prin această substituție frauduloasă, Nicolae Ceaușescu s-a remarcat ca un maestru în arta manipulării și i-a întrecut pe mentorii săi stalinisti în viclenie cinică și ipocrizie” (p. 226), este de părere autorul. Astfel, omul care acceptase cu detașare politica antiromânească a Cominternului și s-a manifestat ca *soldat credincios al partidului* în cele mai sinistre campanii staliniste – colectivizarea, un exemplu! – a pozat, după 1965, în „apostolul românismului și a încercat să inventeze o versiune proprie de comunism național” (p. 226). Mai mult, din moment ce faptele eroice lipseau cu desăvârșire din trecutul personal – a se vedea, dintr-o anumită perspectivă și prin comparație, cazurile lui Tito, Hoxha sau chiar Mao, n.n. – „Ceaușescu a pus bazele unui cult al personalității ce avea drept scop să creeze o legătură între acțiunile sale și cele ale voievozilor medievali și ale conducătorilor tracodaci care au sfidat Imperiul Roman” (p.227), opinează Vladimir Tismăneanu.

Foarte interesantă este demonstrația pe care autorul cărții o face asupra acțiunilor lui Ceaușescu de discreditare a adversarilor săi. Dezavuuând practicile lui Dej și ale acoliților lui din perioada anilor 50 și reabilitând memoria lui Pătrășcanu – Plenara din aprilie 1968- Nicolae Ceaușescu a pozat „în inocența personificată, a cărei implicare în crimele recunoscute și condamnate în acel moment era negată cu fermitate” (p. 234).

În ceea ce privește condamnarea invaziei din Cehoslovacia – clipa astrală a lui Ceaușescu – Tismăneanu pune punctul pe i. Regimul comunist a condamnat doar invazia asupra unui stat suveran, poziție dragă noii orientări a României, dar nu a a schițat nici un semn de solidaritate cu orientările noi de la Praga. „Atunci când un grup de intelectuali a publicat [...] *Manifestul celor două mii de cuvinte*, presa strict supravegheată de la București a ignorat complet acest apel pentru un pluralism accentuat în cadrul sistemului”. Pentru Tismăneanu, „solidarizarea cu Dubcek a fost determinată de respingerea comună a pretențiilor imperialiste ale URSS și nu pe afinități în privința politicii interne” (p. 237).

O caracteristică fundamentală a regimului ceaușist a constituit-o *cultul personalității*. Începând cu anii 80, cultul dezvoltase forme fără precedent și de necrezut pentru o țară europeană, depășind cu mult accentele timide, acceptate tacit, de la începutul anilor 70. Această formă de adulare fusese experimentată cu succes în Uniunea Sovietică condusă de Stalin și preluată cu entuziasm de China lui Mao sau de Coreea de Nord. În Europa, pentru majoritatea opiniei publice, ceea ce s-a dezvoltat în România era de neînțeles. Foarte puțini europeni aveau cunoștință, însă, de ceea ce se petrecea în Albania, unde cultul personalității lui Enver Hoxha se manifesta la cote paroxistice, cu mult peste ceea ce chiar culturicii români, Ceaușescu însuși, puteau să conceapă. Din acest punct de vedere, din păcate neanalizat de Tismăneanu, România a fost traumatizată, cu siguranță, mai puțin. Raportat la *statele frățești*, România a experimentat însă un model unic, de un grotesc greu cuantificabil și la care au participat, cu foarte puține excepții, toate segmentele societății românești. Cu toate acestea, „confrunțați cu o represiune crescândă, cu o conducere defectuoasă a economiei și cu o paralizie socială și politică, românii aveau de ales între exilul intern – supraviețuire tăcută în patria lor – și emigrare” (p. 252), este de părere Vladimir Tismăneanu.

Poate cea mai bună dovadă a spiritului stalinist al lui Ceaușescu o constituie prezența lui Mihail Sergheevici Gorbaciov la Kremlin, începând cu anul 1985. Venirea acestuia la putere a fost evenimentul cel mai puțin dorit de Nicolae Ceaușescu. El s-a aliat cu stâlpi ai brejnevismului precum Honecker, Jivkov sau Husák. Toți au înțeles „că politica sovietică urma să afecteze statutul precar al secretarilor generali îmbătrâniți și compromiși din Europa de Est“ (p. 262). Pentru Ceaușescu, Gorbaciov era „deviaționistul“, iar politica sa un atentat la puritatea doctrinei comuniste. Disparația violentă a regimului personificat de Nicolae Ceaușescu, în decembrie 1989, își are, din acest punct de vedere, propriile explicații. Moștenirea? Ceaușescu „a abuzat de retorica leninistă într-o asemenea măsură, încât a devenit imposibil chiar și pentru cei care au rămas loiali dogmelor vechii credințe să admită acest lucru fără riscul de a fi disprețuiți și ridiculizați“ (p. 267), este de părere Vladimir Tismăneanu.

Epilogul cărții, intitulat, sugestiv, *Viața de apoi a PCR. Ce s-a întâmplat cu membrii de partid? 1989-2000* se constituie într-o interesantă incursiune în istoria postdecembristă a României, în măsura în care se acceptă ideea că în sânul fostului partid comunist nu a existat „nici o facțiune luminată, orientată spre reforme, care să negocieze tranziția“ (p. 269). De aici, dificultățile uriașe care au marcat evoluția societății românești spre post-comunism, ulterior, spre capitalism, marcate de o profundă criză identitară și ideologică. Ce este *stânga* în România, ce reprezintă *dreapta*, iată tot atâtea întrebări care nici astăzi nu și-au găsit, pe deplin, răspunsuri pertinente și mulțumitoare.

Partea de *Anexe* o găsim excelentă și binevenită. Câți dintre cititorii de astăzi știu cu adevărat cine au fost Ecaterina Arbore, Petre Borilă, Marcel Pauker, Grigore Preoteasa, sau Leonte Răutu? Pe lângă Petru Groza, Lucrețiu Pătrășcanu, Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceaușescu și ei – ca mulți alții – au fost devotați cauzei partidului, contribuind, într-o formă sau alta, la triumful unei ideologii și al unui regim care a scos România, pentru jumătate de secol, de pe orbita normalității. Și din aceste motive, biografia lor merită să fie cunoscută, de această dată prin intermediul cărții lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*.

DAN LAZĂR

ANDI MIHALACHE, Pe urmele lui Karl Marx: studii despre comunism și consecințele sale, Iași, Editura Alfa, 2005, 243 p.

Andi Mihalache este un tânăr istoric ieșean, cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ din Iași, specializat pe istoria culturii, istoriografia comunistă, dar având și contribuții importante în analiza manifestărilor din spațiul public al secolului XIX. Aceste preocupări au fost concretizate prin numeroase studii, eseuri sau note publicate în reviste de specialitate, în presă sau volume colective. În ultimii ani, istoricul ieșean, care a beneficiat de burse și stagii de specializare în Ungaria și Germania, a coordonat volumele tematice *Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme* și *Discursul istoric la început de secol și de mileniu*. Teza de doctorat, publicată în volum sub titlul *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară“* (București, Editura Albatros, 2003), repre-

zintă un studiu atent al discursului istoriografic din perioada 1948-1965, limbajul puterii fiind urmărit și decriptat din perspectiva confruntărilor politico-ideologice.

Lucrarea aceasta, pe care o prezentăm, ar fi meritat o vorbă de recunoștință, cum se întâmplă adesea în lumea academică. O deficiență de comunicare ori, mai degrabă, de atingere de sururi și de inevitabile orgolii a făcut ca volumul de față să nu primească, până în momentul la care scriem aceste rânduri, cuvintele frumoase pe care, credem cu tărie, i se cuvin din plin. Ceea ce Andi Mihalache ne propune sub titlul *Pe urmele lui Karl Marx* sunt studii care, cu o anumită îndreptățire, pe piața cărții din Europa Occidentală ar fi constituit un volum căutat, și încă unul gustat atât de mediul academic, cât și de publicul larg. Primul ar fi receptat intențiile autorului, acelea de a induce cercetătorului avizat chestiunea tipului de metodă/sursă utilizată, interpretările multiple ale textelor epocii, analiza fină de discurs, interdisciplinaritatea ca fenomen indispensabil, astăzi, istoricului, dar și lucrul cu instrumentele sofisticate ale memoriei colective, istoriei culturii sau ideologiilor politice. Pentru publicul iubitor de istorie recentă, această apariție ar fi însemnat un alt mod de a se raporta la trecutul apropiat, la vecinătatea unei culpe, pe care, poate nu întâmplător, am numi-o colectivă.

Abordarea pe care autorul o propune este mai puțin uzitată în breasla din care facem parte, așa cum afirmă chiar Andi Mihalache în debutul volumului, în *Argument*: „...în paginile care urmează, cultura politică a comunismului este abordată prin prisma unor lecturi mai puțin vizitate astăzi, eu preferând științelor politice teoria literară, estetica, fenomenologia” (p. 8). În continuare, istoricul ieșean pledează pentru o analiză critică a trecutului și nu doar o reprezentare cu accente moraliste, o frontieră necesară între analiza la rece și condamnarea sistemului totalitar. Și mai mult, Andi Mihalache continuă apreciind că „a exagera dimensiunea etică a interpretării istoriografice înseamnă să scriem o istorie contrafactuală, să aplicăm trecutului judecățile prezentului, să judecăm actorii vremii în funcție de grile valorice și mai ales de informații tardive, inaccesibile lor” (p. 9). Oniniile noastre, însă, nu converg în aceeași direcție. Nu ne paște, credem, pericolul contrafacerii trecutului, însă riscăm mult să asistăm la reabilitarea sistemului, să fim martorii „reconverșiei” unor indivizi odioși.

Volumul reunește articole și studii împărțite în trei capitole distincte: „Portrete”, „Practici” și „Posterități”. Prima parte este deschisă de studiul *Știință, mit și autobiografie în gândirea lui Karl Marx*, un incursiune interesantă și savuroasă despre viața, scrierile și, iată o deslușire necesară, miturile utopiei marxiste. Din datele de natură biografică, reținem constatarea că, alături de accentele antisemite, Karl Marx manifesta și o „ură de sine a burghezului”: „Autorenegându-se atât în plan familial cât și în cel comunitar, recrea, în regie proprie, mitul evreului rădăcitor. Certându-se cu Dumnezeu părinților săi își oferea, astfel, posibilitatea de a se prezenta ca dezrădăcinat și revoluționar, ca exilat de profesie și conștiință negativă a epocii sale” (p. 27). Autorul identifică câteva din sursele de inspirație ale lui Marx, arătând că teoria luptei de clasă nu i-a aparținut, realmente, acestuia, ci lui Francois Guizot (*Istoria civilizației în Europa*, 1828). În aceeași măsură, fascinante par și detaliile din biografia celui pentru care, apreciază Mihalache, munca a fost mereu prea dăunătoare pentru ființa sa, de vreme ce a trăit din stipendiile de la părinți sau alte venituri de la Fr. Engels. „Între sănătatea lui (a lui Marx, n. A. Muraru) tot mai șubredă și ideea prăbușirii inevitabile a capitalismului existau, de asemenea, evidente complicități” (p. 32), remarcă importantă pentru evoluția și chimia ideilor marxiste. Karl a ales proletarul, omul

fără rădăcini, pentru că acesta era capabil să producă o prăbușire a sistemului capitalist. Pe de altă parte, autorul scrie că milenarismul pe care l-a propagat Marx este unul radical, urmărind distrugerea totală a lumii pentru a fi demarată reconstrucția. Autorul a identificat, de asemenea, miturile pe care comunismul le-a recuperat prin gândirea lui Karl Marx – mitul izbăvitor și al celui Drept sau lupta finală dintre Bine și Rău.

Articolul *Miron Constantinescu – breviar biografic* se vrea o analiză prosopografică a personalității celui care a făcut parte din elita conducătoare a Partidului Comunist Român. Sociolog modelat la școala lui Dimitrie Gusti, Constantinescu a fost un intelectual marxist care a îmbrățișat curentul, ca mulți alții, în ipostaza sa idealistă. Membru în tinerețe al Uniunii Tineretului Comunist, acesta a reușit să se impună în echipa lui Gheorghiu-Dej, devenind după 23 august 1944 redactorul-șef al *Scânteii* și membru al Biroului Politic. Prieten bun cu Silviu Brucan, Miron Constantinescu a fost cel care a organizat plenara care a consimțit decesul politic al Anei Pauker (1952), aruncând întreaga vină a recrutărilor din 1944-1945 asupra acesteia, deși amândoi fuseseră implicați în acea campanie. A condus chiar comisia care se ocupa de condamnarea celor epurați. Îndepărtat în 1956, Constantinescu a devenit în acei ani, chipurile, un apărător al oamenilor de cultură (Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Constantin Daicoviciu, C.C. Giurescu, Ion Barbu), al intelectualilor loviți sau marginalizați de figuri ca Leonte Răutu sau Mihai Beniuc. Către finalul studiului, autorul afirmă cu dreptate că Miron Constantinescu „Nu a înțeles, pentru moment, că *derusificarea*, abia schițată în 1956, nu anunța destalinizarea ci *desatelizarea*” (p.50). Miron Constantinescu a fost și un susținător înfocat al modului de producție asiatic, teoretizat de Marx, dar ascuns și uitat de practicienii marxismului. Teza lui era agreată în anii 1965-1971, dar când strategia naționalistă a fost adoptată, aceasta nu mai era de mare interes.

Pasionat de literatură, dar mai ales de discursul ideologic, Andi Mihalache a conceput studiul *Arghezi, poezia și politica* pornind de la maleficul articol al lui Sorin Toma, *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei* (*Scânteia*, 5 ianuarie 1948) ce impunea deja realismul socialist în literatură. Tolerarea scrierilor lui Arghezi, ne conduce autorul spre o judecată decopertată de înțelesurile oficiale, de până în 1947 era explicabilă prin nevoia de demascare de mai târziu. Arghezi a fost preferat altor poeți tocmai pentru că noua orânduire cunoștea foarte bine deviațiile, drumul sinuos pe care publicistica / articolele sale politice îl străbătuseră de la Primul Război Mondial încoace (condamnat la închisoare pentru colaboraționism în vremea Marelui Război, apropiat al cercurilor stângiste, (anti)monarhist în funcție de conjunctură, etc.). Arghezi a fost și eroul unei arestări în 1943, arestare revendicată de autoritățile române, dar și de Gestapo. Atacurile împotriva sa au venit, în special, din partea lui Sorin Toma, fiul celui care avea să fie încoronat ca poetul oficial al acelor vremuri – A.Toma. În același timp, obediența sa de după 1953 a dovedit faptul că presiunile pentru (re)orientarea sa artistică reprezentaseră pentru comuniști o carte câștigătoare. Așadar, în final, Arghezi a îmbrățișat ideologia oficială, desigur trecând prin „experiențele inițiatice” inerente: călătoria în URSS, volumele propagandistice etc. Remarca lui Andi Mihalache din final ni se pare mai mult decât îndreptățită: „Știută fiind disponibilitatea lui Arghezi față de comenzile politicii *nu s-a dorit distrugerea, ci numai disciplinarea, reeducarea poetului*” (p.70).

Unul dintre studiile cele mai reușite ale volumului are în centru Războiul Rece și pe unul dintre actorii săi, *Hrușciov sau negocierea ludică a legitimității*. La început, autorul a

inserat câteva opinii despre teoria jocului, integrând rețeta hrușcioviană, pentru care Războiul Rece a constituit o imitație a jocului și nicidecum un joc în sine. Nikita Hrușciov a adus din lumea spectaculoasă a circuitului ideea de acrobație (clowning), și de aici surpriza și contrastul, iar mai apoi râsul. Dar, avertizează Andi Mihalache, clowningul politic este, înainte de toate, un comic de impostură (minciuna cu succes). Descrierea autorului pare foarte aproape de realitate, mai ales dacă urmărim discursul hrușciovist și comportamentul liderului sovietic în anii de încrâncenare ai Războiului Rece: „...Hrușciov a fost un produs al mass-mediei, un articol de consum, dar și un exponent al sistemului sovietic, conștient de eventualitatea erodării sale pe o singură coordonată, cea represivă” (p. 84). Noutatea pe care a adus-o Hrușciov la nivelul conducerii politice ținea mai degrabă de imaginea sa decât de schimbările politice reale. Spre deosebire de răceala, obtuzitatea și încrâncenarea lui Stalin, Hrușciov propunea o altă imagine a liderului sovietic: una mai umană, mai apropiată de familia sa, mai domestică. Hrușciov, notează istoricul în final, a jucat foarte bine rolul *păcălitului păcălit*, a celui care a intrat în pielea liderului sovietic care mimează reformarea sistemului, deși e convins (și nici nu-și dorește) că e incapabil să facă acest lucru. A devenit chiar, prin acceptarea demiterii, un prizonier al sistemului, legitimându-l.

Despre represiune, mizeria utopiei și ideologie comunistă vorbește a doua parte a volumului (*Practici*), care se deschide cu articolul *P.C.R., de la ideologia terorii la practica represiunii (1944-1947)*. Terorismul și represiunea au fost utilizate de guvernul Petru Groza, legitimând preluarea puterii și apărarea partidului, punându-se totodată accent pe complexul „cetății asediate”, vorbindu-se mereu de huligani, de război, de violențe, de stări conflictuale. Specialist în decryptarea discursului totalitar, Andi Mihalache susține că limbajul propagandistic descalifica adversarul din punct de vedere moral și determina în conștiința publică ideea că dialogul nu mai este necesar. Comuniștii nu-și recunoșteau acțiunile criminale, dar gesturile oficiale, cum erau procesele politice (teroarea de stat) erau intens mediatizate. Spre exemplu, studiul examinează situația Regelui Mihai, „captiv” după 23 august 1944. Pentru pregătirea populației în vederea îndepărtării Regelui de pe tron și a abolirii monarhiei, comuniștii au utilizat o formă mai simplă a propagandei: zvonurile. Un mijloc extrem de abil care face invizibilă identitatea autorilor. Capturat și arestat, spune autorul, Regele Mihai devenea „echivalentul nul al statului” (p. 126).

Stalinism și ideologie națională. Mobilurile unei convertiri examinează cu atenție cadrul perfid în care s-a produs (pseudo)transformarea ideologică a Partidului Comunist. În vremea lui Dej, Partidul a rămas la discursul justițiar, războinic și la „marea” istorie a Partidului Comunist. În mod corect judecă fenomenul cercetătorul ieșean când afirmă că „Noul patriotism partinic (începutul anilor 60) va fi valorificat de Ceaușescu: o ideologie naționalistă care, practic, dicta reconcilierea românilor cu un partid autoinvitat în istoria lor” (p. 136). În câțiva ani, chiar și caracteristica fundamentală a partidului s-a modificat: de la o atitudine *exclusivist-elitară* a PMR, Ceaușescu și ideologii săi au imaginat un PCR ca un *partid de masă*. Alte trăsături pe care comunismul naționalist le-a născut au fost identitatea rurală sau alăturarea dintre Partid, Stat și Națiune.

Apropierea ideologiei ceaușiste de utopie a fost constatată prin existența câtorva trăsături: „fetișizarea muncii, confuzia între real și posibil, autosuficiența liberă de orice determinări externe, reducția la o tipicitate strict controlată, insularismul, anacronismul deliberat” (p. 148). Aceste concluzii sunt rezultatul cercetării intitulată *Ceaușescu și tentațiile utopiei*. Izolaționismul ceaușist pornea dintr-o afirmare neconținută a originalității, a spe-

cificității românești, dar și dintr-o imagine negativă prin care era portretizat Occidentul. Autorul ne conduce spre deslușiri care, presați sub pleiada evenimentelor eminamente politice, ne scapă. De exemplu, cutremurul din 1977 l-a determinat pe Ceaușescu, spune Mihalache, să-și „descopere” pasiunea pentru machete, arhitectură, pentru sistematizarea și organizare urbanistică. Un alt amănunt relevant este respingerea computerizării în comunism, ce însemna, dacă s-ar fi aplicat, și sfârșitul planificării centralizate, generând competiția. În finalul studiului cititorul este lăsat să savureze detalii despre psihologia cozii în comunism, despre cauzele și efectele cenzurii, despre conflictul dintre Ceaușescu și Andropov, despre obsesia longevității a conducătorului sau despre derularea dramei disidentului Gheorghe Ursu.

Proba utilizării eficace a instrumentarului sociologului, a psihologului sau a antropologului este dată de ultima parte a cărții, *Posterități*. În deschidere, *Despre memorie, sărăcie și sinonimele de consolare* este o cercetare asupra memoriei colective și a consecințelor trăirilor prezentului asupra acesteia. Autorul a realizat un sondaj în zonele sărace ale Iașului, pe 55 de elevi și a adresat întrebarea cheie ce informații, date sau opinii au despre regimul comunist. Andi Mihalache constată că „Petru Groza, Ana Pauker sau Gheorghiu-Dej nu mai trezesc amintiri, memoria perioadei comuniste reducându-se la un singur nume, Nicolae Ceaușescu: nu ca om politic, ci ca abreviere a unui nivel de trai modest” (p.187). Multe reflexe din societatea românească se datorează propagandei oficiale din regimul ceaușist: transferul asupra celui avut a atributului de necinstit, ordinea văzută ca o suplinitoare/echivalare pentru bunăstare etc. „De altfel, trecutul totalitar nu mai are adepți. Dar continuă să trezească regrete atâta vreme cât, comparat cu prezentul, continuă să treacă drept un rău mai mic” (p. 191), conchide autorul.

Locuire și memorie în arta „Epocii de Aur”. *Cazul Olănești* descoperă indiciile unui spațiu care, astăzi, poate fi considerat „sacru” pentru ultima parte a erei comuniste. Dincolo de detaliile pline de substanță referitoare la istoria fostei vile prezidențiale, la interioarele sau la memorialistica despre ridicarea acestui imobil, Andi Mihalache propune și altfel de interpretări. De pildă, autorul subliniază că „Departate de a sugera cumva o absență, chiar și temporară, estivală, casele de vacanță sprijineau deci exercițiul reprezentării, simulând contactul neîntrerupt cu teritoriul” (p. 202). Amintirea regimului comunist (1947-1989) este confiscată în totalitate de Ceaușescu și perioada sa, fiind ultima amintire despre regimul totalitar din România. Pentru Olănești, „Ceaușescu este aici exponentul unei identități regionale, dar unul adus „la zi”, este olteanul plecat la București ca să ajungă cineva. În condițiile de astăzi nu mai este amintit ca om politic ci ca model de realizare în viață” (p. 218).

Ultimele două articole ale volumului sunt dedicate instituției monstruoase a Securității și discuțiilor din ultimul deceniu și jumătate pe marginea sa. *Mitologii spontane la sfârșit de mileniu: Securitatea* încearcă să distingă între miturile și realitățile care au învăluit acest organism și pe angajații/colaboratorii săi. Andi Mihalache observă cu dreptate că „...pe măsură ce supravegherea Securității era mai anonimă și mai funcțională, persoanele asupra cărora ea se exercita tindeau să fie tot mai puternic individualizate ca efecte și ca obiecte ale puterii” (p. 227). Fiecare suspiciune era, de fapt, pentru lucrătorii Securității, un motiv pentru o sancțiune sau pentru o pedeapsă. Astăzi, este lăudată la tot pasul longevitatea serviciilor secrete, în dezacord cu existența efemeră a altor instituții. Dosarele de securitate apar ca mit al originii, iar aceste documente au, în societatea românească, aura lăzii de zestre a bunicii, afirmă autorul. În acest studiu, sunt inserate și opinii despre

CNSAS, situația în care se găsește această instituție și chestiunea cercetării dosarelor fostei Securități.

Dosarele Securității și autocenzura socială urmărește firul secretului în România post-comunistă, ca și complicitățile generate de utilizarea dosarelor fostei Securități ca instrumente de șantaj. Secretul divulgat, afirmă istoricul ieșean, are o funcție vindicativă în societatea românească. Cel desconspirat nu este automat inculpat, ci disculpat, o victimă. Totodată, analiza continuă, distingând că „...obișnuind oamenii cu ideea că nu e decent să acceadă la secretele propriilor vieți, autoritățile transformă prezenta șicanare de ordin legislativ, birocratic, într-un element de cultură politică, de mentalitate” (p. 240). Un articol foarte interesant, în care sunt incluse și opinii despre puterea Securității ca poliție politică, despre arhive și dosare, despre studierea istoriei comunismului.

În final, vom face câteva considerații punctuale pe marginea ultimului studiu al volumului. Din prea puțină informare, Andi Mihalache a afirmat că învățământul universitar păstrează, în continuare, o reticență asupra disciplinei care vizează studiul perioadei comuniste. Ori, din ce cunoaștem noi, facultățile de istorie au discipline care tratează în mod special această parte a istoriei recente. Administrarea unui volum uriaș de documente este, așa cum notează chiar autorul, uneori greu de realizat, însă, credem noi, valabilitatea unei istorii a represiunii este incalculabil mai justă decât o istorie a vieții cotidiene, chiar din punctul de vedere al surselor.

În concluzie, acest volum merită întreaga noastră considerație. Evidențiind stăpânirea unor metode din științele umaniste, autorul se impune prin seriozitatea cercetărilor, dar mai ales prin noutatea temelor abordate, dovedind că interdisciplinaritatea poate fi valorificată cu succes chiar și de istorici. Cei care vor citi cartea lui Andi Mihalache vor descoperi, dincolo de instrumentarul metodologic bogat, aserțiunea că totalitarismul se definește mai ales prin gesturi, reflexe și cuvinte. Și Andi Mihalache mai are un merit: răspunde la o întrebare care s-a pus acut în ultima vreme: mai are disciplina aceasta (istoria) un viitor? Răspunsul rezidă într-o frază din finalul volumului: „Fără puneri în intrigă, istoria nu mai poate spera să-și recâștige auditoriul. Iar acest produs final, sinteza, nu are cum să rezulte din lectura brută a sursei, el conturându-se cu greu, numai în urma unor foarte serioase aprofundări interdisciplinare” (p. 243).

ANDREI MURARU

DORIN DOBRINCU (editor), Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității (1959-1962). București, Editura Scriptorium, 2004, XXXVI + 155 p.

„În închisoare, nimic nu-i mai rău decât conștiința propriei nevinovății; ea împiedică acomodarea și îți subminează moralul...”

(Arthur Koestler, *Întineric la amiază*)

Istoria Bisericii din vremea regimului comunist cere, chiar și astăzi, în breasla istoriografică, o doză mai mică sau mai mare de curaj. Îndrăzneala la care ne referim ține, în primul rând, de penuria surselor documentare, dar și de intensitatea unor simțăminte reli-

gioase care, instinctiv, se răsfrâng în multe din ideile și concepțiile împărtășite cititorului¹. De cele mai multe ori, s-a dovedit că e, în genere, mai simplu să scrii despre vreun subiect tabu al politicii comuniste decât despre istoria confesiunilor de la noi. O explicație ar fi, într-un sens, desigur, destul de restrictiv, raporturile dintre Biserică și Stat, raporturi de multe ori conjuncturale, încărcate de ideologie comunistă și în cele din urmă sprijinite pe relații dacă nu detestabile, cel puțin confuze și controversate. Documentele sunt (re)ținute de instituții în fruntea cărora sunt personaje care mai păstrează încă vii în memorie seminariile de socialism științific sau materialism istoric. Ori, și aceasta este tot o rană deschisă a societății românești, au preistorii care se confundă cu orori, similare cu practici și consecințe totalitare. Că e vorba despre Arhiva Serviciului Român de Informații, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Arhiva Sfântului Sinod Bisericii Ortodoxe Române, cercetătorul este suspectat de interese oculte, de fantezii istoriografice sau de combinații tenebroase. După toate cele petrecute vreme de aproape 50 de ani, istoria bisericilor din România nu poate fi concepută fără apelul critic la documentele serviciilor informative sau represive.

Lucrarea pe care am ales să o prezentăm este rodul cercetărilor unui istoric consacrat. Dorin Dobrinu a reușit să obțină această etichetă grație unui volum² apreciat, publicat tot în anul 2005 și editat alături de Constantin Iordachi. Dar studiile și cercetările lui Dobrinu nu se opresc aici. În ultimii ani, el a scos la iveală documente importante din arhivele românești, documente privind colectivizarea, rezistența anticomunistă, dar și mișcările de contestare din sânul diferitelor confesiuni³.

Cartea *Proba infernului* se deschide cu un studiu introductiv, urmat de o parte documentară. Foarte utilă cititorului ni se pare ultima secțiune a volumului – indicii organizați în trei categorii: onomastici, toponimici și de materii.

Studiul introductiv al autorului se constituie într-o excelentă punere în temă asupra subiectului volumului: subjugarea Bisericii de către regimul comunist din România a luat forma celorlalte state căzute sub dominația sovietică. Pentru controlul asupra instituțiilor clericale, organele de conducere ale Partidului Comunist au utilizat serviciile represive și de informații (Poliție, Siguranță, Serviciul Special de Informații, Secția a II-a a Marelui Stat Major). După 1948, primul an al Republicii Populare Române, cultele au fost lovite și prin diverse măsuri legislative, decrete sau legi care le-au afectat aderența în rândul credincioșilor, cât și organizarea internă (reforma învățământului, legea cultelor). În plus, activitatea confesiunilor a fost restrânsă prin obligativitatea utilizării exclusiv a lăcașurilor de cult pentru diferite acțiuni. În anii următori, noul serviciu de Securitate primea sarcina de a supraveghea îndeaproape cultele, sporindu-și în fiecare an numărul de informatori. Pe aceeași linie operativă, s-au emis numeroase ordine speciale pentru urmărirea activităților cultelor din România.

¹ Pentru o analiză punctuală a acestor probleme, poate fi consultat articolul lui Dorin Dobrinu, „Istoria Bisericii și pericolul profesionalizării cercetării”, în *Xenopoliana*, VII, nr. 3-4/1999, pp. 131-135.

² Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Țărâtimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, cuvânt înainte de Gail Gligman și Katherine Verdery, Iași, Editura Polirom, 2005.

³ Ne vom mărgini aici să cităm doar două contribuții: *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu. Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în *Analele Sighet*, vol. 10, 2002, pp. 203-227, și „Informatorii Securității în comunitățile religioase din centrul Moldovei (1950)”, în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. I, 2004, nr. 1, p. 223-232.

Așa cum remarcă Dorin Dobrinu, „Represiunea a lovit după 1948 toate cultele din România, dar nu în mod egal” (p. X). Cele 14 culte legale din vremea comunismului au fost șicanate în permanență de brațul înarmat al regimului, dar cu precădere confesiunile care fuseseră trecute la index, persecutate chiar și înainte de 1948 (baptiști, creștini după Evanghelie, penticostali, adventiști și Martorii lui Iehova). Importante amănunte sunt prezentate despre comunitățile religioase supuse abuzurilor totalitarismului, concluzionând că „BUR a fost singura confesiune majoră care a sfidat deschis comunismul la începuturile sale, dar și prețul a fost foarte mare” (p. XI). Referințele nu puteau ocoli Biserica Ortodoxă Română, cea care a beneficiat, susține istoricul ieșean, în urma suprimării uniărilor (creșterea numărului de credincioși, sporirea numărului lăcașurilor de cult), deși nici aceasta nu a scăpat de persecuțiile regimului ateu. Poziția patriarhului Iustinian era considerată de Securitate „o problemă delicată”, în vreme ce un număr de 206 de mănăstiri ortodoxe fuseseră etichetate drept centre ale reacțiunii, cu alte cuvinte reiterându-se, ce-i drept sub o altă formă, mitul cetății asediate. Liderii serviciilor represive au dispus realizarea unei clasificări a „obiectivelor”, în limbajul securiștilor. Cea mai spinoasă chestiune era considerată cea catolică, urmată, în ordinea importanței, de „problema sectelor religioase”, a cultelor protestante, dar și „probleme mai mărunte”.

Documentele din arhivele fostei Securități dezvăluie, în continuare, cercetătorului avizat, aspecte interesante și totodată necunoscute despre activitățile întreprinse împotriva credincioșilor și a clericilor. Acest fapt este evident în lucrarea istoricului Dobrinu, mai ales în paragrafele dedicate modului de operare, arhivare și evidență privind monitorizarea cultelor. În studiul introductiv sunt inserate chiar și codificările utilizate de Securitate pentru clasificarea problemelor religioase: „problema 131” (ortodoxă), „problema 132” (romano-catolicii și greco-catolicii), „problema 133” (celelalte culte). Cu fiecare an, condițiile au fost mai restrictive și mijloacele de informare mai perfecționate pentru urmărirea operativă a credincioșilor și a preoților, aspecte urmărite cu succes de autor în studiul său. Cu ajutorul informatorilor, lucrătorii Securității reușeau să intre în sânul comunităților religioase, să cunoască evenimentele curente, dar și să tragă concluzii cu privire la ajutorul venit din afara țării.

Un alt punct important al studiului vizează sursele arhivistice și antecedentele istoriografice, constituindu-se într-o adevărată bibliografie dedicată subiectului, prezentată într-o manieră critică adecvată. Din perspectiva surselor bibliografice, dimensiunile represiunii împotriva personalului de cult nu sunt ușor de cuantificat: Cicerone Ionițoiu vorbește de 4 000 de victime, 2 000 fiind preoți ortodocși, cifră preluată de Dennis Deletant, Mircea Păcurariu estima „sute” de clerici ortodocși deținuți, iar alți autori au identificat în jur de 2 500 de clerici înmormântați. Pseudorelaxarea ce a urmat decedului „tătucului popoarelor” în România (1953) a fost însoțită, în anii 1958-1959, și de arestări masive din rândul clerului. Din documentele poliției politice reiese că personalul clerical era anchetat și înmormântat atât pentru activitatea religioasă, cât și pentru opțiunile politice.

Partea documentară a volumului include trei piese inedite din Arhivele Serviciului Român de Informații, concludente pentru represiunea împotriva personalului clerical de la sfârșitul anilor '50 – începutul anilor '60. Cele trei documente au fost emise de Ministerul Afacerilor Interne. Două dintre ele reprezintă, în fapt, cumulate, o listă cu peste 1 000 de nume de preoți încarcerați sau în anchete. Analizând documentele incluse în volum, Dorin Dobrinu conchide: „Din punct de vedere al încădrării confesionale, în zdrobitoare majo-

ritate persoanele incluse în tabele aparțineau bisericilor creștine: ortodoxă, romano-catolică și greco-catolică, protestante (este vorba de luterani, reformați, unitarieni) sau neoprotestante (advențiști, baptiști, penticostali) etc., dar erau și musulmani și mozaici“. Sutelor de anonimi, nume care, cel puțin istoricului, nu-i spun mare lucru, li se adaugă și persoane recunoscute pentru rezistența anticomunistă, personalități de marcă ale vieții religioase din România: Dumitru Stăniloae, Viorel Gherorghiță, Ioan Ploscaru, Alexandru Rusu, Alexandru Todea, Simion Cure, Alexandru Honciuc, Bernat Halbert, etc.

Este fără îndoială demn de toată lauda faptul că materialul domnului Dobrințu este înțesat de date importante, de detalii semnificative și cifre concludente, toate dovada acribiei și a unui studiu amănunțit bazat pe cercetări riguroase. Din acest punct de vedere, autorul susține, în finalul studiului introductiv, că „lucrarea este necesară în special pentru clarificarea anumitor aspecte din trecutul apropiat al confesiunilor din România, reprezentând o bază documentară esențială pentru cercetări ulterioare inițiate de istorici (laici și ecleziastici), sociologi și teologi, pentru cunoașterea mai bună a situației religioase în prima parte a regimului comunist.“

Totuși, ne permitem să aducem și câteva critici punctuale studiului introductiv. În prima parte a acestuia, ar fi fost necesare, credem, câteva date și exemple, nu foarte extinse dar destul de edificatoare, privitoare la acțiunile represive, similare, întreprinse împotriva Bisericii, și în special contra greco-catolicilor, și în alte state căzute în spatele „Cortinei de Fier“. Despre unii înalți ierarhi autorul face puține considerații, cum este cazul patriarhului Iustinian (Ioan) Marina, fostul mitropolit al Moldovei fiind prezentat drept un personaj incomod pentru regimul comunist. Ori, oportunismul politic al fostului preot, inițial membru al PNT pentru ca apoi să treacă, cu arme și bagaje, în tabăra comuniștilor, este un fapt dovedit și, credem, în bună măsură, cunoscut. Chiar dacă într-o notă (p. XIV, nota 39) se amintește de colaborarea cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, ar fi trebuit precizate și alte păcate ale fostului patriarh, de altfel atestate de arhive și scrieri, precum imoralitatea, jocurile de culise, delațiunea sau volumele masive care mustesc de marxism din „marea operă“ *Apostolatul social*.

În concluzie, apreciem că volumul este o contribuție mai mult decât utilă la reconstituirea unui trecut întunecat. Studiul introductiv și documentele editate reprezintă încă o dovadă că istoria recentă, parte a unui *puzzle* descoperit și incomplet, trebuie restaurată fără părtinire și gânduri ascunse pe baze documentare. Sperăm că ceva din disciplina și seriozitatea acestui volum se va reflecta și în alte contribuții istoriografice care vizează personalul de cult din vremea comunismului.

ANDREI MURARU

DORIN DOBRINȚU, CONSTANTIN IORDACHI (editori), *Tărâtimea și puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Cuvânt înainte de Gail Kligman și Katherine Verdery, Iași, Polirom, 2005, 502 p.

În anul 1998, reputele cercetătoare americane Gail Kligman și Katherine Verdery, autoare ale unor lucrări de mare rezonanță despre politica, cultura și civilizația est-europeană în special cea românească, au inițiat un proiect de colaborare cu privire la *Transfor-*

marea proprietății, a persoanelor și a statului: Colectivizarea în România, 1949-1962. Au răspuns pozitiv la această onorantă provocare 18 antropologi, sociologi, filologi, istorici, politologi și juriști din importante centre universitare din România (București, Iași, Cluj, Timișoara, Miercurea-Ciuc), Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Ungaria. Rezultatul acestei susținute munci de cercetare științifică, desfășurată pe parcursul a trei ani, îl reprezintă consistentul volum de studii intitulat *Țărâניה și puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România [1949-1962]*, apărut la editura Polirom în acest an. Din *Vizântul înainte*, semnat de inițiatorile acestui admirabil proiect, aflăm că, dată fiind și formația intelectuală a autorilor, investigația a fost gândită ca o activitate multidisciplinară, care din perspective diferite să lumineze cât mai multe din aspectele complexului fenomen al colectivizării agriculturii. Pentru realizarea acestei activități a fost utilizată o metodologie de cercetare, care a îmbinat sursele „clasice” (studii și articole, documente de arhivă, legislație) cu izvoare specifice istoriei recente, precum interviurile cu persoane care au trăit, în proporții și din poziții diferite, acest traumatizant fenomen.

Prin amploarea manifestării și persistența consecințelor, procesul colectivizării s-a dovedit a fi una din acțiunile cu un puternic caracter transformator asupra lumii rurale și a societății românești în ansamblu, adâncile sale implicații (de natură socială, politică, economică, culturală etc.) resimțindu-se dureros și în perioada postcomunistă. Pornind de la această realitate, în paginile acestui volum s-a analizat, astfel cum se arată în *Introducere* semnată de Dorin Dobrinu și Constantin Iordachi, colectivizarea din România „în toată complexitatea sa, ca un fenomen central al instaurării regimului comunist, și nu ca o simplă anexă a urbanizării și industrializării”. Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, avându-se în vedere specificul unei bibliografii marcată de existența interdicțiilor politice interne sau de tratarea secvențială a procesului, s-au urmărit patru teme majore: metamorfizarea proprietății, transformarea persoanelor, crearea partidului-stat și relația dintre istoriile „arhivistice” și cele orale. Aceste teme de regăsesc în toate studiile din volum, chiar dacă acesta este structurat în trei părți „în funcție de accentul analitic al autorilor și de relevanța studiilor de caz în contextul general al campaniei de colectivizare”.

Cele șase studii din prima parte a lucrării, *Colectivizarea agriculturii: aspecte generale*, analizează sinuoasa evoluție a procesului de colectivizare în cei 14 ani de desfășurare, interferența acestuia cu un fenomen adiacent (mecanismul colectivărilor), precum și cadrul legislativ și propagandistic al acțiunii. Subliniind rezultatele nesatisfăcătoare ale legilor de expropriere și împroprietărire din 1921, Dumitru Șandru (*Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice*) argumentează menținerea în discursul public românesc a necesității îmbunătățirii măsurilor de reformă agrară. În noul context politic de după 23 august 1944, asistăm la o ranforsare a acestui discurs sub impulsul mobilizator al comuniștilor. Reforma înfăptuită de aceștia, prin decretul din martie 1945, nu a făcut decât să sporească numărul gospodăriilor mici, neproductive economic, ceea ce, arată autorul, „nu putea produce decât argumente pentru combaterea ideii de proprietate privată și pentru susținerea teoriei superiorității exploatații în comun a pământului”. Totodată, studiul evidențiază principalele etape prin care trece procesul de colectivizare (1949-1953, 1953-1956, 1957-1962), fiecare dintre ele cu un anumit specific determinat de dinamica relațiilor din cadrul partidului și a blocului comunist în ansamblu.

Particularitățile acestor etape sunt aprofundate de alți doi autori: Robert Levy (*Primul val al colectivizării: politici centrale și implementare regională, 1949-1953*) și Marius Oprea („*Transformarea socialistă a agriculturii*”: *asaltul final, 1953-1962*). Primul dintre

aceștia identifică cinci stadii distincte (martie 1949 – februarie 1950; februarie 1950 – 15 iunie 1950; 15 iunie 1950 – septembrie 1950; octombrie 1950 – ianuarie 1952; ianuarie 1952 – aprilie 1953) pe care le parcurge colectivizarea după declanșarea acesteia în cursul Plenarei Comitetului Central al P.M.R. din 3-5 martie 1949. Debutând într-o manieră prudentă, ritmul colectivizării se accelerează și se radicalizează treptat sub presiunea „consilierilor” sovietici și a efectelor înlăturării „deviaționiștilor de dreapta” (acuzăți de întârzierea campaniei de colectivizare). Robert Levy, de altfel autorul unei apreciate biografii a Anei Pauker, remarcă rolul colectivizării în tranșarea luptelor pentru putere din cadrul ierarhiei de partid. „Asaltul final” asupra lumii rurale românești este descris de către Marius Oprea. După o perioadă de relaxare și de relansare a micii producții țărănești, ce a urmat imediat morții lui Stalin și care a durat până la Congresul al II-lea al P.M.R. din decembrie 1955, acțiunile privind „transformarea socialistă a agriculturii” sunt reluate în forță, folosirea măsurilor represive devenind curente după anul 1957. Sunt analizate, în acest context, măsurile de mobilizare a aparatului de stat și de partid în vederea grăbirii colectivizării, activitatea activiștilor din „teritoriu” și reluarea practicilor represive, precum și dinamica măsurilor legislative adoptate pe de o parte pentru favorizarea Gospodăriilor Agricole Colective iar pe de altă parte pentru înăsprirea represiunii.

Gândit inițial ca o formă de depășire a stringentelor nevoi alimentare și masivelor solicitări ale ocupantului sovietic, sistemul colectărilor obligatorii de la populația satească s-a extins până la sfârșitul anului 1956 (când se face trecerea trepată spre mai eficientul sistem de contracte și achiziții) devenind unul din principalele mijloace pentru ruina gospodăriilor individuale. Octavian Roske prezintă în articolul său (*Colectivizarea și mecanismul colectărilor: istorii paralele*) importanța acestui sistem pentru acțiunea de colectivizare (se consideră că „sistemul colectărilor a pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste”) având în vedere numeroasele acte normative care reglementau cadrul instituțional al colectării, nivelul cotelor, sfera produselor colectate, procedura de colectare, nefiind uitată nici dimensiunea represivă a acestei legislații.

De formație jurist, Linda Miller semnează un interesant studiu despre *Drept și propagandă: posesia asupra terenurilor agricole, colectivizarea și proprietatea socialistă*. Pornind de la principalele izvoare de drept cu incidență în materie și de la cele mai avizate păreri din doctrina juridică românească cu privire la natura și conținutul dreptului de proprietate privată, autoarea urmărește trei mari probleme: dreptul de proprietate al țăranilor în perioada premergătoare colectivizării, măsura în care elemente ale legislației și practicii precomuniste au fost utilizate în procesul de colectivizare și locul noțiunii de proprietate socialistă în sistemul de drept românesc. Sunt evidențiate, astfel, amănunte mai puțin explicate până acum precum folosirea, în cadrul instituționalizării colectivizării, a unor forme de persoană juridică cu „rădăcini legale și istorice în perioada precomunistă” sau excluderea naționalizării pământului ca mecanism al colectivizării (aceasta fiind principala deosebire față de modelul de colectivizare dezvoltat în Uniunea Sovietică). Datorită specificului subiectului tratat, analiza se oprește nu în 1962 ci în 1966, o dată cu schimbările impuse de Constituția din august 1965 și de actele normative care elimină formele anterioare ale organizațiilor cooperatiste menținând doar una singură, Cooperativa Agricolă de Producție.

Rolul literaturii în campania de colectivizare este expus de către Eugen Negrici. Aserțiunea că „literatura comunistă din vremea stalinismului integral nu putea lua formă decât

spre a *educa* sau spre a *idealiza*“ este argumentată prin analiza caracteristicilor literaturii puse în slujba propagandei, rolului și mediului de difuzare a literaturii propagandistice, și a modificărilor în discursul propagandistic literar („de la propaganda prin demonizare la propaganda prin seducere“) odată cu accelerarea ritmului colectivizării. Ilustrative, în acest sens, sunt contribuțiile unor autori de prestigiu la stilizarea lumii sătești conform viziunii partidului, precum Mihail Sadoveanu, Marin Preda și Titus Popovici. În ciuda acestui considerabil efort propagandistic, efectul asupra conștiinței țăranilor, concluzionează autorul, a fost insignifiant singurul merit al lui fiind acela „să învenineze climatul social și să dea curaj și legitimitate torționarilor“.

În partea a II-a a volumului, *Centru și periferie în campania de colectivizare*, suntem invitați la o călătorie imaginară printr-o serie de sate românești din România anilor colectivizării. Prin studiile de caz realizate, autorii reușesc să surprindă elemente specifice ale conținutului și ritmului procesului de colectivizare din aceste localități, efectele particularităților etnice, demografice, economice și geografice ale zonei, diversele forme de propagandă, metodele de organizare și eficiența gospodăriilor colective, amploarea acțiunilor represive și tipurile de constrângere, formele mișcării de rezistență și consecințele acestora etc. Astfel, Constantin Iordachi („*Constanța, prima regiune colectivizată*“: *specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, județul Tulcea*) surprinde cauzele rapidității campaniei de colectivizare în Dobrogea (care devine, în toamna anului 1957, prima regiune colectivizată din România comunistă), insistând asupra situației unui sat de pe malul lacului Razelm, cu o populație multiethnică și o economie mixtă, bazată pe pescuit și agricultură.

Smaranda Vultur (*Etnicitate și colectivizare în Banat: cazul comunei Tomnatic, 1949-1956*) are în vedere cazul unei localități din actualul județ Timiș, considerat „edificator pentru situația satelor germane (șvabești) din Câmpia de Vest a Banatului“. Majoritare până în anul 1945, familiile de germani vor cunoaște după război un tratament dur de marginalizare, dislocare și deportare, acestea fiind modalități de reprimare și intimidare utilizate intens în procesul de colectivizare din zonă. Examinând mecanismul colectivizării la leud, prima localitate colectivizată din Maramureșul „istoric“, Gail Klighan (*Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare la leud, Maramureș*) remarcă caracterul de „măsură disciplinară“ pe care l-a cunoscut colectivizarea într-o zonă percepută ca un focar al „reacționarilor“ și conturează efectele nocive asupra unei comunități tradiționale unde minciuna și furtul vor deveni „emblemele vieții cotidiene“. Virgiliu Târău (*Strategii în politica de colectivizare în regiunea Cluj. Studiu de caz: raioanele Aiud și Turda*) privește comparativ etapele și ritmurile colectivizării în două localități, Rimetea și Măgina, care deși aflate într-o proximitate geografică cunosc esențiale deosebiri (cu privire la structura etnică a populației, compoziția socială, situația religioasă și formele de proprietate). Cercetarea efectuată permite evaluarea procesului de colectivizare „la nivelul strategiilor și acțiunilor promovate de către autoritățile regionale și raionale ale Partidului Muncitoresc Român“, astfel cum s-au manifestat în două unități administrative din centrul Transilvaniei. În studiul *Colectivizarea în raionul Odorhei, Regiunea Autonomă Maghiară*, Sándor Oláh se ocupă de o zonă ce a trecut prin importante reorganizări administrative-teritoriale, aparținând pe rând regiunii Stalin, Regiunii Autonome Maghiare și Regiunii Mureș – Autonomă Maghiară. În ciuda acestei relative „autonomii“ și a particularităților etnice și geografice, ritmul colectivizării a fost similar cu cel de la nivelul întregii țări ceea

ce întărește opinia, susținută și de ceilalți autori, cu privire la scopul eminent politic al procesului de „transformare socialistă a agriculturii”.

Un caz cu totul special este cel al comunităților de oiери din satele de munte din zona Sibiului. Autorii Răzvan Stan și Michael Stewart (*Rezistența la colectivizare în satele de oiери din Mărginimea Sibiului. Studiu de caz: satul Poiana Sibiului*) se interesează de o astfel de comunitate, cunoscută prin abilitățile membrilor ei de a evita orice tip de control etatic. Datorită unui cadru ecologic și economic special, satul Poiana Sibiului era un „sat ducător”, practicarea transhumanței și abilitățile personale ajutându-i pe oiери „să evite colectivizarea și să acumuleze averi impresionante în perioada comunistă, în ciuda constrângerilor impuse de stat”. Această parte a volumului se încheie circular cu ultima regiune din România comunistă care a încheiat oficial procesul de colectivizare, în martie 1962. Motivațiile acestei situații, etapele, mijloacele și ritmurile colectivizării, precum și raportarea localnicilor la diversele tipuri de presiuni venite din partea autorităților sunt analizate de către Dorin Dobrinu (*Persuasiune, temporizare și coerciție. Colectivizarea târzie în nordul Moldovei: cazul Darabani*) într-o localitate din actualul județ Botoșani. Autorul conturează, în acest mod, particularitățile unei comunități care după un deceniu de umilințe și privațiuni, la capătul căruia „speranțele muriseră puțin câte puțin”, a trebuit să se înregimenteze în modelul agrar impus de către partid.

În ultima parte a lucrării, *Colectivizarea și schimbarea relațiilor sociale*, continuă eforturile autorilor în vederea întregirii imaginii satului din România în perioada teribilei perioade a colectivizării. De data aceasta, se urmărește cu predilecție, tot prin intermediul unor studii de caz, trăsăturile generale ale vieții cotidiane și transformările relației dintre țaran și autorități în perioada postbelică, comportamentul comunităților locale în fața multiplelor forme de agresiune organizată etc. În studiul *Chiaburii vechi și noi: închiaburirea și deschiaburirea țăranilor din Aurel Vlaicu*, Katherine Verdery pornind de la premisele istorice dintre stat și țărani în România modernă investighează „schimbările în relațiile dintre țărani și stat o dată cu preluarea puterii de către comuniști, prin colectivizarea agriculturii”. Se insistă, astfel, asupra variabilității criteriilor și practicilor de includere și excludere din categoria „chiaburilor” precum și asupra tehnicilor țăranilor de eludare a categoriilor oficiale, într-un sat din Transilvania, în fostul raion Orăștie, ajungându-se la concluzia că „putem distinge, în spatele procesului de închiaburire și deschiaburire, o imixtiune fără precedent a regulului în viața cotidiană a oamenilor”.

Subiect al mai multor analize în ultimii ani, comuna Sântana a reprezentat obiect de interes și pentru Călin Goia („*Ce poți face azi nu lăsa pe mâine*”: cazul colhozului-model „Viață Nouă”. Sântana). Motivul acestui interes îl reprezintă, printre altele, identificarea în cazul acestei comune din câmpia Aradului a unei „colectivizări de succes”, atât din punct al rapidității ritmului cât și al eficienței economice. Diverșii factori care au concurat la acest lucru – factori geografici și de sol, factori politici și sociali, factori individuali și instituționali – sunt examinați de către Călin Goia pentru argumentarea „dimensiunii modernizatoare” a gospodăriei colective din Sântana. Tot o situație specială, dar într-un alt registru, este cea din satul Dobrosloveni, din fostul județ Romanați, asupra căreia se oprește Puiu Lățeș (*Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia*). Aici, autorul observă un gen de memorie locală care a reținut „un tip particular de întâlnire între stat și țărani”, în cadrul căreia rememorările legate de aspectele dureroase ale colectivizării sunt ocolite, reținându-se în schimb, adesea în formulări de un agreabil comic involuntar, tehnicile de evitare și „condiționare” a înșcrierii în gospodăria colectivă.

Julianna Bodó are în vedere *Tehnicile convingerii și comportamentul comunității locale în satul Corund*. Situată în județul Harghita, într-o zonă fără potențial agricol, această localitate a reușit să scape până târziu, în anul 1961, de obligativitatea colectivizării. Atunci când această operațiune a fost demarată, ea a fost apreciată negativ de către o comunitate conservatoare care s-a simțit agresată și umilită nu atât de abuzurile autorităților cât, mai ales, de prezența și acțiunile acelor agenți ai colectivizării văzuți ca „oameni de nimic”. Caracteristicile istorice și geografice ale Bărăganului îi permit lui Liviu Chelcea („Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă lupta de clasă”: *colectivizarea într-o comună din Bărăgan*) să observe anumite particularități ale procesului de colectivizare și în această zonă a României. Focalizându-și atenția asupra unei localități din actualul județ Ialomița, autorul explică cauzele pentru care presiunile oficialităților au întârziat aici destul de mult (cu aproape un deceniu față de celelalte comune din zonă), inventariază reacțiile țăranilor la aceste presiuni și transformările la nivelul relațiilor intrafamiliale într-o comunitate marcată de izolare geografică.

Pornind de la cadrul teoretic furnizat de neoinstituționalismul în sociologie, Cătălin Augustin Stoica (*Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective în Vadu Roșca și Nănești, județul Vrancea*) urmărește „problema colectivizării în relație cu cea a construcției partidului-stat”. Atenția este îndreptată spre două sate din fosta regiune Galați, zonă unde, la sfârșitul anului 1957, izbucnesc revolte țăărănești înăbușite cu asprime de către autorități. Cunoscând tipuri diferite de colectivizare (dacă în Vadu Roșca izbucnește o revoltă, în Nănești nu se înregistrează forme violente de protest), cele două localități îi permit autorului interesante observații cu privire la problema „construcției partidului – stat și a constituirii unor noi forme de proprietate”, concluzia fiind aceea a lipsei de legitimitate, sub cele două aspecte, în ambele comunități.

Structura lucrării este completată de o consistentă *Bibliografie*, realizată de editorii volumului, cuprinzând numeroase studii, lucrări, teze de doctorat, volume de documente și culegeri de statistici cu referire la tema colectivizării, patru *Hărți* (realizate de Sebők László de la Institutul Teleki László din Budapesta) privind împărțirile administrative ale României din 1950, 1952, 1960 și satele cercetate pe teren, precum și de un util *Indice*.

Prin cele 19 studii adunate în lucrarea *Țărănimea și puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România [1949-1962]*, se îmbogățește substanțial imaginea satului din România dejistă în triștii ani ai impunerii colectivizării. Profunzimea analizei și metodologia cercetării (în special interviul, un valoros izvor al istoriei recente), îl apropie mult pe cititor de o lume încă prea puțin cunoscută. Efortul și abnegația autorilor merită, în consecință, toată prețuirea.

DAN CONSTANTIN MĂȚĂ

 ADRIAN NECULAU (coord.), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2004, 368 p.

Lucrare apărută în urma demersului întreprins în cadrul Laboratorului de Psihologie Socială de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, *Viața cotidiană în comunism* încearcă o abordare pluridisciplinară a cotidianului românesc după instaurarea regimului

comunist în România. Demersul urmărește aplicarea paradigmatelor psihosociologice la realitatea românească a anilor comunismului încercând să observe modul în care intenția de a construi o nouă realitate socială în acei ani a contribuit la formarea unei noi paradigme mentale și urmările care pot fi astăzi observate în imaginarul colectiv.

Studiile prezentate au fost realizate atât de profesori de la diferite catedre din țară, dar și de studenți de la masteratul „Memorie socială și uitare” care au ajutat la realizarea interviurilor cu diferite persoane în vederea identificării proiecției acelor ani în memoria colectivă.

Analiza teoretică a studiului structurilor cotidiene este prezentată prin excursul profesorilor Alexandru-Florin Platon și Adrian Neculau. Ea urmărește modul în care o societate se articulează în funcție de noi coordonate precum și modul în care structurile sociale, educația și propaganda generează noi paradigme de gândire. Controlul exercitat de puterea comunistă în domeniul învățământului, în domeniul profesional și în viața sferelor private este analizată din perspectiva manipulării contextului în vederea creării de noi reprezentări sociale. Examinarea instituțiilor școlare este o sursă utilă pentru cercetarea modului în care regimul gândea construcția noilor reprezentări sociale ca și interesul pe care acesta îl avea mai ales în domeniile umaniste.

Practicile cotidiene sunt studiate mai ales din perspectiva strategiilor de subzistență dezvoltate într-un sistem în care penuria este generalizată. Rolul cozii ca și relațiile sociale și psihologice ce decurg din acest fenomen este urmărit cu precădere. Căutarea de alternative conduce la apariția unei noi „elite” – vânzători la magazine, contabili, magazioneri etc. – în general conformistă și nemulțumită de pierderea statutului după 1989.

Instituționalizarea fricii prin diferite metode generează noi forme de percepție și manifestare. Informatorul Securității poate fi oricine ceea ce face ca relațiile interumane publice să fie depersonalizate și formalizate. Oricine se teme de faptul că este urmărit sau denunțat, iar autocenzura și dedublarea devin un nou mod de viață. Frica însă generează și forme puternice de solidaritate, mai ales în relațiilor private, în special familia și prietenii – domenii care erau mai greu de invadat de către autorități.

Printre abordările cele mai importante ale acestei lucrări se numără repunerea în discuție a afacerii „Meditația Transcendentală” și a modului în care regimul trata acele zone științifice pe care nu le înțelegea sau care îi puteau fi ostile prin afectarea legitimității „științifice”. Psihologia fusese o disciplină „tabu” în perioada stalinistă a regimului comunist, dar a fost tolerată în perioada de destindere. Revenirea la practicile staliniste după 1971 a adus acest domeniu în pericol, iar înscenarea de către Securitate a afacerii „Meditația Transcendentală” în 1980 a oferit pretextul perfect pentru desființarea Institutului de Cercetări Pedagogice și Psihologice. Trimiterea celor implicați „la munca de jos” dovedește lipsa de scrupule și de orice considerent moral al regimului, fiind totodată și un avertisment dat mediului universitar (mai predispus la contestare) cu privire la riscurile lipsei de conformism.

Nu toată lumea era considerată de către regim suficient de aptă pentru a-i cunoaște „binefacerile” și de a participa la spectacolul „construcției grandioase” a noii societăți. Pe regulă a fost vorba despre cei care s-au încăpățânat să nu cedeze la presiuni. Pentru aceștia („excluzii”) a fost creat universul concentraționar. Dramele trăite de cei care au avut de

suferit condamnări în timpul regimului sunt analizate pornindu-se de la mărturii și urmăresc implicațiile psihologice ale detenției ca și problematica reintegrării în societate. Deosebit de interesant în acest sens este interviul cu doctorul Nicu Ioniță care a cunoscut închisorile comuniste în perioada stalinistă, inclusiv experimentul de la Pitești.

Analiza cotidianului comunist din perspectiva psihosociologică este un demers util din perspectiva înțelegerii profunde a ceea ce s-a petrecut în anii comunismului românesc și mai ales oferă un răspuns la întrebarea cum a fost construită reprezentarea pe care acum mulți o adoptă pentru acea perioadă.

DANIEL BOBOC

TONY JUDT, România la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete, volum editat de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2002, 210 p.

Deși este o țară mărunță care, asemeni mai tuturor statelor din aceeași categorie, a contat foarte puțin pe scena mondială, există în lumea occidentală universitari, cercetători, jurnaliști ș.a. care consideră că merită să te apleci asupra trecutului și chiar a prezentului României. Unii au dat studii aplicate fundamentale, care nu pot fi ignorate de omologii lor români, în pofida eventualelor dezacorduri. Există însă și o altă categorie de occidentali interesați de probleme mai „largi”, care, conjunctural sau nu, tratează probleme generale într-un stil care dă naștere la aprinse dezbateri.

În categoria celor din urmă se înscrie și Tony Judt. Profesor (cu cetățenie britanică) de studii europene la New York University și director al Remarque Institut din cadrul aceleiași universități, Judt nu este un necunoscut în România, având în vedere cărțile, pe subiecte de interes pentru istoria ideilor, care i-au apărut în traducere¹. În avalanșa editorială românească, cu numeroase producții autohtone și, după propria observație, și mai multe traduceri, volumele lui Judt nu stârniseră mari entuziasme sau irități. Nu același lucru avea să se întâmple cu un eseu al domniei sale. În numărul din 1 noiembrie 2001 al „The New York Review of Books”, una din publicațiile prestigioase din principalul oraș de pe coasta de est a Statelor Unite ale Americii, apărea un eseu semnat de Tony Judt și intitulat „Romania: Bottom of the Heap”. Nu știm care a fost receptarea sa în mediile americane, însă cert este că textul a fost grabnic tradus în românește și publicat parțial sau integral în reviste culturale de top din România: „Timpul”, „22” și „România literară”. Reacțiile aveau să fie numeroase și neîntârziate între intelectualii români din țară sau din diaspora, ele încadrându-se într-un larg spectru ideatic, de la cele entuziaste până la cele ultragiante. Deși mai puține, nu au lipsit nici textele ponderate, care au surprins atât meritele cât și scăderile profesorului de la New York University.

Mircea Mihăieș avea să adune între coperte eseu prietenului său britanic și cele mai multe dintre reacțiile românești. *România la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete*, publicată la editura moldavă Polirom, îl are trecut ca autor pe Tony Judt, subtitlul

¹ Tony Judt, *Povara responsabilității: Blum, Camus, Aron și secolul XX francez*, traducere de Lucian Leuștean, Iași, Editura Polirom, 2000; Idem, *Europa iluziilor*, volum coordonat de Daciana Branea și Ioana Copil-Popovici, prefată de Vladimir Tismăneanu, postfață de Dorian Branea, Iași, Editura Polirom, 2000.

încercând să surprindă liniile principale. În volum (mic ca format), textul lui Judt este restrâns ca întindere, doar puțin peste 30 de pagini. Deși nu este specialist în probleme românești, autorul are un interes pentru România ca parte a Europei, studiile europene aflându-se în centrul preocupărilor sale. Orizontul său este larg și probabil tocmai de aceea își permite aserțiuni pe care cei fascinați de detalii ar fi reținuți în a le spune. Multe din afirmațiile sale sunt deranjante pentru apărătorii români ai tribului, din țară sau din exil. Spre exemplu: „România se numără printre codașii Europei la toate capitolele“ (p. 37). Pentru a-și întări afirmația, autorul enumeră economia, nivelul de trai, speranța de viață, toate situându-ne în lumea a treia.

Judt compară prezentul foarte sumbru cu situația din România precomunistă și crede că lucrurile au stat atunci mai bine la multe capitole, țara fiind orientată pe un drum european. Totuși, în demonstrația sa amintește doar Bucureștiul, deși se știe că exista o enormă discrepanță între capitală și restul țării, situație care s-a perpetuat până astăzi. Modelul centralist francez a fost continuat prin cel ruso-sovietic. Moștenirea comunismului este mai grea în România în comparație cu alte țări din est, potrivit lui Judt. Revoluția sângeroasă, manifestările dure ale echipei de foști comuniști din jurul lui Ion Iliescu, care a condus România în primii șapte ani după 1989 (probabil cei mai importanți pentru reformarea țării, dar voit ratați), piedicile în scrutarea istoriei recente (mai ales pe baza arhivelor Securității și ale Partidului Comunist; în acest sens avem o bogată și frustrantă experiență), situația economică dezastruoasă, pentru remediere lipsind interesul și inteligența, ceea ce a dus la perpetuarea vechii stări de lucruri.

Sunt în esul lui Judt aprecieri eronate care se cer amendate. Se trece foarte repede peste participarea „entuziastă“ a României la războiul din Est, în 1941 (p. 42). De ce? N-ar trebui uitat că România era atunci o țară traumatizată, care suferise ea însăși o agresiune la est, în 1940, din partea URSS, care îi luase întinse teritorii: Basarabia, nordul Bucovinei și Herța. Atunci forța își spusese cuvântul. URSS nu a fost nicicând un stat inocent, aproape întreaga sa existență stând sub semnul mesianismului marxist-leninist, pliat parțial pe cel pravoslavnic și panslavist. În cele din urmă, România a fost nevoită să aleagă între două rele: Germania nazistă sau Rusia bolșevică. Clasa politică românească (nedemocratică, trebuie spus) a ales „răul cel mai mic“, ca să cităm o locuțiune cunoscută. Istoricii, români sau străini, au încă suficient de lucru pentru a stabili dacă a fost o decizie corectă sau nu ș.a.m.d. Din felul cum scrie Judt reiese că în 1941 România a fost agresoare față de URSS. Studiile empirice, care îi lipsesc în acest caz, i-ar fi arătat eseistului că România era agresată din 1940. Credem că Ion Antonescu a fost un dictator, că a pus și el (în primul rând el) din plin umărul la dezastrul României, dar ar trebui acceptat că procesul său din 1946 nu a fost corect. Nu s-a dorit de fapt să se facă dreptate victimelor (numeroase), ci să se obțină un câștig politic. A fost mai degrabă un proces de care aveau nevoie sovieticii și comunistii, care se legitimau mai ales prin demonizarea adversarilor (ceea ce de altfel făcuse și Antonescu).

Nota 5 (p. 42-43), cu privire la Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighetu Marmăției, despre care se pretinde că ar oblitera memoria victimelor Holocaustului, ni se pare nepotrivită. Este ca și cum s-ar reproșa autorităților americane că nu i-au inclus pe ruși, polonezi, români, cambodgieni, nord coreeni, angolezi, etiopieni ș.a.m.d. – care au trecut prin lagărele comuniste – în Memorialul Holocaustului de la Washington. Este aici aceeași comparație concurențială între comunism și fascism, pe care

Judt a amendat-o în conferința sa de la Colegiul Noua Europă (NEC) în martie 2001, dar care revine mereu în ultimii ani în Europa. Credem că totalitarismele sunt egale în rău, aprecierile cantitative fiind necesare (deși victimele au dreptul la chip, nu doar la un număr în statistici, situație care ar echivala cu victoria postumă a criminalilor), dar nu în scopul stabilirii în acest mod a macabrei întâietăți a ferocității. Comparând comunismul și fascismul, Judt afirmase la NEC (preluare după M. Mihăieș): „răul cel mai mare al vremii noastre este comunismul, pentru că, disimulându-se mereu, nu și-a epuizat încă resursele demoniace; pe câtă vreme fascismul, circumscris unui timp istoric clar delimitat, nu mai poate juca, în viitorul previzibil, nici un rol ca ideologie în jurul căreia să se închege o veritabilă mișcare politică” (p. 14). Revenind, pentru excitație trebuie spus că la Sighet există, totuși, un monument ridicat, încă înainte de 1989, în memoria evreilor din localitate dispăruți în mare parte la Auschwitz. Din păcate monumentul nu este prea bine îngrijit, la aceasta contribuind, după cunoștința noastră, și vandalizarea sa în trecut (iarăși din nefericire, caz nu tocmai singular în România postcomunistă). La Sighet s-a reușit, în anii '90, constituirea unui Memorial al Victimelor Comunismului și al Rezistenței, dar în urma unor eforturi substanțiale și înfruntând inclusiv șicanele puterii de descendență comunistă.

Asumarea participării statului român și a românilor la exterminarea evreilor în timpul celui de-al doilea reprezintă, într-adevăr, un subiect delicat. Pe de o parte, naționaliștii români minimalizează atrocitățile, uneori pierzându-se în sofisme cifrice, pe de alta, articlieri de serviciu de la unele gazete, românești sau străine, văd antisemiți și acolo unde nu există. Rolul lui Antonescu nu trebuie trecut cu vederea. Opinăm că a fost un *oportunist* care a vrut să-i extermine pe evrei atunci când Axa stăpânea Europa și a încercat să-i utilizeze ca monedă de schimb când și-a dat seama că Germania avea să piardă confruntarea cu Aliații.

Judt observă că perioada comunistă nu a rezolvat problemele României, ci le-a sporit. El mai apreciază că puterile occidentale au o parte din responsabilitate pentru încurajarea dictaturii comuniste în România. Vestul a văzut în Gheorghe Gheorghiu-Dej spre sfârșitul vieții și în Nicolae Ceaușescu la început posibili noi Tito, care să conteste supremația Moscovei. Ideea lui Judt că susținerea pe care Occidentul a dat-o lui Ceaușescu a slăbit opoziția din România este de luat în seamă, deși ne întrebăm: care opoziție? În anii '60-începutul anilor '70 nu a existat o împotrivire perceptibilă. Abia despre mișcarea lui Paul Goma, SLOMR (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România) și ALRC (Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință) etc., în cea de-a doua jumătate a anilor '70, se poate afirma că reprezintă opoziția, extrem de restrânsă de altfel, din România. Cei mai mulți români au preferat să „reziste” prin tăcere, oportunism s.a.m.d. Și nu se poate demonstra că vina ar fi a puterilor occidentale. Aceasta a devenit de altfel un alibi des solicitat de elitele vechi-noi din România, care sunt departe de a-și asuma deschis responsabilitățile trecutului sau ale prezentului.

Profesorul de la New York apreciază că românii au avut în permanență frica de a fi aruncați în „prăpastia” altui continent. E de completat că oricum o mare parte a istoriei noastre am fost în civilizații de alt tip, nu în cea europeană, de n-ar fi să amintim decât că turcocrăția a durat aproape jumătate de mileniu, la care se adaugă aproape 50 de ani de comunism. Singura perioadă de asumare deschisă a europenității este situată între Regulamentul Organic și instalarea regimului comunist. Adică puțin peste un veac. Insuficient pentru constituirea structurilor europene solide. E trist, dar realitatea nu e alta. Judt crede

că viitorul este incert pentru România, aflată la bunăvoința străinilor, ca mai totdeauna în istoria ei.

În ciuda diagnosticului poate terifiant pentru mulți, Judt are și aprecieri încurajatoare pentru români. Paginile 64-67 sunt probabil cele mai importante din acest punct de vedere. Aici este observabilă o bunăvoință aproape nedisimulată pentru România. El crede că prin integrarea acestei țări în Uniunea Europeană cea din urmă nu are prea mult de câștigat, ci de suportat cheltuielile. În plus, tocmai România va fi adevăratul test pentru UE. Șansele de îndeplinire a criteriilor UE sunt foarte mici în cazul țării noastre. Admiterea României va fi o dovadă de *altruism colectiv*, potrivit chiar exprimării autorului. Faptul existenței, măcar teoretice, a perspectivei intrării în clubul select european a avut efecte benefice în România: tratamentul minorităților, în special al celei maghiare, este mai bun, tendințele exclusiviste ale unor grupuri au fost limitate ca urmare a presiunilor Bruxellesului. Respingerea României de la integrare ar avea consecințe dezastruoase în interior. Tocmai *promisiunea Europei* îi ține pe naționaliști departe de centrul puterii. Pentru ca România să nu se scufunde, să nu ajungă o țară de resentimentari și de oameni fără speranță, promisiunea trebuie respectată. În fond, autorul pune degetul pe rană. Textul lui nu face un deserviciu, ci se dovedește un *advocatus pro România* (poate e doar e o iluzie), e drept, prea în sensul lui *real politik*. Cu alte cuvinte, le spune occidentalilor (în primul rând lor le-a fost destinat textul): România e o țară bolnavă. Dacă nu vreți să moară sau să vă îmbolnăvească și pe voi, ajutați-o! Nu e doar în interesul ei, ci și al vostru.

Se pun întrebări legitime: erorile factuale ale lui Judt schimbă datele problemei? Diagnosticul său este greșit? Soluția sa este incorectă? Cred că mulți dintre criticii lui Judt s-au împiedicat de inexactitățile de altfel evidente, pierzând din vedere tocmai finalul favorabil, deși în cheie sarcastică.

Întrucât este mai degrabă un tom colectiv pus de editor sub numele lui Tony Judt, textele criticilor profesorului britanic nu trebuie trecute cu vederea. La finalul prefeței sale, M. Mihăieș dezvăluie modul de constituire a cărții, dar și scopul: „Am adunat în acest volum cvasitotalitatea reacțiilor din presa culturală românească la articolul lui Judt mânați de-un singur gând: să incităm în continuare la dezbatere, convinși că doar abordarea frontală, fie și a chestiunilor dureroase, poate pune capăt unui lung șir de confuzii, neînțelegeri și adversități”. Articolele reunite între coperte au apărut în reviste de atitudine civică, de cultură sau suplimente literare ale unor ziare: „22”, „România literară”, „Observator cultural”, „Cuvântul”, „Timpul”, „Dilema”, „Adevărul literar și artistic”. Regăsim însă și texte difuzate la BBC (cel semnat de Benedict Adamescu) sau doar datate, însă fără indicarea locului de apariție (cazul articolului lui Dan Pavel). În total, în afară de textul propriu-zis al lui T. Judt, de prefața lui M. Mihăieș și de un dialog între Tony Judt și Dumitru Radu Popa, lucrarea cuprinde 17 texte semnate de critici literari (Mircea Iorgulescu, Nicolae Manolescu, Ștefan Borbély), istorici (Florin Constantiniu și Adrian Cioroianu), esești și publiciști (Bogdan Adamescu, Andrei Brezianu, Victor Eskenazy, Doru Bușcu, Tudorel Urian, Adrian Mihalache, Mircea Mihăieș, Liviu Antonesei), politologi (Dan Pavel).

Ar fi necesar un mare spațiu tipografic pentru a comenta punctual toate reacțiile la textul lui Judt și strânse în volum de M. Mihăieș. Unii autori apreciază la Judt, în pofida greșelilor factuale, pe care le sesizează, liniile principale ale textului său. Este vorba în special de Benedict Adamescu, Nicolae Manolescu și Tudorel Urian.

Vitriolanți, dar, în general, în limitele academismului, se dovedesc Mircea Iorgulescu, Andrei Brezianu, Florin Constantiniu și Ștefan Borbély. Primii doi au produs câte două texte extinse ca spațiu tipografic. Vânzând greșeli, M. Iorgulescu face și el destule erori, inclusiv cu privire la cetățenia lui Judt. În primul său text cuprins în volum îl desemnează pe Judt cu sintagmele „distinsul cercetător american” (p. 85) sau „distinsul autor american” (p. 90). Dincolo de nota ironică, afirmațiile se dovedesc inexacte. Judt este profesor în SUA, dar este britanic, nu american. Foarte atent la detalii, cum de altminteri am remarcat în toate eseurile critice ale domniei sale care ne-au ajuns sub ochi, autorul parizian este sentențios, considerând că textul lui Judt este „o compoziție stilistică, nu un studiu științific” (p. 96). În aceeași manieră sunt și textele lui A. Brezianu, trăitor în SUA. Potrivit lui, demersul lui Judt este lipsit de probitate, fiind dominat de un ton „ofensator” (p. 111). Ștefan Borbély merge pe aceeași linie cu autorii menționați, considerând esul lui Judt o construcție din stereotipuri, „un colaj ignorant”, demonstrând doar „autosuficiență”. Textul universitarului clujean poartă pecetea indignării, văzând în producția profesorului de la New York University o discreditare a României, o palmă directă dată românilor (p. 124, 127-128). Într-un fel, probabil și cu parțială dreptate, Borbély îi impută lui Judt lipsa cunoștințelor profunde despre România, despre istoria și cultura ei sau, altfel spus a *intimității culturale* cu obiectul de studiu.

Istoricul Florin Constantiniu critică și el textul „profesorului american” (sic!), pierzându-se în date privind constituirea României Mari după primul război mondial, apoi face aprecieri asupra politicii „imperialiste” a SUA. Am citit de mai multe ori considerații de bun simț ale domniei sale, dar nu putem fi de acord cu reducăționismele antiamericane. A considera că globalismul este promovat de SUA ca o formulă menită a-i extinde dominația ni se pare exagerat. Descalificantă este însă aprecierea furioasă față de cei care idolatrizează America: „USA = Uniunea Sovietică Ailaltă”. În viziunea academicianului de la București nu există decât o diferență între URSS și SUA: după prăbușirea primeia, cea de-a doua a rămas singura superputere (p. 137). La mână se uită că afirmațiile extreme nu se combat cu categorisiri de același gen. În registru semiironic, cel de-al doilea istoric bucureștean, A. Cioroianu, consideră greșită concluzia lui Judt. Adică ar fi eronat să pretinzi că România este diferită de ceea ce e în zonă. Totuși, Judt face comparații în textul său mai ales cu țările care sunt la vest și nord-vest de România, adică cu Ungaria, Cehia, Slovenia, Polonia etc., care, deși ieșite din comunism, stau, din toate punctele de vedere, mai bine decât România. A scrie că Judt, chiar fără să fi urmărit asta, le induce românilor un sentiment de inferioritate pentru a-l corecta pe cel de superioritate, pe care aceștia l-ar avea (p. 150), s-ar putea să fie o dovadă că A. Cioroianu a citit textul în fugă, iar pe al său l-a așternut pe computer și mai grăbit.

Păreră noastră este că autorii de mai sus pierd din vedere esențialul: textul lui Judt nu este rău intenționat. Faptul că așa percepe România un universitar occidental nu justifică reacțiile exagerate. Și ar trebui spus că așa o văd, nu neapărat cu ură de sine, și destui români. Problema e că puțini o afirmă deschis, unii din pudibonderie, alții din conformism. Ceea ce se afirmă în spații colocviale se mărturisește destul de rar în spațiul public. Exercițiul analitic deschis nu lipsește din România, dar el este, totuși, foarte puțin răspândit.

Spirit polemic, cu nuanțe uneori excesive, dar la adresa criticilor lui Judt, se dovedește și M. Mihăieș. Ca editor al volumului, ar fi fost de dorit ca domnia sa să-și fi temperat tonul împănând de superlative (de genul „marele istoric și jurnalist Tony Judt”, p. 152). În

general superlativele, chiar relative, tind să combată atitudinile polemice ale preopiniențelor. Există însă și un efect pervers, cel care le utilizează (de superlative este vorba) își atrofiază propriile reflexe critice.

Unele articole nu spun prea mult, exceptând encomioanele la adresa lui Judt, sau pierzându-se în probleme marginale textului de referință. Așa sunt eseurile lui Victor Eskenazy, Liviu Antonesei sau Dan Pavel (textul său nu știm dacă a fost publicat anterior undeva, aflăm doar că a fost scris la Washington DC, pe 24 noiembrie 2001). Alți autori folosesc un ton rezervat în eseurile lor: Doru Bușcu și Adrian Mihalache. Cel din urmă are întinse aprecieri teoretice asupra sarcasmului cinic, necesare pentru încadrarea lui Judt în această largă categorie. El crede că, în pofida incorectitudinilor de detaliu, ceea ce spune profesorul de la New York University este exact. Atât diagnosticul cât și terapia susținute de Judt sunt corecte, chiar dacă deranjant de cinice (p. 179). Cinismul trezește la realitate, dar numai pe cei suficient de tari să suporte. Să sperăm că și pe români, își încheie articolul Adrian Mihalache.

Dialogul între Tony Judt și Dumitru Radu Popa, realizat la New York, în decembrie 2001 (în volum nu se menționează că a apărut inițial în „România literară”, nr. 1, 9-15 ianuarie 2002, p. 14-15) amintește (probabil doar ceva din) partea „nevăzută” a eseului: faptul că autorul l-a realizat doar din propriul impuls, fără presiuni din afară; că titlul a fost ales de revistă, care însă nu a intervenit în text; amintește că a scris articole la fel de critice, publicate tot în „The New York Review of Books”, despre Austria, Anglia, Belgia sau Franța. El observă că românii se aseamănă în reacțiile lor cu francezii, foarte sensibili la criticile străinilor. Cea mai mare parte a interviului e rezervată reluării punctelor principale ale eseului, oprindu-se mai mult asupra reacțiilor din România. Repetă că speranța e ca această țară să fie acceptată ca membră deplină a Uniunii Europene, ceea ce ar fi un câștig enorm, în plan economic și cultural. În privința laturii religioase, Judt nu este de acord cu ideea potrivit căreia creștinismul ar trebui să constituie marca europenității (autorul provine dintr-o familie de evrei care a emigrat în Anglia în urma pogromului din 1906 de la Chișinău) observând însă că există în toată Europa o sensibilitate față de moștenirea creștină a continentului. Ar trebui adăugat că sensibilitățile religioase au fost (re)descoperite și (re)afirmate cu putere spre sfârșitul secolului XX în mai toate regiunile lumii. Fundamentalisme de tot felul tind să-și aproprieze tradițiile, sentimentele religioase ale unor întregi națiuni. Profesorul britanic a fost întrebat (aflăm din prefața lui M. Mihaieș) de un bătrân ieșean, într-o conferință pe care a ținut-o în martie 2001 în principalul oraș al Moldovei, dacă Europa mai poate fi altfel decât creștină. Judt a fost ironic cu acel prilej, întrebarea făcând parte din categoria celor propagate de fundamentalistii interbelici, în România sau aiurea. Nu se poate nega că Europa are o moștenire predominant creștină, dar nici nu se poate face abstracție de grupurile importante de musulmani, evrei ș.a.m.d., iar mai presus de toate de agnosticismul atât de răspândit.

Incitant, eseu lui Tony Judt trebuie citit cu atenție și, nu în ultimul rând, cu bunăcredință. Poate excesiv pe alocuri, el se dovedește nu sentimental-entuziast, ci încearcă să explice realitățile deloc de invidiat ale României contemporane. Un diagnostic și o terapie, de care se poate sau nu ține cont.

DORIN DOBRINCU

RUXANDRA CESEREANU, Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții, Iași, Polirom, 2004, 232 p.

Autoare a numeroase eseuri și lucrări legate de problema comunismului românesc scriitoarea Ruxandra Cesereanu propune în prezenta lucrare o incursiune tematic-istoriografică asupra subiectului decembrie 1989.

Lucrarea urmărește ceea ce s-a scris până acum despre evenimentele din decembrie 1989 urmărind principalele teorii formulate cu privire la acest subiect: revoluția pură, conspirația și revoluția hibridată cu o lovitură de stat ca și alte teme importante cum ar fi greva minerilor din 1977, revolta muncitorilor brașoveni, problema teoriștilor, rolul armatei și procesul înscenat cuplului Ceaușescu.

Analiza momentelor care au precedat anul 1989 este utilă pentru a înțelege modul în care regimul trata revolta, mai ales când acesta îi afecta propria legitimitate ideologică. Atât greva minerilor din Valea Jiului cât și cea de la Brașov au fost urmate de reprimarea participanților: anchete, procese, condamnări, schimbarea domiciliului și a locului de muncă, supravegherea atentă de către Securitate. Aceasta arată care erau riscurile la care se expuneau cei care ar fi încercat o schimbare prin revoltă, dar și absența oricărui spațiu posibil pentru negociere și obținerea de revendicări.

Teoriile formulate în timpul și după cele petrecute în decembrie despre respectivele evenimente sunt prezentate critic, indiferent de valoarea argumentelor aduse. Cei care au vorbit despre revoluția pură sunt de regulă cei care au preluat puterea (discursul urmărește legitimarea revoluționară), dar nu numai. Argumentele aduse vorbesc despre acțiunea spontană a maselor de la Timișoara și de la București pe fondul unei crize profunde a sistemului marcate de lipsuri cotidiene, anchilozare și izolare internațională. În urma evenimentelor din decembrie puterea a fost preluată de către cei pe care revoluția i-a „emanat” spontan.

Teoria conspirației este mult mai diversificată și privește atât zona complotului intern, dar și a celui extern sau a ambelor. Cei care susțin aceste teorii se apropie de punctul de vedere al facțiunii naționaliste a Securității (cazul complotului extern) sau al opozițiilor politice ai noii puteri (cazul complotului intern). În primul caz se argumentează că debarcarea de la putere a lui Ceaușescu a fost realizată de URSS în acord cu Statele Unite, după înțelegerea de la Malta, folosindu-se în acest caz instigarea prin intermediul unui presupus agent maghiar (Laszlo Tokes), iar teroriștii nu au fost altceva decât „turiști sovietici”, veniți din Basarabia și vorbind limba română. În al doilea caz apare tema complotului intern a unui grup din eșalonul doi de partid constituit în jurul lui Ion Iliescu și având ramificații atât în partid, dar și în armată și Securitate. Acest grup a instigat mulțimea la mitingul din Piața Palatului, a avut susținere de la Moscova, iar luptele nu au fost altceva decât un paravan pentru negocierile purtate în secret în vederea împărțirii puterii.

Argumentele cele mai complexe apar însă în jurul teoriei revoluției dublate de o lovitură de stat. Cei care susțin această teorie încearcă să despartă ceea ce s-a petrecut la Timișoara – solidarizarea cu un pastor reformat ca formă de protest la adresa încălcării libertăților de către regimul comunist – și la București până la fuga lui Nicolae Ceaușescu de ceea ce s-a petrecut după 22 decembrie când un grup din eșalonul doi de partid negociază preluarea puterii.

Alte aspecte esențiale ale lui decembrie 1989 cum au fost procesul celor doi Ceașescu, rolul jucat în evenimente de către armată și problema teroriștilor. În funcție de poziționare, armata este fie inculpată, fie disculpată, iar teroriștii apar ca fiind fie securiști sau sovietici (opinia celor care doresc disculparea armatei), fie rodul unor manipulări regizate de noua putere prin intermediul generalului Nicolae Militaru (opinia celor care doresc inculparea armatei).

Fără a încerca o analiză proprie de anvergură, intenția autoarei este aceea de a evidenția multitudinea lucrărilor apărute despre acest subiect, dar și controversele care stăruie în jurul său, controverse inerente momentelor care țin de istoria recentă. Unii dintre cei care au scris au fost implicați în respectivele evenimente, iar capacitatea lor de distanțare este redusă. Alte lucrări, precum cele aparținând ziariștilor occidentali prezenți la București în timpul evenimentelor sunt scrise pe fondul unor frustrări legate de dezinformarea la care au fost supuși prin intermediul temei teroriștilor și a celor 60 000 de morți, iar intenția lor este de a discredita cele petrecute. Folosirea evenimentului istoric și interpretarea istorică pe post de armă politică apare în cazul în care lucrările despre eveniment sunt scrise de actori politici.

În aceste condiții excursul autoarei evidențiază dificultățile studierii problemelor legate de istoria recentă: politizarea, partizanatul, absența unor dovezi foarte clare cu privire la evenimente. Deși inventarierea lucrărilor despre evenimentele din decembrie 1989 arată că s-a scris foarte mult despre acest subiect, contribuțiile cu adevărat importante care să susțină teorii argumentate și logice sunt puține. Acesta face ca interpretarea critică a acestor mărturii să fie necesară și utilă ca demers istoriografic sau politologic.

DANIEL BOBOC

 Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXIII, 2005, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 392 p.

Studiile apărute în acest volum al anuarului Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, așa cum este și firesc, sunt grupate tematic.

În prima secțiune, *Bizanțul și moștenirea sa*, găsim un număr de patru studii, în care putem afla informații despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad) (Suzana More Heitel), sau detalii despre *Sihistrul Sava*, *Ștefan al II-lea și întemeierea Mitropoliei de Roman* (Liviu Pilat), fiind abordată controversata problemă a ierarhiilor ecleziastice paralele din Moldova: „există o ierarhie paralelă, reprezentată de mitropolitul de Roman și protopopul Iuga, neglijată de Patriarhia ecumenică și neimplicată în dezbaterile pro și anti-unioniste” (p. 35). Astfel, nu era vorba de o insubordonare ecleziastică. „Pe de o parte, mitropolitul Damian este legat de patriarhul ecumenic și de împăratul de la Constantinopol, de cealaltă parte, mitropolitul de Roman, protopopul Iuga și Ștefan al II-lea își au propria sferă de interes” (*ibidem*). După moarea lui Ștefan al II-lea, în 1447, politica inițiată de acesta nu a luat sfârșit, ci dimpotrivă (p. 38). *Titlurile lui Ștefan cel Mare. Tradiție politică și vocabular politic* (Ștefan S. Gorovei), este un studiu în care găsim noi nuanțe interpretative ale termenilor din titulatura lui Ștefan cel Mare: Io și Noi, voievod și domn, „De Dumnezeu încoronatul”, „Singur stăpânitorul” etc. Însă cel de „binecinstitorul împărat” este de natură să suscite vii controverse, știindu-se obtuzitatea unor istorici români din „vechea gardă” dar și dintre cei mai tineri față de titulatura imperială a lui Ștefan cel Mare, deși atât Dumitru Nastase, cât și Ștefan S. Gorovei, în studiul de față, demonstrează „echivalența perfectă a termenilor **basileu**, **cezar**, **țar** și **împărat**, indiferent dacă desemnau pe sultanul otoman, pe hanul tătar, pe împăratul bizantin sau pe cel german” (p. 76). *O manifestare a moștenirii bizantine în diplomatica medievală românească și câteva note despre biserica mănăstirii Golia* (Petronel Zahariuc și Florin Marinescu), încheie această secțiune.

Partea de *Istorie socială* debutează cu studiul despre istoria căsătoriei în țările române, în secolul al XVII-lea, semnat de Violeta Barbu. Despre cum a fost „construit” statul prin controlul datoriilor, precum și despre cheazășie și relații contractuale în Țara Românească, în secolul al XVII-lea, este partea a II-a a unui studiu ce poartă semnătura Oanei Rizescu. Familia de diplomați Corbea din Șcheii Brașovului este avută în vedere de Paul Cernovodeanu; urmează studiul despre negustorii *mecena* din Țara Românească, din același secol XVII, al lui Gheorghe Lazăr.

Sub titlul *Puteri maritime-puteri terestre* sunt grupate studiile lui Ovidiu Cristea și Ștefan Andreescu, cu mai vechi preocupări despre proiectele de alianță veneto-otomane, respectiv relațiile dintre principatul georgian al Mingreliei și Poartă. Deși subiectul este

același, constatăm că titlul studiului lui Ovidiu Cristea, *Veneția și problema ajutorului otoman (sfârșitul sec. XV – începutul sec. XVI)* (p. 169-182), nu corespunde cu cel din sumarul aflat la începutul anuarului, unde ni se anunță *Proiecte de alianță veneto-otomane în timpul domniei lui Baiazid al II-lea*, titlu folosit și pe antetul fiecărei pagini. Evident, este o greșeală de tehnoredactare. Problema „închiderii” Mării Negre de otomani, în 1540, este avută în vedere de Anca Popescu, iar campania antiotomană a habsburgilor încheiată cu pacea de la Vasvár, din 1664, este cercetată către Ileana Căzan.

Încadrate la categoria *Discuții*, găsim studiile despre stemele lui Ștefan cel Mare de la Cetatea Albă (Ștefan S. Gorovei) și despre semnificația haraciului în relațiile moldo-otomane, în aceeași epocă (Eugen Denize).

Memoria arhivelor, o altă secțiune, are însușirea de a ne face cunoscute varii documente: o măturie venețiană despre evenimetele din 1538, din Moldova (Ion-Aurel Pop), un document de la Miron Barnovschi (Maria Magdalena Szekély) sau considerații pe marginea indicelor unor cărți interzise din secolul al XVII-lea (Alexandru Mares); de asemenea, Andrei Pippidi publică noi documente privitoare la relațiile lui Rákoczi cu românii.

Un interesant capitol de completări și sugestii, cu tentă polemică, *Addenda et corrigenda*, împreună cu numeroase recenzii și note bibliografice încheie acest anuar.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Arhiva Genealogică”, an. I, 1912, nr. 1-12, ediție anastatică, cu o prefață de Ștefan S. Gorovei (cu titlul: *Istoria unei reviste*), Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Iași, 2005, VIII + 208 p.

Necesitatea editării unei publicații în ediție anastatică se ivește atunci când aceasta devine o raritate bibliografică, mai ales dacă constituie un instrument de lucru indispensabil. Este și cazul revistei *Arhiva Genealogică*, ale cărei 12 numere din primul an de apariție, 1912, sunt grupate în acest volum. Obligația de a restitui culturii românești această revistă și-a asumat-o Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași, obligație privită ca o datorie de onoare, fiind „un omagiu cu atât mai emoționant, cu cât este rodul integral al frumoziei solidarității care unește, de câțiva ani, pe membrii acestei societăți”, ne spune Ștefan S. Gorovei (p. III). Istoria apariției acestei reviste o avem scrisă de însuși fondatorul acesteia, Sever Zotta, în câteva însemnări, *Rezultatele activității mele publicistice*, rămase între hârtiile acestuia după moartea sa, în 1943, în urma deportării în Urali.

Inițiativa apariției revistei a venit în toamna anului 1910, când Sever Zotta s-a mutat la Iași. Însă, abia în primăvara anului 1912 apare primul număr, cu colaborarea lui Gh. Ghi-bănescu și Teodor Râșcanu. Pe parcurs, după cum arată Sever Zotta, a avut și alți colaboratori: C. Gane, C. Kogălniceanu, V. Grigorcea, D. Dan, Iulian Marinescu, „și chiar I. Tanoviceanu, părintele genealogiei științifice” (p. V). Revista a apărut pe fascicule, atât la Iași, cât și la București sau la Cernăuți; a încetat să apară în primăvara anului 1914, când a ieșit de sub tipar ultimul număr trimestrial, octombrie-decembrie 1913 (p. VI).

Peste foarte multă vreme, în 1989, Ștefan S. Gorovei reia strădaniile lui Sever Zotta, publicând materiale cu profil genealogic sub formă de supliment al „Anuarului Institutului

de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași“, anii I-V, 1989-1993, serie nouă, ai revistei „Arhiva Genealogică“. Din 1994 revista a început să apară independent, an. I (VI), 1994.

În primul număr al revistei (an. I, nr. 1, ianuarie 1912) Sever Zotta publică câteva rânduri programatice, *Ce voim*: „Scopul revistei de față este de a trezi și a mări în cercurile largi ale societății românești, dincoace și dincolo de hotarele ei politice, interesul pentru istoria, viața și viitorul familiilor, pentru ca din interesul acesta special să profite interesul general pentru istoria, viața și viitorul neamului românesc“. Revista se deschide cu *Spîta neamului Cuza*, semnată de Gh. Ghibănescu. Numerele 2-3, februarie-martie 1912, găzduiesc un studiu amplu despre familia regală a României, precum și despre alți suverani și principii europeni descendenți din Basarabi (p. 17-38), semnat de Sever Zotta. În numerele 4-6, același Sever Zotta publică un studiu *Despre Nobilimea Basarabiei* (p. 49-74). O listă a boierilor căftăniți sub domnia lui Ioan Sandu Sturdza, o găsim împărțită în mai multe numere ale revistei, întocmită de Gh. Ghibănescu. Numerele 9 și 10 sunt dedicate în întregime lui Eudoxiu Hurmuzachi și genealogiei neamului acestuia (p. 129-160), cu prilejul centenarului nașterii (1812-1912). Nu lipsite de interes sunt și dările de seamă, precum asupra vol. XXI din colecția de documente editate de N. Iorga, unde Sever Zotta întreprinde o adevărată critică a textului.

Fără îndoială, avem de a face cu apariție necesară în peisajul istoriografic românesc.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, „Opțiuni istoriografice“. Buletinul Asociației Tinerilor Istorici Ieșeni și al Alianței Studenților Români, anii II-VI, 2001-2005, Iași, 2005. 217 p.

În anul 2000 lua ființă la Iași, sub egida Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Asociația Tinerilor Istorici Ieșeni. Expresia istoriografică a acestei asociații, constituită din entuziasmul unui grup de studenți și tineri profesori din cadrul facultății, este revista „Opțiuni Istoriografice“, a cărei prime două numere vedeau lumina tiparului în același an. 2000.

Din păcate, timp de patru ani această revistă a dispărut din peisajul și așa prea puțin populat al revistelor de acest gen. Iată însă că anul 2006 surprinde apariția unui nou număr al acesteia, un număr care s-a dorit (și credem că a și reușit) a fi unul recuperator. Într-adevăr această reapariție vrea să acopere perioada 2001-2005, anume anii II-VI.

Grafica primei coperti prin intermediul căreia cititorului îi sunt prezentate câteva articole ce pot avea cu ușurință rolul de a atrage atenția asupra conținutului este, fără îndoială, o expresie a unui conținut echilibrat, bine pus la punct științific. Partiționarea pe două mari secțiuni a articolelor din cuprinsul acestei reviste (istorie antică și medievală – istorie modernă și contemporană), face mai accesibilă parcurgerea materialului constituent. Cu toate acestea, credem că toate articolele merită o lectură atentă prin simplul fapt că au valoare istoriografică, pentru că sunt rodul muncii unor tineri entuziaști care, în ciuda dificultăților tot mai mari, mai cred că au un cuvânt de spus în acest domeniu.

Cele 15 articole și cele 7 note bibliografice fac din această revistă o apariție serioasă în cadrul academic ieșean. Componenții echipei redacționale (Mihai-Bogdan Atanasiu, Mi-

hai-Ionuț Gânju, Lucian-Valeriu Lefter, Laura Ulinici și Andreia Vrînceanu) au adunat în paginile revistei texte bine întocmite aparținând unor tineri istorici (studenți, masteranzi și doctoranzi). Se tratează teme care merg de la vasele antropomorfe din cadrul culturii Cucuteni (Ana Petronela Crețu), și cultul lui „numen“ imperial în Dacia (Bogdan-Petru Jucan), la aspecte privind ospățul în Moldova (Lucian-Valeriu Lefter), soarta unui Cantacuzin necunoscut (Mihai-Bogdan Atanasiu) ori contribuții la studiul natalității și mortalității într-un sat moldav la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Liviu Pilat), până la considerații privitoare la Partidul Național Liberal (Ionuț Nistor) sau politica externă a R.P.R. în perioada 1953-1965 (Liviu Țăranu).

Deși reapărută după grele și îndelungi strădăanii, sperăm ca această publicație să rămână în continuare o constantă în cadru aparițiilor unor astfel de reviste de specialitate. Entuziasmul și valoarea celor care o construiesc o recomandă pentru cât mai multe apariții.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Monumentul“, VI. Lucrările Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și viitor, ediția a VI-a, Iași, 2004, volum coordonat de Silviu Văcaru și Aura Ichim, Editura Trinitas, Iași, 2005, 546 p.

În luna octombrie, 2005, la Iași a avut loc cea de-a VII-a ediție a Simpozionului Național *Monumentul – Tradiție și viitor*, prilej cu care s-a lansat volumul dedicat lucrărilor din anul precedent, 2004, când s-a desfășurat cea de-a VI-a ediție a acestui simpozion.

Textele din acest volum sunt structurate pe patru categorii: *Monumentele și istoria lor, Arhitectură și urbanism, Restaurare, conservare și valorificare, Patrimoniu*.

Aplecându-ne privirea asupra primei categorii de texte, pentru istorie, evident, acestea prezintă importanță deosebită. Aflăm date despre vechi biserici: mănăstirea Dobrovățului (Voica Maria Pușcașu), Sfântul Dumitru și Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava (Paraschiva-Victoria Batariuc), mănăstirea Căpriană (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu) sau Olăneștii lui Mihai Racoviță (Lucian-Valeriu Lefter). De asemenea, istoria unor case: Casa Costin Catargi din Iași, actualul corp H al Universității „Alexandru Ioan Cuza“, și Vila Riria, casa lui A.D. Xenopol (Sorin Iftimi), Casa Asachi, actualul Institut de Filologie „Alexandru Philippide“ (Mircea Ciubotaru), castelul de la Stânca Roznovanu la jumătatea sec. XIX (Silviu Văcaru), actualul muzeu al Unirii (Aurica Ichim) sau despre anumite grupuri statuare: monumentele celor trei Uniri din Iași (Constantin Ostaș), monumentul eroilor de la Siriu-Buzău (Mircea Tănase), despre diverse monumente din București în perioada interbelică (Alexandra Chiliman Juvara); găsim, totodată, abordată problema incintelor cu turnuri semicirculare ale cetăților din vremea lui Ștefan cel Mare (Mircea D. Matei, Gheorghe Sion) sau istoria Podului Doamnei de la Chițcani-Vaslui (Maria Popa).

Nu insistăm asupra următoarelor secțiuni ale anuarului de față, întrucât ne depășesc ca domeniu, fiind texte cu profil tehnic ce privesc arhitectura, restaurarea și conservarea monumentelor (capela familiei Callimachi, castelul de la Miclăușeni, casa lui P.P. Carp de la Țibănești etc.); ultima secțiune, dedicată patrimoniului, are în vedere texte ce abordează relația dintre muzee, arhitectură și marketing (Alexandra Zbucăa), sau privitoare la me-

dalii comemorative la începutul sec. XX (Andi Mihalache), tezaurul de manuscrise de la mănăstirile Golia și Cetățuia etc.

Nu putem decât să menționăm utilitatea unui asemenea anuar, mai ales că la Iași se desfășoară, din câte știu, singurul simpozion național de acest gen, dedicat monumentelor istorice; a devenit, deja, tradițional. Anuarul celei de-a VII-a ediție, 2005, fără îndoială, va apărea anul acesta, în toamnă.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Caiete de antropologie istorică“, anul IV, nr. 1 (7), ianuarie-iunie 2005, Cluj-Napoca, Editura Accent, 468 p.

Cu patru ani în urmă, era lansată la Cluj revista „Caiete de antropologie istorică“, publicată de Seminarul de Antropologie Istorică, din cadrul Catedrei de Istorie Modernă a Facultății de Istorie și Filosofie la Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca, într-o încercare de a oferi noi perspective istoriografiei românești, până atunci încă dominată de curentul pozitivist. În ciuda faptului că noua manieră de a gândi istoria, lansată de Marc Bloch și Lucien Febvre prin intermediul revistei „Annales“, s-a bucurat de un succes extraordinar peste hotare, acest succes însă nu a avut un ecou prea mare în spațiul românesc, a cărui istoriografie a rămas fidelă în cea mai mare parte tradiției pozitvistice, desigur cu unele excepții salutare, precum Gheorghe Brătianu sau Alexandru Dușu. În ultimii ani, însă, se manifestă o tendință tot mai puternică de preluare și adaptare a modelul „Annales“ iar revista de față se încadrează în acest curent.

Lansată în anul 2002, revista „Caiete de Antropologie Istorică“ a ajuns deja la cel de-al șaptelea număr, arătând astfel că, deși puțin abordat până acum, acest domeniu dispunea de resurse nebănuite în istoriografia românească și doar o neînțeleasă reținere de a părăsi tradiția pozitivistă a făcut ca, până acum, încercările de a aborda noul demers istoric să fie atât de puțin numeroase. Subiectul abordat este cel al sărbătorilor, mai ales cele comemorative, atât religioase, cât și politice, a modului în care acestea influențau viața comunității, a felului în care erau receptate de sensibilitatea colectivă, în funcție atât de mesajul transmis, cât și de modul în care se realiza această transmitere.

Numărul de față este structurat în opt segmente: un prim segment, care este de fapt cel mai consistent și constituie de fapt baza revistei, este consacrat studiilor referitoare la problematica sărbătorilor și a semnificațiilor acestora și, întrucât aceasta reprezintă partea cea mai importantă a revistei, ne vom opri mai mult atenția asupra ei. De data aceasta, ordinea în care apar aceste studii este cea cronologică, reprezentând o schimbare față de numerele precedente, în care nu a existat o astfel de preocupare. Primele trei capitole se concentrează asupra unor probleme legate de celebrări aparținând Evului Mediu: primul, realizat de profesorul Alexandru-Florin Platon, este consacrat probabil celui mai important moment legitimator al puterii din întreg ceremonialul medieval, acela al încoronării și al simbolismului diferitelor părți ale corpului în cadrul acestui ritual. Studiile următoare, aparținând unuia Mariei Lupescu Makó iar celălalt Mariei Crăciun, propun o altă abordare, aceea a unei priviri de ordin mai general asupra acestui fenomen, în cadrul perioadelor istorice

asupra cărora și-au oprit atenția: primul este intitulat „Reglementarea sărbătorilor în Ungaria medievală”, axându-se mai ales pe aspectul juridic și canonic al acestor reglementări, oferind hotărârile unor concilii în acest sens, iar cel de-al doilea are titlul „Polipticul și Devoțiunea Euharistică în Transilvania Evului Mediu Târziu”, cuprinzând practic două părți, una referindu-se la rolul simbolic al arhitecturii spațiului de cult în cadrul ceremoniei religioase iar a doua la aspecte ale actului liturgic în Transilvania secolelor XIV-XVI. În cazul acestor studii, trebuie să facem însă și două observații critice: titlul ales în cazul primului dintre ele nu precizează faptul că subiectul abordat este exclusiv cel al sărbătorilor de cult, ale sărbătorilor Bisericii, cu alte cuvinte, putând cauza astfel unele confuzii; în cazul celui de-al doilea, practic putem spune că avem de-a face cu două studii într-unul singur, cele două părți pe care deja le-am menționat putând foarte bine să facă obiectul unor cercetări independente, această contopire a lor fiind, în opinia noastră, oarecum grațuită.

Următoarele cinci studii tratează diverse teme aparținând problematicii istoriei moderne. Două dintre ele s-au oprit asupra unor teme de asemenea de ordin general: „Metamorfozele sărbătorii sub impactul sensibilităților moderne”, realizat de Simona Nicoară, și „Sărbătoare, alteritate și conflict social în premodernitatea românească”, al cărui autor este profesorul universitar Sorin Mitu. Celelalte trei au în vedere anumite cazuri particulare, precum cel al aniversării a 50 de ani de la revoluția pașoptistă, propus de Mihai Chiper, studiul „Mihai Viteazul și ceremoniile corpului absent” al profesorului Andi Mihalache, tratând simbolistica uciderii voievodului și a rolului pe care l-a jucat acest eveniment în discursul național din perioada 1866-1920, și în fine „Ceremonialul și simbolistica puterii în Austro-Ungaria: cazul încoronărilor regale”, în care profesorul Ion Cârjă se oprește asupra aceluiași moment ales și de profesorul Alexandru-Florin Platon, însă de data aceasta din perspectiva modernității.

Tematica ultimelor șase studii aparține epocii contemporane și ne oferă o privire interesantă asupra diverselor categorii de sărbători și comemorări existente, un numitor comun al acestora fiind permanentă asumare de către puterea politică, fie ea regimul lui Carol al II-lea, fie cel comunist, a momentului comemorativ și exploatarea acestuia în interes propriu: „Ceremoniile publice, Biserica Ortodoxă și regimul carlist” al lui Bogdan Moșneagu, „9 sau 10 Mai? Sărbătorirea independenței de stat a României în tranziția de la democrație la democrația populară” al lui Virgiliu Țărau, „Sărbătorile comuniste de la comemorare și celebrare la îndoctrinare (1947-1953)” realizat de Mihai Teodor Nicoară, „Cult și sărbătoare în România comunistă: cazul lui Nicolae Ceaușescu” propus de Manuela Marin, „1 Decembrie la Cluj” aparținând Elenei și lui Constantin Bărbulescu. Face excepție doar ultimul, cel de-al șaselea, intitulat „Între spații ale amintirii și locuri ale memoriei. Comemorarea a 15 ani de la revoluție, în Timișoara”, aparținând Sidoniei Grama, care mută obiectul cercetării din sfera comemorării publice în cea privată.

Deși poate că nu aceasta este ceea ce și-au propus autorii studiilor, ceea ce iese în evidență din lectura acestora, la un nivel mai general, este diferența între ceea ce însemna sărbătoare în Evul Mediu și manifestările acesteia și ceea ce reprezintă aceasta în epoca modernă și contemporană. Sărbătoarea medievală este în primul rând una religioasă, în care Biserica este actorul principal iar puterea seculară este doar un asistent și un participant. Desigur, nu este deloc vorba de o absență, însă, în cadrul „manifestărilor publice”

medievale, Biserica este partenerul dominant. În epoca modernă și contemporană, raporturile sunt inversate: în cadrul sărbătorilor publice, fie ele laice sau religioase, puterea seculară deține rolul principal, în timp ce Biserica este împinsă oarecum într-un plan secund.

Cel de-al doilea segment, intitulat „Medalion”, cuprinde o scurtă biografie a reputatului istoric francez Roger Chartier, figură marcantă a istoriografiei franceze cu preocupări în domeniul practicilor de lectură, a funcționabilității și adresabilității cărții tipărite, a ideii de autor, urmată de un interviu cu acesta, pe tema propriei viziuni asupra istoriei și asupra proiectelor istoriografice avute în vedere. Continuă apoi cu „Atelierul istoricului”, ce propune prezentarea unei vizite făcute la 18 iunie 1839 de domnitorul Țării Românești, Alexandru Ghica, copiilor orfani din București întreținuți pe seama statului. În legătură cu acest segment, avem din nou de făcut o observație critică, anume că subiectul prezentat de „Atelierul istoricului” pare desprins de tematica revistei în ansamblul ei. Capitolul următor, cel al dezbaterilor, oferă o dezbatere asupra comemorărilor lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Putna și a rolului pe care acestea comemorări îl au în construirea unei identități românești, prin prisma reproiectării personalității domnitorului în memoria colectivă a românilor. În fine, revista se încheie cu un capitol rezervat recenziilor și cu o scurtă notă asupra noutăților editoriale ale anilor 2004 și 2005, urmate de rezumatele, atât în limba română cât și într-o limbă de circulație internațională, a studiilor conținute în acest număr.

În final, putem spune că revista de față dovedește că istoriografia românească poate aborda cu succes domeniul antropologiei istorice, atât de puțin preferat la noi, creând poate un nou curent istoriografic și oferind modele demne de a fi urmate.

ANDREI SĂLĂVĂSTRU

„Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, VI-VII, n° 6-7/2004-2005 (a cura di: Ioan-Aurel Pop, Cristian Luca, Florina Ciure, Corina Gabriela Bădeliță), Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, Bucarest-Venezia, 2005. 619 p.

Într-o epocă plasată sub semnul provizoratului, când inițiativele științifice proiectate pe „durata lungă” reprezintă mai curând o excepție, continuitatea oricărei publicații istorice românești editate în strainătate constituie un prilej de satisfacție pentru reprezentanții acestui domeniu de cunoaștere. În situația de față, revista ajunsă la a șasea apariție este un exemplu privind dorința perpetuării unei activități culturale inițiate de iluștri predecesori care au întemeiat școlile românești pe tărâmul patriei vechii culturi latine. Mai mult decât atât, în noul context al integrării europene a României, relevarea legăturilor istorice cu Occidentul, sublinierea caracterului intim european al culturii noastre constituie un obiectiv asumat în mod natural de mediile academice autohtone. Echipa de cercetători de la Institutul de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția, în frunte cu istoricul Ioan-Aurel Pop, a ilustrat în ultimii ani exemplar această menire a intelectualilor români aflați peste hotare.

Sumarul volumului supus analizei conține, deopotrivă, studii istorice și aspecte culturale și artistice. Prima secțiune, intitulată *Stefano il Grande, principe di Moldavia (1457-1504), e l'Europa del suo tempo* urmărește, în consonanță cu emulația care a marcat mediul istoriografic românesc, comemorarea personalității principelui român de la a cărui trecere în eternitate s-au scurs cinci secole, precum și situația Europei din vremea sa. În cadrul tomului sunt reunite contribuțiile prezentate cu prilejul Simpozionului Internațional organizat de Academia Română din Roma și Institutul de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția, găzduit de Cetatea Eternă în septembrie 2004. Aceasta pune alături de cercetările unor istorici români consacrați investigațiile întreprinse de tineri doctoranzi și masteranzi români și italieni. În acest sens, grupajul reunește mai întâi studiile semnate de cunoscuți specialiști români precum Victor Spinei (*Note sull'evoluzione della Moldavia prima di Stefano il Grande*), Ion Toderașcu (*Stefano il Grande (Ștefan cel Mare) – principe romeno*) și (*Stefano il Grande – anni di pace e anni di guerra*), Ștefan Andreescu (*Pătrăuți e Arezzo: un paragone e le sue conseguenze*), Alexandru Simon (*Quello ch'è appresso el Thurcho. About a Son of Stephen the Great*). Totodată trebuie remarcat interesul deosebit pentru Ștefan cel Mare manifestat de unii istorici italieni, ca Cesare Alzati (*La Moldavia nel contesto delle tradizioni religiose e culturali dell'Europa*), Gianluca Masi (*Stefano il Grande e la Moldavia nei Commentari di Andrea Cambini e Theodoro Spandugino Cantacuzeno*), Teresa Ferro (*La figura di Stefano il Grande nella Descriptio Moldaviae di Dimitrie Cantemir*), Michaela Dal Borgo (*In Senatu senator, in foro civis, in habitu princeps: i Dogi di Venezia al tempo di Stefano il Grande (1457-1504)*), Gianfranco Giraudo (*Note extravaganti sulla „svolta“ del XV secolo*).

Contribuțiile istoricilor cu preocupări de istorie transilvăneană pun în evidență deschiderea deosebită a școlii istorice de dincolo de Carpați, atât sub raportul repertoriului tematic, cât și în ceea ce privește înnoirile metodologice. Acestea sunt reunite sub titlul sugestiv *Fontes Rerum Transilvanicarum*, și cuprind studii semnate de Ioan-Aurel Pop (*Tra gli Asburgo e gli Ottomani: la Transilvania alla metà del XVI secolo*) și Florina Ciure (*Il principato di Giorgio Rákóczy I (1630-1648) alla luce di alcuni documenti veneziani inediti*).

Un consistent grupaj, intitulat *Varia Historica*, înglobează studii aparținând unor istorici și filologi care abordează subiecte pornind de la raporturile dintre Orient și Occident după Cruciada a IV-a, impactul mongol, instaurarea și consolidarea dominației otomane în bazinul Mării Negre și Sud-Estul Europei, până la cele privitoare la participarea Țărilor Române și apoi a Regatului Român la relațiile internaționale ale timpului și imaginarul politic al lumii moderne. Această impresionantă varietate tematică este ilustrată de studiile semnate de Șerban Marin (*A Precedent to the Fourth Crusade. The anti-Byzantine Campaign of Doge Domenico Michiel in 1122-1126 according to the Venetian Chronicles*), Thomas Tănase (*Le «khan» Nogaï et la géopolitique de la mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislas, custode de Gazarie*), Iulian Mihai Damian (*Dixit mihi quidam nobilis valaccus... Considerazioni in margine ad un „exemplum“ di S. Giacomo della Marca*), Ovidiu Cristea (*Venise et le problème du concours militaire ottoman au temps du règne de Bayezid II*), Iuliana Vătui (*Le privilège de Collegium Poetarum et Mathematicorum viennois (1502-1508) à couvrir de lauriers ses diplômés: sur une forme humaniste de remis des diplômes*), Andrea Fara (*Italici in Tran-*

silvania tra XIV e XVI secolo), Adriano Papo (*Ludovico Gritti e i principi romeni*), Gianluca Masi (*La lettera di Antonio Pandolfi a Piero Machiavelli sulle vicende del principato di Moldavia negli anni 1547-1563 (cod. Pal. 815 della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)*), Alexandru Simon (*La place chrétienne de la foi des Roumains de Transylvanie en 1574*), Cristian Luca (*Attività mercantile e sistema creditizio nell' area del Basso Danubio alla fine del Cinquecento*), Hans-Cristian Maner (*The „Repelling of the Great Turk“ in Southeast European Historiography*), Rafael-Dorian Chelaru (*Paolo Sardi and the conflict between the Italian and Hungarian missionaries in Moldavia*), Mirela Andrei (*I romeni della Transilvania e l'imperatore austriaco. La metamorfosi del mito del „buono imperatore“ (fine '700–secondo '800)*), Ioana Mihaela Bonda (*L'immagine della Santa Sende nei periodici romeni della Transilvania (1891-1900)*), Rudolf Dinu (*L'alleanza ideale: appunti per la storia delle relazioni italo-romene nell'ambito Triplice Alleanza (1883-1903)*).

Un spațiu important în economia publicației îl ocupă ultima secțiune, intitulată *Studia litteralia et culturalia*. Aici sunt analizate unele destine intelectuale marcate de neliniști metafizice tulburătoare, emblematic pentru ambianța culturală românească din perioada interbelică. În acest cadru se înscriu studiile semnate de Liviu Bordaș (*Breve nota su Dora d'Istria e la Transilvania*), Corina Gabriela Bădeliță (*Mircea Eliade e l'eterno ritorno...a Venezia*), Roberto Merlo (*Getica vs. Getica. Un episodio di storia della cultura romana interbellica*), Otilia-Ștefania Pop Damian (*Nuove testimonianze su Claudiu Iosipescu (1894-1956) e la fondazione della cattedra di lingua e letteratura romana all'Università „La Sapienza“ di Roma*), Afrodita Carmen Cionchin (*Letteratura triestina come letteratura della crisi d'identità*), Mariana Burnel (*Referenzializzazione e spazialità configurativa (riflessioni sintattiche sull'iconicità plastica)*). Remarcabilă este, și în acest caz, apartenența la un model comun de exprimare a tinerilor cercetători români și italieni, mai ales în ceea ce privește domeniile situate la granița dintre istorie, literatură comparată și filosofie.

Volumul se încheie cu o secțiune dedicată recenziilor (*Recensioni*) menită să semnaleze câteva dintre cele mai recente contribuții istoriografice românești și italiene.

Numărul de față al revistei se circumscrie efortului de promovare a culturii române în mediul occidental prin intermediul unor instituții cu o prestigioasă tradiție europeană, exemplar coordonate în ultimii ani de reprezentanți de seamă ai mediului academic autohton. Totodată, ea este menită să semnaleze posibilitatea unor convergențe în planul cercetării, materializate ca urmare a unor preocupări comune cercetării istorice occidentale și românești, dincolo de decalajele în planul metodelor și resurselor de care dispun cele două. Din acest ultim punct de vedere, confruntarea manierelor de abordare în cadrul unor asemenea publicații poate contribui la formarea tinerilor specialiști, mai ales că mulți dintre autori sunt beneficiari ai burselor „Nicolae Iorga“ și „Vasile Pârvan“.

Publicația prezentată aici constituie un excelent instrument de propagare a valorilor culturale românești prin intermediul reprezentanților întregii geografii universitare a țării. Ea se constituie, totodată, într-un remarcabil for intelectual care își propune să-i promoveze pe cercetătorii aflați la început de drum, opțiune care poate reprezenta un îndemnul la deschidere pentru toate periodicele românești de profil.

BOGDAN-PETRU MALEON

■ „Anuarul Școlii Doctorale «Istorie. Civilizație. Cultură»“, I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, 528 p.

Noua publicație istorică lansată recent de colegii istorici clujeni constituie, după știința noastră, o inițiativă unică în peisajul academic de profil. Ea reflectă concepția acestora față de una dintre cele mai importante trepte de perfecționare științifică, reorganizată acum sub forma *Școlii doctorale*. Plasată sub titlul generos „Istorie. Civilizație. Cultură“, care sugerează spiritul european și deschiderea spre interdisciplinaritate, revista își propune să recupereze un spirit de emulație intelectuală pervertit în perioada dictaturii comuniste.

Volumul de față reunește materialele comunicate cu prilejul sesiunii naționale a doctoranzilor al cărei obiectiv, asumat cu acest prilej și de editori, a fost instituționalizarea unei practici care „să reflecte stadiul cercetărilor și dezbaterilor științifice“. Totodată, noua formulă urmează să reprezinte laboratorul unei renovări istoriografice, în sensul promovării investigațiilor asupra unor subiecte inedite, mai ales pe baza surselor mai puțin frecventate. Acest demers poate constitui un stimul pentru celelalte instituții de învățământ superior care organizează astfel de module, inclusiv în ceea ce privește publicarea lucrărilor prezentate cu prilejul manifestărilor științifice dedicate doctoranzilor. În același timp, astfel de inițiative vor trebui să îmbrace forma unor ateliere, care să prilejuiască un schimb fertil de idei între tinerii cercetători. Se impune ca ele să aibă în vedere atât problemele de ordin conceptual sau metodologic, acute în fazele incipiente ale cercetării, cât și rezultatele concrete obținute în urma unor minuțioase investigații asupra izvoarelor.

La nivelul organizării materialului s-a optat pentru o dispunere clasică, în funcție de structura orientărilor majore de cercetare. Astfel, un prim capitol este consacrat Istoriei Antice, într-o dublă abordare, care privește *tipurile spiritualității și spațiul social*. Urmează Istoria Medievală și Istoria Artei care grupează un triptic privitor la *concepțe și discursuri medievale, centre și manifestări transilvănene, vini și pedepse în Transilvania*. Istoria Modernă se concentrează asupra a ceea ce a reprezentat *mediul de viață, mijloacele și scopurile educației, sacrul politicii, politica sacrului, oamenii Bisericii*. Istoria Contemporană ia în discuție câteva teme de actualitate precum *Formule europene. Acțiuni europene și consecințe regionale, Minorități: izolare, respingere și protecție, Soarta Bisericii*.

Studiile și articolele reunite în volumul care face obiectul acestei prezentări sunt corect alcătuite din punctul de vedere al normelor științifice în vigoare, iar temele vizează arii inedite de cercetare. Inițiativa universitarilor clujeni se cuvine a fi apreciată și poate constitui un model pentru celelalte mari centre universitare din România.

BOGDAN-PETRU MALEON

■ „Analele Putnei“, I, 1, 2005, Centrul de Cercetare și Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna, 166 p.

Între gesturile comemorative consacrate marcării celor 500 de ani scurși de la trecerea în eternitate a lui Ștefan cel Mare, cele întreprinse cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului

Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, sub ocrotirea Sfintei Mănăstiri Putna și prin efortul competent al istoricilor Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, se plasează într-o categorie care ilustrează exemplar personalitatea și faptele marelui domn. Acest efort a urmărit recuperarea sistematică a izvoarelor narative (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*), ecurile în posteritatea populară (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în legendă*), precum și cele mai semnificative contribuții ale istoricilor (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*) sau cercetătorilor preocupați de istoria ecleziastică (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Biserica. O lecție de istorie*). În completarea firească a unor astfel de demersuri, a văzut lumina tiparului un volum de studii (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al creștinii creștine*) care reunește cele mai recente contribuții de profil, prezentate în cadrul simpozionului găzduit de mănăstirea Putna în perioada 18-25 aprilie 2004. Încununarea inițiativelor menite să comemoreze personalitatea marelui principe este reprezentată de lucrarea monografică realizată de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, inspirat intitulată *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005. Cei doi istorici și-au circumscris demersurile pe „durata lungă”, astfel încât au decis să organizeze „Centrul de Cercetare și Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna”, proiect ambițios destinat să restituie mărturiile și operele istorice legate de Ștefan cel Mare, în paralel cu promovarea unei vaste activități editoriale prin intermediul căreia să fie pusă în valoare personalitatea voievodului. Din această ultimă perspectivă, sinteza amintită constituie primul pas pe acest drum, iar publicația despre care dorim să atragem aici atenția, fie și într-o succintă manieră descriptivă, constituie un elocvent exemplu de continuitate în plan științific.

Conținutul revistei reprezintă o fericită îmbinare între experiența unor istorici consacrați și dorința de afirmare a tinerilor cercetători. Volumul se deschide cu două studii semnate de Liviu Pilat și Maria Magdalena Székely privitoare la cultul Sfintei Cruci în Europa Orientală și în spațiul de la est de Carpați. În primul dintre acestea, autorul pornește de la investigațiile existente și relevă semnificația ideologică a acestui simbol, punând în evidență existența cultului Sfintei Cruci în vremea lui Ștefan cel Mare, încă înainte de anul 1472, când atenția pentru acesta a devenit tot mai pronunțată. Al doilea studiu urmărește să scoată în relief importanța relicvelor, în special a fragmentelor din lemnul sfânt, la nivelul edificiului simbolic al puterii medievale. În ceea ce privește Moldova, autoarea arată că biserica de la Pătrăuți, care avea hramul înălțării Sfintei Cruci (14 septembrie), este posibil să fi adăpostit un fragment al acestei relicve, după cum se întâmpla în creștinătatea timpului cu lăcașele similare. Astfel se poate explica respectul deosebit manifestat de Ștefan cel Mare pentru aceasta. Studiul următor, subscris de Ștefan S. Gorovei, privește un epitrahil cu chipurile lui Ștefan cel Mare și al Mariei Voichița, ale căror nume sunt scrise în grecește. În urma unei analize minuțioase, istoricul a eliminat o serie de confuzii perpetuate la nivel istoriografic, stabilind că obiectul liturgic a fost dăruită mănăstirii Pătrăuți de către marele voievod.

În cadrul investigației consacrate celebrei broderii dăruite de voievodul moldovean, spre 1500, mănăstirii Zografu, Petre Ș. Năsturel revine asupra unor ipoteze mai vechi, considerând de această dată că nu ar fi vorba despre un steag de luptă, și nici măcar despre un „prapur bisericesc”, așa cum afirmase anterior, ci despre o „poală de icoană”. Următoarele două contribuții, semnate de tineri cercetători, se circumscriu domeniului istoriei sociale. În primul dintre acestea, Constantin Crăescu discută problema controversată a viteji-

lor lui Ștefan cel Mare, ajungând la concluzia că aceștia erau proprietari de pământ, adică boieri, și serveau în oștile de pe lângă curțile domnești. Al doilea text, semnat de Lucian-Valeriu Lefter, este consacrat portativului social moldovenesc din secolul al XV-lea, cu o privire specială asupra structurilor familiale și poziției față de proprietate a boierilor din zona Vasluiului. Cu acest prilej, autorul aduce noi argumente privitoare la caracterului multietnic al boierimii moldovenești și în sprijinul ideii că marii proprietari de pământ alcătuiau un grup legat prin multiple relații de rudenie, care a deținut frâiele puterii în Moldova. Cercetarea întreprinsă de Mircea Ciubotaru urmărește să clarifice problema statutului prizonierilor luați de Ștefan cel Mare din sudul Poloniei cu prilejul expediției de represalii întreprinse în 1498. Inventarierea unor oicunime de origine ucraineană îl conduce la identificarea a patru localități din ocolul târgului Hârlău despre care avansează ipoteza unei posibile colonizări cu acești prizonieri. Textul lui Andrei Pippidi pune în legătură analele ștefaniene, folclorul și cronicistica târzie, întemeiată pe tradiție, cu ecouri din mediul turcesc, grecesc, lumea slavă a Balcanilor și Occident ale faptelor întreprinse de marele domn. Studiul semnat de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei relevă, într-o manieră convingătoare, netemeinicia ipotezelor vizând călugărirea lui Ștefan cel Mare în ultimele momente de viață. La acest rezultat autorii ajung prin convocarea unui mare număr de surse și printr-o abordare comparativă menită să pună într-o lumină veridică momentele anterioare „marii treceri” și contextul înhumării voievodului. Materialul alcătuit de Ovidiu Cristea inventariază informațiile referitoare la Ștefan cel Mare oferite de izvoarele narative și diplomatice venețiene. Propunând grile diferite de lectură, în funcție de caracterul acestor mărturii, istoricul ajunge la concluzia că, în ciuda interesului deosebit pe care a reușit să-l suscite Ștefan cel Mare, atât variațiile înregistrate la nivelul terminologiei menite să desemneze realitățile spațiului moldovenesc, cât și diferențele cantitative și calitative vizibile la nivelul surselor, se datorează formației fiecărui autor, posibilităților de informare dictate de distanțele mari care separau cele două zone și conjuncturilor istorice variabile. Cercetarea întreprinsă de Ștefan Andreescu reia discuția pe marginea epistolelor expediate din stepa tătară de Zaccaria Ghizolfi, ultimul senior de Matrega, prilej cu care îl plasează în orizontul politic al epocii și clarifică sensul relațiilor acestuia cu Ștefan cel Mare. Reluând vechile discuții consacrate feudelor ardeleni ale lui Ștefan cel Mare, Ștefan S. Gorovei stabilește, pe baza izvoarelor, că regele Matias al Ungariei a „dăruit” voievodului moldovean Ciceul și Cetatea de Baltă ca o compensație pentru pierderea Chilie și Cetății Albe și pentru a-l păstra în alianță cu regatul ungar. Pe baza unei analize minuțioase a izvoarelor diplomatice, autorul precizează că Matias i-a cedat aceste feude cu prilejul reluării raporturilor cu Moldova, pe baza tratatului din 1475, adică în 1486 sau 1487, înclinând mai curând spre cel de al doilea an. În studiul alcătuit de Liviu Pilat, consacrat raporturilor dintre Biserică și Putere în a doua jumătate a secolului al XV-lea, autorul relevă că orice separare între temporal și spiritual la nivelul abordării epocii, precum și între domeniile de acțiune care corespund acestora, nu poate fi decât pur teoretică. Cu acest prilej, analizează prezența mitropolitelor în fruntea sfatului domnesc, arătând că în aceste condiții ei își asumau rolul de contrafort al puterii seculare, atunci când aceasta trecea prin perioade de criză. Ultimul text, semnat de Maria Magdalena Székely, reprezintă o cercetare de factură antropologică asupra gesturilor lui Ștefan cel Mare, așa cum sunt acestea înfățișate în izvoarele narative. Volumul este completat de o utilă bibliografie, care conține producția istoriografică lansată cu prilejul comemorării ștefaniene.

Chiar și această sumară enumerate a temelor abordate dă măsura complexității proiectului, lăsând să se întrevadă realizările viitoare. Din acest punct de vedere, publicația are toate datele pentru a deveni un punct de reper și un model în peisajul istoriografic autohton, atât datorită calității științifice intrinseci a materialelor, cât și prin faptul că urmărește să se constituie într-o adevărată școală pentru tinerii istorici porniți pe calea afirmării.

BOGDAN-PETRU MALEON

Viața științifică

Manifestările științifice legate de „Zilele Universității”

În contextul simbolic al universităților, înființarea joacă un deosebit rol legitimant pentru instituția în cauză. Din această perspectivă, anul 2005 a reprezentat momentul celebrării celei mai vechi universități românești, cea inaugurată în 1860 la Iași de domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza. Aniversarea a îmbrăcat forme speciale la Facultatea de Istorie, cei 145 de ani de evoluție ai instituției ieșene de învățământ superior fiind consacrați atât formal cât și științific. În perioada 25-29 octombrie 2005, în cadrul Facultății s-au desfășurat manifestări științifice cunoscute sub numele generic *Zilele Universității*. Registrul științific a fost privilegiat în dauna celui festiv, ca un semnal al înnoirii de model universitar într-o lume a competiției. Amploarea concedată evenimentului, care s-a întins pe durata a cinci zile, a dorit să ilustreze nivelul cercetării științifice, în diversele sale forme.

Programul acțiunilor a fost deschis cu prezentarea de cărți aparținând unor istorici ieșeni. Moderată de decanul Facultății, Alexandru-Florin Platon, festivitatea a fost înlocuită cu discuția lucrărilor respective. Meritele lui Bogdan Petru Maleon, care a prezentat volumul de documente editat de Alexandru-Florin Platon și Laurențiu Rădvan, *De la cetatea lui Dumnezeu la Edictul de la Nantes. Izvoare de istorie medievală (sec. V-XVI)*, apărut la Iași în anul 2004, ale lui Victor Spinei (care s-a referit la cartea lui Leonidas Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, 2005), sau Mihai Cojocariu, cu referire la volumul al V-lea din seria inițiată de Gheorghe Platon, *de la constituirea națiunii la Marea Unire*, Iași, 2005, Gheorghe Cliveti, ce a prezentat ediția întocmită de Dimitrie Vitcu și Gabriel Bădărau la *Regulamentul organic al Moldovei* (Iași, 2004). Claudiu Topor, într-o reflectare a lucrării lui Gabriel Bădărau, *Raporturi politice româno-habsburgice, de la Unire la Independență*, Iași, 2004, Ioan Ciupercă, care s-a aplecat critic asupra volumului de studii coordonat de Ion Agrigoroaiei (ceilalți autori fiind Ovidiu Buruiană, Gh. Iacob și Cătălin Turliuc), *România interbelică în paradigmă europeană*, Iași, 2005 și Victor Spinei, împreună cu Cătălin Turliuc, care au prezentat compendiul de istoria românilor apărut la Cluj-Napoca în 2004 și intitulat *Istoria României. Compendiu*, coordonatori fiind istoricii clujeni I.A. Pop și I. Bolovan (prinre coautori întâlnind și pe Gh. Iacob) au fost, din această perspectivă, incontestabile.

A doua zi a reuniunilor științifice organizate la Facultatea de Istorie a fost alocată, în principal, trecutului Universității. Proiectul novator în plan metodologic al rescrierii devenirii instituției a făcut obiectul simpozionului intitulat *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași – 145 de ani*. Perspectiva anului 2010, atunci când se vor împlini 150 de ani de la crearea primei instituții de învățământ superior din România, a dominat abordările și a fost evocată, explicit, de moderatorul întâlnirii, Gh. Iacob. Ordinea cronologică a evenimen-

telor privind evoluția Universității a predominat. Gabriel Bădărau, *Academia Mihăileană – precursora a Universității ieșene*, Dumitru Ivănescu, *Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și universitarii ieșeni*, Gheorghe Palade, *Universitatea din Iași și Unirea Basarabiei*, Ion Agrigoroaiei, *Universitatea din Iași în orizontul academic european interbelic*, Mariana Momanu, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” în anii sovietizării învățământului superior românesc*, Cătălin Turliuc, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” la 100 de ani și Gheorghe Iacob, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” (1860-2005). Repere* au evidențiat devenirea învățământului ieșean, avatarurile instituției și ale corpului profesoral de aici în cei 170 de modernitate românească (de la Academia Mihăileană) surprinși în studiile menționate anterior. Studiile lui Sorin Iftimi, privind *Simbolurile Universității din Iași*, și al lui Ovidiu Buruiană, *legat de Studenții evrei la Universitatea din Iași în primul deceniu interbelic*, au încercat să ofere dimensiunea de simbolică și de viață socială care însoțesc fenomenul politic și educațional universitar.

În aceeași zi (a doua a manifestărilor, 26 octombrie 2005), profesorii de la Catedra de Istorie veche și arheologie au organizat o masă rotundă, moderată de Nicolae Ursulescu, în care s-au prezentat *Date recente privind istoria comunităților cucuteniene*. Participanții la dezbateri au fost numeroși, atât cadre de la Facultatea de Istorie din Iași (Vasile Cotiugă, Atilla László), sau doctoranzi, masteranzi și studenți ai acestei Facultăți (G. Bodi, Raluca Kogălniceanu, B. Minea, Roxana Munteanu, Letiția Scarlat, Loredana Solcan, F.A. Tencariu etc.), cât și invitați de la alte instituții de cercetare (D. Boghian, R. Dumitrescu, Gh. Dumitroaia, S. Ignătescu, Lăcrămia Istina, V. Merlan, D. Nicola, C. Preoteasa, Ioana Robu, Senica Țurcanu, Corina Ursache, M. Văleanu).

Ziua a treia a *Zilelor Universității* a adus o premieră în viața științifică a Facultății, prin *Sesiunea științifică a doctoranzilor Facultății de Istorie*. Inițiativa, lăudabilă în sine prin încercarea de a evidenția parcursul de început al tinerilor cercetători legați de mediul academic ieșean, a fost grevată de lipsa de împărțire pe secțiuni a comunicărilor și de minima lor selecție: Raluca Kogălniceanu, cu *Aplicarea testului X^2 (hi pătrat) în arheologie. Studiu de caz: necropola de la Cernica, Letiția-Florența Scarlat, Noi descoperiri de instalații de foc în aria culturii Precucuteni*, Ovidiu Boldur, *Tafrali, Pârvan, Andrieșescu: în jurul unei probleme controversate*, Liviu Pilat, *Redemptor Noster. Moldova și republica Christiana la 1476-1477*, Bogdan-Petru Maleon, *O schimbare de domn la mijlocul secolului al XVI-lea și rolul elitei clericale moldovenești*, Cristian Ploscaru, *Influență franceză și politici culturale în Moldova epocii regulamentare*, Gabriel Leanca, *Vasile Alecsandri și propaganda românească în Franța. 1849-1859*, Ionuț Nistor, *Pacea de la București din 1913: „chestiunea aromână”*, Claudiu Topor, *Un moment controversat al relațiilor României cu Austro-Ungaria: vizita generalului Conrad von Hötendorf la București (noiembrie 1912)*, Ovidiu Buruiană, *Identitatea liberalismului românesc interbelic*, Radu Filipescu, *Atitudini românești pro/contra U.R.S.S. în perioada interbelică*, Vasilica Sârbu, *Adolf Hitler și premiile Nobel*, Radu Cazac, *Franklin D. Roosevelt și conceptul de autodeterminare în timpul celui de-al doilea război mondial*, Paul Nistor, *Anul 1947 în relațiile româno-americane și Dan Măță, cu Considerații cu privire la vizita generalului Charles de Gaulle la București (mai 1968)* au adus în discuție teme diverse, abordări metodologice inovatoare în domeniul istoric, chiar dacă nu întotdeauna suficient aplicabile în cercetarea trecutului. Întâlnirea s-a dovedit utilă, finalmente, radiografiind cercetarea tinerilor istorici de la Iași și oferind, celor prezenți, imaginea dinamicii din dezbaterile istorice.

În ultimele două zile ale manifestărilor dedicate *Zilelor Universității*, s-a desfășurat sesiunea de comunicări tradițională, anuală, din cadrul Facultății. Ea a cuprins două secțiuni alocate oarecum domeniilor delimitate cronologic ale istoriei: istoria medievală în 28 octombrie și, respectiv, istoria modernă și contemporană ziua următoare. Susținute în fața unui public competent, alcătuit din studenții și profesorii de la Facultatea de Istorie, studiile prezentate de istoricii din mediul universitar de sau de cei de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” au generat discuții profesionale menite să clarifice unele aspecte din problematica vizată de cercetători și să deschidă noi posibilități de interpretare. Subiectele au fost diverse, rostul principal al manifestării dovedindu-se – odată în plus tradițional – mai mult acela de a arăta preocupările celor implicați în reflecția asupra trecutului. În prima zi a sesiunii, sub conducerea domnului Alexandru-Florin Platon au susținut comunicări, în afară de moderator („*Tua sacratissima unxio... coordis intima penetret*”, *Corpul în ceremonialul medieval al încoronării*), Maria Magdalena Székely, *Acești pană au murit în războiul cu turcii*, Ștefan Sorin Gorovei, *Politica pontică a lui Ștefan cel Mare. Observații noi*, Laurențiu Rădvan, *O familie boierească mai puțin cunoscută din Țara Românească* și Bogdan-Petru Maleon, *Mănăstirea Probota în secolele XV-XVI. Semnificațiile unor privilegii juridice*. A doua secțiune a sesiunii de comunicări, moderată de domnul Gh. Iacob, a cuprins de asemenea o problematică diversă, cu teme care au acoperit secolele modernității (al XIX-lea și al XX-lea): Leonida Rados, *Chestiunea influenței grecești în cultura română. Dispute istoriografice de secol XIX*, Cristi Ploscaru, *Proiectul republicii aristodemocraticești. Considerații în jurul unei controverse*, Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal și alegerile parlamentare decembrie 1928*, Ioan Ciupercă, *Semnificația unei inițiative prezidențiale: Roosevelt – 1938* și Dan Mâță, ??????. Comunicările susținute au reliefat varietatea aspectelor politice din lumea modernă. Profitul lor intelectual a fost însă redus, discuțiile suscitade au fost minime, lucrările prezentate reliefând mai curând varietatea metodologică și stilistică decât o școală de gândire istoriografică.

În anul 2005, văzut ca un an simbolic dar și pregătitor al manifestărilor dedicate unui secol și jumătate de învățământ superior ieșean, Facultatea de istorie a acordat o mare atenție și o dimensiune largă evenimentului sărbătoririi Universității. Palierul științific a predominat, în dauna celui festiv, deși lucrările s-au dovedit utile în principal pentru schițarea nivelului actual al cercetării istorice din spațiul ieșean. Dincolo de înnoirea evidență pe care o cunoaște domeniul istoriei sub aspectul temelor abordate și a relevanței lor publice sau a metodologiei folosite, rămâne ca proiect individualizarea unor direcții care să ne permită să discutăm despre *școala ieșeană de istoriografie*.

OVIDIU BURUIANĂ

A n i v e r s ă r i

Profesorul universitar doctor Emilian Bold la a 80-a aniversare

Profesorul universitar doctor Emilian Bold – eminentă personalitate a istoriografiei românești contemporane – s-a născut la 20 noiembrie 1925, în localitatea Bădiceni din județul Soroca. La scurt timp, familia D-sale s-a mutat în comuna Luncavița, județul Tulcea. A urmat clasele primare și gimnaziale la școala din această comună, având învățatori foarte buni, cărora le păstrează și astăzi sentimente de profundă recunoștință. În condițiile grele din perioada celui de al doilea război mondial și din anii imediat următori, și-a continuat studiile în cadrul Seminarului Teologic „Sf. Andrei” din Galați, pentru că în anul 1948 să-și dea diferențele și să-și susțină examenul de bacalaureat la Liceul „Vasile Alecsandri” din aceeași localitate. Confruntându-se în continuare cu greutate materiale, s-a angajat ca pedagog la un liceu pentru ca în anul 1950 să înceapă studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. La absolvire, în 1954 (când noi făceam primii pași în amfiteatrele acestei Facultăți), Emilian Bold a fost încadrat ca preparator la Catedra de Istoria României și, după un scurt popas în domeniul arheologiei, s-a specializat în Istoria contemporană, devenind asistent în 1956.

Învățământul istoric din țara noastră (și nu numai cel istoric) era confruntat cu mari dificultăți ca urmare a dogmatismului, a deformărilor grave prin impunerea unor „teze” și „concluzii” prestabilite de așa-zisul materialism dialectic și istoric. Ceea ce ținem să subliniem este faptul că, numai ca urmare a strădaniilor depuse de o parte a profesorilor de la Facultatea noastră, s-a reușit – în pofida unor concesii de suprafață, imposibil de ocolit – a se menține nivelul științific al celor mai multe cursuri și seminarii. Emilian Bold aparține acestei categorii de profesori, care a asigurat o anumită ținută învățământului de la Universitatea ieșeană, ferindu-l de excesele amintitului dogmatism, și căreia noi, ce le-am fost studenți, le datorăm mult, constituind modele demne de a fi urmate.

A îndrumat numeroase serii de studenți de la cursurile de zi și fără frecvență, a depus o muncă susținută pentru valorificarea potențialului de cercetare al studenților în cercurile științifice, în realizarea lucrărilor de licență, a contribuit substanțial la perfecționarea cadrelor didactice etc. Profund atașat școlii, a manifestat un interes deosebit față de realizarea actului didactic, făcându-și datoria în mod exemplar. Este foarte greu să evaluăm, la realele dimensiuni, această față mai puțin cuantificabilă a activității desfășurate la catedră, de-a lungul anilor, în formarea de dascăli, cercetători, muzeografi, arhiviști etc. bine pregătiți.

Pe lângă cursul general de Istorie contemporană a României, cursurile speciale axate pe o tematică majoră s-au constituit în pagini profunde de valorificare a literaturii de specialitate și a cercetărilor proprii, unele materializându-se în volume publicate la editura Universității, fiind primite cu deosebit interes nu numai de studenți, ci și de specialiști.

Rodnica activitate didactică și științifică a făcut să urce treptele ierarhiei universitare: lector în 1961, conferențiar în 1971 și profesor în 1979.

Și-a susținut doctoratul în anul 1969 cu o teză referitoare la România și problema reparațiilor de după primul război mondial, lucrare publicată în anul 1976, la Editura Junimea, sub titlul *De la Versailles la Lausanne*; este o monografie de referință în literatura de specialitate ce tratează această problemă, o carte care își păstrează neștirbită valoarea, chiar după atâția ani.

În ansamblu, a publicat peste 100 de lucrări: volume, studii, articole, recenzii, note în reviste de specialitate; este coautor unor lucrări colective deosebit de valoroase. Prestigiul științific dobândit în rândul specialiștilor din domeniul Istoriei contemporane a României au condus la acordarea, în anul 1990 (cu o mare întârziere, din motive asupra cărora nu stăruim aici), a dreptului de a conduce doctoranzi. În această calitate a contribuit substanțial la elaborarea unor teze de înută științifică, ce au condus la îmbogățirea literaturii de specialitate. De asemenea, a făcut parte din numeroase comisii de susținere publică și acordare a titlului de doctor în istorie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” și la alte instituții universitare și academice din țară.

Pe lângă tema dezbătută în teza de doctorat și în alte studii, remarcăm atenția acordată problemelor cu care s-a confruntat statul român în perioada următoare Marii Uniri, măsurilor economice, politice și sociale menite să consolideze marele act național, eforturilor depuse de diferite cercuri politice în realizarea acestei opere. Activitatea partidelor politice din România interbelică, poziția adoptată față de principalele chestiuni ale perioadei au ocupat un loc important în activitatea de cercetare științifică a profesorului Emilian Bold și un subiect de dezbateră cu studenții. Cercetarea întreprinsă de o echipă de studenți cu reale calități (fapt confirmat pe deplin prin evoluția lor după terminarea studiilor), îndrumată cu competență și dăruire, mai mulți ani, de către profesorul Emilian Bold, s-a finalizat prin elaborarea unei lucrări colective ce trata un subiect „ocolit”, atunci incomod din multe motive: legislația muncii în perioada interbelică. Titlul volumului apărut în anul 1980, *Concesii și restricții în legislația muncii din România 1920-1940*, ni se pare semnificativ pentru maniera de abordare a chestiunii.

Încadrarea istoriei românilor în istoria universală, larga deschidere către înțelegerea atentă a conexiunilor, a influențelor și confluențelor l-a preocupat și-l preocupă permanent. Așa se explică și alegerea temei de doctorat, așa se explică și substanțialele studii publicate în volume precum: *România în relațiile internaționale 1699-1939*, *România în istoria universală* și altele. În contextul politic deschis de decembrie 1989, profesorul Emilian Bold a redactat, singur sau în colaborare, cărți care reprezintă realizări importante în elucidarea unor chestiuni cu semnificații majore în domeniul politicii externe românești, al relațiilor internaționale din perioada interbelică, al derulării evenimentelor din preajma și de la începutul celui de al doilea război mondial. Volumul *Diplomația de conferințe. Din istoria relațiilor internaționale între anii 1919 și 1933 și poziția României* (apărut în 1991), volum distins cu Premiul Academiei, se constituie într-o analiză remarcabilă a acțiunilor diplomatice purtate în cadrul Conferinței de pace de la Paris (1919-1920), a conferințelor care au condus la ceea ce s-a numit „spiritul de la Locarno” și, în mod deosebit, a tratatelor anevoioase purtate în prelungita problemă a reparațiilor de război. Sunt subliniate strădaniile diplomației românești în direcția recunoașterii internaționale a

drepturilor statului român, în special ale celor cuvenite prin participarea la război alături de Antantă și prin contribuția însemnată la victoria acesteia.

În același mare domeniu se înscriu volumele editate împreună cu colegul Ioan Ciuperca: *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil?* (apărut în 1995) și *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale* (apărut în 2001), precum și volumele editate împreună cu regretatul coleg Ilie Seftiu: *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și consecințe* și *România sub lupta diplomației sovietice (1917-1938)*, apărute în același an, 1998. Sunt lucrări care au îmbogățit substanțial istoriografia unui capitol important, plin de semnificații, al relațiilor internaționale, fiind formulate întrebări și răspunsuri ce preocupă nu numai pe specialiști, ci și un public mai larg de cititori. Remarcăm și prezența D-sale în colectivul de autori al *Istoriei Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, apărut în anul 2003, participând la elaborarea capitolului *Politica externă a României în primul deceniu interbelic*.

Dintr-o tematică mai specială, puțin abordată la noi, fac parte interesante lucrări *Războiul de iarnă sovieto-finlandez (noiembrie 1939-martie 1940)*, publicată în 2002 și *Finlanda, țara celor 1000 de lacuri*, publicată în 2004. Atașat profund de instituția noastră, i-a dedicat pagini de analiză a activității și atitudinii adoptate de profesori și studenți și are o contribuție însemnată la volumul apărut cu prilejul aniversării a 125 de ani de existență a Universității din Iași.

Nu putem cuprinde aici întreaga-i activitate, toate rezultatele dintr-o viață de muncă închinată învățământului și cercetării. Am făcut parte din una dintre primele serii de studenți care a beneficiat de îndrumarea competentă a asistentului Emilian Bold. În spatele unei aparente severități, care încerca să acopere o mare timiditate, exista, în fond, o exigență deosebită față de propria-i persoană și, în egală măsură, pentru noi, studenții. În calitate de coleg în fosta Catedră de Istoria României și de colaborator la aceeași disciplină, Istoria contemporană a României, am primit, de-a lungul anilor, un sprijin substanțial în devenirea de specialitate, fapt pentru care-i mulțumesc călduros, și cu acest prilej.

Profesorul universitar doctor Emilian Bold este o prezență activă în Facultatea noastră, un exemplu de muncă creatoare, ordonată, permanentă. În acest moment aniversar, îi dorim D-sale și întregii familii multă sănătate și numai bucurii, realizarea tuturor proiectelor aflate pe masa de lucru. La mulți ani, Doamnă Profesor!

ION AGRIGOROAIEI

Profesorul Attila László în cel de-al 65-lea an al vieții

Un transplant reușit! Un ardelean 100%, prin origini, educație, afinități, s-a integrat treptat, dar total, în cele din urmă, în atmosfera intelectuală a Almei Mater Jassiensis. Tânărul de doar 22 de ani, ajuns într-o seară de iarnă în „târgul leșilor”, după ce-și terminase obligatoriu stagiul militar de la sfârșitul studiilor universitare, avea să facă aici un popas de... 43 de ani. Prima seară și-a petrecut-o în căminul studentesc (pe atunci), care avea să devină sediul Seminarului de Arheologie („Casa Catargi”), unde, ca orice ardelean statornic, profesorul László a rămas și sperăm că va activa încă mulți ani.

Născut la 27 decembrie 1940 în orașul Sfântu Gheorghe, Attila-Zoltán László a urmat studiile pre-universitare la Oradea, unde s-a stabilit familia sa. Încă din anii liceului s-a orientat spre studiile clasice, pe care le-a continuat, din 1957, la Universitatea clujeană. Opțiunea nu a fost întâmplătoare, deoarece existau antecedente majore în familie pentru disciplina arheologiei, atractivă și romantică pentru mulți tineri. Bunicul profesorului László a fost celebrul Ferencz László, întemeietorul Muzeului din Sf. Gheorghe și descoperitorul stațiunii de la Ariușd, unde a practicat, pentru prima oară, pe actualul teritoriu al României, cercetări stratigrafice; corespondența și relațiile pe care le-a avut cu Vasile Pârvan, Gordon Childe, Hubert Schmidt și alți iluștri arheologi ai timpului vorbesc de la sine despre prestigiul științific de care se bucura arheologul din micul oraș transilvănean. Nepotul și-a făcut, de-a lungul anilor, o datorie de onoare din valorificarea moștenirii științifice a bunicului și din reliefaarea locului pe care acesta îl ocupă în istoria arheologiei din România.

Deși la Cluj studentul László și-a însușit temeinic disciplinile clasice, de la mari profesori, precum C. și H. Daicoviciu, I.I. Russu, Kurt Horedt, A. Bodor ș.a., la Iași tânărul preparator și apoi asistent s-a orientat treptat spre cercetarea Preistoriei, chiar dacă obligațiile didactice și apropierea spirituală de un alt ilustru ardelean, Profesorul Nicolae Gostar, care a onorat, prin prezența sa, învățământul istoric ieșean, ar fi constituit premise favorabile pentru continuarea studiilor în această direcție. Dar la Iași tentația Cucuteniului, cu splendida sa ceramică, era prea mare, iar personalitatea Profesorului Mircea Petrescu-Dîmbovița a fost decisivă, în cele din urmă, pentru orientarea tânărului arheolog către Preistorie. Apreciind pregătirea tânărului arheolog, Profesorul Petrescu-Dîmbovița i-a încredințat, chiar din primii ani, conducerea unor șantiere importante, precum cele de la Cucuteni-Mlada, Drăgușeni, Huși, soldate cu rezultate remarcabile, care au adus noutăți absolute în literatura de specialitate. Profesorul László nu a uitat nici locurile de origine, revenind în mai multe rânduri în sud-estul Transilvaniei, unde a cercetat aspectul ariușdean al culturii Cucuteni, prin săpăturile întreprinse la Malnaș-Băi.

Profesorul Petrescu-Dîmbovița i-a încredințat, însă, în cadrul pregătirii doctorale, o altă direcție de cercetare, anume începutul epocii fierului la est de Carpați – perioadă cvasi-necunoscută în acel moment. În curând, rezultatele aveau să apară, datorită abnegației cu care tânărul cercetător s-a dedicat studierii acestei perioade. Dacă astăzi avem un tablou coerent a ceea ce a însemnat Hallstatt-ul timpuriu pe teritoriul Moldovei, acest lucru îl datorăm în cea mai mare parte Profesorului László. Mai mult, studiile sale despre grupurile culturale pe care le-a definit (Grănicești, Corlăteni, Tămăoani, Cozia-Brad) au atras atenția specialiștilor din toată Europa, care le-au inclus în studiile lor asupra Hallstatt-ului. Un rol decisiv în această direcție l-a avut și faptul că Profesorul László și-a promovat cu conveniență rezultatele prin studii publicate în limbi de largă circulație, acordând permanent o atenție deosebită perfecționării sale lingvistice. Am avut ocazia să-l aud de mai multe ori, la diferite reuniuni științifice, pe Profesorul László susținându-și, cu lejeritate, intervențiile în franceză, germană sau engleză.

Cercetările sale în domeniul Hallstatt-ului s-au finalizat în teza de doctorat, pe care a susținut-o cu succes în 1986, iar publicarea unei părți a tezei, în prestigioasa serie *Bibliotheca Thracologica*, i-a adus o binemeritată distincție, prin acordarea, în 1994, a Premiului „Vasile Pârvan” al Academiei Române.

Parcursul didactic și-a urmat calea firească, mai ales după 1990, când aberanta blocare a avansărilor, impusă în învățământul universitar, a fost înlăturată. Astfel, prin concurs, dl. László a devenit conferențiar în 1990, profesor în 1997, iar în 1999 a primit dreptul de conducere la doctorat în specializarea *Arheologie preistorică*. O preocupare permanentă a Profesorului László a fost formarea unor viitori specialiști, atât prin cursurile și seminariile pe care le-a ținut (mai ales cele cu caracter special, care vizează promovarea metodelor moderne și a interdisciplinarității în arheologie), cât și prin practica de șantier, unde a coordonat activitatea a numeroase grupe de studenți. În ultimul timp, se adaugă și îndrumarea mai multor tineri în cadrul pregătirii la doctorat.

Profesorul László se preocupă permanent și de perfecționarea propriei sale informări științifice, fiind la curent cu ultimele noutăți, multe aflându-le în cursul vizitelor de documentare pe care le-a întreprins după 1990, aproape în fiecare an, în diverse țări europene (Germania, Belgia, Italia, Austria, Grecia, Ungaria, Republica Moldova, Ucraina). Cu acest prilej, a fost și un ambasador al învățământului și științei din România, susținând conferințe și cicluri de lecții la prestigioase universități. Este, de asemenea, mereu prezent la manifestări științifice internaționale, câștigându-și un prestigiu care a depășit de mult granițele țării. Dovada cea mai elocventă a acestor aprecieri a reprezentat-o alegerea sa, în 2001, în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice.

Aprecierile nu au lipsit nici în țară. Între 1990 și 1995 a fost secretar științific al Facultății de Istorie, iar în Consiliul Profesoral a fost membru până în 2004. A fost membru al Comisiei Naționale de Arheologie, membru al Comisiei Muzeelor și Colecțiilor din cadrul Ministerului Culturii și Cultelor, este membru în consiliile științifice ale muzeelor din Piața Neamț și Sf. Gheorghe și expert evaluator al CNCIS.

În cadrul colectivului de arheologie și istorie antică a acționat cu consecvență ca acest domeniu să se bucure de o publicație proprie, în care să se reflecte rezultatele cercetărilor. În acest sens, în 1983, a pus bazele revistei *Studia Antiqua et Archaeologica*, care din 1995 a devenit anuar, ajungând la cel de al XI-lea volum, revista bucurându-se și în prezent de colaborarea Domniei-Sale, ca membru al colegiului de redacție și ca autor a numeroase contribuții.

Avansarea în vârstă nu i-a afectat Profesorului László puterea de muncă și dorința de a contribui la progresul învățământului arheologic la Iași. Urându-i sănătate și împlinirea numeroaselor proiecte științifice pe care le are, colegii din Catedră și din Facultate doresc să se bucure în continuare de prezența activă și colaborarea Profesorului Attila László.

La mulți ani, stimate Domnule Profesor!

LUCRĂRI PUBLICATE (LISTĂ SELECTIVĂ)

I. Cărți de autor

- *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei* (Bibl.Thrac. VI), București, 1994 (Premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române.)
- *Datarea prin radiocarbon în arheologie* (Biblioteca Muzeului Național II), București, 1997, 309 p.
- *Istoria societății primitive (Preistoria generală). O introducere*. Curs universitar. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 1999 (cu reeditări anuale revizuite și îmbunătățite).
- *Introducere în arheologie*. Curs universitar. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2000 (cu reeditări anuale revizuite și îmbunătățite).

II. Colaborări la volume colective

- *Dicționar de Istorie veche a României* (coord. D.M. Pippidi), București, 1976.
- *Enciclopedia arheologiei și Istoriei vechi a României* (coord. C. Preda), vol. I, 1994; II, 1996; III, 2000.
- *Istoria Românilor*, vol. I (*Moștenirea timpurilor îndepărtate*), București, 2001 (colaborare la capitolul „Prima epocă a fierului”).

III. Ediții îngrijite și traduceri adnotate

- László Ferenc, *Táj és tudomány. Válogatott írások* (Scrieri alese). Prefață, studiu introductiv, selecția textelor, note și indice. Editura Kriterion, București, 1978, 246 p.
- Ligia Bârză, *A román nép anyagi és szellemi műveltségének folytonossága az egykori Dacia területén* („Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii”, Editura Academiei, 1979). Traducere (p. 1-121) și glosar (p. 122-145), Editura Kriterion, București, 1981.
- Al. Popescu, *A géta-dák kultúra* („Cultura geto-dacă”, București, 1982). Traducere în maghiară (p. 1-98) și Anexă (p. 99-147), Editura Kriterion, București, 1987.

IV. Studii și articole

- *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Huși*, ArhMold, IV, 1966, p. 7-22.
- *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV-II î.e.n.)*, ArhMold, VI, 1969, p. 65-90.
- *Elemente keltischen Ursprungs in der dakisch-getischen Siedlung von Băiceni. Einige Bemerkungen bezüglich der „keltischen“ Entdeckungen in der Moldau*, AȘUI, Ist., XV, 1969, I, p. 89-97.
- *O așezare hallstatiană la Cozia (jud. Iași)*, ArhMold, VII, 1972, p. 207-224.
- *Vases néolithiques à face humaine, découvertes en Roumanie. Quelques considérations concernant le thème de la face humaine sur la céramique néolithique du Bassin Danubien*, in: *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*, Székesfehérvár, 1972, p. 211-235 (varianta română: MemAnt, II, 1970, p. 39-74).
- *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIVA, 24, 1973, 4, p. 575-609.
- *Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923-1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*, Studii și comun., Sf. Gheorghe, 1973 (1975), p. 171-205.
- *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, TD, I, 1976, p. 89-98.
- *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, ActaArchHung., 29, 1977, p. 53-75 (varianta română: SCIVA, 26, 1975, I, p. 17-39).
- *Date privind sfârșitul Hallstattului timpuriu în Transilvania*, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 537-546.
- *Profesorul Nicolae Gostar, istoric al lumii dacice și romane*, SAA, I, 1983, p. 1-7, 16-25.
- *Observations concernant les débuts de la pénétration vers l'Ouest de la population des tumuli à tombes en fosse*, ID, V, 1984, p. 22-27.
- *Un grup hallstatian timpuriu în Podișul Sucevei*, CercIst, XIV-XV, 1983-1984 (1985), p. 65-84.
- *Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissgegend und dem nord-östlichen aussenkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihady Kultur in der Suceava-Hoheebene*, in: *Hallstattkolloquium Veszprém 1984*, Budapest, 1986, p. 149-163, 389-393.
- *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstatian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAnt, XII-XIV, 1980-1982 (1986), p. 65-91.
- *Asupra legăturilor dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului (secolele XII-VII î.e.n.)*, AȘUI, Ist., 1986, p. 1-12.
- *Un chapitre de l'histoire de la recherche de la civilisation Ariuşd-Cucuteni-Tripolie: les fouilles d'Ariuşd dans le premier quart de notre siècle*, in: *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 49-57.
- *Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice*, ArhMold, XII, 1988, p. 23-31.
- *Les groupes régionaux du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIe-VIIe siècles av.n.è.*, in: *La civilisation de Hallstatt*, ERAUL 36, Liège, 1989, p. 111-129.
- *Dates radiocarbon et la chronologie de la civilisation Noua-Sabatinvka-Coslogeni*, Culture et Civilisation au Bas Danube, X, 1993, p. 23-41.

- *Le sud-est de la Transylvanie dans le néolithique tardif et le chalcolithique. Nouvelles données et considérations*, in: *The Fourth Millenium BC. Proceedings of the International Symposium Nessebar (Bulgaria)*, 28-30 August 1992, Sofia, 1993, p. 62-76.
- *Așezări întărite ale culturii Ariușd-Cucuteni în sud-estul Transilvaniei. Fortificarea așezării de la Malnaș Băi*, *ArhMold*, XVI, 1993, p. 33-50.
- *La nécropole de Stoicani et quelques aspects du problème „thraco-cimmerien”*, *SAA*, II, 1995, p. 87-102.
- *Nature et culture en Transylvanie orientale dans l'énéolithique. Contribution archéologiques et archéozoologiques à la connaissance du développement de la civilisation Ariușd-Cucuteni-Tripolie*, in: *Nature et Culture*, vol. I, ERAUL 68, Liège, 1995, p. 499-528 (în colaborare).
- *Sur la plastique anthropomorphe de la civilisation Gáva-Holihrad*, in: *Probleme der Bronze- und der Frühen Eisenzeit in Mitteleuropa. Festschrift für Marek Gedl*, Kraków, 1996, p. 351-362 (varianta română: *MemAnt*, XX, 1995, p. 85-97).
- *Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age*, *SAA*, III-IV, 1996-1997, p. 89-96.
- *De l'Âge du Bronze à l'Âge du Fer ancien dans la région istro-pontique. Quelques observations à propos de certains ouvrages récents*, in: *Proceedings of the International Symposium Thracia Pontica VI*, Sozopol, 1994 (1997), p. 137-146.
- *On the Origin, Development and Chronology of the First Iron Age at the Lower Danube*, in: *Premier Âge du Fer aux bouches du Danubes et dans les régions autour de la mer Noire. Actes du Colloque International*, Tulcea, Septembre 1993, Tulcea, 1997, p. 67-84.
- *On Relationship between the Lower Danube Region and the Aegean-Anatolian Area at the End of the Bronze Age and Beginning of the Iron Age*, in: *Préhistoire du Bas-Danube (Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, XV)*, Călărași, 1997, p. 358-368 (varianta română: *MemAnt*, XXI, 1997, p. 115-130).
- *Some Connections between the Northern Thrace and Asia Minor during the Late Bronze and Early Iron Age*, in: *Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism. Proceedings of an International Symposium*, Ankara, 3-4 June 1995, Ankara, 1998, p. 41-44.
- *Sur le début du Néolithique de la Roumanie. Quelques considérations concernant la période „Protostarčevo”*, in: *Préhistoire de l'Anatolie. Génèse de deux mondes*, I, ERAUL 85, 1998, p. 175-191.
- *Zur präskythischen Periode des Karpatenbeckens*, in: *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Proceedings of the International Archaeological Conference, Százhalombatta (Hungary), 3-7 October 1996*, Budapest, 1999, p. 125-132.
- *Un tip de obiect de bronz, de origine nord-pontică, descoperit în Moldova Centrală*, in: *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 85-91 (în colaborare).
- *La fin de l'Âge du Bronze au Bas Danube et le monde mycénien. Relations et chronologie*, in: *Proceedings of the 1st International Interdisciplinary Symposium „The Periphery of the Mycenaean World”*, Lamia, Greece, 25-29 September 1994, Lamia, 1999, p. 27-33.
- *L'Italie et la région du Bas-Danube à la fin de l'Âge du Bronze et au début de l'Âge du Fer. Esquisse d'une synchronisation chronologique*, in: *Romanità orientale e Italia meridionale dall'antichità al medioevo. Paralleli storici e culturali. Atti del 2° Convegno di studi italo-romeno (Bari, 19-22 ottobre 1998)*, 9, Bari, 2000, p. 53-60.
- *Some Data on House-Building Techniques and Foundation Rites in the Ariușd-Cucuteni Culture*, *SAA*, VII, 2000, p. 245-252.
- *Towards a radiocarbon chronology of the Romanian prehistory*, in: *Archaeometry 98. Proceedings at the 31st Symposium*, Budapest, April 26 – May 3 1998, 1, Oxford, 2002, p. 95-99.
- *Bestattungssitten am Ende der Bronzezeit und am Anfang der Eisenzeit im nord-östlichen Karpatengebiet. Traditionen, Innovationen, Interferenzen*, in: *Burial Customs in the Bronze and Iron Age. Symposium Čačak, 4-8 September 2002*, Čačak, 2003, p. 171-189.
- *Contributions roumaines à l'étude de la protohistoire italienne*, in: *Italia e Romania. Storia, cultura e civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di studi italo-romeno (Bari, 21-23 ottobre 2002)*, Bari, 2004, p. 59-77.
- *The Periphery of the Periphery: the Lower Danube and Northern Aegean World from the Bronze Age to the Early Iron Age. Cultural Interrelations: a short Review*, in: *2nd International Interdisciplinary Colloquium The Periphery of the Mycenaean World, 26-30 September 1999*, Lamia, 2004, p. 107-111.
- *Les commencements du néolithique au Bas-Danube. Problèmes de chronologie*, in: *Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dimbovița oblată*, Iași, 2005, p. 157-177.

A B R E V I E R I

ArhMold	„Arheologia Moldovei”, Institutul de Arheologie din Iași.
AȘUI	„Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, secțiunea IIIa Istorie.
Bibl.Thrac.	„Bibliotheca Thracologica”, Institutul Român de Tracologie, București.
CercIst	„Cercetări Istorice”, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
ERAUL	„Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège”.
MemAnt	„Memoria Antiquitatis”, Muzeul de Istorie Piatra Neamț.
SCIV(A)	„Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)”, Institutul de Arheologie București.
SAA.....	„Studia Antiqua et Archæologica”, Catedra de Istorie veche și Arheologie a Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

NICOLAE URSULESCU

■ Profesorul Ioan Ciupercă, la 65 de ani

În galeria oamenilor de seamă ai Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, un loc onorabil îl deține profesorul universitar dr. Ioan Ciupercă care a împlinit vârsta de 65 de ani. Este plăcut pentru mine, cel care scrie aceste rânduri dedicate colegului Ioan Ciupercă, să așez pe hârtie bucuriile, necazurile, succesele și împlinirile sale până în prezent și să afirm cu tărie că domnia sa a făcut cinste Facultății și mai cu seamă științei istorice.

S-a născut la 19 mai 1940, în localitatea Odobești, județul Bacău (a nu se confunda cu Odobești-Vrancea) din părinți modești, ocupați cu muncile câmpului. Școala primară, respectiv copilăria, și le-a petrecut în comuna natală, după care, înzestrat cu o minte strălucită, cu o memorie foarte bună și cu o voință de a învinge orice obstacol, a dat examen de admitere la Liceul militar „Dimitrie Cantemir” din Predeal (mutat la Breaza din 1954) județul Prahova. Cunoșcându-se severitatea excesivă a examenelor de admitere la liceele militare, este demn de remarcat succesul său, reușind printre primii din 1 200 de candidați. Tot cu medii excelente a absolvit Liceul militar din Breaza, după care a urmat Școala de Ofițeri de Infanterie „Nicolae Bălcescu” din Sibiu, de asemenea, cu rezultate foarte bune. În luna august 1960, urma să i se confere gradul de locotenent. Nu s-a întâmplat așa pentru că, în urma unor anonime, a trebuit să părăsească Școala Militară, fiind calificat drept „dușman al poporului”, pentru unele fapte închipuite ale bunicului și ale tatălui său, în realitate oameni modești și la locul lor. La plecarea sa din Școala Militară i s-a refuzat uniforma de elev, dându-i-se una de soldat, neregulată. A refuzat uniforma oferită și, așa cum mărturisea, a ajuns acasă îmbrăcat doar într-un trening câștigat la un concurs de gimnastică al Școlilor Militare din România și asta după șase ani de armată. Doi ani după aceea (1960-1962) a lucrat ca funcționar de poștă în județul Timiș, în comunele Gătaia, Ceacova și Deta. Ideea care l-a stăpînit în tot acest interval a fost să se pregătească temeinic și să intre la facultate. Visul i s-a împlinit în anul 1962 când a fost admis la Facultatea de Istorie-filosofie a Universității ieșene, pe care o absolvă, cu rezultate remarcabile în anul 1967.

Imediat după absolvire, este repatriat la Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași, în calitate de cercetător științific. În 1976, devine cadru didactic al Facultății de Istorie-Iași, în specialitatea Istorie contemporană universală, ca, în anul 1978-1979,

să dețină o bursă IREX la Washington D.C. Revenit în țară își susține teza de doctorat cu o temă interesantă, nouă și îndrăznească pentru acea vreme: *Opoziția partidelor politice față de guvernarile liberale* (1922-1928), publicată de Editura Universității și premiată, în 1996, cu premiul „A.D. Xenopol” al Academiei Române. Seria succesorilor sale științifice continuă. Între 1984 și 1986, este bursier Fulbright la Universitatea Omaha, Nebraska, S.U.A., unde, printre cursurile ținute studenților, majoritatea cu referire la Europa de Sud Est și Români în secolul al XX-lea, a prezentat și adevărata personalitate românească a domnitorului Vlad Țepeș „Dracula”, cunoscut în America, după informații fanteziste, personaj principal al unor filme de groază. Cursul despre Vlad Țepeș, ținut de profesorul I. Ciupercă, i-a pus în contact pe auditori cu realitățile istorice și culturale românești din Evul Mediu.

Între 1992 și 1996 și 2003-2005, deține șefia Catedrei de Istorie Universală, iar în intervalul 1996-2003 ocupă funcția de decan al Facultății de Istorie. De-a lungul celor două mandate, domnul I. Ciupercă s-a străduit să reunească elementele necesare împlinirii și creșterii eficienței la catedră a fiecărui coleg-profesor; a întrunit aprecierile studenților pentru efortul îmbunătățirii condițiilor asigurării unor prestații eficiente din partea lor.

Din 1997 (ordinul nr. 4221/ 11 iulie), i se recunoaște calitatea de conducător științific în Istoria Universală Contemporană. Am remarcat disponibilitatea domnului Ioan Ciupercă de a-i conduce pe doctoranzi spre performanța științifică, una confirmată pînă acum în teze de doctorat de valoare. Din 2005 își continuă activitatea în calitate de profesor consultant.

Profesorul Ioan Ciupercă a reușit cu brio să facă față funcțiilor didactice și administrative deținute. S-a remarcat printr-o laborioasă cercetare științifică în domeniul Istoriei universale contemporane, în cel al relațiilor internaționale interbelice și după al doilea război mondial, în cel al istoriei și evoluției partidelor politice românești sau a unor personalități ce s-au remarcat în politica modernă și contemporană a României. În ciuda încercărilor repetate ale destinului, profesorul Ciupercă rezistă, confirmând încă odată că leacul cel mai bun în asemenea împrejurări este munca. Demne de remarcat sunt studiile sale în *cercetarea fenomenului totalitar al secolului al XX-lea*, concretizate în două volume precum și în lucrările *Ascensiunile nazismului (1919-1936)* și *Europa în derivă (1918-1940)*. *Din istoria relațiilor internaționale*, implicate fiind regimurile totalitare în pregătirea și declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale. Volumul *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere* (1996) arată, la o privire mai atentă asupra studiilor elaborate de domnul Ciupercă, o continuitate cu cel intitulat *Opoziție și putere...* În total, prof. Ioan Ciupercă este autorul a șase cărți – cărți de referință, considerăm noi – și 41 de studii publicate în diverse reviste de specialitate. Studiile, bogate în material reformativ și inedit, prezentate într-un stil inconfundabil, specific autorului, îl califică pe profesor ca unul dintre cercetătorii de marcă ai istoriografiei actuale românești, cunoscut în țară și străinătate. Cursurile sale de istorie universală contemporană ținute în fața studenților Facultății de Istorie, de celor ce se specializează în ziariștică și la cei care fac studii postuniversitare la Centrul de Studii Europene sunt apreciate, profesorul I. Ciupercă fiind pentru ei un exemplu de elocvență, retorică și originalitate. De asemenea, sunt prețuite manualele de liceu la care a lucrat și care sunt bine primite în țară.

La cei 65 de ani împliniți, prof. I. Ciupercă se poate mândri cu succesele sale profesionale atât pe plan didactic, cît și științific. Este omul care s-a gândit permanent la școală, la

facultate, la profesori, la doctoranzi și la copii, comportându-se cu eleganță, căldură umană și atunci când trebuie, cu fermitate.

Urăm colegului Ioan Ciupercă ani îndelungați și rodnici, să fie puternic și sănătos, să continue activitatea depusă până în prezent, să se bucure de cei doi copii ai săi ca oameni de seamă ai cetății, să contribuie prin munca sa la prestigiul Facultății de Istorie și al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

EMILIAN BOLD

I n m e m o r i a m

 Profesorul VASILE NEAMȚU (1922-2005)**Despărțirea de un model al eleganței civice**

Singur și îndurerat, slăbit fizic și suferind moral, Profesorul Vasile Neamțu a trecut în cealaltă Împărăție. S-a întâmplat joi, 29 decembrie, la un ceas necunoscut, căci nu avea pe nimeni lângă el. A fost așezat, în chiar ultima zi a anului, alături de Doamna Eugenia (Didi) Neamțu, la Suceava. Vreme de un sfert de secol, de când soția lui îl părăsise în modul cel mai tragic, o amintea continuu, îi cinstea memoria și aștepta să fie din nou împreună. Într-o și pentru o altă viață. Acum frământările au luat sfârșit. Se odihnește în orașul studiilor liceale și al adolescenței, pe care îl iubea așa de mult. Pentru că acolo pulsa istoria învăluită în legendă, pe care a îndrăgit-o și a profesat-o cu o mare devoțiune.

Profesorul Vasile Neamțu a plecat într-o altă lume, dar amintirea lui a rămas aici ca o permanență. A fost un om de o mare eleganță, un model de civilitate, ceea ce i-a asigurat respectul tuturor. Magistrul nostru a cultivat întreaga-i viață concordia, știind să se țină departe de stările conflictuale. Blând din fire, a fost un iubitor de oameni, cărora le-a dăruit, generos, din știința, experiența și căldura lui sufletească. A fost un om al ordinii și al disciplinei în și prin tot ceea ce a făcut, de la locuință la vestimentație, de la felul în care a folosit cartea până la acela în care și-a redactat cursul și lucrările științifice. A fost un om chibzuit pentru că a avut întotdeauna parte de venituri modeste. A iubit tot ceea ce era frumos, cartea și opera de artă, a iubit sportul și cozeria, și-a iubit colegii și studenții, față de care a arătat o mare solitudine.

Profesorul Vasile Neamțu a fost un om erudit. Știa mult din domeniul pe care îl profesase, istoria medievală, dar și din științele conexe. Avea cunoștințe temeinice de artă și etnografie, îl captivau meandrele politicii, era mereu sub semnul interogației, a fost un împătimit al „Doamnei Clio”.

Îndurerat că nu l-am putut conduce pe ultimul drum, mă învăluie aducerile aminte. Din studenție și din anii următori, mulți, când i-am fost colaborator în activitatea profesorală. Îl văd și îl aud și acum vorbindu-ne, în studenție, alfel și despre o altă latură a istoriei, căreia nu-i arătam interes. Era acea parte a trecutului neglijată atunci, pentru că era mai puțin spectaculoasă și nu crea stări emoționale. Era recuperarea faptului mărunț, de viață zilnică, obișnuită, de vestimentație și alimentație, de sănătate și urbanism, de transport și călătorii, de prețuri, monede, vămi și vameși. Era un alt univers, unul nou, abia descifrabil pentru studenții din acei ani.

Spre asemenea direcții și-a orientat, în timp, și cercetarea, definindu-și, treptat, câteva teme prioritare, care l-au personalizat: *istoria schimbului, a tehnicilor și a orașului medieval*. Istoricul Vasile Neamțu a lăsat o operă științifică restrânsă ca dimensiune, dar reprezentativă în valoarea ei. Negreșit, cele mai valoroase rămân: *La technique de la produc-*

tion céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle (București, Editura Academiei, 1975), foarte bine primită de specialiști, distinsă cu premiul „N. Iorga” al Academiei Române (1977) și solicitată pentru multe biblioteci europene; *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, în două volume, apărute la Editura Junimea din Iași (1980 și 1984) și *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997). Dincolo de valoarea științifică, această din urmă monografie a fost învestită și cu una moral-afectivă. Era împlinirea unei promisiuni față de Doamna Eugenia (Didi) Neamțu, soție iubitoare și colaboratoare devotată.

Profesor dăruit școlii, istoric de o acribie desăvârșită, om cu principii morale ferme, de la care nu a făcut compromisuri, Vasile Neamțu va rămâne o frumoasă aducere aminte pentru toți cei care l-au cunoscut. Apropiat și legat afectiv de Profesorul meu, îmi voi îndrepta mereu gândul spre a-i cinsti memoria.

ION TODERAȘCU

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

700511 Iași, Pacurari 9, tel./fax 0232 314947

Format: 70×100/16

Coli tipo: 33,625

Apărut: 2006

Comanda: 245

Informații și comenzi:

www.editura.uaic.ro

editura@uaic.ro

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

<https://biblioteca-digitala.ro>